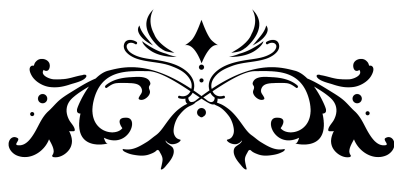

ՋԱԼԱԿԻՐ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ
ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ, 24 ՅՈՒԼԻՍ 2025

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻԻ 1996

ՈՒՇԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Այս թիւէն սկսեալ *Ջահակիր* լոյս կը տեսնէ նոր ձեւաչափով:

Բովանդակութիւնը, ուղղութիւնը եւ խմբագրական կազմը կը մնան նոյնը: Միակ տարբերութիւնը կարճ լուրերու ջնջումն է, այն համոզումով՝ որ երկշաբաթաթերթի մը կարողութիւններէն անդին է թարմ լուրի փոխանցումը, երբ այսօրուայ թեքնոլոժիք յառաջացումներուն շնորհիւ լուրը կը տարածուի կայծակի արագութեամբ եւ վայրկենապէս կը հասնի ամէնուր:

Ջահակիր կը շարունակէ մնալ Գահիրէի Հայկական Ընթերցասրահի պատասխանատուութեան տակ:

Այս թիւէն սկսեալ նաեւ կ'անցնինք թուային տպագրութեան, ի տարբերութիւն նախապէս օգտագործուող օֆսէթին: Տպագիր օրինակները պիտի սահմանափակուին գրադարաններու համար, իսկ տարածումը պիտի ըլլայ հիմնականապէս առցանց: Այս պատճառով, բոլոր անոնք որոնք կը փափաքին կարդալ *Ջահակիրը*, հաճին իրենց ել-հասցէն (e-mail) փոխանցել կողքի վերջին էջին վրայ յիշատակուած հասցէին կամ հեռաձայնի թիւին, եւ մենք կը խոստանանք կանոնաւորապէս առաքել թուային տարբերակը:

ՋԱՀԱԿԻՐ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻԻ 1996

ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ, 24 ՅՈՒԼԻՍ 2025

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ՓԱՇԽՆԵԱՆ-ԱԼԻԵԻ ԵՐԿԿՈՂՄԱՆԻ ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ ԱՊՈՒ ՏԱՊԻՒ ՄԷՋ

Յուլիս 10-ին, Արաբական Միացեալ Էմիրություններու մայրաքաղաք Ապու Տապիի մէջ կայացաւ Հայաստանի վարչապետ Նիկոլ Փաշինեանի եւ Ազրբայճանի նախագահ Իլհամ Ալիեւի երկկողմանի հանդիպումը, երկու երկիրներու միջեւ յարաբերութիւնները բնականոնացնելու ծիրէն ներս: Փաշինեան ԱՄԷ մեկնեցաւ 20 հոգինոց պատուիրակութեամբ:

Հայաստանի եւ Ազրբայճանի ղեկավարներուն վերջին հանդիպումը տեղի ունեցած էր Մայիս 16-ին Թիֆլիսի մէջ, Եւրոպական Քաղաքական Համայնքի Գագաթնաժողովի ընթացքին: Կատարածը ընդամենը զրոյց էր սուրճի սեղանի շուրջ:

Քննարկումները տեւեցին աւելի քան հինգ ժամ եւ ընթացան նախ ընդլայնուած պատուիրակութեան կազմով եւ ապա Փաշինեան-Ալիեւ երկկողմ ձեւաչափով: Ընդլայնուած կազմով հանդիպումին հայկական կողմէն մասնակցեցան՝ Հայաստանի Արտաքին Գործոց նախարար Արարատ Միրզոյեան, Ապահովութեան Խորհուրդի քարտուղար Արմէն Գրիգորեան, փոխվարչապետ, Հայաստանի եւ Ազրբայճանի միջեւ սահմանազատումի յանձնաժողովի նախագահ Միքայիլ Գրիգորեան եւ Ազգային Ժողովի փոխնախագահ, հայթըքական կարգաւորումի գործընթացի Հայաստանի յատուկ ներկայացուցիչ Ռուբեն Ռուբինեան:

Հայաստան-Ազրբայճան առաջնորդներու մակարդակով ներկայ պաշտօնական բանակցութիւն մը ենթադրուած է օրակարգին մէջ ունենալ երեք կէտ՝ խաղաղութեան համաձայնագիր, սահմանազատում եւ ապաշրջափակում, իսկ օրակարգը հրապարակուեցաւ ոչ հանդիպումէն առաջ եւ ոչ ալ վերջ:

Հանդիպումէն ետք տարածուեցաւ հակիրճ եւ

սակաւախօս պաշտօնական յայտարարութիւն, ըստ որուն երկու կողմերը հաստատեցին որ երկկողմ ուղիղ բանակցութիւնը կարգաւորումի գործընթացի ամենէն արդիւնաւէտ ձեւաչափն է եւ համաձայնեցան շարունակել երկխօսութիւնը:

Ըստ նոյն յայտարարութեան, երկու առաջնորդները յանձնարարեցին իրենց համապատասխան յանձնաժողովներուն շարունակել սահմանազատումի աշխատանքները: Ուրեմն, խօսք եղաւ երեք կէտերէն միայն սահմանազատումի մասին, ան ալ առանց մանրամասնութեան:

Խաղաղութեան համաձայնագրի նախաստորագրութեան եւ ապաշրջափակումի (Չանգեզուրի Միջանցքի կերպարանքով) հարցերու քննարկումին կայացումը յայտարարեց Ազրբայճանի APA գործակալութիւնը, որ, աւելորդ է ըսել, ամբողջապէս լիազօրուած է իր պետութենէն նման յայտարարութեան համար:

ԽԱՂԱՊՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԳԻՐ

Ինչպէս նշուեցաւ, հանդիպումէն ետք կողմերը պաշտօնապէս չխօսեցան խաղաղութեան համաձայնագրի մասին: Մեծ հաւանականութեամբ չեն ուզած յայտարարել այս կէտը:

Պէտք է ըսել՝ որ Հայաստանի շահերէն կը բխի խաղաղութեան համաձայնագիրը: Հայաստան ոչ կարողութիւն եւ ոչ ալ տրամադրութիւն ունի պատերազմելու:

Տարբեր է Ազրբայճանը: Ազրբայճան Ալիեւի երկիրն է: Ալիեւ քանի մը տարի է կը պայքարի խաղաղութեան համաձայնագրին դէմ, ամեն անգամ նոր, արհեստական պայմաններ առաջ բերելով: Երբ Հայաստան կ'ընդունի նոր պայմանները՝ ուրիշ պայմաններ առաջ կը բերէ, երբ

չ'ընդունիր՝ Հայաստանին կը մեղադրէ խաղաղութեան գործընթացը խոչընդոտելու մէջ: Այսքան պարզ ու նախնական:

Ինչո՞ւ այսպէս կը վարուի Ալիեւ: Ալիեւ՝ Փութինի նման, միապետ մըն է: Ազըրպէյճանի Ռուսաստանի նման, քարիւղի եւ կազի երկիր է, ներքին փխրուն կառուցուածքով: Պետականօրէն տկար է, կայ աղքատութիւն, դասակարգային ահռելի անհաւասարութիւն, ծայր աստիճանի փտածութիւն: Լռեցուած է դժգոհութեան արտայայտութիւնը զանգուածներու մօտ, բռնադատուած ազատ խօսքը: Մինչեւ 2020 թուականի պատերազմը, Ալիեւի ներքնապէս ամուր գոյատեւումի գլխաւոր գործիքը պատերազմական դրութիւնն ու հայատեացութիւնն էր: Պատերազմէն որոշ ժամանակ ետք, այսինքն՝ պատերազմական դրութեան ստիպողական մեղմացումին համատեղ, հաւանական է որ շարժի Ազըրպէյճանի ներքին հասարակութիւնը պահանջելով հասարակական արդարութիւն եւ մարդու իրաւունքներ: Եւ ճիշդ ասիկա կանխելու համար է որ Ալիեւ վերջերս աւելցուց քաղաքական բանտարկեալներուն քանակը, թերեւս վերջինը ըլլալով երիտասարդ մտաւորական, խաղաղութեան աքթիւիսթ Պահրուզ Սամատով, որուն յօդուածները քանիցս թարգմանած է *Ջահակիր* (թիւ 1974-1975): Զարմանալի: Մինչդէռ Ալիեւ Հայաստանի հետ կը բանակցի խաղաղութեան համաձայնագիրի շուրջ, կը բանտարկէ ճիշդ նոյն խաղաղութեան կողմնակիցները:

Ալիեւ այժմ կը խաղայ խաղաղութեան եւ ոչ-խաղաղութեան միջեւ, պատերազմական պատումը իջեցնելով ոչ-խաղաղութեան մակարդակի: Գոնէ առ այժմ: Արդ, եթէ Հայաստանի համար խաղաղութիւնը հիմնարկային կարեւորութիւն ունի, Ազըրպէյճանի համար ոչ-խաղաղութիւնը՝ անհատական:

Քիչ հաւանական է որ Ալիեւ մօտեւս ստորագրէ խաղաղութեան հայմաձայնագիր: Թերեւս ընդունի նախաստորագրութիւնը, քանի որ անիկա ընդամենը կ'ամրացնէ մինչ այդ համաձայնեցուած բնագիրը, վերացնելով այնտեղ փոփոխութիւններ կատարելու հնարաւորութիւնը, բայց առանց վերացնելու այդ նոյն բնագիրին վրայ նոր կէտեր աւելցնելու կարելիութիւնը, առանց փոխելու հինը:

ՍԱՀՄԱՆԱԶԱՏՈՒՄ

Սահմանազատումը եւ սահմաններու գծումը չկայ խաղաղութեան համաձայնագիրին մէջ: Սահմանազատումը անջատ գործընթաց է:

Սահմանազատումի գործընթացը շարունակելու անհրաժեշտութիւնը պաշտօնապէս յայտարարուեցաւ հանդիպումէն ետք:

Վերջին եւ միակ սահմանազատումը գործադրուած էր 2024 Ապրիլին, Տաւուշի մարզին յարակից չորս գիւղերուն համար: Փոքր տարա-

ծութիւն մը, համեմատած մնացածին: Եւ այստեղ է ուր Ալիեւը հաստատաբար պիտի խաղայ իր ամբողջ ուժով, անընդհատ պահանջելով անպահանջելին, եւ, ինչպէս բնորոշ է իր բնատրութեան՝ ցուցաբերելով յարափոփոխ դիրքեր եւ կատարելով անսպասելի յայտարարութիւններ, երբեմն բարեկամական խաղաղասիրութիւն ձեւացնելով, երբեմն յարձակողական թշնամական տրամադրութիւններ բացայայտելով, պայմանով որ խաղաղասիրութիւնը չըրջանցէ յարձակողականը:

ԱՊԱՇՐՋԱՓԱԿՈՒՄ

Վլատիմիր Փութինի կողմէ գրուած 2020 Նոյեմբեր 9-ի յայտարարութեան 9-րդ կէտը կը խօսի ապաշրջափակումի մասին. «Տարածաշրջանում բացում են բոլոր տնտեսական եւ տրանսպորտային կապերը: Հայաստանի Հանրապետութիւնը երաշխաւորում է Ադրբեյջանի Հանրապետութեան եւ Նախիջեւանի Ինքնավար Հանրապետութեան արեւմտեան շրջանների միջեւ տրանսպորտային հաղորդակցութեան անվտանգութիւնը՝ երկու ուղղութիւններով՝ քաղաքացիների, տրանսպորտային միջոցների եւ բեռների անարգել երթուկութիւն կազմակերպելու նպատակով: Տրանսպորտային հաղորդակցութեան վերահսկողութիւնն իրականացնում են Ռուսաստանի ԱԴԾ Սահմանապահ ծառայութեան մարմինները»:

Այդ ժամանակ ասիկա կը հասկնայինք իբրեւ հակակշիռ 6-րդ կէտին՝ ուր կար Լաչինի Միջանցք անուանումը, իբրեւ Ղարաբաղն ու Հայաստանը կապող միակ ճանապարհ, որուն երթուկութեան ապահովութեան պատասխանատուութիւնը տրուած էր Ռուսաստանին:

Ղարաբաղի երկրորդ պատերազմէն ետք արդէն չկայ Նոյեմբեր 9-ի յայտարարութիւնը: Անոր բոլոր կէտերը վերացած են, բացի 9-էն: 9-ի մէջ Զանգեզուրի Միջանցք անուանումը չկայ, զայն հնարեց Ալիեւ, եւ յետոյ ընդունեց որ ինքն է այս անուանումին հեղինակը: Ռուսաստան՝ յայտարարութիւնը ստորագրող երեք կողմերէն մէկը, չհակառակեցաւ այս անուանումին: Այլեւ, երբ պէտք եղաւ Հայաստանին քննադատել, ինք եւս գործածեց նոյն անուանումը:

Հայաստան նախ կառչեցաւ Նոյեմբեր 9-ի յայտարարութեան 9-րդ կէտի բառացի բովանդակութեան վրայ, ուր չկայ Միջանցք բառը, եւ պնդեց, ու մինչեւ այսօր կը պնդէ, որ համաձայն է միացնող ճանապարհ յատկացնել Հայաստանի ինքնավարութեան, երթուկութեան եւ մաքսային օրինական կանոններուն վրայ, նոյնիսկ շրջան մը համաձայնութիւն տուաւ ռուսական վերահսկողութեան յիշեալ պայմաններով:

Երբ Զանգեզուրի Միջանցք եզրոյթը սկսած էր բաւական ազդեցիկ դառնալ, իբրեւ ապաշրջափակումի հակառաջարկ, 2023 Հոկտեմբերին Հայաս-

տան առաջ քաշեց Խաղաղութեան Խաչմերուկ ծրագիրը եւ սկսաւ իր խօսույթը (կամ հակախօսույթը) ձեւաւորել ասոր հիման վրայ, թերեւս յոյս ունենալով՝ որ վերջ ի վերջոյ կարելի ըլլայ հասնիլ երրորդ լուծումի, ինչ որ ալ ըլլայ ան:

Եւ ահաւասիկ, Յուլիս 10-ի հանդիպումէն տասը օր առաջ, Քարնէկի Միջազգային Խաղաղութեան Հիմնադրամի (Carnegie Endowment for International Peace) վերլուծող Օլեսիա Վարդանեան, հիմնուելով իրեն հասած (կամ յատուկ տրամադրուած) աղբիւրներուն վրայ, կը հաղորդէ որ ԱՄՆ նախագահ Տոնալտ Թրամփի վարչակազմը Երեւանին եւ Պաքոյին առաջարկած է Ազըրպէյճանը Նախիջեւանին միացնող ճանապարհին վերահսկողութիւնը յանձնել մասնաւոր ամերիկեան ընկերութեան: Հաղորդումը կը նշէ՝ որ համաձայնութեան գործադրութիւնը «կ'երաշխատորուի ամերիկեան պիզնէսի եւ ամերիկեան նպաստի շնորհիւ», առանց յայտնելու այլ մանրամասնութիւններ:

Հայաստանի Արտաքին Գործոց նախարարի տեղակալ Մնացական Սաֆարեան Յուլիս 10-ին յայտարարեց՝ որ կայ Հայաստանի եւ Ազըրպէյճանի միջեւ երթեւեկային ապաշրջափակումի միջազգային առաջարկ, որուն շուրջ կ'ընթանան քննարկումներ, առանց բացայայտելու թէ որ երկիրէն կու գայ առաջարկը:

Սաֆարեան կրկնեց Հայաստանի դիրքորոշումը, որ բոլոր պարագաներուն, այդ ճանապարհը պիտի ըլլայ Հայաստանի ինքնավարութեան սկզբունքներուն ներքոյ:

ԱՄՆ/ՌՌՄԱՍՏԱՆ

Յուլիս 10-ի հանդիպումը երկկողմանի էր Հայաստանի եւ Ազըրպէյճանի միջեւ: Չկար Ռուսաստանը, որ այնքան կը բաղձար եռակողմ ձեւաչափին:

Շատ հաւանական է՝ որ հանդիպումը կատարուած ըլլայ ԱՄՆ-ի չյայտարարուած հովանաւորութեան տակ: Չորս հանգամանքներ կը խօսին ի նպաստ ասոր.

1. Հանդիպումի նախօրէին՝ Յուլիս 9-ին, Սպիտակ Տան կառավարական հանդիպումի ընթացքին, ԱՄՆ Պետական Քարտուղար եւ Ազգային Ապահովութեան Խորհրդատու Մարքո Ռուպիօ իր վստահութիւնը կ'արտայայտէ՝ որ մօտ ապագային Երեւանի եւ Պաքոյի միջեւ կը ստորագրուի խաղաղութեան համաձայնագիր:

2. ԱՄՆ-ի վերոյիշեալ առաջարկը՝ Ազըրպէյ-

ճան-Նախիջեւան ճանապարհի հսկողութիւնը տալու ամերիկեան մասնաւոր ընկերութեան:

3. Հանդիպումէն ետք՝ Յուլիս 14-ին, Օվալաձեւ Գրասենեակին մէջ ՆԱԹՕ-ի ընդհանուր քարտուղար Մարք Ռութի հետ հանդիպումին, Տոնալտ Թրամփ ուրախ է որ իր շնորհիւ հայ-ազըրպէյճանական խնդիրը լուծուելու վրայ է. «Եւ մենք լուծեցինք ուրիշ [հակամարտութիւն] մըն ալ՝ Հայաստան եւ Ազըրպէյճան: Կ'երեւի թէ ան կը հասնի իր աւարտին, յաջող աւարտին»:

4. Ռուսաստանի Արտաքին Գործոց նախարար Սերկէյ Լաւրովի հանդիպումին նախորդած յայտարարութիւնները՝ թէ Եւրոպան եւ Ամերիկան կը փորձեն Ռուսաստանը դուրս հանել հայ-ազըրպէյճանական բանակցութիւններէն:

Ամերիկեան հաւանական գոյութիւնը բեկում կարելի է համարել Ազըրպէյճանի նախորդ դիրքաւորումին՝ որ Հայաստանի հետ բանակցութիւնները կ'ուզէր կայացած տեսնել Ռուսաստանի ներկայութեամբ կամ միջնորդութեամբ: Թէեւ արդէն գիտենք Ալիեւի անընդհատ փոխուող դիրքաւորումները եւ խաղերը:

Հանդիպումէն ետք, Ռուսաստանի նախագահի խօսնակ Տմիթրի Փետրով ողջունեց երկու կողմերու ուղիղ բանակցութիւններուն փաստը: Չէր կրնար հանրութեան առջեւ ուրիշ դիրք բռնել: Իսկ յաջորդ օրը՝ Յուլիս 11-ին, Ռուսաստանի փոխ Արտաքին Գործոց նախարար Միխայիլ Կալուզին յայտարարեց՝ որ Ռուսաստան պատրաստ է ներդրում ունենալ Երեւանի եւ Պաքոյի յարաբերութիւններու կարգաւորումի գործին մէջ եւ թէ ասոր հասնելու հիմնական ուղղութիւնները նախանշուած են Ռուսաստանի, Ազըրպէյճանի եւ Հայաստանի ղեկավարներու 2020 եւ 2022 թուականներու եռակողմ համաձայնութիւններուն մէջ: Ռուսաստան այնքան ալ հանգիստ չէ հանդիպումի ձեւաչափէն եւ յատկապէս հանդիպումին ետեւը գտնուող աներեւոյթ ուժէն:

Հանդիպումէն կարելի չէր շատ բան ակնկալել: Հայ-ազըրպէյճանական խաղաղութիւնը երկարատեւ գործընթաց է: Կարելորդ՝ հանդիպումները շարունակուին տարբեր մակարդակներով եւ իւրաքանչիւր հանդիպումի կայանայ նոր գաղափարի մը արձանագրութիւնը: Կարելորդ՝ մտափոփոխ Ալիեւին անընդհատ պահելն է բանակցութիւններու սեղանին շուրջ:

Ա.

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ

ԶՐՈՅՑ ԱԼԻՆ ԳՈՒԹԱՆԻ ՀԵՏ

Ալին Գուրան ունի խտասալիկի կարերը ձայնագրություններ: Անոնք են.

1. Richard Strauss: *Ariadne auf Naxos* (գերմաներեն), Zerbinetta-ի դերը. կենդանի ձայնագրություն. Teatro di San Carlo (Նափոլի). Փետրուար 2000. Arte Nova Classics 74321 77073 2 (2 խտասալիկ). հրապարակում՝ 2000:

2. Իմ երգը - Armenian Melodies. սթուտիո ձայնագրություն. Գանատա. MMM11935 (1 խտասալիկ). հրապարակում՝ 2001. Ալին Գուրան (սոփրանո), Կրեկորի Շահվերդեան (դաշնակ) եւ Keqiang Li (ջութակ). բովանդակություն՝ Սայեաթ-Նովա, Կոմիտաս, Կանաչեան, Ալեմշահ, Սպենդիարեան, Ռոմանոս Մելիքեան, Սիրվարդ Գարամանով, Միրզոյեան, Յարութիւնեան, Կոնստանտին Պետրոսեան, Դոլուխանեան եւ Այվազեան:

3. The World's Very Best Opera for Kids... in English. սթուտիո ձայնագրություն. Գանատա. The Children's Group Inc. (առանց թիւի) (1 խտասալիկ). հրապարակում՝ 2003. անգլերեն թարգմանուած օփերայի երգեր զանազան կատարողներու կողմէ, նուագախումբի նուագակցութեամբ. Ալին Գուրան կ'երգէ Մոցարթի օփերայի Գիշերային թագուհիի արիան՝ 'My heart's aflame' [Der Hölle Rache]:

4. Le pâtre sur le rocher – Der Hirt auf dem Felsen (գերմաներեն). սթուտիո ձայնագրություն. 31 Մարտ, 1 եւ 2 Ապրիլ 2004. Salle François-Bernier, Domaine Forget, Saint-Irénée (Քեպէկ). ATMA Classique ACD2 2320 (1 խտասալիկ). հրապարակում՝ 2004. Ալին Գուրան (սոփրանո), André Moisan (քլարինէթ) եւ Louise-Andrée Baril (դաշնակ). բովանդակություն՝ Մեյերբիլ, Լախնըր, Շուպերթ, Քորնելիուս, Ջուպէր եւ Շփոր:

5. Gryphon Trio: Annalee Patipatanakoon (ջութակ), Roman Borys (թաւջութակ) եւ Jamie Parker (դաշնակ), եւ Ալին Գուրան (սոփրանո). սթուտիո ձայնագրություն. Գանատա. Analekta AN 2 9854 (1 խտասալիկ). հրապարակում՝ 2006. Գուրան կ'երգէ Շոսթաքովիչ *Seven Verses of Alexander Blok* (ռուսերեն), եւ Սիլվեսթրով *Postlude D-S-C-H* (առանց խօսքի), երկուքն ալ դաշնակի եռանուագի ուղեկցութեամբ:

6. And blue sparks burn: Music of Melissa Hui. սթուտիո ձայնագրություն. Glenn Gould Studio. Centredisc CMCCD 10605 (1 խտասալիկ). հրապարակում՝ 2006. Ալին Գուրան կ'երգէ Մելիսսա Հուիին մէկ երգ՝ *Lacrymosa* (լատիներեն), քլարինէթի եւ դաշնակի ուղեկցութեամբ:

7. Lieder Strauss. սթուտիո ձայնագրություն. 19-22 Մայիս 2006. Église Saint-Augustin, Միրապէլ, Գանատա. Analekta AN 2 9913 (1 խտասալիկ). հրապարակում՝ 2006. Ալին Գուրան (սոփրանո)

եւ Louise-Andrée Bari (դաշնակ):

8. Opéra de Montréal: Le gala du 30e anniversaire. կենդանի ձայնագրություն. Salle Wilfrid-Pelletier, Place des Arts, Մոնթրէալ. 6 Դեկտեմբեր 2009. ATMA Classique ACD2 2627 (2 խտասալիկ). հրապարակում՝ 2010. զանազան երգիչներ տարբեր արիաներու մէջ, նուագակցութեամբ Orchestre Métropolitain-ի, նուագավար՝ Alain Trudel. Ալին Գուրան կ'երգէ *Lakmé* օփերայէն զուգերգ՝ 'Viens, Mallika, les lianes en fleurs ... Sous le dôme épais', մեծօ-սոփրանո՝ Allyson McHardy, եւ արիա՝ 'Où va la jeune Indoue', երկուքն ալ ֆրանսերէն:

Ասոնք Գուրանի պաշտօնական ձայնագրություններն են: Կը տեսնենք, որ իր երկու հիմնաքաղային օփերաներու՝ *Lakmé*-ի եւ *Die Zauberflöte*-ի ամբողջական ձայնագրություններ չկան, բայց կան առաջինի գլխաւոր արիան եւ զուգերգ մը բնագիր ֆրանսերէն լեզուով, եւ երկրորդի երկու արիաներէն մէկը՝ անգլերէն թարգմանութեամբ (յիշեցնեմ որ *Die Zauberflöte* երգած է շուրջ 130 անգամ՝ աւելի քան 25 բեմադրություններու մէջ): Հրաշալի է որ կայ *Ariadne auf Naxos*-ի Zerbinetta-ի վաղ շրջանի կատարումը, երբ երգչուհին տակաւին իր քոլորաթուրայի գագաթնակէտին վրայ էր, սքանչելի է նաեւ որ ան յաջողած է նոյնպէս իր վաղ շրջանին ձայնագրել հայկական երգերու փունջը՝ բարձր ձայնամասի անվիճելի տիրապետութեամբ:

Գործածեցի «պաշտօնական» բառը, քանի որ կը գտնուին այդ երկու օփերաներուն առեւանգային (pirate) ձայնագրությունները, որոնք առցանց մատչելի եղած են վաճառքի: Ինչ բան է առեւանգային ձայնագրությունը: Անիկա կենդանի կատարումի ձայնագրություն է, զոր հանդիսատես մը կատարած է սրահին մէջ ներկայացումի ժամանակ, կամ մէկը ձայնագրած կամ պատկերագրած է ռատիոյի կամ հեռատեսիլի սփռումէ: Առցանց կը գտնուին առեւանգային ընկերություններ, որոնք այս ձայնագրությունները խտասալիկի եւ տեսասալիկի վրայ անցընելով կը դնեն վաճառքի, բնականաբար շատ աւելի աժան գինով՝ քան եթէ անոնք պաշտօնական ձայնագրություններ ըլլային վաւերացուած ընկերություններու կողմէ: Այս առեւանգային ընկերությունները, որքան որ տհաճութիւն կը պատճառեն կատարողներուն՝ քանի որ ձայնագրութեան գլխազին չեն վճարած անոնց եւ չեն յղկած ձայնին որակը, այլեւ չեն սրբագրած բեմական սխալները, նոյնքան ալ հաճելի են բազմաթիւ երաժշտասէրներու եւ հետաքրքրասէրներու, որոնք կը կարողանան իրազեկ դառնալ երաժշտական աշխարհի մէջ անցած-դարձածին: Ալին Գուրանի պարագային, շուկայի վրայ կը գտնուին (կամ

գտնուած են) *Die Zauberflöte*-ի ամբողջական բեմադրութիւններու երկու պատկերագրութիւն (DVD Video) եւ մէկ ձայնագրութիւն (CD), ինչպէս նաեւ *Lakmé*-ի մէկ ամբողջական ձայնագրութիւն:

1. Սոցարթ *Die Zauberflöte* (երգերը գերմաներէն, րեչիթաթիվները՝ ֆրանսերէն). կենդանի պատկերագրութիւն. Festival de Saint-Céré. Օգոստոս 2000. Dreamlife Classics DLVC 1182 (1 տեսասալիկ). եւ Premiere Opera, Ltd. DVD 7537 (1 տեսասալիկ). վերջինս պատկերագրուած է Ֆրանսայի հեռատեսիլի France 3-էն:

2. Սոցարթ *Die Zauberflöte* (գերմաներէն). կենդանի ձայնագրութիւն. Théâtre Antique d'Orange. 9 Յուլիս 2002. Premiere Opera, Ltd. CD 616-2 (2 խտասալիկ):

3. Տրիպ *Lakmé* (ֆրանսերէն). կենդանի ձայնագրութիւն. Place des Arts, Salle Wilfrid-Pelletier, Քեպէք. 10 եւ 14 Փետրուար 2007. House of Opera CD5371 (3 խտասալիկ), ձայնագրուած Radio3-ի սփռումէն:

4. Սոցարթ *Die Zauberflöte* (գերմաներէն). կենդանի պատկերագրութիւն. Opéra National de Bordeaux, Grand-Théâtre. 22 Յունուար 2010. Premiere Opera, Ltd. DVD 8128 (1 տեսասալիկ):

(Միջանկեալ ըսեմ՝ որ ունիմ եւ ուշադրութեամբ լսած եմ վերոյիշեալ բոլոր պաշտօնական եւ առեւանգային ձայնագրութիւնները, որոնց հիման վրայ կատարած եմ յիշեալ սկաւառակագրութիւնը):

Այս վերջին չորսին մէջ պարզապէս կարելի է լսել եւ տեսնել Գութանը իր ողջ հմայքով եւ անմիջականութեամբ, իր բնական տարերքին մէջ: Զանոնք լսելէ ետք կարելի է ըսել՝ որ Գիշերային թագուհիի եւ Լաքմէի վերոյիշեալ արիաներուն պաշտօնական հրապարակումները կը զիջին չորս առեւանգայիններուն: Եւ միայն վերջինները լաւ ունկնդրելէ ետք է որ կարելի է հասկնալ երգչուհիին կարողութիւնը անցնելու Շոթաքքովիչի եւ Շթրաուսի երգերուն՝ անոնց ձայնային խորութեամբ հանդերձ:

Այս գաղափարները հակիրճ կերպով ներկայացուցի Գութանին, որ ըսաւ իր տեսակէտը:

«Atma եւ Analekta առաջարկած են նաեւ ուրիշ ձայնագրութիւններ, բայց ես մերժած եմ: Նախ, չեմ սիրած սթուտիոն: Ձայնագրութիւն չեմ սիրած, չեմ ուզած ձայնագրել: Յետոյ միշտ կը զգայի, որ ձայնագրութիւնը անկարող է որսալ բարձր ձայնանիշերս: Ունիմ Գիշերային թագուհիի սթուտիո ձայնագրութիւն մը (The Children's Group Inc., 2003): Գլխաւոր ձայնագրութեան մէջ աղաւաղում (distortion) կար եւ ձայնի ճարտարագէտը (sound engineer) դժուարութիւն ունեցաւ ճշդելու զանոնք, որով ստիպուեցաւ սեղմել (compress) ձայնը, որուն պատճառով կորսուեցաւ ձանիս բնականութիւնը: Սեղմումին հետեւանքով մէջտեղ ելածը իմ ձայնս չէր:

«Միւս կողմէ, այո, օփերա ձայնագրելը շատ բարդ հարց է: Դրամատիքական հասարակարգի մէջ ենք, կայ մենատիրութիւն, արդիւնաբերութիւն, շահոյթ, աստղի արտադրութիւն, մինչեւ անգամ մաֆիա»:

Գութան մասնակցած է նոր օփերաներու աշխարհի առաջնելութիւններու: 2004-ին, Պորտոյի Օփերային մէջ (Ֆրանսա) ստեղծած է Փասիֆաէի դերը Ֆիլիպ Ֆենելոնի *Les Rois* օփերային մէջ: 2024-ին, Մոնթրէալի Օփերային մէջ ստեղծած է Մարի-Էլէնորի դերը Ժիլիէն Պիլոտոյի *Reine-Garçon*-ին մէջ: 2026 Փետրուարին, Մոնթրէալի Օփերային մէջ պիտի երգէ սերպ-զանատացի երաժշտահան Անա Սոքոլովիչի (Ana Sokolović) նորաստեղծ *Les clowns* օփերան: Երգչուհիէն խնդրեցի ներկայացնել այս օփերան:

«Սոքոլովիչ վերջերս բաւական յաջողութիւններ ունեցաւ Գանատա եւ Եւրոպա: *Les clowns* օփերան բաղկացած է եօթը պատկերէ, որոնք կը ներկայացնեն մարդը իր ծնունդէն մինչեւ մահ, կը ներկայացնեն մարդու կեանքի եօթը փուլերը՝ երեխայութենէն մինչեւ ծերութիւն: Դերակատարները կրկեսի ծաղրածուներ (clowns) են: Չորս մեներգիչ ենք՝ սոփրանօ, ալթօ, թենոր եւ պաս: Կայ ութը երգիչէ բաղկացած համոյթ, որուն յաճախ կը միանանք նաեւ մենք: Բաւական համոյթի երգեցողութիւն կայ, բայց կան նաեւ շատ սիրուն արիաներ: Համոյթի մասերը շատ դժուար են: Բարդ է անոնց կշռոյթը, յաճախ հիմնուած սերպիական պարային կշռոյթներուն վրայ: Լաւ կատարելու համար պէտք է կիրարկել կշռութային ճշգրտութիւն: Համոյթներուն ելեւէջն ալ բարդ է, կան միաժամանակեայ կէս հնչիւններ:

«Դժուար են բառերը. չկայ մէկ լեզու, կայ սերպերէն, իտալերէն, անգլերէն, ֆրանսերէն եւ սարքուած լեզու: Հեղինակի նպատակն է ցոյց տալ՝ որ եթէ չհասկնանք բառերը, կայ երաժշտական լեզուն, որուն ազդեցութիւնը լիովին բաւարար է:

«Երաժշտութիւնը կը տեսնէ մէկ ու կէս ժամ, բայց ընթացքին պիտի ըլլան խաղեր, իրական կրկեսի խաղացողներու կողմէ:

«Նոր օփերա մը մէջտեղ բերելը շատ հաճելի է որովհետեւ մենք մասնակցողներս չենք գիտեր ինչ պիտի ըլլայ, ինչպէս պիտի ըլլայ, ընդամենը պզտիկ նախնական գաղափարներ ունինք տակաւին: Նոր բան մը յառաջ բերելը իսկապէս ստեղծագործական մղիչ ուժ մըն է՝ զոր կը զգանք աշխատանքի ժամանակ, քանի որ ընթացքին բաներ կը փոխուին, նոր գաղափարներ կը ներմուծուին:

«Արդէն երկու անգամ մեկական շաբաթ աշխատանոց (workshop) ըրինք երաժշտութեան համար»:

Ալին Գութան նաեւ կրքոտ դասաւանդող մըն է: Այսօր ան կը դասաւանդէ Մոնթրէալի երկու համալսարաններու մէջ՝ McGill Համալսարանի Schulich School of Music, անգլերէն լեզուով, եւ

Conservatoire de musique de Montréal, ֆրանսերեն լեզուով: Շաբաթական մօտ 20 ժամ դասաւանդութիւն ունի այս երկու հիմնարկներուն մէջ: Բայց կան նաեւ հաւաքոյթներ, մենահամերգներ եւ այլ ձեռնարկներ՝ ուր նոյնպէս կը դասաւանդէ: Այսինքն, ընդհանուր կը դասաւանդէ շաբաթական մօտ 30 ժամ: Հարցուցի դասաւանդումի միտումներուն մասին:

«Շատ կը սիրեմ դասաւանդել, հիմա ժամանակիս մեծ մասը կ'անցընեմ դասաւանդութեամբ: Աշակերտներէս շատ բան սորվեցայ: Դասաւանդութիւնը փոխադարձ յարաբերութիւն է, գիտելիքի փոխանակում:

«Երբ 15 տարի առաջ սկսայ դասաւանդել, տարիքով աւելի մօտ էի աշակերտներուս, հիմա տարիքային տարբերութիւնը աւելի մեծ է: Շատ հպարտ եմ երբ աշակերտներս յառաջդիմութիւններ կ'ունենան:

«Կ'ընդունիմ որեւէ ձայն՝ նոյնիսկ պաս: Կնոջ եւ տղամարդու միջեւ շատ են ձայնական տարբերութիւնները, տարբեր է մեքանիզմի գործածութիւնը, տարբեր են մարմինները: Ես առաւելութիւն ունեցած եմ 11 տարեկանէս աշակերտելու թենորի մօտ (Տէյվիտ Միք), որ ինծի սորվեցուց թենորի շնչառութիւնը: Բաներ կան աշխատեցան,

ուրիշ բաներ յետագային պէտք եղաւ սորվիլ սոփրանոյի ձեռով: Բայց հիմա դաս տալու ժամանակ ինծի կ'օգնէ թենոր ուսուցիչի հետ ունեցած փորձառութիւնս, քանի որ կը հասկնամ տղամարդու մեքանիզմը: Օրինակ, կիները, իրենց կոնքի յատուկ կառուցուածքին շնորհիւ կրնան շունչը այնտեղ պահել եւ այնտեղէն վեր հանել, մինչդեռ մարդուն շունչը ուղղակի կ'երթայ դէպի կողերը: Հնչականութեան (resonance) առումով, սակայն, կան նմանութիւններ: Օրինակ, մեծօ-սոփրանոները եւ պասերը հարուստ կրծքային հնչականութիւն պէտք է ունենան, մինչդեռ սոփրանոները եւ թենորները՝ դէպի վեր երթալու համար, պէտք է զարգացնեն գլխային հնչականութիւնը»:

Գութան նաեւ բազմաթիւ միջազգային երգի մրցոյթներու յանձնաժողովներու անդամ է, ըլլալ առցանց կամ բեմական ուղղակի կատարում:

Օփերայի բեմադրութիւն, համերգային ելոյթ, մենահամերգ, դասաւանդութիւն, յանձնաժողովի անդամ. անհասկիկ արուեստագիտուհի մը՝ որուն համար երգչային բնագաւառը կիրք է եւ նուիրումա՝

(Վերջ 2)

Հ. ԱԻԱԳԵԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՐՄԱՆ ԹՕՔԱԹԵԱՆԻ ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱԳԱՅՈՒԹԻՒՆԸ (1931-1934)

1931-ին արդէն երկու տարի անցած էր Մեծ Ճգնաժամի սկզբնաւորութենէն, իսկ Նիւ Եորքի Մեթրոփոլիթըն Օփերան սկսած էր կրճատել տարեկան ներկայացումներուն քանակը:

Պահելով հանդերձ Մեթրոփոլիթընի համաձայնագիրը, հոչակաւոր թենոր Արման Թօքաթեան 1931-ին առաջին անգամ ըլլալով իր ասպարէզը կը փորձէ Եւրոպա, շրջագայելով Եւրոպայի եւ Նիւ Եորքի միջեւ:

1931 Ապրիլ 6-ին Նիւ Եորքի դատարանին առջեւ կատարելով ԱՄՆ-ի քաղաքացիութեան ստացումի երդմանակալութիւնը¹, իսկ Ապրիլ 11-ին Ուաշինկթոնէն ստանալով ճամբորդական անցագիրը², Մայիս 8-ին ան արդէն շոգենաւով ճամբայ ելած էր դէպի Եւրոպա: Հազիւ թէ այս երեք թուականները պատահականութիւն ըլլային:

Մշակուած իտալական դպրոցի թեքնիքով եւ արուեստով, իսկ երգացանկին գլխաւոր մասը կազմուած իտալական երգերով եւ արիաներով,

Թօքաթեան յանկարծ կը մտնէր եւրոպական մշակոյթի աւստրօ-գերմանական հատուածը, որ ոչ միայն ուղղակիօրէն մարմնաւորուած էր Աւստրիայով եւ Գերմանիայով, այլեւ մասամբ գերմանամետ մշակոյթներով Հունգարիա եւ Չեխոսլովաքիա, մէկ անգամ մըն ալ այցելելով Լոնտոն:

Ամենաշատը երգեց Աւստրիոյ մէջ, ուր արձանագրեց իր եւրոպական լաւագոյն յաջողութիւնները:

Յատկապէս աւստրիական մամուլը յաճախ պիտի նշէր Թօքաթեանի հարումը իտալական դպրոցին՝ թէ՛ թեքնիքի եւ թէ՛ մեկնաբանութեան առումով, ի տարբերութիւն այնտեղ տիրապետող գերմանական դպրոցին:

Եւրոպայի մէջ միշտ ներկայացուեցաւ իբրեւ Նիւ Եորքի Մեթրոփոլիթըն Օփերայի երգիչ:

Ազգային դարաշրջանն էր, եւ յաճախ պէտք էր երգիչը ներկայացնէր իր ազգութեամբ: Հակառակ

որ Թօքաթեան արդէն ստացած էր ԱՄՆ-ի քաղաքացիութիւն եւ պաշտօնապէս դարձած այնտեղի քաղաքացի, եւրոպական մամուլը զինք ներկայացուց իբրեւ եգիպտացի, կամ հայ, կամ եգիպտահայ:

Եւրոպական առաջին շրջանը (Մայիս-Հոկտեմբեր 1931) կ'անցընէ Հունգարիա (Պուտափէշթ), Աւստրիա (Վիեննա) եւ Չեխոսլովաքիա (Փրակա, Պոնո եւ Օսթրաւա):

Կը վերադառնայ ԱՄՆ, կատարելու համար Նիւ Եորքի Մեթրոփոլիթըն Օփերայի յանձնարարութիւնը (Նոյեմբեր 1931 - Ապրիլ 1932):

Եւրոպայի երկրորդ շրջանը (Մայիս-Հոկտեմբեր 1932)՝ Գերմանիա (Պետլին եւ Համպուրկ), Աւստրիա (Վիեննա, Լինց եւ Կրաց) եւ Չեխոսլովաքիա (Պոնո եւ Նախոթ):

Վերադարձ ԱՄՆ եւ Մեթրոփոլիթըն (Հոկտեմբեր 1932 - Փետրուար 1933):

Եւրոպայի երրորդ շրջանը (Ապրիլ 1933 - Յունուար 1934)՝ Աւստրիա (Վիեննա), Չեխոսլովաքիա (Փրակա, Փլզէն եւ Քարլսպատ) եւ Հունգարիա (Պուտափէշթ):

Վերադարձ Նիւ Եորք եւ զանազան համերգներ (Յունուար-Ապրիլ 1934): Մեթրոփոլիթընի առաջին ելոյթէն ի վեր (1922) առաջին անգամ ըլլալով 1933-1934 եղանակի համար չի վերանորոգեր համաձայնագիրը եւ որոշ շրջան մը չ'երգեր այնտեղ:

Եւրոպայի չորրորդ եւ վերջին շրջան (Ապրիլ-Սեպտեմբեր 1934)՝ Անգլիա (Լոնտոն), Աւստրիա (Վիեննա, Փէօրթշախ, Սալցպուրկ) եւ Հունգարիա (Պուտափէշթ):

Վերադարձ Նիւ Եորք (Հոկտեմբեր 1934), ուր 1936 Մայիսին կը վերականգնէ Մեթրոփոլիթըն Օփերայի ելոյթները: Այլեւ երբեք չի վերադառնար Եւրոպա³:

ՊՈԻՏԱՓԵՇԹ (1931)

1931 Մայիս 1-ին, Մեթրոփոլիթըն Օփերայի Քլէվլընտ կատարած շրջագայութեան կ'երգէ *Norma* օփերան, փակելով այդ եղանակի իր ելոյթները Ամերիկայի մէջ⁴:

Մայիս 8-ին շոգենաւով ճամբայ կ'ելլէ դէպի Եւրոպա⁵: Կը հասնի Հաւր նաւահանգիստը եւ անմիջապէս կ'ուղեւորուի դէպի Պուտափէշթ, ուր կը հասնի Մայիս 24-ին⁶: Պուտափէշթը կ'ըլլայ իր եւրոպական շրջագայութեան առաջին կայանը:

Ըստ տեղական մամուլին, Պուտափէշթը չկար նախնական ծրագրին մէջ: Նաւուն մէջ Թօքաթեան կը հանդիպի Պուտափէշթի Քաղաքային Թատրոնի տնօրէն Károly Ferenczy-ին, որ կը համոզէ զինքը ելոյթները սկսիլ այնտեղ եւ կը ստանայ իր համաձայնութիւնը⁷:

Հունգարական մամուլը կ'ողջունէ Մեթրոփոլիթըն Օփերայի երգիչին գալուստը եւ կու տայ համառօտ կենսագրութիւնը⁸: Քաղաքի յայտարարութիւններու տախտակներուն վրայ կը տեղա-

դրուին Թօքաթեանի մեծ ազդերը՝ անոր լուսանկարով⁹:

Մայիս 26-ի առաւօտեան բեմական փորձ կը կատարէ դաշնակի նուագակցութեամբ, պատրաստուելու երեկոյեան բեմադրութեան¹⁰:

Մայիս 26-ին կ'ունենայ առաջնէկ ելոյթը Պուտափէշթի Քաղաքային Թատրոնին (Városi Színház) մէջ, երգելով Turiddu-ի դերը *Cavalleria rusticana* օփերայէն, եւ Canio՝ *Pagliacci*-էն¹¹:

Պուտափէշթէն Նիւ Եորք թայմին ղրկուած հեռագիրը, հաղորդելէ ետք այս լուրը, կ'աւելցնէ.

«Ունկնդիրները, որոնց մէջ կը գտնուէին բազմաթիւ ականաւոր ամերիկացիներ եւ կառավարական բարձր պաշտօնատարներ, 35 անգամ բեմ հրաւիրեցին զինք: Ան ստիպուած եղաւ յայտագիրէն դուրս կատարել հինգ երգ»¹²:

Պուտափէշթի գերմաներէն եւ հունգարերէն լրագիրները կը գրեն առատութեամբ.

Pester Lloyd, 27 Մայիս 1931

«Նիւ Եորքի Մեթրոփոլիթըն Օփերայի թէնոր Արման Թօքաթեան, որուն նոյնիսկ անունը յայտնի չէ այս երկիրին մէջ, յաղթանակեց Turiddu-ի եւ Canio-ի դերերով: Առաջին իսկ պահէն հիացանք իր իսկապէս հզօր տրամաթիք անհատականութեամբ, որուն նմանը օփերայի հիմնարկին մէջ կը հանդիպինք միայն մեկուսի եւ չափազանց հազուագիւտ պարագաներու: Քանզի այս արուեստագետը մեզի կը պարգեւէ տրամաթիք ամբողջականութիւն եւ կենդանի տիպարներ, իսկ երգեցողութիւնը, հակառակ առաջնային կարեւորութեան, երբեք չի դառնար ինքնանպատակ, չ'ենթադրեր ունենալ բեմական հոգի, եւ նոյնիսկ գեղեցիկ ձեւաւորուած բառերը երբեք չի ստորադասեր երգչային գիծին: Այնուամենայնիւ, Թօքաթեան ընդունակ է ընելու ամէն բան՝ զոր լաւագոյն պէլ քանթոն կրնայ պարգեւել, բայց այս բոլորը այնքան աննկատելիօրէն եւ, ինչպէս ըսի, տիպարի նկարագրին ծառայելու նպատակով, որ երբեք ինքզինք չի պարտադրեր մեզի: Ոչ-քաղցր ու մեղրածոր ձայն մը, այլ տղայական փայլքով եւ պոռթկուն կորովով յագեցած, ան կը լեցնէ հսկայ տարածութիւնը եւ ամենավերջին աթոռին կը հասցնէ գիւղացի Turiddu-ի բարձր տրամադրութեան հպումը, որ կը շրջագայէ բեմին առջեւ հաճելի, անդիմադրելի սեռային գրաւչութեամբ: Նոյնիսկ իւրաքանչիւր կին հանդիսատեսի սիրտը կը բաբախէ: Թօքաթեանի իւրաքանչիւր շարժում, իւրաքանչիւր ելեւէջ կենդանի է. ան իսկական վերիզմօ երգիչ է: Նոյնիսկ մեր Քաղաքային Թատրոնի բեմին վրայ, նման դերասանները կեանք կը յուզեն. երգիչներուն, երգչախումբի անդամներուն եւ այլ դերակատարներուն կը խրախուսուի նուաճել բարձրակարգ կատարումներ: Բեմի վարպետ մը: Հոյակապ է անցումը յանդուգն

երիտասարդէ դէպի քաուրեան պատրաստ մարդու, բարձր տամադրութենէ դէպի արիութիւն. մօրը հրաժեշտը ցնցող է, ան բնաւ թատերական չէ: Մեր ունկնդիրի առաջին հանդիպումը Թօքաթեանի հետ, ինչպէս կը վկայեն ընդարձակ սրահի որոտընդոստ ծափահարութիւնները, շահեկան իրավիճակ մըն էր երկու կողմերուն համար»¹³:

Magyar Hirlep, 27 Մայիս 1931

«Turiddu-ի եւ Canio-ի դերերը երգեց հաճելի, ճկուն եւ կիրթ ձայնով: Իր թենորը աւելի քնարական է քան հերոսական, բայց միեւնոյնն է, ան ազդուօրէն երգեց զոյգ դերերը, իսկ ունկնդիրը զինք ողջունեց խանդավառութեամբ եւ բարձրաձայն ծափահարութիւններով»¹⁴:

Magyarság, 27 Մայիս 1931

«Ծագումով հայ, ծնունդով եգիպտացի, կրթութեամբ իտալացի երգիչը՝ որ տեղափոխուած է Ամերիկա, ունի գեղեցիկ, մեղմ քնարական թենոր ձայն: Դիմային կենդանի արտայայտութիւններով կրակոտ դերասան մըն է, եւ հետաքրքրական բեմական դէմք մը՝ արտայայտիչ աչքերով եւ թուի ու գանգուր մագերով: Չայնը չունի հարիւր տոկոս քաղցր, իւրաքանչիւր դիրքի եւ իւրաքանչիւր ուժային մակարդակի պատշաճ գեղեցիկ արծաթափայլ հնչականութիւն, ինչպէս այսօրուայ մեծագոյն իտալացիներու եւ այլ մրցակիցներու ձայները, բայց ան հարթ է, առանց ցնցումներու, եւ իր ձայնարտայնութիւնը կը բացայայտէ լուսագոյն իտալական պէլ քանթոյի դպրոցը: Հանդիսատեսը շատ ջերմօրէն ընդունեց երկու դերերը եւ բոլորն կերպով ծափահարեց»¹⁵:

Nemzeti Ujság, 27 Մայիս 1931

«Քնարական թենոր մը՝ բառիս ամենէն ազնուական իմաստով: Թօքաթեանի գեղեցիկ ձայնը, կատարեալ երաժշտական ապահովութիւնը եւ նուրբ նախադասութիւնները լրիւ փոխհաստոցեցին հանդիսատեսը իր փոքր մանիերիզմներուն համար, զորս արուեստագէտը, իբրեւ իտալական դպրոցի յայտնի ներկայացուցիչ, բնականաբար պիտի չխնայէր: Թօքաթեանի արուեստը յատկապէս գրաւիչ էր *Cavalleria rusticana*-ի մէջ: Գրեթէ անկարելի է երեսակայել աւելի փայլուն Turiddu որ կը ստեղծէ պատրանքներ, իսկ կարկառուն երգիչին բեմական ներկայութիւնը կատարեալ ներդաշնակութեան մէջ էր իր ճկուն ձայնին հետ որ կը ծաւալուէր ամենագեղեցիկ տինամիք ազդեցութիւններով, եւ որուն շնորհիւ ան վերջապէս նուաճեց ունկնդիրը *Pagliacci*-ի մեծ տեսարաններուն մէջ»¹⁶:

Népszava, 27 Մայիս 1931

«Նիւ Եորքի Մեթրոփոլիթըն Օփերայի Թատրոն-

նի անդամ Արման Թօքաթեան Երեքշաբթի երեկոյեան սկսաւ իր հիւր ելոյթը Քաղաքային Թատրոնին մէջ: Կրնանք աւելցնել որ արձանագրեց մեծ յաջողութիւն: Երգեց *Turiddu*՝ *Cavalleria rusticana*-էն, եւ *Canio*՝ *Pagliacci*-էն: Իր թենորը կիրթ եւ ճկուն է, իսկ յատկապէս բարձր ձայնանիշերը՝ հնչուն: Միջին ձայնամասը քիչ մը պիտի է: Սաւառնող թենորը ալ աւելի կը սաւառնի շնորհիւ խաղարկային թատերականութեան: Թերեւս այս թատերականութիւնը չի բխիր ներսէն. ան ոչ միայն երգիչին ներքին փորձառութիւնն է որ կը հրավառի իր մէջ, այլեւ գիտելիքներու մեծ պաշարը եւ ուրիշներու թատերականութեան ուշադիր դիտարկումը: Բայց երգիչի համակրելի անհատականութիւնը տեղ-տեղ կը ճեղքէ սերտուած հնարքները եւ ուղղակիօրէն կը բարձրաձայնէ իսկ եւ իսկ զուտ զգացումները: Իր *Turiddu*-ն ջերմ եւ անմիջական էր, թէեւ քիչ մը ցածրորակ: *Canio*-ն խորապէս մարդկային էր եւ յուզիչ: Հանդիսատեսը բոլորն ծափահարութիւններով ողջունեց զինք»¹⁷:

Pesti Hírlap, 27 Մայիս 1931

«Անկախ այն բանէն՝ որ եգիպտահայ է թէ ոչ, Թօքաթեան վերջին տարիներու մեր լսած ամենագեղեցիկ հնչողութեամբ իտալացի թենորներէն մէկն է: Յայտնագործութիւն մը:

«Իր թենորը յագեցած է մեղեդային հմայքով, քաղցր, իտալական նրբագեղութեամբ: Չայնը հոսուն չէ, շաքարախառն կաթի նման հանգստացնող եւ ջերմացնող չէ, այլ հիմնարար, ամրակազմ ու պինդ, որուն զգայական քաղցրութիւնը լեցուն է եռանդով. ան տաք է, կ'եռայ, եւ նոյնիսկ ունակ է այն արբեցուցիչ կախարդանքին՝ զոր այնքան սիրած եւ պաշտած ենք *Gigli*-ի կամ *Volpi*-ի նման թենորներու մօտ: Անշուշտ, Թօքաթեան տակաւին քիչ մը հեռու է անոնցմէ. իր *Turiddu*-ն՝ *Cavalleria rusticana*-ի մէջ, գեղեցկութեամբ կատարուած կենաց երգով եւ նոյնիսկ աւելի գեղեցկութեամբ մեկնաբանուած հրաժեշտի տեսարանով, այսօր հազիւ թէ նմանի *Gigli*-ին, բայց ձայնի երիտասարդական հմայքով երգիչը արդէն պարզեւեց առաջնակարգ կատարում: Նոյնպէս *Pagliacci*-ն որուն մէջ իր հնչիւնային գեղեցկութեամբ ան թերեւս նոյնիսկ աւելի շքեղափայլ ներկայացաւ: Խաղարկութիւնը կ'արտայայտէ արեւելեան մարդու բնագոյնական խառնուածքը՝ պատուաստուած իտալական վերիզմոյի աւանդական ձեւերով: Կրնանք վստահօրէն կանխատեսել որ Թօքաթեան ապագայի մեծագոյն թենորներէն մէկն է»¹⁸:

Ujság, 27 Մայիս 1931

«Ընկերական եւ գրաւիչ բեմական անհատականութիւն: Չայնը այնքան ալ պայծառ չէ, բայց ջերմ, փայլուն, հարուստ եւ լիահնչիւն թենոր մըն է: Առաջնակարգ գիտելիքներու տէր անձ մը: Երգեցողութեան մէջ ընդամենը մէկ-երկու տեղ քիչ մը

կոշտությունն նկատեցինք, որ, սակայն, նկատի առնելով վերիզմո օփերաներու կատարումի իտալական ոճը այնքան ալ թերութիւն չի նկատուիր: Իր երաժշտականութիւնը ոչինչ բաղձալի կը թողու: Նախադասութիւնները կը ձեւաւորէ գեղեցիկ եւ հաճելի: Աւելին. առօրեայ դերասան չէ ան: Պատկերուած տիպարը կը ներկայացնէ համոզիչ եւ կենսունակ:

«Պուտափեշթի Քաղաքային Թատրոնին մէջ հանդէս եկաւ Turiddu-ի դերով *Cavalleria rusticana*-ի մէջ, եւ Canio *Pagliacci*-ի մէջ: Երկու օփերաներուն մէջ ալ նուաճեց պահանջկոտ հանդիսատեսը: Միրահարուած սիցիլիացի գիւղացի տղուն դերը մարմնաւորեց աշխոյժ եւ կենսուրախ տրամադրութեամբ, իսկ տարեց կատակերգակ ամուսինը՝ ջերմութեամբ: Իր երգեցողութեամբ հաճոյքով կը մեկնաբանէր իւրաքանչիւր ամենափոքր նախադասութիւն: Առաջին պահէն հանդիսատեսը նկատեց, որ դէմ յանդիման կը գտնուի ոչ-սովորական տաղանդի տէր արուեստագէտի մը, եւ ամբողջ երեկոյեան ջերմօրէն ծափահարեց երիտասարդ հիւր թենորին, ինչպէս նաեւ իր խաղընկերներուն»¹⁹:

8 *Órai Ujság*, 28 Մայիս 1931

«Քաղաքային Թատրոնի լեփ-լեցուն սրահը կը սպասէր Նիւ Եորքի անյայտ երգիչին՝ Եգիպտոս ծնած հայ Արման Թօքատեանին: Հիւր թենորը իր առաջնէկ ելոյթը ունեցաւ Turiddu-ով եւ Canio-ով, եւ հանդիսատեսը որոտընդոստ ծափահարութիւններով ընդունեց մեծ երգիչն ու մեծ դերասանը: Իր բացառիկօրէն գեղեցիկ, խիտ ու պարարտ ձայնը կը խոյանայ թարմութեամբ, եւ իր մշակոյթը բոլոր առումներով համեմատելի է ամենամեծերուն հետ: Տիպարները մարմնաւորելու իրական տաղանդ մը, ան կրնայ ամբողջ նկարագիր եւ մարդկային ճակատագիր փոխանցել մէկ մոռլ հայեացքով, ուսի թօթուանքով, ծիծաղով, կամ ընկճուած լացով: Հանդիսատեսը աննախադէպ ոգեւորութեամբ ծափահարեց Թօքատեանին, որ ուրախութեամբ կրկնեց *Pagliacci*-ի արիան վարագոյրին առջեւ»²⁰:

Esti Kurir, 28 Մայիս 1931

«Հաճելի անակնկալ մը: Բազմամարդ հանդիսատեսը կը սպասէր որ եղանակի վերջաւորութեան, Մայիսի տաք երեկոյեան, բարեբախտութիւնը ունենար հանդիպելու խղճուկ ձայնով տարիքաւոր, արժանի եւ հիւծուած թենորին: Փոխարէնը կը յայտնուի երիտասարդ, նրբագեղ եւ աննկուն ձայն մը, որ ճաշակաւոր է, տնտեսվար եւ ինտելիտ: Թէեւ ձայնին ու կատարումին մէջ ոչինչ կայ բացառիկ կամ ակնյայտօրէն անհատական դիմագիծ ու երանգ, ան ունի ամէն բան՝ համակրելի դարձնելու Mascagni-ի եւ Leoncavallo-ի

ամենաժողովրդական երգերուն քնարական հերոսները: Պուտափեշթի ունկնդիրը ջերմօրէն ընդունեց Արման Թօքատեանը»²¹:

(Շար. 1)

Հ. ԱԻԱԳԵԱՆ

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. The National Archives, <https://ancestortrecords.org/ancestor-records/>
2. Անդ:
3. Բացի նշուածներէն, յօդուածիս բոլոր քաղուածքները կատարած եմ սկզբնական աղբիւրներէ: Գերմաներէն, հունգարերէն եւ չեխերէն աղբիւրները նախ թարգմանած եմ Կուկրլի օգնութեամբ, ապա վերստուգած տուեալ լեզուներուն գիտակ անձերու կողմէ:
4. *Metopera Database*, <https://archives.metopera.org/MetOperaSearch/record.jsp?dokey=0366167>
5. 'Many Notables off for Europe Today,' *The New York Times*, 8 May 1931.
6. 'Armand Tokatyan ma este érkezik Budapestre', 8 *Órai Ujság*, 1931 május 24, 9. oldal. 'Ma érkezik Tokatján Armand operaénekes Budapestre', *Esti Kurir*, 1931 május 24, 9. oldal.
7. 'Armand Tokatyan ma este érkezik Budapestre', 8 *Órai Ujság*, 1931 május 24, 9. oldal.
8. 'Tokatyan Armand, a newyorki Metropolitan Opera világhíru tenoristája Budapestre érkezett', *Magyarság*, 1931 május 24, 6. oldal. 'Armand Tokatyan a newyorki Metropolitan Opera tenoristájának első budapesti vendégjátéka a Városi Színházban', *Népszava*, 1931 május 24, 16. oldal.
9. 'Kulisszafilmm...', *Uj Nemzedék*, 1931 május 21, 10. oldal.
10. 'Tokatyan próbál...', *Esti Kurir*, 1931 május 27, 9. oldal. 'Armand Tokatyan ma délelőtt próbált a Városi Színházban', *Magyarország*, 1931 május 27, 10. oldal.
11. 'Városi Színház', *Pester Lloyd* (Abendblatt), 26. Mai 1931, p. 10. Molnár Klára, *A Népopera - Városi Színház 1911-1951*, Budapest, 1998, 136. oldal.
12. 'American Tenor Scores: Tokatyan Gets 35 Curtain Calls at Debut in Budapest,' *The New York Times*, 27 May 1931. Նիւ Եորք Թայմզի այս լուրը հպարտութեամբ վերարտադրեցին եգիպտահայ *Արաքս* շաբաթաթերթը («Արման Թօքատեան Եւրոպայի մէջ», 27 Յունիս 1931, Զ. տարի, թիւ 26 (252), էջ 2) եւ *Արեւ* օրաթերթը («Թէնոր Արման Թօքատեան», 30 Յունիս 1931, ԺԷ. տարի, թիւ 3778, էջ 2):
13. 'Theater, Kunst und Literatur', *Pester Lloyd* (Morgenblatt), 27. Mai 1931, s. 11-12.
14. 'Színház, művészet', *Magyar Hirlap*, 1931 május 27, 9. oldal.
15. 'Városi Színház', *Magyarság*, 1931 május 27, 13. oldal.
16. 'Tokatyan a Városi Színházban', *Nemzeti Ujság*, 1931 május 27, 14. oldal.
17. 'Művészet, irodalom', *Népszava*, 1931 május 27, 6. oldal.
18. Fóthy János, 'Tokatyan: Uj tenorista a Városi Színházban', *Pesti Hirlap*, 1931 május 27, 15. oldal.
19. 'Armand Tokatyan', *Ujság*, 1931 május 27, 13. oldal.
20. 'Városi Színház', 8 *Órai Ujság*, 1931 május 28, 8. oldal.
21. F. Gy., 'Tokatyan', *Esti Kurir*, 1931 május 28, 9. oldal.

ԽՈՂԵՐ

ՀԱՅԵՐԷՆ ՄԱՍՈՒԼԻՆ ԻՆՔՆԱՊԱՏԿԵՐՈՒՄԸ՝ ԶՈՀԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆ, ԾԱՌԱՅՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Իշխանական մարմիններու եւ հիմնարկներու հինէն եկած միտում մըն է իրենք իրենց տուած գնահատականները եւ անոնց շոայլումը:

Իրենք իրենց առանձնաշնորհած են դերեր՝ զորս ոչ ոք պահանջած է իրենցմէ, եւ այդ դերերը ստանձնելէ ետք դիմած են ինքնահաստատումի բոլոր միջոցներուն ստեղծելով ինքնագնահատականներ, ինքնապատկերներ եւ ինքնասահմանումներ, իրենք իրենց իրաւունք տալով խօսիլ ժողովուրդի անունէն՝ իրենցմէ վար տեսնելով ամբոխաւարուած զանգուած մը:

Ասիկա քաղաքակրթութեան շրջանի բնորոշիչ մըն է, Միջագետքէն եւ Փարաւոններէն սկսեալ մինչեւ այսօր:

Պալատական, եկեղեցական, կուսակցական, կառավարական, կրթական, լրագրական հիմնարկները, բնականաբար, իրենք իրենց պիտի տային պաշտօններ: Այսօր բոլոր հիմնարկները ունին կանոնադրութիւններ, որոնց մէջ կ'որոշեն սեփական գործունէութեան կէտերը: Մինչեւ այսօր ինչպիսի չկայ: Կազմակերպչական կարելոր բնագիւղներ են անոնք: Բայց ահաւասիկ հարցը յաճախ կ'անցնի կանոնադրութենէն, ամէն հիմնարկ ինքն իրեն տալով գնահատականներ իբրեւ վերադաս մարմին՝ որ կը գործէ իրմէ վար գտնուող զանգուածի համար:

Ողջ աշխարհի ժողովրդավար եւ ոչ-ժողովրդավար առաջնորդները Տոնալտ Թրամփ, Էմմանուէլ Մաքրոն, Վլատիմիր Փութին, Ռոբերտ Քոչարեան, Նիկոլ Փաշինեան, գոյատեւելու համար պէտք ունին անընդհատ ժողովուրդին առջեւ խօսելու կամ ուրիշներուն խօսեցնել տալու իրենց նուաճումներուն մասին, շեշտելով նուիրումները ժողովուրդին: Ասիկա իշխանութեան կարելոր յատկանիշներէն մէկն է, որուն համար կը ծախսուի ահռելի դրամ եւ կը վատնուի անհաշիւ ժամանակ:

Սփիւռքի ղեկավարները իրենք իրենց կը ներկայացնեն իբրեւ ուրիշին (գաղութին) ծառայող նուիրեալներ:

Երբ աշխարհի թէ Սփիւռքի ղեկավարները որեւէ պատճառով դադրին ղեկավարութենէ, կը վերանայ նաեւ ծառայելու գործը, քանզի արդէն խախտած է ղեկավարութիւն = ծառայութիւն թուաբանական հաւասարումը, թէեւ իրական ծառայութեան անհամար միջոցներ չեն պակսիր հասարակութեան մէջ: Իրական ծառայողները երբեք չեն յայտարարեր իրենց ծառայութիւնը:

Սփիւռքի աւանդականները որքան գիր եւ

ժամանակ վատնած են, ու տակաւին կը վատնեն, ինքնապատկերումի եւ սեփական գործի բիրեղեայ ինքնագնահատումի համար՝ ստեղծելով լրագիր, հեռատեսիլ, կուսակցական պատմութիւն, եւլն.:

Ուսուցչական եւ մանկավարժական վերնախաւը ինքն իրեն տուած է առանձնաշնորհեալ դեր՝ իբրեւ հասարակութիւնը կրթելու եւ դաստիարակելու նուիրեալ: Թէեւ ասոր մէջ կայ ճշմարտութեան շերտ, բայց այս ճշմարտութիւնը վերածելով անվիճարկելի գաղափարախօսութեան եւ կոքային ինքնափառաբանութեան՝ կրթական համակարգը յաջողած է անտեսել մարդու, *ռեւէ* մարդու, ներյատուկ կարողութիւնը ինքնագարգանալու եւ ինքնակրթուելու, եւ փորձած է քօղարկել այն իրողութիւնը թէ առանց աշակերտի ինքնագարգանալու ներքին մղումին՝ ուսուցիչը կը դառնայ անկարող:

Ի. դարուն ստեղծուած է մամուլի հաղորդագրութիւնը՝ որուն միջոցով հիմնարկը տարածած է սեփական գործունէութիւնը:

Միջանկեալ յիշեցնեմ, որ աշխարհի մեծ մտածողները՝ Պղատոն, Արիստոթել, Մարքս, Նիցշէ, Կոմիտաս, իրենց արտադրութեամբ բազում աւելի դաստիարակած են հասարակութեան քան վերոյիշեալները: Բայց ճիշդ անոնք են որ իրենք իրենց չեն տուած դաստիարակելու իրաւունք: Խնդիրը եւ վտանգը կը սկսի այնտեղ՝ երբ անձը կ'որոշէ եւ կը պարտադրէ թէ ինքն է դաստիարակիչը:

Վերջապէս՝ դրամատիքութիւնը: Դրամատեր վաշխառու եւ շահագործող վերնախաւը կրցած է համոզել՝ որ կ'աշխատի յանուն ժողովուրդի բարգաւաճութեան: Բոլոր մեծ ու փոքր դրամատերերը կ'արտադրեն այն հրաշալի ինքնապատկերը՝ որ աշխատատեղիներ բանալով կ'աշխատցնեն տասնեակ, հարիւրաւոր կամ հազարաւոր անձեր, անոնց առջեւ բանալով ապրուստի միջոց: Մէկ կողմ ձգենք դրամատիքութեան շահագործումի, մենատիրումի եւ այլը չէզոքացնելու մրցակցային վարքը՝ որուն մասին *Ջահակիր* բազմիցս գրած է, մէկ կողմ ձգենք նաեւ Մարքսի կարելոր դրոյթը՝ որ դրամատերը աշխատատեղը վարձել-աշխատցնելէ առաջ կը գրկէ զինք արտադրելու միջոցներէն: Կը բաւէ յիշեցնել միայն մէկ կէտ մը: Իբր պաշտօններ ստեղծող եւ ընտանիքներ պահող դրամատերը, եթէ որեւէ պարագայի ոչ թէ սնանկանայ, այլ շահոյթը քիչ մը պակսած տեսնէ, կը զոհէ

իր աշխատատեղությունը մասամբ՝ փոխհատուցելու գերշահողի «վնաս»-ը, կամ կը գոհե ամբողջությամբ լուծարելով գործը եւ մէկ օրէն միւսը աշխատատեղական զանգուածը թողելով անօրի:

Դրամատուն-պանքաները՝ որոնք ամէն օր կը յիշեցնեն իրենց շնորհած առաւելութիւնները ժողովուրդին, կը քօղարկեն իրենց գոյութեան վտանգաւոր հիմքը՝ իբրեւ մտացածին (fictive) դրամագլուխի կրողներ:

Հիմնարկներու, միութիւններու, կուսակցութիւններու, կրթական, մշակութային, քաղաքական վերնախաւի ներկայացուցիչներու ինքնապատկերումի եւ ինքնագովարանութեան վարքը այլեւս դարձած է բնական եւ ընդունելի հասարակութեան կողմէ: Եւ այդ վարքը կեդրոնացած է մէկ գաղափարի շուրջ՝ անձնուրաց գործունէութիւն ուրիշին ծառայելու եւ օգտակար ըլլալու համար, հասարակութիւնը բաժնելով երկու կտրուկ դասակարգերու, ծառայողներ՝ մատի վրայ հաշուրուող անհատներ, եւ ծառայութիւն ստացողներ՝ ամբողջ ժողովուրդը:

Ինչպէ՛ս կարելի է՝ որ դարերու ընթացքին այս ամենատարբեր վերնախաւերէն իւրաքանչիւրը, որ յաճախ տարբեր շահերու բերումով բախուած է միւսին եւ բացասած զայն, չէ քննադատած միւսի ինքնապատկերումը: Վերնախաւը իշխանութիւն է, կամ ճամբան է դէպի իշխանութիւն: Որքան ալ իշխանական վերնախաւերը քննադատեն իրարու, պիտի չքանդեն նոյնիսկ իշխանութիւնը կամ անոր ձգտելու կարելիութիւնը, պիտի չբացասեն իշխանական-վերնախաւային ընդհանուր յատկանիշները՝ որոնցմէ մէկն է ինքնապատկերումը: Առանց ինքնապատկերումի չկայ իշխանութիւն: Իշխանական մէկ տարրը կրնայ ոչնչացնել իշխանական միւս տարրը, բայց չ'ուզեր ոչնչացնել վերնախաւութիւնը՝ իշխանութիւնը, ուր կը գտնուի իր գոյութեան իմաստը:

Իր ծնունդէն ի վեր, հայերէն մամուլը բռնած է նոյն ճամբան, երբ կարգը եկած է ինքնասահմանումի, յատկապէս առաջին թիւերու առաջնորդող յօդուածները, որոնցմէ քաղուածքներով պիտի լեցնեն ներկայ «Խոհեր»-ը:

Այս լրագիրներուն ինքնագնահատականները չեն տարբերիր ընդհանուր իշխանական մտածելակերպէն եւ կը համախմբուին քանի մը հիմնական կէտերու շուրջ.

1. Դաստիարակութիւն ազգին, հասարակութիւնը յաւերժ բաժնելով երկու դասակարգերու՝ դաստիարակող (մենք լրագրողներս) եւ դաստիարակուող (այլը):

2. Ձոհաբերութիւն (մենք)՝ յանուն ազգի (այլի) զարգացումին:

3. Օգտակար ըլլալ ազգին, այսինքն՝ լրագիրը կամ լրագրողը (մենք)՝ որ յառաջդիմած է, պիտի նպաստէ տակաւին չյառաջդիմած կամ նուազ յառաջդիմած ազգի (այլի) յառաջդիմութեան:

Ոչ մէկ արտայայտութիւն կը գտնուի գրելու սեփական ցանկութեան, տենչին, կիրքին մասին, գրելու անձնական հաճոյքին, արտայայտուելու բնագոյին, անունը հրատարակուած տեսնելու բնական մղումին, որոնք բոլորն ալ մարդկային ընդունելի յատկանիշներ են, այսինքն՝ անտեսուած է ներսէն դուրս շարժումը, այլ ամէն բան տեղաւորուած դուրսի մէջ՝ դուրսէն դուրսի համար:

Ընտրեցի հայ մամուլի սկզբնական շրջանը՝ մինչեւ 1868 թուական:

Կ'ուզեմ յստակ ըլլալ՝ որ այստեղ հայերէն մամուլի գնահատականը չէ գոր կու տամ: Խօսքը մէկ երեւոյթի մասին է, որ իր արմատները ունի ուրիշ շատ վերնախաւային ոլորտներու մէջ: Այս երեւոյթը կապ չունի բուն մամուլի բովանդակութեան եւ որակի հետ, մամուլ՝ որ մինչեւ այսօր կը կարդացուի եւ կ'ուսումնասիրուի մշտանորոգ հետաքրքրութեամբ եւ հաճոյքով:

Ազդարար

Հայերէն մամուլի օրինակներս պիտի սկսիմ բացատրութեամբ, շնորհիւ առաջին լրագիրին՝ *Ազդարար* (Մատրաս, 1794):

Խմբագիր Յարութիւն Շմաւոնեան կը գրէ առաջին թիւի «Առաջաբանութիւն»-ը, որմէ քանի մը կէտ կրնայ հետաքրքրել նիւթիս:

Նպատակս չէ ձեզի գիտելիք ծանօթացնել՝ քանի որ դուք արդէն ամէն բան գիտէք, կը գրէ խմբագիրը, աւելցնելով՝ որ նպատակս է ձեզի առիթ տալ հաճելի ժամանակ անցընել եւ ընթերցանութեամբ զբաղիլ:

«Ձայս ամենայն գոր արարի եւ գոր խոստանամ օգնականութեամբ Տեառն առնել ոչ է ցանկութիւնն իմ ծանուցանելոյ ձեզ (զի դուք ամենայնի իսկոյն որոնէք եւ զամենայն գիտէք) այլ միայն տալոյ ձեզ առիթ անցուցանելոյ զմասն ժամանակաց ձերոց քաղցրութեամբ (թէ եւ խոստովանիմ զի բարեպէս հոգայք ժամանակէ) եւ մատուցանելոյ սիրելի մանկանց ձերոց գնորոգ ինչ, եւ տալոյ նոցա առիթ ընթերցման՝ գոր յուսամ զայս ամենայն ըստ ակնկալութեան իմոյ յաջողութեան հանդիպեցի»:

Կը գրէ թէ ինք եւ իր օգնականները «ոչ են հմուտ իսկապէս քերթողութեան արհեստի եւ ոչ բուն յմուտ գրող», հետեւաբար կը խնդրէ ընթերցողներէն «չպարտին որոնել քանոնիւ իմաստութեան գաղալանս ձեռնարկութեամբ», ինչպէս նաեւ իրենց գրութիւններով մասնակցիլ լրագիրին:

«Յաղագս այսորիկ հայցեմ արժանի առնել յուղարկելով որոք լուր, ախորժ շարադրութիւնք, ոտանաւորք, եւ որոք գրուածք որ իցէ պիտանի եւ հաճելի հասարակութեանն, խոստանամ տպել զայն ամենայն (որ չիցէ անպատեհ գրուած) որքան զկարս իմ խոստանայ առ ի պարծանս շարադրողաց եւ երջանկութիւն ազգին մերոյ»:

Նման արտայայտութիւններ հազուագիւտ են

յետագայ լրագիրներու յառաջաբաններուն մէջ: Ճիշդ հակառակն է որ պիտի դառնար գրեթէ օրէնք: Փոխանակ ժողովուրդին ըսելու՝ թէ դուք ամէն բան գիտէք, լրագիրը ինքն իրեն պիտի տար զանգուածը լուսաւորելու պաշտօնը: Փոխանակ ըսելու՝ որ լրագիրս հաճելի ընթերցանութեան միջոց մըն է, յետագային պիտի ըսուի՝ որ լրագիրս ընթերցողը զարգացնելու եւ միտքը մշակելու միջոցն է: Փոխանակ ժողովուրդէն խնդրելու մասնակցիլ գրութիւններով՝ լրացնելու համար լրագիրին մտաւոր բացը, ժողովուրդին պիտի տրուի լուր ընկալողի դերակատարութիւն:

«Առաջաբանութիւն»-ը ձգտում մըն էր ժողովրդավար մտածողութեան:

Դիտակ բիզանդեան

Վենետիկ, 1812

Մենք մեր վրայ կը վերցնենք ընթերցողին կրթելու բեռը.

«Ուստի հիմայ [...] վրանիս կառնենք սիրով ատ [իմա՝ կրթելու, Հ.Ա.] բեռը՝ որ իրացնէ շատ ծանր է, (որ գիտցողը գիտէ). ու յուսալով որ պիտի թերեւնայ առաջ երթալով, այսինքն երբոր տեսնենք շահը օգուտը մեր կարծածէն ու մտմտածէն վեր. ու յառաջադիմութիւնը աս կարդացողներուն, ալ աւելի մենծմենծ ու աշխարհաշէան բաներու. [...]»:

Շտեմարան պիտանի գիտելեաց

Զմիւռնիա, 1 Յունուար 1839, թիւ 1:

Կը հրատարակենք ազգին ծառայութիւն ընելու եւ օգուտ ընծայելու համար.

«[Հ]ամարձակեցանք Ազգին ընդունելի ծառայութիւն մը ընել, Պիտանի Գիտելեաց Շտեմարան մը հաստատելով», եւ «Մեր հանդարտիկ առանձնութեանը մէջ գօտիներնիս մէջքերնիս փաթթած՝ անխափան պիտի աշխատինք զանազան տեղերէ ընտրել ամէն ան բաները, որ էվելօք յարմար են յագուրդ տալու եւ օգուտ ընծայելու»:

Վերջաւորութեան նոյնիսկ ինքզինքին կու տայ փրկիչի դեր՝ ի դէմս անհաւատ ընթերցողին.

«Դադարէ՛ ո՛վ անհաւատ, քու վտանգաւոր ընթացքիդ մէջը. ականջ դիր իմ առաջարկութիւններուս, ու հաւատք ընծայէ Աստուծոյ յայտնութեանը»:

Արշալոյս արարատեան

Զմիւռնիա, 10 Օգոստոս 1840, Ա. տարի, թիւ 1:

Բարիք մըն է լրագիրը եւ ազգի յառաջդիմութեան գործօն.

Արդէն անհրաժշտութիւն դարձած էր հաստատել լրագիր մը, «որ անկեց առաջ եկած օգտակար բարիքներէն զուրկ չմնայ ազգը այլ անով ալ ջանք ընէ իրեն յառաջդիմութեանը»:

Բազմավէպ

Վենետիկ, 1 Յունուար 1843, Ա. տարի, թիւ 1:

Մեր նպատակն է մեծապէս նպաստել ազգի յառաջդիմութեան.

«[Կ]ը յուսանք որ մեր օրագիրը ազգասիրաց փափաքը կատարէ, ու քիչ ատենի մէջ ազգին ուսումնական յառաջադիմութեանը վրայ աւելի մեծ տարբերութիւն մըն ալ ընէ: Աս յուսով մեր կողմանէ ամենեւին աշխատանք չենք խնայեր, բաւական է որ աշխատանքնիս օգտակար ու հաճոյ ընենք մեր պատուական Ազգին»:

Հայրենասէր

Զմիւռնիա, 28 Մայիս 1843, Ա. տարի, թիւ 1:

Կը հրատարակենք միայն ազգի պայծառութեան համար.

«[Ը]ստ որում մի միայն նպատակը Ազգիս անուանը պայծառութեան համար է»:

Ազգասէր

Կալկաթա, 16 Օգոստոս 1845, թիւ 1:

Կը հրատարակենք ազգի ծառայութեան համար.

«Գործն ազգային է. արդէն միաբանեալ անդամքն ջանացան միայն իւրեանց ծառայութիւնն ցուցանել»:

Ազգասէր արարատեան

Կալկաթա, 16 Սեպտեմբեր 1848, հատոր Ա., թիւ 1:

Դաստիարակելու, կրթելու, զոհաբերուելու, ազգը զարգացնելու խօսք չկայ, այս առումով կամուրջ ստեղծելով *Ազդարարի* (1894) հետ:

Արարատ

Թիֆլիս, 1 Սեպտեմբեր 1850, Ա. տարի, թիւ 1:

Մեր նպատակն է նպաստել ազգի ընթերցասիրութեան.

«[Ն]պատակ հրատարակելոյ նորա՝ Հայազգի ընթերցասիրաց օգուտն է»:

Բուրաստան Սուրբ Սահակեան

Կ. Պոլիս, Յունուար 1851, Ա. տարի, թիւ 1:

Մեր նպատակն է նպաստել ազգի ուսումնասիրութեան.

«[Ա]յս կերպով կարելի է ազգին ուսումնասիրութեանն ալ քիչ շատ նպաստաւորութիւն մը եւ օգուտ մը մատակարարած ըլլանք»:

Մասիս

Կ. Պոլիս, 2 Փետրուար 1852, Ա. տարի, թիւ 1:

Մեր նպատակն է յառաջդիմութիւն մտցնել ազգին մէջ եւ բարոյական ու նիւթական օգտակարութիւն ունենալ.

«Ահաւասիկ նոր օրագիր մ'ալ, որ իր նախորդներուն հետ միանալով կը յուսայ յառաջադիմութեան եւ օգտակարութեան նոր գործիք մը ըլլալու»:

«Լրագրոց օգտակարությունը շատերուն համար արդեն այնքան ծանօթ եղած է, որ այս առիթով անոր վրայօք նորանց խօսելը անելորդ կը համարիմ. միայն թէ, ըստ որում ամեն նոր լրագրին օգուտը իր նպատակին համեմատ կ'ըլլայ, ուստի անտեղի չերենար ծանուցանելը՝ որ այս լրագրին գլխաւոր նպատակը ազգին բարոյական ու նիւթական օգուտը պիտի ըլլայ. քաղաքական ու բանասիրականը երկրորդ պիտի համարուն առաջիններուն նայելով»:

Աստղիկ արեւելեան

Կ. Պոլիս, 1 Յունուար 1855, Ա. տարի, թիւ 1:

Մեր նպատակն է ազգին ծառայել.

«Ընկերություններ հաստատուելուն, լրագիրներուն ու օրագիրներուն թիւր հետզհետէ անելնալուն վերջին նպատակը ուրիշ բան չէ, հապա ըստ կարեաց ազգին օգտաւէտ ծառայություն մը ընել: Ահա այս քաղցր յոյսերէն քաջալերուած, այս ազնիւ խորհրդածություններէն յորդորուած համարձակեցանք մենք ալ այս նոր տարւոյ սկիզբը *Աստղիկ արեւելեան* անուանով ամսատետր մը հրատարակելու ձեռնամուխ ըլլալ, յուսալով որ ասիկա ազգիս ուսումնականութեանը քիչ շատ նպաստ մը ընելուն համար»:

Արեւելք

Փարիզ, 1 Յուլիս 1855, Ա. տարի, թիւ Ա.:

Մենք Հայաստանը պիտի լուսաւորենք եւ ազգը վտանգէ փրկենք.

«*Արեւելքը* հիմա ի լոյս կ'ելլէ, եւ եթէ մեր ազգին կողմէ համակրություն եւ քաջալերություն տեսնէ, իր նկարագիրը կատարելու համար աշխատանքի մը առջեւ չը պիտի ընկրկի: Այս նկարագիրը է. Հայաստանի լուսաւորությունը: Արդարեւ վե՛հ նպատակ եւ նուիրական պաշտօն մը. եւ միահամուռ ճիգն թափելու է որ այս պաշտօնը արժանաբար կատարենք, եւ նպատակին արիաբար մօտենամք: [...] Մենք ոչ փառք կը սպասենք եւ ոչ տրիտուր մը. ազգը վտանգի մէջ կը տեսնենք եւ հայրենական պաշտօն մը կատարելու համար միայն կը զինիմք»:

Արծուի Վասպուրական

Կ. Պոլիս, Յունիս 1855, Ա. տարի, թիւ 1:

Լրագիրի նպատակն է ազգասիրական օգտակարություն ունենալ եւ հայ ժողովուրդին կրթել.

«Թողում զմեծամեծ համբարս պէս պէս հարուստ մատենից, գորս հանճարեղ հեղինակք յօրինեալ են ցարդ եւ յօրինել ունին անխոնջ երկասիրութեամբ, ահա եւ շատք եւս բուռն հարեալ են զշաբաթական լրագրաց եւ զամսաթերթից հրատարակել ազգասէր ոգով ջանասիրեալ, որք յիրաւի յովով շահս քաղաքական եւ ազգային կրթութեան ընծայեցին հայկաստ ժողովրդոց»:

Մասեաց աղաւնի

Փարիզ, Յունուար 1855, Ա. տարի, թիւ Ա.:

Մենք կը ստանձնենք եւրոպական հիմունքները հայերուն մէջ տարածելու պարտականությունը.

«Հայերենով մերագնեայց մէջ պիտի տարածուին Եւրոպացւոց քաղաքականութեան հաստատուն հիմունքը, այսինքն ուղիղ բարոյական, հարկաւոր տեղեկությունը, եւ մարդկային կենաց եւ հանգրստեան դիւրութիւն տուող արհեստք եւ ճարտարութիւնք. գաղղիարէն գրուած մասովն ալ պիտի աշխատի որ օտարազգիները կարենան Հայոց հին եւ նոր պարծանացը խելամուտ ըլլալ եւ ըստ այնմ մտադրութիւն ընել այս պատուական ազգին»:

Մեղու

Կ. Պոլիս, 15 Սեպտեմբեր 1856, Ա. տարի, թիւ 1:

Մեր նպատակն է սորվեցնել անգիտակ ու անգէտ ազգին.

«Իմ նպատակս բարեկամ ահա այս է. Ազգին ճանչցնել գիտութեանց անհատնում օգուտները եւ անոնցմէ գուրկ ըլլալը. ճշմարիտ ազգասէրի մը սրտով առանց շողոքորթելու կամ սանկ ըսեմ խաբելու իր պակսությունները իրեն գիտցնել, ինքզինքնին վրայ ունեցած չափազանց համարումը պակսեցնել, ուսմանց եւ գիտութեանց մէջ չը յառաջանալուն եւ անոնցմէ չը շահելուն գլխաւոր պատճառներէն մէկն ալ ծուր դրութեամբ եւ սիւալ մեթոտներով ստանալ ուզելն եւ զանոնք ձեռք բերելու ճշմարիտ միջոցներն ու մեր վիճակին յարմարած կանոններն որոնք ըլլալը ցուցնել անոր»:

«Բարոյական մասին մէջ բարեկամներուս եւ մարդկութեան բարեկամներուն ազադու ճշմարիտ եւ իմաստուն խօսքերովը, իմիններուս տկարությունը զօրացուցած պիտի խրատեմ եւ յորդորեմ զԱզգը ստանալ հոգւոյ կրթություն եւ կատարելություն ու մտքի մշակություն, կատարեալ, երջանիկ, հարուստ եւ պատուաւոր ըլլալու համար»:

«Բանասիրական մասը ներկայացընելով չար կամ բարի մարդերու մոլութեանց եւ առաքինութեանց պատկերը, մոլիներուն իրենց անգամ անօգուտ ըլլալը եւ վերջապէս կորուստը ու առաքինիներուն իրենց ալ, մարդկութեան ալ օգտակար մէկը ըլլալնին՝ առաջին մասին մէջ գրուցվածներուն փաստեր պիտի տայ, անոնք անելի ազգու ընելու համար»:

Մուսաթ Մասեաց

Կ. Պոլիս, 7 Սեպտեմբեր 1857, Ա. տարի, թիւ 1:

Մեր նպատակն է ճանչցնել թատերական օգուտը.

«Թատրերգութեան օգուտը ճանչցնել»:

Եւրոպա

Վիեննա, 1858, Ա. հատոր:

Մեր նպատակն է ընտանիք կրթել.

«Աս օրագիրը, որ իրեն վախճան դրած է զբուցընելով ընտանիք կրթել, կրթելով ուսուցանել, աստ եւ այժմ ազգին մէջ, մեծ դրուատեօք ընդունելութիւն գտաւ»:

Միութիւն

Զմիւռնիա, 1 Յունուար 1860, Ա. տարի, թիւ 1:

Մեր նպատակն է աւելցնել ուսումի եւ կրթութեան սերը.

«Որուն ճիգն է բանասիրական, բարոյական ու այլեւայլ օգտակար տեղեկութիւններով հասարակութիւնը զբօսցունել, եւ նոյն միջոցին ուսմանց եւ կրթութեան սերը եւս առաւել արծարծելու ջանալ»:

Մէր

Կ. Պոլիս, 8 Սեպտեմբեր 1860, Ա. տարի, թիւ 1:

Մեր նպատակն է օգտակար ըլլալ.

«Մեր աշխատութիւնը, եթէ կարենայ օգուտ մը յառաջ բերել, ու իր անուանը դրօշակը Հայ սրտերուն մէջ ծածանեցնել, իր վարձքն ու գովեստը լիովին ընդունած կ'ըլլայ»:

Թռչնիկ

Կ. Պոլիս, 1 Յունուար 1861, Ա. տարի, թիւ 1:

Մեր նպատակն է ազգին առջեւ բանալ ուսումի գեղեցիկ դուռը.

«Հաւաստի բան մըն է որ Ազգի մը մէջ օրագիրները որչափ շատնան, Ժողովրդեան մէջ ալ այնչափ մտաւորական լուսաւորութիւնը յառաջաքայլ կ'ըլլայ. եւ տգիտութեան թանձրամած խաւարը փարատուելով, Ուսման յառաջադիմութեան դալարեղէն բողբոջները, Արեգական լուսալիւր ճառագայթներուն հետ խառնուելով, տարօրինակ լուսաւորութիւն մը կ'սկսի ծաւալիլ Ժողովրդեան մէջ: [...]»

«Որով եւ ես պարտ անհրաժեշտ անձիս վարկայ, Ազգիս հասարակութեանը բարոյապէս ծառայել, ուսման շողշողուն փայլութեանը գեղեցիկ դուռը անոնց դէմ բանալով»:

Ծաղիկ

Զմիւռնիա, 1 Յունիս 1861, Ա. տարի, թիւ 1:

Մեր վեհ պարտականութիւնն է ազգին անշահախնդիր ծառայութիւն մատուցանել.

«Այսօր կը համարձակինք փոքր հրատարակումի մը ձեռք գարնել՝ մեր այս դուզնաքայ ձեռնարկութեան շարժառիթ ունենալով ոչ թէ անձնական շահու փափաք մը կամ համբաւատենչութեան զգայութիւն մը, այլ մեր սիրելի ազգին, եթէ կարելի է, դոյզն ինչ ծառայութիւն ընելու անշահախնդիր դիտաւորութիւնը: Գիտենք որ մեր միտքը տկար է, այլ ազգին յառաջադիմութեան օժանդակելու համար ունեցած եռանդնիս անգուսպ, պարտաւորութիւն մ'է այս, արդարեւ վեհ պարտաւորութիւն»:

Զեփիւռ հայրենեաց

Կ. Պոլիս, 15 Օգոստոս 1862, Ա. տարի, թիւ 1:

Մեր նպատակն է ազգին ծառայութիւն մատուցանել.

«Մեր նպատակը սիրելի ազգերնու ծառայութիւն մատուցանել ըլլալով»:

Արծուիկ Տարօնոյ

Մուշ, 1 Ապրիլ 1863, թիւ 1:

Մեր նպատակն է Մշոյ հայութիւնը տգիտութենէ հանել.

«Մշոյ վիճակի մէջ տգիտութիւն ի խոր տիրելով, թշուառութիւններ ու վնասներ անբաւ կկրեն մեր ազգայինք. սորա կատարեալ կեանք եւ խաղաղ վիճակ պատրաստելու միակ հնարք ուսումն տարածել է. ահա՛ Արծուիկի սեփեական ու սրբազան պարտքը. պիտի ամեն գիւղ բաժանուի ու կարդացուի այս»:

Երկրագունդ

Մանչեսթըր, 30 Յունիս 1863, Ա. տարի, թիւ 1:

Մեր նպատակն է բազմակողմանի զարգացնել ազգը.

«Մեր լրագրի նպատակն է մեր ազգի կրօնական, ընկերական, քաղաքական, արուեստական եւ առեւտրական զարգացումն»:

Հիւսիս

Ս. Փեթերպուրկ, 1863, թիւ 1:

Ռափայէլ Պատկանեան քիչ պատահող խոստովանութեամբ կը գրէ՝ որ իր ձեռնարկութեան խորհուրդը Ազգը կրթելը չէ, քանի որ ասոր համար անհրաժեշտ են դաստիարակութիւն, դպրոցական դասաւանդութիւն, համալսարանական ուսումնասիրութիւն եւ քաղաքակրթութիւն: Բայց, միեւնոյնն է, նպատակն է ցոյց տալ դէպի լուսաւորութիւն տանող ճամբան.

«Օրագիրը եւ Լրագիրը մի տեսակ հնար են Ժողովրդի միտքը հակեցնելու եւ նախապատրաստելու դէպի լուսաւորութիւն, ցոյց տալով օգուտը կրթութեան եւ դիւրին միջոցները նորա համար»:

«Հիւսիսի գլխաւոր նպատակը պիտի լինի մեր Ազգին դիւրին միջոցներով ծանօթացնելու այն պարագաների եւ պայմանների հետ, որոց մէջ նա շրջում է եւ որի կոպարներից դուրս ելնել ցանկանալը կը նշանակէր մերժել իր քաղաքակցութիւնը լուսաւորեալ մարդոց հետ, հրաժարիլ մարդկային բարոյականութիւնից»:

Պեզասեան թռչնիկ

Կ. Պոլիս, 8 Յունուար 1863, Ա. շրջան, թիւ 1:

Մեր նպատակն է ցրուած հայութեան յառաջդիմութիւնը.

«[Ի]նչ որ անկողմնասէր եւ արդարասէր հանդէսի մը պաշտօնին արժան է, նոյնը պիտի ջանայ

կատարել յօգուտ եւ ի յառաջդիմութիւն Հայկեան ցրուեալ զաւակաց»:

Հայկական աշխարհի կռունկ

Թիֆլիս, Նոյեմբեր 1864, թիւ 1:
Մեր նպատակն է մշակել հայերու յառաջդիմութիւնը.
«Մեր Օրագրի առաջին սրբազան պարտականութիւնը լինելու է մշակել Հայերի առաջգնացութեան համար միշտ եւ անդադար»:

Գարուն

Թիֆլիս, Յունուար 1866, Ա. տարի, ամսատետր Ա.:
Մեր նպատակն է աւելի լուսաւորել լուսաւորեալները եւ օգնել անգրագէտները.
«Այժմ ուսման Գարուն է մեր ազգի համար, մեր այգիքն աւելի կծաղկին եւ մեր ծառերն աւելի պտուղեր կտան, եթէ աշակերտ տղայոց համար պատրաստենք ամսագիրներ եւ լրագիրներ, որ ինչպէս նոքա, նոյնպէս կարդացող վաճառականներն եւ արհեստաւորներն, եւս առաւել հոգեւորաւ»:

կաններն ստանան լուսաւորութեան աւելի տեղեկութիւնք, իսկ անգրագէտներն ականջ դնեն կարդացողներին»:

Արարատ

Սուրբ Էջմիածին, 1 Մայիս 1868, թիւ Ա.:
Մեր նպատակն է բարոյապէս զարգացնել ազգը.
Արարատը կը հրատարակենք «ի ձեռնտուութիւն Ազգիս բարոյական զարգացման»:

Կը մնայ հարցնել Մարքսի *Տէօյըրպախի թեզիւներու* յայտնի օրինակով ո՞վ պիտի դաստիարակէ դաստիարակը:
Արդարեւ, վերոյիշեալ լրագիրներէն հանելով այս ինքնաբաւ դրոյթները, այլեւ մոռնալով զանոնք, մեր առջեւ կ'ունենանք բազմազան, բազմանշանակ, տարաբնոյթ, ճոխ, փարթամ մամուլի պաշար մը, որ յաւերժ պիտի մնայ հայ մշակոյթի գլխաւոր դրսեւորումներէն մէկը:

Հ. ԱՒԱԳԵԱՆ

**ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ ՋԱՀԱԿԻՐԻ 71-ՐԴ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾԸ՝
ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ԺԱՆ ՓԱՍՔԱԼ ՄԵՊԱՀԻ
ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐՈՒՆ**

ԺԱՆ ՓԱՍՔԱԼ ՄԵՊԱՀ

ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐՈՒ
ԵՐԿՈՒ ՀԱՏՈՐՈՎ
(Եգիպտոսի շրջան)

Ա. ՀԱՏՈՐ

Հաւաքեց եւ հրատարակութեան պատրաստեց՝
ՀԱՅԿ ԱՒԱԳԵԱՆ

ՋԱՀԱԿԻՐ ՇԱՐԱԹԱԹԵՐԹ
ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ՀԱ. (71)

ԳԱՀԻՐԷ
2025

Լոյս տեսաւ *Ջահակիրի* ՀԱ. (71) Յաւելուածը՝ Ժան Փաքալ Մեպահ, *Ժողովածու լուսանկարներու երկու հատորով (Եգիպտոսի շրջան)*, Ա. հատոր (332 էջ):
Երկու յաջորդական հատորներու մէջ պիտի ամփոփուին Ժան Փաքալ Մեպահի Եգիպտոսի շրջանի լուսանկարներէն 545 նմոյշ: Ներկայ Ա.

հատորը կը բովանդակէ հետեւեալ բաժանումները. «Փարաւոնական (Կերին Եգիպտոս)», «Փարաւոնական (Ստորին Եգիպտոս)», «Իսլամական» եւ «Քրիստոնէական»:
Գիրքը կարելի է անվճար բեռնել այստեղ.
<https://archive.org/details/tchahagir-supplement-no.-71>

ԵԳԻՊՏԱՀԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

- Յունիս 29-ին, Յուսաբեր Մշակութային Ընկերակցության Լ. եւ Ս. Գարագաշեան սրահին մէջ կայացաւ հանդիպում-զրոյց լրագրող Թովմաս Կորկիսեանի հետ, իր նոր լոյս ընծայած արաբերէն գիրքին շուրջ՝ *Էննահա մաշրապէյաթ հայաթի* (հրատարակչութիւն՝ Տար Ալ-Շըրրութ):

‘Mélanie Partamian: Aux racines de la mémoire’ (Մելանի Փարթամեան. Յիշողութեան արմատներուն մէջ): Սոյն յօդուածէն մէկ շաբաթ առաջ, Լամէյ նոյնպէս անդրադարձած էր արուեստագիտուհիին մասին, իր տուած ցուցահանդէսին առիթով (*Ջահակիր*, թիւ 1995):

- *Al-Ahram Hebdo* եգիպտական ֆրանսերէն շաբաթաթերթի Յուլիս 16-ի թիւին մէջ Նելին Լամէյ երկար յօդուած կը ստորագրէ եգիպտահայ գեղանկարչուհի Մելանի Փարթամեանի մասին

- Յուլիս 22-ին Գահիրէի մէջ մահացաւ Գալուստեան Ազգային Վարժարանի նախկին երկարամեայ ուսուցչուհի Մարիամ Մխիթարեան-Պասմաճեան:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ	
Փաշինեան-Ալիեւ երկկողմանի հանդիպում Ապու Տապիի մէջ	1
ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ	
Զրոյց Ալին Գուրանի հետ (վերջ 2)	4
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ	
Արման Թօթաթեանի եւրոպական շրջագայութիւնը (1931-1934) (շար. 1)	6
ԽՈՆՇԵՐ	
Հայերէն մամուլին ինքնապատկերումը՝ զոհաբերութիւն, ծառայութիւն եւ դաստիարակութիւն	10
Լոյս տեսաւ <i>Ջահակիր</i> ի 71-րդ Յաւելուածը՝ նուիրուած Ժան Փասքալ Սեպահի լուսանկարներուն	15
Եգիպտահայ լուրեր	16

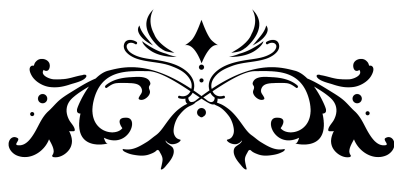
Հեռ.՝ +2 01111505037
Ել-հասցե՝ haigavakian@yahoo.com
Գահիրե (Եգիպտոս)

ՋԱԼԱԿԻՐ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ
ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ, 7 ՕԳՈՍՏՈՍ 2025

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻԻ 1997

ՈՒՇԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Ջահակիր սկսած է լոյս տեսնել նոր ձեւաչափով:

Բովանդակութիւնը, ուղղութիւնը եւ խմբագրական կազմը կը մնան նոյնը: Միակ տարբերութիւնը կարճ լուրերու ջնջումն է, այն համոզումով՝ որ երկշաբաթաթերթի մը կարողութիւններէն անդին է թարմ լուրի փոխանցումը, երբ այսօրուայ թեքնոլոժիք յառաջացումներուն շնորհիւ լուրը կը տարածուի կայծակի արագութեամբ եւ վայրկենապէս կը հասնի ամէնուր:

Ջահակիր կը շարունակէ մնալ Գահիրէի Հայկական Ընթերցասրահի պատասխանատուութեան տակ:

Կ'անցնինք նաեւ թուային տպագրութեան, ի տարբերութիւն նախապէս օգտագործուող օֆսէթին: Տպագիր օրինակները պիտի սահմանափակուին գրադարաններու համար, իսկ տարածումը պիտի ըլլայ հիմնականապէս առցանց: Այս պատճառով, բոլոր անոնք որոնք կը փափաքին կարդալ *Ջահակիրը*, հաճին իրենց ել-հասցէն (e-mail) փոխանցել կողքի վերջին էջին վրայ յիշատակուած հասցէին կամ հեռաձայնի թիւին, եւ մենք կը խոստանանք կանոնաւորապէս առաքել թուային տարբերակը:

ՉԱՀԱԿԻՐ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻԻ 1997

ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ, 7 ՕԳՈՍՏՈՍ 2025

ԽԱՂԱՂԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԵՒ ԱԶԵՐԴՊԵՏԱՆՑԻ ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ

ԱԶԵՐԴՊԵՏԱՆՑԻ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ

ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ ՀՈՉԱԿԱԳԻՐ

Յունիս 27-ին, քառասունե աւելի հայեր, ազեր-պէյճանցիներ եւ տարբեր վայրերէ համախոհներ համախմբուեցան առցանց հաւաքի շուրջ՝ խօսելու պատերազմի, ազգայնականութեան եւ բռնաճշմարիտի դէմ: Այս հանդիպումը անարդարութեան պարզ արձագանգ չէր: Ան դիմադրութեան, կապի եւ հոգատարութեան գործողութիւն էր:

Մենք միաւորուեցանք համերաշխութիւն յայտնելու Պաշտօնը Մամատովին՝ երիտասարդ ազեր-պէյճանցի հակապատերազմական եւ խաղաղութեան կողմնակից արթիւնքին, որ դատապարտուած է 15 տարուայ բանտարկութեան: Իր «ոճի րը»: Մերժել մասնակցիլ ազգայնական պատերազմի մեքենային: Մերժել ատելութիւնը: Մերժել լրտութիւնը:

Ձեռնարկը տեղի ունեցաւ շրջանի աճող մենա-տիրութեան, զինուորագրութեան եւ ազգայնական ճշմարտի յետադիմացի վրայ: Բայց մասնակցողները միաւորողը վախէն աւելի ուժեղ բան մըն էր՝ այն ընդհանուր համոզումը, որ ներքեւէն եւ սահմաններէն անդին կառուցուած հայ-ազերպէյճանական բարեկամութիւնը կրնայ դիմադրել եւ աւելի երկար գոյատեւել քան մեզի բաժնել ձգտող վարչակարգերը:

Մեզմէ շատերուս համար այս հանդիպումը հազուագիւտ վայր մըն էր՝ ուր վստահութիւնը, վիշտը, զայրոյթը եւ յոյսը կրնային արտայայտուիլ բարձրաձայն, համատեղաբար: Աւելի քան 25 հազար մարդ ձեռնարկը դիտեց Ֆէյսպուքի ուղիղ պատկերասփռումի միջոցով, ցոյց տալով՝ որ նման տարածութիւններու կարիքը լուսանցքային չէ, ան անյետաձգելի է եւ լայնատարած: Ձեռնարկը կարե-

լի է դիտել Եռութիւնի վրայ՝ <https://youtu.be/QLILTqY5Rw?si=re0VfUDgtsQE6ILW>:

Ձեռնարկի ամենէն ազդեցիկ պահերէն մէկը եղաւ Ժողովրդական Խաղաղութեան Հռչակագի-րին ընթերցումը, վաւերաբանող մը՝ զոր համատեղաբար ստեղծեցին հայ եւ ազերպէյճանցի հա-մայնքներու արթիւնքներ, բարեկամներ եւ կազմակերպիչներ:

Այս հռչակագիրը աւելի է քան սոսկ բառեր: Ան համատեղ մերժում մըն է.

- Մերժում պատերազմի

- Մերժում ազգայնականութեան եւ զինուորա-գրութեան

- Մերժում իրարու դէմ օգտագործուելու

Բայց ան նաեւ յանձնառութիւն է հոգատա-րութեան, բարեկամութեան, յիշողութեան եւ ճշմարտութեան: Ան կ'արտայայտէ խաղաղու-թեան մասին այլ մտապատկեր, որ հիմնուած է արդարութեան եւ փոխադարձ ճանաչողութեան վրայ, այլ ոչ թէ լրտութեան կամ հնազանդութեան:

Երբ միասին կը կարդայինք զայն, յստակ դար-ձաւ՝ որ ան խորհրդանշական վարմունք մը չէր սոսկ: Միասնութեան իրական գործողութիւն մըն էր, որ մեզմէ շատերուն ուժ պարգեւեց:

ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ ՖԵՄԻՆԻՍՏԱԿԱՆ

ՀԱՄԱՔԱԿԱՆ

(Feminist Peace Collective)

30 Յունիս 2025

(<https://www.feministpeacecollective.com/en/post/people-s-peace-declaration-by-armenian-and-azerbaijani-peace-activists>)

[Խաղաղութեան Ֆեմինիստական Հաւաքականը առցանց հրապարակած է Հռչակագիրը երեք լեզուներով՝ անգլերէն, արեւելահայերէն եւ ազերի-պէճաներէն: Հռչակագիրը ստորագրութեան համար բաց է ռեւէ համակրողի համար: Հայերէնը կարելի է գտնել այստեղ.

<https://cryptpad.cz/pad/#/2/pad/view/CcwPCacuF3kQOHGVdKoVK7YHJdZzpiZxDBdAlvIH1dk/>

Ստորեւ կը հրատարակենք Հռչակագիրը ամբողջութեամբ եւ նոյնութեամբ ըստ արեւելահայերէն բնագիրին, մեր կողմէ գայն փոխադրելով արեւմտահայերէնի: *Ջահ.*]

ՀՈՉԱԿԱԳԻՐ

Ի համերաշխութիւն Պահրուզ Սամատովի եւ բոլոր անոնց՝ որոնք խաղաղութիւն կը պահանջեն:

Այս հռչակագիրը նախաձեռնած են հայերն ու ազերիպէճանցիները, բայց ստորագրութեան համար բաց է բոլորին առջեւ:

Մենք Հայաստանի եւ Ազերայէճանի քաղաքացիներս խաղաղութեան պրօքիսթներ, գիտնականներ, հիւանդապահուիներ, բժիշկներ, իրաւաբաններ, ուսուցիչներ, աշխատողներ, ուսանողներ եւ այլք, կը հռչակենք մեր ժողովուրդներուն միջեւ արդար եւ տեւական խաղաղութեան այս տեսլականը: Մենք կը մերժենք պետական բռնութիւնը, ազգայնական քարոզչութիւնը եւ ռազմականացումը «լուծումները»: Մենք կը պատուենք Պահրուզ Սամատովի խիզախութիւնը՝ որուն կալանաւորած են խաղաղութիւն պահանջելու համար, եւ կը յայտարարենք որ խաղաղութիւնը յանցանք չէ: Մեր տեսլականը, ինչպէս մեր պայքարը, խարսխուած է արժանապատուութեան, յիշողութեան եւ հաւաքական ազատագրութեան վրայ:

Հայաստանի եւ Ազերայէճանի կառավարութիւնները տարիներ շարունակ բանակցած են 17 յօդուածէ բաղկացած խաղաղութեան համաձայնագիրի շուրջ, սակայն չեն կարողացած խաղաղութիւն հաստատել՝ միլիոնաւոր մարդոց ձգելով անորոշութեան, վախի եւ քարոզչութեան թակարդին մէջ: Իբրեւ պատասխան՝ կը ներկայացնենք մեր սեփական 17 յօդուածները, որոնք հիմնուած են ոչ թէ դիւանագիտական փակուղիի, այլ արմատական յոյսի, համատեղ վիշտի եւ հաւաքական ազատագրումի վրայ: Մինչ անոնք կը բանակցին փակ դուռներու ետեւ, մենք կը խօսինք հրապարակայնօրէն եւ մարտահրաւեր նետելով: Մեր խաղաղութիւնը աշխարհաքաղաքական ներկայացում չէ: Ան ժողովուրդի պահանջն է:

Մենք հանդէս չենք գար որպէս երկու կողմեր: Մենք բազմաթիւ մարդիկ ենք՝ ճնշուած միեւնոյն համակարգներուն կողմէ՝ պատերազմը շահագործողներէն, հայրիշխանական կառավարիչներէն, քարիւղէն ֆինանսաւորուող բռնակալներէն, կայ-

սերապաշտական ուժերէն եւ ազգայնական գաղափարախօսութիւններէն:

1. Մենք կը պահանջենք անյապաղ խաղաղութիւն

Մենք կը պահանջենք դադրեցնել ռազմական գործողութիւնները, ռազմականացումը եւ ազգայնական ատելութեան խօսքը: Մենք կը մերժենք ռազմականացումը խաղաղութեան բոլոր ձեւերը: Մենք չենք ցանկանար՝ որ մեզ լռեցնեն ռազմական ուժով: Մենք կ'ուզենք ազատագրում:

2. Ազատութիւն Պահրուզ Սամատովին եւ բոլոր քաղբանտարկեալներուն

Մենք Ազերայէճանի կառավարութեան կը պահանջենք անյապաղ եւ անվերապահօրէն ազատ արձակել Պահրուզ Սամատովը եւ բոլոր քաղբանտարկեալները, որոնք բանտարկուած են խաղաղութեան եւ մարդու իրաւունքներու պաշտպանութեան համար: Այլակարծութեան ճնշումը կը վկայէ մերժում երկխօսութեան եւ ժողովուրդի մասնակցութեան խաղաղաշինութեան գործընթացներուն: Անարդարացիօրէն կալանաւորուած քաղբանտարկեալներուն ազատ արձակումը, ընդհակառակը, կը վկայէ երկխօսութեան մէջ մտնելու պատրաստակամութիւն, ազատ տեղ տալով քննադատական միտքին: Առանց այդ ձայներուն, խաղաղութեան որեւէ համաձայնագիր դատապարտուած է ձախողութեան:

3. Չկայ խաղաղութիւն առանց արդարութեան

Իրական խաղաղութիւնը պէտք է հաշուի առնել անցեալի բռնութիւնները, տեղահանութիւնները եւ այս ամէնուն լռեցումը: Մենք կոչ կ'ընենք ճշմարտութիւնը բացայայտելու, յիշողութիւնը վերականգնելու եւ բոլոր գոհերուն (հայերուն, ազերիպէճանցիներուն եւ այլոց) նկատմամբ արդարութիւնը վերահաստատելու գործընթաց սկսիլ: Կարելի չէ բուժուիլ՝ այնքան ժամանակ որ աշխարհավարութիւնն է ժխտումը, եւ այնքան ժամանակ որ կը ջնջուի կամ կը գործիքաւորուի ամբողջ համայնքներու ցաւը:

4. Խաղաղութիւնը պէտք է ըլլայ հակակայսերապաշտական

Խաղաղութիւն չի կրնար ըլլալ՝ այնքան ժամանակ որ Ռուսաստան, Թուրքիա, Իրան, ԵՄ եւ ԱՄՆ Հարաւային Կովկասին կը վերաբերին որպէս ճատրակի տախտակ: Մենք կը մերժենք կայսերապաշտական բոլոր շահերը: Կայսերական ուժերը կը սնուին մեր պառակտումներէն՝ հրահրելով հակամարտութիւններ, աջակցելով բռնակալներուն եւ օգուտ քաղելով մեր տեղահանութիւններէն: Մեր կեանքը սակարկութիւններու առարկայ չէ:

5. Խաղաղութիւնը պէտք է ըլլայ հակադրամատիքական

Դրամատիքները շահոյթ կը ստանան մեր արիւնի գինով. զենքի գործարքներ, խողովակներ, շինարարական համաձայնագիրներ՝ ասիկա տնտե-

սուրբինն է մահուան: Լեռնային Ղարաբաղի պատերազմին եւ էթնիք գոտումներէն ետք, անգլիական-ասիական հանքարդիւնաբերական ընկերութիւնը եւ ԵՄ-ի աջակցած «կանանչ» ուժանիւթային ընկերութիւնները աճապարեցին շահագործել նոր դատարկուած հողերը՝ սեփականազրկումը որակելով զարգացում: Արեւային վահանակները այժմ տեղադրուած են այնտեղ՝ ուր ժամանակին մարդիկ կ'ապրէին: Ասիկա խաղաղութիւն չէ, այլ արդիւնահանող գաղութատիրութիւն է: Մենք կ'ուզենք հոգատարութեան վրայ հիմնուած, այլ ոչ թէ նուաճուած տնտեսութիւն:

6. Բոլոր սահմաններու բացում

Մենք կոչ կ'ընենք ապառազմականացնել եւ բանալ սահմանները, որ ազատ տեղաշարժի, փոխանակումի եւ փոխադարձ հոգատարութեան հնարաւորութիւն կու տայ համայնքներուն միջեւ: Մենք նեցուկ կը կանգնինք ազատ տեղաշարժին՝ անկախ անձնագիրէ, ազգութենէ կամ լեզուէ:

7. Ապառազմականացնել մեր հասարակութիւնները

Մենք դէմ ենք զինուած ուժերու աւելացումին, զօրակոչին եւ պատերազմական տնտեսութիւններուն: Ներդրումները պէտք է ուղղուին առողջապահութեան, կրթութեան, մշակոյթի եւ շրջակայ միջավայրի վերականգնումին, ոչ թէ զէնքին: Մենք կը պահանջենք մեր դպրոցներէն, լրատուամիջոցներէն եւ հասարակական կեանքէն վերացնել զօրապաշտական գաղափարախօսութիւնը, որ սերունդներուն կը վարժեցնէ հնազանդիլ, վախնալ եւ ատել:

8. Տառապանքի փոխադարձ ճանաչում

Մենք յարգանքի տուրք կը մատուցանենք պատերազմներու, ջարդերու, շրջափակումներու եւ հարկադիր տեղահանութիւններու ժամանակ կորսուած բոլոր կեանքերուն: Մենք չենք համեմատեր ցաւը:

Մենք կոչ կ'ընենք ստեղծել տարածութիւններ՝ ուր կարելի է համատեղ ապագայի այլընտրանքային տեսլական, հիմնուած փոխադարձ վիշտի եւ անցեալի յիշողութեան վրայ՝ ապագային միտուած հետազիծով, ուր նաեւ մեր ժողովուրդներուն չեն սպառնար բռնութեան նոր շրջափուլեր:

9. Վերջ դրէք պատերազմական տնտեսութեան

Զինուորական ծառայութիւնը, բրածոյ վառելիքի արդիւնահանումը եւ ազգայնական քարոզչութիւնը կը պարտադրուին երիտասարդութեան, քանի որ վերնախաւերը կը վախնան կրթուած, կազմակերպուած եւ անհնազանդ սերունդներէն: Մենք կը մերժենք նման ապագայ: Մենք կեանք կ'ուզենք, այլ ոչ թէ ծառայութիւն: Մեր ժողովուրդներուն տառապանք պատճառող բռնութեան նոր շրջափուլեր ստեղծելու փոխարէն, կառավարութիւնները պէտք է համագործակցին որոնելու 1990-ականներու եւ 2000-ականներու պատերազմներու

անյայտ կորսուածները եւ աջակցելու տուժածներուն: Զէնքի եւ զինամթերքի մէջ ներդրումներ կատարելու փոխարէն, յատկազումարները պէտք է ուղղուին վերականգնումի աշխատանքներուն, անմիջականօրէն տուժած մարդոց դրամական աջակցութեան եւ հասարակական բուժումի:

10. Անդրազգային համերաշխութիւն

Մենք կանգնած ենք բոլոր տարածաշրջանային խաղաղութեան շարժումներուն կողքը, ներառեալ Թուրքիոյ, Իրանի եւ Ռուսաստանի շարժումներուն, որոնք բռնաճնշումներու կ'ենթարկուին պատերազմներուն դէմ ըլլալու պատճառով: Մենք կը պահանջենք պատերազմի դէմ հանդէս եկող ձայներուն պաշտպանութիւնը ամէնուրեք եւ կը պարտաւորուինք ստեղծել միութիւններ, որոնք մարտահրաւեր կը նետեն սահմաններուն, բռնապետներուն եւ կայսրութիւններուն:

11. Ո՛չ էթնիք գոտումներուն

Մենք կը դատապարտենք էթնիք գոտումներուն բոլոր ձեւերը՝ անցեալին, ներկային եւ ապագային: Իրաքանչիւր ոք ունի ապահով, արժանապատիւ եւ մշակութային պատկանելութեան մէջ ապրելու իրաւունք: Մենք կը դատապարտենք Լեռնային Ղարաբաղի հայերուն վերջին էթնիք գոտումները եւ կը պահանջենք պատասխանատուութիւն, պաշտպանութիւն եւ ազատ վերադարձի կամ վերակառուցումի իրաւունք բոլոր բռնի տեղահանուած համայնքներուն համար:

12. Ո՛չ՝ սուգի մենաշնորհին

Մենք կը զգանք Պաքոյի, Երեւանի, Գեանջայի, Նախիջեւանի, Սումգայիթի, Խոջալուի եւ շատ այլ վայրերու մշակութային բնաջնջումները: Ո՛չ մէկ կառավարութիւն վիշտի մենաշնորհ ունի. մենք թոյլ չենք տար՝ որ մեր ցաւը օգտագործուի որպէս զէնք ազգայնական օրակարգերու համար կամ լռեցնել ուրիշներուն տառապանքը: Մենք չենք դառնար ընտրովի սուգի շահարկումի թիրախ:

13. Աջակցութիւն արժանապատիւ վերադարձի

Բոլոր տեղահանուած անձերը, ներառեալ Ազըրպէյճանէն հայերը, Հայաստանէն ազըրպէյճանցիները եւ Լեռնային Ղարաբաղի բնակչութիւնը, պէտք է ունենան արժանապատիւօրէն, ապահով եւ փոխհատուցումով վերադառնալու, մնալու կամ այլուր վերաբնակուելու անվերապահ իրաւունք:

14. Ստեղծել համատեղ խաղաղութեան կրթութեան ուսումնական ծրագիրներ

Մենք կոչ կ'ընենք դադրեցնել պետական քարոզչութիւնը դասագիրքերուն մէջ եւ ստեղծել հայազըրպէյճանական համատեղ հարթակներ խաղաղութեան, կրթութեան, պատմութեան երկխօսութեան եւ լեզուներու ուսուցումի համար: Մենք կոչ կ'ընենք ձեւաւորել համայնքներ, յատկապէս սահմանամերձ տարածքներուն մէջ, ինչպէս նաեւ՝ իրականացնել թուային նախաձեռնութիւններ՝

որոնք կը խթանեն կապը, կարեկցանքը եւ քննադատական մտածողութիւնը սահմաններէն եւ պաշտօնական պատումներէն անդին:

15. Պաշտպանել շրջակայ միջավայրի խաղաղութիւնը

Մենք կը դատապարտենք պատերազմի, ռազմականացումի եւ արդիւնահանումի հետեւանքով յառաջացած բնապահպանական աւերումները: Հողի, ջուրի եւ օդի աւերումները կը սպառնան բոլոր համայնքներուն եւ ապագայ սերունդներուն: Մենք կը պահանջենք հայ-ազերբայճանական համատեղ շրջակայ միջավայրի մշտադիտարկում, պաշտպանութիւն եւ վերականգնում՝ մերժելով բնութեան աւերումներէն շահոյթ ստանալ: Խաղաղութիւնը պէտք է ներառնէ մեր երկիրի վերականգնումը:

16. Ֆեմինիստական խաղաղութիւն հիմա

Մենք որպէս ֆեմինիստներ յանձնառու ենք խաղաղութեան՝ ընդդէմ զօրաշարժի, հայրիշխանութեան եւ պետական բռնութեան: Հայրիշխանական ազգայնականութիւնը պատերազմի արմատն է: Գերիշխանութեան մասին տղամարդկային մտահաճոյքները կը սնուցանեն իւրաքանչիւր

պատերազմ: Մենք կը մերժենք «ուժեղ առաջնորդի», «հերոս զինուորի», «սուրբ երկիրի» պաշտամունքը: Ֆեմինիստական խաղաղութիւնը կը սկսի հայրիշխանութեան քանդումէն եւ այն գիտակցութենէն թէ ինչպէս մեր ժողովուրդի մարմիններն ու միտքերը կը կառավարուին պետութեան կողմէ մշակուող պատերազմական պատումներու միջոցով:

17. Մեր պայքարը համընդհանուր է

Պաղեստինէն մինչեւ Սուտան, Քուրտիսթան եւ Հարաւային Կովկաս, մենք մաս կը կազմենք մէկ պայքարի: Մենք կը մերժենք գաղութատիրութեան, ցեղապաշտութեան եւ կայսերապաշտութեան բոլոր ձեւերը: Խաղաղութիւնը կամ միջազգայնական է, կամ սուտ:

Անհետ կորածներու, տեղահանուածներու, բանտարկուածներու, սպանուածներու համար:

Անոնց համար՝ որ լռութեան եւ վախի մէջ կը կառուցեն վստահութեան ստորգետնեայ ցանցեր:

Անոնց համար՝ որ կը հրաժարին թշնամիներ ըլլալ:

Մենք այն ապագան ենք՝ զոր իրենք փորձեցին թաղել: Մենք կը վերականգնուինք: Միասին:

ՄԻՋՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՀԱՄԵՐԱՇԽՈՒԹԻՒՆ

ՆՈՐ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՄԵՌՆՈՂ ԱՇԽԱՐՀԻ ՀԱՄԱՐ

Մէկ շաբաթ անցած էր 2023 թուականի Ազերբայճանի յարձակումէն Արցախի վրայ՝ որ պատճառ հանդիսացաւ անոր անկումին, երբ սկսաւ Իսրայէլի գրոհը Կազայի վրայ: Քաղաքականապէս ներգրաւուած հայերս քիչ ժամանակ ունեցանք շունչ քաշելու մեր ողբերգութեան եւ յաջորդին միջեւ: Տակաւին կը պահպանուի Ազերբայճանին պատասխանատուութեան ենթարկելու եւ արցախահայերուն իրաւունքները պաշտպանելու հրատապութիւնը: Բայց Իսրայէլի կողմէ Կազայի սովամահ, անզէն քաղաքացիական բնակչութեան դէմ կիրարկուած անխտրական եւ դաժան ուժը եւ անոր ցնցող տեսանելիութիւնը, մեր կոչերը միջազգային իրաւունքին եւ մեր սեփական ժողովուրդի մարդկային արժանապատուութեան կարծէք մարեցան նոյն կոչերով հանդէս եկող ուրիշ խումբի դէմ կատարուող այս բռնութեան դիմաց:

Բարեկամ մը՝ որուն ընտանիքը Արցախի Քարին Տակէն է, ըսաւ. «Այդ ժամանակ է որ հասկցայ որքան անիծեալ ենք մենք»:

Անոնք որոնք Իսրայէլի բռնութեան դէմ կը խօսին ամենաշատ մեղսակից երկիրներուն մէջ՝ ԱՄՆ, Գերմանիա եւ Մեծն Բրիտանիա, կը լռեցուին:

ուսանողներ կը թիրախաւորուին արտաքսումի համար, դասախօսներ կը վտարուին, իրաւապաշտպան խումբեր կը քրեականացուին, ցուցարարներ կը ծեծուին եւ կը ձերբակալուին: Արեւմտեան լրատուամիջոցները կը պահպանեն ինչ որ բարեկամ մը կոչեց «յանկարծակի յիմարութեան հաւաքական համաձայնութիւն»: Յեղասպանութիւն է ասիկա: Կրնա՞նք արդեօք վստահ ըլլալ: Անորոշութեան այս օրուէն պատրուակը կը շարունակուի, եւ ասոր հետ՝ մարդկային տառապանքը, անմարդկայնացումը եւ ամբողջ հասարակութեան կործանումը:

Երբ կարգը կու գայ Իսրայէլին, մարդու իրաւունքներն ու միջազգային օրէնքը կը ծոին եղեգներուն նման բացայայտելով համակարգ մը, որ կը գործէ ըստ նախագծուածին՝ արմատախիլ ընել, ոչնչացնել, իր բռնութիւնը թաքցնել եւ պատասխանատուութենէ պաշտպանել դահիճները: Այս կազմութիւնները՝ որոնք կառուցուած են ծառայելու կայսրութեան եւ դրամագլուխին, երբեք չեն նախատեսուած խափանելու բռնութիւնը. անոնց մտադրութիւնն է վարել եւ օրինականացնել զայն, ինչպէս կը տեսնենք քաղաքացիներուն դէմ

զանգուածային վայրագութիւններու այս դարաշրջանին:

Արցախը այս դասը սորվեցուց հայերուն: Բայց փոխանակ անպատկառ անդամալուծութեան կամ այս պայքարները իբրեւ անկապ դէպքեր դիտելու միտումն, մենք պէտք է ճանչնանք պետական բռնութեան ընդհանուր կաղապարները: Նոյնիսկ Քոլումպիոյ նախագահ Կուսթաօ Փեթրօ մատնանշեց այս աւելի լայն կապերը Կազան անուանելով «գերհարուստին փորձը, որ կը ձգտի աշխարհի բոլոր ժողովուրդներուն ցոյց տալ ինչպէս արձագանգել մարդկային ապստամբութեան»:

«Հայկական հարցի» աւելի ցաւալի ձեւակերպումներէն եւ հասկացողութիւններէն մէկը անոր մեկուսացումն է, հայերուն տառապանքը կը դիտուի իբրեւ եզակի երեւոյթ՝ անջատուած համաշխարհային անարդարութեան լայն բնաբանէն: Արդարեւ, միայն մենք չէ որ կը դիմագրաւենք ռազմական բռնութիւնը, գրաւումը եւ նորաբնակ գաղութատիրութիւնը (settler colonialism): Ճիշդ այն պատճառով որ մենք գիտենք թէ ինչ կը նշանակէ ըլլալ պաշարուած, սովամահ, ռմբակոծուած, վտարուած եւ անմարդկային, մենք պատասխանատուութիւն ունինք կանգնելու նոյն սարսափներուն առջեւ գտնուող միւսներուն հետ: Միջազգային համերաշխութիւնը, որ հիմնուած է փոխադարձ յարգանքի, համատեղ նպատակներու եւ բռնութեան արմատական պատճառները (ինչպէս իմփերիալիզմը եւ դրամատիրութիւնը) վերացնելու յանձնառութեան վրայ, կ'առաջարկէ դէպի առաջ երթալու ուղին:

Որոշ հայեր արդէն կը կառուցեն այս կամուրջները: ԱՄՆ-ի մէջ, Արմոր եւ Երազատ Միակցութիւններուն նման խումբեր կը կառուցեն համատեղ պայքարի վրայ հիմնուած անդրազգային ցանցեր: Լեոնազանգ Պարի Համոյթը ասիկա կը բերէ մշակութային ոլորտ՝ հիւրընկալելով ասորի պարի ուսուցիչներ եւ մասնակցելով Հարաւարեւմտեան Ասիոյ եւ Հիւսիսային Ափրիկէի վրայ կեդրոնացած աշխատանոցներու: Պատմութիւնը եւս օրինակներ կը տրամադրէ. Միսաք Մանուշեանի դիմադրական խումբը հրեաներուն հետ կոուեցաւ Նացիներուն դէմ. Մոնթէ Մելքոնեան միջազգայնամետ էր՝ նուիրուած պայքարելու իր սեփականէն անդին: Այսօր, հայերը մաս մըն են Հիւսիսային եւ Արեւելեան Մուրիոյ Ինքնավար Վարչակազմի (որ յայտնի է նաեւ Ռոժաւա անունով) բազմաէթնիք եւ բազմադաւան կառուցուածքին:

Ասոր հակառակ, Աւրորա Մրցանակի նման ծրագիրներ կրնան համերաշխութիւն ազդանշել, բայց անոնց վերէն-վար կառուցուածքը եւ վերնախաւային խնամակալութիւնը կարծէք անջատուած են իրենց իսկ յայտարարած պայքարներէն: Իրական համերաշխութիւնը կը սկսի հորիզոնական կապով՝ կազմակերպիչներ, արուեստագետներ, երաժիշտներ, պատմաբաններ, բայց ոչ

պիտակաւորումով կամ բարեգործութեամբ: Սկսինք փոքրէն, բայց սկսինք հիմա:

Բազմաթիւ հայերու նման, ես անգամ մը բողոքեցի աջակցութեան պակասէն՝ երբ Արցախը կը գտնուէր յարձակումի տակ: Բայց այդ ժամանակէն ի վեր, ես տեսայ բազմաթիւ մարդոց, ներառեալ աֆղաններու եւ քուրտերու, Քաղաքային Քուրտերու (City Kurds) նման փաստաբանական-պաշտպանական խումբերու, ինչպէս նաեւ *The Funambulist*-ի նման լրատուային նախաձեռնութիւններու, որոնք հետեւողականօրէն կ'աշխատին հայերու հետ եւ իրենց աշխատանքներուն մէջ կը ներառեն հայկական հարցերը: *From the Periphery* լրատուային հաւաքականը՝ որուն անդամ եմ ես, տարբեր ծագումով անհատներու հետ միասին, իբրեւ սկզբունք հայկական տեսակետները կը ներկայացնենք ուրիշներու հետ միասին: Անշուշտ, անոնք անհատներ են՝ որոնք իշխանութիւն չունին կասեցնելու Հայաստանի առջեւ ծառացած գոյաբանական սպառնալիքները: Բայց արդեօք պետութիւնները՝ այդ իշխանութիւնը ունեցողները, աւելի լաւ գործած են: Անտեսել այս ժողովրդական համերաշխութիւնը կը նշանակէ ջնջել իրական աշխատանքը: Կարելի էր աւելին ընել: Անկասկած: Բայց նոյնքան կարեւոր. մենք ինչ ըրինք անոնց համար:

Պատմական եւ շարունակուող պետական բռնութիւնը վերապրած ժողովուրդներու միջեւ դաշնակցութիւն կառուցելը պէտք է ըլլայ ակնյայտ մղում: Բայց եւ այնպէս, բազմաթիւ հայեր տակաւին կը ձախողին գործել այս համատեղ պայքարներուն ուղղութեամբ, առաւել ցայտուն կերպով՝ Պաղեստինի հետ: Պատմաբան Թանէր Աբչամ ուղիղ կապ կը տեսնէ Հայոց Ցեղասպանութեան ժխտումին եւ Կազայի մէջ ցեղասպանութեան քննադատութեան լռեցումին միջեւ: Արեւմտեան հակասեմականութեան մեղադրանքները այժմ կը կատարեն նմանատիպ գործառնութիւն ինչ Թուրքիոյ 301-րդ Յօդուածը, որ կը քրեականացնէ «թրքականութեան վիրաւորումը». երկուքն ալ գործիքներ են ճնշելու այլախոհութիւնը եւ քննախուզութենէ պատսպարելու՝ պետական բռնութիւնը: Նմանապէս, պատումները՝ որոնք ազգային ապահովութեան վկայակոչումով կը շեղեն քննադատութիւնը, սկսած 1915 թուականի «հայ ահաբեկիչներ»-ու օսմանեան վարկածէն մինչեւ վայրագութիւններուն Իսրայէլի արդարացումը իբրեւ ինքնապաշտպանութիւն, երկուքն ալ կը ծառայեն ջնջելու յիշողութիւնը եւ շեղելու պատասխանատուութիւնը: Նոր մարտավարութիւններ չեն ասոնք. կայսրութեան գործիքներն են, փորձուած եւ վերաբաշխուած՝ համակարգային բռնութիւնը քողարկելու համար:

Այս կաղապարը կը պահանջէ գործողութիւն, բայց հայկական հիմնարկները, ինչպէս Ցեղասպանութեան Թանգարան-Ինստիտուտը, Գերմանիոյ

Մփիւռքի եւ Յեղասպանութեան Հետազոտութեան Ինսթիթիւթը, Ամերիկայի Հայ Դատի Յանձնախումբը, Հայկական Հետազոտութիւններու Ընկերութիւնը եւ ուրիշներ, լուր մնացին Կազայի ցեղասպանութեան նկատմամբ: Այս լուրերը ոչ միայն յուսահատեցնող է, այլեւ կը դաւաճանէ Հայոց Ցեղասպանութեան Հետազոտութիւններու եւ հայկական փաստաբանութեան հիմնական սկզբունքը «երբեք այլեւս»: Գիտելիքի միջոցով ապագայ վայրագութիւնները կանխելու համար ստեղծուած հիմնարկները հրաժարեցան իրենց սեփական բարոյական հիմքէն:

Ո՛ր է հայկական քաղաքացիական հասարակութիւնը: Հայաստանի ոչ մէկ կազմակերպութիւն արտայայտուեցաւ: Անկախ այն բանէն՝ որ այս լուրերը արդիւնքն է անգիտութեան, բարոյական երկչոտութեան, թէ այն համոզումին՝ որ Հայաստանէն դուրս ամէն բան անպատեհ է, այս անջատումը այլեւս կարելի չէ պաշտպանել: Թերեւս ասիկա շինծու չեզոքութեան կէցուածք է, բայց եթէ այդպէս է՝ մեղսակցութիւն չէ՝ արդեօք ճիշդ նոյն կարծանիչ տրամաբանութեան, որուն կը յաւակնինք ընդդիմանալ: Եթէ մերժենք անուանել եւ դիմադրել պետական բռնութիւնը այլուր, յատկապէս երբ ան կ'արձագանգէ մեր սեփական պատմութիւնը, ապա մենք ճիշդ ի՞նչ սորված ենք այդ պատմութենէն:

Ես կը հասկնամ՝ թէ ինչու բազմաթիւ հայեր կը վարանին ներգրաւուիլ աւելի լայն պայքարներու մէջ: Մենք ուժասպառ ենք՝ դաւաճանուած կառավարութեան, ընդդիմութեան եւ սփիւռքի կարճատես ու անարժան դեկավարներէն: Ես եւս նոյնը կը զգամ: Մահմանափակ աղբիւրներով եւ մեր սեփական գոյատեւումի ստիպողականութեամբ, համերաշխութիւնը կրնայ շքեղութիւն թուիլ: Բայց եւ այնպէս, ասիկա չի կրնար արդարացնել լուրերը: Մեր ջնջումի պատմութիւնը մեզի կու տայ ոչ միայն բարոյական այլ ռազմավարական հրամայական՝ դաշինքներ կազմելու այս ցաւին իրազեկ ուրիշներու հետ: Գրաւումի հանդէպ լուրերուն է որ հիմք կը դնէ ցեղասպանութեան: Իմ աւելի յուսահատ պահերուս կը փորձեմ ինքզինքիս յիշեցնել. կը կարծեի՝ որ ասիկա դիւրին պիտի ըլլար:

Դեռ վերջերս տեսայ՝ որ Վերադարձ Ժողովրդական Համոյթին արգիլած են ելոյթ ունենալ Տերսիմի միջազգային ժողովրդական փառատօնին, հայկական դրօշակը բարձրացուցած ըլլալու համար: Դէպքը միայն ելոյթի մասին չէր, այլ դիմադրութեան եւ գոյատեւումի համատեղ պատմութիւնը ջնջելու մասին էր: Ասիկա Տերսիմն է (թրքերէն Թունճէլի), ուր 1915-ին ալեւի քուրտերը ապաստան տուին 40 հազար հայու, մինչ 1937-38-ին դիմազրաւեցին իրենց սեփական կոտորածը, որուն ընթացքին իրենց հետ կոռուեցան իսլամացած հայերը: Փառատօնի կազմակերպիչները խիստ գիտակցուած

ջանք գործադրեցին հռչակելու Անատոլիոյ բազմազան ժողովուրդները, բայց ուժեղ յետքայլը բացայայտեց «անջատողականութեան» նկատմամբ տեւական վախը եւ բազմակարծութեան մերժումը:

Համատեղ պատմութիւններու այս ճնշումը կ'ապացուցէ մեկուսացուած ժողովուրդներու միջեւ համերաշխութեան անհրաժեշտութիւնը: Հայաստան չի կրնար յոյսը դնել բեկեալ համաշխարհային կարգի կամ դրամագլուխի աշխարհաքաղաքականութեան վրայ՝ զէնքի գործարքներ, արդիւնահանուող շահեր եւ փոքր ազգերը խորտակող ուժային խաղեր: Ասիկա պէտք է ըլլայ մեր զարթոնումի կոչը, քանի որ վիճակը աւելի պիտի վատթարանայ: Մենք նաեւ պէտք է լրջօրէն մտածենք ինքնապաշտպանութեան հորիզոնական ձեւերու մասին՝ քաղաքացիներուն դէմ կիրարկուող զանգուածային վայրագութիւններու այս նոր դարաշրջանին:

Անշուշտ, հայկական պետութիւնը՝ անկախ իր հիմնարկներէն եւ որքան ալ սխալ ուղղորդուած ըլլայ իր ներկայ կառավարութիւնը, մեր իբրեւ ժողովուրդ՝ գոյութեան պատճառներէն մէկն է: Նպատակը պետութենէն հրաժարիլ չէ, այլ մերժումը մտածողութեան այն թակարդին՝ թէ կարելորդ միայն պետութիւնն է: Այդ պատրանքը ոմանց կը մղէ քաղաքակրթական կամ կրօնական համատեղ արժէքներու քօղին տակ դաշինքներ կազմել գաղութացնող եւ էթնօազգայնական ուժերու հետ՝ ըլլան անոնք իսրայէլամէտ խումբեր կամ ամերիկեան եւ ֆրանսական ծայրայեղ աջերու այլ հատուածներ: Գործնականօրէն, ասոնք եղած են քրիստոնէական գերակայութեան շրջանակներու կամ սիօնիսթական լոպպիսթական ցանցերու կոչերը՝ հայերուն մեղկօրէն ներկայացնելով իբրեւ պաշարումի մէջ գտնուող «քրիստոնէայ ժողովուրդ»: Ես կը գիտակցիմ, որ պետութիւնները կրնան մարտավարական գործընկերութիւններ կազմել՝ թրքական գերակայութեան նման գոյաբանական սպառնալիքներուն հակազդելու համար, յատկապէս երբ խաղաթուղթերը թշնամական աշխարհի մէջ գոյատեւումի մասին են: Ասոնք գործնապաշտ, պետականօրէն մղուած հաշուարկներ են՝ զորս դիւանագէտները կրնան կատարել: Բայց երբ մասնաւոր հատուածը կամ քաղաքացիական հասարակութիւնը կը հետապնդէ զանոնք իբրեւ դաշնակցութիւններ, արդէն տարբեր պատմութիւն կ'ըլլայ: Այս պարագային անոնց արտայայտածը գոյատեւումի զգացողութիւն չէ, այլ այնպիսի զգացողութիւն՝ կարծեք անոնք ընդօրինակեն պետական գործնապաշտութիւնը՝ առանց նոյն խաղաթուղթերուն: Այս դասաւորութիւնները՝ պետականներուն նման, գործարքային են այլ ոչ պաշտպանական: Անոնք կ'ամրապնդեն ճիշդ այն համակարգերը՝ որոնք կը վտանգեն մեզ: Ինչ որ կ'երեւի իբրեւ գործնապաշտ, իրականութեան մէջ

կը հանդիսանայ խոր փոխզիջում, որ կը խաթարէ թէ՛ մեր հաւաստիութիւնը եւ թէ՛ մեր դատը:

Մենք պետք է գործենք ոչ թէ յոյս դնելով անոնց ուժին վրայ, այլ անկախ անկէ: Ասիկա կը նշանակէ փոխադարձ, սկզբունքային կապեր հիմնել այն մարդոց հետ՝ որոնք գիտեն ինչ կը նշանակէ ըլլալ մեկուսացուած, ջնջուած եւ գոյատեւումի պարտադրուած: Մարդիկ՝ որոնք կը գործեն ըստ սկզբունքի այլ ոչ թէ աշխարհաքաղաքական շահերու փոփոխութեան: Այլ ճնշուած համայնքներու հետ միջազգայնական համերաշխութիւնը ոչ թէ գաղափարապաշտութիւն է՝ այլ ռազմավարութիւն: Խօսքը ոչ թէ պետութիւնը փոխարինելու մասին է՝ այլ գայն լրացնելու, կառուցելով պաշտպանութեան յաւելեալ շերտ՝ որ կախուած չէ կայսե-

րական ուժերու բարի կամեցողութենէն: Ան հայկական հարցը կը տեղադրէ փոխադարձ աջակցութեան աւելի լայն ցանցի մէջ, ուժեղացնելով մեր ձայնը եւ դիմացկունութիւնը համաշխարհային համակարգի մը մէջ որ անընդհատ կ'անտեսէ մեզ եւ այլ փոքր ազգերը: Ասիկա սոսկ բարոյական դիրքաւորում չէ, այլ գոյատեւում է: Մենք մեզի մեկուսացնել կը նշանակէ սխալ հասկնալ աշխարհը: Անտեսել կը նշանակէ մեր տեղը կորսնցնել այնտեղ: Մենք ոչ մէկուն կրնանք դիմանալ:

ԿԱՐԵՆԱ ԱԻԵՏԻՍԵԱՆ

EVNReport

31 Յուլիս 2025

Անգլերէնէ թարգմ.՝ Ա.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՓՈՔՐԱՄԱՍՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԱՍՈՐԱԿԱՆ ՏՕՆ. ԿԸ ՅԻՇԵՆՔ ԱՆՑԵԱԼԸ, ԽՆԴԻՐՆԵՐՈՒՆ ՄԱՍԻՆ՝ ՅԵՏՈՅ

Յուլիս 28-ին Հայաստանի ասորական համայնքը կը տօնէր Շարա տօնը: Ամէն տարի տարբեր բնակավայրեր ապրող ասորիները այս օրը կը հաւաքուին Արտաշատ քաղաքէն ոչ հեռու գտնուող Տիմիթրով գիւղը: Սուրբ Կիրիկ եւ Իովիտա եկեղեցիին բակը մատաղ կը կատարուի, կու գան Տեղական Ինքնակառավարումի Մարմին (ՏԻՄ) իշխանութեան ներկայացուցիչները: Հանդիսաւոր արարողութեան հիմնական դերակատարները տեղական պաշտօնեաներն են ու պատանեկան պարի խմբակները: Ժամանակին Շարա տօնին առիթով Տիմիթրով կու գային նաեւ ասորական համայնքի այլ երկիրներու ներկայացուցիչներ, հիմա ասիկա հազուադէպ բան է: Տարիներու ընթացքին կը նօսրանայ նաեւ տեղական համայնքը. մարդիկ հիմնականը կը բողոքեն արտագաղթէն:

Պատմական եւ քաղաքական հարցերու մասին գիւղացիները խօսիլ չեն ուզեր, խորհուրդ կու տան դիմել ասորերէնի ուսուցչուհիին կամ տեղի եկեղեցիի հոգեւոր հօրը: Մտաւորականութիւնը տօնական օրերուն կը քննարկէ Ասորեստանի անկումին պատճառները եւ Բաբելոնի հետ պատերազմը: Երէխաները կը բողոքեն՝ որ դպրոցին մէջ ասորերէն կ'անցնին միայն ռուսական հոսքի աշակերտները:

Գիւղը հիմնադրուած է 1831-ին: Նախապէս ունեցած է Գայլազօր, Գայլազօր Ներքին, Կոյլասար, Ղոյլասար ասորական անուանումները: Տիմիթրով անուանուած է 1949-ին՝ ի պատիւ

Պուլկարիոյ ժողովրդական հանրապետութեան հիմնադիր Գեորգի Տիմիթրովի: Գիւղացիները հպարտ են յատկապէս իրենց եկեղեցիներով. Տիմիթրովի հարաւարեւմտեան եզրը կը գտնուի Սուրբ Աստուածածինը (1868), հիւսիսային եզրը՝ Սուրբ Օձախ մատուռը (19-20-րդ դարեր), գիւղին մէջ՝ Սուրբ Կիրիլ ասորական եկեղեցին (1840):

Ինքնավարութիւն

Որպէս ազգային փոքրամասնութիւններու գիւղ Տիմիթրով խուսափած է համայնքներու խոշորացումէն: 2016-էն ետք Հայաստանի բոլոր գիւղերը միացան մօտակայ քաղաքներուն կամ դրացի մեծ գիւղերուն եւ գրկուեցան սեփական ընտրովի մարմիններէն ու առանձին պիտոճէին: Բացառութիւն եղաւ միայն 7 գիւղերու համար: Անոնք ազգային փոքրամասնութիւններու՝ ասորիներու, եզդիներու, մոլդկաններու գիւղերն են, որոնք պահպանեցին իրենց ինքնավարութիւնը:

Սկիզբէն այս գիւղերը դէմ էին հայաբնակներու հետ միաւորուելու գաղափարէն, եւ ազգային ինքնութեան պահպանութիւնը վեր կը դասէին «մէկ հատ աւելի թրաքթօր» ունենալու հեռանկարէն: Զխոշորանալու հետեւանքով անոնք յայտնուեցան տնտեսապէս անհաւասար պայմաններու մէջ, եւ իրօք գրկուեցան «մէկ հատ աւելի թրաքթօր» ունենալու հնարաւորութենէն: Եթէ մեծերուն աղբիւրները շատցան, փոքր համայնքներուն եկամուտները մնացին նոյնը. նուազագոյն

ծախսերու համար անոնք կը ստանան պետական յատկացում:

2016-ին մշակուած համայքներու խոշորացումին հայեցակարգը հիմնուած է «ծաւալի ազդեցութիւն» հասկացութեան վրայ: Մեծ համայնքի մէջ ծառայութիւնները աւելի արդիւնաւէտ կը մատուցուին. ինչքան շատ է բնակչութիւնը, այնքան քիչ են դրամատար (կապիտալատար) ծառայութիւններուն ծախսերը: Թափօններուն կառավարումը, ջրամատակարարումը, ջրահեռացումը, օրինակ, աւելի աժան են մեծ համայքներուն մէջ: Փոքր կը համարուին մինչեւ 3500 բնակիչ ունեցողները. այստեղ ծառայութիւններուն որակը աւելի սուղ կը բարելաւուի, եւ չկայ նկատելի յառաջընթաց: Յոյսերը որ տարբերութիւնը կը փոխհատուցուի սփիւռքի օգնութեան հաշուին, այնքան ալ չարդարացան: Վերին Դուինի մանկապարտեզը վերանորոգուած է ասորական սփիւռքի ներդրումներով, Ֆիոլետովոյին կ'օգնէ ռուսական Rossotrudnichestvo-ն, բայց բարեգործութիւնը հոսքային չէ, համակարգային խնդիրներուն համար ան չի տար համակարգային լուծում:

2023-ին «Ֆինանսական համահարթեցումի մասին օրէնք»-ին մէջ փոփոխութիւն կատարուեցաւ մեղմելու ստեղծուած տնտեսական խտրականութիւնը: Փոքր համայնքներուն տրամադրուեցաւ տարեկան 50 միլիոն դրամի յատկացում, որ ամենաքիչը երկու անգամ աւելի բարձր էր նախկինէն: Ասոր հաշուին անոնք պետական նպաստի ծրագիրներուն դիմելու հնարաւորութիւն ստացան, եւ հիմա կրնան պետական համաֆինանսաւորումով վերանորոգել ենթակառուցուածքները: Ասիկա որքան բարելաւեց վիճակը: Տիմիթրովի մէջ տրամադրութիւնները տօնական էին, անյարմար օր տնտեսական խնդիրներէն բողոքելու համար:

Ժամանակին փորձագէտներու շրջանակին մէջ ընդունուած պատկերացում կար, որ ազգային փոքրամասնութիւններուն գիւղերը ուշ թէ շուտ իրենք պիտի դիմեն խոշորանալու համար, պետութիւնը անոնց չի ստիպեր որպէսզի պարգապէս չմեղադրուի ձուլում կազմակերպելու մէջ: Խոշորանալու շուրջ խօսակցութիւններ Տիմիթրովի մէջ հիմա ալ առանձնապէս չկան:

Ասորերէնը՝ երկրորդական

Թէեւ Տիմիթրովը ասորական գիւղ կը համարուի, բնակչութեան ընդամենը 14.6 տոկոսը ասորի է: Ասորիներէն շատերը արտագաղթած են: Գիւղին մէջ հիմա 1380 մարդ կ'ապրի, աւելի քան 1100-ը, ըստ տեղական իշխանութիւններուն, հայեր են: Յստակ չէ թէ ինչպէս կազմուած է այս վիճակագրութիւնը: Տիմիթրովի եւ Վերին Դուինի մէջ բազմաթիւ խառն ընտանիքներ կան. օրինակ, երբ մայրը ասորի է, իսկ հայրը՝ հայ, երեխաները կը գրանցուին իբրեւ հայեր:

Տիմիթրովի միջնակարգ դպրոցին մէջ կը սորվի 293 աշակերտ: Դպրոցը բաղկացած է երկու հատուածէ՝ հայկական եւ ռուսական: Հայկականը ունի 246 երեխայ, ռուսականը՝ 47: Դպրոցի տնօրէնի խօսքով, թէ հայկական եւ թէ ռուսական հատուածներուն մէջ երեխաներուն մեծամասնութիւնը հայեր են: Տեղական օրէնքներուն համաձայն, հայերը կարող են ռուսական հատուած երթալ միայն եթէ Ռուսաստանի քաղաքացի ըլլան կամ 5 տարի անընդհատ կրթութիւնը ռուսերէն լեզուով ստացած ըլլան: Տարբեր է հայաստանցի ասորիներուն պարագան. անոնց համար պարտադիր չէ համապատասխանիլ այս պայմաններուն, ռուսական կրթութիւնը զուտ ընտրութեան հարց է: Բայց, միեւնոյնն է, ասորի աշակերտներէն շատերը նախապատուութիւն կու տան հայկական կրթութեան, որովհետեւ, ըստ դպրոցի վարչութեան, ունին հայ հայր կամ հայ մայր, կամ ուղղակի ազգուած են հայալեզու միջավայրէն:

Առաւել տարօրինակ է որ ասորերէն լեզուն կը դասաւանդուի միայն ռուսական հատուածին մէջ: Հայկական հատուածի ասորի աշակերտները մայրենի լեզուն փաստացի կտրուած են: Դպրոցի տնօրէն Քրիստինէ Յարութիւնեան *Epress.am*-ի հետ զրոյցին այսպէս արդարացաւ. ամբողջ աշխարհի ասորիները հիմնականը կը շփուին ռուսերէն եւ շատ քիչ կ'օգտագործեն իրենց լեզուն, հետեւաբար Տիմիթրովի մէջ որոշած են շեշտը դնել ռուսերէնի վրայ: Ասորախօս աշակերտները կը դժգոհին այս որոշումէն, կ'ըսեն՝ որ ասորերէնի ուսուցչուհին Սուրբ Կիրիլ եկեղեցիին մէջ խմբակ բացած է, որպէսզի հայկական հոսքի երեխաներուն մայրենի լեզու սորվեցնէ: Իրենք ասորերէն կը խօսին ոչ թէ դպրոցի, այլ ընտանիքներու շնորհիւ, բայց, միեւնոյնն է, կը կաղայ գրաւորը:

Խայադթա Հայաստանի ասորական կազմակերպութիւններու դաշնակցութեան նախագահ Իրինա Սագարդովա-Գասպարեան ժամանակին կը պնդէր՝ որ ռուսական կրթութիւնը կ'օգնէ ազգային փոքրամասնութեան չձուլուիլ հայկական համայնքին հետ, եւ կը բողոքէր որ Տիմիթրովի դպրոցին մէջ յատուկ կը տկարացնեն ռուսական կրթութեան որակը, որպէսզի երեխաները տեղափոխուին հայկական հոսք: Դպրոցի տնօրէնը կը հերքէ այս մեղադրանքները. դպրոցը գումարներ կը յատկացնէ ռուսական հատուածը պահելու համար, նոյնիսկ եթէ դասարանին մէջ ընդամենը քանի մը աշակերտ կայ անոնք առանձին կ'անցնին ծրագիրը, չեն միախառնուիր հայկական դասարանին հետ: Զուտ «փոքր խնդիր մը կայ» ռուսալեզու դասագիրքերուն հետ. դպրոցը զանոնք իբրեւ նուէր կը ստանայ ռուսական Rossotrudnichestvo-էն, Հայաստանի նախարարութիւնը ռուսական դասագիրքեր չի բաշխեր, Հայաստանի մէջ շրջանառուող առարկաներու դասագիրքերն ալ ռուսական դպրոցներուն

համար չեն թարգմանուիր, որուն հետեւանքով կը ձեւաւորուի այնպիսի վիճակ՝ որ երեխաները տարբեր առարկաներ կ'անցնին Ռուսաստանի դպրոցներուն համար մշակուած դասագիրքերով, որոնք չեն համապատասխաներ Հայաստանի հանրակրթական հաստատութիւններուն համար

մշակուած չափանիշերուն, եւ ունին բոլորովին այլ բովանդակութիւն:

Epress.am

30 Յուլիս 2025

Արեւելահայերէնէ արեւմտահայերէնի փոխադրութիւն՝ Ա.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՐՄԱՆ ԹՕՔԱԹԵԱՆԻ ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱԳԱՅՈՒԹԻՒՆԸ (1931-1934)

Uj Nemzedék, 28 Մայիս 1931

«Լաւ երգիչ է՝ ունի գեղեցիկ եւ ճաշակաւոր ձայն, բայց չունի համաշխարհային մակարդակ: Արտասովոր գեղարուեստական յատկանիշներ չկրցանք յայտնաբերել իր մէջ: Չայնը հարթ է, ճկուն եւ բաւական լայնածաւալ: Յստակ գլխաւոր թեւոր մը: Երգեցողական ունակութիւնները ուշագրաւ են, բայց Պուտափեշթի ունկնդիրը վարժուած է հիանալ պէլ քանոթի աւելի մեծ վարպետներով: Տեսքն ու խաղարկային հմտութիւնները բաւական լաւ են, երաժշտականութիւնը՝ բացառիկ, բայց ընդհանուր առմամբ ընդամենը իտալական ոճով հաճելի թեւոր մըն է, որուն նմանը կրնաք գտնել իւրաքանչիւր բեմի վրայ: Turiddu-ի եւ Canio-ի դերերուն մէջ չարձանագրեց մեծ յաջողութիւն, բայց արժանացաւ իր կարողութիւններուն համապատասխան բաւական ջերմ ընդունելութեան»²²:

Magyar Szinpad, 29 Մայիս 1931

«Երեքշաբթի, Քաղաքային Թատրոնի հանդիսատեսը գիտակից խանդավառութեամբ ողջունեց նոր, մեծ թեւորը՝ Նիւ Եորքի Մեթրոփոլիթըն Օփերայի Թատրոնի արուեստագէտ Արման Թօքաթեանը, որ մէկ հպումով նուաճեց բոլորը իբրեւ Turiddu՝ *Cavalleria rusticana*-ի մէջ, եւ Canio՝ *Pagliacci*-ի: Տակաւին մէկ օր առաջ անունը հազիւ թէ յայտնի ըլլար Պուտափեշթի մէջ, իսկ առաջնեկութենէն ետք, մարդիկ ամենուրեք սկսան խօսիլ իր մասին եւ իր հետաքրքրական ասպարեզի»²³:

Նոյն թատրոնին մէջ կը յաջորդէ երկու ներկայացում եւս՝ Rodolfo-ի դերը *La bohème*-էն, 1931 Մայիս 29²⁴, եւ Cavaradossi *Tosca*-էն, 1931 Մայիս 31²⁵, որոնց մասին կ'անդրադառնայ տեղական մամուլը:

Pester Lloyd, 30 Մայիս 1931 (*La bohème*)

«Քաղաքային Թատրոնի ամերիկացի հիւրը Արման Թօքաթեան կատարեց Puccini-ի *La bohème*-ի գլխաւոր դերը: Իր ճկուն քնարական թեւորը

շատ լաւ կը յարմարի դերին, եւ, բացի քանի մը աննշան անհարթութիւններէ, ան կատարելապէս կը տիրապետէր դերին: Խաղարկութեան հարաւային չափազանցութիւնը խանգարող չէր, նոյնիսկ եթէ կը պակսէր վերջնական նրբութիւնը: Հակառակ մայիսեան տաքին, ունկնդիրը հաճոյք ստացաւ հիւր արուեստագէտէն եւ խանդավառութեամբ ընդունեց զինք»²⁶:

Budapesti Hírlap, 30 Մայիս 1931 (*La bohème*)

«Իր յաջող առաջնեկութենէն ետք, Արման Թօքաթեան ելոյթ ունեցաւ *La bohème*-ի Rodolfo-ի դերին մէջ: Չայնի գեղեցկութեամբ եւ արտայայտիչ խաղարկութեամբ այս անգամ եւս գրաւեց լեփլեցուն սրահը: Առաջին արարի արիայէն ետք արժանացաւ երկարատեւ ծափահարութեան՝ որ չդադրեցաւ մինչեւ արիայի երկրորդ մասին կրկնութիւնը: Բոլոր ծափահարութիւնները շարունակուեցան հիւր արուեստագէտի ողջ ելոյթին: Արժանին պէտք է հատուցանել տնօրէն Ferenczy-ին՝ Պուտափեշթի հանդիսատեսին ներկայացնելու համար այս բացառիկ թեւորը, որ արդէն նուաճեց այնպիսի յաջողութիւն եւ ժողովրդականութիւն՝ որուն միայն լուրջ տաղանդները կրնան տիրանալ մեր երկիրին մէջ»²⁷:

Magyar Hírlap, 30 Մայիս 1931 (*La bohème*)

«Ուրբաթ երեկոյ, հակառակ յանկարծակի տաքին, Tisza Kálmán հրապարակի թատրոնի ընդարձակ սրահը մինչեւ վերջ լեցուն էր եւ հանդիսատեսը ըմբռնեց հայ թեւորի հաճելի, ճկուն, գեղեցկապէս զնգուն ձայնն ու գեղարուեստական երգեցողութիւնը: Որոտակից ծափահարութիւններուն տակ ան ստիպուած կրկնեց երկու արիաները: Այս դերը աւելի կը յարմարի իր ձայնի քնարական բնոյթին քան առաջնեկ գիշերուայ Turiddu-ն եւ Canio-ն»²⁸:

Magyarság, 30 Մայիս 1931 (*La bohème*)

«Իր գրաւիչ կատարումը, թարմ, առողջ, գեղեցիկ

հնչողությամբ եւ պայծառ հնչյունով թենորը, ինչպէս նաեւ ուշադրութեամբ մշակուած արժեքաւոր երգային թեքնիքը բնական ու անհրաժեշտ յատկութիւններ են Մեթրոփոլիթըն Օփերայի արուեստագէտի համար: Բայց եւ այնպէս, փայլուն երգչական տաղանդէն անդին չենք կրնար որեւէ բան ակնկալել Թօքաթեանի արուեստէն: Իրեն պարտական ենք իր անսովոր կախարդական փայլքին համար, ինչպէս նաեւ մեծ անհատական զգացողութեան՝ որ գերեց ու նուաճեց մեր սիրտերը: Այս է պատճառը որ զայն նոյնիսկ կարելի չէ համեմատել Gigli-ի հետ, ալ ուր մնաց Lauri-Volpi-ի»²⁹:

Népszava, 30 Մայիս 1931 (*La bohème*)

«Puccini-ի թարմ եւ ջերմ սիրավէպը Նիւ Եորքի թենորին բարենպաստ շրջանակ տրամադրեց զարգացնելու իր հմտութիւնները: Հիմա ան կրնայ իսկապէս բացայայտել իր ձայնի բոլոր գոյները եւ ցուցադրել ջերմ խառնուածքը: Դերասանական հմտութիւնները եւս լիովին դերսետորուեցան: Իտալական, ճօճուն եւ չափազանցուած շարժումները կենսունակութեամբ լեցուցին բեմը: Հանդիսատեսը ստիպեց իւրաքանչիւր արիւս կրկնել երկու անգամ»³⁰:

Pesti Hírlap, 30 Մայիս 1931 (*La bohème*)

«Այս դերին մէջ ան չունէր այն թափանցող երգչային որակը որ իր առաջնեկ ելոյթը դարձուցած էր այդքան ուշագրաւ. առաւելագոյնը մենք լսեցինք լաւ եղանակային թենոր մը: Արդարեւ, ասոր պատճառը պէտք է փնտռել ոչ թէ որեւէ պատահական անհանգստութեան մէջ (թերեւս բարձր տաքութեան պատճառով), այլ իր ձայնային հակումներուն: Հակառակ ձայնի ողջ մեղեդայնութեան, քնարական թենոր չէ ան, իսկ Rodolfo-ն բնորոշօրէն քնարական դերերգ մըն է: Turiddu-ի եւ Canio-ի այս գերազանց երգիչը հաստատաբար նոյնքան գերազանց պիտի ըլլայ *Tosca*-ի մէջ, բայց Rodolfo-ն այնքան ալ չի պատշաճիր իրեն»³¹:

Pesti Napló, 30 Մայիս 1931 (*La bohème*)

«Գեղեցիկ ձայնով եւ յղկուած երգչային ձայնով թենորը Ուրբաթ երեկոյեան խիստ բարենպաստ տպաւորութիւն գործեց լեփ-լեցուն սրահին վրայ: Ձայնի ազնուական հնչիւնը, երգեցողութեան քնարական ջերմութիւնը եւ արտայայտչամիջոցներու համոզիչ բնոյթը հանդիսատեսին պարզելեցին հաճելի եւ ներդաշնակ երեկոյի մը գեղեցկութիւնը: Turiddu-ի եւ Canio-ի տրամաթիքական ազդեցիկ տիպարներէն ետք, ոճի հոյակապ զգացողութեամբ ստեղծեց Puccini-ի *La bohème*-ի եղերեղական Rodolfo-ն»³²:

Pester Lloyd, 1 Յունիս 1931 (*Tosca*)

«*Tosca*-ի մէջ Թօքաթեան երէկ հրաժեշտ տուաւ

Պուտափեշթի հանդիսատեսին, որուն համակրանքը լիովին վաստակեցաւ իր կարճատեւ այցելութեան ընթացքին: Turiddu-ի, Canio-ի եւ Rodolfo-ի մասին արդէն ըսուածներուն վրայ Cavaradossi-ի համար շատ բան չունի աւելցնելիք: Կոկորդէն դիւրութեամբ արտահոսող հնչիւնը որքան բարձրանայ այնքան կը դառնայ ուժեղ եւ գեղեցիկ, ամենաբարձր հնչիւնին վրայ կատարելապէս փայլելով ազնուական պայծառութեամբ: Խաղարկութիւնը այնքան ալ կեդրոնացած չէ դժբախտ նկարիչին վրայ, որքան ասպետին՝ ազնուական իր իւրաքանչիւր շարժումին մէջ, վերապահ նոյնիսկ ամենէն ողբերգական յուզումներուն»³³:

Magyar Hírlap, 2 Յունիս 1931 (*Tosca*)

«Մեթրոփոլիթընի երիտասարդ թենորը Cavaradossi-ի դերը երգեց հնչեղ ու ճկուն ձայնով, տպաւորիչ կերպով եւ շոնդալից յաջողութեամբ»³⁴:

Magyarság, 2 Յունիս 1931 (*Tosca*)

«*Tosca*-ի դժբախտ սիրահարը մարմնաւորեց խանդով, յուզականութեամբ եւ հաճելի թենորի յորդառատ քնարականութեամբ: Բարձրաձայն ծափահարութիւններու տակ ստիպուեցաւ կրկնել կեանքի հրաժեշտի արիան»³⁵:

Népszava, 2 Յունիս 1931 (*Tosca*)

«Puccini-ի օփերայի արական գլխաւոր դերով Արման Թօքաթեան հրաժեշտ տուաւ ունկնդիրներուն, որոնք անգամ մը եւս ջերմ գնահատանքով ընդունեցին իր գեղեցիկ թենոր ձայնը»³⁶:

Pesti Hírlap, 2 Յունիս 1931 (*Tosca*)

«Քնարական թենորը՝ հաւասարապէս ազնուական իւրաքանչիւր դիրքի մէջ, յաճախ հերոսական թենորի հօգորութեամբ, այս դերին մէջ եւս չկորսընցուց իր ազդեցութիւնը եւ անվերջ ծափահարութեամբ քանի մը անգամ գերեց հանդիսատեսը, որ, հակառակ օդի բարձրաստիճան տաքութեան, լեցուցած էր սրահը»³⁷:

Պուտափեշթէն ետք Թօքաթեան կ'երթայ Վիեննա:

ՎԻԵՆՆԱ (1931)

Վիեննայի մէջ Թօքաթեան կը գտնէ մեծ ընդունելութիւն:

Յունիսը կ'անցընէ Աւստրիոյ Ջեմերինկ (Semmering) քաղաքի Südbahnhotel պանդոկը, ուր կը մնային արուեստի եւ այլ երեւելիներ³⁸:

Վիեննական մամուլը կը սկսի ներկայացնել զինքը:

Լրագիրները քանիցս կը հրատարակեն լուսանկարը: Յունիս 23-ին՝ *Neues Wiener Tagblatt*, հետեւեալ մակագրութեամբ. «Եգիպտացի Թօքաթ-

եան՝ Յուլիս 4-ին տիկ. Jeritza-ի հետ պիտի երգէ Վիեննայի Պետական Օփերային մէջ»³⁹: Յունիս 27-ին՝ *Wiener Allgemeine Zeitung*. «Արման Թօքաթեան՝ Նիւ Եորքի Մերթոփոլիթըն Օփերայէն, Jeritza-ի եգիպտացի խաղընկերը»⁴⁰: Յուլիս 2-ին՝ *Der Abend*. «Ժամանեց Նիւ Եորքի Մերթոփոլիթըն Օփերայէն Արման Թօքաթեան, իբրեւ հիւր ելոյթ ունենալու Վիեննայի Պետական Օփերային մէջ»⁴¹:

Job Paal Ձեմըրինկի մէջ Յունիս 23-ին գրոյց կ'ունենայ երգիչին հետ, որուն արդիւնքը երկու օր ետք կը հրատարակէ վիեննական մամուլին մէջ.

«Թօքաթեան անունը աշխարհահռչակ դարձաւ 1921-էն սկսեալ: Տասը տարի շարունակ երգեց Նիւ Եորքի Մերթոփոլիթըն Օփերայի ամենայայտնի դերերը, խաղընկերներ ունենալով՝ Jeritza, Galli-Curci, Rosa Ponselle, Elisabeth Rethberg, Maria Müller, Lily Pons եւ Lucrezia Bori: Այդ ժամանակէն ի վեր ան երբեք չէր եկած Եւրոպա. հիմա կրկին զայն կը տեսնէ տասը տարի ետք: Վերջերս շատ մեծ յաջողութեամբ ելոյթ ունեցաւ Պոտսդամի մէջ՝ խաղալով *Tosca*, *Cavalleria rusticana* եւ *La bohème*: Յուլիսի սկիզբը ելոյթ պիտի ունենայ տիկ. Jeritza-ի հետ Վիեննայի Պետական Օփերային մէջ: Կատարումին թուականները տակաւին չեն որոշուած, բայց ան յոյս ունի առաջին անգամ ելոյթ ունենալ Յուլիս 4-ին:

«Հիմա ան նստած է դիմացս՝ Ձեմըրինկի (Semmering) Südbahnhotel պանդոկի գեղեցիկ բացօթեայ տարածութեան վրայ: Ճագի խումբը կը նուագէ ամենավերջին հիթերը եւ շուրջ-բոլորը նստած են խիստ հետաքրքրական արուեստագէտ ունկնդիրները: Աջ կողմը Leo Slezak-ն ու Jan Kiepura-ն են՝ Արման Թօքաթեանի ընկերակցութեամբ: Ողջունեցի Մերթոփոլիթըն Օփերայի հռչակաւոր նուագավար Artur Bodanzky-ն եւ վերջին տասը տարիներու Նիւ Եորքի ամենայայտնող բեմադրիչ Wilhelm Wymetal-ը:

«Արման Թօքաթեան կը բացատրէ. «Ես 33 տարեկան եմ հիմա: Ծնած եմ Ադէքսանդրիա, Եգիպտոս: Հայրս դեղագործ էր իսկ ծնողքս եկած էր Հայաստանէն: 1908-ին, երբ 10 տարեկան էի, յաճախեցի տղոց դպրոց: Օր մը ուսուցիչը մեզմէ ընտրեց լաւ ձայնով տղոց: Կէսօրէ ետք, քանի մը հարիւր այլ ընտրուած աշակերտներու հետ հաւաքուեցանք Ադէքսանդրիոյ մօտ գտնուող ընդարձակ մարզագետիկնը: Այստեղ սկսանք փորձել Կիզայի Բուրգերուն մօտ *Aida* օփերայի բացօթեայ մեծ ներկայացումին երգերը: Նոյնիսկ փորձերուն ժամանակ ուսուցիչներս նկատեցին ձայնս եւ ըսին որ բաւական հեռու պիտի երթամ:

««Ես երբեք պիտի չմոռնամ Բուրգերուն առջեւ բեմադրուած բացօթեայ *Aida*-ին թողած ազդեցութիւնը վրաս: Լիալուսին գիշերուայ խորհրդաւոր խաւարի մէջ երգեցին 2000 արաբներ՝ իրենց գունագեղ արեւելեան զգեստներով: Աւելի քան 1000 ուղտեր, հարիւրաւոր ձիեր, ջորիներ եւ աւանակներ

կազմեցին յետնապատկերը՝ Բուրգերուն հետ միասին: Այնտեղ առաջին անգամ զգացի՝ որ պետք է երգիչ դառնամ...

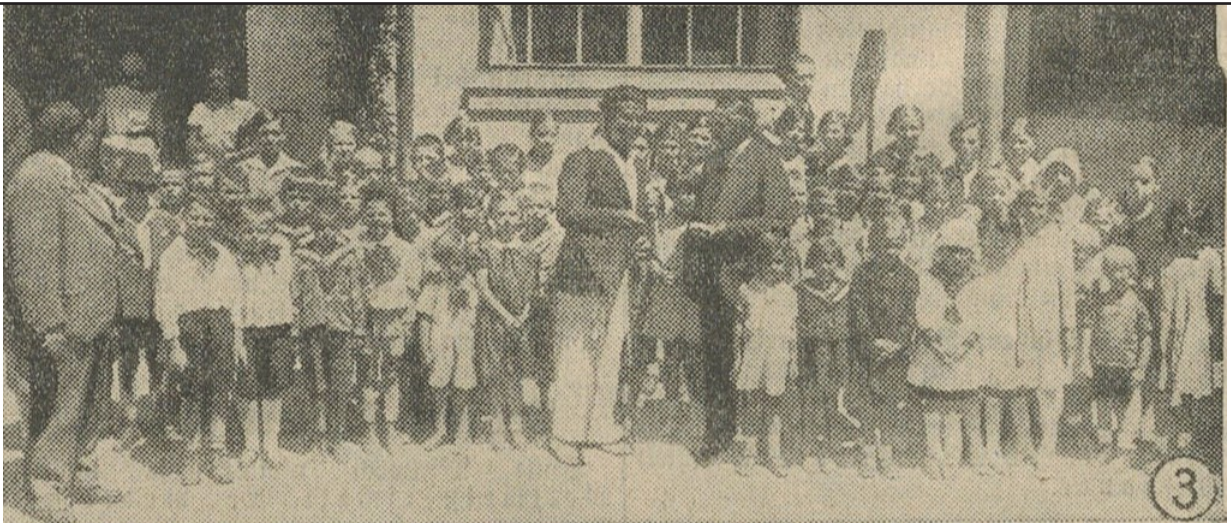
««Ես հիմա Եւրոպա եկայ գաղտնի նպատակով», շարունակեց արուեստագէտը: «Պէտք է վերադառնամ Բուրգերուն: Նախ պիտի երգեմ Վիեննայի մէջ, ապա ուրիշ եւրոպական քաղաքներ, եւ ապա պիտի աճապարեմ Ադէքսանդրիա: Երեկոյեան, երբ լուսինի փայլքը հասնի առաւելագոյնին եւ հնչեն Սֆինքսի խորհրդաւոր հնչիւնները, ուղտ պիտի նստիմ եւ առանձին ուղղուիմ դէպի Բուրգերը՝ երգելու համար *Aida*-ի 'Celeste Aida'-ն առանց որեւէ նուագակցութեան, իբրեւ օրհներգ եւ երախտագիտութիւն զիս յայտնաբերած Բուրգերուն:

««Իմ ասպարէ՛զս: Քեզի գաղտնիք մը բացայայտեմ: Երբ 16 տարեկան էի, երգեցի *Die lustige Witwe*-ի Danilo-ի դերը՝ իբրեւ պարիթոն: Կ'երգէի ֆրանսերէն, յունարէն եւ իտալերէն, եւ ելոյթ ունեցած եմ Գահիրէ, Ադէքսանդրիա, Աթէնք, Փաթրաս, Միլան, Վենետիկ, Հռոմ եւ Նափոլի: Գահիրէի օփերայի տնօրէնը Carlo Ragni օր մը ըսաւ ինծի. «Քու ձայնդ պարիթոն չէ, դուն հրաշալի թենոր ես»: Իր խորհուրդով մեկնեցայ Միլան փրոֆ. Nino Cairone-ի մօտ (այժմ կը բնակի Փարիզ), որուն հսկողութեան տակ սորվեցայ երեք տարի: Իբրեւ թենոր առաջին անգամ հանդէս եկայ Մոստենայի մէջ՝ Puccini-ի *Manon Lescaut* օփերայի Chevalier des Grieux-ի դերով: Իտալիոյ առաջին վեց ամիսներուն երգեցի Փարմայի, Միլանի, Քրեմոնայի եւ Թրեւիզոյի մէջ: Միլանի մէջ Gatti-Casazza լսեց զիս եւ անմիջապէս կանչեց Սմերիկա:

««Կ'ուզէի ք ինձմէ լսել որեւէ ուրիշ հետաքրքրական բան: Ուրեմն ես ձեզի պատմեմ՝ թէ ինչպէս ծանօթացայ կնոջս: Երիտասարդ տարիքիս Նիւ Եորքի մէջ ընդարձակ բնակարան հիմնեցի: Եօթը տարի առաջ այնտեղ ճաշկերոյթ սարքեցի: Հիւրերուն մէջ կը գտնուէր երիտասարդ նկարչուհի մը՝ Մերթոփոլիթըն Օփերայի բեմայարդարիչը: Ան գեղարուեստական աչքով ուսումնասիրեց ամեն բան եւ ըսաւ՝ որ այս սքանչելի կահոյքով բնակարանը կարելի է դասաւորել շատ աւելի ճաշակով: Կատակով պատասխանեցի. «Չէ՞ք հաւնիր բնակարանս: Ուրեմն, խնդրեմ, զարդարեցէ՛ք ձեր ճաշակով»: Այս կատակային խնդրանքը դարձաւ լուրջ. երիտասարդ Մարի Անթուանէթ յաճախ եկաւ բնակարանս եւ շատ չանցած գացինք ամուսնութեան գրասենեակ: Եւ հիմա բնակարանս իրապէս կահաւորուած է ճաշակով»⁴²:

Ուրիշ լրագիր մը եւս Յուլիս 1-ին կը ներկայացնէ Թօքաթեանը.

«Միջին հասակով եւ լայն ուսերով, կենսուրախ աչքերով, թուի դէմքով, ետեւ սանտրուած մազերով՝ ասիկա է Մերթոփոլիթըն Օփերայի հռչակաւոր եգիպտացի երգիչին տեսքը, որ յաջորդ Շաբաթ օր պիտի ունենայ Վիեննայի առաջին այցելու ելոյթը

28 Յունիս 1931, Ջեմերրինկի Südbahnhotel պանդոկ:
Թօքաթեան քաղաքապետին կը յանձնէ բարեգործական համերգին հասոյթը:
(Wiener Der Tag, 1. Juli 1931, s. 12.)

Cavalleria rusticana եւ *Pagliacci* օփերաներուն մէջ, խաղընկերութեամբ Maria Jeritza-ի: «Նոյնիսկ տասը տարեկանիս», կը պատմէ արուեստագետը, «համակուած էի թատրոն երթալու անդիմադրելի բաղձանքով: Ասիկա 1908-ին էր: Այդ ժամանակ Բուրգերուն քովը գտնուող ընդարձակ բացօթեայ տարածութեան վրայ կը բեմադրուէր *Aida*-ն իբրեւ փառատօնի մաս: Ես չափազանց տպաւորուած էի երկրորդ արարի հսկայ շքերթով, որուն մասնակցեցան աւելի քան 3000 արարներ եւ սեւամորթներ եւ 2000 ուղտեր: Ես այդ ժամանակ կ'երգէի Ադէքսանդրիոյ Հայ Առաքելական Եկեղեցիի երգչախումբին մէջ եւ հետեւաբար կը կարծէի ունենալ տեսակ մը «գեղարուեստական զգացում»: Իրականութեան մէջ, 16 տարեկանիս փախուստ տուի հօրմէս՝ որ դեղագործ էր Ադէքսանդրիոյ մէջ, եւ գացի դէպի օփերէթը, ուր իմ առաջնէկ ելոյթս ունեցայ Lehar-ի *Die lustige Witwe*-ի բեմադրութեան մէջ Danilo-ի դերով: Երկու տարի իբրեւ այցելու երգիչ հանդէս եկայ Իտալիա, Եգիպտոս եւ Յունաստան: Յետոյ վերադարձայ Գահիրէ, ուր կրկին երգեցի օփերէթներու մէջ: Օր մը օփերայի վարիչ մը տեսաւ զիս եւ հարցուց թէ ինչու չեմ երթար օփերա: Իրականութեան մէջ ես թենոր էի, բայց մինչ այդ կ'երգէի պարիթոնի դերեր: Օփերայի լուրջ երգեցողութիւն ուսանելու համար 1918-ին մեկնեցայ Միլան փրոֆ. Nino Cairone-ի մօտ: Երեք տարի այս յայտնի ուսուցիչին մօտ մնալէ եւ ուսումս աւարտելէ ետք, 1921-ի ամռան առաջնէկ ելոյթս ունեցայ Մոստենայի Teatro Storchi-ի մէջ՝ Puccini-ի *Manon Lescaut* օփերայի Chevalier des Grieux-ի դերով: Նոյն ամառը, Մերթոփոլիթըն Օփերայի ընդհանուր վարիչ Giulio Gatti-Casazza՝ որ ամէն տարի կու գայ Իտալիա, Միլանի մէջ տեսաւ զիս՝ երբ Teatro Dal Verme-ի մէջ կ'երգէի Turiddu: Զիս ներկայացուց Մերթոփոլիթընի տնօրէնին եւ անմիջապէս թատրոն-

նէն համաձայնագիր ստացայ մեկնելու Նիւ Եորք: Մինչեւ այսօր ես առանց ընդհատումի գտնուած եմ Ամերիկա, եւ ամէն տարի եօթը ամիս երգած Մերթոփոլիթըն Օփերայի մէջ, երեք ամիս՝ Զիքսկոյի Ռաւինիա Օփերայի, եւ մէկ ամիս՝ Լոս Անճելէս, ուր մասնակցած եմ օփերաներու, նուագահանդէսներու եւ ռատիոյի ձայնասփռումներու: Տարուայ մնացած մասը անցուցած եմ համերգներով: Նիւ Եորքի մէջ յաճախ երգած եմ Maria Jeritza-ի հետ, որուն խաղընկերն էի *Tosca*-ի, *Cavalleria*-ի, *Turandot*-ի, *Carmen*-ի եւ *Fedora*-ի մէջ»⁴³:

Եւ ահաւասիկ, տակաւին նոր իջեւանած Ջեմերրինկի Südbahnhotel-ը, իրմէ կը խնդրեն բարեգործական համերգ՝ Ջեմերրինկի յիսուն աղքատ երեխաներու հագուստեղէն հայթաթելու համար: Մենահամերգը կը կայանայ Յունիս 28-ին, Südbahnhotel-ի ընդարձակ պարասրահին մէջ, Friestl Schick Նուագախումբին նուագակցութեամբ: Թօքաթեան կ'երգէ *Tosca*, *Rigoletto*, *Pagliacci* եւ *Carmen* օփերաներէն արիաներ, ինչպէս նաեւ նափոլիթանական երգեր:

Ասիկա իր առաջին ելոյթն էր Աւստրիոյ մէջ:

Կը յաջորդէ աւստրիական առաջին քննախօսականը.

Wiener Sonn- und Montags-Zeitung, 29 Յունիս 1931

«Երէկ երեկոյ ամբողջ Ջեմերրինկը վայելեց արուեստի հաճոյք մը:

«Նիւ Եորքի Մերթոփոլիթըն Օփերայի անդամ եւ տիկ. Jeritza-ի ամերիկեան խաղընկեր՝ Արման Թօքաթեան, որ Յուլիս 4-ին ելոյթ պիտի ունենայ Վիեննայի Պետական Օփերային մէջ, ներկայիս կը մնայ Ջեմերրինկի Südbahnhotel պանդոկը: Ան շատ սիրուած է այնտեղ: Երիտասարդ, հազիւ երեսունը լրացուցած, սեւ, գանգուր մազերով եւ բնորոշ սրճագոյն, արեւելեան դիմագիծով, միշտ

28 Յունիս 1931, Ջենրինկի Südbahnhotel պանդոկ:
Թօքաթեան շրջապատուած Ջենրինկի նպաստընկալ երեխաներով:
(*Die Stunde*, 2. Juli 1931, s. 3.)

գուարթ եւ բոլորին հետ բարեացակամ:

«Երբ իրմէ խնդրեցին բարեգործական երեկոյ մը տալ, ան անմիջապէս ընդունեց երգել ի նպաստ Ջենրինկի աղքատ երեխաներուն: Այս բացառիկ արունստի ձեռնարկը տեղի ունեցաւ երէկ՝ Südbahnhotel-ի ընդարձակ պարասրահը: Հսկայ սրահը լեփ-լեցուն էր: Ներկայ էին, ի թիւս այլոց, անգլիացի նախարար Sir John Baldwin, Տանուպի Միջազգային Յանձնաժողովի նախագահը, ֆրանսացի նախարար Osmine Laporte, անգլիացի նախարարը Վիեննայի մէջ՝ Sir Erik Phipps, Պուքարեսթէն նախարար Concesco, հունգարացի լիազօր նախարար von Dietrich, Պոնոյի հռչակաւոր համալսարանի փրոֆեսոր Cmercek, Տանուպ-Սաւա-Ատրիաթիք երկաթուղային ընկերութեան գլխաւոր գործադիր տնօրէն տոքթ. Buftad Fall, իտալացի նախարար Rosetti, Baron Guttman ընտանիքը, Պուտափէշթէն գլխաւոր տնօրէն՝ Walder, Տանուպի Միջազգային Յանձնաժողովի անդամները, Տանուպի բոլոր երկիրներու պատկառելի դիւանագետները եւ բազմաթիւ առողջարանային հիւրեր: Արման Թօքաթեանի բեմերը դիմաւորուեցաւ որոտընդոտ ծափահարութիւններով: Friestl Schick Նուագախումբի նուագակցութեամբ, ան երգեց արիաներ *Tosca*, *Rigoletto*, *Pagliacci*, *Carmen* օփերաներէն, եւ վերջապէս քանի մը հմայիչ նափոյիթանական երգեր: Անդադար ծափահարութիւնները ստիպեցին Թօքաթեանին կատարել յաւելեալ գործեր: Իր ձայնը փաստեց՝ որ ան արժանի է համարուիլ Ամերիկայի մեծագոյն թէնորը:

«Քաղաքապետ Dietrich շնորհակալութիւն յայտնեց պր. Թօքաթեանին իր ազնուութեան համար եւ ընդունեց Ջենրինկի աղքատ երեխաներուն համար համերգէն գոյացած նշանակալի հասոյթը:

«Արման Թօքաթեան մեր թղթակիցին ըսաւ. «Առանձնակիօրէն հրճուած եմ՝ որ Աւստրիոյ իմ

առաջին ելոյթս նուիրուած էր բարեգործական նպատակի: Ինծի մեծ հաճոյք կը պատճառէ աշխատանքիս միջոցով կարենալ օգնել աղքատ երեխաները: Շատ կը սիրեմ երեխաները: Երկոյեան ընթացքին միտքերս Նիւ Եորք էին, իմ փոքրիկ զաւակներուս հետ՝ Կլորիայի եւ Լէոնի...» Եւ կ'աճապարէ դէպի հեռաձայնը՝ խօսելու իր փոքրիկներուն հետ Նիւ Եորքի մէջ...»⁴⁴:

(Շար. 2)

Հ. ԱԻԱԳԵԱՆ

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

22. P. V., 'Vendéjáték a Városi Színházban', *Uj Nemzedék*, 1931 május 28, 7. oldal.

23. 'Armand Tokatyan a Városi Színházban', *Magyar Szinpad*, 1931 május 29, 2. oldal.

24. 'Városi Színház', *Pester Lloyd* (Abendblatt), 29. Mai 1931, s. 8. Molnár Klára, *A Népopera - Városi Színház 1911-1951*, Budapest, 1998, 136. oldal.

25. 'Theater, Kunst und Literatur', *Pester Lloyd* (Abendblatt), 28. Mai 1931, s. 6. Molnár Klára, *A Népopera - Városi Színház 1911-1951*, Budapest, 1998, 136. oldal.

26. 'Theater, Kunst und Literatur', *Pester Lloyd* (Morgenblatt), 30. Mai 1931, s. 9.

27. 'Hétfőtől-hétfőig', *Budapesti Hírlap*, 1931 május 30, 11. oldal.

28. 'Színház, művészet', *Magyar Hírlap*, 1931 május 30, 7. oldal.

29. H. G., 'Színház és művészet', *Magyarság*, 1931 május 30, 10. oldal.

30. 'Művészet, irodalom', *Népszava*, 1931 május 30, 9. oldal.

31. 'Városi Színház', *Pesti Hírlap*, 1931 május 30, 17. oldal.

32. 'Tokatyan a Városi Színházban', *Pesti Napló*, 1931 május 30, 14. oldal.

33. 'Theater, Kunst und Literatur', *Pester Lloyd* (Abend-

blatt), 1. Juni 1931, s. 8.

34. 'Színház, művészet', *Magyar Hirlap*, 1931 június 2, 9. oldal.

35. 'Színház és művészet', *Magyarság*, 1931 június 2, 12. oldal.

36. 'Művészet, irodalom', *Népszava*, 1931 június 2, 8. oldal.

37. 'Tokatyan: Cavaradossi', *Pesti Hirlap*, 1931 június 2, 14. oldal.

38. *Neue Freie Presse*, 26. Juni 1931, s. 9.

39. *Neues Wiener Tagblatt*, 23. Juni 1931, s. 24.

40. *Wiener Allgemeine Zeitung*, 27. Juni 1931, s. 3.

41. *Der Abend*, 2. Juli 1931, s. 8.

42. Job Paal, 'Gespräch mit Armando Tokatyan: Der Partner der Jeritza an der Metropolitan', *Neuer Wiener Journal*, 25. Juni 1931, s. 11.

43. 'Armand Tokatyan in Wien', *Neue Freie Presse*, 1. Juli 1931, s. 7.

44. 'Amerikas größter Tenor singt für die armen Kinder am Semmering', *Wiener Sonn- und Montags-Zeitung*, 29. Juni 1931, s. 8. նոյնը ասելի կարճ՝ 'Der amerikanische Tenor Armando Tokatyan bekleidet fünfzig arme Kinder des Semmerings', *Neues Wiener Journal*, 30. Juni 1931, s. 10.

ԽՈՂԵՐ

ԿՐԿՆԵԼԸ՝ ԻԲՐԵԻ ՄՏԱԾՈՂՈՒԹԻՒՆ

Կրկնելը դարձած է մտածելակերպ, վարք, բնագր: Ամեն տեղ կը կրկնենք ամէն բան: Զանգուածային տեղեկատուութեան եւ գաղափարախօսութեան շրջանն է՝ ուր ամէն բան կը տրուի դուրսէն, կը ձեւաւորուի վերէն եւ պատրաստ կը ներկայացուի մեզի, եւ մենք կ'ընկալենք զանոնք առանց հարցադրելու, առանց մեր մէջ քննարկելու, եւ ապա ստացածնիս կը վերարտադրենք ուրիշին՝ մեր առօրեայ խօսակցութեամբ կամ մեր մտաւորական գրութիւններով, կը վերարտադրենք քանի մը բառի փոփոխութեամբ, կարծելով որ մեր ինքնուրոյն մտածումի ծագումը ըլլայ ան, մենք մեզի խաբելով՝ առանց երբեք կարծելու խաբուած ըլլալ: Կրկնելը փոխարինած է մտածողութեան: Կրկնելը ընդունւած է հասարակութեան կողմէ, մինչ ինքնուրոյն մտածումը երբեմն անտեսուած, երբեմն մեկուսացուած, երբեմն հալածուած:

Ինքնուրոյն մտածողութեան մէջ կը մտնէ մանաւանդ ճշմարտութեան մասին խօսիլը: Յարաբերական է ճշմարտութիւնը: Բոլորս ալ գիտենք ասիկա: Ուրեմն, ճշմարտութիւններու մասին է խօսքը, տարբեր մարդիկ՝ տարբեր ճշմարտութիւններու: Ճշմարտութիւնը ներքին համոզում է, ներսէն բխած մտածում, ներսէն դուրս դիտարկում: Մեր դրամատիքական աշխարհին մէջ ճշմարտութիւնը թելադրուած է դուրսէն, ճշմարտութիւնը դուրսէն դուրս դիտարկուած արտաքին երեւոյթը կամ պատրանքն է, ճշմարտութիւնը մեր լսածին արձագանգն է՝ այլ ոչ թէ ներքնականացուած մեկնաբանութիւն: Դուրսէն թելադրուածը հիմնուած է արտաքին շահերու վրայ: Դրամատիքութիւնը չի կրնար ախորժիլ ճշմարտութենէն: Ապրանքը պիտի ծախուի, ուրեմն այդ ապրանքին պէտք է տրուի արտաքին փայլք եւ կատարեալ ըլլալու պատրանք: Այդ արտաքին ապրանքային հոգեբանութիւնը կը տարածուի ամէն ոլորտի մէջ, ներառեալ միտքի: Միտքը պէտք է ծախուի ապրանքի նման: Գիրքի մը արտաքին ձեւաւորումը ասելի

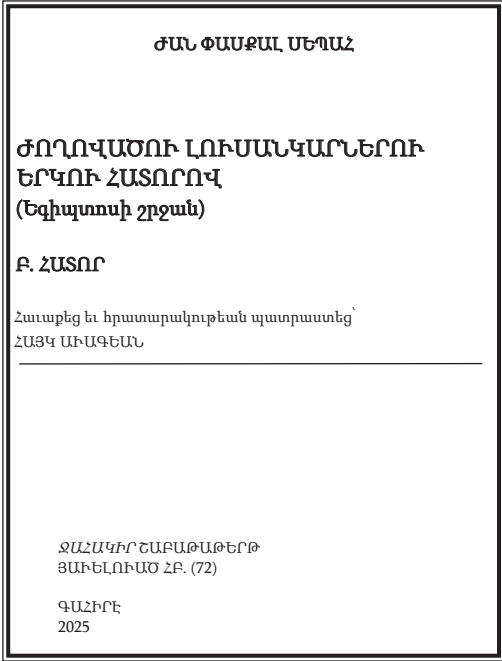
կարեւոր կը դառնայ քան այնտեղ արտայայտուած միտքը, իբրեւ կողքի գեղեցկութիւնը արտացոլումը ըլլայ բովանդակութեան:

Կը ծախուի միտքը, ուրեմն պէտք է թիրախաւորել գնորդը ընթերցողի անունին տակ: Դպրոցներուն եւ համալսարաններուն մէջ պէտք է ձեւաւորել Հարի Փոթըրը ընկալող զանգուած, բայց ոչ, օրինակ, Նիցշէ: Նիցշէն դժուար է, պիտի առարկել, եւ դժուարութեան պատրուակով դուրս պիտի ձգել զինքը: Բայց դժուարութիւնը նաեւ անհասկացողութեան արդիւնք է: Երբ ենթադրեալ դժուար բնագիրի մտաւոր տրամաբանութիւնը մատչելի դառնայ աշակերտին, ան կը դադրի դժուար ըլլալէ, այլ կ'ըլլայ խորիմաստ ու խորաթափանց: Խորութիւն փոխանակ դժուարութեան: Ասիկա է որ պէտք է ըլլայ տրամաբանութիւնը: Խորութենէն է որ կը վախնայ արդի սպառողապաշտ հասարակութիւնը: Խորութեամբ երեւան կու գայ ճշմարտութիւնը, որ միայն ճշմարտութիւն ըլլալուն համար բացայայտիչ է, հետեւաբար՝ խայթիչ: Նախընտրելի է կրկնել տրուածը: Ապահով է:

Մէյ մը որ ճնշուեցաւ ճշմարտութիւնը, պէտք կ'ըլլայ ստեղծել ճշմարտութեան պատկերը: Մտաւորականներու հօտեր կը դիմեն կրկնող գաղափարական կաղապարներու, կարծրատիպերու, ազգայնապաշտական դիրքին բառապաշարի, որպէսզի կարողանան արձագանգել այդ պատկերը: Անոնք միշտ կը մնան արձագանգող-կրկնողի դերակատարութեան մէջ, անկարող մեկնողական խորութեան, քանի որ ճշմարտութիւնը արդէն չկայ, անոր շինծու տարբերակն է որ կայ պատկերի եղանակով, իսկ անգոն չի կրնար մեկնաբանուիլ, խնդրականացուիլ, միտքեր յառաջացնել, նորանալ: Եւ այս անգոյի պատումով է որ կաթոգին կ'անցընենք մեր ժամանակը:

Հ. ԱԻԱԳԵԱՆ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ ՋԱՀԱԿԻՐԻ 72-ՐԴ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾԸ՝
ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ԺԱՆ ՓԱՍՔԱԼ ՍԵՊԱՀԻ
ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐՈՒՆ

Լոյս տեսաւ *Ջահակիրի* ՀԲ. (72) Յաւելուածը՝ Ժան Փասքալ Սեպահի, *Ժողովածու լուսանկարներու երկու հատորով (Եզիպտոսի շրջան)*, Բ. հատոր (302 էջ):

Ներկայ Բ. հատորը կը բովանդակէ հետեւեալ բաժանումները. «Կիզայի Թանգարան», «Կնոջական», «Տղամարդկային», «Խմբային», «Արհեստ եւ առեւտուր», «Փողոց», «Արաբական սրճարան եւ հաւաքավայր», «Արաբական բնակա-

վայր», «Անասուն», «Նեղոսի սահանք», «Նեղոս եւ արմաւենի», «Տահապէյա եւ առագաստանաւ», «Սաքէյա եւ շատուֆ», «Գիւղ», «Շատրուան», «Պալատ», «Պանդոկ», «Գահիրէի համայնապատկեր», «Գահիրէ (հին եւ նոր)», «Ասիութ եւ Ասուան» եւ «Այլազան»:

Գիրքը կարելի է կարդալ այստեղ. <https://archive.org/details/tchahagir-supplement-no-72>

ԵԳԻՊՏԱՀԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

- Օգոստոս 2-ին, Կոկանեան սրահը իր պարտէզին մէջ տօնեց Վարդավառը, Երիտասարդաց Յանձնախումբին կազմակերպութեամբ: Երեխաները եւ փոքրահասակները զուարճացան ջրային խաղերով:

- Սինեմայի եզիպտահայ դերասանու-

հի Լէպլէպայի (Նունիա-Նինոչքա Քիւփէլեան) նոր ֆիլմը պատրաստ է ցուցադրութեան՝ *Ալ-Կաուահէրկի* (Գոհարավաճառը), եւ պատրաստութեան մէջ է ուրիշ ֆիլմ մը՝ *Պրովըթ ֆարահ* (Հարսանիքի փորձ):

=====

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

=====

ԽԱՂԱՂԱՍԻՐԱԿԱՆ Հայ եւ ազրբայէճանցի խաղաղութեան աքթիւիսթներու՝ ժողովրդական խաղաղութեան հռչակագիր	1
ՄԻՋՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՀԱՄԵՐԱՇԽՈՒԹԻՒՆ Նոր դաշնակցութիւններ մեռնող աշխարհի համար	4
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՓՈՔՐԱՄԱՍՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ Ասորական տօն. Կը յիշենք անցեալը, խնդիրներուն մասին՝ յետոյ	7
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ Արման Թօքաթեանի երոպական շրջագայութիւնը (1931-1934) (շար. 2)	9
ԽՈՂԵՐ Կրկնելը՝ իբրեւ մտածողութիւն	14
Լոյս տեսաւ <i>Ջահակի</i> ի 72-րդ Յաւելուածը՝ նուիրուած Ժան Փասքալ Սեպահի լուսանկարներուն	15
Եզիպտահայ լուրեր	15

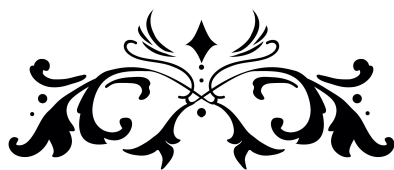
Հեռ.՝ +2 01111505037
Ել-հասցե՝ haigavakian@yahoo.com
Գահիրե (Եգիպտոս)

ՋԱԼԱԿԻՐ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ
ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ, 21 ՕԳՈՍՏՈՍ 2025

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻԻ 1998

ՈՒՇԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Ջահակիր սկսած է լոյս տեսնել նոր ձեւաչափով:

Բովանդակութիւնը, ուղղութիւնը եւ խմբագրական կազմը կը մնան նոյնը: Միակ տարբերութիւնը կարճ լուրերու ջնջումն է, այն համոզումով՝ որ երկշաբաթաթերթի մը կարողութիւններէն անդին է թարմ լուրի փոխանցումը, երբ այսօրուայ թեքնոլոժիք յառաջացումներուն շնորհիւ լուրը կը տարածուի կայծակի արագութեամբ եւ վայրկենապէս կը հասնի ամէնուր:

Ջահակիր կը շարունակէ մնալ Գահիրէի Հայկական Ընթերցասրահի պատասխանատուութեան տակ:

Կ'անցնինք նաեւ թուային տպագրութեան, ի տարբերութիւն նախապէս օգտագործուող օֆսէթին: Տպագիր օրինակները պիտի սահմանափակուին գրադարաններու համար, իսկ տարածումը պիտի ըլլայ հիմնականապէս առցանց: Այս պատճառով, բոլոր անոնք որոնք կը փափաքին կարդալ *Ջահակիրը*, հաճին իրենց ել-հասցէն (e-mail) փոխանցել կողքի վերջին էջին վրայ յիշատակուած հասցէին կամ հեռաձայնի թիւին, եւ մենք կը խոստանանք կանոնաւորապէս առաքել թուային տարբերակը:

ՉԱՐԱԿԱՆ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻԻ 1998

ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ, 21 ՕԳՈՍՏՈՍ 2025

Այս թիւը ամբողջութեամբ յատկացուած է
Օգոստոս 8-ի իրադարձութեան

ՀՈՉԱԿԱԳԻՐ ԵՒ ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԳԻՐ Բնագիրներ

Օգոստոս 8-ին, Սպիտակ Տան մէջ կայացաւ Միացեալ Նահանգներու նախագահ Տոնալտ Թրամփի, Հայաստանի վարչապետ Նիկոլ Փաշինեանի եւ Ազրբայճանի նախագահ Իլհամ Ալիեւի եռակողմ հանդիպումը կամ զագաթնաժողովը, որուն ընթացքին ստորագրուեցաւ երեք փաստաթուղթ:

1. Հայաստանի եւ Ազրբայճանի համատեղ Հոչակագիր՝ ԱՄՆ-ի հովանաւորութեամբ, ուղղուած յարաբերութիւններու բնականոնացումին եւ խաղաղութեան, ստորագրուած երեք առաջնորդներուն կողմէ:

2. Հայաստանի եւ Ազրբայճանի միջեւ խաղաղութեան համաձայնագիրի նախաստորագրութիւն՝ բաղկացած 17 յօդուածներէ, ստորագրուած երկու երկիրներու Արտաքին Գործոց նախարարներուն կողմէ: Ասիկա յետագային ստորագրուելիք խաղաղութեան համաձայնագիրին նախնական տարբերակն է, որ այլեւս ենթակայ է ոչ մէկ փոփոխութեան: Յետագայ ամբողջական համաձայնագիրին համար կարելի է աւելցնել անսահմանափակ նոր կէտեր՝ առանց փոխելու նախաստորագրուածը:

3. ԵԱՀԿ Մինսքի Խումբի գործընթացներու եւ յարակից կառոյցներու փակումին վերաբերեալ դիմում, ստորագրուած երկու նախարարներուն կողմէ:

Արդէն յստակ է, որ Ապու Տապիի Յուլիս 10-ի երկկողմ հանդիպումը (Ձախակիր, թիւ 1996) նախապատրաստութիւնն էր Օգոստոս 8-ին եւ կայացած էր ԱՄՆ-ի ուղիղ հովանաւորութեան տակ:

Այցելութեան առիթէն օգտուելով, Հայաստանի եւ Միացեալ Նահանգներու կառավարութիւնները

կը ստորագրեն փոխըմբռնումի երեք յուշագիր:

1. Խաղաղութեան Խաչմերուկ նախագիծի կարողութիւնները զարգացնելու ոլորտի գործընկերութեան մասին:

2. Արհեստական բանականութեան եւ կիսահաղորդիչներու ոլորտի նորարարական գործընկերութեան մասին:

3. Ուժանիւթային ապահովութեան ոլորտի գործընկերութեան մասին:

Ստորեւ կը հրապարակենք Հոչակագիրին եւ նախաստորագրուած խաղաղութեան համաձայնագիրին (Համաձայնագիր Հայաստանի Հանրապետութեան եւ Ազրբայճանի Հանրապետութեան միջեւ խաղաղութեան եւ միջպետական յարաբերութիւններու հաստատումի մասին) զոյգ բնագիրները ամբողջութեամբ, մեր կողմէ զանոնք փոխադրելով արեւմտահայերէնի, հիմնուելով արեւելահայերէն բնագիրներուն վրայ:

ՀՈՉԱԿԱԳԻՐ

Մենք՝ Ազրբայճանի Հանրապետութեան նախագահը եւ Հայաստանի Հանրապետութեան վարչապետը, 2025 Օգոստոս 8-ին հանդիպելով Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու մայրաքաղաք Ուաշինկթոնի մէջ, հռչակեցինք հետեւեալը:

1. Մենք եւ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու նախագահ Տոնալտ Ժ. Թրամփ աւանդուած եղանակով Ազրբայճանի Հանրապետութեան եւ Հայաստանի Հանրապետութեան միջեւ խաղաղութեան ու միջպետական յարաբերութիւններու հաստատումի մասին համաձայնագիրի համաձայ-

նեցուած բնագիւրի նախաստորագրումը Կողմերու Արտաքին Գործոց նախարարներուն կողմէ: Ուրեմն, մենք ընդունեցինք Համաձայնագիրի ստորագրումին եւ վերջնական վաւերացումին հասնելու ուղղութեամբ յետագայ գործողութիւնները շարունակելու անհրաժեշտութիւնը եւ ընդգծեցինք մեր երկու երկիրներուն միջեւ խաղաղութիւնը պահպանելու եւ ամրապնդելու կարեւորութիւնը:

2. Մենք ականատես եղանք նաեւ Հայաստանի Հանրապետութեան եւ Ազրբայճանի Հանրապետութեան Արտաքին Գործոց նախարարներուն կողմէ եւրոպայի Ապահովութեան եւ Համագործակցութեան Կազմակերպութեան (ԵԱՀԿ) ուղղուած՝ ԵԱՀԿ Մինսքի գործընթացի եւ կից կառուցակարգերու լուծարումի համատեղ դիմումին ստորագրումը: Մենք կոչ կ'ընենք ԵԱՀԿ բոլոր մասնակից պետութիւններուն ընդունիլ այս որոշումը:

3. Մենք վերահաստատեցինք ներպետական, երկկողմ եւ միջազգային փոխադրումներու համար երկու երկիրներուն միջեւ հաղորդակցութիւնները բանալու կարեւորութիւնը՝ հիմնուած պետութիւններու ինքնիշխանութեան, տարածքային ամբողջականութեան եւ իրաւագործութեան յարգումին վրայ, տարածաշրջանին մէջ եւ անոր դրացիութեամբ խաղաղութիւնը, կայունութիւնը եւ բարգաւաճումը խթանելու նպատակով: Այս ջանքերը կը ներառեն Ազրբայճանի Հանրապետութեան հիմնական մասի եւ Նախիջեւանի ինքնավար Հանրապետութեան միջեւ Հայաստանի Հանրապետութեան տարածքով անխոչընդոտ հաղորդակցութիւնը, Հայաստանի Հանրապետութեան համար միջազգային եւ ներպետական հաղորդակցութեան փոխադարձ առաւելութիւններով:

4. Հայաստանի Հանրապետութիւնը պիտի աշխատի Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներուն եւ փոխադարձաբար Համաձայնեցուած երրորդ կողմերուն հետ՝ Հայաստանի Հանրապետութեան տարածքին «Թրամփի ուղի»՝ յանուն միջազգային խաղաղութեան եւ բարգաւաճումին» («Trump Route for International Peace and Prosperity» - TRIPP) հաղորդակցութեան ծրագրի իրականացումին շրջանակը սահմանելու նպատակով: Մենք կը հաստատենք մեր վճռականութիւնը բարեխղճօրէն ձեռնարկելու բոլոր միջոցները՝ սոյն նպատակին որքան կարելի է արագ հասնելու համար:

5. Մենք կ'ընդունինք անցեալի հակամարտութեամբ չկանխորոշուած, Միաւորուած Ազգերու Կազմակերպութեան կանոնադրութեան եւ 1991 թուականի Ալմա-Աթայի հռչակագիրին համապատասխան պայծառ ապագայի ուղի նախանշելու անհրաժեշտութիւնը: Մարդկային անասելի տառապանքներ պատճառած հակամարտութենէն ետք, մեր ժողովուրդներուն համար վերջապէս ստեղծուած են բարիդրացիական յարաբերութիւններ սկսելու պայմաններ՝ հիմնուած միջազգային սահմաններու անբախտելիութեան եւ տարածքներ ձեռք բերելու նպատակով ուժի կիրառումի անթոյլատրելիութեան սկզբունքներուն վրայ: Այս իրողութիւնը, որ ենթակա չէ եւ երբեք պէտք չէ ենթակա ըլլայ վերանայումի, ճանապարհ կը հարթէ մեր երկու ժողովուրդներուն միջեւ փակելու թշնամանքի էջը: Մենք վճռականօրէն կը մերժենք եւ կը բացառենք վրէժխնդրութեան որեւէ փորձ ներկային

եւ ապագային:

6. Մենք կ'արտայայտենք մեր համոզումը՝ որ այս զազաթնաժողովը ամուր հիմք է փոխադարձ յարգանքի եւ տարածաշրջանի խաղաղութեան առաջնորդումին համար:

7. Մենք խորին շնորհակալութիւն կը յայտնենք Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու նախագահ Տոնալտ Ժ. Թրամփին այս կարեւոր զազաթնաժողովի հիւրընկալումին եւ ցուցաբերած ջանքերուն ընդունելութեան, ինչպէս նաեւ Ազրբայճանի Հանրապետութեան եւ Հայաստանի Հանրապետութեան միջեւ երկկողմ յարաբերութիւններու կարգաւորումի գործընթացին իր նշանակալի ներդրումին համար:

Այս Հռչակագիրը ստորագրուած է 2025 Օգոստոս 8-ին, Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու մայրաքաղաք Ուաշինկթոնի մէջ:

Իհ համ Ալիեւ՝ Ազրբայճանի Հանրապետութեան նախագահ

Նիկոլ ֓աշինեան՝ Հայաստանի Հանրապետութեան վարչապետ

Տոնալտ Թրամփ՝ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու նախագահ

ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԳԻՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱԶԸՐՊԵՅԺԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՄԻՋԵՒԻ ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՄԻՋՊԵՏԱԿԱՆ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՀԱՍՏԱՏՈՒՄԻՆ ՄԱՍԻՆ

Հայաստանի Հանրապետութիւնը եւ Ազրբայճանի Հանրապետութիւնը (յետայսու՝ Կողմեր),

գիտակցելով տարածաշրջանին մէջ արդար, համապարփակ եւ տեւական խաղաղութիւն հաստատելու հրատապ անհրաժեշտութիւնը,

ձգտելով նպաստել այդ նպատակը իրականացնել միջպետական յարաբերութիւններ հաստատելու միջոցով,

առաջնորդուելով Միաւորուած Ազգերու Կազմակերպութեան կանոնադրութեամբ, «Միաւորուած Ազգերու կանոնադրութեան համապատասխան պետութիւններու միջեւ բարեկամական յարաբերութիւններու եւ համագործակցութեան վերաբերեալ միջազգային իրաւունքի սկզբունքներուն մասին» հռչակագիրով (1970), եւրոպայի Ապահովութեան եւ Համագործակցութեան Հէսինքեան Համաժողովի եզրափակիչ փաստաթուղթով (1975) եւ 1991 Դեկտեմբեր 21-ի Ալմաթիի հռչակագիրով եւ նպատակ ունենալով զարգացնել յարաբերութիւնները նշուած փաստաթուղթերուն մէջ ամրագրուած կանոններուն եւ սկզբունքներուն հիման վրա,

արտայայտելով իրենց միջեւ բարիդրացիական յարաբերութիւններ հաստատելու փոխադարձ կամքը,

համաձայնեցանք խաղաղութիւն եւ միջպետական յարաբերութիւններ հաստատել իրարու միջեւ հետեւեալի հիման վրայ.

ՅՅԴ-ՈՒՒՄ 1

Հաստատելով՝ որ նախկին ԽՍՀՄ Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություններուն միջեւ սահմանները դարձած են համապատասխան անկախ պետություններուն միջազգային սահմաններուն եւ այլպէս ճանաչուած են միջազգային հանրութեան կողմէ՝ Կողմերը կը ճանաչեն եւ կը յարգեն փոխադարձ ինքնիշխանությունները, տարածքային ամբողջականությունները, միջազգային սահմաններուն անձեռնմխելիությունները եւ քաղաքական անկախությունները:

ՅՅԴ-ՈՒՒՄ 2

Ամբողջութեամբ համապատասխանելով յօդուած 1-ին, Կողմերը կը հաստատեն՝ որ իրարու նկատմամբ չունին տարածքային պահանջներ եւ յետագային չեն առաջադրեր նման պահանջներ:

Կողմերը չեն ձեռնարկեր որեւէ գործողություններ առաջադրելու, նախապատրաստում, խրախուսում եւ աջակցում, որ նպատակ ունենայ ամբողջութեամբ կամ մասամբ տրոհել կամ խաթարել միւս Կողմի տարածքային ամբողջականությունները կամ քաղաքական միասնությունները:

ՅՅԴ-ՈՒՒՄ 3

Կողմերը իրարու հետ փոխադարձ յարաբերություններուն մէջ ձեռնպահ կը մնան տարածքային ամբողջականութեան կամ քաղաքական անկախութեան դէմ կամ Միաւորուած Ազգերու Կազմակերպութեան կանոնադրութեան հետ անհամատեղելի որեւէ այլ ձեւով ուժի կիրառումէ կամ ուժի կիրառումի սպառնալիքէ: Անոնք թող չեն տար որեւէ երրորդ կողմի օգտագործել իրենց համապատասխան տարածքները միւս Կողմի դէմ ՄԱԿ-ի կանոնադրութեան չհամապատասխանող ուժի կիրառումի համար:

ՅՅԴ-ՈՒՒՄ 4

Կողմերը ձեռնպահ կը մնան միջամտելու իրարու ներքին գործերուն:

ՅՅԴ-ՈՒՒՄ 5

Երկու Կողմերուն կողմէ սոյն Համաձայնագիրը վաւերացնելու ներպետական ընթացակարգերն անցած ըլլալու մասին ծանուցումներու փոխանակումէն ետք, ... օրուայ ընթացքին Կողմերը դիւանագիտական յարաբերությունները կը հաստատեն իրարու հետ՝ Դիւանագիտական եւ Հիւպատոսական յարաբերություններուն մասին Վիեննայի (համապատասխանաբար 1961 եւ 1963 թուականներ) համաձայնագիրներու դրոյթներուն համապատասխան:

ՅՅԴ-ՈՒՒՄ 6

Ամբողջութեամբ համապատասխանելով սոյն Համաձայնագրի յօդուած 1-ով նախատեսուած իրենց պարտաւորություններուն՝ Կողմերը բարեխղճօրէն բանակցություններ կը վարեն համապատասխան սահմանային հարցերով յանձնաժողովներու միջեւ՝ համաձայն Յանձնաժողովներու համաձայնած կանոնակարգերուն՝ Կողմերուն միջեւ պետական սահմանի սահմանազատումի եւ սահմանագծումի մասին համաձայնագիրը կնքելու նպատակով:

ՅՅԴ-ՈՒՒՄ 7

Կողմերը իրենց համատեղ սահմանի երկայնքով որեւէ երրորդ կողմի ուժեր չեն տեղակայեր: Կողմերը, մինչեւ իրենց փոխադարձ սահմանի սահմանազատումը եւ անոր յաջորդող սահմանագծումը, կ'իրականացնեն ապահովութեան եւ վստահութեան ամրապնդումի փոխհամաձայնած միջոցներ, ներառեալ ռազմական ուժերուն մէջ՝ սահմանամերձ շրջաններու ապահովություններն ու կայունությունները ապահովելու նպատակով:

ՅՅԴ-ՈՒՒՄ 8

Կողմերը կը դատապարտեն եւ կը պայքարին անհանդուրժողականութեան, ցեղապաշտական ատելությունեան եւ խտրականութեան, անջատողականութեան, բռնի ծայրայեղականութեան եւ ահաբեկչութեան դէմ՝ անոնց բոլոր դրսեւորումներով, իւրաքանչիւր իր իրաւագործութեան շրջանակներուն մէջ, եւ կ'ապահովեն իրենց նկատմամբ կիրառելի միջազգային պարտաւորություններուն կատարումը:

ՅՅԴ-ՈՒՒՄ 9

Կողմերը կը պարտաւորուին հասցէագրել երկու Կողմերու ներգրաւումով գինուած հակամարտութեան մէջ անյայտ կորսուած անձերուն եւ բռնի անհետացումներուն դէպքերը, ներառեալ՝ ուղղակիօրէն կամ պետք եղած պարագային համապատասխան միջազգային կազմակերպություններու հետ համագործակցութեամբ այդ անձերուն վերաբերեալ առկայ բոլոր տեղեկություններու փոխանակումի միջոցով: Սոյնով Կողմերը կը ճանաչեն այդ անձերու ճակատագիրները բացառելու, ներառեալ՝ մասունքները որոնելու եւ ըստ պատշաճի վերադարձնելու, պատշաճ քննութեան միջոցով այդ անձերուն առնչութեամբ արդարադատություններ իրականացնելու կարելիություններ՝ որպէս հաշտեցումի եւ վստահութեան ամրապնդումի միջոց: Այս առնչութեամբ համապատասխան կարգաւորումները կը բանակցուին եւ մանրամասն կը համաձայնեցուին առանձին համաձայնագիրով:

ՅՅԴ-ՈՒՒՄ 10

Կողմերը կարող են տարբեր ուղղություններով, ներառեալ՝ տնտեսական, տարանցիկ փոխադրումի ու երթեւեկային, բնապահպանական, մարդասիրական եւ մշակութային, համագործակցություն հաստատելու նպատակով համաձայնագիրներ կնքել փոխադարձ հետաքրքրություններ կապող ոլորտներու մէջ:

ՅՅԴ-ՈՒՒՄ 11

Սոյն Համաձայնագիրը չի սահմանափակել միջազգային իրաւունքով եւ ՄԱԿ-ի միւս անդամ պետություններուն հետ Կողմերէն իւրաքանչիւրի կնքած պայմանագիրներով Կողմերուն ստանձնած իրաւունքները եւ պարտաւորությունները: Իւրաքանչիւր Կողմ կ'ապահովէ՝ որ իր եւ որեւէ երրորդ կողմի միջեւ գործող միջազգային համաձայնություններէն ոչ մէկը խաթարէ սոյն Համաձայնագիրով ստանձնած իր պարտաւորություններուն կատարումը:

ՅՕԴՈՒՒՄ 12

Կողմերը իրենց երկկողմ յարաբերություններուն մէջ կ'առաջնորդուին միջազգային իրաւունքով եւ սոյն Համաձայնագիրով: Կողմերէն ոչ մէկը կարող է վկայակոչել իր ներպետական օրէնսդրութեան դրոյթները՝ որպէս սոյն Համաձայնագիրը չկատարելու հիմնաւորում:

Կողմերը, Պայմանագիրներու իրաւունքի մասին Վիեննայի (1969) Համաձայնագիրին համապատասխան, ձեռնպահ կը մնան այնպիսի գործողութիւններէ՝ որոնք կը խախտեն սոյն Համաձայնագիրի խնդիրն ու նպատակը մինչեւ անոր ուժի մէջ մտնելը:

ՅՕԴՈՒՒՄ 13

Կողմերը կ'երաշխաւորեն սոյն Համաձայնագիրի ամբողջական կատարումը եւ կը ստեղծեն երկկողմ Յանձնաժողով՝ սոյն Համաձայնագիրին կատարումը վերահսկելու նպատակով: Յանձնաժողովը կ'աշխատի Կողմերուն կողմէ համաձայնութեան ենթակայ կարգաւորումներու հիման վրայ:

ՅՕԴՈՒՒՄ 14

Զհակասելով միջազգային իրաւունքով եւ Կողմերուն՝ իրենց փոխադարձ յարաբերութիւններուն մէջ կատարումի համար պարտադիր այլ պայմանագիրներով ստանձնած իրաւունքներուն եւ պարտականութիւններուն՝ Կողմերը կը ձգտին լուծել սոյն Համաձայնագիրը մեկնաբանելու կամ կիրարկելու վերաբերեալ որեւէ վէճ ուղիղ խորհրդակցութիւններու միջոցով, ներառեալ՝ յօդուած 13-ին մէջ նշուած Յանձնաժողովի շրջանակներուն մէջ: Եթէ նման խորհրդակցութիւնները 6 ամսուայ ընթացքին երկու Կողմերուն համար ընդունելի արդիւնք չտան, ապա Կողմերը կը փնտռեն վէճերու խաղաղ կարգաւորումի այլ միջոցներ:

ՅՕԴՈՒՒՄ 15

Զհակասելով յօդուած 14-ին՝ սոյն Համաձայնագիրը

ուժի մէջ մտնելէ ետք մէկ ամսուայ ընթացքին Կողմերը ետ կը կանչեն, չեղեալ կը համարեն կամ այլ կերպով կը լուծեն որեւէ իրաւական հարթակի ներկայացուցած որեւէ եւ բոլոր միջպետական հայցերը, գանգատները, բողոքները, առարկութիւնները, վարոյթները եւ վէճերը, որոնք կը վերաբերին մինչեւ սոյն Համաձայնագիրի ստորագրումը Կողմերուն միջեւ առկայ խնդիրներուն, եւ չեն նախաձեռներ այդպիսի հայցեր, գանգատներ, բողոքներ, առարկութիւններ, վարոյթներ եւ որեւէ կերպով չեն ներգրաւուիր որեւէ երրորդ կողմի միւս Կողմի դէմ ներկայացուցած գանգատներուն, բողոքներուն, առարկութիւններուն, վարոյթներուն մէջ:

Կողմերը դիւանագիտական, տեղեկատուական եւ այլ ոլորտներու մէջ որեւէ կերպով չեն իրականացներ, խրախուսեր կամ ներգրաւուիր իրարու նկատմամբ սոյն Համաձայնագիրին հակասող թշնամական գործողութիւններու մէջ եւ կանոնաւոր խորհրդակցութիւններ կ'անցընեն այդ նպատակով:

ՅՕԴՈՒՒՄ 16

Համաձայնագիրը ուժի մէջ կը մտնէ Կողմերուն ազգային օրէնսդրութեան համապատասխան ներքին ընթացակարգերու աւարտի մասին ծանուցող փաստաթուղթերու փոխանակումէն ետք: Սոյն Համաձայնագիրը կը գրանցուի Միաւորուած Ազգերու Կազմակերպութեան կանոնադրութեան 102-րդ յօդուածին համապատասխան:

ՅՕԴՈՒՒՄ 17

Սոյն Համաձայնագիրը կնքուած է հայերէն, ազերայէճաներէն եւ անգլերէն, ընդ որում՝ բոլոր երեք բնագիրները հաւասարազոր են: Հաւասարազոր բնագիրներէն որեւէ մէկու դրոյթի նշանակութեան հետ կապուած տարաձայնութիւններու պարագային կը գերակայէ անգլերէն բնագիրը:

Թուական, վայր

ՓԱՇԻՆԵԱՆ-ԱԼԻԵԻ՝ ՍՊԻՏԱԿ ՏԱՆ ՄԷՋ

ԻՇԽԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ԸՆԴԴԻՄԱԴԻՐ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Բազմաթիւ երկիրներ եւ կազմակերպութիւններ ողջունեցին Օգոստոս 8-ի Հռչակագիրին եւ համաձայնութեան ստորագրութիւնը՝ Թուրքիա, Ֆրանսա, Միացեալ Թագաւորութիւն, Վրաստան, ՆԱԹՕ, ՄԱԿ, ԵՄ, Իսրայէլ, Վաթիքան, Ուքրաինա, Լեհաստան, Էսթոնիա, Ալպանիա, Մոլտովիա, Հնդկաստան, Յունաստան, Գանատա, Իրան (վերապահութեամբ), Քաթար, Ղազաղստան, եւլն.:

«Հայաստան եւ Ազերայէճան յանձնառու են ընդմիջտ դադրեցնել բոլոր տեսակի կռիւները, բանալ

առեւտուրի եւ ճամբորդական ճամբաները, սկսիլ դիւանագիտական յարաբերութիւններ, յարգել փոխադարձ ինքնավարութիւնը եւ տարածքային ամբողջականութիւնը, որ շատ կարեւոր է», յայտարարեց Տոնալտ Թրամփ:

Հայաստանի վարչապետը եւ Ազերայէճանի նախագահը բարձր գնահատեցին խաղաղութիւն հաստատելու ուղղութեամբ նախագահ Թրամփի գործադրած ջանքերը եւ յայտարարեցին՝ որ իրադարձութիւնը արժանի է Թրամփին շնորհելու Խաղաղութեան Նոպէլի Մրցանակ:

Իսկ «TRIPP-ը կը դառնայ Հայաստանի անվտանգ

գութեան նոր բաղադրիչ», բարձրաձայնեց Փաշինեան:

Բնական է՝ որ իշխանական մակարդակով հնչեին նմանատիպ բացառիկ յայտարարություններ, կատարածը ներկայացնելով իբրեւ մեծ յաջողություն: Ոչինչ կայ զարմանալի իշխանական մակարդակով այս յայտարարություններուն մէջ: Անշուշտ հարցը, ինչպէս որեւէ քաղաքական հարց, չի կրնար այդքան բացարձակ ըլլալ: Խնդիրներ անկասկած կան եւ պիտի ըլլան, թէեւ դժուար է գանձնաբար յստակութեամբ տեսնել այսօր. ժամանակը ցոյց պիտի տայ:

Բայց հաստատապէս ընդդիմութեան միահամուռ աղաղակներն ալ ապակողմնորոշիչ են եւ ուրիշ նպատակներ կը հետապնդեն: Պզտիկ յիշեցում մը մօտիկ անցեալէն: Մէկ տարի առաջ էր երբ կատարուեցաւ չորս գիւղերուն սահմանագատումը: Ըսուեցաւ ամէն բան. Կիրանցը եւ Ոսկեպարը պիտի դատարկուին հայերէ, պիտի ռմբակոծուի Կիրանցի դպրոցը, պիտի փակուի Հայաստան-Վրաստան ճամբան, եւլն., եւլն.: Ասոնցմէ ոչ մէկը տեղի ունեցաւ: Չի նշանակեր որ սահմանագատումը մաքրամաքուր գործողութիւն մըն էր՝ առանց խնդիրներու, բայց այդ խնդիրները կը գտնուէին այլուր: Հիմա կը կատարուի նոյնը: Կ'ըսուի՝ որ Սիւնիքը ծախուեցաւ: Ծախուեցաւ Ամերիկայի՝ ն թէ Ազըրպէյճանին...

ՎԵՐՋ ՆՈՅԵՄԲԵՐ 9-Ի ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԵԱՆ

Տեսանք արդէն թէ ինչպէս 2020 Նոյեմբեր 9-ի յայտարարութեան կէտերը մէկ առ մէկ չկատարուեցան, մինչեւ որ վերջացաւ Ղարաբաղի հայկական գոյութիւնը: Մնաց հռչակաւոր 9-րդ կէտը, ըստ որուն Հայաստանի տարածքով անցնող ճանապարհի միջոցով Ազըրպէյճանը պիտի կապէր Նախիջեւանին, որ յետոյ հռչակուեցաւ Զանգեզուրի Միջանցք անունով: Ան պէտք է գործէր Ռուսաստանի Անվտանգութեան Դաշնային Ծառայութեան (ԱԴԾ) վերահսկողութեան տակ: Եւ ահաւասիկ հիմա հինգ տարի ետք, այդ նոյն ճանապարհը պիտի անուանուի Տոնալտ Թրամփի անունով (TRIPP) եւ ռուսական ԱԴԾ-ին պիտի փոխարինէ ամերիկեան տակաւին յայտարարուած ընկերութիւն մը՝ որ զայն պիտի օգտագործէ 99 տարուայ ժամկետով, նորոգելի 99 տարուայ համար եւս: Օգոստոս 8-ի փաստաթուղթերով պաշտօնապէս վերջ դրուեցաւ արդէն անպաշտօն կերպով գոյութիւն չունեցող Նոյեմբեր 9-ին:

ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ՊԻՋՆԷՍ

Թրամփի վարչակազմը, իր բարձրաստիճան պաշտօնատարներէն մէկուն բերանով, ըսաւ Ազըրպէյճան-Նախիջեւան ճանապարհի (TRIPP) հետ կապուած թերեւս ամենէն իրատեսական խօսքը թէ «Ասիկա շահաւէտ ներդրումային գործարք է» (Ամերիկայի համար), աւելցնելով՝ որ 9

ամերիկեան ընկերութիւններ հետաքրքրութիւն յայտնած են ճամբան օգտագործելու համար:

Թրամփ՝ պիզնէս մտածողութեամբ միլիառատուր մը, առաջնային կարեւորութիւն կու տայ իր եւ իրեն բարեկամ տեղական եւ անդրազգային ընկերութիւններու ընդլայնումին: Ասիկա կրնայ անհատապաշտական թուիլ, բայց, միեւնոյնն է, կը մտնէ դրամատիքութեան օրէնքին մէջ՝ Թրամփ կամ բարեկամներն են օգտագործողները թէ ուրիշներ:

Կարելի է ենթադրել, որ ճանապարհի ենթակառուցումքի նորոգութեան համատեղ, Ամերիկա շուրջը ստեղծէ նաեւ տնտեսական գօտի՝ ճաշարաններ, պանդոկ, կազի եւ քարիւղի կայարաններ ինքնաշարժներու եւ հանրակառքերու համար, կամ ուրիշ բաներ:

Բոլոր անոնք որոնք ամերիկեան ընկերութեան մը կողմէ ճանապարհի տնօրինութիւնը պիտի համարեն տարածութեան վաճառք օտարին, պէտք է լաւ ընթրած ըլլան որեւէ ներդրումի իմփերիալիսթական էութիւնը, որ կը կայանայ այլերկրեայ տարածութիւններու գնում տնտեսական արդիւնաբերութեան համար: Երբ անդրազգային ընկերութիւն մը կը գնէ ելեկտրական ցանցեր, ջուրի մատակարարութեան իրաւունք (աւելի պարզ ջուրը), քարիւղի, կազի եւ հանքարդիւնաբերական տարածքներ, մեծ գործարաններ, պանքաներ, եւլն., ըստ էութեան տուեալ երկրի ինքնավար տարածքի գրաւում է, գրաւում՝ ներդրումի անունին տակ, պաշտպանուած երկրի մը ներքին օրէնքներով, ինչպէս նաեւ միջազգային արպիթրաժի դատարանով: Բայց տակաւին այդ տարածքները կը մնան տուեալ պետութեան ընդհանուր սեփականութիւնը (թէեւ չի կրնար ուղղակիօրէն օգտագործել), չեն ստանար արտատարածքային վիճակ, կը գործեն երկրի սեփական դատական օրէնքներով: Ազըրպէյճան-Նախիջեւան ճանապարհի ամերիկեան տնօրինութիւնը կը մտնէ նեօլիպերալ այս տրամաբանութեան մէջ: Եթէ կ'ուզենք քննադատել պէտք է քննադատենք ձախ մտածողութեան այս կարեւոր ծիրէն ներս, ճանապարհը ընդունելով իբրեւ նեօլիպերալ աշխարհի նոր իմփերիալիզմի արդիւնք, ինչպէս Հայաստանի մէջ կատարուած գրեթէ բոլոր առանցքային եւ ոչ-առանցքային ներդրումները ջուր, կազի եւ քարիւղի մատակարարութիւն, հանքարդիւնաբերութիւն, եւլն., որոնք բոլորն ալ կը պատկանին օտար ընկերութիւններու, մեծ մասամբ ռուսական: Եթէ Թրամփի ճանապարհը (TRIPP) պիտի համարենք գրաւում օտար երկրի մը կողմէ, ուրեմն նոյնը պէտք է համարենք օտար ընկերութիւններու իմփերիալիսթական միւս գրաւումները, ոչ միայն Հայաստանի, այլ ողջ աշխարհի մէջ: Ասիկա քննադատութեան եւ պայքարի աւելի խոր շերտ մըն է, աւելի արմատական եւ երկարատեւ: Զարմանալի է, որ Ազըրպէյճան-Նախիջեւան ճանապարհի գրաւումը յայտարարողները ծայրայեղ

աջակողմեայ խումբերն են, որոնք ձախերուն կարծիքը կը կրկնեն՝ ՄԻԱՅՆ այս պարագային, միաժամանակ ատելով եւ հերքելով ձախականութիւնը: Եւ քանի որ սկզբունքային դիմադրութիւն չկայ իմփերիալիզմի դէմ, ներառեալ ռուսական նորգաղթատիրական գերիշխանութեան Հայաստանի վրայ, նախընտրելի է մնալ այսօրուայ դրամատիքութեան տրամաբանութեան մէջ եւ մտածել ներկայիս գործող մեքանիզմներու սահմաններու այս շերտին մէջ, ակնկալելով եղածին լաւագոյնը, չստեղծելու համար իրական եւ գաղափարական քառս եւ խառնել ձախն ու աջը:

Այս իմաստով, Ազըրպէյճան-Նախիջեւան ճանապարհի համար Հայաստան միշտ յայտարարած է որ պիտի ըլլայ Հայաստանի ինքնավարութեան եւ իրաւագորութեան սահմաններուն մէջ: Հայաստանի իշխանութիւնները նոյնը բազմիցս շեշտեցին նաեւ TRIPP-ի պարագային: Նոյնը անձամբ հաստատեց նաեւ Տոնալտ Թրամփ, ըսելով՝ որ ան պիտի գործէ յարգելով Հայաստանի ինքնիշխանութիւնը: Անշուշտ, գիտենք, որ ինքնավարութիւն, ինքնիշխանութիւն եւ իրաւագորութիւն իշխանական եզրոյթներ են, որոնց տակ կարելի է բազում տարբերակներ գտնել ու առաջարկել, այլեւ անոնցմով խօսքային առեւտուր ստեղծել: Բայց կարելոր է որ ճանապարհը հաստատապէս պիտի չըլլայ արտատարածքային, պիտի չըլլայ ներերկիր, այսինքն՝ պատկանի, ըսենք, Ամերիկային:

ԱՊԱՇՐՋԱՓԱԿՈՒՄ

Հայաստանի տարիներու երազն էր թէ՛ բանալ սահմանները եւ թէ՛ երկիրը դարձնել տարբեր երկիրներու միջեւ երթելեկութեան միջոց:

Հակառակ նախնական համաձայնութեան, Թուրքիա մինչեւ հիմա մերժած է բանալ իր սահմանը, պատրուակելով Ազըրպէյճանի հետ խաղաղութեան համաձայնագիրի բացակայութիւնը եւ երբեմն մէջտեղ նետելով Զանգեզուրի Միջանցքը: Հիմա, Ազըրպէյճանի հետ համաձայնագիրի նախաստորագրութենէն ետք եւ Ազըրպէյճան-Նախիջեւան կապի համաձայնութենէն ետք, յոյս կայ որ Թուրքիա բանալ սահմանը: Ասոր համար տակաւին Հայաստանի կառավարութիւնը իր առջեւ ունի բանակցութիւններու նոր շրջափուլեր, բայց, գոնէ առերեւութապէս, վերացած են Թուրքիոյ պատճառաբանութիւններուն կէտերը: Թուրքիոյ հետ սահմաններուն բացումը հարուած մը պիտի ըլլայ Ռուսաստանին, որ գրեթէ սեփականացուցած է Հայաստանի գլխաւոր առեւտրային ելքը՝ Լարսը:

Ամերիկայի գոյութեամբ, աւելի ճիշդ՝ Հայաստանի տնտեսական այլազանութեան եւ այլաբանութեան փորձով՝ անկախ Ամերիկայէն իբրեւ առարկայ, կը սպասուի որ քիչ մը բարձրանայ Հայաստանի անհատականութիւնը շրջակայ եւ միջազգային հարթակի վրայ՝ դրամատիքական հասարակարգի

տիրող տրամաբանութեան մէջ, եթէ Հայաստանի կառավարութեան կողմէ իրատեսօրէն տնօրինուին իրադարձութեան ներքին եւ արտաքին տուեալները:

Համաձայնագիրին մէջ, բացի Թրամփի ճանապարհէն, ապաշրջափակումի ուրիշ ճշգրիտ կէտեր չկան: Բայց վերացած է ապաշրջափակումի գլխաւոր խոչընդոտը, որուն կառչած էր, կարծէք, ողջ աշխարհը: Մնացածը կախուած է կառավարութեան դիւանագիտական կարողութենէն: Մէկ ճանապարհի ներդրումային գործօնը կրնայ ճամբայ բանալ ուրիշ երկիրներու ներդրումներուն՝ ուրիշ ճանապարհներու համար, եւ ասոր մասին Փաշինեան յստակօրէն արտայայտուեցաւ, նկատի ունենալով իր կողմէ առաջ քաշուած Խաղաղութեան Խաչմերուկի ծրագիրը:

ՄԻՆԱՔԻ ԽՈՒՄԲԻ ԼՈՒԾԱՐՈՒՄ

ԵԱՀԿ Մինսքի Խումբի լուծարումի մասին համաձայնութեան գործադրութեան ընթացակարգը այնքան ալ յստակ չէ: Այս լուծարումին պահանջը դրած էր Ալիեւ: Իրականութեան մէջ, բնաւ ալ հետաքրքրական չէ գիտնալ լուծարումին ընթացակարգը, քանի որ իրական հողի վրայ Մինսքի Խումբը շատոնց է գոյութիւն չունի, եւ չէր կրնար գոյութիւն ունենալ՝ երբ ժուռ-ուքրահիւսական պատերազմէն ի վեր անկարելի էր նոյն սեղանին շուրջ նստեցնել Ֆրանսսան եւ Ռուսաստանը: Խաղաղութեան ընթացքի ներկայ գործընթացին համար ալ ան այլեւս անգործունէայ խումբ մըն է:

ԻՐԱՆ

Բնականաբար, ինչպէս պետական պարտքը կը թելադրէ, Իրան պիտի ողջունէր համաձայնագիրը: Բայց ամերիկեան ուղղակի ներկայութիւնը իր սահմանէն քիչ մը անդին պիտի ըլլար բաւական մտահոգիչ: Իրանի Արտաքին Գործոց Նախարարութիւնը կը յայտարարէ.

«Անկասկած, Կովկասեան տարածաշրջանի խաղաղութիւնը եւ կայունութիւնը կը ծառայեն տարածաշրջանի բոլոր երկիրներու շահերուն: Իրան կ'ողջունէ երկու երկիրներուն միջեւ Խաղաղութեան Համաձայնագիրին ստորագրումը՝ զայն համարելով տարածաշրջանի կայուն խաղաղութեան հասնելու կարելոր քայլ: Միաժամանակ, Իսլամական Հանրապետութիւնը մտահոգութիւն կը յայտնէ որեւէ արտաքին միջամտութեան բացասական հետեւանքներուն նկատմամբ, յատկապէս իր ընդհանուր սահմաններուն մօտ, որոնք կարող են խաթարել տարածաշրջանի ապահովութիւնը եւ կայունութիւնը»:

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ

Եթէ Հայաստան ինքնակամօրէն եւ միակողմանի երթար դէպի Եւրամիութիւն կամ Միացեալ Նահանգներ եւ կարելոր համաձայնագիր կնքէր

անոնցմէ մէկուն հետ, Ռուսաստան պիտի սկսէր իր փոթորիկները Վլատիմիր Փութինի մամուլի խօսնակ Տմիրթրի Փեսքովի, Արտաքին Գործոց Նախարարութեան Տեղեկատուութեան եւ Լրատուութեան վարչութեան տնօրէնուհի Մարիա Զախարովայի, կամ Արտաքին Գործոց Նախարար Սերկէյ Լաւրովի բերաններով: Այս անգամ Ռուսաստան խօսքային յարձակում չկատարեց Հայաստանի վրայ շատ պարզ պատճառով: Ստորագրութեան մէկ կողմը Իլհամ Ալիեւն էր, իսկ Ռուսաստան կապուած է Ազրբայէճանի հետ կազի եւ քարիւղի կենսական գործարքներով, թէեւ վերջերս ռուս-ազրբայէճանական յարաբերութիւնները ապրեցան բաւական լուրջ անկում: Ստորագրութեան կեդրոնը կար նաեւ Թրամփը՝ որուն հետ Փութին կը վարուի շատ զգուշութեամբ եւ վերապահութեամբ, յատկապէս ռուս-ուքրաինական պատերազմի յետնախորքին վրայ:

Հանդիպումի ընթացքին Իլհամ Ալիեւ մեծաշոնոյ խօսքեր կ'ուղղէ ի նպաստ ԱՄՆ-ին.

«Մենք նախաստորագրեցինք Խաղաղութեան Համաձայնագիրը, որուն համար բանակցեցանք երկար ժամանակ, եւ փաստը՝ որ ան կը ստորագրուի թիւ մէկ գերտէրութեան մայրաքաղաքը, աշխարհի թիւ մէկ գրասենեակին մէջ եւ ԱՄՆ մեծ նախագահի ներկայութեամբ, կը նշանակէ՝ որ անկասկած կողմերէն ոչ մէկը յետքայլ պիտի կատարէ: Եթէ մեզմէ ուեւ մէկը նման մտադրութիւն ունենար՝ չէր գար այստեղ»:

Աշխարհի թիւ մէկ տէրութիւն, աշխարհի թիւ մէկ գրասենեակ արտայայտութիւնները շատ մեծ խօսքեր են, ի դէմս Ռուսաստանին եւ Փութինին: Անոնք կ'արտայայտեն Ռուսաստանի դէմ դիրքաւորում: Անոնք պահի եւ վայրի ձեւականութենէն շատ աւելի ուժեղ խօսքեր են: Օրինակ, Փաշինեան ընդամենը քաղաքավար շնորհակալութիւն յայտնեց Թրամփին ոչ աւելի.

«Շնորհաւորում եմ բոլորիս, մեր տարածաշրջանի երկրներին, շնորհաւորում եմ աշխարհին. սրա արդիւնքում միանշանակ աշխարհն աւելի լաւն է դառնալու: Այս յաջողութիւնն անհնար կը լինէր առանց նախագահ Թրամփի անձնական ներգրաւուածութեան ու վճռական յանձնառութեան մեր տարածաշրջանում խաղաղութիւն հաստատելու»:

Ազրբայէճան եւ Ռուսաստան, որոնք շրջան մը մտերիմ դաշնակիցի կերպարանք ունէին խօսքային մտերմագոյն փոխանակումներով, Փութինի բարեկամական այցելութեամբ Պաքու (Օգոստոս 2024), այլեւս նոյն մտերիմները չեն: Ուրիշ հարց է կազի եւ քարիւղի փոխադարձ հսկայ գործարքները, որոնք հաստատապէս պիտի շարունակուին:

Օգոստոս 8-ի նման յայտարարութեան համար Ազրբայէճան արդէն կատարած էր իր նախաքայլը: Յուլիսի սկիզբ, Ռուսաստանի Եքսթերիինպուրկ քաղաքին մէջ ձեռքակալուեցան քանի մը տասնեակ

ազրբայէճանցիներ՝ կապուած 15 տարի առաջ տեղի ունեցած շարք մը ռճիրներու հետ: Կալանքի տակ անոնք ենթարկուեցան ծեծի, եւ մահացաւ գլխաւոր կասկածեալ երկու եղբայրներէն մէկը: Պաքուի պատասխանը եղաւ բաւական ուժեղ եւ անսպասելի: Ազերի իշխանութիւնները ոչ միայն ռուսական ուժերը մեղադրեցին դիտաւորեալ սպանութեան մէջ, այլեւ ջնջեցին Ռուսաստանի հետ կապուած բոլոր մշակութային ձեռնարկները, ներխուժեցին ռուսական Սփութնիք լրատուական գործակալութեան Պաքուի գրասենեակը՝ կալանաւորելով պաշտօնեաներ եւ լրագրողներ: Ասոր համատեղ, պետական լրատումիջոցները հանդէս եկան ծանր քննադատութիւններով Մոսկուայի դէմ:

Հազիւ թէ Ազրբայէճան այս քայլերուն դիմած ըլլար պատահականօրէն. ան կրնար ընդամենը քանի մը խօսքով պաշտօնապէս դատապարտել Ռուսաստանի արարքը եւ դիւրութեամբ վերջ դնել հարցին:

Օգոստոս 8-ին, եռակողմ ստորագրութեան օրը, Ռուսաստանի զինեալ ուժերը հրթիռային հարուածով կը թիրախաւորեն Ուքրաինայի Օտեսա շրջանը գտնուող քարիւղի պահեստ մը, որ կը պատկանի SOCAR-ին (Ազրբայէճանի Պետական Քարիւղի Ընկերութեան): Ասիկա եւս չէր կրնար պատահականութիւն ըլլալ: Որմէ ետք, Ալիեւի բացառիկ յայտարարութիւնը ի նպաստ Միացեալ Նահանգներուն արդէն պիտի դառնար աւելի քան հասկնալի:

Ուժեղ բառերով դատապարտելէ ետք Ռուսաստանի յարձակումը ազրբայէճանական շահերուն վրայ Ուքրաինայի մէջ, Օգոստոս 11-ին Ալիեւ հրամանագիր կը ստորագրէ Ուքրաինային դրկելու երկու միլիոն տոլլարի օգնութիւն (նախապէս դրկած նպաստները հասած էին 40 միլիոն տոլլարի):

Արդ, արմատապէս փոխուած են ռուս-ազրբայէճանական յարաբերութիւնները:

Պաշտօնական յայտարարութիւններու մակարդակով, Ռուսաստան չէր կրնար ամբողջապէս լուռ մնալ: Օգոստոս 9-ին հանդէս եկան Զախարովայի մեղմ յայտարարութիւնները: Նախ, ան ըսաւ՝ որ «Մոսկուա դրական կը գնահատէ ամերիկեան կողմի միջնորդութեամբ Ուաշինկթոնի մէջ կայացած հանդիպումը եւ յոյս ունի որ ան պիտի նպաստէ խաղաղութիւն հաստատելու»: Բայց կը յիշեցնէ՝ որ «Ռուսաստանի մասնակցութեամբ ձեռք բերուած եռակողմ համաձայնութիւնները դեռ գործող են, քանի որ կողմերէն ոչ մէկը հրաժարած է անոնցմէ»: Վերջապէս, ան կը շեշտէ՝ որ Հարաւային Կովկասի խնդիրները լուծելու լաւագոյն տարբերակը կը կայանայ տարածաշրջանի երկիրներուն կողմէ ինքնուրոյն մշակուած եւ իրականացուող որոշումներուն իրագործումը, իրենց անմիջական դրացիներուն՝ Ռուսաստանի, Իրանի եւ Թուրքիոյ աջակցութեամբ:

Ռուսաստան փոքր յետքայլ կատարեց Միւնիքի մէջ, հետեւաբար Հարաւային Կովկասի, ԱՄՆ վաստակեցաւ թուանշան մը:

Ազրբայէճանի թեքումը դէպի ԱՄՆ յետքայլ մըն է Արեւմտեան միջնորդութեան նկատմամբ իր նախապէս բռնած մերժողական դիրքաւորումին: Տկարութիւն մը իր միջազգային քաղաքականութեան մէջ, թէ ուժեղացում. պիտի բացայայտուի յետագային:

Հայաստանի համար կարելոր շահ մըն էր Օգոստոս 8-ը, Արեւմտեան կարելոր նեցուկ մը՝ երբ Ղարաբաղի երկրորդ պատերազմէն ետք Ռուսաստան բացայայտօրէն կը լքէր իր ամենասերտ դաշնակիցը Հայաստանը, ի նպաստ Ազրբայէճանին, մինչ հիմա Ազրբայէճան ինք կը հեռանայ Ռուսաստանէն, թերեւս ժամանակաւորապէս, բայց գոնէ բանալի համաձայնագիրի մը համար: Հայաստանի համար ասիկա Ռուսաստանէն բաժնուիլ չէ, այլ տնտեսական այլազանում, եւ այլազանութեան միջոցով ռուս-հայկական յարաբերութիւնները վերագնահատելու միտում, ստրկային յարաբերութենէն անցնելու փոխշահաւէտ յարաբերութեան:

ԴԵՊԻ ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ

Որոշ ժամանակ մըն է որ Ալիեւ կը խաղայ ոչ-խաղաղութեան շրջանակի մէջ: Օգոստոս 8-ին առաջին անգամն է որ միանաշնակ կը յայտարարէ թէ «Այսօր մենք խաղաղութիւն կը հաստատենք Կովկասի մէջ», եւ թէ «կողմերէն ոչ մէկը յետքայլ պիտի կատարէ»: Նման հաստատականութիւն խաղաղութեան հանդէպ Ալիեւ երբեք չէր արտայայտած:

Բնական է, որ այս խօսքերը Ալիեւ յետագային կրնայ մեղմացնել, բիծեր մտցնել անոնց մէջ, բուն համաձայնագիրի համար ձեւական կամ իրական տարբեր պահանջներ պարտադրել: Չեմ կարծեր դիւրին պիտի ըլլայ բանակցութիւններուն յետագայ ճանապարհը, բայց, անկասկած, դէպի խաղաղութեան կամ համաձայնութեան ընթացքը քայլ մըն է առաջ գնաց: Առաջ գացին նաեւ Հայաստան-Ազրբայէճան յարաբերութիւնները, որոնք տակաւին շատ հեռու են բարեկամական ըլլալէ: Հայաստանի համար մեծապէս մեղմացաւ Ազրբայէճանէն եկող ռազմական վտանգը:

Ձահակիւր Բազմիցս գրած էր՝ որ Ալիեւի ներքին ամբողջական գլխաւոր գործիքներէն էր հայատեացութիւնը եւ Հայաստանի դէմ բացարձակ թշնամու-

թիւնը: Հայկական թշնամութեան մեղմութեամբ կրնայ վտանգուիլ իր գոյութիւնը իբրեւ Ազրբայէճանի նախագահ, մանաւանդ երբ շարժի ազրբայէճանական ներքին հասարակութիւնը՝ պահանջելով խօսքի ազատութիւն, մարդու իրաւունքներ եւ ապրուստի բարելաւում: Հազիւ թէ Հայաստանի թշնամանքը կարելի ըլլայ փոխարինել ուրիշով, նոյնիսկ Ռուսաստանի հետ ունեցած ներկայ հակառակութիւնները Ալիեւ չի կրնար ներքին լսարանին համար բարձրացնել հայ-ազերիական ատելութեան բացարձակ աստիճանին: Ասիկա արդէն ցոյց կու տայ Ալիեւի նման բռնապետի մը սահմանափակումները, այլեւ բռնապետութեան մը սահմանափակումները՝ ընդհանրապէս, երբ ան կը հասնի որոշ ժամանակային կէտի:

Կան նաեւ արտաքին գործօններ: Բացի Ռուսաստանէն, որուն համար խիստ նպաստաւոր էր հայ-ազերիական թշնամանքը՝ շարունակելու համար զենքի վաճառքը երկու կողմերուն եւ ապահովելու իր ռազմական գոյութիւնը Հարաւային Կովկասի մէջ, կը գտնուի, օրինակ, Ազրբայէճանի դաշնակից Իսրայէլը, որ հակամարտութենէն մեծապէս օգտուած է իր զենքերու մեծաքանակ վաճառքով, այլեւ ռազմագիտական-փորձագիտական ներկայութեամբ եւ մարզումով:

Հայաստանի համար վտանգներ կան տակաւին, եւ միշտ ալ պիտի ըլլան, քանզի աշխարհի մէջ այլեւս չկայ դրական խաղաղութիւն, չկայ խաղաղութիւն խաղաղութեան համար հասկացողութիւնը, աշխարհ մը որուն շահերը յարափոփոխ վիճակի մէջ են, անսպասելի ցնցումներով: Տակաւին չենք գիտեր ինչ պիտի ընէ Ռուսաստան, որ անկարելի է այսքան դիւրութեամբ ընդունի Ազրբայէճանի հեռացումը իրմէ, եւ հաստատապէս պիտի չընդունի Միւնիքի կորուստը: Բայց հաւանաբար այլեւս չլսենք Ալիեւի Արեւմտեան Ազրբայէճան եզրոյթը:

Շատ կարելոր պիտի ըլլայ քաղաքացիական հասարակութիւններուն դերը՝ անկախ պետութիւններէն: Եթէ պետութիւնները կրնան հասնիլ բացասական խաղաղութեան, միայն Հայաստանի եւ Ազրբայէճանի քաղաքացիական հասարակութիւններու աշխուժութեամբ կարելի է հասնիլ դրական խաղաղութեան: Մոռցէք Սփիւոքի քաղաքացիական հասարակութիւնը՝ որ ցնորք մըն է:

Ա.

PAX AMERICANA-Ն ԿՈՒ ԳԱՅ ՀԱՐԱԻԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍ

Հայաստանի տարանցիկ ճանապարհը, Ամերիկայի աջակցությունը
և Ազրբայջանի զսպուածությունը

Մարտի սկիզբ ԱՄՆ հետախուզությունը, ինչպես նաև բազմաթիւ պաշտօնատարներ լուրջ հիմքեր ունեին զգուշացնելու Սպիտակ Տանը՝ որ Ազրբայջան կը ծրագրէ վերսկսիլ պատերազմական գործողությունները Հայաստանի դէմ, խոր մտահոգութեամբ որ Սիւնիք ներխուժումները, հաւանաբար, իրականանան Մարտի կէսերուն: ԱՄՆ պաշտօնատարները շարք մը գործողություններ ձեռնարկեցին Պաքուի ծրագիրը զսպելու համար, եւ Ապրիլի կէսերուն նախագահ Թրամփի յատուկ պատուիրակ Սթիվ Ուիթթֆի խումբը նախաձեռնեց տեսակ մը մագոգային դիւանագիտութիւն Երեւանի եւ Պաքուի միջեւ: Սայիսի սկիզբ ամերիկեան խումբը երկու կողմերուն առաջարկ ներկայացուց, որ պիտի հանդիսանար Հայաստանի եւ Ազրբայջանի միջեւ յարաբերություններու բնականոնացումին հիմնարար խարխիւր: Օգոստոս 8-ին, Սպիտակ Տան մէջ վարչապետ Փաշինեանի, նախագահ Թրամփի եւ նախագահ Ալիեւի միջեւ կայացած Ուաշինկթոնի Գազաթնաժողովը բարձրակէտն էր այս բնականոնացումի առաջարկին եւ երեք կողմերու ամիսներ տեւած բանակցություններուն:

Սկիզբէն ի վեր, բնականոնացումի գործընթացին հիմքը կը գտնուէր ամերիկեան համոզումը՝ թէ եթէ կապ չհաստատուի եւ տարանցիկ ճանապարհի հարցը չլուծուի, Պաքուն պիտի շահագործէ այսպէս կոչուած Զանգեզուրի Միջանցքի սկզբունքը՝ պատերազմական գործողությունները վերսկսելու համար: Այսպէս, Ուաշինկթոնի համար բնականոնացումը սկսաւ տարանցիկ ճանապարհի առեղծածին լուծում գտնելով: Յաջորդեց Միացեալ Նահանգներու առաջ քաշած մեծապէս ստեղծարար եւ եզակի առաջարկին շուրջ բարդ բանակցություններու եռամսեայ գործընթաց: Այս գործընթացին մասնակցողներու համար յստակ էր երեք բան. ԱՄՆ-ի ճնշումը էական էր որպէսզի Ալիեւը տայ իր համաձայնութիւնը. բանակցություններուն գաղտնի վիճակը մեզի սահմանափակեց հանրութեան կամ քաղաքացիական հասարակութեան հետ մանրամասնություններ կիսել. եւ առաջարկի բարդ ու նորաձեւական բնոյթը հասու էր թէ Հայաստանի եւ թէ Սփիւռքի ռուսամէտ փոխանորդներուն խեղաթիւրումի համար, ձգտելով անոր խոչընդոտումը ապատեղեկատուական նպատակային արշաւներու միջոցով:

Օգոստոս 8-ին, Ուաշինկթոնի գազաթնաժողովին պաշտօնականացուեցան երեք փաստաթուղթեր: Առաջին. Հայաստանի եւ Ազրբայջանի համատեղ հռչակագիրը՝ Միացեալ Նահանգներու հովանա-

ւորութեան տակ, որ հետամուտ կ'ըլլայ յարաբերություններու լիակատար բնականոնացումին եւ խաղաղութեան տեւական ուղիին: Երկրորդ. երկու երկիրներու Արտաքին Գործոց նախարարները ստորագրեցին խաղաղութեան համաձայնագրի նախագիծի համաձայնեցուած եզրագիծերուն վրայ հիմնուած փաստաթուղթ, նշանաւորելով երկու կողմերուն յանձնառութիւնը եւ պարտաւորությունը նախագիծի 17 յօդուածներուն հանդէպ: Երրորդ. երկու Արտաքին Գործոց նախարարները համատեղ ստորագրեցին փաստաթուղթ՝ պաշտօնապէս դուրս գալու ԵԱՀԿ Մինսքի Խումբէն, նշելով ձեւաչափի անարդիւնաւէտ եւ հինցած բնոյթը:

Երկկողմ մակարդակով, Օգոստոս 7-ին տեղի ունեցան գազաթնաժողովին նախորդող բազմաթիւ հանդիպումներ, որոնց ընթացքին երկու կողմերը անդրադարձան ԱՄՆ-Հայաստան յարաբերություններու աճող խորութեան եւ տարողութեան: Օգոստոս 8-ին, նախագահ Թրամփի եւ վարչապետ Փաշինեան ստորագրեցին բազմաթիւ փոխըմբռնումի յուշագիրներ՝ բարձրացնելու համար ԱՄՆ-Հայաստան գործընկերությունը, որ, ըստ էութեան, նախատեսուած է ոչ միայն ԱՄՆ-Հայաստան Ռազմավարական Գործընկերութեան օրակարգը արագ իրականացնելու, այլ կը բովանդակէ արհեստական բանականութեան, ուժանիւթի, հանքարդիւնաբերութեան, կիսահաղորդիչներու, ապահովութեան եւ Հայաստանի Խաղաղութեան Խաչմերուկի ոլորտներու համագործակցութեան նախաձեռնություններ: Փոխըմբռնումի յուշագիրներ ստորագրուեցան նաև Ազրբայջանի եւ ԱՄՆ-ի միջեւ, թէեւ ոչ նոյն ծաւալով կամ խորութեամբ ինչ Հայաստանի եւ ԱՄՆ-ի միջեւ, նկատի առնելով որ վերջինները պաշտօնական ռազմավարական գործընկերներ են, մինչ պաշտօնական երկկողմանի յարաբերությունները տակաւին չունին այդքան բարձր կարգավիճակ: Բայց երկու կողմերուն ալ մուտք կը տրուի Ամերիկայի զէնքի շուկայ, եւ այս իմաստով, Թրամփի վարչակարգը բաց է երկու կողմերուն առաջարկելու զէնքերու վաճառք ըստ երկկողմանի համաձայնություններու յանձնառություններուն:

Զանգեզուրի Միջանցք պիտի չըլլայ, պիտի ըլլայ միայն հայկական վերահսկողութեան տակ գտնուող տարանցիկ ճանապարհ

Այս գազաթնաժողովի անկիւնաքարն է անհամբերութեամբ սպասուող ԱՄՆ-ի առաջարկած տարանցիկ ճանապարհը: Ամիսներ տեւած խիտ

բանակցությունները ետք, բոլոր կողմերը համաձայնության եկան Խաղաղության եւ Բարգաւաճումի Թրամփի Ուղիին (TRIPP) շուրջ, որ Հայաստան-ԱՄՆ համատեղ ձեռնարկություն մըն է, նախատեսուած իբրեւ գլխաւոր զարգացումի ծրագիր կառուցելու Սինիքով անցնող առեւտրային ճանապարհ: Ընդունելով այն փաստը՝ որ «միջանցք» եզրոյթը քաղաքականացուցաւ եւ զենք դարձաւ Պաքոյի, ինչպէս նաեւ Հայաստանի եւ Մփիւքի մէջ գտնուող Ռուսաստանի փոխանորդներուն կողմէ, ծրագիրը փոխարինաբար պիտի գործածէ «ճանապարհ» եւ «ուղի» եզրոյթները, հասցէագրելու համար հայկական կարելոր մտահոգութիւնը: TRIPP-ը նախատեսուած է իբրեւ կենսական եւ ռազմավարական առեւտրային զարկերակ՝ որ պիտի ենթարկուի հայկական օրէնքին եւ կառավարուի անոր կողմէ, մինչ պիտի գործէ Հայաստան-ԱՄՆ համատեղ ձեռնարկութեամբ: Այսպէս, TRIPP-ը ինչպէս հաստատուցաւ բազմաթիւ ամերիկացի պաշտօնատարներու հետ եղած քննարկումներուն, կ'ապահովէ Հայաստանի ինքնիշխանութիւնը, տարածքային ամբողջականութիւնը եւ իրաւագործութիւնը: Հակառակ Հայաստանի նախկին նախագահ Քոչարեանի Արտաքին Գործոց նախարար Վարդան Օսկանեանի, Հայաստանի ոչ-լիպերալ ընդդիմութեան եւ Մփիւքի ռուսամէտ կազմակերպութիւններուն (ինչպէս Հայ Ազգային Կոմիտէն) տարածած ապատեղեկատուութեան, Հայաստանի ինքնիշխան տարածքը պիտի չյանձնուի, չտրուի կամ չարտօնագրուի որեւէ երրորդ կողմի՝ արտատարածք դառնալու համար: Աւելին. հակառակ նման շրջանակներու տարածած ապատեղեկատուութեան, Հայաստանի մէջ պիտի չտեղադրուին օտարերկեայ զօրքեր, ոչ մէկ դրացի երկիր ներկայութիւն պիտի ունենայ Հայաստանի ինքնիշխան տարածքի վրայ եւ Հայաստանի կապը հիւսիսային Իրանի հետ պիտի չխոչընդոտուի, ոչ ալ որեւէ կապ պիտի ունենայ այս ուղիին հետ: Այս բնաբանին մէջ, Հայաստան եւ Միացեալ Նահանգներ պիտի ձեռնամուխ ըլլան համատեղ ձեռնարկութեան, ուր հայկական եւ ամերիկեան ընկերութիւններուն համաձայնագիրներ պիտի տրուին կառուցելու ենթակառուցուածքը եւ ստանձնելու ուղիին զարգացումը: Նկատի առնելով Միացեալ Նահանգներու խաղալիք մեծ դերը ծրագիրի ֆինանսաւորումին մէջ, ԱՄՆ՝ իր հայ գործընկերներու հետ խորհրդակցութեամբ եւ Հայաստանի օրէնքին համապատասխան, իրաւունք պիտի ունենայ շինարարական ծրագիրին տարբեր մասերը յանձնարարել կամ ենթահամաձայնագրել պատշաճ ընկերութիւններու՝ եթէ անհրաժեշտ համարուի TRIPP-ը իրականացնելու համար: Այսպէս, Միացեալ Նահանգներ գործընկերութիւն պիտի կազմէ Հայաստանի հետ Հայաստանի ինքնիշխանութեան, տարածքային ամբողջակա-

նութեան եւ իրաւագործութեան անձեռնմխելիութեան սկզբունքի խիստ հաւատարմութեամբ, Հարաւային Կովկասի ընդմէջէն տարանցիկ ուղի կառուցելու եւ գործադրելու համար, հնարաւորութիւն տալով կապ հաստատել Ազրբայճանի եւ Նախիջեւանի միջեւ:

Այս ուղին կ'որակուի իբրեւ տնտեսական եւ առեւտրական ձեռնարկ, այլ ոչ թէ պարզապէս աշխարհաքաղաքական կամ կոշտ ուժի քայլ, եւ ճիշդ այս պատճառով, ուղիի ապահովութիւնը երաշխաւորելու նպատակով երբեք պիտի չռազմականացուի ան: Ի տարբերութիւն 2020 Նոյեմբեր 9-ի եռակողմ յայտարարութեան դրոյթներուն, որոնք, ըստ ռուսական եւ ազրբայճանական մեկնաբանութեան, արտատարածքային միջանցքը վերահսկելու համար կը պահանջէին ռուսական Անվտանգութեան Դաշնային Ծառայութեան (ԱԴՕ) զօրքերուն ներկայութիւնը, TRIPP-ը պիտի ունենայ ոչ մէկ օտարերկեայ ռազմական ներկայութիւն: Փոխարէնը, Միացեալ Նահանգները, Հայաստանի համաձայնութեամբ, պիտի ստանձնէ ուղիի ապահով գործողութեան եւ գործառնութեան պատասխանատուութիւնը՝ վարձելով բարձրակարգ փորձառու եւ որակեալ ընկերութիւններ, որոնց գործունէութիւնները, հայկական օրէնքով, պիտի ապահովեն սահմանուած նպատակներուն իրագործումը:

Մինչ Ալիւ կը պահանջէր Հայաստանով անցնող բոլոր բեռներուն եւ ապրանքներուն ամբողջապէս անարգել մուտքը՝ առանց բեռնատարներու բովանդակութեան որեւէ ստուգումի, իր առաւելապաշտական պահանջը չի յաջողիր: Փոխարէնը պիտի թոյլատրուի միայն առեւտրական մուտք, եւ այս իմաստով՝ պիտի չտրուի ռազմական սարքի եւ ոչ-առեւտրային արտադրութիւններու արտօնութիւն: Աւելին. քանի որ ուղիին վերահսկողութիւնը պիտի ըլլայ Հայաստանի օրէնքով, հետեւաբար Հայաստանի վերահսկողութեան տակ, ուրեմն Հայաստանի Հանրապետութիւն մտնող եւ անկէ անցնող բեռները պիտի ենթարկուին ստուգումի՝ նախքան Հայաստանի տարածք մտնելը: Սահմանի ստուգումներուն մեքանիզմը պիտի օգտագործէ առջեւի գրասենեակ / ետեւի գրասենեակ կադապարը. ԱՄՆ-Հայաստանի համատեղ նախաձեռնութեամբ վարձուած երրորդ կողմի՝ գործարկուն պիտի աշխատի առջեւի գրասենեակը՝ մարմնապէս գործ ունենալով մուտք գործող ազրբայճանական բեռնատարին հետ, մինչ հայ պաշտօնատարները եւ սահմանապահ կազմը ետեւի գրասենեակին մէջ պիտի վերահսկեն գործընթացին բոլոր կողմերը: Այս կադապարով, պիտի ապահովուի Հայաստան մտնող եւ անկէ անցնող բոլոր բեռնատարներուն առեւտրական ըլլալը, մինչ Հայաստանի օրէնքը պիտի թելադրէ առջեւի գրասենեակ / ետեւի գրասենեակի գործողութիւնները:

ԱՄՆ-Հայաստան յարացոյցը եւ ապահովութեան աճող ճարտարապետութիւնը

Ուաշինկթոնի Գազաթնաժողովը կը վկայէ Միացեալ Նահանգներու խաղացած խիստ կառուցողական եւ մեթոտական դերը՝ այս նախաձեռնութիւնը իրականութիւն դարձնելու համար: Ասոր իրականացումին համար կ'առանձնանան երկու կարեւոր գործօններ: Նախ, հակառակ իր ռազմավարական անձնական շահերուն՝ որոնք լաւ կերպով նախագծուած են պահպանելու Հայաստանի հետ անհամաչափ ուժը եւ հետեւաբար խափանելու Հայաստանի գործունէութեան ու զարգացումի ներուժականութեան ուղղուած որեւէ երրորդ կողմի նախաձեռնութիւն, Ալիեւ վերջապէս համաձայնեցաւ ԱՄՆ-ի առաջարկին՝ գործընթացը խափանելու կամ երկարաձգելու բոլոր դիւանագիտական մեքանիզմները հետապնդելէ ետք: Ամերիկայի Պետական Բաժանմունքի (State Department), Ազգային Ապահովութեան Խորհուրդի եւ Մայիտակ Տան հետ իմ ունեցած լայնածաւալ յանձնառութիւններու ընթացքին, ակնյայտ էր Ուաշինկթոնի յստակ ըմբռնումը թէ Միացեալ Նահանգներուն պարտաւորութիւնն է Ալիեւին բերել բանակցութիւններու սեղան, եթէ Ուաշինկթոն որեւէ յոյս ունի իր առաջարկած նախաձեռնութիւնը կեանքի կոչելու: Ըստ էութեան, վերջնաժամկէտներով աշխատելու եւ սահմանուած ժամկէտները չպահպանելու համար՝ ներգրաւուած կողմերուն պատժիչ գործողութեան ենթարկելու Թրամփի վարչակազմին կաղապարը յանգեցուց այն արդիւնքին՝ որուն մեզմէ շատերը, հակառակ գործընթացին մասնակից ըլլալնու, վարանոտ էինք, քանի որ վստահ չէինք թէ Ալիեւ պիտի համաձայնի այնպիսի պայմաններու՝ որոնք չեն համապատասխաներ իր առաւելապաշտական կեցուածքին:

Երկրորդ, բնականոնացումի ԱՄՆ-ի առաջարկը, հակառակ որ իր առաջին սեւագրութենէն ի վեր քանիցս վերանայուեցաւ, գլխաւորապէս հիմնուած էր հետեւեալ տրամաբանութեան վրայ. Միացեալ Նահանգները մուտք պիտի գործէ իբրեւ կառուցողական տնտեսական եւ աշխարհաքաղաքական խաղացող՝ աջակցելու Սիւնիքով տարանցիկ ուղիի հիմնադրութեան, Ազրբայճանին առետրական կապ տրամադրելով իր արտերկիր Նախիջեւանի հետ, մինչ ուղին կ'ենթարկուի Հայաստանի օրէնքներուն եւ լիովին կը համապատասխանէ Հայաստանի ինքնիշխանութեան: Պետական Բաժանմունքի եւ Ազգային Ապահովութեան Խորհուրդի ղեկավարութեան հետ վերջին երեք ամիսներու զրոյցներուն ընթացքին ուղղակիօրէն տեղեկացուցին ինձի՝ որ Ամերիկայի մտածողութիւնը հիմնուած է երեք հիմնական առաջարկներու վրայ:

Առաջին. Ուաշինկթոնի Գազաթնաժողովը մէկ անգամուայ հանդիպում չէ, այլ հիմնարար շրջագիծ Միացեալ Նահանգներու տեսանկիւնէն երեք

տարուայ գործընթացի համար, սկսեալ բնականոնացումի այս նախաձեռնութենէն մինչեւ վերջնական խաղաղութեան համաձայնագիրին ստորագրութիւնը: Երկրորդ. Մայիտակ Տունը գործը վարեց «նախ խաղաղութիւնը» մօտեցումով, ուր հակամարտութիւնը հեռացուեցաւ կռուադաշտէն եւ ուժի կիրարկումը բացառուեցաւ, որմէ ետք միայն կը շարունակուի բնականոնացումին գործընթացը: Եւ երրորդ. ԱՄՆ կը պատկերացնէ նոր Հարաւային Կովկաս՝ որ կը սահմանուի առետրով, կայունութեամբ ու փոխկապակցուածութեամբ, եւ շատ մօտ ապագային կը ներառնէ նաեւ Թուրքիոյ սահմաններուն բացումը: Այս բնաբանին մէջ, Գազաթնաժողովին նախորդող ընթացքը սահմանուեցաւ ուժի գործադրութեան Պաքուի տարբերակի կտրուկ մերժումով, երկու կողմերուն ալ առաջարկուելով ստեղծագործական (տնտեսական, ուժանիւթային, ենթակառուցածքային, եւլն.) խթաններ վստահ ըլլալով որ անոնք կը յարին ԱՄՆ-ի ծրագիրին, եւ այս զարգացումները օգտագործել պաշտօնակալանցնելու համար բնականոնացումին շրջագիծը, որ մինչեւ 2028 պիտի առաջնորդէ վերջնական խաղաղութեան համաձայնագիրի ստորագրութեան:

Հայաստանի համար ԱՄՆ-ի առաջարկը ոչ միայն իր արեւմտեան առանցքի եւ այլազանումի քաղաքականութեան մեծապէս նախամեծար արդիւնքն էր, այլ, աւելի ճիշդ, ան հիմնարար կերպով փոխեց իր ապահովութեան ճարտարապետութիւնը: Պաշտօնական Երեւանի համար, TRIPP-ը կառուցելու ԱՄՆ-Հայաստան համատեղ նախաձեռնութիւնը ոչ միայն ինքնին տնտեսական կամ առետրական ձեռնարկ է, այլեւ, եթէ ոչ աւելի կարեւոր, ազրբայճանական յարձակումի որեւէ ապագայ գործողութեան դէմ ամուր արգելքի կարեւոր շերտ: Ապահովութեան ոլորտին մէջ, TRIPP-ը Հայաստանին կ'առաջարկէ մեղմ արգելքի լայնածաւալ եւ բազմաշերտ շրջագիծ, որ նկատելիօրէն կը նուազեցնէ սպառնալիքի միտումը իր ապահովութեան միջավայրին մէջ: Ըստ էութեան, մինչդեռ ազրբայճանական ներխուժումներուն սպառնալիքը շարունակական եւ բարձրօրէն հաւանական էր 2020-էն ի վեր, այդ սպառնալիքը մեծապէս մեկուսացուեցաւ ԱՄՆ-ի գլխաւորած բնականոնացումի նախաձեռնութեան եւ TRIPP ծրագիրի մշակումին շնորհիւ:

Աւելին. Ուաշինկթոնի Գազաթնաժողովին արդիւնքը եւ վերջնական խաղաղութեան համաձայնագիր կնքելու բազմամեայ գործընթաց սկսելու Ամերիկայի տեսլականը մեծապէս կ'անդամալուծէ Ալիեւի կարողութիւնը՝ օգտագործելու իր հիպրիտային պատերազմի գործիքները: Մինչ մարտավարական եւ ռազմավարական պատճառներով Պաքու տակաւին պիտի փորձէ գործածել հիպրիտային պատերազմի որոշ մեթոտներ, այնուամենայնիւ,

ան անկարող պիտի ըլլայ օգտագործել իր լայնածաւալ կարողութիւնը ինչպէս կ'ընէր անցեալ հինգ տարիներուն: Նման զարգացումներու համադրութեան պայմաններուն մէջ, շարժական եւ հարկադրիչ քաղաքականութեան վրայ յենուելու Ալիւի հակումը նոյնպէս կը կորսնցնէ իր արդիւնաւետութիւնը, քանի որ հակամարտութեան բեմը փոխադրուած է բնականոնացումի ձեւաչափ՝ ԱՄՆ-ի հսկայ ներդրումով:

Անկասկած, բնականոնացումի ընթացքը Հայաստանին կը բերէ տէ ֆաքթօ խաղաղութեան վիճակ, եւ թէեւ խաղաղութեան համաձայնագիրը՝ եթէ կնքուի ապագային, պիտի յանգեցնէ տէ իւրէ արդիւնքի, անմիջական եւ մօտ ապագայի աւելի կարեւոր փոփոխականը այն է՝ որ Ալիւի պատերազմի մեքենան, որ սնուած էր Հայաստանի հետ ուժերու անհաւասարութենէն, պիտի անցնէր ձմեռնաքունի: ԱՄՆ-ի բնականոնացումի նախաձեռնութեան ըրածը Հայաստանի ապահովութեան ճարտարապետութեան համար բաւական իւրայատուկ է. ան Հայաստանին տուաւ վերջինիս կողմէ վերահսկողող տարանցիկ ուղի, փոխանակ Ալիւի երազանքի Զանգեզուրի Միջանցքին կամ ԱԴԾ-ի վերահսկողութեան տակ գտնուող Մոսկուայի տենչանքի միջանցքին, միաժամանակ ամրացնելով Հայաստանի դիրքը իբրեւ շրջանային խաղացող: Վերջապէս, բնականոնացումի նախաձեռնութեան

ներյատուկ է այն լռելեայն հասկացողութիւնը, թէ Ազըրպէյճան ստիպուած կ'ըլլայ դուրս գալ բուն Հայաստանի գրաւած տարածքներէն՝ երբ TRIPP ծրագիրը մօտենայ աւարտին եւ հասնի բացումի փուլին: Աւելի պարզ խօսելով, Ազըրպէյճան կամ ստիպուած կը նահանջէ կամ հանդէս կու գայ իբրեւ խափանող ուժ ԱՄՆ-ի ծրագիրին, քանի որ ԱՄՆ-ի բնականոնացումի նախաձեռնութիւնը կը պատկերացնէ TRIPP-ի գործադրութիւնը հայկական տարածքներու ապագրաւումի ծիրէն ներս: Այսպէս, Ազըրպէյճանի կողմէ Հայաստանի ինքնիշխան տարածքի գրաւումը շուտով պիտի դառնայ խոչընդոտ, եւ ինչ որ Ալիւ նախապէս կը նկատէր Հայաստանի դէմ լծակումի կարեւոր գործիք, այժմ պիտի դառնայ դիւանագիտական թուլութեան աղբիւր: ԱՄՆ-ի հետ յարաբերութիւններուն մէջ: Գրեթէ նոյնը պիտի պատահի նաեւ ռազմագերիներուն հետ. գործընթացի զարգացումներուն համատեղ, պատերազմի հայ գերիներուն հարցը՝ որ Սպիտակ Տան համար աճող կարեւորութիւն ունեցող նիւթ է, քաղաքական խոչընդոտ պիտի դառնայ Պաքուի համար:

ՆԵՐՍԷՍ ԿՈՊԱԼԵԱՆ

EVNReport

8 Օգոստոս 2025

Անգլերէնէ թարգմ.՝ Ա.

«ԱԼԻԵԻ, Ի՞ՆՉ Կ'ԸՍԷՔ ԱԶԸՐՊԵՅՃԱՆԻ ՔԱՂԱՔԱՑԻՆԵՐՈՒՆ ՀԵՏ ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ ԿՆՔԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ» Ֆաթիմա Մովլամլիի նամակը բանտէն

Meydan TV-ի գործով ձերբակալուած լրագրողուհի Ֆաթիմա Մովլամլի բանտէն ուղարկած նամակին մէջ շարադրած է իր միտքերը Ուաշինկթոնի «պատմական հանդիպումին» մասին: Մովլամլիի նամակը տեղադրուած է Ֆէյսպուքի իր էջին վրայ, Օգոստոս 11 թուականով:

Անցեալ տարուայ Դեկտեմբեր 8-ին Պաքուի Խաթայի շրջանի դատարանը չորս ամսուայ համար կալանաւորումի որոշում կայացուց Meydan TV-ի գլխաւոր խմբագրուհի Այնուր Ելկինէշի (Ղանապարովա), կայքի աշխատակիցներ Այթաճ Թափտիքի (Ահմետովա), Նաթիկ Ճաւատլիի, Խայալ Աղաեւի, Այսել Ումուտովայի, Ռամին Տեքոյի (Ճապրայիլ-գատէ) եւ Ուլվի Թահիրովի նկատմամբ: Անոնք մեղադրուեցան Քրէական Օրէնսգիրքի 206.3.2 յօդուածով (մաքսանենգութիւն՝ որ կատարուած է խումբ մը անձերու կողմէ նախնական համաձայ-

նութեամբ): Այս քրէական գործը անուանուեցաւ Meydan TV-ի գործ:

Այս տարի նոյն մեղադրանքով եւ նոյն գործի շրջանակին մէջ ձերբակալուեցան լրագրողներ Շամշատ Աղա, Նուրլան Ղահրամանլի (Լիպրէ), Ֆաթիմա Մովլամլի եւ Ուլվիյա Ալի (Ղուլիււա):

Կը ներկայացնենք Ֆաթիմա Մովլամլիի նամակը ամբողջութեամբ.

Նախ ըսեմ՝ որ խաղաղութեան ուղղութեամբ որեւէ քայլ կ'ուրախացնէ զիս: Պատերազմը՝ որ տարիներ շարունակ կ'օգտագործուէր որպէս ճնշումի միջոց երկու ժողովուրդներուն դէմ, շատոնց պէտք է աւարտուած ըլլար, եւ անոր մասին բարձրաձայնող անձերուն պէտք էր հայրենիքի թշնամի յայտարարել:

Օգոստոս 8-ին ուշադիր հետեւեցայ երեք երկիրներու ղեկավարներուն մասնակցութեամբ տեղի ունեցած

արարողություններն են յատկապես ասուլիսին: Ինձի կը հատաքրքրէր ոչ միայն այդ ձեռնարկին բովանդակությունը, այլևս ուրիշ բան մը: Հետաքրքրական էր՝ ո՞վ կը խօսի այնտեղ ազդրալեյծանական լրատուութեան անունէն, ի՞նչ հարցում կու տայ: Ի՞նչ իմաստ կրնայ ունենալ հարցումը մարդու մը՝ որ ըլլալով անկախ մամուլի ներկայացուցիչներուն կեղծ մեղադրանքներով դատապարտուող երկրի մը լրագրողը, հարաւորութիւն ունեցած է այնտեղ գտնուիլ:

Քիչ մը յետոյ խօսքը տրուեցաւ Report գործակալութեան թղթակիցին, եւ հարցում պարզապէս գոյութիւն չունէր: Կարծէք այս անգամ անոնք չէին ստացած նախագահի վարչակազմին բնագիրները, որոնք սովորաբար կը դրկուին կառավարութեան կողմէ վերահսկուած լրատուական մարմիններուն:

Երբ լրագրողը տուաւ իր հարցումը, խցակիցս ըսաւ՝ «ի՞նչ բանի մասին կը խօսի»: Ըսի՝ «մենք մինակ չենք, տե՛ս, նոյնիսկ Թրամփը ՀՀ-ն սկսեց իր ըսածը»:

Ամենէն ուշագրաւ պահը իշխամ Ալիեւի միջամտութիւնն էր: Ինչպէս կակազող երեխայի փոխարէն խօսող ծնողք, ան փորձեց թարգմանել իր գրազրին «հարցումը»: Բայց առանցքը հարցում չկար: Հետեւաբար, «կ'ըսէ թէ՛ կ'այցելէ՞ք մեզի»-էն աւելի լաւ թարգմանութիւն դուրս չեկաւ:

Ասիկա կը նմանի իր փորած փոսը իշխալուն: Քանի որ երբ կը բանտարկէ անկախ լրատուամիջոցի ներկայացուցիչները՝ որոնց խօսքը կշիռք ունի եւ որոնք ոչ ոքէ չեն ամչնար, եւ փոխարէնը հարթակ կը տրամադրէ անոնց՝ որոնք իրաւքանչիւր խօսքի համար պէտք է արտօնութիւն ստանան, որոնք կառավարութենէն կ'ակնկալեն տուն, կոչում եւ գովասանք, ինչպէ՞ս կրնար վիճակը ուրիշ

կերպով ընթանալ: Այդ լրագրողի լեզուն ալ պիտի խճճուէր: Ասիկա պէտք է տեղի ունենար ճիշդ այս հանդիպումին: (Ես կը սիրեմ կեանքի հեգնանքն ու ծաղրը):

Իսկ ուշագրութիւն դարձուցի՞ք լրագրողին՝ որ հարցում տուաւ կողմերէն մէկուն յետքայլ կատարելու հասանակաւորութեան մասին եւ պատասխան ստացաւ երեք երկիրներու դեկավարներէն: Անոր հարցումին յառաջացուցած հետաքրքրութիւնն ու լարուածութիւնը ցոյց տուին անկախ լրագրողի եւ ծառայող գրագիրի միջեւ տարբերութիւնը:

Ես ինքս, դժբախտաբար, չկարողացայ մասնակցիլ: Նախ եւ առաջ, որովհետեւ «Ֆիւրտախանայէն» (այսպէս կը կոչուի Պաքուի քննչական մեկուսարանը) Ուաշինկթոն ճանապարհը բաւական երկար է, ասկէ զատ՝ ես վիզա ալ չունիմ:

Բայց այստեղէն իշխամ Ալիեւին իմ հարցումս տալու հարաւորութիւն, բնականաբար, ունիմ:

«Իսկ ի՞նչ կ'ըսէք սեփական քաղաքացիներուն հետ խաղաղութիւն կնքելու մասին: Դուք եւ ձեր չրջապատը կը թալանէք ժողովուրդին հարստութիւնը, ձեր ոստիկանները կը ճնշեն, ձեր քննիչները կը գործեն պատուէրով, մարդիկ մահակներու վախէն չեն կրնար իրենց ձայնը բարձրացնել: Իսկ լրագրողները, որոնք կը գրեն եւ ցոյց կու տան այս բոլոր ճշմարտութիւնները, կը ձերբակալուին «մաքսանենգներու» պիտակով:

«Եւ այսպէս, Ալիեւ, պիտի ըլլա՞յ խաղաղութիւն, իրական խաղաղութիւն»:

Ֆաթիմա Մովլամլի

Պաքուի քննչական մեկուսարանէն

JAMnews

ՖԷՅՍՊՈՒՔԵԱՆ ԿԱՐԾԻՔ

8 Օգոստոս 2025

Որեւէ գործընթաց վերլուծելու ժամանակ ինձի համար կարեւոր է նկատի առնել քանի մը կէտ.

- Ռուսաստանին ոչ ոք չի կրնար որեւէ տարածաշրջանէ հանել, եթէ ինքը դուրս չգայ: Կարելի է այդ ընթացքը արագացնել, կարելի է քայլեր ձեռնարկել նախապէս ապահովութեան այլ-ընտրանքային հարթակ ստեղծելու, բայց Ռուսաստանը որեւէ տարածաշրջանէ դուրս գալ/չգալու հարցը ինքը կ'որոշէ՝ հիմնուելով իր նպատակներուն եւ հնարաւորութիւններուն վրայ:

- Հարաւային Կովկասէն Ռուսաստանի դուրս գալը քիչ հաւանական է, բայց ազդեցութեան զգալի թուլացումը արդէն ակնյայտ է: Ասիկա տեղի ունեցած է քանի մը փուլով: Նախ, 2020-ին, երբ Ռուսաստան թոյլատրեց որ պատերազմ ըլլայ հակառակ ԵԱՀԿ Մինսքի համանախագահը եւ գլխաւոր միջնորդներէն մէկը ըլլալուն, եթէ հաշուի առնենք

որ այդ պահուն փաստացի կը գործէր միայն 1994-ի զինադադարը, ինչպէս նաեւ 2014-էն ի վեր զգալի տկարացած էին հակամարտութեան լուծումի հարցին մէջ միւս համանախագահներուն ներգրաւուածութեան տենչերը: Եւ նաեւ չմիջամտելով պատերազմին, կամ բաւարար չափով չմիջամտելով՝ հակառակ Հայաստանի ռազմավարական դաշնակիցը ըլլալուն:

Երկրորդ փուլով, երբ 2022-ին Ուքրաինա ներխուժումէն ետք, Ռուսաստան ինքզինք այն աստիճան կախուածութեան մէջ դրաւ Ազդրպէյճանէն եւ Թուրքիայէն, որ չկարողացաւ կանխել ո՛չ Արցախի շրջափակումը, ո՛չ զինեալ յարձակումը Հայաստանի, ապա նաեւ Արցախի վրայ, ո՛չ ալ Արցախի հայաթափումը:

- Հայաստան իր կարգին քանի մը ճակատագրական սխալներ գործեց՝ մանաւանդ երբ 2020 Յուլիսի անհասկնալի մարտերուն հետեւանքով ամպագոր-

գոռ յայտարարություններ ըրաւ, ինքն իրեն եւ հասարակութեան նորէն ներշնչելով՝ թէ անպարտելի բանակ ունինք եւ փոխգիշումներու մասին խօսիլը աւելորդ է, թէ Թուրքիան ոչ միայն չի կրնար ներգրաւուիլ որեւէ գործընթացի մէջ, այլ տակաւին ինքն ալ պիտի «պարտքերը մարէ» Հայաստանին: Այս բոլոր յայտարարութիւններն ու զարգացումները տեղի կ'ունենային միջավայրի մը մէջ՝ ուր տակաւին բնագոյական ընկալում կար, թէ հին ապահովութեան համակարգը կը գործէ տակաւին, ուր Ռուսաստանի նկատմամբ մեծ-մեծ կը խօսէինք ենթադրելով որ «Ռուսաստանը թոյլ չի տար ռազմական ընդլայնում»: 2016 Ապրիլը պէտք էր կարենոր դաս եղած ըլլար որ «բան մը փոխուած է», բայց չէրաւ՝ ոչ ապրիլեանը յաղթանակ համարող նախորդ, ոչ ալ յուլիսեան մարտերը «նոր Մարդարապատ» համարող յաջորդող իշխանութեան համար:

- Մինչեւ 2022 թուական, Նոյեմբեր 9-ի բոլոր՝ ներառեալ իններորդ կէտի կատարումը ձգձգելը լրիւ կը համապատասխանէր Ռուսաստանի շահերուն, որովհետեւ արդէն մտավախութիւն կար՝ որ Ազրբայէյճան ամէն բան ստանալէ ետք, 2025-էն շատ աւելի առաջ [2025-ը Նոյեմբեր 9-ի յայտարարութեան ժամկէտի աւարտն էր, Ա.] պիտի խնդրէ Ռուսաստանէն դուրս բերել իր խաղաղապահները: Ասոր ի նպաստ կը խօսի 2021 Մայիսի յարձակումը՝ որ յաջորդեց ապաշրջափակումի հարցերը լուծելու համար ստեղծուած եռակողմ յանձնաժողովի նախատեսուած նիստերու յետաձգումին, 2022 Սեպտեմբերի յարձակումը՝ որ տեղի ունեցաւ Խովսեօյի ներկայացուցած ռուսական ծրագրի Հայաստանի ընդունումէն եւ Ազրբայէյճանի մերժումէն ետք. Ազրբայէյճան Հայաստանին եւ Ռուսաստանին կը հասկցնէր՝ որ չ'ուզէր սպասել, բայց երկու երկիրներուն ալ «կը պատժէր» Հայաստանի վրայ յարձակումով:

- 2022 Հոկտեմբերէն ետք, երբ Հայաստան փորձէր կատարեց դուրս գալու այդ եռանկիւնէն, ուր եւ իր եւ Ռուսաստանի քայլերուն համար ինքն էր պատժուողը, Ռուսաստան սկսաւ աշխուժօրէն Հայաստանէն պահանջել իններորդ կէտի կատարումը՝ հասկնալով, որ հիմա արդէն անոր իրագործումը կրնայ իրեն թոյլ տալ երկարաձգել ռազմական ներկայութիւնը Արցախ/Սիւնիքի մէջ: Բայց այդ ներկայութիւնը պիտի ըլլար ոչ թէ տարանցիկ ճանապարհի գործարկումին, այլ անոր միջազգային գործառնութիւնը թոյլ չտալու համար: Իրագործումի պարագային, անիկա պիտի ըլլար լոկ Ազրբայէյճան-Նախիջեւան կապ եւ դեռ յայտնի չէ Արցախէն խաղաղապահներու դուրս բերումէն ետք արդեօք նոյն Ազրբայէյճանի կողմէ պահանջ պիտի չըլլա՞ր նաեւ այդ ճանապարհէն դուրս գալ: Անցանկալի պատասխաններու պարագային, անշուշտ, դարձեալ Հայաստանի վրայ յարձակումով

պիտի պատժէր Ռուսաստանին: Այս «ցանկութեան» իրագործումը հնարաւոր չէրաւ իրագործել աշխարհաքաղաքական այնպիսի իրադրութեան շնորհիւ՝ երբ թէ Իրանը եւ թէ՛ ԱՄՆ-ն ու ԵՄ-ն դէմ կ'արտայայտուէին այդ ծրագրին եւ յատկապէս զայն ռազմական ուժով կեանքի կոչումին:

- Թէ 2020-էն առաջ, թէ՛ առաւել եւս 2023-էն ետք, Հայաստանի համար առանցքային էին.

ա. Ունենալ ուղիղ երկխօսութիւն Ազրբայէյճանի հետ: Ամենալաւ միջնորդը՝ իր շահերէն ելլելով, կրնայ որեւէ օր «երթալ», անկախ տարածաշրջանէն է ան թէ ոչ: Երկխօսութիւնը պէտք է նախ մեր միջեւ ըլլայ, որ ալ ուժերու գալ-երթալը չառաջացնէ կառուցուածքային ցնցումներ:

բ. Չունենալ չափէն աւելի մեծ կախումութիւն մէկ կողմէ: Նման որեւէ կախումութեան մէջ վտանգ կայ այլ ուժերու առեւտուրին մէջ առեւտուրի առարկայ դառնալու:

գ. Չունենալ սին ակնկալիք՝ թէ կարելի է մեծ-մեծ խօսիլ որեւէ այլ երկրի մասին, ինչ երկիր ալ ըլլայ ան:

դ. Բովանդակային բանակցութիւնները գլխաւոր գործիք համարել որեւէ հարցի շուրջ տարածայնութիւններ ունենալու պարագային:

ե. Կարելի չափով ներգրաւուիլ միջազգային տնտեսական ծրագրերուն մէջ, նուազեցնելով մեկուսացումի եւ ապահովութեան խնդիրներ ունենալու վտանգները:

Այս մօտեցումները պէտք է ըլլան բոլոր քաղաքական ուժերուն որդեգրած սկզբունքները, աւելին՝ ասիկա պէտք է ըլլայ հայաստանեան քաղաքական դաշտի տրամաբանութիւնը: Բոլոր միւս «տրամաբանութիւնները» մեզի բերին միայն աղէտ եւ աներաժութիւն, եւ յետադարձ հայեացքով՝ ամիս-սանքներ, անկախ անկէ՝ թէ ինչ հոգեյոյզ ձեւակերպումներով ծրարարաւորուած էին:

Ես այս դիտանկիւնէն կը նայիմ զարգացումներուն, եւ այսօրուայ հրապարակուելիք թուղթերն ալ պիտի գնահատեմ այս սկզբունքներուն վրայ:

9 Օգոստոս 2025

Ես Նիկոլ Փաշինեանին մեղադրած եմ եւ կը շարունակեմ մեղադրել՝ որ պատերազմէն առաջ չէ խօսած անխուսափելի զիջումներուն մասին եւ չէ կատարած զանոնք:

Պատերազմէն ետք եւ յատկապէս այսօրուայ ֆէյսպուքեան խառնադմուկը եւ իրականութենէն կտրուած մեծաբերանութիւնը կը յուշեն՝ թերեւս իսկապէս անիրագործելի բան ակնկալած էի որեւէ իշխանութենէ:

Պատերազմէն, պարտուելէն, էթնիք գտումէն, տարածաշրջանի ապահովութեան սթաթուս քոտի գրեթէ գլխիվայր շրջելէն ետք եւ երեք տարի շարունակ ամէն օր Սիւնիքի մասին «այսօր կը յարձակի, վաղը կը յարձակի, այսօր կը յարձակի,

վաղը կը յարձակի, Հայաստանը կործանուեցաւ, վաղը պիտի կործանուի, այսօր կործանուեցաւ, վաղը պիտի կործանուի» գրողները, այսօր խիստ վրդոված են՝ որ ԸՆԴԱՄԷՆԸ նախաստորագրուէր է պայմանագիրը եւ ԸՆԴԱՄԷՆԸ կողմերը յանձնառու են խաղաղ լուծելու խնդիրները:

Ինծի համար այս փաստաթուղթը կարելոր փուլի սկիզբ է, ուր ամէն բան դեռ նոր տեղի պիտի ունենայ, բայց ԱՌԱՆՅ պատերազմի մահակի: Ես կը հաւատամ նաեւ երկու հասարակութիւններու խելամտութեան՝ թոյլ չտալու վերադարձ սպառնալիքներու բառապաշարով յարաբերութիւններուն:

Դեռ մնացած են վտանգներ. անշուշտ, դեռ հսկայ եւ ամէնօրեայ գործ կայ կատարելու: Բայց իրադրութեան փոփոխութիւնը չտեսնել՝ Թրամփի եսակեղծութենէն աւելի զարմանալի հայեացք է:

Յ.Գ. - Ինծի ԻՐԱՊԷՍ կը հետաքրքրէր գերիներուն հարցը, այդ պատճառով ոչ թէ այստեղ հարցուցի՝ իսկ գերիները, այլ լսեցի նաեւ մամուլի ասուլիսը, ուր ըսուեցաւ՝ «քննարկուել է նաեւ գերիների, անհետ կորածների հարցը, պարզապէս էս զգայուն խնդրի մասին չեմ ուզում ժամկետներ ասել»: Ասկէ գատ, ես կը հաւատամ՝ որ ՄԻԱԿ տարբերակը, ուր գերիները կրնան վերադառնալ, նման փաստաթուղթերու եւ յանձնառութիւններու կեանքի կոչումն է:

11 Օգոստոս 2025

Դեռ անցեալ տարի յօդուած գրած էի՝ թէ մեր մօտ բոլոր իրադարձութիւններուն վերլուծութիւնները երկբեւեռ են, կա՛մ ամէն օր նոր փրկութեան բանալի կը գտնենք, կա՛մ ամէն օր անյոյս եւ անվերադարձ կը կործանուինք:

Ուաշինկթոնի հանդիպումն ալ բացառութիւն չէ: Բայց իրականութիւնը Ֆէյսպուքի մէջ չի ձեւաւորուիր, եւ առաւել եւս ֆէյսպուքեան արձագանգներով չէ որ պէտք է դիտենք իրականութիւնը:

Ինչո՞ւ կը համարեմ՝ որ Ուաշինկթոնի մէջ ստորագրուած փաստաթուղթերը կարելոր են (կարելոր ոչ թէ յաղթանակ, կամ համադարման, կամ փրկութիւն):

2020-էն սկսեալ, տարածաշրջանին մէջ ձեւաւորուեցաւ իրադրութիւն՝ ուր հին կանոնները այլեւ չեն գործեր, իսկ նոր կանոններուն համար տակաւին չկայ ձեւաւորուած համաձայնութիւն: Պատերազմի պարտութիւնը, Ուքրաինա ներխուժումէն ետք Ռուսաստանի աննախադէպ կախուածութիւնը Ազըրպէյճանէն եւ Թուրքիայէն, մեզի դրին անվերջանալի սպառնալիքներու եւ կորուստներու չդադրող ուղիի վրայ:

2022-ի աշունէն սկսեալ, տարածաշրջանը ամբողջութեամբ չանտեսելու ԱՄՆ-ի քաղաքականութեան, ԵՄ քաղաքացիական դիտորդներու տեղադրութեան, ինչպէս նաեւ Իրանի շատ կարելոր քաղաքական յայտարարութիւններու շնորհիւ հնարաւոր եղաւ ժամանակաւորապէս զսպել

Ազըրպէյճանի յաջորդական ներխուժումները կամ առնուազն ներխուժումին փորձերը:

ԱՄՆ-ի մէջ Տոնալտ Թրամփի նախագահ դառնալէն ետք տարածաշրջանի իրադրութիւնը կրնար ալ աւելի բարդանալ՝ պայմանաւորուած երկու հանգամանքով: ԱՄՆ կրնար այլեւս չկարելորել Հարաւային Կովկասի մէջ տեղի ունեցողը, իսկ ԱՄՆ-Իրան ռազմական վերաճի եւ Իրանի թուլացումին հետեւանքով, պիտի կորսնցնէինք նաեւ յաջորդական պատերազմը զսպող երկրորդ գործօնը:

Ասկէ գատ, վերջին ամիսներուն Իսրայէլի ջանքերով աւելի ու աւելի կը մեծնար հաւանակաւորութիւնը՝ որ ԱՄՆ-ի մէջ վերջնականապէս փակեն Ազըրպէյճանի վերաբերող ոչ միայն Լեռնային Ղարաբաղի «ֆայլը», այլեւ անոր ներքին քաղաքականութեան առնչուող հակաժողովրդավարական քաղաքականութիւններուն առնչուող ֆայլերը եւ բացուէր նոր թղթապանակ՝ Ազըրպէյճանի հետ ռազմավարական գործընկերութիւն զարգացնելու, տնտեսական ծրագիրներ մշակելու եւ նորանոր խոշոր ներդրումներ իրականացնելու:

Պահ մը երեւակայեցէք՝ որ այս բոլորը տեղի ունենայ առանց Հայաստանի հետ որեւէ բան ստորագրուելու, եւ առանց Սպիտակ Տունը խաղաղութեան յանձնառութիւն ստանձնելու: Երեւակայեցի՞ք: Եթէ ցանկութիւն ունենաք հակադարձելու՝ որ մենք ալ Ռուսաստանին կը խնդրէինք եւս փորձ մը ընել մեզի փրկելու, ապա յիշեցնեմ՝ որ Ռուսաստանն ալ հիմա զբաղուած է ԱՄՆ-ին համոզելու՝ որ իրեն վերաբերող ֆայլերն ալ փակուին եւ մէկերկու տնտեսական ծրագիր ալ ինքը կարողանայ իրականացնել՝ առանց պատժամիջոցներու:

Եղած պայմանաւորութիւններն ու փաստաթուղթերը, ուրեմն, ես կը դիտարկեմ այս իրականութեան մէջ, եւ ոչ թէ կը համեմատեմ ցանկալի, բաղձալի, երանելի պատկերի հետ: Եթէ բաւարար ջանք եւ աշխատանք տարուի եղած պայմանաւորութիւններու բնաբանին մէջ կեանքի կոչել ինչ որ նախանշուած է, ապա տարածաշրջանը, իսկապէս, կարող է փոխգործակցութեան հետեւանքով նուազեցնել պայթուցաւտանգ իրադրութիւնները: Այս փուլին պէտք է հասկնալ ասիկա եւ ուժերու գերլարումով հնարաւոր բացասական հակազդեցութիւնները չեզոքացնել՝ բոլորիս ջանքերով, անկախ թէ ով ինչ քաղաքական նախասիրութիւն ունի: Որովհետեւ խօսքը Քաղաքացիական Պայմանագրի գրասենեակի ապագայի մասին չէ, այլ Հայաստանի ներկայի եւ ապագայի:

ԱՆՆԱ ԴԱԻԹԵԱՆ-ԳԷՈՐԳԵԱՆ

(Արեւելագէտ-հետազօտող)

Արեւելահայերէնէ արեւմտահայերէնի փոխադրութիւն՝ Ա.

=====

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

=====

Հռչակագիր եւ համաձայնագիր. Բնագիրներ	1
Փաշինեան-Ալիեւ՝ Սպիտակ Տան մէջ	4
Pax Americana-ն կու գայ Հարաւային Կովկաս. Հայաստանի տարանջիկ ճանապարհը, Ամերիկայի աջակցութիւնը եւ Ազրբայէջանի զսպուածութիւնը	9
«Ալիեւ, ի՞նչ կ'ըսէք Ազրբայէջանի քաղաքացիներուն հետ խաղաղութիւն կնքելու մասին». Ֆաթիմա Մովլամլիի նամակը Բանտէն	12
Ֆէյսպուքեան կարծիք	13

Հեռ.՝ +2 01111505037
Ել-հասցե՝ haigavakian@yahoo.com
Գահիրե (Եգիպտոս)

ՉԱՇԱԿԻՐ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ
ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ, 28 ՕԳՈՍՏՈՍ 2025

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻԻ 1999

ՋԱՀԱԿԻՐ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻԻ 1999

ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ, 28 ՕԳՈՍՏՈՍ 2025

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ՕԳՈՍՏՈՍ 8-Ի ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ԱԶԸՐՊԵՅՃԱՆ ՓԱՍՏԱԹՈՒՂԹԵՐՈՒ ԿԱՐԵԻՈՐՈՒԹԵԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒԹԻՒՆԸ

Օգոստոս 8-ին, Ուաշինգթոնի մեջ Հայաստանի եւ Ազրբայճանի, ինչպէս նաեւ առանձին երկու երկիրներու եւ ԱՄՆ-ի միջեւ ստորագրուած համաձայնագիրները ունին բազմաթիւ կողմեր:

Հաւանաբար տակաւին շատ կանուխ է գնահատել այս համաձայնութիւններուն նշանակութիւնը: Անոնցմէ մաս մը կ'առաջադրէ լոկ ընդհանուր սկզբունքներ, ուրիշ մասի մը մանրամասնութիւնները անբաւարար են վերջնական դատարարութիւն կատարելու համար: Բայց եւ այնպէս, ստորեւ ներկայացուած են նախնական դիտարկումներ, որոնք կրնան օգնել ընթերցողներուն գնահատել այդ համաձայնութիւններու բովանդակութիւնն ու նշանակութիւնը:

Այս պահուն իմ նպատակս չէ ներկայացնել փաստաթուղթերուն բովանդակած բոլոր հարցերուն մանրամասն վերլուծութիւնը: Դիտարկումներս պիտի կեդրոնանան անոնց նշանակութեան վրայ Հայաստանի համար, փորձելով ցոյց տալ անոնց տեղը միջազգային յարաբերութիւններուն մէջ:

Ասկէ գատ, այս մեկնաբանութիւնը պիտի սահմանափակուի փաստաթուղթերուն ունեցած կարեւորութեամբ Հայաստանի համար, առայժմ մէկ կողմ ձգելով անոնց նշանակութիւնը Ազրբայճանի եւ այլոց համար:

Վերջապէս, ընդունելով որ Հայաստանի Մեղրիի շրջանը տարանցիկ ճանապարհին կեդրոնը, կրնայ դառնալ աշխարհի ամենէն քննական հողատարածութիւններէն մէկը, այս նիւթին քննարկումը պիտի ձգեմ յետագայ մեկնաբանութեան. նաեւ, կան ինձմէ աւելի հմուտ բազմաթիւ գործընկերներ՝ որոնք կրնան դիտարկել այս տարողութիւնը:

Ա. ՄԵԹՈՏԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

1. Անկախ թէ ով հովանաւորեց այս փաստաթուղթերուն ստորագրութիւնը, հիմնական իրականութիւնն այն է՝ որ **Ազրբայճան եւ Հայաստան վերահաստատեցին իրենց յանձնառութիւնը համապատասխան սկզբունքներուն:** Այս երկու երկիրները անցեալին յայտարարած էին նման սկզբունքներուն յարելու իրենց կամեցողութիւնը: Այստեղ տարբերութիւնն այն է՝ որ անոնք այս քաղաքականութեան հասան երկկողմանի գործընթացի միջոցով, իբրեւ հետեւանք այս երկիրներու ղեկավարութեան ներպետական տրամաբանութեան:

2. Ուաշինգթոնի մեջ ստորագրուած փաստաթուղթերու բովանդակութիւններուն ամենակարեւոր եւ ուշագրաւ իրողութիւններէն մէկը այն է՝ որ **անոնց մեծամասնութեան նկատմամբ համաձայնութիւն գոյացած էր նախքան առաջնորդներուն այցելութիւնը ամերիկեան մայրաքաղաք, եւ ասիկա կատարուած էր Հայաստանի եւ Ազրբայճանի միջեւ ուղղակի բանակցութիւններու միջոցով:** Թէեւ խաղաղութեան համաձայնագրի սկզբնական սեւագիրներուն ընթացքին եւրոպական եւ ամերիկեան դիւանագետները ունեցած են որոշ մասնակցութիւն, բայց յետագայ սեւագրութիւնները եւ այլ հարցեր մշակուած են երկու երկիրներուն միջեւ զանազան մակարդակներով բաց եւ գաղտնի բանակցութիւններու շնորհիւ: Կարելի է վկայել որ այս երկկողմանի հաղորդակցութիւնները աւելի արդիւնաւէտ էին քան երկու տասնամեակէ աւելի տեւած միջազգային միջնորդուած ջանքերը:

Այս փաստաթուղթերը կը հանդիսանան **նշանակալից քայլ մը ճիշդ ուղղութեամբ** թէ՛ բովանդա-

կուրեան եւ թէ՛ բանակցային գործելակերպի առումով: Կարեւորութեան աստիճանը մեծապէս կախում ունի այն հանգամանքէն, թէ Երեւանն ու Պաքուն պիտի շարունակեն արդէօք միասին աշխատիլ՝ զարգացնելու համար արդէն նուաճածը. ինչպէս որեւէ յարաբերութիւն, միջպետական յարաբերութիւնները կը պահանջեն ամէնօրեայ ուշադրութիւն, հոգատարութիւն եւ շրջահայեցութիւն:

3. Կարեւոր է չմեկուսացնել այս միահիւստած եւ փոխադարձաբար կախեալ փաստաթուղթերու որեւէ առանձին ոլորտ, անոր տալով քաղաքական եւ/կամ գաղափարախօսական գնահատանք՝ փոխանակ ռազմավարականի եւ վերլուծականի: **Այս փաստաթուղթերը ընդամենը հանգրուան մըն են՝ թէեւ կարեւոր, հակամարտութեան մը, որ ունէր երկու կարեւոր յատկանիշներ՝ փոփոխութիւն եւ անակնկալներ:** Այս պահու նշանակութեան նկատմամբ բացարձակ վստահութիւնը միայն կը ծառայէ չտեսնելու իր ընծայած հնարաւորութիւնները եւ չկրնալու առնչուիլ իր ստեղծած մարտահրաւերներուն հետ:

4. **Նախընտրելի պիտի ըլլար այս փաստաթուղթերը ստորագրել երկկողմանի ձեւաչափով՝ առանց հզօր ուժի մը հովանաւորութեան,** որ իր սեփական վարձքը քաղեց համաձայնութեան համար: Անշուշտ, ԱՄՆ միջոցներ չունէր երկու կողմերուն ստիպել Ուաշինկթոն գալ եւ ընդունիլ Թրամփի վարչակարգի պահանջած արտօնութիւնները: Ակներեւորէն, Հայաստան եւ Ազրբայճան իրենց սեփական պատճառներն ունէին ընդունելու ամերիկացի նախագահին հրաւերը:

5. Նկատի առնելով երկկողմանի բանակցութիւններուն խաղացած կեդրոնական դերը փաստաթուղթերու ստորագրութեան հասնելու համար, կը զարմանաս թէ **ինչու երկու երկիրները համաձայնեցան պատիւր տալ երրորդ կողմի եւ, ի դէպ, ԱՄՆ-ին:** Հաստատաբար, կողմերը կը գիտակցին որ այս քայլը պիտի նշանակէ Մոսկուայի որեւէ դերակատարութեան ուղղակի մերժում: Կարծեք երկու հանրապետութիւններէն իւրաքանչիւրը Ազրբայճան եւ Հայաստան, ունէր մէկ կամ աւելի պատճառներ: Հայաստանի համար ասիկա ծայրագոյն պատասխանն էր Ռուսաստանին՝ որ 2020-ի պատերազմէն ի վեր չկամեցաւ կատարել Ղարաբաղի եւ Հայաստանի նկատմամբ իր երկկողմանի եւ բազմակողմանի յանձնարարութիւնները: Ազրբայճանի համար, ասիկա հաւանաբար նախագահ Ալիեւի եւ վարչակարգի արեւմտեան ընդունումի պահանջն էր, ինչպէս նաեւ Պաքուի կարիքը ԱՄՆ-ի աջակցութեան՝ իր ածխաջրածնային տնտեսութեան նոր ներդրումներու համար:

6. **Գոնէ այս փուլին համար, Ուաշինկթոնի Գազաթնաժողովը խաղաղութեան գործընթացը վերադարձուց միջազգային ասպարէզ մէկ կարեւոր**

բացառութեամբ: Դուրս մնացին Եւրոպա, Ռուսաստան եւ այլ շահագրգռուած կողմեր: Ասիկա ԱՄՆ-ի միակողմանի գործողութիւնն էր, եւ կը տարբերէր նմանատիպ նախորդ գործընթացներէն, ուր ներկայ էին այլ ներգրաւուած կողմեր, նոյնիսկ եթէ համաձայնութիւնը առաջ կը մղուէր մէկ պետութեան կողմէ:

7. Դժուար է գնահատել՝ եթէ ասիկա պիտի ըլլայ առաւելութիւն թէ խոչընդոտ ապագայ քայլերուն համար: ԱՄՆ-ի կողմէ Պոսնիոյ կացութեան վրայ պարտադրուած Տայթոնի Համաձայնագիրը կը յուշէ՝ թէ մէկ երկիրի ճնշումը կրնայ աւելի արդիւնաւէտ ըլլալ քան բազմակողմանի միջնորդութիւնը: Այդ պարագային, ԱՄՆ պատրաստ էր եւ կը փափաքէր օգտագործել ՆԱԹՕ-ի ուժը ստիպելու կողմերուն հասնիլ համաձայնութեան: **Հայաստան-Ազրբայճանի պարագային ոչ մէկ նման ուժ կիրարկուեցաւ:**

Միջնորդները կրնան օգտակար ըլլալ, բայց յաճախ անգոր կամ անյօժար են լուրջ ճնշումներ քանեցնելու, եւ եթէ անոնք մեծ տերութիւններ են՝ միշտ իրենց միջնորդական կացութիւնը պիտի օգտագործեն իբրեւ ռազմավարական քայլ իրենց մրցակիցներուն կամ հակառակորդներուն դէմ, ինչպէս նաեւ գործարքէն բան մը քաղելու նպատակով՝ դիրացնելու փոխարէն բարդացնելով յետագայ քայլերը:

8. Ինչպէս ֆրանսահայ ականաւոր վերլուծող Կայծ Մինասեան նշեց՝ դէպի Օգոստոս 8-ը տանող գործընթացը **դիրացաւ, եթէ ոչ կարելի դարձաւ,** երկու կարեւոր մայրաքաղաքներու շնորհիւ. Անքարա օգտակար եղաւ վերջին ամիսներու ընթացքին զսպելու Պաքուն, իսկ Փարիզ վճռորոշ պահուն դիւանագիտական աջակցութիւն տրամադրեց Հայաստանին:

Իրականութեան մէջ, նման աջակցութեան տրամադրումը **դրացի եւ մեծ տերութիւններու դերը** պէտք է ըլլայ:

9. Այս համաձայնագիրները դուրս կը ձգեն բազմաթիւ կարեւոր հարցեր, ինչպէս Պաքու գտնուող հայ գերիներուն ճակատագիրը եւ հայկական մշակութային յուշարձաններուն կործանումը: Յոյսով ենք զանոնք կարելի ըլլայ քննարկել յետագային, երբ այս համաձայնութիւնները նպաստեն նուազեցնելու ատելութիւնը, կասկածներն ու վախերը, եւ աւելցնեն վստահութիւնն ու յարգանքը:

Բ. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՇԱՀԵՐԸ

Փաստաթուղթերուն ամբողջականութիւնը գնահատելու միջոցներէն մէկն է տեսնել թէ անոնց բովանդակութիւնը որ աստիճան կը հասցէագրէ Հայաստանը դիմագրաւող ամենէն կարեւոր մարտահրաւերները:

10. Կը կարծեմ՝ որ կարելի է հաստատել, թէ այս փաստաթուղթերը **կ'ամրապնդեն Հայաստանի**

ինքնիշխանության պահպանումը եւ իր տարածքային ամբողջականության ապահովումը: Ազրբայեյճան վերահաստատեց իր յանձնառութիւնը յարգելու Հայաստանի ինքնիշխանութիւնը եւ տարածքային ամբողջականութիւնը: Այժմ Ազրբայեյճան պարտաւորուեցաւ ճանաչել Հայաստանի տարածքային ամբողջականութեան սկզբունքը՝ ըստ 1991-ի Ալմա-Աթայի հռչակագիրին, նպատակ մը՝ որուն Երեւան երկար ժամանակ է կը ձգտէր, բխուելով Պաքուի դիմադրութեան:

11. Փաստաթուղթերը նաեւ առաւել կը նուազեցնեն Ազրբայեյճանի ռազմական գործողութեան սպառնալիքը Հայաստանի հարաւին դէմ, որուն նպատակն էր Մեղրիի ընդմէջէն ապահովել Ազրբայեյճանի հիմնական տարածքը Նախիջեւանի արտերկիրին կապող տարանցիկ ճանապարհ: Այդ սպառնալիքը երկար ժամանակ կախուած էր Հայաստանի գլխուն վրայ՝ պատճառելով անհանգրստութիւն եւ անորոշութիւն բնակչութեան մօտ եւ, թերեւս, որոշ հնարաւոր ներդրողներու: Ներկայ կացութեան մէջ, Հայաստանի հետ մնացած անհամաձայնութիւնները կարգադրելու համար՝ ուժի կիրարկումը բացառելու Պաքուի համաձայնութիւնը պէտք չէ անդրադարձային կերպով անտեսել:

12. Այս համաձայնագիրները գնահատելու համար պէտք է մտածել Հայաստանի ունեցած այլ-ընտրանքներուն մասին, որոնք շատ չեն: Նոյնիսկ երբ Հայաստան յաղթանակած էր առաջին Ղարաբաղի պատերազմին, ընտրութիւնը լաւի եւ վատի միջեւ չէր, այլ վատի եւ վատագոյնի:

13. Հայաստանի ժողովուրդը եւ անոր նկատմամբ հոգատար մարդիկ լաւ հիմք ունին քիչ մը աւելի հանգիստ շունչ քաշելու, քանի որ այս փաստաթուղթերը կը հեռացնեն եւ նուազագոյնի կը հասցնեն իրենց ապահովութեան մեծ սպառնալիքը: Ժողովուրդի իրաւունքն է նաեւ ունենալ աւելի խոստմնալից ապագայ ընդհանուր առմամբ նուազ անորոշութեամբ եւ իրենց որդիներու ճակատագիրին նկատմամբ նուազ մտահոգութեամբ: Խաղաղ ապագայի յոյսը անհրաժեշտ պայման է հասարակութեան եւ պետութեան միջեւ արդիւնաւետ եւ դրական յարաբերութիւններու, ինչպէս նաեւ ժողովրդավարութեան եւ ընկերային համերաշխութեան համար:

14. Այս փաստաթուղթերուն ստորագրումը նաեւ **փորձութիւն է Հայաստանի ընդդիմութեան համար:** Այս ընդդիմութեան մեծամասնութիւնը կը պնդէ՝ թէ Հայաստան կը շարժի դէպի նոր պատերազմ եւ ինքնակործանում, եւ թէ Փաշինեանի կառավարութեան քաղաքականութիւնը անխուսափելիօրէն պիտի յանգեցնէ այդ հետեւանքներուն: Անոնց սովորական գործելակերպն է քաղաքականութիւնը եւ քաղաքական քայլերը մեկնաբանելու այնպիսի եղանակներ գտնել՝ որոնք կ'արդարացնեն իրենց անվերապահ եւ բացարձակ հակառակութիւնը

Փաշինեանի կառավարութեան, երբեմն արդար բայց մեծ մասամբ սխալ հիմնաւորումներով: Ասիկա կրնար բնական ըլլալ սովորական պայմաններու մէջ, ինչ որ սակայն Հայաստանի պարագան չէ: Կը մնայ տեսնել, արդեօք այս ուժերը պիտի կարողանա՞ն գնահատել հայ-ազրբայեյճանական յարաբերութիւններու այս դրական ուղղութիւնը, փոխանակ մտասուեռուած մնալու Փաշինեանին իշխանութենէ հեռացնելու միակ նպատակին վրայ:

Կարելի չէ **մտահոգութիւն յայտնել Հայաստանի տարածքային ամբողջականութեան եւ ապահովութեան նկատմամբ առանց գնահատելու խաղաղութեան նախաստորագրուած համաձայնագիրի եւ** Հայաստանի հետ մնացած անհամաձայնութիւնները կարգադրելու ուղղութեամբ Ազրբայեյճանի ուժ չկիրարկելու յետագայ յանձնառութեան **դրական կողմերը:**

Ոչ մէկ փաստաթուղթ կամ փաստաթուղթերու ծրար կու տայ **ապահովութեան եւ խաղաղութեան անխախտ երաշխիք:** Կարելի չէ նաեւ պնդել՝ որ այս փաստաթուղթերը նման երաշխիք կու տան: Բայց անոնք որոնք անկարող են գնահատել այդ ուղղութեամբ կատարուած դրական քայլերը, անկասկած կը նպաստեն ապրելու ինքնաբաւ մարգարէութիւններու միջոցով:

15. Անկասկած, այս համաձայնութիւնը կը բարձրացնէ Հայաստանի ռազմավարական նշանակութիւնը, որ դուրս մնացած էր Հարաւային Կովկասի միջազգային կարեւորութիւն ներկայացնող տարանցիկ ճանապարհներէն:

Գ. ԶՈՐՄ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

Նկատի ունինք խաղաղութեան համաձայնագիրի ստորագրութեան խոչընդոտ հանդիսացող Պաքուի բարձրացուցած երկու հարցերը՝ որոնք չեն յիշատակուած Ուաշինկթոնի նախաստորագրուած փաստաթուղթին մէջ, եւ այլ հարցեր:

16. Նախ, Ազրբայեյճանի քաղաքացիներն ու ապրանքները Մեղրիով դէպի իր արտերկիր Նախիջեւան փոխադրող **տարանցիկ ճանապարհին** բարդ հարցը. ընդունուեցաւ նոր բանաձեւ՝ ճանապարհին վարձակալութիւնը տրուելով ԱՄՆ կազմակերպութեան մը, որ պիտի գործէ ինքնիշխան Հայաստանի տարածքային իրաւունքներու եւ վերահսկողութեան տակ: Աւելի վարը պիտի անդրադառնամ այս համաձայնութեան նշանակութիւնները տեղական եւ այլ ուժերու ռազմավարական շահերուն համար:

Այստեղ գլխաւոր կէտը այն է՝ որ **համաձայնութիւնը զերծ է որեւէ մասնայատկութենէ.** այս պահուն դժուար է իմանալ՝ թէ ինչպէս ընդհանուր սկզբունքները պիտի վերածուին գործողութեան: Ասիկա կախուած է այն **օրէնսդրութենէն՝ զոր Հայաստանի Ազգային Ժողովը պիտի ընդունի այս նիւթին շուրջ,** ինչպէս նաեւ բանակցութիւններէն՝

որոնք հիմա պետք է սկսին Հայաստանի եւ ԱՄՆ-ի միջեւ, Ազրբայձանի, թերեւս նաեւ Թուրքիոյ հաստատ ներգրաւումով, եւ Ռուսաստանի ու Իրանի գործողութիւններով կամ գործողութիւններու բացակայութեամբ:

Ինչպէս նշեց Կայծ Մինասեան, կարելոր է որ բնագիրը այլեւս հարաւային երթելեկութեան հարցին չդիմէ իբրեւ «միջանցք», որ յառաջացուցած է աւելորդ վախեր եւ մտահոգութիւններ:

17. Երկրորդ խնդիրը **Ազրբայձանի հաստատակամ պահանջն է որ Հայաստան փոխէ իր Սահմանադրութիւնը**, բացառելու համար որեւէ տարր՝ որ կրնայ Պաքուի կողմէ մեկնաբանուիլ, եւ մեկնաբանուած է, իբրեւ Հայաստանի տարածքային պահանջ Ազրբայձանէն:

Այս պարագային, գիտենք որ Օգոստոս 8-ին ընդունուած ոչ մէկ փաստաթուղթ կը յղէ այս հարցին: Բայց եւ այնպէս, Օգոստոս 8-ին, նախագահ Ալիեւ եւ իր խորհրդատուներէն մէկը Էլչին Ամիրպայով, **կրկնեցին նման փոփոխութեան համար Պաքուի պահանջը**, իբրեւ նախապայման խաղաղութեան համաձայնագիրի ստորագրութեան եւ Հայաստանի հետ յարաբերութիւններու յետագայ բնականոնացումին:

Ինծի համար յստակ չէ՝ թէ այս հարցը, որ Հայաստանի համար դիւրաւ լուծելի չէ, որ աստիճան իրական մտահոգութիւն մըն է Պաքուի համար, եւ որ աստիճան միջոց մըն է յետաձգելու ստորագրութիւնը՝ ապահովելու համար ապագային նոր պահանջներ ներկայացնելու կարելիութիւնը: Պաքու կ'ուզէ ջնջել որեւէ սահմանադրական հիմք՝ որ ապագային կրնայ առիթ տալ ռեւէ հայ առաջնորդի հանդէս գալու Ազրբայձանի դէմ տարածքային պահանջներու քաղաքականութեամբ: **Կրնայ ըլլալ անկեղծ է Պաքուի մտահոգութիւնը:** Բայց ասիկա տակաւին զայն չի վերածեր իրական խնդիրի: Վերջապէս, եթէ Փաշինեան կարողանայ Հայաստանի Սահմանադրութիւնը փոխել նոյնքան դիւրութեամբ որքան Ալիեւը Ազրբայձանի մէջ, ապագային Հայաստանի ռեւէ նոր առաջնորդ որ համաձայն չէ Փաշինեանի քաղաքականութեան, կրնայ նոյնպէս փոխել այդ նոր Սահմանադրութիւնը:

Ազրբայձանի եւ Հայաստանի միջեւ խաղաղութիւնը կրնայ կայունանալ՝ անոնց միջեւ յաւելեալ վստահութեան կառուցումով, երկու երկիրներու ժողովուրդներուն օգուտ բերող բնական յարաբերութիւններու զարգացումով, ինչպէս նաեւ Հայաստանի դէմ Ազրբայձանի յարձակողական հռետորաբանութեան եւ գործողութիւններուն դադրեցումով, որոնք կը հրահրեն Հայաստանի ընդդիմութեան առարկութիւնները՝ թէ Ազրբայձան չ'ուզեր խաղաղութիւն, թէ անվստահելի է ան, եւ մինչ Հայաստան կը համաձայնի Պաքուի պայմաններուն՝ ան հանդէս կու գայ նոր պահանջներով:

Կարելի չէ իրական մտահոգութիւններ ունենալ

Հայաստանի ապագայ առաջնորդներուն նկատմամբ՝ որոնք կրնան Փաշինեանի դէմ ազրբայձանական վարքը օգտագործելով հասնիլ իշխանութեան, եւ միաժամանակ **նոյն վարքով սնուցանել այդ ընդդիմութիւնը:**

18. Ուաշինկթոնի մէջ համաձայնեցան՝ որ Հայաստան եւ Ազրբայձան պիտի դիմեն ԵԱՀԿ Մինսքի Խումբի կազմալուծումին համար՝ ԱՄՆ-ի աջակցութեամբ: Ասիկա ընդամէնը իրաւական քայլ մըն էր, քանի որ Մինսքի Խումբը 2020-ի պատերազմէն ի վեր գործնականապէս դադրած էր գոյութիւն ունենալէ եւ բաւական երկար ժամանակ մնացած էր կիսամեղ վիճակի մէջ:

19. Թէեւ կը թուի՝ որ Ազրբայձան տակաւին լիովին յանձնառու չէ եղած խաղաղութեան համաձայնութեան կանոններուն, սակայն կը յուսանք **Պաքու վերջ դնէ Արեւմտեան Ազրբայձանի հռետորաբանութեան**, որ ակնյայտօրէն կը բովանդակէ Հայաստանը: Այս քայլը թերեւս բաւարար չըլլայ մեղմելու Հայաստանի մէջ այս նիւթին շուրջ առկայ վախերը, բայց կրնայ լաւ սկիզբ մը հանդիսանալ:

Դ. ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ՏԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

20. Վերլուծողներու շրջանակին մէջ միտում կայ այս **համաձայնագիրներուն նշանակութիւնը չափել այս կամ այն կողմի աշխարհաքաղաքական բաժանումի համար ունեցած իրենց արժէքով:** Ընդհանուր ընկալումը այն է՝ որ շահեցան ԱՄՆ-ը կամ Արեւմուտքը եւ պարտուեցաւ Ռուսաստանը: Աւելին, ոմանք կը պնդեն՝ որ Ռուսաստան պիտի չընդունի այս կորուստը. դիտելով Վրաստանին եւ Ուքրաինային, անոնք կը պնդեն որ Հայաստան եւ Ազրբայձան բաւական խիզախեցին:

Անշուշտ ասիկա լուրջ առարկութիւն է: **Բայց այդ առարկութիւնը կը յառաջացնէ երկու խնդիր:** Առաջին, ան **հարցականի տակ չի դնէր Ռուսաստանի յոխորտանքը**՝ որ դրացի տարածքներուն մէջ Մոսկուայի ունեցած շահերու շրջանակէն անդին կը մեկնի, այսինքն՝ դրացի տարածքներու ժողովուրդներուն վճարած գինը՝ երբ կ'որդեգրեն Ռուսաստանի վրէժխնդրութեան սպառնալիքով գերակշիռ քաղաքականութիւն:

Երկրորդ, Ռուսաստանի վարքը կ'անցնի ինքնապաշտպանութեան սահմանը. ան նաեւ կայսերապաշտական մտածելակերպի մասն է, որուն մասին խօսած եմ այլուր: **Կայսրութիւնները կը փրօզուին, բայց կայսերապաշտական մտածելակերպը կը գոյատեւէ:** Որքան արագ մոռցանք՝ որ այս նոյն ժողովուրդներն էին որոնք խորտակեցին Խորհրդային/Ռուսական կայսրութիւնը:

Եթէ արտաքին սպառնալիքներուն հանդէպ Խորհրդային/Ռուսական կայսրութիւններուն եւ յետկայսերապաշտական մտածելակերպին արձագանգը սահմանափակուած ըլլար դրացիներուն

սահմանած արտաքին եւ ապահովութեան քաղաքականութեան որդեգրումով, ապա **հասկնալի կ'ըլլար ակնկալել որ դրացիները գործէին պատասխանատու կերպով եւ չդառնային գործիքներ Ռուսաստանի հակառակորդներուն կամ թշնամիներուն ձեռքը**: Բայց պատմութիւնը ցոյց տուած է, որ Ռուսաստանէն կարելի է ակնկալել բիրտ ուժով վրէժխնդրութիւն այն ոտնձգութիւններուն դէմ որոնք տեղի կ'ունենան իր համարած սեփական յետնատարածքին կամ ստորամասին վրայ: Պատմութիւնը նոյնպէս ցոյց տուած է, որ **Ռուսաստան կը պահանջէ այդ տարածքներու ժողովուրդներէն ղեկավար ընդունիլ Մոսկուայի ընտրած առաջնորդները**՝ այն տիպարով որ Մոսկուա ստեղծած է ինքն իր համար, կամ ալ ենթարկուիլ տարածքներու ուղղակի գրաւումի եւ բռնակցումի: Այդպէս վարուեցաւ Խորհրդային Միութիւնը, մինչդեռ ցարական Ռուսաստանը ուղղակիօրէն գրաւած էր այդ տարածքները: Ընդունիլ կայսրութիւնը իբրեւ անառարկելի ճշմարտութիւն, ինչ որ ալ կոչուի այդ կայսրութիւնը, չի կրնար ռազմավարական հակամարտութիւններու խնդիրի լուծումը ըլլալ, ընդհակառակը, կայսրութիւնները իրենք կը դառնան նման հակամարտութիւններու պատճառը:

Ես լուրջ կասկածներ ունիմ՝ որ ուքրաինացի երեխաներուն անընդհատ առեւանգումը, քաղաքացիական թիրախներուն աւերումը, նոյնիքը քաղաքացիներուն թիրախաւորումը եւ դրացիներու տարածքներուն ուղղակի բռնակցումը, կարելի է բացատրել ՆԱԹՕ-ի ընդլայնումի Արեւմտեան խիստ արատաւոր քաղաքականութեան հանդէպ Ռուսաստանի ունեցած մտահոգութիւններով:

21. Կայսրութիւնները կը փլուզուին եւ կը նահանջեն: Ներկայիս, Մոսկուա չի գտնուիր Ազրբայէյճանն ու Հայաստանը գրաւելու դիրքի վրայ: **Մոսկուա տիրած է տարածաշրջանին վրայ՝ մէկ ժողովուրդը միւսին դէմ գրգռելով եւ իրեն կողմնակից վերնախաւերը բերելով իշխանութեան**, այսինքն՝ օգտագործելով երկիրի տեղական քաղաքական հակառակութիւնները: Ասիկա չի նշանակեր որ տեղական ընդդիմադիր ուժերուն դժգոհութիւնները անօրինական են, այլ պարզապէս ցոյց կու տայ որ յաճախ օրինական դժգոհութիւնները կ'որդեգրուին եւ ապա կ'օգտագործուին մեծ դերակատարներու խաղերուն մէջ:

Կասկածելի է որ Ազրբայէյճանի մէջ մնացած ըլլան բազմաթիւ ռուսամէտ տարրեր: Բայց անոնք կան Հայաստանի մէջ եւ կը խրախուսուին դիմելու բռնութեան՝ իշխանափոխութիւն իրականացնելու համար: Այստեղ է ուր կը համապատասխանեն ներքին եւ միջազգային քաղաքականութիւնները եւ այսպէս է որ կարելի է հասկնալ Փաշինեանի կառավարութեան ընդդիմութեան մեծ մասը՝ օլիկարքներ, նախկին ղեկավարներ, եկեղեցի:

Անոնք որոնք իրենց վերլուծութիւններուն մէջ

կայսրութիւններուն կը վերագրեն տեւականութիւն եւ անառարկելիօէն կ'ընդունին յետկայսերապաշտական վարքի անխուսափելիութիւնը, **կ'անտեսեն նոյնիսկ նորագոյն պատմութիւնը**:

22. Ռուսաստանը Հայաստանին համարած է **անառարկելիօրէն իրեն պատկանող պետութիւն** եւ ձախողած իրականացնել իր պարտաւորութիւնները՝ զորս ստանձնած էր Հայաստանի հետ երկկողմանի եւ բազմակողմանի համաձայնագիրերով: Մոսկուա ոչ մէկ նշան ցոյց տուաւ՝ որ ապագային տարբեր կերպով կրնայ վարուիլ: Հակառակ ասոր, Մոսկուա տակաւին կ'ակնկալէ որ իր հետ վերաբերին իբրեւ Հայաստանի փրկիչ:

Ասիկա չի նշանակեր որ ես համաձայն եմ Հայաստանի կառավարութեան արտաքին եւ ապահովութեան քաղաքականութեան բոլոր կողմերուն կամ ձեւակերպումներուն, բայց կը գնահատեմ **կառավարութեան գլխաւոր առաջնորդող սկզբունքը՝ որ ճշդօրէն եղած է երկիրին ապահովութիւնը փնտռել հակամարտութեան աղբիւրներու եւ տարածքային սպառնալիքներու նուազեցումին մէջ**՝ դրացիներուն հետ աշխատակցութեամբ, միաժամանակ ինքնիշխանութիւնը, տարածքային ամբողջականութիւնը եւ խաղաղութիւնը դասելով միւս բոլոր արժէքներէն վեր:

23. Կայսրութիւնները կը փլուզուին եւ կը նահանջեն, եւ ոչ միայն ռուսականը: **ԱՄՆ կայսրութիւնը եւս կը նահանջէ**, հակառակ Ուաշինկթոնի ջղաձիգ եւ անդրադարձային գործողութիւններուն: Ասոր ամենակարեւոր ապացոյցը պէտք է փնտռել ոչ թէ ամերիկեան արտաքին քաղաքականութեան մէջ, այլ Ուաշինկթոնի ղեկավարութեան որակին կամ անոր բացակայութեան, քաղաքական տրամաւորութեան մակարդակին եւ պետութիւնն ու ռազմական ծախքը ապահովող անկայուն փոխառութիւններուն մէջ: Ասոնք կայսրութիւն կամ յետկայսերապաշտական քաղաքականութիւն պահպանող երեւոյթներ չեն, այլ պատմականօրէն, անկում ապրող կայսրութիւններու ախտանիշեր են:

Կարելի է նայիլ նաեւ **Երկրորդ Համաշխարհային Պատերազմէն ետք ԱՄՆ-ի երեւակայած եւ հաստատած համաշխարհային կարգի աւելի լայն պատկերի տխուր վիճակին**՝ ՄԱԿ-ը եւ անոր յարակից հիմնարկները, ՆԱԹՕ-ն, նշած ըլլալու համար լոկ քանի մը անուն: Ներկայիս ասոնցմէ ոչ մէկը կը գործէ արդիւնաւէտութեան կամ ներդաշնակութեան որեւէ մակարդակով, գլխաւորաբար ԱՄՆ-ի քաղաքականութեան պատճառով:

24. **ԱՄՆ հանդէս կու գայ իբրեւ Օգոստոս 8-ի համաձայնագիրերու երաշխաւոր**, բայց ասոր մասին ոչ մէկ նշում կայ ստորագրուած փաստաթուղթերուն մէջ: Եթէ նոյնիսկ նման դրոյթ ըլլար, հազիւ կը պատկերացնեմ որ ԱՄՆ-ը ուժ գործածէ ստիպելու Հայաստանին կամ Ազրբայէյճանին հետեւիլ համաձայնութիւններուն, երբ համաձայնած

թեան: Բարձրագոյն յարգանք կը տածեմ նաեւ Իրանի ղեկավարութեան պետականութեան հանդէպ իր ունեցած խոր գգացողութեան համար, պետականութիւն՝ որ հազարամեակներ գոյատեւեց եւ փաստեց իր շահերը սահմանելու ունակութիւն: Պէտք չէ թերագնահատել երկու երկիրներուն կարողութիւնը փոփոխութիւնները հասկնալու, նոր վիճակներուն յարմարուելու եւ միաժամանակ իրենց շահերը պաշտպանելու՝ Երեւանի եւ Պաքուի հետ համագործակցութեամբ:

27. Կասկած չկայ որ ըստ էութեան, **Եւրոպա եւ ԱՄՆ չեն հրաժարած իրենց հակախորհրդային եւ հակառուսական մտածելակերպէն**, Ռուսաստանի դէմ սպառնալիքներու Մոսկուայի մտահոգութիւնները հասցնելով վտանգաւոր աստիճանի:

Հարցումը՝ զոր պէտք է տանք, այն է՝ **թէ պէ՞տք է արդեօք մտահոգութիւնք այս դրացի երկիրներու ժողովուրդներուն համար:**

Կարելո՞ր են անոնք: Նշանակութիւն ունի՞ն մեզի համար: Թէ՞ անոնց պէտք է ընդամենը դիտել իբրեւ զինուորներ՝ մեծ տղոց խաղացած ճատրակին մէջ: Ժողովուրդները նշանակութիւն ունի՞ն քաղաքականութեան մէջ: Եթէ ոչ, ի՞նչ է քաղաքականութեան նպատակը՝ ըլլայ ներքին թէ միջազգային: Միայն մեծ տէրութիւններու ռազմավարական շահերուն գոհացում տալ, անկախ անկէ՞ թէ այս տէրութիւնները ինչպիսի քաղաքականութիւն կը ծրագրեն կենսական շահերու եւ ռազմավարական յղացումներու անունով, իրենց մրցակցութիւններու անունով, անջատուած այդ երկիրներուն մէջ իսկական ժողովուրդներու ապրած իրականութիւններէն:

28. Ոմանք կրնան մտածել՝ որ **ասիկա գաղափարապաշտական առարկութիւն է: Անոնք կը սխալին:** Ասոնք հարցումներն են պատմաբանի մը՝ որ անցած է քաղաքական փորձառութեան ընդմէջէն եւ, 1990-ականներու քանի մը վճռորոշ տարիներուն, ներգրաւուած դիւանագիտութեան մէջ: Եթէ տեղական ժողովուրդները եւ դրացի երկիրներուն ժողովուրդները նշանակութիւն չունենային, քանի մը հազար տարի առաջ սկիզբ առած կայսրութիւնները գոյատեւած պիտի ըլլային մինչեւ այսօր:

Ըմբռնելով միջազգային մրցակցութիւններն ու անոնց վրայ հիմնուած ռազմավարական նախատիպերը, կը հասկնանք որ լոկ կայսերական մրցակցութիւնները եւ ռազմավարութիւնները պիտի մնան թերի՝ եթէ անոնք անտեսեն ժողովուրդներու երբեմն լուր բայց միշտ անխուսափելի դերը, ըլլան անոնք կայսերական իշխանութեան ենթակա՝ ներ կամ նախկին գաղութներու բնակիչներ:

Ե. ԵԶՐԱՓԱԿԻՉ ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

29. Ազըրպէյճան եւ Հայաստան պէտք պիտի ունենան սերտօրէն համագործակցիլ Ռուսաստանի եւ Իրանի հետ, որպէսզի երկու պատերազմող

երկիրները կարենան ամրապնդել իրենց միջեւ ընթացող խաղաղութեան գործընթացը:

30. Բոլոր այս հարցերը կը պահանջեն **ամէնօրեայ հետեւողականութիւն եւ հոգատարութիւն:** Յետագայ յառաջընթացի կարելիութիւնները կախուած են երկու հանրապետութիւններու միասին եւ ուղղակի աշխատելու կարողութենէն եւ ցանկութենէն, առանց վերադառնալու քեռիները օգնութեան կանչելու հին սովորութեան կարգադրելու համար իրենց անհամաձայնութիւնները:

31. **Որոշ լուծումներ աւելի շատ խնդիրներ կը ստեղծեն քան կը լուծեն:** Ուաշինկթոնի Օգոստոս 8-ի համաձայնութիւնները կրնան վերածուիլ այդպիսի հարցի: Բարեբախտաբար, ինչպէս վերը նշուեցաւ, Ուաշինկթոնի համաձայնութիւններուն հիմնական մեթոտաբանութիւնը արդիւնքն է ուղղակի, չմիջնորդուած եւ երկկողմանի բանակցութիւններու: Եւ ասիկա կը հանդիսանայ Օգոստոս 8-ին ստորագրուած համաձայնութիւններուն ամենադրական կողմերէն մէկը: Նշանակալիօրէն աւելցաւ Ազըրպէյճանի եւ Հայաստանի առաջնորդներուն փոխադարձ վստահութիւնը, հիմնուած այն ըմբռնումին վրայ՝ որ իրենց շահերուն մէկ մասը, եթէ ոչ մեծամասնութիւնը, կը համապատասխանեն իրարու: Թէեւ վստահութիւնը ամրակուր չէ տակաւին, բայց բաւարար է յետագայ կառուցումի համար:

32. Այս փաստաթուղթերուն կարեւորութիւնը գնահատելու միջոցներէն մէկն է տեսնել, եթէ **անոնք բաւարար յառաջընթաց պիտի արձանագրեն Թուրքիոյ համար**՝ գործնական քայլեր կատարելու Երեւանի հետ յարաբերութիւնները բնականոնացնելու ուղղութեամբ, ներառեալ Հայաստանի հետ սահմանի բացումը: Այս փաստաթուղթերը արդեօք նախագահ Էլիամ Ալիեւին բաւարար հիմք կու տա՞ն դադրեցնելու իր ազդեցութիւնը Անքարայի վրայ՝ սահմանելու համար Թուրքիոյ քաղաքականութիւնը Հայաստանի հանդէպ: Յարդ ոչ մէկ նշան կայ այդպէս ըլլալու: Եթէ այդպէս է՝ ցաւալի է, քանզի քանի մը գործնական եւ իմաստալից քայլերով Անքարա կրնայ նշանակալի նպաստ ունենալ այս փաստաթուղթերուն շնորհիւ արձանագրուած յառաջընթացը ամրապնդելու համար:

33. Հարաւային Կովկասի ապագայի աւելի յարատեւ լուծումի համար պէտք է ձգտիլ **Հարաւային Կովկասը դարձնել քաղաքական, այլ ոչ թէ պարզապէս աշխարհագրական յղացք:** Հարաւային Կովկասի երեք հանրապետութիւնները կրնան համագործակցութիւնը սկսիլ բազմաթիւ մակարդակներով՝ ամրապնդելու համար վերջին բանակցութիւններով նուաճուած շատ լուրջ յառաջդիմութեան ձեռքբերումները: Նման զարգացումը պիտի նպաստէ տարածաշրջանը դարձնելու աւելի քան լոկ արտաքին տէրութիւններու խաղաղաշտ, կամ փոխելու տարածաշրջանը իբրեւ տարանցիկ ճանապարհ դիտելու կառավարութիւններու եւ փորձագէտներու

վերաբերմունքը, որոնք իրենց վերլուծություններուն մէջ յաճախ կ'անտեսեն, որ Հարաւային Կովկասի մէջ կ'ապրին իսկական մարդիկ՝ իրենց սեփական գաղափարներով եւ շահերով:

Այժմ Հայաստանին եւ Ազրբայէջանին կը մնայ համատեղ աշխատիլ՝ Վրաստանի հետ միասին, եւ թոյլ չտալ որ իրենց նորակազմ խաղաղութեան ուղին ձեւագեղովի եւ/կամ քայքայովի որեւէ արտաքին ուժի կողմէ: Այլընտրանքը պիտի ըլլայ վերադարձ դէպի արտաքին մեքենայութիւններու եւ նորոգեալ հակամարտութեան դարաշրջանը՝ երբ Հայաստանն ու Ազրբայէջանը կը վերածուին խաղային զինուորներու եւ կը դիտուին բացառա-

պէս իբրեւ երկիրներ՝ որոնց տարածքէն կ'անցնին քարիւղի խողովակները: Ազրբայէջան եւ Հայաստան փաստեցին իրենց կարողութիւնը զարգացնելու այնպիսի ճանապարհ՝ որ կ'ամրապնդէ իրենց ինքնիշխանութիւնը. այժմ անոնք կրնան պահել զայն: Ինքնիշխանութիւնը իր հետ կը բերէ նաեւ պատասխանատուութիւններ. նախ եւ առաջ՝ այն ժողովուրդներուն հանդէպ, որոնց համար կը գործադրուի ինքնիշխանութիւնը:

ԺԻՐԱՅՐ ԼԻՊԱՐԻՏԵԱՆ

The Armenian Mirror-Spectator

Անգլերէնէ թարգմ.՝ Ա.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՐՄԱՆ ԹՕՔԱԹԵԱՆԻ ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱԳԱՅՈՒԹԻՒՆԸ (1931-1934)

1931 Յուլիս 4-ին կ'ունենայ առաջնէկ ելոյթը Վիեննայի Պետական Օփերային (Wiener Staatsoper) մէջ, երգելով Turiddu (*Cavalleria rusticana*)⁴⁵ եւ Canio⁴⁶ (*Pagliacci*), առաջինը՝ Maria Jeritza-ի հետ, երկրորդը՝ Marie Gerhart-ի:

Ներկայացումի գլխաւոր լեզուն գերմաներէն էր, բայց Թօքթեան իբրեւ այցելու արուեստագէտ, երգած է իտալերէն:

Երգիչը կ'ընդունուի յոտընկայս ծափահարութիւններով եւ հիացական բացազանչութիւններով, իսկ *Pagliacci*-ի գլխաւոր արիան կը կրկնուի: *The New York Times*-ի թղթակիցը Վիեննայէն կը հեռագրէ լրագիրին.

«Այսօր, երբ Մէթրոփոլիթըն Օփերայի ամերիկացի թէնոր Արման Թօքթեան վերջացուց 'Ridi, Pagliaccio' արիան, Վիեննայի Պետական Օփերան թնդաց «Պռաւօ» եւ «Նոր Քարուօ մը» հիսթերիք բացազանչութիւններով: Ունկնդիրները, որոնց մէջ կը գտնուէին նախագահ Միքլաս եւ բազմաթիւ այլ երեւելիներ ու քննադատներ, ոտքի կանգնեցան պիս պահանջելու համար»⁴⁷:

Աղեքսանդրիոյ *Թահիտրոմոս* լրագիրի քննադատը՝ որ Եգիպտոսէն ծանօթ էր Թօքթեանին, ներկայ կը գտնուի բեմադրութեան եւ կ'արձանագրէ.

«Այն զիշեր *աբօթօզի* զիշեր մը եղաւ իրեն համար, ինչպէս եւ Երիծայի: Աւելի քան 20 անգամներ մեծ բազմութեան մը կողմէ բեմ կանչուեցաւ, որոտընդոստ ծափերով»⁴⁸:

Վ. Պ. Իսպէլերեան եւս ներկայ էր բեմադրութեան: Կը գրէ երկար թղթակցութիւն մը.

«Երբ թերթերուն մէջ կարդացի թէ Նիւ Եորքի Մէթրոփոլիթէն օփերայի թէնոր Պ. Արմէն Թօքթեան Վիեննա հասած է, անհամբերութեամբ սպասեցի իր առաջին նուագահանդէսին: Այն պարագան թէ Ամերիկայի մէջ երգած է Վիեննայի օփերայի աշխարհահռչակ երգչուհի Տիկին Երիցայի հետ եւ անոր թելադրութեամբ Վիեննա եկած, արդէն մեծ գրաւական մըն էր իր բացառիկ կարողութեան եւ յաջողութեան: Ու անսահման ուրախութեամբ մըն է որ ոտք կը կոխեմ Օփերայէն ներս, ներքնապէս խիստ հպարտ, որովհետեւ առաջին անգամն է որ հայ երգիչ մը համարձակութիւնը կ'ունենայ այս սրբազան բեմին վրայ ոտք կոխելու, բեմ մը որ մինչեւ հիմա աշխարհահռչակ երգիչներու, Քարուօներու, Շալեափիներու եւ նման անվիճելի հեղինակութիւններուն միայն յատկացուած էր:

«Հակառակ սարսափելի տաքին, Օփերայի բոլոր օթեակներն ու աթոռներն գրաւուած են, շատեր նոյն իսկ տեղ չգտնելով ետ կը դառնան: Արմէն Թօքթեան, հազիւ 34-35 տարեկան աշխոյժ համակրելի երիտասարդ մը, բեմ կուգայ եւ տիրական ու ինքնավստահ կը սկսի երգել *Cavalleria rusticana*-ին Turiddu-ն, *Bajazzo*-ին Canio-ն: Արտակարգ լուծիւն մը կը տիրէ հսկայ սրահին մէջ եւ բոլոր հանդիսականները բազմաթիւ ամերիկացիներ, գերմանացիներ եւ անգլիացիներ, հիացումով կ'ունկնդրեն անոր անոյշ խիզախ ու կոտ ձայնին, որ ամբողջ սրահը մագնիսացած կը պահէ: Վարագոյրը հազիւ իջած, ծափահարութիւններու փոթորիկ մը կը փրթի, Պիսերը իրարու կը յաջորդեն եւ

Operntheater

Samstag den 4. Juli 1931
Außer Abonnement — Erhöhte Preise
Cavalleria rusticana
 (Sicilianische Bauernoper)

Oper in einem Aufzuge nach dem gleichnamigen Volksstück von G. Verga, G. Targioni-Tozzetti und G. Menasci — Nach der deutschen Bearbeitung von D. Vergarten, für das Operntheater eingerichtet

Regiechef: Hr. Duhan Musik von **Pietro Mascagni** Dirigent: Hr. Alwin

Santuzza, eine junge Bäuerin Hr. Ferica*
 Turridu, ein junger Bauer Hr. Baalen
 Lucia, seine Mutter Hr. Madin
 Alfio, ein Fuhrmann Hr. Michalsky
 Lola, seine Frau

* Ehrenmitglied

Landleute, Kinder
 Ort der Handlung: Ein sizilianisches Dorf

Der Bajazzo

Drama in zwei Akten und einem Prolog, Dichtung und Musik von R. Leoncavallo
 Deutsch von Ludwig Hartmann

Regiechef: Hr. Duhan Dirigent: Hr. Alwin

Canio, Haupt einer Dorfkomödiantentruppe }
 Nedda, sein Weib } in der Komödie
 Lollo, Komödiant } Bajazzo
 Pappo, Komödiant } Colombina
 Silvio, ein junger Bauer } Taddeo
 Ein Bauer } Harlequin
 Bauern, Bäuerinnen, Knaben usw. — Ort der Begebenheit: Bei Montalto in Calabrien — Zeit: 1865

* * * „Turridu“ und „Canio“ Hr. **Armand Zofatyan** von der Metropolitan Opera in New York a. G.

Das offizielle Programm nur bei den Billetteuren erhältlich. Preis 50 Groschen

Nach „Cavalleria rusticana“ eine größere Pause

Der Beginn der Vorstellung sowie jedes Aktes wird durch ein Glockenzeichen bekanntgegeben

Kassen-Eröffnung nach 6 1/2 Uhr Anfang 7 1/2 Uhr Ende nach 10 Uhr

Während der Vorspiele und der Akte bleiben die Saaltüren zum Parkett, Parterre und den Galerien geschlossen. Zutrittskommende können daher nur während der Pausen Einlaß finden

Das Publikum wird höflichst ersucht, von Beifallstundgebungen bei offener Szene Abstand zu nehmen

Der Kartenverkauf findet heute statt für obige Vorstellung und für

Sonntag	den	5.	Die Bohème, „Rudolf“ Hr. André Burdino von der Opera Comique in Paris a. G.
Montag	den	6.	Wiener Walzer — Die Puppenfee — Klein Idas Blumen. Außer Abonnement (Anfang 8 Uhr)

Weiterer Spielplan:

Dienstag	den	7.	Die Entführung aus dem Serail. Außer Abonnement (Anfang 8 Uhr)
Mittwoch	den	8.	Die verkaufte Braut. Außer Abonnement (Anfang 7 1/2 Uhr)
Donnerstag	den	9.	Der Troubadour. Außer Abonnement (Anfang 7 1/2 Uhr)
Freitag	den	10.	Margarethe (Faust). Außer Abonnement. Erhöhte Preise (Anfang 7 1/2 Uhr)
Samstag	den	11.	Der Barbier von Sevilla. Außer Abonnement (Anfang 8 Uhr)
Sonntag	den	12.	Bachusfest — Der Taugenichts in Wien. Außer Abonnement (Anfang 8 Uhr)
Montag	den	13.	Tosca, „Cavaradossi“ Hr. Armand Zofatyan von der Metropolitan Opera in New York a. G. Außer Abonnement. Erhöhte Preise (Anfang 7 1/2 Uhr)

„Gemeinlich“, Wien IX.

Վիեննայի Օփերա, 4 Յուլիս 1931, *Cavalleria rusticana* - *Pagliacci*-ի ազդ-յայտագիրը: Թերթին մեջտեղը թաւ տառերով յիշատակուած է Արման Թօքաթեանի անունը իբրեւ Մեթրոփոլիթըն Օփերայի երգիչ:

տասը անգամէ աւելի մեր հրաշալի հայրենակիցը բեմ կը կանչուի: Իսկ մեր սակաւաթիւ հայ ունկնդիրներու երջանկութիւնը անսահման է, հայ տաղանդին այս գերազանց յաղթանակին առջեւ:

«Հետեւեալ օրը, վիեննական բոլոր թերթերը, առանց բացառութեան, դրուատեցին հայ երգիչը, զոր մկրտեցին «Նոր Քարուզօ» անունով: Վիեննայի երաժշտական դժուարահաճ ու բժախնդիր քննադատները միահամուռ համաձայն են որ «բառին բուն անունով ճշմարիտ թէնօր մը մտիկ ըրին»⁴⁹:

Հանդէս ամօթեայի փոխանցումով, տեղական կարեւոր թերթ մը կը գրէ.

«Երիտասարդ հայն իսկական երգիչ մըն է, առաջին կարգի գեղարուեստագէտ, բանիմաց ու երանգալից Tenor մը: Իր խանդն ու գեղգեղելու հմայքը ձգիչ են: Սքանչելի առողջանութիւն մը ունի. իտալերէն բնագրին իւրաքանչիւր խօսքը ոսկւոյ պէս կը հոսի անոր շրթունքներէն: «Կոնծելու երգն»

[‘Viva, il vino spumeggiante’, Հ.Ա.] այնպիսի աշխուժով եւ պայծառ բարձրութեամբ հնչեցուց, որ որոտընդոստ ծափերու մէջ կորսուեցան երգին յետին հնչիւնները»⁵⁰:

Վիեննայի լրագիրները, ինչպէս նշուեցաւ, հիացած են: Ահաւասիկ անոնցմէ փունջ մը.

Neues Wiener Journal, 5 Յուլիս 1931

«Ահաւասիկ թենոր մը: Ուժեղ, փայլուն, մետաղեայ, ձկուն եւ լաւ մարզուած: Արման Թօքաթեան որ երէկ երգեց *Cavalleria rusticana*-ի Turiddu-ն եւ *Pagliacci*-ի Canio-ն, իսկական իտալացի թենոր մըն է, իտալական դպրոցի ամենէն ընտիր որակի գրեթէ բոլոր յատկանիշներով: Օփերայի Թատրոն բերած թենորի ձայնը կու գայ Քարուզոյի նոյն ակունքէն: Հասկնալի է, թէ ինչու ոչ-իտալական անունով իտալացի երգիչը Նիւ Եորքի Մեթրոփոլիթընի Maria Jeritza-ի նախընտրելի խաղընկերն է: Արման

Թօքաթեան նաեւ լաւ դերասան մըն է, ունի գեղարուեստական խառնուածք, եռանդ եւ ընդհանրապէս պրաւուրայի ու թատերականութեան հանդէպ յստակ հրճուանք»⁵¹:

Der Morgen, 6 Յուլիս 1931

«Ջերմ թենոր մը, բոլոր ձայնամասերու գեղեցիկօրէն հաւասարակշռուած հնչերանգով, Քարուզոյի նման՝ իտալական դպրոցին բնորոշ ողջ փափկութեամբ: Հասկնալի է, թէ ինչու Թօքաթեան ամենէն ուշագրաւ տեղը կը գրաւէ աշխարհի ամենաբարձր վճարուած օփերայի թատրոնին մէջ»⁵²:

Neues Wiener Tagblatt, 6 Յուլիս 1931

«Յանձին Մերթոփոլիթըն Օփերայի Արման Թօքաթեանին, ան [Maria Jeritza] ունեցաւ իրեն հաւասար Turiddu մը: Երիտասարդ հայը լիարժէք երգիչ է, վայելուչ արուեստագէտ, խելացի այլ հարուստ հնչողութեամբ թենոր: Հոյակապ դիմակ (հարաւային իտալացի սեւ գանգուրներով) եւ առաջնակարգ առողջանքով: Իւրաքանչիւր իտալերէն բառ ոսկիի նման կը հոսի շրթունքներէն: Երբ կը ժամանէ Lola (ի դէպ, այս գայթակղուհին կը նմանէր գերմանացի վարժուհիի), ան արագ, գաղտնաբար, ընդամենը մէկ շարժումով կը շտկէ կարմիր փողկապը: Այս եւ նման մանրութիւններ կ'աւելցնեն ընկալուող հոգեբանական ուրուագիծը: Կենաց երգը կը հնչեցնէ հարաւային կորովով եւ փայլուն բարձր ձայնանիշերով, եւ կրկին կը տեղան ծափահարութիւններուն տարափը, ինչպէս եղաւ Santuzza-ի հետ: Դժբախտաբար, յաջորդող *Pagliacci*-ին մէջ իր դիմացը չունէր նոյն արժանիքով Nedda: Լաւ, թեքնիքապէս մարզուած քոլորաթուրա երգչուհի մը, բայց առանց յուզմունքի: Երգչուհին չարձագանգեց, հակառակ որ Թօքաթեան փոխանցեց նախ երգիծանքի եւ ապա պոռթկուն բռնկումի յուզական մեկնաբանութիւն, եւ հակառակ որ «*Ridi, Pagliaccio*»-ն երգեց խայթիչ գեղեցկութեամբ՝ դաշելով ունկնդիրի խորքերը...»⁵³:

Neue Freie Presse, 6 Յուլիս 1931

«Նախքան եղանակին փակումը աւելցաւ այցելու թենորներու ելոյթներուն թիւը, որոնք մշտապէս յաջողութեամբ պսակուեցան, ինչպէս կարելի է տեսնել հիմա: Melchior-ի եւ Pistor-ի նման վակներեան երգիչներէն ետք, ունկնդրեցինք André Burdino՝ Don José-ի մէջ, իսկ վերջերս՝ Նիւ Եորքի Մերթոփոլիթըն Օփերայէն Արման Թօքաթեան իբրեւ Turiddu եւ Canio: Պր. Թօքաթեանի Turiddu-ն կը բացայայտէ իրապէս հագուագիւտ որակով ձայն փակ վարագոյրի ետեւէն կատարած առաջին արիայէն սկսեալ, եւ այս անակնկալ տպաւորութիւնը կ'ամրապնդուի իրադարձութիւններու յետագայ ընթացքին: Հնչիւնը լիապէս կառչած է արմատին եւ արձակուած կենսութիւն ու գեղեցկութեան մշտաբերուն զգացողու-

թեամբ: Նուրբ եւ կլոր, Թօքաթեան անդիմադրելիօրէն կը շոյէ սիրտը իր հնչերանգով, զոր միայն կարելի է անուանել բացառիկ: Ձայնային շնորհքէն անդին, ան ստացած է լաւագոյն իտալական կրթութիւն, որուն շնորհիւ երիտասարդ երգիչը ամբարած է վճռական գիտելիքներ հնչիւնի արտաբերութեան եւ շունչի տիրապետութեան բոլոր ոլորտներուն մէջ, ինչպէս նաեւ հնչիւնային յարաբերութեան եւ երաժշտական նախադասութիւններու կազմութեան: [...]

«[*Pagliacci*-ի մէջ] ակնյայտ էր Արման Թօքաթեանի յոգնութիւնը, որ դրսեւորուեցաւ ձայնային ուժի նուազումով եւ տատանուող հնչիւններով: Բայց նոյնիսկ այստեղ յաղթանակեցին ձայնի գեղեցկութիւնն ու երգիչին անսեթեւեթ կատարումը»⁵⁴:

Arbeiter Zeitung, 7 Յուլիս 1931

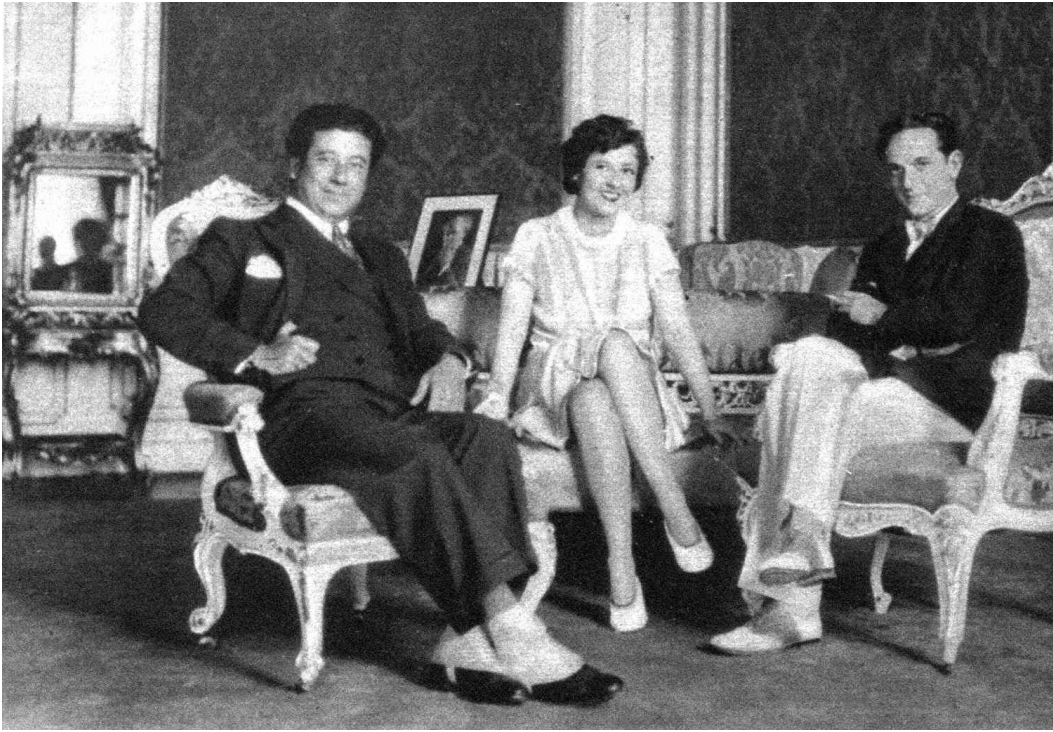
«Ցնցումներ սիրող օփերա յաճախողներուն համար, *Cavalleria rusticana*-ի վերջին ներկայացումը եղաւ իրադարձութիւն: Այստեղ տիկ. Jeritza երգեց Նիւ Եորքի խաղընկերոջ՝ եգիպտահայ թենոր Արման Թօքաթեանի հետ: Երգիչը ունի փայլուն, բաւական հարուստ, հարազատ իտալական ձայն, քիչ մը շատ «արցունք»-ով: Նախադասութիւններուն մէջտեղը գործածած չափէն աւելի շնչառութիւնը յաճախ խանգարիչ է: Բայց եւ այնպէս, այս օփերայի որոշ աւարտուն հատուածներ, ինչպէս նաեւ *Pagliacci*-ի Canio-ի արիան, զոր Թօքաթեան երգեց նոյն երեկոյեան, մատուցուեցան գեղեցիկ կերպով: Կարելորն այն է՝ որ Թօքաթեան շատ լաւ թենոր մըն է, եթէ ոչ գրեթէ առաջնակարգ»⁵⁵:

Deutschösterreichische Tages-Zeitung, 7 Յուլիս 1931

«Վիեննայի Պետական Օփերայի չափանշային մակարդակին հասած հագուագիւտ երեկոյնէրէն մէկը կայացաւ, երբ Նիւ Եորքի Մերթոփոլիթըն Օփերայի թենոր Արման Թօքաթեան, Մերթոփոլիթընի իր խաղընկերուհի Maria Jeritza-ի հետ ելոյթ ունեցաւ *Cavalleria rusticana*-ի մէջ: [...] Բեմին ետեւէն կատարած առաջին արիայով Արման Թօքաթեան անմիջապէս գրաւեց ունկնդիրներուն սիրտերն ու միտքերը, եւ ապա բարձրացուց անոնց հրճուանքը շնորհիւ իր հրաշալիօրէն գեղեցիկ, ջերմ հնչողութեամբ ու անձիգ հոսող թենորին, մինչեւ անգերազանցելի կերպով երգած եւ խաղացած վերջին տեսարանը, երբ սրտաճմլիկ հրաժեշտը կու տար մօրը: Իր արուեստը կատարելութիւնն է ձայնի եւ թեքնիքի՝ կենդանացած ներքին յոյզերու իրական արտայայտութեամբ: Leoncavallo-ի *Pagliacci* օփերայի Canio-ի դերին մէջ նոյնիսկ կրցաւ խաղարկութեամբ յուզել եւ ձայնով հիացնել ունկնդիրը»⁵⁶:

Wiener Zeitung, 7 Յուլիս 1931

«Բսկական իտալական օփերայի ձայնով թենոր

Վիեննա, Յուլիս 1931:
Չախէն աջ՝ Արման Թօքաթեան, փինեմայի աստղ՝ Lucy Doraine,
հռչակաւոր դերասան՝ Joseph Schildkraut:
(*Wiener Bilder*, 19 Յուլիս 1931)

մը: Թէեւ դատելով իր անունէն, ան հագիւ թէ եկած ըլլայ Իտալիայէն: Իր սրտառուչ եւ թատերական օփերայի ոճը եւս իտալական է: Խիստ զօրեղ ձայնը քիչ մը խակ է, տակաւին կը պակսի յղկուածութիւնը, հագուագիւտ կը լսենք իրական ու հարազատ մեղմութիւն: Ան կը ցայտայ ուժեղ հատուածներուն մէջ եւ հաւասարապէս հարուստ է բոլոր ձայնամասերուն մէջ:

«Հիւրը կ'երգէ երկու կիսափտալերէն ներկայացումներու մէջ՝ *Cavalleria* եւ *Pagliacci*»⁵⁷:

Reichspost, 7 Յուլիս 1931

«*Cavalleria rusticana*-ն՝ զոր տիկ. Jeritza կատարեց Նիւ Եորքի Մետրոփոլիթըն Օփերայի խաղընկերոջ Արման Թօքաթեանի հետ, անգամ մը եւս բարձրաթիւ էր: (Նիւեորքցիները ճշդիւ գիտեն ինչ բանի համար կը վճարեն մուտքի բարձր գումարները): Այս թէնորը՝ որ հայկական ծագում ունի բայց իտալացի է գեղարուեստական կրթութեամբ, կը ներկայացնէ պէլ քանթոյի լաւագոյն դպրոցը: Չայնը ունի հմայիչ թարմութիւն, իսկ ձայնամասերուն հաւասարակշռութիւնը իր զօրեղ ձայնին կը շնորհէ ապշեցուցիչ առաձգականութիւն: Հիւրը նաեւ իսկական թատերական աւիւն ցուցաբերեց խաղարկութեան մէջ եւ այս առումով եւս իր Turiddu-ն եղաւ տուեալ դերի լաւագոյն մարմնաւորումներէն մէկը՝ որուն երբեք ակնաստես եղած ըլլանք երկար ժամանակ: [...]

«*Cavalleria*-էն ետք Թօքաթեան երգեց *Pagliacci*, արժանանալով խանդավառ ունկնդիրի նոյն ջերմ

ծափահարութիւններուն՝ որոնք առաջին գործին մէջ յաճախ բեմ կանչած էին զինք եւ *Jeritza*-ն»⁵⁸:

Das kleine Volksblatt, 7 Յուլիս 1931

«Այն գեղարուեստական իրադարձութիւնը՝ զոր տիկ. Jeritza-ի *Cavalleria rusticana* օփերայի կատարումը կը ներկայացնէ միշտ, այս անգամ նոյնիսկ աւելի տպաւորիչ դարձաւ Նիւ Եորքի Մետրոփոլիթըն Օփերայի իր խաղընկերներէն մէկուն՝ թէնոր Արման Թօքաթեանի մասնակցութեամբ: Ծագումով հայ երիտասարդ երգիչը իր գեղարուեստական կրթութեամբ լիովին իտալացի է եւ լաւ որակաւորուած է պահպանելու իտալական երգչային մշակոյթի համբաւը՝ շնորհիւ հոյակապ ձայնային տուեալին, ձայնի ամուր մարզումին եւ ուշագրաւ երաժշտականութեան, միախառնուած գերազանց դերասանական տաղանդին հետ: Թօքաթեան երգեց Turiddu եւ ապա Canio: Արդէն *Cavalleria*-էն ետք, ուր տիկ. Michalsky տուաւ Lola-ի գերազանց կատարումը, հանդիսատեսը բոլոր ծափահարութիւններով իր խանդավառութիւնը արտայայտեց հիւրին, ինչպէս նաեւ անգամ մը եւս աննման տիկ. Jeritza-ին՝ Santuzza-ի դերին համար»⁵⁹:

Wiener Der Tag, 7 Յուլիս 1931

«Եգիպտացի թէնորը՝ որ մարզուած է իտալական դպրոցին մէջ եւ հնչիւնը մշակած, ամրացուցած, շաղկապած եւ թրթռացուցած իտալական ոճով, երգեց *Cavalleria*-ի Turiddu-ն եւ *Pagliacci*-ի Canio-ն:

Արման Թօքաթեան եւ Maria Jeritza, Վիեննա, 1931,
Tosca-ի ներկայացումի զգեստներով
 (<https://www.unanocheenlaopera.com/viewtopic.php?f=8&t=18088>)

Ան ունի ընդարձակ եւ մեղմ ձայն՝ որ պրկուած է միայն ամենաբարձր ձայնանիշերուն մէջ, հետեւաբար, Canio-ի մեծ արիայի ժամանումի պահուն յոգնած է արդէն: Չայնը չունի ուժեղ անհատականութիւն, բայց բարեկիրթ է, թատերական շեշտադրութեամբ եւ ջերմ: Burdino-ի պայծառ ու խիստ ձայնէն ետք, այստեղ լսեցինք աւելի զուսպ, մեղմ եւ ոլոր թենոր մը»⁶⁰:

Kleine Volks-Zeitung, 7 Յուլիս 1931

«Ան երիտասարդ, վայելուչ ու նրբաճաշակ երգիչ մըն է եւ անհատականութեամբ լեցուն թենոր մը: Իբրեւ Jeritza-ի խաղընկեր, իտալերէն լեզուով երգեց Turiddu-ի դերը, զոր վերածեց լիարժէք տիպարի եւ իրական մարդու: «Կենաց երգ»-էն ետք թնդացին փոթորկոտ եւ սրտագին ծափահարութիւնները: Jeritza-ի Santuzza-ն իսկապէս հոյակապ նուաճում մըն էր, ամբողջապէս կատարեալ: Այս դերակատարներով, հին օփերան նոյնքան հոյակապ էր որքան իր առաջին ներկայացումի օրը: Պատշաճ հեռաւորութեան վրայ կը յաջորդէ Թօքաթեանի Canio-ն: Երգիչը այս դերին կը դիմէ Turiddu-ի նման, բայց ազդեցութիւնը նոյնը չըլլար, քանի որ այստեղ չկար Jeritza, որուն փայլուն կատարումը կրնար բոլորովն արուեստագետին խառնուածքը: Բայց թերեւս ասոր պատճառն է նաեւ գործը, որ անխաթար չէ *Cavalleria*-ի նման»⁶¹:

Wiener Allgemeine Zeitung, 7 Յուլիս 1931

«Jeritza-ի Santuzza-ն յառաջացուց որոտընդոստ ծափահարութիւններ, բայց ան նաեւ խաղընկերոջ հասցուց ամբողջական սպառումի աւելի բարձր աստիճանի: Ասիկա նաեւ կը բացատրէ Թօքաթեանի Turiddu-ի եւ Canio-ի սուր հակասութիւնները: Jeritza-ի հետ Թօքաթեան եւս դէն է. ոչ չափազանց մեծ. արդարեւ՝ իտալական օփերայի թենորային դէն: Առանց Jeritza-ի, ան պարզապէս իտալական օփերայի թենոր մըն է: Իր ձայնը հզօր է, առողջ, թարմ, մշակուած, գունագեղ եւ մեծ մասամբ խիստ վայելչագեղօրէն տնօրինուած. բայց խաղարկութիւնը որոշողը Jeritza-ն է»⁶²:

Երկրորդ ներկայացում մը՝ 1931 Յուլիս 13, Cavaradossi-ի դերով (*Tosca*)⁶³: Ներկայացումը նոյնպէս եղած է երկլեզուանի իտալերէն (Թօքաթեան) եւ գերմաներէն:

«Թօքաթայի ներկայացման երեկոյթն ալ մեծ յաղթանակ մը եղաւ: Թերթերը լեցուն են զովասանքներով», կը գրէ յոյն թղթակիցը⁶⁴:

Ահաւասիկ այդ թերթերը.

Neues Wiener Tagblatt, 14 Յուլիս 1931

«Երգիչ մը՝ զոր միայն կրնայինք փափաքիլ պատկանած ըլլար Վիեննայի Օփերային եւ իբրեւ այցելու հիւր ելոյթ ունենար Նիւ Եորքի Մետրոփոլիթընի մէջ: Ան մեծ արժանիքի տէր է, կարելի է

ըսել՝ պէլ քանթոյի երգիչ մը, ինչպէս ապացուցեց առաջին արիան ('Recondita armonia'), եւ հերոսական շեշտով քնարական թենոր, ինչպէս ապացուցեց օրհներգը ('Vittoria!'): Բարձր ձայնանիշերու թեթեւութիւն եւ լիութիւն իբրեւ պերճանք, սի եւ սի պեմոլներու երկարաձգում, ինչպէս նաեւ դեմքի առնական գեղեցկութիւն, մէկ խօսքով՝ այնքան ուշագրաւ թենոր մը, որ արժանի է աստղային հոգ չէ թէ գեղչեալ վարձատրութեան...»⁶⁵:

Wiener Allgemeine Zeitung, 15 Յուլիս 1931

«Առաջին եւ երկրորդ արարներուն մէջ, աւելի ճիշդ՝ առաջին արարին մէջ, քանի որ երկրորդ արարի յեղափոխական երգը կը սաւառնի շատ արագ, եւ երկրորդ արարին մէջ Cavaradossi այլապէս կը հիմնուի միայն տանջանքի ճիշդերուն վրայ - ան տակաւին վերապահ է: Միայն երրորդ արարին մէջ է որ իր լիահունչ ձայնը պայքարի մէջ կը մտնէ ունկնդիրին հետ, նշանաւորելով փայլուն յաղթանակ»⁶⁶:

Neue Freie Presse, 15 Յուլիս 1931

«Երգիչը՝ որ արդէն սիրելի դարձած էր իր վարքով, շնորհիւ ձայնի գեղեցկութեան ու ճկունութեան, բարձր ձայնանիշերու հզօրութեան ու թեթեւութեան, գրաւեց հանդիսատեսին սիրտը: Այս երկրորդ հիւր ելոյթը եւս ցոյց տուաւ՝ որ Արման Թօքատեան ականաւոր երգչային տաղանդ մըն է, բարձրարժէք թենոր: Jeritza-ի եւ Թօքատեանի անուններուն յայտարարութիւնը բաւարար էր ստեղծելու լեփ-լեցուն սրահի հրաշքը՝ Յուլիսի հեղձուցիչ երեկոյեան: Ասիկա պէտք է վերանորոգիչ տեսաբաններուն մտածելու տեղիք տայ»⁶⁷:

Deutschösterreichische Tages-Zeitung, 15 Յուլիս 1931

«[Maria Jeritza-ի] հաւասար խաղընկեր էր Արման Թօքատեան, որուն առնական գեղեցիկ ձայնը կրկին յաղթանակ տարաւ վերջին մեծ արիային մէջ: Այս մշակուած եւ գեղարուեստականօրէն տնօրինուած ձայնի բարեհնչիւնութիւնը ուժեղ ազդեցութիւն ունեցաւ, քանի որ ունկնդիրը եւս վայելեց արժանահաւատ ապահովութեան զգացողութիւնը թէ այս արուեստագետէն կարելի է ակնկալել միայն հաճելի անակնկալներ»⁶⁸:

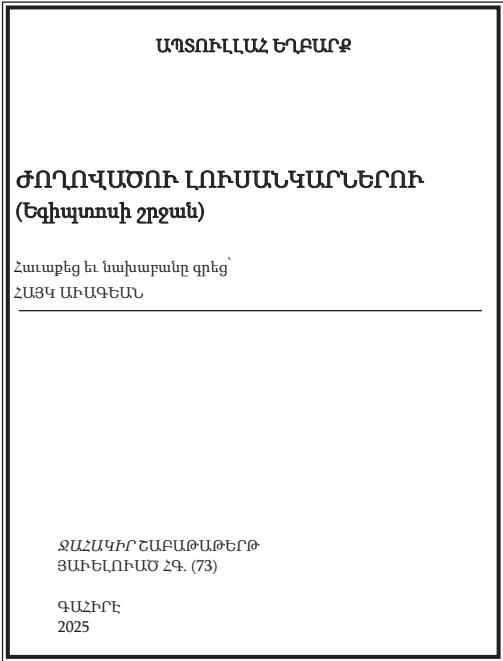
Ամառնային հանգիստը կ'անցընէ աւստրիական Ալպեան շրջանը՝ Ունթերախ, Սալցպուրկ եւ Իշլըի⁶⁹: Ունթերախի մէջ կը վարձէ բնակարան⁷⁰:

(Շար. 3)
Հ. ԱԻԱԳԵԱՆ

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

45. *Spielplanarchiv*, <https://archiv.wiener-staatsoper.at/performances/56308>
46. *Spielplanarchiv*, <https://archiv.wiener-staatsoper.at/performances/58096>
47. 'Ovation to Tokatyan: Tenor Haired as "New Caruso" in Debut at Vienna,' *The New York Times*, 5 July 1931.
48. «Հռչակաւոր եգիպտահայ թէնօր Պ. Ա. Թօքատեան Վիեննայի օբերային մէջ», *Արեւ*, 9 Օգոստոս 1931, ԺԷ. տարի, թիւ 3813, էջ 2:
49. Վ. Պ. Իսպէլերեան, «Արմ. Թօքատեան Վիեննայի մէջ «Հայ Քարուօ»ն», *Յուսաբեր*, 18 Յուլիս 1931, ԺԷ. տարի, թիւ 91, էջ 4:
50. «Ծաղկեփունջ ժամանակակից գրական կեանքին», *Հանդէս ամսօրեայ*, Օգոստոս-Սեպտեմբեր 1931, ԽԵ. տարի, թիւ 8-9, էջ 561:
51. 'Armand Tokatyan und Marie Jeritza', *Neues Wiener Journal*, 5. Juli 1931, s. 26.
52. 'Staatsoper', *Der Morgen*, 6. Juli 1931, s. 4.
53. E. D., 'Marie Jeritza als Santuzza, Armand Tokatyan als Turiddu und Canio', *Neues Wiener Tagblatt*, 6. Juli 1931, s. 6.
54. 'Theater- und Kunstdnachrichten', *Neue Freie Presse*, 6. Juli 1931, s. 5.
55. 'Kunst und Wissen', *Arbeiter Zeitung*, 7. Juli 1931, s. 8.
56. D., 'Aus dem Kunstleben', *Deutschösterreichische Tages-Zeitung*, 7. Juli 1931, s. 7.
57. 'Theater und Kunst: Operntheater: Gastspiel Tokatyan', *Wiener Zeitung*, 7. Juli 1931, s. 5.
58. A. W., 'Operntheater: Armand Tokatyan und Marie Jeritza', *Reichspost*, 7. Juli 1931, s. 9.
59. A. W., 'Armand Tokatyan in der Staatsoper', *Das kleine Volksblatt*, 7. Juli 1931, s. 12.
60. 'Staatsoper', *Wiener Der Tag*, 7. Juli 1931, s. 8.
61. 'Staatsoper', *Kleine Volks-Zeitung*, 7. Juli 1931, s. 11.
62. R. K., 'Die Jeritza und ihr New-Yorker Partner', *Wiener Allgemeine Zeitung*, 7. Juli 1931, s. 5.
63. *Spielplanarchiv*, <https://archiv.wiener-staatsoper.at/performances/34147>
64. «Հռչակաւոր եգիպտահայ թէնօր Պ. Ա. Թօքատեան Վիեննայի օբերային մէջ», *Արեւ*, 9 Օգոստոս 1931, ԺԷ. տարի, թիւ 3813, էջ 2:
65. 'Theater und Kunst', *Neues Wiener Tagblatt*, 14. Juli 1931, s. 9.
66. R. K., 'Opernschlub', *Wiener Allgemeine Zeitung*, 15. Juli 1931, s. 5.
67. 'Theater- und Kunstdnachrichten', *Neue Freie Presse* (Morgenblatt), 15. Juli 1931, s. 9.
68. 'Aus dem Kunstleben', *Deutschösterreichische Tages-Zeitung*, 15. Juli 1931, s. 9.
69. 'Tokatyan und die Staatsoper', *Neues Wiener Tagblatt*, 11. September 1931, s. 8.
70. 'Tokatyan in Austria', *Musical Courier*, 27 August 1932, Vol. CV, No. 9, p. 21.

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ ՋԱՀԱԿԻՐԻ 73-ՐԴ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾԸ՝
ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ԱՊՏՈՒԼԼԱՀ ԵՂԲԱՐՔԻ
ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐՈՒՆ

Լոյս տեսաւ *Ջահակիրի* ՀԳ. (73) Յաւելուածը՝ Ապտուլլահ Եղբարք, *Ժողովածու լուսանկարներու (Եզիպտոսի շրջան)* (318 էջ):

Պոլսոյ Ապտուլլահ Եղբարք (Abdullah Frères) յայտնի լուսանկարչատունը 1886-1895-ին ունեցած է իր մասնաճիւղը Գահիրէի մէջ, գլխաւորութեամբ Գէորգ Ապտուլլահի:

Նախաբանին մէջ ներկայացուած է լուսանկարչատան Եզիպտոսի շրջանի գործունէութիւնը:

Հատորը կ'ամփոփէ Ապտուլլահ Եղբարքի Եզիպտոսի շրջանի լուսանկարներէն 247 նմոյշ,

ներկայացուած հետեւեալ բաժանումներով. «Փարաւոնական եւ այլ հնութիւններ», «Խտիվ Թաուֆիքի ուղեւորութիւնը Հարաւային Եզիպտոս (1887)», «Իսլամական», «Քրիստոնէական», «Արաբական Թանգարան», «Կնոջ տիպար», «Արաբական խաւոյթ, շուկայ, փողոց եւ բակ», «Արհեստ, արուեստ եւ խաղ», «Տահապէյա, նաւակ եւ առագաստանաւ», «Նեղոսի սահանք», «Գահիրէ», «Ալ-Կազիրա (Գահիրէ)», «Ասուան», «Այլազան», «Քապիինէ լուսանկար»: Գիրքը կարելի է կարդալ այստեղ. <https://archive.org/details/tchahagir-supplement-no.-73>

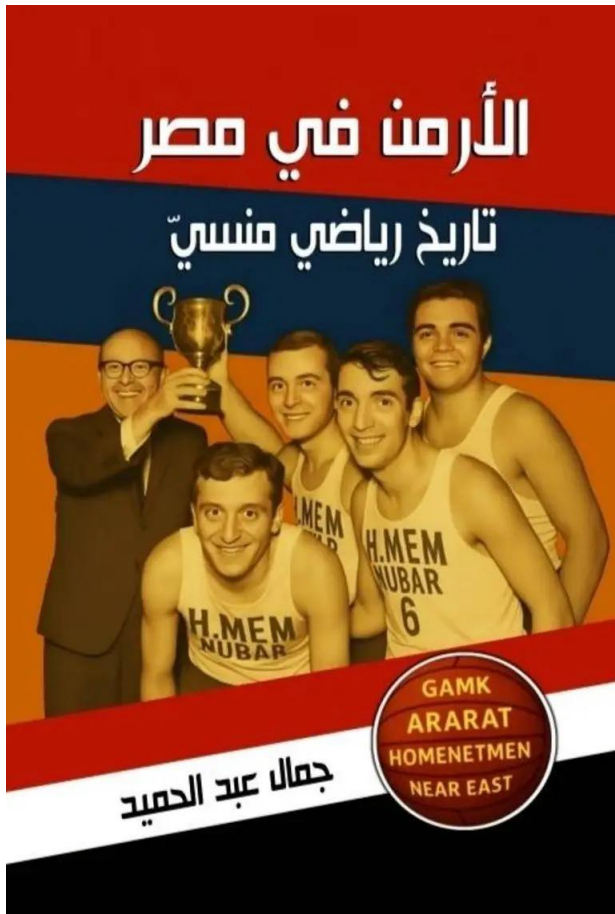
ԵԳԻՊՏԱՀԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

- Գահիրէի մէջ լոյս տեսաւ եգիպտացի մարզական լրագրող Կամալ Ապտէլ Համիտի արաբերէն գիրքը՝ *Հայերը Եզիպտոսի մէջ. Մարզական մոռցուած պատմութիւն մը* (Ալ-Արման ֆի Մասր. Թարիխ ռիյատի մանսի): Գիրքը կը խօսի իրենց հետքը թողած մարզիկներու, մարզիչներու եւ վարչականներու մասին, կը ներկայացնէ ակումբները՝ Կամք, ՀՍԸՄ Արաբատ, ՀՍԸՄ Նուպար, Նիր Իսթ, եւլն.:

- Գահիրէի Տար Ալ-Շըրուք հրատարակչութիւնը լոյս ընծայեց եգիպտացի կին գրող եւ քննադատ Ռատուա Ալ-Ասուատի արաբերէն վէպը՝

Մահացած էի երէկ. Պատմութիւն հայերու եւ քուրտերու մասին (Պըլ-ամն քոնթ մայթան. Հըքայա ան ալ-արման ուալ-քորտ): Պարզ պատմութիւն չէ ան, այլ աւելի քան մէկ ու կէս դար երկարող իրադարձութիւններու եւ տիպարներու խճանկար: Իւրայատուկ պատմողական կառուցուածքի մէջ վէպը կը լուսաբանէ մարդկային տառապանքներն ու փոխակերպումները, ցոյց տալու համար՝ թէ ինչպէս քաղաքականութիւնը կրնայ կործանել մարդոց կեանքը:

- Գահիրէի Հայ Կաթողիկէ Քոյրերու Վարժարանը (նախկին՝ Անարատ Յղութիւն) ստացած

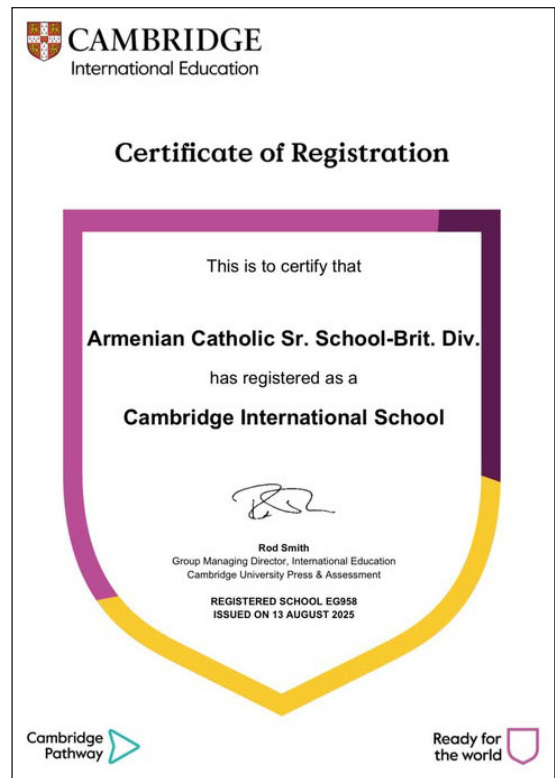
Հայերը Եգիպտոսի մէջ. Մարզական մոռցուած պատմութիւն մը գիրքին կողքը

Մահացած էի երէկ. Պատմութիւն հայերու եւ քուրտերու մասին գիրքին կողքը

ըլլալով միջազգային կրթական Cognia կազմակերպութեան (գլխաւոր գրասենեակ՝ Ալֆարէթթա, Միացեալ Նահանգներ) հաւատարմագրութիւնը, ներկայ տարեշրջանին ստեղծած էր Բրիտանական Բաժինը (Armenian Catholic Sisters' School - British Division): Օգոստոս 13 թուականի յատուկ վկայականով, Բրիտանական Բաժինը պաշտօնապէս կը հաւատարմագրուի Քամպրիճի որակաւորումներով եւ կ'արձանագրուի իբրեւ Cambridge International School:

- Օգոստոս 24-ին, Հելիոպոլսոյ Ամենայն Սրբոց Մատրան մէջ մատուցուեցաւ Սուրբ եւ Անմահ Պատարագ, որմէ ետք կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան Կարգ՝ հոգեւոյս Ս. Յովսէփ Ծ. Վրդ. Մամուրի, Արժ. Ս. Սահակ Աւագ Քինյ. Շաքարեանի, Արժ. Ս. Մեսրոպ Քինյ. Ամրիկեանի, ազգային բարերաներ եւ եկեղեցիի նուիրատուներ՝ Մահտեսի Յակոբ Միսաքեանի, Մահտեսի Ալեքսան Միսաքեանի, Տիգրան եւ Սաթենիկ Մերճանեաններու, Օհանիկ Պօտուրեանի, Արմենակ եւ Գրիգոր Մէթթեմեաններու, Արամ եւ Վարդուհի Սարաֆեաններու, Ասատուր եւ Երանուհի Միմոնեաններու, Մարի Կիւլքպէնկեանի, Գրիգոր Օհանեանի եւ իր մօր Տիգրանուհի Կարապետեանի հոգիներուն ի հանգիստ:

Հայ Կաթողիկէ Քոյրերու Վարժարանի Բրիտանական Բաժինի վկայագիրը

=====

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

=====

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ	
Օգոստոս 8-ի Հայաստան-Ազրբայեյճան փաստաթուղթերու կարեւորութեան գնահատութիւնը	1
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ	
Արման Թօքաթեանի եւրոպական շրջագայութիւնը (1931-1934) (շար. 3)	8
Լոյս տեսաւ <i>Ջահակի</i> ի 73-րդ Յանելուածը՝ նուիրուած Ապտուլլահ Եղբարքի լուսանկարներուն	14
Եզիպտահայ լուրեր	14

Հեռ.՝ +2 01111505037
Ել-հասցե՝ haigavakian@yahoo.com
Գահիրե (Եգիպտոս)

ՋԱԼԱԿԻՐ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ
ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ, 11 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 2025

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻՒ 2000

ՈՒՇԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Ջահակիր սկսած է լոյս տեսնել նոր ձեւաչափով:

Բովանդակութիւնը, ուղղութիւնը եւ խմբագրական կազմը կը մնան նոյնը: Միակ տարբերութիւնը կարճ լուրերու ջնջումն է, այն համոզումով՝ որ երկշաբաթաթերթի մը կարողութիւններէն անդին է թարմ լուրի փոխանցումը, երբ այսօրուայ թեքնոլոժիք յառաջացումներուն շնորհիւ լուրը կը տարածուի կայծակի արագութեամբ եւ վայրկենապէս կը հասնի ամէնուր:

Ջահակիր կը շարունակէ մնալ Գահիրէի Հայկական Ընթերցասրահի պատասխանատուութեան տակ:

Կ'անցնինք նաեւ թուային տպագրութեան, ի տարբերութիւն նախապէս օգտագործուող օֆսէթին: Տպագիր օրինակները պիտի սահմանափակուին գրադարաններու համար, իսկ տարածումը պիտի ըլլայ հիմնականապէս առցանց: Այս պատճառով, բոլոր անոնք որոնք կը փափաքին կարդալ *Ջահակիրը*, հաճին իրենց ել-հասցէն (e-mail) փոխանցել կողքի վերջին էջին վրայ յիշատակուած հասցէին կամ հեռաձայնի թիւին, եւ մենք կը խոստանանք կանոնաւորապէս առաքել թուային տարբերակը:

ՉԱՀԱԿԻՐ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻԻ 2000

ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ, 11 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 2025

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ՀԱՅ-ԱԶԸՐՊԵՃԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԶԱՅՆՈՒԹԻՒՆԸ՝ ՆՈՐ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆ ԿՈՎԿԱՍԻ ՄԷՋ

Խաղաղության համաձայնագիրը մեր կրնայ կարգադրել երկարատև և արհեստական հակամարտությունը և ստեղծել տարածաշրջանի նոր աշխարհաքաղաքական տարբերակներ:

Օգոստոս 8-ի Ուլանաթուրի հանդիպումը Հայաստանի վարչապետ Նիկոլ Փաշինյանի և Ազրբայձանի նախագահ Իլհամ Ալիևի միջև շրջադարձային կետ մըն էր Հարավային Կովկասի դրացիներու տասնամեակներ տևած հակամարտության մեջ: Երկու երկիրները նախաստորագրեցին համաձայնագիր՝ որ կրնայ իր ավարտին հասցնել Խոսիքային Միության փլուզումն առաջ սկսած հակամարտությունը, բանալ տարածաշրջանային առեւտրի և ներդրումի համաձայնություններուն դուրս, ինչպես նաև Միացեալ Նահանգները կարելու խաղաղ դարձնել տարածաշրջանին մէջ՝ որուն վրայ երկար ժամանակ կը գերիշխէին Ռուսաստանը, Թուրքիան և Իրանը:

Ամիսներ տեւած աշխատանքէ ետք ձեռք բերուած նախնական համաձայնագիրը կը ներկայացնէ Ուլանաթուրի ամենամեծ քայլը յետխորհրդային ոլորտէն ներս: Անոր ստորագրությունը կը հակասէ տարածուած պատումին թէ Թրամփի վարչակարգը կը ձգտի Միացեալ Նահանգները հեռացնել միջազգային յանձնառություններէն կամ իր ազդեցութեան ոլորտէն մաս մը զիջիլ Քրեմլինին: Միաժամանակ, համաձայնագիրը տակաւին անաւարտ է և ունի իրական վտանգներ՝ թէ՛ տարածաշրջանին և թէ՛ Միացեալ Նահանգներուն համար:

Նախաստորագրուած համաձայնագիրը կ'ենթադրէ երկու կողմերուն ընդունիլ՝ որ ժամանակը հասած է հետամուտ ըլլալու տեւական խաղաղության, որ ոչ միայն կրնայ վերջ դնել Պաքուի և

Երեւանի հակամարտությունը, այլև յաղթահարել Հարավային Կովկասի երկարատև աշխարհագրական և քաղաքական մասնատուածությունը: Այս աշխատանքին մէջ ներգրաւուած պաշտօնատարի մը կարծիքով, Թրամփի վարչակարգը կ'ակնակալէ 2026-ի ավարտին ստորագրուած և վաւերացուած տեսնել վերջնական համաձայնագիրը: Արդարեւ, այս ձգտումը զուի հանելու համար, բոլոր կողմերը, ներառեալ Միացեալ Նահանգները, պէտք է հետեւին իրենց յանձնառություններուն՝ երբ հասցեագրեն տակաւին անպատասխան մնացած խնդիրները:

Հայաստանի և Ազրբայձանի միջև հակամարտությունը կը հանդիսանար Հարավային Կովկասի մասնատուածութեան և ռազմավարական մեկուսացումին տեւական պատճառը: Ան հնարաւորութիւն տուաւ նաև Ռուսաստանին գերիշխելու տարածաշրջանին վրայ, քանի որ 1990-ականներէն ի վեր Մոսկուա կը փորձէր խափանել որեւէ վերջնական լուծում՝ ստիպելով Պաքուին և Երեւանին ապաւինիլ Քրեմլինին վրայ իբրեւ դատաւորի և ապահովութեան երաշխաւորի: Ռուսական ներգրաւուածությունը կասեցուց հակամարտութեան սրումը, բայց կասեցուց նաև մնայուն լուծումը՝ որ երկու երկիրներուն թոյլ պիտի տար տնօրինել իրենց սեփական ապագաները:

Ազրբայձանի ջախջախիչ յաղթանակը 2020 թուականի Լեռնային Ղարաբաղի Երկրորդ Պատերազմին, որուն յաջորդեց 2023-ի վերջերը հայկական վերահսկողութեան տակ գտնուող Լեռնային Ղարաբաղի մնացած մասերուն վերանուաճումը, ստեղծեց հիմնապէս նոր իրականություն: Ի պատիւ իրեն, Փաշինյան հասկցաւ որ ռազմական լիակա-

տար պարտությունը, Լեռնային Ղարաբաղի կորուստը եւ անոր էթնիք հայ բնակիչներուն փախուստը ստեղծեցին ոչ միայն խաղաղութեան պահանջ, այլեւ կարելիութիւն հետամուտ ըլլալու մշտապէս դադրեցնել հակամարտութիւնը: Մինչ Երեւան նախանձախնդիր էր խաղաղութեան համաձայնագիրին, Պաքու կը թուէր վարանիլ երկար ժամանակ: Ազրբայճանցի ղեկավարութիւնը կը գիտակցէր որ իր ձեռքը կը գտնուին աւելի ուժեղ խաղաքարտեր եւ կրնայ առաջ մղել առաւելապաշտական պահանջներ:

Բայց եւ այնպէս, խաղաղութեան համաձայնութեան ուրուագիծերը որոշ ժամանակ է արդէն յստակ էին. տարածքային ամբողջականութեան փոխադարձ ճանաչում (ներառեալ Լեռնային Ղարաբաղի վերահսկողութիւնը Ազրբայճանի կողմէ), սահմանազատում, իրաւական պահանջներէ հրաժարում եւ դիւանագիտական յարաբերութիւններու կարգաւորում: Պաքու եւ Երեւան Մարտին յայտարարեցին՝ որ այս պայմաններուն շուրջ եկած են ընդհանուր համաձայնութեան: Այժմ Հայաստան եւ Ազրբայճան, ամերիկեան օգնութեամբ, պէտք է նախաստորագրուած համաձայնութենէն անցնին մշտական խաղաղութեան համաձայնագիրի:

Տակաւին պէտք է լուծուին բազմաթիւ կարեւոր խնդիրներ: Պաքուի երկու պահանջներ երկար ժամանակ կը տագնապէին բանակցութիւնները. մէկը՝ Հայաստանի մէջէն անցնող միջանցքը, որ Ազրբայճանի հիմնական տարածքը պէտք է կապէ արտերկրի Նախիջեւանին, միւսը՝ Հայաստանի սահմանադրութեան փոփոխութիւնները, որոնք պիտի ապահովեն Հայաստանի յետագայ կառավարութիւններուն ընդունումը Լեռնային Ղարաբաղի կորուստին: Հայաստանի դէմ ազրբայճանցի ազգայնականներուն զինուորագրութիւնը եւս կը մնայ Ալիեւի քաղաքական օրինականացումի ռազմավարութեան կարեւոր աղբիւր:

Մասնաւորապէս խճճուած էր միջանցքին հարցը: Կողմերէն ոչ մէկը կ'ուզէր որ ռուսական ուժերը ստանձնեն տարանցիկ ճանապարհին ապահովութիւնը՝ ըստ 2020-ի զինադադարի պայմաններուն: Հայաստան մերժեց որեւէ արտաքին ներկայութիւն՝ որ հարցականի տակ կը դնէր իր ինքնիշխանութիւնը, իսկ Ազրբայճան անարգել մուտք կը պահանջէր դէպի Նախիջեւան: Այս ուղիին եւ շրջապատող հայկական տարածքին վրայ իր վերահսկողութիւնը նուաճելու ազրբայճանական սպառնալիքները չդիւրացուցին գործը: Ուաշինկթոնի քուլիսային դիւանագիտութեան հիմնական տարրը Միացեալ Նահանգներուն առաջարկն էր միջանցքի զարգացումին համար տիրանալու բացառիկ իրաւունքներու:

Հայաստանի եւ Ազրբայճանի միջեւ լիակատար խաղաղութիւնը հսկայ օգուտներ կը բերէ տարա-

ծաշրջանի ժողովուրդներուն, նախ եւ առաջ՝ պաշտպանուելով նոր պատերազմէ: Ազրբայճան կը պաշտպանուի Ղարաբաղի հարցի վերագործումէն, իսկ Հայաստան կ'ազատի Նախիջեւան տանող տարանցիկ ճանապարհը ուժով գրաւելու ազրբայճանական սպառնալիքէն: Իբրեւ ընդհանուր գործարքի մաս, Ազրբայճան պիտի ստանայ աւելի սերտ ռազմավարական գործընկերութիւն Միացեալ Նահանգներուն հետ, որ կը խոստանայ ներդրումներ կատարել ուժանիւթի եւ ենթակառուցումներու մէջ՝ ներառեալ Կասպից Ծովէն անցնող լուսամանրաթելային մալուխի (fiber-optic cable) առաջարկութիւն մը, ինչպէս նաեւ վերացնել պաշտպանական համագործակցութեան սահմանափակումները, որուն շնորհիւ Ազրբայճան կրնայ ամրապնդել իր դիրքը ի դէմ տարածաշրջանային մրցակիցներ Ռուսաստանի եւ Իրանի: Հայաստան եւս պիտի օգտուի Միացեալ Նահանգներուն հետ աւելի սերտ ապահովային համագործակցութենէն եւ Ազրբայճանի ու Թուրքիոյ հետ սահմաններու հաւանական բացումէն, որ Ղարաբաղի Առաջին Պատերազմին պատճառով փակուած կը մնար 1990-ականներէն ի վեր:

Սահմաններու բացումով, Հայաստան կրնայ օգտուիլ ներգրաւուելով տարածաշրջանի առեստուրին եւ տարանցիկ ցանցերուն մէջ, որոնք երկար ժամանակ է շրջանցած են երկիրը: Ասոր շուտով կրնայ յաջորդել Հայաստան-Թուրքիա յարաբերութիւններուն բնականոնացումը, հակառակ որ լարուածութեան արմատները կու գան Օսմանեան ուշ դարաշրջանէն, յատկապէս Առաջին Համաշխարհային Պատերազմէն երբ Օսմանեան ուժերը կը գործադրէին հայերու զանգուածային սպանութիւնը:

Սահմաններուն բացումը եւ տարանցիկութեան դիւրացումը պիտի նպաստեն յաղթահարելու Հարաւային Կովկասի երկարատեւ մասնատուածութիւնը, տարածաշրջանը աւելի գրաւիչ դարձնելով իբրեւ Եւրոպան եւ Ասիան կապող օղակ: Կարելի պիտի ըլլայ յաւելեալ օգուտներ քաղել ընդլայնելով առեստուրն ու ներդրումը այսպէս կոչուած Միջին Միջանցքով, Չինաստանէն Կեդրոնական Ասիոյ միջոցով, Կասպից Ծովու ընդմէջէն դէպի Եւրոպա: Միջին Միջանցքի կառուցումը, որ, ի միջի այլոց, պիտի նուազեցնէ Ռուսաստանին լծակները յետխորհրդային Եւրասիոյ մէջ, եղած էր Ուաշինկթոնի երկարաժամկէտ նպատակներէն մէկը:

Հակառակ մշտական համաձայնութեան բերելիք յստակ օգուտներուն Պաքուին, Երեւանին եւ աւելի լայն շրջանին, ճանապարհը կը մնայ բարդ: Մինչեւ համաձայնագիրի ստորագրութիւնը եւ վաւերացումը Հայաստանն ու Ազրբայճանը ընթացքի մէջ պահելը պիտի պահանջէ անընդհատ հսկողութիւն: Պաքու կրնայ հրաժարիլ՝ եթէ համարէ որ խոս-

տացուած օգուտները շուտով չեն իրագործուիր, օրինակ՝ եթէ ԱՄՆ-Ազրբայձան ապահովային համագործակցութեան ներկայ սահմանափակումներուն նախատեսուած վերացումը խնդիրներու հանդիպի Քոնկրէսի մէջ: Թէեւ Փաշինեանի կառավարութիւնը յանձնառու է համաձայնագիրին, Հայաստանի ներքաղաքական անկայունութիւնը, ներառեալ համաձայնութեան ընդդիմադիրներուն ենթադրեալ յեղաշրջումի փորձը, կրնայ խնդիրներ յառաջացնել նաեւ Երեւանի մէջ:

Նախաստորագրուած համաձայնագիրը եւս անպատասխան կը թողու որոշ հայկական մտահոգութիւններ: Ասոնց մէջ կը գտնուին տարածքային ամբողջականութեան վերաբերող դրոյթներուն իրագործումը, որ կը պահանջէ ազրբայձանական ուժերուն դուրսբերումը հայկական փոքր տարածքներէն՝ որոնք տակաւին կը մնան իր վերահսկողութեան տակ, Ղարաբաղի հայ փախստականներու վիճակին վերջնական կարգադրութիւնը, եւ սահմանադրական փոփոխութեան Պաքուի պահանջը: Հայերուն եւ ազրբայձանցիներուն միջեւ վստահութիւնը ցած է, արդիւնքը աւելի քան երեք տասնամեակ տեւած հակամարտութեան եւ դիւայնացումի: Խաղաղութեան գործընթացը ցարդ կատարուած է վերէն վար. քաղաքացիական հասարակութեան եւ սովորական ժողովուրդի վարէն վեր աջակցութեան կազմաւորումը երկու երկիրներուն մէջ ալ պիտի ըլլայ շատ աւելի երկար գործընթաց:

Ուրիշ մարտահրաւէր մըն ալ կը բխի տարածաշրջանին մէջ աւելի լայն կերպով ներգրաւուելու Ուաշինկթոնի որոշումէն: Թէ՛ Ռուսաստան եւ թէ՛ Իրան թշնամական կը համարեն ԱՄՆ-ի նոյնիսկ առեւտրային ներկայութիւնը: Սպիտակ Տան ստորագրութեան արարողութենէն ետք Ուքրաինայի մէջ Ազրբայձանին պատկանող ուժանիւթային գոյքին հասցումը Ռուսաստանի հարուածները կը թուին ազդանշել Քրեմլինին դժգոհութիւնը: Իրան եւս նկատողութեան յանձնեց որ պիտի չհանդուրժէ ԱՄՆ-ի ներկայութիւնը տարածաշրջանին մէջ:

Առայժմ, Ռուսաստանի հիւծիչ պատերազմը Ուքրաինայի մէջ Միացեալ Նահանգներուն եւ այլ արտաքին ուժերու առիթ ընձեռեց փոխելու իրադրութիւնները տարածաշրջանին մէջ՝ զոր Մոսկուա տակաւին կը համարէ իր յետնաբակը: Տեղական դիտորդները մտահոգուած են՝ որ տարածաշրջանային գերիշխանութեան Ռուսաս-

տանի նկրտումները չեն մարած եւ թէ աւելի ռազմականացուած ու ռազմատենչ Քրեմլինը պիտի փորձէ հաշիւներ մաքրել Կովկասի մէջ (եւ այլուր), երբ վերջացնէ Ուքրաինայի պատերազմը:

Վերջին ամիսները ռուսական օդային պաշտպանութեան կողմէ ազրբայձանական ուղեւորական օդանաւի հարուածումէն ետք, որուն պատճառով զոհուեցաւ 38 հոգի, Մոսկուա բառակշիւի մէջ էր Պաքուի հետ: Միաժամանակ, Փաշինեանի աջակիցները կը մեղադրեն Մոսկուան Հայաստանի առաջնորդը տապալելու դաւադրութեան մէջ: Ռուսաստանը Հայաստանի մէջ ունի նաեւ այլ լծակներ, ներառեալ գերիշխող դիրք երկիրի տնտեսութեան մէջ, վերահսկողութիւն կարելորագոյն ենթակառուցումներու վրայ (ինչպէս երկիրի միակ աթոմակայանին), ինչպէս նաեւ ազդեցութեան ցանցեր Հայ Առաքելական Եկեղեցիին մէջ:

Սպիտակ Տունը յոյս ունի՝ որ թէ՛ Պաքուի եւ թէ՛ Երեւանի հետ ԱՄՆ-ի պիզնէսային եւ ընդլայնուած ապահովային համագործակցութիւնը բաւարար արգելիչներ կ'ըլլան Մոսկուային եւ Թեհրանին վիճարկելու նոր տնօրինումները: Այդ խաղը կրնայ յաջողիլ. եթէ ոչ, կը մնայ հարցնել՝ արդեօք Ուաշինկթոն պիտի համարձակի հակամարտութեան մէջ մտնել Ռուսաստանի կամ Իրանի հետ Կովկասի մէջ:

Հակառակ այս մտահոգութիւններուն, Հայաստան-Ազրբայձան նախաստորագրուած համաձայնագիրը նշանակալի քայլ է տարածաշրջանի ամենասուր հակամարտութիւններէն մէկը աւարտելու ուղղութեամբ: Այս կէտին հասնելու համար անհրաժեշտ էր Երեւանի եւ Պաքուի քաղաքական համարձակութիւնը, ինչպէս նաեւ ԱՄՆ-ի (եւ Ֆրանսայի՝ որ ամբողջ գործընթացի տեւողութեան օգնեց փարատելու Հայաստանի ապահովային մտահոգութիւնները) հաստատամտութիւնն ու ստեղծարարութիւնը: Այսպէս թէ այնպէս, համաձայնագիրը կը նշանաւորէ նոր դարաշրջանի սկիզբը Հարաւային Կովկասի համար:

ՃԵՖՐԻ ՄԱՆՔՈՅ

(ԱՄՆ Ազգային Պաշտպանութեան Համալսարանի՝ Ազգային Ռազմավարական Հետազոտութիւններու Հիմնարկի աւագ հետազոտող)

Foreign Policy Magazine

26 Օգոստոս 2025

Անգլերէնէ թարգմ.՝ Ա.

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ՓԱՇԻՆԵԱՆ ՄԻԱԿԸ ԶԷ՝ ՈՐ ՄԵՐԺԱԾ Է ԵԱՀԿ ԱՌԱՋԱՐԿՆԵՐԸ Նամակ *The Armenian Mirror-Spectator*-ի խմբագրութեան

Ձեր 2025 Օգոստոս 30 թիւին մէջ տեղ գտած Ազատութիւն թերթի յօդուածի մասին, որ յատկացուած է վարչապետ Նիկոլ Փաշինեանի այն յայտարարութեան՝ թէ նախքան 2020 թուականի պատերազմը, ան մերժած է Ղարաբաղի հակամարտութիւնը լուծելու ԵԱՀԿ Մինսքի Խումբին առաջարկը:

Առաջին հայեացքէն ասիկա լուրջ սխալ մը պէտք է եղած ըլլայ. վարչապետը ունի լուրջ սխալներու իր բաժինը՝ որոնցմէ քանի մը հաստի հրապարակաւ ընդունած է:

Սակայն եթէ Փաշինեանի կողմէ Եւրոպայի Ապահովութեան եւ Համագործակցութեան Կազմակերպութեան (ԵԱՀԿ) առաջարկին մերժումը սխալ մըն էր, ինչո՞ւ անիկա սխալ չէր նաեւ նախորդ վարչակարգներուն կողմէ՝ որոնք աւելի քան 20 տարի բազմիցս ընդունեցին նոյն որոշումը [այսինքն՝ մերժեցին առաջարկը, Ա.]:

Այդ մերժումները սկսան Հայաստանի երկու նախագահներ Ռոբերտ Քոչարեան եւ Սերժ Սարգսեան, ինչպէս նաեւ Հանրապետութեան յետագայ ուժեղ վարչապետ Վազգէն Սարգսեան, երբ մերժեցին 1997 Մեպտեմբերի ԵԱՀԿ Մինսքի Խումբի համանախագահներուն առաջարկը: Անոնց մերժումին արդիւնքը եղաւ նախագահ Լեւոն Տէր-Պետրոսեանի հեռացումը, որ ընդունած էր մեր համարումով հնարաւոր առաւելագոյն բանաձեւը:

1998-2008-ին՝ Քոչարեան-Սարգսեանի 20-ամեայ իշխանութեան ընթացքին, ԵԱՀԿ համանախագահները ներկայացուցած էին շարք մը առաջարկներ: Թէեւ հանրապետութեան այս երկու առաջնորդները պաշտօնապէս ընդունած էին այդ առաջարկներէն քանի մը հատ, բայց անոնք առաջադրած էին այնպիսի պայմաններ՝ զորս գիտէին թէ պիտի չընդունի Պաքու, հետեւաբար այդ առաջարկներուն արձագանգը համազօր էր մերժումի: Արձանագրութեան համար պէտք է աւելցնեմ՝ որ հանգամանքներու դժկամութեամբ, Արցախի ղեկավարութիւնը կտրականապէս մերժած էր Մինսքի Խումբի երբեւէ առաջարկած գրեթէ բոլոր առաջարկները:

Փաշինեանի մերժած առաջարկը տակաւին հրապարակուած չէ: Ազատութիւն թերթի յօդուածի վերջաւորութեան, ընդդիմութեան առաջնորդ մը կը նկարագրէ՝ թէ առաջարկը նախապէս առաջարկուած էր մէկ անգամ՝ 2007 թուականին, հիմնուած այսպէս կոչուած *Մատրիտեան սկզբունքներուն* վրայ: Վարչապետը պէտք է հրապարակէ

իր առաջարկի բնագիրը. բայց ընդդիմութեան առաջնորդը կը թուի իրազեկ ըլլալ անոր բովանդակութեան. ան պէտք է հրատարակէ զայն: Քիչ հաւանական կը գտնեմ՝ որ նոյն բնագիրը ԵԱՀԿ առաջարկած ըլլայ աւելի քան տասնամեակ մը ետք:

Այդ առաջարկին կապուած միւս կէտը այն է՝ որ եթէ իր բովանդակութիւնը այնքան նպաստաւոր էր Հայաստանի համար եւ, ըստ ընդդիմութեան կարծիքին, Փաշինեան պէտք է ընդունէր զայն, ուրեմն ինչո՞ւ ան չգործեց 2007-ին՝ երբ առաջարկուեցաւ Քոչարեանին: Այստեղ պիտի չմտնեմ մանրամասնութիւններու մէջ, բայց յստակ է՝ որ ան գործնական առաջարկ չէր: Նախ եւ առաջ, *Մատրիտեան սկզբունքներուն* բովանդակած Լեւոնային Ղարաբաղի ապագայ կարգավիճակի «հանրաքուէն» հակամարտող կողմերը ընկալած էին շատ տարբեր եւ անհաշտ ձեւով. եւ կարգավիճակի հարցը միշտ եղած էր բանակցութիւններուն մէջ խոչընդոտը:

Նոր պատերազմի անխուսափելիութեան պատասխանատուութիւնը պէտք է դրուի 1998-էն ի վեր իշխած առաջնորդներուն վրայ: Ընդդիմութեան առաջնորդներուն արձագանգը Փաշինեանի յայտարարութեան, մեղմ խօսքով, անաչառ չէ:

Վարչապետի յայտարարութիւնը կրնայ «խաղի կանոնները փոխող» ըլլալ, ինչպէս ընդդիմութեան առաջնորդներէն մէկը նշած էր այդ յօդուածին մէջ, միայն այն պարագային՝ երբ մոռնանք Փաշինեանի ղեկավարութեան նախորդած երկու տասնամեակներու քաղաքականութիւնը:

Վերջապէս, աւելի մասնագիտական կ'ըլլար՝ եթէ լրագրողը առիթ տար վարչապետին պատասխանել այս առիթով իր դէմ եղած մեղադրանքներուն:

Ես կը հասկնամ վարչապետի խոստովանութեան նկատմամբ ընդդիմութեան արձագանգի քաղաքականութիւնը, բայց ասիկա քաղաքականութենէն անդին կ'անցնի: Փաշինեանի ըսած կամ ըրած որեւէ բանի նկատմամբ կոյր, անձնաւորուած եւ գրեթէ ատելութեան հասնող հակառակութիւնը չի կրնար հաւաստիութիւն հաղորդել ընդդիմութեան մեղադրանքներուն, նոյնիսկ եթէ անոնցմէ քանի մը հատը հաւաստի ըլլան, եւ չ'օգնէր Հայաստանին դիմակայելու իր առջեւ ծառացած մարտահրաւերները:

ԺԻՐԱՅՐ ԼԻՊԱՐԻՏԵԱՆ
The Armenian Mirror-Spectator
3 Մեպտեմբեր 2025
Անգլերէնէ թարգմ.՝ Ա.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՐՄԱՆ ԹՕՔԱԹԵԱՆԻ ԵԻՐՈՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱԳԱՅՈՒԹԻՒՆԸ (1931-1934)

Վիեննական յաջողությունը այնքան ուժեղ էր, որ Թօքաթեան կրկին կը հրաւիրուի յաջորդական եղանակներու:

1931-1932 եղանակին կու գայ երկու անգամ՝ 1931 Սեպտեմբերին եւ ապա 1932 Մայիս-Յուլիսին, մասնակցելով Վիեննայի Օփերայի 9 բեմադրություններու՝ 6 օփերաներու մէջ:

Առաջին շրջանին կ'երգէ *Andrea Chénier*-ի անուանադերը՝ 1931 Սեպտեմբեր 9⁷¹, եւ *Tosca*-ի *Cavaradossi*-ն Սեպտեմբեր 13⁷²:

Neues Wiener Journal, 10 Սեպտեմբեր 1931.

«Հիանալի երգիչ եւ արուեստագէտ մըն է Թօքաթեան: Ինչպէս իր *Turiddu*-ն ամառնային եղանակի օփերայի վերջին շաբաթուայ անակնկալն էր, նոյնպէս *Andrea Chénier*-ն տակաւին նոր սկսող եղանակի առաջին յաղթանակը եղաւ: Երբ բեմ բարձրանայ, Թօքաթեան անմիջապէս կը տիրէ բեմին: Բեմին վրայ կ'երեւայ պատկառելի եւ բարձրահասակ, թէւ մարմինը հազիւ կ'անցնի միջին բարձրութիւնը. այնքան զօրեղ է մատուցումի ազդեցութիւնն ու նշանակութիւնը՝ կամքով եւ լուսավառ խառնուածքով լեցուն: Թօքաթեանի թենոր ձայնը՝ որ դիրորութեամբ եւ յստակութեամբ կը հասնի մինչեւ բարձր ձայնանիշերը, ունի առնական նկարագիր՝ տրամաթիքական կորովով համակուած: Կը լսենք գեղեցիկ երգեցողութիւն, որ միաժամանակ կը յատկանշուի ճշմարտութեան անկեղծ արտայայտութեամբ: Երաժշտական եւ խաղարկային ընդունակութիւնը կը բացայայտուի բազմաթիւ մանրամասնութիւններու մէջ: Այստեղ, մէկ անգամ ընդմիջտ, ունինք երգիչ մը՝ որ ճշգրտօրէն գիտէ ինչ կ'երգէ եւ ինչպէս կ'երգէ: Ցաւալի է որ Թօքաթեանի մեծ առաքինութիւնը եւ նրբագեղութիւնը ծառայեն *Giordano*-ի *Andrea Chénier*-ի նման անհետաքրքրական օփերայի»⁷³:

Die Stunde, 11 Սեպտեմբեր 1931

«Արդեօք Արման Թօքաթեան արդէն ունկնդիրի յայտարարած սիրելին է: Կը թուի այդպէս է: Իրական վիեննական օփերայի երեկոյ մը մեծ ներկայացում, յուզմունք, եւ սրահին մէջ ներկայ գտնուելու հաճոյք: Հետաքրքրական երեկոյ մը կազմակերպելու զգացողութենէն մղուած, Վիեննայի Օփերայի Թատրոնը, շնորհիւ իր լաւ հոտառութեան, կը դիմէ *Andrea Chénier*-ին: Այս յեղափոխական օփերան որ թէւ գունագեղ է բեմին վրայ, այլապէս գերծ է առանձնայատուկ հետաքրքրութենէ, մինչ նուագախումբը կը յիշեցնէ *Puccini*-ի ուշ շրջանի յոգնած

օր մը: Հետեւաբար Թօքաթեան անհրաժեշտութիւն մըն է: Ինչպէս նաեւ իր խաղընկեր *Lotte Lehmann*: Անցեալ տարուայ եղանակի վերջաւորութեան, ան արդէն երգեց շլացուցիչ *Turiddu* մը. բեմ մուտք գործելու պահէն սկսեալ կը բացայայտէ իր անհատականութիւնը *Chénier*-ի տիպարին մէջ: Գունեղ թենոր մը՝ որ ամէն բանի կը մօտենայ ճաշակով, գրեթէ խոովայոյց կերպով: Երբեք չնթագնող եւ միշտ ապահով ձայնանիշերով իտալական գերիշխող ձայն, որուն անձիգ ամբարձումը դէպի բարձունքներ երբեմն կ'ակնկալէինք լսել աւելի շողշոյուն հնչերանգով:

«Թօքաթեանի ձայնի եւ դերասանական խաղի համադրութեան յոկուած կերպը կը վկայէ իր արուեստագէտ էութիւնը: Իր անհատականութեան կախարդանքը կը տարածուի մինչեւ թատրոնի վերջին յարկը: Ձայնը մատաղ է, թարմ, իսկական թենորի հնչերանգով, բայց առանց կայուն քաղցրութեան. իրական առնական ձայն: Խաղարկութեան մէջ եւս ակնյայտ է երգիչին անհատականութիւնը: Թէւ Արման Թօքաթեան մաս կը կազմէ իրեն անձանօթ խումբի, բայց իրազեկ է ամէն բանէ: Խաղալով տիպարը, իր կողմը կը գրաւէ խաղընկերը եւ երգող բանաստեղծի իր ազնուական տիպարը կը շրջապատէ յուզումնալի զգացումով»⁷⁴:

Neues Wiener Tagblatt, 11 Սեպտեմբեր 1931

«*Giordano*-ի յեղափոխական օփերան՝ *Andrea Chénier*, կրնայ յատկապէս բարեբաաստիկ ըլլալ Արման Թօքաթեանի նման ճկուն ցոլքերու եւ վիրթիւոգ թեքնիքի տէր երգիչի համար: Ստեղծագործութեան բնոյթը եւ կատարողի ոճը կատարեալ ներդաշնակութեան մէջ են այստեղ: Թօքաթեան ունի բնորոշ անմիջական ձայն. խոր եւ կտրուկ ազդեցութիւնները իր ոճը չեն, բայց ձայնային պահերը կը պատկանին իրեն, անկախ այն բանէն՝ թէ կը բոցավառէ բարձր սի-ն, կամ կը նուաղէ նուրբ քնարական նախադասութիւնը: Թենորի ատաղձը ազնիւ է, ելեւէջը՝ վիրթիւոգական, իսկ ինք՝ վեհ ոճով երանգաւորուած: Բայց եւ այնպէս, տպաւորիչ կերպով ինքնավստահ եւ նպատակասլաց տեսքը երբեմն մեզի առիթ կու տայ դիտելու փայլուն մակերեսին տակ, ուր կարելի է գտնել նաեւ աւելի ցած որակով հնչիւններ եւ համեմատաբար նուազ թեքնիքական յոկուածութիւն»⁷⁵:

Neue Freie Presse, 11 Սեպտեմբեր 1931

«*Andrea Chénier*-ի նախադասութիւններուն խանդավառ սլացքը պր. Թօքաթեանի թենորին մէջ կը

գտնել հարազատ կիսաքաղցր եւ կիսապինդ հնչականություն: Ձայներանգը նման է Volpi-ին, թէեւ համեմատությունը կրնայ անմիջապես աւարտիլ երբ նկատի առնենք Volpi-ի բարձր ձայնամասին ունեցած անսահման հնարաւորությունները: Պր. Թօքաթեան՝ որ թէեւ այս առումով այսօր տակաւին ազատ չէ լիովին, բայց իր գրաւիչ, երիտասարդական եւ թարմ երգեցողութեամբ անկասկած կ'ընթանայ դէպի թեւորի երջանիկ ապագան: Giordano-ի բանաստեղծը քիչ պահանջներ կը ներկայացնէ կատարողին. օփերայի անտարբեր սիրահար, գիշերաշրջիկ, քնարական երագներու մէջ կորսուած, ան կը դեգերի դէպի գլխատումի մեքենան»⁷⁶:

Wiener Allgemeine Zeitung, 11 Սեպտեմբեր 1931

«Պր. Թօքաթեան համակերելի Chénier մըն է»⁷⁷:

Arbeiter Zeitung, 12 Սեպտեմբեր 1931

«Իր ձայնը, հակառակ որ մասնաւորապէս ընդարձակ չէր, շատ հզօր եւ հաճոյակատար էր, եւ կրկին գրաւեց ունկնդիրը իր քաղցրաձայնութեամբ եւ ձայնական ոճով»⁷⁸:

Վիեննական յաջողություններուն առիթով, *Neues Wiener Tagblatt* լրագիրը յօդուած կը գրէ իր մասին: Կու տայ կենսագրական կարճ տեղեկություններ եւ կը հաղորդէ՝ որ Թօքաթեան բանակցություններու մէջ է Վիեննայի Օփերայի վարչութեան հետ վեցամսեայ համաձայնագիրի համար: Լրագիրի թղթակիցին Թօքաթեան կ'ըսէ.

«Մրտազին ցանկությունս է նման համաձայնագիրի կնքումը Վիեննայի Պետական Օփերային հետ, որուն գեղարուեստական մակարդակը բացառիկ ուժեղ ազդեցություն ունեցաւ վրաս: Բայց Վիեննայի մէջ աւելի երկար ապրելու եւ գործելու ցանկութեանս պատճառը ոչ միայն գեղարուեստական կողմն է այլեւ աւստրիական բնապատկերը եւ Վիեննայի ժողովուրդը: Ամբողջ ամառը անցուցի աւստրիական Ալպեան շրջանը, մնալով Ունթերախի, Սալցպուրկի եւ Իշլի մէջ, ուր հիացալ մարդոց եւ հմայիչ բնապատկերի պարզեւած բազմաթիւ գեղեցիկ ապրումներէն եւ տպաւորություններէն: Հիմա կը փափաքիմ Հիցինկի մէջ առանձնատուն գնել եւ կնոջս ու երկու զաւակներուս հետ վերջնականապէս փոխադրուիլ Վիեննա:

«Ես մեծ յոյս ունիմ շուտով համաձայնագիր կնքել Պետական Օփերայի հետ: Քանի որ տակաւին երկու տարուայ պարտաւորություն ունիմ Մեթրոփոլիթըն Օփերայի հետ, իբրեւ սկիզբ, գալիք երկու տարիներու աշնան պիտի մասնակցիմ ընդամենը 10-15 ներկայացումներու: Այս երկու տարիներէն ետք, սակայն, յոյս ունիմ կարող ըլլալ մասնակցիլ Պետական Օփերայի եղանակի նուագազոյնը 50 ներկայացումի: Եղանակի միւս կէտը պիտի շարունակեմ աշխատիլ Նիւ Եորքի Մեթրոփոլիթըն

Օփերայի հետ: Արդէն սկսած եմ սորվիլ գերմանական օփերայի դերեր: Առաջին գերմանական դերս պիտի ըլլայ Lohengrin-ը, որով կ'ուզեմ սկսիլ Պետական Օփերայի հետ յանձնառությունս»⁷⁹:

Դժուար է ստուգել թէ լրագիրը որքան հարազատօրէն գրառած է երգիչին խօսքերը: Գիտենք՝ որ Թօքաթեան երբեք պիտի չերգէ Lohengrin: Գալով համաձայնագիրին, նոյն *Neues Wiener Tagblatt* լրագիրը յաջորդ օրը կը հերքէ մնայուն համաձայնագիրը, նշելով սակայն կրկին երեւումի կարելիությունը գալ գարնան⁸⁰:

Die Stunde կը հարցնէ՝ թէ կարելի՞ է Մեթրոփոլիթըն Օփերայէն օտար եգիպտացիի մը հետ մնայուն համաձայնագիր ստորագրել, երբ տնտեսական ճգնաժամին հետեւանքով Վիեննայի Օփերան կը դիմէ նիւթական կրճատումներու: Բայց կը շեշտէ Թօքաթեանի «համարձակ ձայնը», վիեննացի ունկնդիրին սէրը անոր հանդէպ եւ իր կարողությունը մինչեւ վերջ լեցնելու սրահը: Լրագիրը կ'եզրակացնէ. «Եթէ Թօքաթեանի նման երգիչ մը կը գրաւէ ունկնդիրը եւ հնարաւոր պայմաններու տակ կրնայ գործել Վիեննայի մէջ, ուրեմն պէտք է փորձել պահել զինքը, նոյնիսկ եթէ դերեր գոյնայ երկարատեւ սեփականատէրերէ: Հետեւաբար, եգիպտական սպառնալիքը Պետական Օփերային կրնայ վերջապէս այնքան ալ վատ չըլլալ: Խնդիրները կը գտնուին այլուր»⁸¹:

Վերջապէս, Վիեննայի Պետական Օփերայի տնօրէն Clemens Krauss կը վճռէ հարցը մամուլի միջոցով: Նախ կ'ըսէ՝ որ մնայուն համաձայնագիրի հարցը ինք տեղեկացած է մամուլէն, որ բոլորովին սխալ է: Նման հարցի շուրջ ոչ մէկ բանակցություն եղած է Թօքաթեանի հետ, կը շեշտէ ան, եզրակացնելով.

«Ես ուրախ պիտի ըլլամ հիւր ներկայացումներու համար գարնան ընդունիլ պր. Թօքաթեանը, երբ Ամերիկայէն վերադառնայ Վիեննա, ինչպէս ըրաւ անցեալ տարի: Միայն այսքան»⁸²:

Այդպէս ալ տեղի կ'ունենայ:

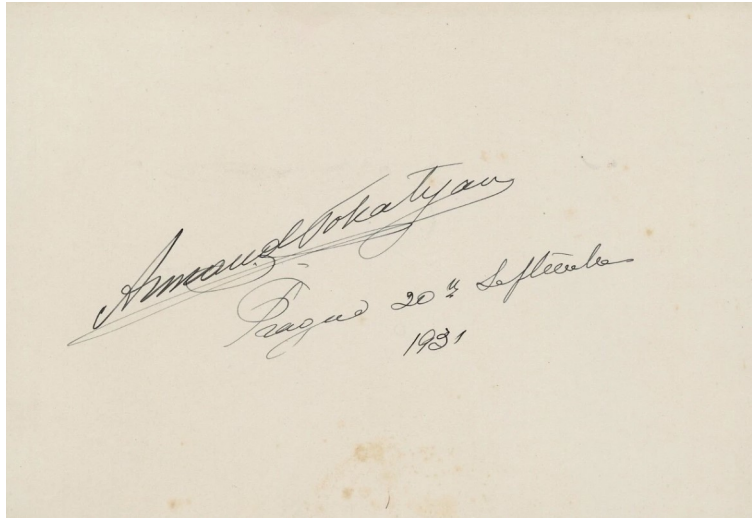
Վիեննայէն ետք Թօքաթեան անմիջապէս կը մեկնի Փրակա:

ՓՐԱԿԱ (1931)

Փրակայի Ազգային Թատրոնին (Národný divadlo) մէջ կը կատարէ *Rigoletto*-ի Il Duca di Mantova-ն, 1931 Սեպտեմբեր 20⁸³, որ ուղիղ կը սփռուի ռատիոյէն⁸⁴:

ՎԻԵՆՆԱ (1931)

Վերադարձ Վիեննա: Հոկտեմբեր 1-ին երգահանդէս կու տայ Վիեննայի Համերգասրահի (Wiener Konzerthaus) մեծ սրահին մէջ, դաշնակի նուագակցութեամբ Erich Meller-ի եւ մասնակցութեամբ Կալիմիր Քառնուազին (Galimir-Quartett)⁸⁵: Թօքաթեան կ'երգէ հետեւեալը.

Փրակայի *Rigoletto* օփերայի ներկայացումն էտր
հիացողներն մեկուն համար Թօքաթեանի
թողած ստորագրութիւնը, 20 Սեպտեմբեր 1931

1. Meyerbeer: *L'Africaine*, 'Pays merveilleux!... O paradis' (ֆրանսերէն)
2. Bizet: *Carmen*, 'La fleur que tu m'avais jetée' (ֆրանսերէն)
3. Puccini: *Tosca*, 'E lucevan le stelle' (իտալերէն)
4. Teresa Del Riego: *Homing* (անգլերէն)
5. Gonzalo Roig: *Quiéreme mucho* (սպաներէն)
6. Leoncavallo: *Sérénade française* (ֆրանսերէն)
7. Կոմիտաս՝ *Կոռունկ* (հայերէն)
8. Puccini: *La fanciulla del West*, 'Ch'ella mi creda libero' (իտալերէն)
9. Puccini: *La bohème*, 'Che gelida manina' (իտալերէն)
10. Halévy: *La juive*, 'Rachel, quand du seigneur' (ֆրանսերէն)
11. Verdi: *Rigoletto*, 'La donna è mobile' (իտալերէն)

Պիս. Կոմիտաս՝ *Հայաստան* (հայերէն)
Հանդէս ամսօրեայ կը յայտնէ իր գոհունակութիւնը հայերէն երգերուն համար.

«Հոկտեմբեր 1-ին՝ մայրաքաղաքիս Համերգի Տան Մեծ Սրահին մէջ դարձեալ երեւցաւ բեմին վրայ: Թօքաթեան մեծ վարպետներու այլ եւ այլ կտորներու հետ երգեց նաեւ Կոմիտաս վարդապետի *Կոռունկը* եւ *Հայաստան*: Թերեւս առաջին անգամն էր՝ որ Վիեննայի այդ նշանաւոր սրահը հայ գուսանին ու հայ երգին արձագանգները կը հնչեցնէր: *Կոռունկը* բուն ծափերով կրկնուեցաւ: Եւ մինչ սրահին լոյսերը կը մարէին նշանակելու համար թէ վերջացած է երգահանդէսը, բազմութիւնը բեմին առջեւ կը խոնրէ եւ որոտընդոստ ծափերով՝ երգիչը դարձեալ բեմ կը հրաւիրէր: Թօքաթեան այս անգամ *Հայաստանը* գեղգեղեց եւ բազմութիւնը ծափերով թողուց սրահը»⁸⁶:

Եւ ահաւասիկ, աստրիական մամուլը մենահամերգի մասին.

«Մեծ յաջողութիւն եւ կիսալեցուն սրահ» վերնա-

գիրը կ'ընտրէ *Neues Wiener Journal* (2 Հոկտեմբեր 1931) իր քննախօսականին համար.

«Արման Թօքաթեանի ձայնին գեղեցկութիւնը կը կայանայ իր զօրեղութեան մէջ: Ան հարաւային ջերմութեամբ մեղմանոյշ թնոր մը չէ, բայց փափուկ բարձր ձայնանիշերու փայլուն մետաղեայ որակը եւ երգեցողութեան անփոյթ վերաբերմունքը՝ հնչիւնային հրճուանքով յորդուն, կը համակեն ունկնդիրը: Կարելի է տեսնել եւ լսել որ ան մեծ ուշադրութիւն չի դարձներ հնչիւնի նրբութեան, բայց ձայնի անխաթար բնոյթը եւ հնչիւնային բաւականութիւնը կը լռեցնեն բոլոր վերապահումները, յատկապէս օփերայի վերիսթական հատուածներուն մէջ: Ճիշդ է, *Carmen*-ի ծաղիկի արիան կրնար աւելի հոգեհարազատ ըլլալ: Միւս կողմէ, *Tosca*-ի երկրորդ արիայի կատարումը կը կենդանանայ նշանակալի վեհութեամբ: Օփերայի արիաներէն զատ, Թօքաթեան երգեց նաեւ բարձրակարգ սալոնի երաժշտութեան առանձին գործեր, որոնց մէջ յատուկ յաջողութիւն նուաճեց հայկական գործ մը: Ան նոյնիսկ մեզի շնորհակալութիւն յայտնեց Hildach-ի ոճով գերմաներէն երգով, որ կը պարունակէ «Դուն գերմանական երկիր, դուն ամենագեղեցիկ երկիր» բառերը: Ի դէպ, սրահը կիսաշափ լեցուն էր, որ սակայն չխանգարեց մթնոլորտը: [...] Օափահարութիւնները կարծեք կու գային լեփ-լեցուն սրահէ»⁸⁷:

Neue Freie Presse, 3 Հոկտեմբեր 1931

«Օփերայի մէջ յայտնաբերուածը այժմ անմիջապէս կը տեղափոխուի համերգասրահ, եւ ընդհակառակը, համերգասրահի մէջ յայտնաբերուածը՝ օփերա: Թերեւս վերջին մօտեցումը աւելի հետաքրքրական ըլլայ քան պարզապէս Cavaradossi-ի կամ Chénier-ի արիաներէն ստացուած նպաստաւոր տպաւորութիւններու ամրապնդումը՝ լաւ հաւաս-

KONZERTDIREKTION Dr. ARTUR HOHENBERG

III., Lothringerstraße 20 (Konzerthaus). — Telephon U 16-1-79, U 16-1-80
 Verkaufskasse: I., Kärntnerring 3 (10—1, 3—5 Uhr). — Telephon R 22-0-54

Großer Konzerthaus-Saal
 Donnerstag, den 1. Oktober 1931, halb 8 Uhr abends

KONZERT

ARMAND TOKATYAN

(Metropolitan-Opera, New-York)

Mitwirkend: **Das Galimir-Quartett**

(Felix, Adrienne, Renée, Margarete Galimir)

Programm:

1. Meyerbeer Arie aus „Die Afrikanerin“
 Bizet Arie aus „Carmen“
 Puccini Arie aus „Tosca“
2. Del Riego Homing (Englisch)
 Roig Quierème Mucho (Spanisch)
 Leoncavallo Sérénade Française (Französisch)
 Gomitas Krunk, Chant d'Emigré (Armenisch)
 Puccini Arie aus „Das Mädchen aus dem goldenen Westen“ (Italienisch)
- P A U S E —
3. Schubert Quartettsatz C-moll
 Korngold Intermezzo aus op. 16
 Haydn Finale aus op. 74 Nr. 3 **Galimir-Quartett**
4. Puccini Arie aus „Die Bohème“
 Halévy Arie aus „Die Jüdin“
 Verdi Arie aus „Rigoletto“

Begleitung: **Prof. Erich Meller**

Konzertflügel: BLÜTHNER

Verlag der Wiener Konzerthausgesellschaft, III., Lothringerstraße 20

VORANZEIGEN:

6. Oktober: **Rosé-Quartett**. I. Abonnementabend (Beethoven). M. K.-S.
 12. Oktober: **Richard Tauber**. Einziges Konzert. Gr. K.-S.
 14. Oktober: **Fritz' "Singing Babies"**. Gr. K.-S.

Preis des Programmes 80 Groschen (inkl. Steuer)

Wagner Druck u. Verlag 3306

Մենահամերգի յայտագիրը, Վիեննայի Համերգասրահ, 1 Հոկտեմբեր 1931
 (<https://konzerthaus.at/concert/eventid/10567>)

Über behördliche Anordnung dürfen die Kleider nicht mit Kleidungsstücken belegt werden. Kleider sind in der Garderobe abzugeben.

Über behördliche Anordnung sind die Damen verhalten, die Hüte abzunehmen!

տագրուած օփերայի երգերու ուրիշ շարքերու միջոցով: Պր. Թօքաթեան կը բացայայտէ բեմին վրայ երգելու անկեղծօրէն համակրելի եւ յուզիչ ուրախութիւն: Maria Jeritza անոր մէջ գտած է իրական թենոր մը՝ որուն ունեցածը շատ ատելի կը գերակշռէ քան չունեցածը կամ տակաւին չունենալիքը: Չայնը միաժամանակ մեղմ է եւ դիմացկուն, ամենագեղեցիկ կը հնչէ միջին ձայնամասի խոր հնչերանգին մէջ, քիչ մը անհասարար՝ բարձր ձայնանիշերու մէջ, որոնք միշտ չէ որ կը հոսին արձակ եւ անկաշկանդ: Բայց այն փաստը որ այս ձայնանիշերը գոյութիւն ունին, եւ գոյութիւն ունին իրենց ողջ հարստութեամբ, ոչ միայն ցոյց տրուեցաւ *La bohème*-ի արիայի բարձր տօ-ով՝ որ ընդլայնուեցաւ եւ տարածուեցաւ Battistini-ի նման յետհարուածով (հակահարուածով): Այո, արդեօք յանդուգն երգիչը, փոթորկալից ծափահարութիւններէն տարուելով, չկրկնեց այս տօ-ն՝ ամբողջ արիային հետ միասին: Պր. Թօքաթեան իր բարձր ձայնամասին կը հասնի առանց նկատելի ջանքի. զայն կը վերցնէ առանց խուժումի, որ սովորաբար արդիւնքն է երգիչներու բարձր թեքնիքական հասունութեան, բայց իր պարագային հաւանաբար արգասիքն է բացառապէս խիզախ մարզումի: Թեքնիքը, ուժաբանութիւնը եւ նախադասութիւններու կազմութիւնը վերցնուած են իտալական դպրոցէն եւ կը մնան քաջ իտալական նոյնիսկ Meyerbeer-ի, Halévy-ի եւ Bizet-ի ֆրանսական արիաներուն մէջ: Արդեօք ձայնապէս օժտուած Թօքաթեանին տիկ. Jeritza պիտի տար իր նշանակալի աջակցութիւնը՝ եթէ իրեն եւս չգրաւէր բեմական երգիչին խառնուածքը: Jeritza նաեւ իրեն կ'ուղեկցի համերգային բեմի վրայ, մասնակցելով անգլերէն, սպաներէն կամ ֆրանսերէն երգերուն: Արեւելեան նկարագիրով պանդուխտի մելամաղձոտ երգին մէջ տրամաթիք վարմունքը եւս իսկական զգացողութիւն ստացաւ, որ փոխանցուեցաւ հաւաստիօրէն»⁸⁸:

Deutschösterreichische Tages-Zeitung, 3 Հոկտեմբեր 1931

«Լաւ սկիզբ մը. Նիւ Եորքի Մեթրոփոլիթըն Օփերայի երիտասարդ թենոր Արման Թօքաթեան, որ արդէն իր նշանակալի յատկանիշները բացայայտած էր Պետական Օփերային մէջ, Մեծ Համերգասրահին մէջ նոր համերգային տարուան բացումը կատարեց արիաներու եւ երգերու մենահամերգով: Հակառակ նկատելի անհանգստութեան, ան յաղթանակեց շնորհիւ հիանալի բեմական ձայնի մեղմ, ջերմ եւ առնական գեղեցիկ թենորի հնչողութեան, որ նոյնիսկ համերգային սրահին մէջ պահպանեց իր հաճելի յատկանիշներուն ամբողջականութիւնը: Առանձնայատուկ, բաւական անպաճոյճ եւ միաժամանակ զգայուն երգեցողութեան ոճը, զուգորդուած նշանակալի թեքնիքի հետ, հաճելիօրէն կը գրաւէ

ունկնդիրը: Ի տարբերութիւն իր երգիչ գործընկերներու մեծ մասէն, ան հազուադէպ կ'օգտագործէ *mezza voce* եւ կը խուսափի ֆալսեթթոյի քաղցր ազդեցութենէն, բայց եւ այնպէս միշտ կարող է ստեղծել հնչիւնի ըստ բաւականի բազմազան գունաւորում եւ զօրեղութիւն: Բացի յայտնի փոքր անխուսափելի երգերէն, ան կատարեց Verdi-ի, Puccini-ի, Meyerbeer-ի, Halévy-ի եւ Bizet-ի հոչակատար արիաները գերմաներէն, իտալերէն, ֆրանսերէն եւ անգլերէն լեզուներով, իբրեւ միջազգային մակարդակի արուեստագէտ՝ որ հարազատ կը զգայ բոլոր ոլորտներուն մէջ: [...] Հասկնալի է, որ որոտընդոստ ծափահարութիւններու տակ հանդիսատեսը Թօքաթեանէն խնդրեց բազմաթիւ պիսեր»⁸⁹:

Wiener Allgemeine Zeitung, 3 Հոկտեմբեր 1931

«Հայ թենոր Արման Թօքաթեան երգ մը կատարեց. բացառիկ ֆուլլորիք հետաքրքրութիւն ներկայացնող երգ մը, հայ պանդուխտի երգ, սաղմոսերգական, հոգեւոր, եկեղեցական, տխրաթախիծ մեղեդի մը՝ որ առանց նուագակցութեան, - քանի որ վերջինս յարմարուած է երաժշտական Արեւմուտքի մակերեսի հարմոնիք միջոցներուն, - պէտք է անյապաղ փոխադրել Գիտութեան Կաճառի ֆոնոկրամ դիւան:

«Թօքաթեանի համերգը սկսաւ Meyerbeer-ով եւ շարունակուեցաւ Bizet-ով եւ Puccini-ով, ընդգրկելով միջազգային երգացանկի բազմաթիւ ներկայացուցիչներ»⁹⁰:

Arbeiter Zeitung, 4 Հոկտեմբեր 1931

«Թօքաթեանի լաւագոյն կատարումը եղաւ հայրենիքի ժողովրդական երգ մը: Ան պէտք է զանց առնէր գերմանական երգերը, նոյնիսկ եթէ անոնք նախատեսուած էին միայն պիսի համար»⁹¹:

Der Wiener Tag, 4 Հոկտեմբեր 1931

«Հայ թենոր Թօքաթեան որ Jeritza-ի հովանաւորութեամբ ժամանակ մը ելոյթ ունեցաւ Պետական Օփերային մէջ եւ արձանագրեց յաջողութիւն, Մեծ Համերգասրահին մէջ տուաւ իր համերգը: Jeritza պայծառ ճերմակ կզաքիսով նստած էր օթեակը եւ խրախուսական ժպիտով համբոյրներ կ'ուղարկէր կիսաչափ լեցուած սրահը: Թօքաթեանի գեղեցիկ, ջերմ թենոր ձայնը մեղմութիւն եւ փայլք հաղորդեց Meyerbeer-ի, Bizet-ի, Puccini-ի, Halévy-ի եւ Verdi-ի օփերայի արիաներուն, ինչպէս նաեւ անգլերէն, սպաներէն, ֆրանսերէն, իտալերէն եւ հայերէն երգերուն: Հայերէն երգը կը սկսէր արեւելեան գեղանուագով «Կոռնկ, ուստի՛ կու գաս, ծառայ եմ ձայնիդ...», եւ Թօքաթեան երկիցս պիտի կրկնէր հարցումը: Պիսը աղօտ կերպով կը հնչէր գերմաներէն, բայց պէտք չէ յոյսը կորսնցնել: Թօքաթեան արժանացաւ բացառիկ յաջողութեան»⁹²:

Der Morgen, 5 Հոկտեմբեր 1931

«Թենոր Արման Թօքատյան, պինդ ձայնով թխամաշկ եզիպտացին, յայտնաբերուած Maria Jeritza-ի կողմէ եւ անմիջապէս տեղափոխուած Վիեննա, արժանի է գովասանքի՝ երգեցողական արուեստի վերջին գաղտնիքներուն թափանցած ըլլալու համար:

«Իր առանձնայատկութիւններն են նախադասութեան եւ ընկալումի միամիտ համեստութիւնը եւ կատարողական տղայական ու հաճելի ոճը, որոնք նպաստաւոր են Puccini-ին: Քնքոյշ զգացմունքի շունչ պարգեւեց «Che gelida manina» արիային, զոր պսակեց բոնկուն բարձր սո-ով: Բայց եւ այնպէս, թենորի բարձր ձայնանիշերուն մէջ Թօքատյան կը թուի քիչ մը լեռնային հիւանդութիւն ցուցաբերել, ձիգ կոկորդով:

«Գեղարուեստական բարձրակետն էր Կոմիտասի հայերէն երգը: Այստեղ երգիչի պարզունակութիւնը գրեթէ առաւելութեան վերածուեցաւ՝ ափրիկեան զեփիլոի հիւսուածքով: Արեւելքի կախարդանքը եւ հարաւի դողդոջուն լոյսը այլապէս ի գուր կը փնտռէինք հին եւ հնագոյն օփերաներու արիաներու խայտաբղետ երփներանգութեան մէջ, ամրացած քանի մը աժան միջազգային երգերով:

«Իսկական «աստղ» ըլլալու համար երիտասարդին կը պակսին ոչ միայն ակնառու յատկանիշները, այլեւ հետաքրքրական թերութիւնները»⁹³:

(Շար. 4)

Հ. ԱԻԱԳԵԱՆ

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

71. *Spielplanarchiv*, <https://archiv.wiener-staatsoper.at/performances/20558>: «Հայ մը՝ մնայուն անդամ Վիեննայի օբերային», *Արեւ*, 1 Հոկտեմբեր 1931, ԺԵ. տարի, թիւ 3857, էջ 3:

72. *Spielplanarchiv*, <https://archiv.wiener-staatsoper.at/performances/34148>

73. *Neues Wiener Journal*, 10. September 1931, s. 13.

74. 'Armand Tokatyan als André Chénier', *Die Stunde*, 11. September 1931, s. 7.

75. 'Theater und Kunst', *Neues Wiener Tagblatt*, 11. September 1931, s. 9.

76. 'Theater- und Kunstnachrichten', *Neue Freie Presse* (Morgenblatt), 11. September 1931, s. 8.

77. R. K., 'Tokatyans vierte Rolle', *Wiener Allgemeine Zeitung*, 11. September 1931, s. 5.

78. D. B., 'Kunst und Wissen', *Arbeiter Zeitung*, 12. September 1931, s. 8.

79. 'Tokatyan und die Staatsoper', *Neues Wiener Tagblatt*, 11. September 1931, s. 8.

80. *Neues Wiener Tagblatt*, 12. September 1931, s. 10.

81. 'Die ägyptische Gefahr in der Staatsoper', *Die Stunde*, 13. September 1931, s. 8.

82. D. K., 'Gespräch mit Direktor Clemens Krauss', *Neues Wiener Journal*, 18. September 1931, s. 5.

83. *Národní divadlo*, <https://archiv.narodni-divadlo.cz/predstaveni/41133>

84. 'Divadlo. Carmen s Tokatyanem', *České slovo*, 10. října 1931, s. 3.

85. *Wiener Konzerthaus*, <https://konzerthaus.at/concert/eventid/10567>

86. «Ծաղկեփունջ ժամանակակից գրական կեանքին», *Հանդէս ամսօրեայ*, Օգոստոս-Սեպտեմբեր 1931, ԽԵ. տարի, թիւ 8-9, էջ 561:

87. 'Konzert Armand Tokatyan', *Neues Wiener Journal*, 2. Oktober 1931, s. 11.

88. J. K., 'Konzert Tokatyan', *Neue Freie Presse*, 3. Oktober 1931, s. 9.

89. 'Konzert Tokatyan', *Deutschösterreichische Tages-Zeitung*, 3. Oktober 1931, s. 9.

90. 'Tokatyan als Konzertsänger', *Wiener Allgemeine Zeitung*, 3. Oktober 1931, s. 5.

91. 'Konzert Tokatyan', *Arbeiter Zeitung*, 4. Oktober 1931, s. 12.

92. 'Armand Tokatyan', *Der Wiener Tag*, 4. Oktober 1931, s. 21.

93. Hedwig Kanner, 'Konzerte', *Der Morgen* (Wiener Montagblatt), 5. Oktober 1931, s. 11.

ԽՈՂԵՐ

ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ ԴԻՄԱԿՆԵՐ

Պախարակուած է ճշմարիտը տեսնելու հասկացողութիւնն ինքնին, հակառակ ճշմարիտի պատումի համընդհանուր տարածումին:

Սկսիմ տարածումէն: Ամէն տեղ, ամէն մարդ, ամէն հիմնարկ, ամէն լրագիր, ամէն հեռատեսիլ կը խօսի ճշմարիտի մասին, ինքն իրեն կը վերագրէ ճշմարտութիւնը կրողի եւ արտացոլողի պարտաւորութիւն: Իրականութեան մէջ, այդ ճշմարտութիւններուն ճնշիչ մասը պատրանք է սեփական կեցութեան փառաբանութեան համար: Եւ եթէ կայ ճշմարիտը՝ խեղազեղուած ճշմարիտն է ան, յատուկ եւ

վերադիր իշխանութեամբ եւ գաղափարախօսութեամբ կազմուած ճշմարիտը, որ կապ չունի հասարակական ճշմարտութեան հետ, կապ չունի մտածող ու խորասոյգ անձի ներքին ճշմարտութեան հետ:

Կարելորը՝ կայ ճշմարիտի պատումը, ան ամէն տեղ է: Հակառակ այս երեւոյթին, եւ ճիշդ այն պատճառով որ ան կը մնայ երեւոյթ, ճնշուած է ճշմարիտը, նոյն այդ բառը իբրեւ կարգախօս ընդունած մեծամասնութեան կողմէ: Արտաքին ճշմարիտը խեղդած է ներքին ճշմարիտը:

Երբ անձը ճշմարիտ չէ ինքն իր հետ, անկարող կ'ըլլայ մեկնաբանել շրջապատի ճշմարիտը: Ըշմարտությունը կը սկսի ենթակայի ներաշխարհէն, որուն ոչ թէ տիրապետելով, քանզի ներաշխարհին տիրապետելը անկարելի ու նոյնիսկ անիմաստ բան մըն է, այլ գոնէ գիտակցելով անոր գոյութիւնը եւ գաղափարներ մշակելով անոր շուրջ, կարելի է ներսէն ելլել դուրս եւ դիտել շրջապատը՝ որուն մէջ կայ ինքը՝ անձը:

Ճշմարիտը ճնշուած է, ան դիմակուած է իր փոխանորդով: Դիմակուած է ճշմարտութիւնը:

Ասիկա ճիշդ է արեւմտեան եւ արեւելեան աշխարհին համար, Սփիւռքի համար, Հայաստանի համար: Օրինակներս հայկական են, յատկապէս սփիւռքեան, բայց կրնան վերաբերիլ նաեւ ողջ աշխարհին:

Օրինակներ:

1. «Մահ իմացեալ՝ անմահութիւն է»: Հայկական դպրոցները այս նախադասութիւնը մեզի կը սորվեցնեն նախակրթարանին: Դպրոցական հանդէսներու պատահանքներուն վրայ կը գրուի ասիկա: Կրթական պարտադրանքներէն է այս նախադասութիւնը: Պատահանքները գրողները, իմացեալ մահուան անմահութեան մասին դպրոցականներուն բարոյախօսող ուսուցիչները, այդ ուսուցիչներէն սորված աշակերտները, անոնցմէ ո՛չ մէկը 2020-ին գնաց Ղարաբաղ՝ պատերազմելու եւ իմացեալ մահով անմահանալու: Ո՞՞ ՌՔ: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ այդ ճշմարտութիւնը արտաքին է, իսկ ներքին ճշմարտութիւնն այն է՝ որ ոչ ոք կ'ուզէ մահանալ (բացի շատ քիչերէ):

Հետաքրքրական է: Կը սորվեցնեն՝ որ իմացեալ մահը լաւ բան է, բայց չեն ըսեր՝ գնա՛ պատերազմէ: Թէեւ, իմ ըմբռնումովս, մահ իմացեալը ուղղակի կոչ է մեռնելու հայրենիքի համար: Հայրենիքի համար մեռնելու կոչ է մշակութային նշանով արտայայտուած: Իսկ նշաններուն հետ կարելի է վերաբերիլ իբրեւ մեր սեփական գործողութենէն անդին գտնուող երեւոյթ, այս պարագային՝ գեղեցիկ, հայրենասիրական, ազգային: Նշաններուն հետ կարելի է վերաբերիլ նաեւ իբրեւ գործողութեան համապատասխան երեւոյթ, այս պարագային՝ գնա՛ պատերազմէ խօսքով, որ արդէն պարտադրական է ոչ միայն ընկալողին համար, այլեւ զայն արտասանողին: Բայց վերջինս ոչ մէկ փափաք ունի պատերազմելու: Ահաւոր է պատերազմը:

Պատերազմի մէջ ալ «մահանալ» բառին փոխարէն ստեղծեցինք «հերոսանալ» հասկացողութիւնը: Բայց դարձեալ մահ իմացեալի ջատագովները չմտածեցին հերոսանալ, քանի որ հերոսացումի հիմքը մահն է: Հերոսանալը մահուան նմանակում-պատկերն է:

Մահը անխուսափելի հասկացողութիւն է մարդու կեանքի ամէնօրեայ վարքագիծին մէջ, մահուան վախը, յետմահու յիշուելու կիրքը՝ բնագոյական

մղումներ: Կարծէք մեր իւրաքանչիւր քայլը կը ձեւաւորենք նկատի ունենալով մահը՝ մեր մահը, անմահանալու նպատակով: Կը պայքարինք մեր մասին թերթի մէջ յօդուած մը ունենալ՝ յաջորդ սերունդներուն համար, կարծէք այդ յաջորդ սերունդները իրենք անմահ են եւ իրենք եւս անմահանալու խնդիր չունին: Հարստութեան բաշխումի կտակներ կը գրենք՝ յետմահու մեկուն սիրելի դառնալու նպատակով, ուրիշին՝ պատժելու: Ստեղծած ենք դրախտն ու դժոխքը՝ այսքան երկակի, անփոխարինելի, անփոխանակելի, անհանդիպակաց, իրարմէ այսքան կտրուկ տարբերութեամբ. մահով՝ անմահացուցինք մեզի: Բայց դարձեալ կ'ուզենք մեռնիլ դրախտ երթալու համար:

Մարդկային ճշմարտութիւնը կեանքն է եւ կենդանութիւնը: Կրնաս կեանքիդ մէջ սիրել մահուան փիլիսոփայութիւնը, մեկնաբանել մահուան գաղափարին ազդեցութիւնները կեանքի եւ վարքագիծի վրայ, բայց անձամբ չես երթալ մեռնելու:

2. Ամէնօրեայ մտաւորականի եւ ոչ-մտաւորականի խօսույթն է՝ որ մշակոյթը շատ լաւ բան է: Անշուշտ շատ լաւ բան է մշակոյթը, հոգ չէ թէ շատ լաւ ալ չենք հասկցած ուր է մշակոյթի սկիզբը եւ վերջը: Ինչեւէ, ասիկա չէ հարցը: Մշակոյթի շատ լաւ ըլլալը՝ որ պետք է իրօք շատ լաւ ըլլայ, խեղագեղումն է: Գործնական օրինակ մը սփիւռքահայ իրականութենէն: Գիրք տպելու օրինակը: Ամէն տեղ կ'ըսուի՝ պետք է գիրք կարդալ: Կարդալով մարդ կը զարգանայ, տեղեկացուցած են ինծի: Կը հասկնամ՝ որ գիրք կարդալու համար գիրք պետք է գրուի եւ տպուի: Սխալած եմ: Փորձէ Սփիւռքի մէջ գիրք տպել վաւերացումն է ոչ-վաւերացումն է հիմնարկներուն կողմէ: Փորձէ գիրք տպելու համար ստանալ նոյն այդ մշակութասիրութեան կանչով հանդէս եկողներուն օգնութիւնը, քաջալերութիւնը կամ, եթէ բարեկեցիկ է՝ հովանաւորութիւնը: Եթէ միութեան մը վարչական ժողովէն պիտի անցնի գիրք տպելուդ հրամանը՝ ինչպիսի խճբծում, քաշքշուք, մեծախօսութիւն, խօսքային առետուր, անմշակութային կարծիքներ պիտի արծարծուին, որպէսզի ժողովականները որոշեն մէկ գիրքիդ ձակատագիրը: Ապա ցկեանս պարտական պիտի մնաս գործիդ տպագրութեան համար, մինչ ամէն տեղ պիտի յայտարարուի տպագրող-հրատարակիչին մշակութասիրութիւնը: Իսկ ովքե՛ր են այս սփիւռքահայ որոշողները: Մեծ մասամբ դրամատերեր եւ հարուստներ, որոնց համար իրական ընթերցանութիւնը եւ մշակոյթը ձեւական գոյութիւն մըն է, բայց ընթերցանութեան եւ մշակոյթի կարեւորութեան խօսույթը ամէնօրեայ կարգախօս:

Սփիւռքը բացառութիւն չէ: Տարբեր ձեւաչափերով եւ մակարդակներով խնդիրը նոյնն է՝ նաեւ աշխարհի մէջ ընդհանրապէս: Պարզապէս Քէմպրի-Ճի, Օքսֆորտի կամ Ֆլամմարիոնի հրատարակիչները աւելի կիրթ ձեւեր ունին դիմելու գրողին եւ

շատ անելի բացայայտ են իրենց նպատակներուն մէջ. անոնք կը հրատարակեն շահոյթ ստանալու նախատեսումով: Գաղտնիք չէ ասիկա: Սփիւռքահայ միութիւնները ո՛չ շահոյթ ստանալ գիտեն, ո՛չ ալ մշակոյթը մինչեւ վերջ առաջ տանիլ կ'ուզեն: Մշակոյթը կը դառնայ դիմակ՝ արդարացնելու ո՛չ թէ Սփիւռքին, այլ անոր ղեկավարներուն, հրամայողներուն գոյութիւնը:

Նմանատիպ խնդիր է դիրքաւորումները հայ մտաւորականներուն միջեւ: Որքան դիմադրութիւն կայ մտաւորական վերնախաւէն ներս ուրիշ մտաւորականի նորատիպ գիրքի նկատմամբ (բացառութիւններ, անշուշտ, կան): Դիմադրութիւն յաճախ դիտաւորեալ անտեսումի եւ հեռակայ արհամարհանքի տեսքով: Մտաւորականի մը կողմէ ուրիշ մտաւորականի նոր գիրքի յայտնութիւնը ընդունելու կարելոր դրսեւորումներէն մէկն է, օրինակ, գրախօսականը: Հայութեան մէջ գրախօսական գրեթէ չկայ: Եղածներն ալ կեղծ մշակութասիրութեան արդիւնք են՝ շատ պարզ պատճառով: Գրախօսականը, եթէ գրուի, մեծ մասամբ կը գրուի բարեկամ-բարեկամի, ծանօթ-ծանօթի եւ կուսակցութիւն-կուսակցութեան սկզբունքով, երբեմն նոյնիսկ փոխան գումարի: Շատ, շատ քիչ են անկախ գրախօսականները:

Գիրքն ու գրելը՝ մէկ օրինակ: Նոյնն է թատրոնը, երաժշտութիւնը, նկարչութիւնը: Աւանդական ներկայ Սփիւռքին մէջ աստուծմէ իւրաքանչիւրը կայ ու տեղի կ'ունենայ բայց արտակարգ հաշուարկումներով, սահմանագծումներով, սահմանափակումներով, վերջնագիծերով: Ամբողջ աշխարհը եւս՝ թէեւ իր մեծ թանգարաններով, օփերայի թատրոններով, թատերական բեմերով մեծ մշակոյթի տեսքը կը փրկէ, եւ իրօք կը ներկայացնէ բարձր ու խոր մշակոյթ, բայց անոր քողին տակ կը մերժուի այլազանութիւնը, պարտադրելով հիմնահոսանքը իբրեւ մշակոյթի գլխաւոր ուղղութիւն: Որքա՛ն սահմանափակ ու կրկնողական է, օրինակ, Մերթոփոլիթըն Օփերայի նուագացանկը, համեմատութեամբ գոյութիւն ունեցող օփերայի անձայրածիր գեղեցկութիւններուն:

3. Ճշմարտութիւններէն է՝ որ ուսուցիչը պէտք է նիւթը սիրելի դարձնէ աշակերտին, աշակերտին մէջ շարժէ սէրը ուսումի նկատմամբ: Աշխարհի ԲՈԼՈՐ ուսուցիչներն ալ համաձայն են ասոր, երբ խօսիս անոնց հետ: Նոյն ուսուցիչներուն կարելոր մասը, սակայն, գործնականին մէջ, աշակերտներուն առջեւ կը բանեցէ իր ներկայութեան ուժը՝ «ես գիտեմ»-ի տիրապետութեամբ: Մինչդեռ աշակերտի մը ուսումնական սէրը կը զարգանայ միայն ու միայն անոր կենդանի եւ աշխոյժ մասնակցութեամբ, գնահատական, թուանշան եւ ուսուցիչի արտաքին գովասանքը ստանալու պարտադրանքէն եւ ուսուցիչի պարսաւանքէն խուսափելու զգացողութենէն շատ հեռու: Քանի՞ ուսուցիչ աշակերտին մասնակից

կը դարձնէ դասաւանդութեան: Քանի՞ ուսուցիչ կ'ուզէ զիջիլ իր ձեռք բերած ուժէն, ուժ՝ հանդէպ աշակերտին, գոր երբեք պիտի չկրնայ բանեցնել երբ դադրի դասաւանդել: Աշակերտին սէրը շարժելը կը մնայ դիմակ ուժի բանեցումի հաճոյքին:

4. Սփիւռքահայ դպրոցի մասին ամենաշատը կը լսենք երբ ան կը գոցուի: Դպրոց գոցուելու քննադատութիւնը կը դառնայ դպրոցասիրութիւն, ուրեմն՝ հայրենասիրութիւն:

Մեռած դպրոցի մասին աղաղակելով դպրոցը պիտի չբացուի, բայց թերեւս ան բաց մնար եթէ իր գործունէութեան ժամանակ ըլլար հանրային ներգրաւուածութիւն ուղղութեան եւ բովանդակութեան մասին, իսկ այդ ներգրաւուածութեան կարելոր մասը պիտի ստանձնէր հայ մամուլը: Հայ մամուլին մէջ դպրոց չկայ: Առաւելագոյնը կայ դպրոցի աշակերտական հանդէսի քննախօսական հիացական հիմքով: Ժամանակին դպրոցը կար մամուլին մէջ: Կային կարելոր քննարկումներ: Կենդանի էր դպրոցը: Հետզհետէ դպրոցը կեթթոյացաւ ինքն իր մէջ, կրցաւ իրմէ հեռացնել հանրային կարծիքը, Սփիւռքի հասարակական զարմանալի անտարբերութեան աճին համատեղ:

Դպրոցի մասին ամենէն ուժեղ, գրեթէ միակ խօսույթն է՝ դպրոց-հայապահպանում կարծրատիպը: Հայապահանութիւն բառով կը կարծենք բնութագրած ըլլալ դպրոցը, այդ հրաշք բառի տիրականութեան շնորհիւ ղեկավարութիւնը եւ կրթութեան պատասխանատուները կրցած են իրենք իրենց դարձնել անձեռնմխելի, անքննադատելի, նոյնիսկ անհասանելի:

Մեկնաբանութիւն: Դիտողութիւն: Քննադատութիւն: Առաջա՛րկ: Մեկնաբանութիւն՝ չկայ: Դիտողութիւնն ու քննադատութիւնը խտացած են առաւելագոյնը քանի մը «ազգային» համընդհանուր երեւոյթներու մէջ: Մասնաւորապէս՝ հայկական դպրոցը չունի հայերէն յարմար դասագիրքեր, կամ անմակարդակ են այդ դասագիրքերը, կամ հայկական դպրոցը հայ ուսուցիչի պակաս ունի, կամ կը պակսի հայկական ոգին, կամ հայկական առարկաներուն ժամերը շատ քիչ են: Իսկ առաջարկը կը հանդիսանայ դիտողութիւն-քննատրութիւններուն կրկնութիւնը հրամայականի տեսքով՝ *պէտք է* դասագիրքեր կազմել (կարծէք դասագիրք պատրաստող մասնագէտները անհամբեր կը սպասեն), *պէտք է* ուսուցիչներ պատրաստել (կարծէք ուսուցիչ պատրաստողը անգործ կը սպասէ), *պէտք է* ուսուցիչներ վերապատրաստել (կարծէք կան վերապատրաստութեան կարիք չունեցող վերապատրաստողներ), *պէտք է* վերահսկել ուսուցիչները (կարծէք վերահսկողը պէտք չունի վերահսկուելու), *պէտք է* հայերէն առարկաներուն ժամերը աւելցնել, եւ քանի մը այլ պէտքեր:

Չլուծուելով այս յաւերժ կրկնուող յարմարաւետ հրամայականները, քանզի ազգային հրամայական-

ներով հարցերը չեն լուծուի, դպրոցական հայրենասիրությունը միշտ վերադարձած է իր նախասիրած երկու հնարքներուն՝ դպրոցի փակումի քննադատության եւ գործող դպրոցի հայապահպան յաջողության: Ասոնք կ'ըլլան դիմակները դպրոցի (ան)կենդանության եւ (ան)կենսունակության:

5. Մտաւորական գրութիւնը կեղծ է՝ երբ անոր գաղափարները մաս չեն կազմեր գրողի առօրեայ փորձառութեան, երբ գրողին համար սեփական գրութիւնը կը մնայ իր գիրքին կամ յօդուածին մէջ եւ չի շաղախուի իր իսկ էութեան հետ: Շատ, շատ են այս տեսակ գրողները՝ կանոնաւոր վճարուած գրողներ, պաշտօնեայ գրողներ, կուսակցական գրողներ, ղեկավարները փառաբանող գրողներ, հայապահպան գրողներ, մրցանակի ձգտող գրողներ, ընթերցողներու խումբեր թիրախաւորող գրողներ, հռչակ հետամտող գրողներ, պեսթ-սելլըր գրողներ, գրախօսական մուրացող գրողներ...: Կը գրեն արտաքին գրգիռով, առանց մտածելու արժէքի մասին: Իսկ արժէքը այնտեղ, դուրսը տեղ մը գտնուող դրոյթ մը չէ: Արժէքը համոզում է, ներըմբռնում, ինքնագիտակցութիւն, ինքնաճանաչողութիւն, արդիւնք ինքնակրթութեան: Արժէքը մշակոյթ է, ներաշխարհի գիտակցում, ներսի եւ դուրսի աշխարհներու ներդաշնակութիւն: Արժէքը թելադրուող չէ. երբ կը թելադրուի՝ կ'արժէքագրուի ենթական:

Գիրը երբ կը ծառայէ դրամին, ղեկավարին, կուսակցութեան, հայապահպանութեան, մրցանակին, ընթերցողին, կամ հռչակին, կը դառնայ դիմակ ուրիշ շահերու՝ ըլլայ նոյնիմքը գրողին համար, կամ, աւելի յաճախ, իրմէ վեր գտնուող հրամայող-ներուն:

6. Մենք հայերս ինչո՞ւ կ'ուզենք դատականացնել հայոց ցեղասպանութիւնը եւ զայն ճանաչել տալ աշխարհին: Որպէսզի, կ'ըսենք, այլեւս ցեղասպանութիւն տեղի չունենայ աշխարհի մէջ. «երբեք այլեւս» (never again): Գոնէ այսպէս կ'ըսեն հայկական հետազօտական կեդրոնները եւ ցեղասպանագիտական հիմնարկները: Եւ ահաւասիկ 2023 Հոկտեմբեր 7-էն սկսեալ մինչեւ այսօր տեղի կ'ունենայ ցեղասպանութիւն Կազայի մէջ, իր տեսակի ամենէն ահռելիներէն մէկը: Տեղի կ'ունենայ մեր եւ ամբողջ աշխարհի աչքին առջեւ: Եւ տակաւին «երբեք այլեւս»-ի հիմնարկները կը պահպանեն քար լութիւն անոր հանդէպ: Ասոր մասին հրաշալի արտայայտուած է Կարենա Աւետիսեան (*Ձախակիւր*, թիւ 1997):

«Երբեք այլեւս»-ը կը դառնայ դիմակ՝ մեր իսկ ընտրած ցեղասպանական բացառապաշտ ուղղութեան:

7. Ի՞նչ բան է մարքսիսթ գրող ըլլալ: Ամենապարզ բառերով, ենթադրուած է սերտած ըլլալ Մարքսի միտքերուն մէկ մասը, առնուազն իրազեկ ըլլալ

Դրամագլուխի հատորներու բովանդակութեան: Հայ իրական ձախերէն է Մարգար Մելքոնեան: Հիմնականապէս անգլիագիր, հայկական նիւթերը իր մօտ կը գրաւեն կարեւոր տեղ: Իբրեւ մարքսիսթ լայնախոհ մտածող, ան գիտէ քաղաքական եւ մտաւոր ուղղութիւններն ու դրամատիրական աշխարհը դիտել լայն ակնոցով, իսկ մարքսեան եզրոյթներուն տեղ տալ իր գրութիւններուն եւ մտածողութեան մէջ: Շատ քիչ են հայ մարքսիսթ իրական գրողները: Իսկ հայ մարքսիսթ կեղծ գրողները: Քիչ մը աւելի շատ: Ի՞նչ կ'ընեն անոնք: Քանի որ մտաւոր հիմնարար ուղղութիւն մը չունին, մարքսիզմ ըլլալու յաւակնութիւնը իրենց կու տայ ուղղութիւն եւ դպրոց կրողի արտաքին տեսք: Անոնք երբեմն կը խօսին Մարքսի մասին՝ իբրեւ առանձին երեւոյթ, կը յայտարարեն իրենց ձախ ըլլալը, բայց իրենց հիմնական գրութիւններուն մէջ այդ գաղափարներէն ոչ մէկուն կը դիմեն, պարզապէս անկարող ըլլալով իրական կեանքը կապել մարքսիզմի հետ: Սփիւռքի մէջ կայ անոնցմէ քանի մը հաստ բաւական ցայտուն դրսեւորմաներով եւ փրոֆեսորի տարագով պարուրուած: Մարքսիզմը կ'ըլլայ դիմակ անկայունութեան եւ տկարամտութեան:

Ձախի կապակցութեամբ պիտի դիտել տալ՝ որ ընկերվարութիւնը ընդհանրապէս դրական հասկացողութիւն մըն է համաշխարհային միտքին մէջ: Ընկերվարութիւն կը նշանակէ հաւասարութիւն, կամ ձգտում դէպի հաւասարութեան, իսկ ինչ կայ աւելի գեղեցիկ քան հաւասարութիւնը, հետեւաբար արդարութիւնը, մարդկային խաղաղութիւնը, եւ նման բաներ: Բայց ներկայ դարուս Արեւմուտքին համար ընկերվարութեան հասնելու գործիքները գրեթէ կը բացակային, ընդհակառակը, աշխարհը կ'երթայ դէպի ծայրայեղ աջ:

Բայց երբ հայկական կուսակցութիւն մը՝ որուն ամբողջ գաղափարախօսութիւնը խիստ աջակողմեայ է ներկայիս, եւ որուն առաջնորդները դրամատեր ձեռնարկատէրեր են եւ տարբեր ընկերութիւններու մէջ ունին կարեւոր բաժնեմասեր, ինքն իրեն կը ներկայացնէ իբրեւ ընկերվարական, ուրեմն կրնանք հանգիստ խօսիլ ընկերվարական հնարաւոր ուղղութեան վրայ տիրապետելու եւ նոյնիմքը ընկերվարութեան կարելիութիւնը ջնջելու ծրագրուած գործողութեան մասին, որ նաեւ միջազգային ջայտարարուած բայց առկայ միտում մըն է: Միաժամանակ, ընկերվարութիւնը՝ արդէն գաղափարէ վերածուած գաղափարախօսութեան, լաւ դիմակ կ'ըլլայ ոչ-ժողովրդական գործողութիւններու շարունակութեան համար: Ընկերվարութիւնը կ'ըլլայ դիմակ ֆաշականութեան:

8. Գեղեցկագարդ բառակոյտն ու լեզուն: Ամէն տեղ է բառն ու լեզուն: Բառով կը կառուցենք եւ կը դասաւորենք մեր միտքերը: Նոյնիսկ ամենէն բառագուրկ բնագաւառները՝ երաժշտութիւն, նկարչու-

թին, եւն., մտառելու համար պէտք ունինք բառերու, առնուազն «երաժշտութիւն» եւ «նկարչութիւն» բառերուն:

Բառը շատ կարեւոր է: Ես այն անձերէն չեմ, որ բառը կը համարեմ միայն միջնորդութիւն՝ գաղափար մը արտայայտելու համար: Քանի որ կայ երեւոյթը՝ բառը, ուրեմն ան ալ իրաւունք ունի ինքնուրոյն կեցութեան՝ արտայայտիչ բառեր, միջբառային առնչութիւններ, սակայն առանց անջատուելու իմաստի եւ գաղափարի զգացողութենէն, բնաբանէն, քոնթէքստէն: Լեզուական կառուցողապաշտութեան սիրահար մը չեմ, բայց այնտեղ կայ տրամաբանութիւն մը. եթէ կայ բառ, եւ աւելի լայն հասկացողութեամբ՝ լեզու, ուրեմն ան կրնայ ըլլալ ինքնաբերականօրէն եւ երեւոյթները բացատրել լեզունէն ներս, լեզուն լեզուով, բառը՝ բառով: Եւ քանի որ լեզուն ու բառը կրնան ապահովել ինքնուրոյն կեցութիւն, այստեղէն կու գայ վտանգը՝ զանոնք դիւրութեամբ փոխադրելու ուրիշ բնաբանի տակ: Այսինքն, արդէն արհեստականօրէն գեղեցկացնել լեզուն ստեղծել յուզառատ բառակոյտեր, անոնց տակ լուծած ըլլալու համար անձնական կամ խմբային շահեր: Այստեղ լեզուն սին է, կեղծ, բռնագրօսիկ, անճիգօրէն կը դիմէ մեղկ զգացումին եւ կը գրաւէ զայն: Մինչդեռ չգրուած բնաբանը իրական է, հիմնուած անձնական կամ խմբային իրական շահի վրայ: Ահաւասիկ օրինակ մը եգիպտահայ «լիպերալ» օրաթերթի մը 1959 Մարտ 14-ի խմբագրականէն.

«Մշակութային, մտաւորական եւ բարոյական անկորնչելի գանձեր կը գոյանան շնորհիւ հոգեկան հարստութեան: Եւ մարդկայնօրէն հոգեկան հարստութեան արտայայտութեան եւ դրսեւորումի յատկանշական ձեւն է անձնութիւնը, նուիրումը եւ առատաձեռնութիւնը: Հոգիով հարուստ է ան, որ տալ գիտէ եւ կուտայ առանց վախճալու, որ կ'աղքատանայ. հարուստ չէ եւ չքաւորութեան վախին մէջ կ'ապրի ան, որ տալով կը կարծէ աղքատանալ»:

Ինչքան գեղեցիկ խօսքեր: Կրնա՞ք հակաճառել: Կը կարծէք՝ որ մտաւոր համոզուածութեամբ գրուած է ան: Բայց ան կը հետապնդէ քանի մը նպատակ, որոնց մէջ կը գտնուին իրական իմաստները: Նախ, զովասանութիւն մըն է ողբացեալ մեծահարուստի մը: Գովասանքն է ընդհանրապէս մեծահարուստ դասակարգին՝ որմէ գրողը կը քաղէր, եւ իր յետագայ ողջ կեանքի ընթացքին, պիտի քաղէր բացառիկ կուսակցական եւ նիւթական առաւելութիւններ, որոնցմով պիտի ամրապնդէր ու հզօրացնէր իր գոյութիւնը կուսակցական աշխարհէն ներս: Երկրորդ, փառաբանումն է նուիրատուութեան մը՝ որ Ազգային Իշխանութեան տրուած է տուեալ կուսակցութեան տիրապետութեան շրջանին, ուրեմն, նշումն է իր կուսակցութեան յաղթանակին: Երրորդ, ուրախութեան արտայայտութիւնն է դրամի մը՝ որ չէ տրուած հակառակ կուսակցութեան: Կը մնայ գիտնալ թէ գրողը որքան «անձնութեաց» եւ «առատաձեռն» եղած է իր սեփական կեանքին մէջ, ինքզինքին իրաւունք տալու խօսիլ այդ յատկանիշներուն մասին:

Այստեղ, միախառնուած բացառիկ բառն ու լեզուն

դիմակներն են ճշմարտութեան, այլեւ իր անձնական կեանքի բացայայտ «ոչ-անձնութեան» եւ «ոչ-առատաձեռնութեան»:

Իրական գրողը ան է՝ որ բառը կը մօտեցնէ սեփական փորձառութեան, էութեան, ենթակայականութեան, այլ ոչ թէ զանոնք կը գործածէ դուրսէն դուրս իբրեւ դպրոցին մէջ կամ այլուր սորված առարկայ: Վերջին տեսակ գրողները շատ են: Զանգուածային մտածողութեամբ գրողներ:

Իրական գրողը ան է՝ որ իր փորձառութենէն անցած դուրսը կը գրէ երկուքի (փորձառութիւն եւ դուրս) ներդաշնակ բառերով:

Հանճարեղ է Շահան Շահնուրի նկարագրութիւնը Փարիզի գործարանին.

«Պատէն կախումս իմ ջութակը ինկաւ փշրուեցէ... Une plateforme en arriere et c'est complet! Եօթուկէ՛ս, տիւտիկը, ծօ Պետրոս, տիւտիկը... Chopine, cantine. չիասաւ - pointage, bleu, vas-y! Ո՛ր ես մայր իմ, ո՛ր ես մայր իմ, ո՛ր ես մայր իմ, ո՛ր ես մայր իմ, ո՛ր ես մայր իմ, ո՛ր ես մայր իմ, ո՛ր ես մայր իմ... Օ՛ո ես այս թողթէն բան մը չեմ հասկնար կոր. piécéներուն իշէն ժամերուն հաշիւը ինտո՞ր պիտի ընենք. 76.547 բաժնուած 441 ֆր. 75 սանթիմով, որուն խորանարդը հաւասար պէտք է ըլլայ 871.666ին քառակուսի արմատին. Աստուած մեծ է, Աստուած մեծ է, Աստուած մեծ է, Աստուած մեծ է... Զո՛ւր, ջո՛ւր, ծօ ասիկա կը մարի կոր, ծօ ասիկա մարեցաւ, Պետրոս, Պետրոս, բան մը չկայ, բան մը չկայ, ի՛նչ ըսեմ ես անոնց քի ասանկ թիւպէնտի կտոր տղաքը ֆայրիքսները նետեցին. ծօ չէ՛, մեռնողը Հայ չէր, Ալճերիացի էր, էյ ի՛նչ ընենք, մեռա՛ւ մեռա՛ւ»: Նախ լաթ մը նետեցին վրան ու յետոյ տարին: Հանգանակութիւն: Աստուած մեծ է, Աստուած մեծ է, Աստուած մեծ է, Աստուած մեծ է...»: 1929 թուականն է (առաջին հրատարակութիւն), Փարիզի Յաւաջ օրաթերթը:

Ժխոր ու քառս է գործարանին մէջ, նոյնն է բազմալեզու եւ խառնիճադանջ բառերուն մէջ: Մկրատուած պատկերներ եւ տրամադրութիւններ մկրատուած բառերով: Իրադարձութիւնը ուղղակիօրէն համապատասխան է լեզուին: Շահնուր չի ճանչնար դիմակներ:

Յստակ ըլլամ՝ որ ասիկա Շահնուրի հոչակաւոր վէպէն լոկ հատուած մըն է, իսկ վէպն իր ամբողջութեան մէջ մարդկային փորձառութիւնը կը գրականացնէ՝ այլազան մօտեցումներով: Յիշածս այդ մօտեցումներէն մէկն է լոկ:

Գրական ուրիշ օրինակ մը: Ատանայի 1909-ի կոտորածէն ետք որբերու փրկութեան գործով այնտեղ կ'երթայ Զապէլ Եսայեան, որուն արդիւնքը կ'ըլլայ հրաշալի հատոր մը՝ *Աւերակներուն մէջ*: Ականատես կ'ըլլայ կոտորածի անմիջական հետեւանքներուն.

«Արդարեւ կարելի չէ ըմբռնել եւ զգալ մէկ անգամէն սահաւոր իրականութիւնը. անիկա մարդկային երեւակայութեան սահմանէն դուրս կը մնայ. անոնք որ ապրած են զայն՝ չեն կարող նաեւ պատմել իր ամբողջութեանը մէջ. ամենքն ալ կը թոթովեն, կը հառաչեն, կ'արտասուեն ու կցկտուր եղելութիւններ կը ներկայացնեն միայն:

Յուսահատությունը եւ սարսափը այնքան մեծ եղած էր՝ որ մայրերը իրենց զաւակները չէին ճանչնար, անդամալոյծ եւ կոյր պառաւներ մոռցուեցան հրդեհուած տուններու մէջ. վայրագ եւ արիւնի ծարաւի խուժանի մը դիւային քրքիջները մտիկ ընելով՝ մարդիկ մեռնելէ առաջ կը խելագարուէին. կտրտուած անդամներ ու տղու մարմիններ դեռ ցաւով ու կեանքով բաբախուն ոտքերու տակ կը ճգնուէին. մէկ կողմէ հրացանի, միւս կողմէ կրակի մէջ բռնուած՝ դպրոցները ու եկեղեցիները ապաստանող խելակորոյս տղաքը, կիները ու վիրաւորները իրարու փաթտուած կ'ածխանային...»: Հրատարակութեան թուականը 1911-ն է (առաջին հրատարակութիւն), Պոլիս:

Ամենէն ահաւոր տեսարաններէն մէկուն ամենէն նուրբ թարգմանութիւնը: Ահաւոր եւ նուրբ բառերը լեզուապէս անհամատեղելի կը թուին ըլլալ: Նուրբ՝ այն իմաստով որ չկան դէպքի վայրագութեան համապատասխան բիրտ ու գռեհիկ բառեր, իսկ մկրատուած պատկերները զորս Եսայեան տեսած է առաջին դիտումի ժամանակ, կը ներկայանան սահուն շարայարութեամբ: Դէպք մը ահաւոր ու վայրագ, Եսայեանի գրիչով արդէն դարձած է իրադարձութիւն բառալեզուական նրբութեամբ եւ սահունութեամբ: Սպիկա նաեւ նմոյշ մը եւ դաս մը թող ըլլայ մեր ներկայ ցեղասպանագետ մեծախօսներուն աղէտի եղելութիւնը չիջեցնելու դէպքային ուղղահայեաց վիճակի՝ ոչ-կիրթ ու անտաշ հեռակայ պոռչտութիւններու եւ զգացումներու ֆեթիշականացումի միջոցով: Աւելի բարձր մակարդակով, Եսայեանի մօտեցումը յետարդիապաշտներուն մօտ խնդիր կրնայ յառաջացնել: Արդէն հայ փիլիսոփայ մը Եսայեանի մասին խօսած ժամանակ արտայայտած է (թէ՛ւ գրաւոր արտայայտութիւն չգտայ) ճիշդ վերը ըսածս, այսինքն՝ թէ ան տգեղը արտայայտած է գեղեցիկով: Յիշեցի կարենոր յետարդիապաշտ մը՝ որ Վերսիի *Ռիկոլէթթօ* օփերային համար ըսած է, թէ ինչպէս տգեղ տիպարները ստացած են ամենագեղեցիկ երաժշտութիւն: Աւելի պարզ խօսքով, նման մեկնաբանները կը ձգտին Շահան Շահնուրի վերոբերեալ հատուածին: Անոնցմէ, սակայն, կը վրիպի իմաստ մը: Անոնց դիմած իմաստը կը գտնուի լեզուա-կառուցողապաշտական տրամաբանութեան մէջ՝ գեղեցիկ եւ տգեղ բառերով: Մինչդեռ գեղեցկութեան եւ տգեղութեան ետեւը կանգնած են իմաստներու շերտեր, տգեղ/ գեղեցիկ տիպարն ու դէպքը կը գտնուին շարժուն ընթացքներու մէջ, ինչպէս նոյնինքը լեզուն: Դէպքային շարունակականութիւնը իրադարձային համակրածութեամբ՝ կրնայ դիւրութեամբ թելադրել Եսայեանի գործածած լեզուն, մկրատուածութեան անհամաչափութիւնը վերածելու կանոնաւորուած համաչափութեան: Մեկնաբաններուս կը մնայ կազմալուծել համաչափութիւնը եւ զայն հասցնել առաջին տպաւորութեան մկրատուած պատկերներու վիճակին, կամ այդ մկրատումները ընկալել լեզուական գեղասահութեան մէջ:

Եսայեան՝ Շահնուրի եւ բոլոր մեծերուն նման, դիմակներ չի ճանչնար:

9. Ազգային: Այս բազմաշարժար բառը: Ազգային պատմութիւն, ազգային լրագիր, ազգային մտածողութիւն, ազգային մշակոյթ, ազգայնական, ազգասէր, ազգագոհ, ազգանուէր...: Որքան առատ գործածե՞ք այս բառը՝ այնքան աւելի կը դառնաք ազգային: Բառ՝ նոյն բառին աւելի արմատականը արտադրելու համար: Շատ լաւ: Իսկ գործնականի՞ն մէջ:

Ինչ ըսես չենք կատարել ազգայինի անունով:

Կը խեղաթիւրենք պատմութիւնը զայն յարմարաւէտ դարձնելու մեր ստեղծած պատկերին:

Յայտնի մարդոց կենսագրութիւններ կը գրենք՝ զանոնք յարմարեցնելով ըստ կանխապէս որոշեալ ազգայինի շրջանակներուն:

Ամբողջ բանասիրութիւն մը կը ստեղծենք՝ ջնջելով բոլոր խնդրական կէտերը, եւ փառաւորելով ամենէն ջնջին ազգայինը:

Կը մերժենք քաղաքականութիւնը եւ դիւանագիտական միտքը՝ ազգային անգործադրելի պատրանքի համար, կործանելով խաղաղ եւ արդար ապրելու կարելիութիւնները:

Արարատ լեռը կը բարձրանանք՝ մենք մեզի պատմական Հայաստանի հանդէպ հայրենասէր հռչակելով, բայց անտարբեր կ'ըլլանք ճիշդ մեր քովը գտնուող իրապէս կարիքաւոր հայու մը օգնութիւն ձեռք մեկնելու:

Ազգասիրութիւն կը նկատենք Համազգային Հիմնադրամին դրամ փոխանցել, Ռամկավար, Դաշնակցական եւ Հնչակեան միութիւններուն նուիրատուութիւն ընել, Ազգային Առաջնորդարաններուն հողամասեր եւ դրամագլուխներ յատկացնել, անշուշտ, բոլորն ալ շնորհալից յայտարարութիւններով, բայց ազգասիրութիւն չենք նկատել անձամբ կամ խմբովին կազմակերպել կամաւորական ուղղակի եւ անմիջնորդ օգնութիւններ աղքատներուն եւ կարիքաւորներուն: Աղքատը դուրս է ազգայինի տրամաբանութենէն:

Ազգայինի անունով կը հարիւրապատկենք դաւաճաններուն քանակը ըստ մեր քմահաճոյքին, եւ դաւաճանութեան անունին տակ կը լռեցնենք բոլոր այլախոհները:

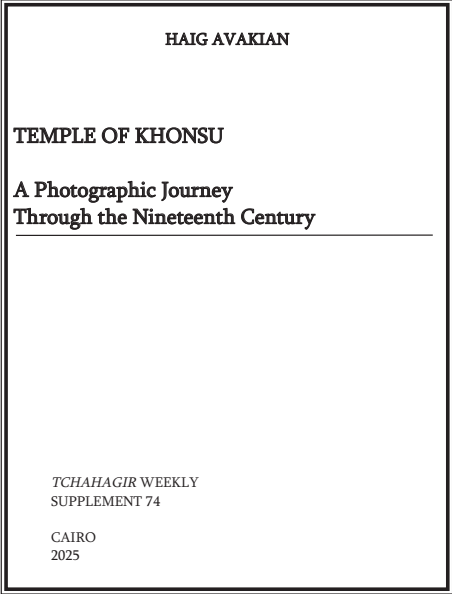
Ազգայինի անունով կը հերոսացնենք պարտադրաբար պատերազմի գացած պայմանագրային զինուորները՝ որոնք ոչ պիտի ուզէին պատերազմիլ, ոչ ալ մեռնիլ, իսկ զանոնք հերոսացնելով արդարացուցած կ'ըլլանք չարդարացուողը պատերազմը:

Կ'ազգայնացնենք դրօշակը, եւ դրօշակի համար մարդ կը սպաննենք:

Անձնական կամ խմբային շահերու համար կը դիմակաւորենք ազգայինը, մինչ կը ճնշենք ազգայինի մշակութային, բնագոյական, փորձառութեան վրայ հիմնուած տեսակը: Ազգայինը կը դառնայ դիմակ ուրիշ նպատակներու համար:

Հ. ԱԻԱԳԵԱՆ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ ՋԱՀԱԿԻՐԻ 74-ՐԴ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾԸ՝
ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ԽՈՆՍՈՒ ՏԱՃԱՐԻ ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐՈՒՆ

Լոյս տեսաւ *Ջահակիրի* ՀԴ. (74) Յաւելուածը անգլերէն լեզուով՝ *Temple of Khonsu: A Photographic Journey Through the Nineteenth Century* (141 էջ):

Վերին Եգիպտոսի Քարնաքի համալիրին կարեւոր բաղկացուցիչներէն է Խոնսու տաճարը: Թէեւ համալիրի ոչ գլխաւոր տաճարն է, բայց իր կոտ ու գեղեցիկ կառուցուածքը, ինչպէս նաեւ շրջապատի բնութիւնը առիթ ընծայած են ԺԹ. դարու արեւելապաշտ լուսանկարիչներուն քաշել իրենց գեղեցկագոյն լուսանկարները:

Հատորը կ'ամփոփէ Խոնսու տաճարի ԺԹ. դարու 105 լուսանկար, լուսանկարիչներ՝ Maxime Du Camp, Félix Teynard, John Beasley Greene, Francis Frith, Henry Camma, Théodule Deveria, Wilhelm Hammerschmidt, Frank Mason Good, Félix Bonfils, Antoine or Antonio Beato, Hippolyte Arnoux, Émile or Henri Béchard, Pascal Sébah

(Փասքալ Մեպահ), Zangaki, Abdullah Frères (Ապտուլլահ Եղբարք), Gabriel Lekegian (Գաբրիէլ Լէքէճեան) եւ Jean Pascal Sébah (Ժան Փասքալ Մեպահ):

Կը բովանդակէ նաեւ նախալուսանկարչական շրջանի եօթը գծագրութիւն-գեղանկար՝ *Description de l'Égypte*, David Roberts, Hector Horeau, George H. Wathen, Karol L'udovít Libai:

Անոնք կը բացայայտեն մօտեցումներու, ընկալումներու, դիտակէտերու զանազան շերտեր՝ զուտ վաւերագրականէն մինչեւ գեղարուեստականը:

Լուսանկարներուն կը նախորդէ անգլերէն լեզուով բացատրութիւն-մեկնաբանութիւն մը, փորձելով ներկայացնել իւրաքանչիւր լուսանկարի ընդհանուր միտումը:

Գիրքը կարելի է կարդալ այստեղ.
<https://archive.org/details/tchahagir-supplement-no.-74>

=====

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

=====

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ	
Հայ-ազրբայէճանական համաձայնութիւնը՝ նոր դարաշրջան	
Կովկասի մէջ	1
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ	
Փաշինեան միակը չէ՝ որ մերժած է ԵԱՀԿ առաջարկները	4
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ	
Արման Թօքաթեանի եւրոպական շրջագայութիւնը (1931-1934)	
(շար. 4)	5
ԽՈՂՆԵՐ	
Ճշմարտութեան դիմակներ	10
Լոյս տեսաւ <i>Ջահակիրի</i> 74-րդ Յաւելուածը՝ նուիրուած	
Խոնսու տաճարի լուսանկարներուն	16

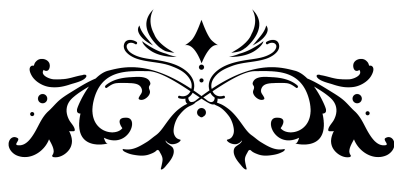
Հեռ.՝ +2 01111505037
Ել-հասցե՝ haigavakian@yahoo.com
Գահիրե (Եգիպտոս)

ՉԱՇԱԿԻՐ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ
ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ, 25 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 2025

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻԻ 2001

ՋԱՀԱԿԻՐ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻԻ 2001

ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ, 25 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 2025

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ԱԶԸՐՊԵՅՃԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԳԱԳԱԹՆԱԺՈՂՈՎԷՆ ԵՏՔ՝ ԹՐԱՄՓ ԱՊԱՀՈՎԵ՞Ց ԱՐԴԵՕՔ ՏԵԻԱԿԱՆ ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ

Ուաշինգթոն կրնայ ըլլալ համոզած ըլլալ Հայաստանին եւ Ազրբայձանին՝ ստորագրելու երկար ակնկալուած խաղաղութեան համաձայնագիր, բայց մէկ ամիս ետք տակաւին յստակ չէ, թէ Միացեալ Նահանգներ որքան պատրաստ է ներդնել զայն պահպանելու համար:

ԱՄՆ-ի Մայիտակ Տան մէջ կայացած բաւական գովաբանուած հանդիպումին, Հայաստանի եւ Ազրբայձանի առաջնորդները ստորագրեցին տասնամեակներ տեւած հակամարտութեան վերջ դնելու միտող համաձայնագիր: Հանդիպումին մէկ ամիս ետք, թուացեալ բարձր դիւանագիտութիւնը տակաւին պէտք ունի հիմքային ապացոյցի: Գրեթէ երեսունհինգ տարուայ հակամարտութիւնը, ձախողած բանակցութիւնները եւ փլուզուած համաձայնութիւնները երկու հասարակութիւններն ալ դարձուցած են խորապէս թերահաւատ: Բայց եւ այնպէս, այս պահը կրնայ վերջապէս նշանաւորել տարբեր գործօնի մը սկիզբը: Մարտահրաւերը հիմա վստահութեան վերականգնումն է երկու դրացիներուն միջեւ՝ որոնք այլեւս չեն յիշեր ինչպէս կրնան քով քովի ապրիլ խաղաղութեան մէջ:

Մայիտակ Տան արարողութիւնը այնքան յանկարծակի եւ անսպասելի էր, որ նոյնիսկ անոր մասնակիցները մինչեւ վերջին պահը անորոշ էին՝ թէ ինչպէս ան պիտի զարգանայ կամ ինչ քայլեր պիտի յաջորդեն անոր: Յատուցողութեան մեծապէս պարտական է ԱՄՆ-ի միջնորդութեան: Ան ընթացքի մէջ էր բաւական երկար ժամանակ, բայց միայն Հայաստանի եւ Ազրբայձանի առաջնորդներուն Ապու Տապիի ամառային հանդիպումին ետք է որ գործընթացը հասաւ իր վերջնական փուլին: Ուաշինկ-

թոնի արարողութիւնը կ'ակնկալուէր աշունէն ոչ առաջ, բայց երբ Երեւան եւ Պաքու տուին իրենց համաձայնութիւնը, թուականը փոխադրուեցաւ աւելի կանուխ:

Ազրբայձանի նախագահ Իլհամ Ալիեւի համար հանդիպումին վայրը վճռական նշանակութիւն ունէր: Հայաստանի հետ բանակցութիւնները մեծ մասամբ աւարտած էին մէկ տարի առաջ, իսկ խաղաղութեան համաձայնագիրի վերջնական մանրամասնութիւններուն նկատմամբ համաձայնութիւն գոյացած էր այս գարնան: Բայց Պաքու երկար ժամանակ է կը պնդէր, որ Ալիեւ բանակցութիւնները վերջնական աւարտին պիտի հասցնէ միայն այն պարագային՝ երբ իրեն առաջարկուի յաւելեալ կշիռ տուող բան մը: Կը պարզուի, որ այդ բանը հեղինակութիւնն է՝ Մայիտակ Տան հրաւերի տեսքով:

Ճշու Պայտընի վարչակարգը փորձեց եւ ձախողեցաւ գործարքը կնքել համակարգելով եւրոպացիներուն, եւ որոշ պահու մը նոյնիսկ Ռուսաստանի հետ, բայց Ալիեւ դիմադրեց: Պայտընի անձնական կոչը 2024 թուականի վերջաւորութեան մնացապարդին: Վարչակարգի փոփոխութիւնը փոխեց շարժումակութիւնը: Թրամփի խումբը անհամբեր զինք ներկայացնելու իբրեւ համաշխարհային խաղաղարար եւ Նոպէլի խաղաղութեան Մրցանակի յաւակնորդ, բանակցութիւնները վերածեց առաջնահերթութեան:

Յատուկ պատուիրակ Սթիվ Ուիթթըք Մարտին այցելեց Մոսկուա, որմէ ետք գնաց Պաքու՝ խթանելով գործընթացը: Ամերիկացիները ձգտեցան ապահովել որ Ռուսաստան եւ Իրան բացայայտօրէն

չխոչընդոտեն, մինչ Պետական Բաժանմունքի քաղաքական պաշտոնատուները կ'աշխատեն կենդանի պահել բանակցությունները: Փոխգլխումային բանաձեւն էր՝ երկու առաջնորդները հրաւիրել Ուաշինկթոն, նախաստորագրելու համար համաձայնագիրը, այլ ոչ թե ուղղակիորեն ստորագրելու գայն: Այս սկզբունքը ընդունեցին բոլորը:

Սակայն իրադարձության պատմական բնույթը ակնյայտ դարձաւ միայն արարողութեան ընթացքին, երբ երկու առաջնորդներն ալ քամերաներուն առջեւ յայտարարեցին իրենց հակամարտութեան աւարտը: Իրենց ընդունած փաստաթուղթերու ծրարին կեղծումը խաղաղութեան համաձայնագիրն է որ կը սահմանէ բնականոնացումին յարաչափությունները:

Թէեւ ուղղակիորեն չէ նշուած, բայց տարածքային ամբողջականութեան սկզբունքը գլխաւորապէս ուղղուած է Հայաստանին, նկատի առնելով իր անցեալի աջակցութիւնը Լեռնային Ղարաբաղին: Վերջինս ներերկիր (enclave) մըն է Ազրբայճանի միջազգայինօրէն ճանաչուած սահմաններուն մէջ, որ դադրեցաւ գոյութիւն ունենալէ 2023-ին՝ Ազրբայճանի միօրեայ ռազմական գործողութենէն եւ հայ բնակչութեան ամբողջական արտագաղթէն ետք:

Պաքուի համար, գլխաւոր պարտաւորութիւնը ուժի կիրառութենէ հրաժարումն է: Նկատի առնելով Հարաւային Կովկասի մէջ Ազրբայճանի ունեցած ռազմական գերակայութիւնը, պատերազմը վերսկսելու վտանգին նուազեցումը վերջին տարիներուն դարձած էր Հայաստանի գերագոյն նպատակը եւ կը մնայ փոխգլխումի կամեցողութեան շարժիչ ուժը:

Պաշտօնապէս, համաձայնագիրը պիտի ստորագրուի եւ վաւերացուի միայն այն ժամանակ՝ երբ Հայաստան փոփոխութիւններ կատարէ իր սահմանադրութեան մէջ՝ հանելով Լեռնային Ղարաբաղին վերաբերող յոյսերը. պահանջ՝ գոր Պաքու կը շարունակէ պնդել: Քանի որ ասիկա կը պահանջէ հանրաքուէ, գործընթացը կարօտ է ժամանակի: Հակառակ ասոր, Ուաշինկթոնի նախաձեռնութիւնը ամրագրեց համաձայնագիրի հիմնական սկզբունքները եւ սկիզբ դրաւ գայն իրականացնելու պատրաստութիւններուն:

Ասոնք կը բովանդակեն դիւանագիտական յարաբերութիւններ հաստատելու ուղղութեամբ քայլեր. երկու կողմերը կրնան սկսիլ դեսպանական նշանակումներու քննարկումներ, թէեւ սկիզբը պատուիրակները հաւանաբար գործեն ոչ թէ՛ մայրաքաղաքներէն, այլ ուրիշ տեղէ (օրինակ՝ դրացի Վրաստանէն): Նոյնպէս կը դադրի միջազգային դատարաններու մէջ իրարու դէմ դատական հայցեր ներկայացնելու սովորութիւնը: Այս դէպքերուն վերաբերող իրաւական փաստաթուղթերու փոխանակումը դադրեցաւ երբ համաձայնութեան

բնագիրը հասաւ իր աւարտին:

Ուրիշ փոփոխութիւն մըն ալ պիտի ըլլայ Հայաստանի սահմանի եւրոպական դիտորդական առաքելութեան լիազօրութեան վերանայումը: Դիտորդները կրնան մնալ Հայաստանի մէջ, բայց սահմանէն հեռու՝ Պաքուին չհրահրելու համար:

Ուաշինկթոնի մէջ երկու կառավարութիւնները համատեղ կոչ ըրին կազմալուծելու ԵԱՀԿ Մինսքի Խումբը: Մինչ այդ, խումբը երկար ժամանակ եղած էր անգործունէայ, անոր շուրջ գոյացած տարաձայնութիւնները անհնար դարձուցած էին վերականգնել ԵԱՀԿ-ի պիտձէն, որ պէտք է հաստատուէր միաձայնութեամբ: Մինսքի Խումբին փակումը պիտի վերականգնէ ԵԱՀԿ-ի գործելու կարողութիւնը, ներառեալ Ուքրաինայի հարցով:

Արդարեւ, ամենաշատ ուշադրութիւն գրաւածը երթեւեկային ճանապարհի Ամերիկայի դերն է: Առաջարկուող ճանապարհը՝ որ յայտնի է իբրեւ Զանգեզուրի միջանցք կամ Միւնիքի ճանապարհ, Ազրբայճանը պիտի կապէ իր արտերկիր Նախիջեւանին՝ Հայաստանի հարաւային Միւնիքի մարզին միջոցով: Պիտակաւորուած իբրեւ TRIPP ծրագիր (յապաւում՝ որ կ'ամրագրէ Թրամփի անունը իբրեւ Միջազգային Խաղաղութեան եւ Բարգաւաճումի Թրամփի ճանապարհ - Trump Route for International Peace and Prosperity), ան նախատեսուած է կառավարուիլ ԱՄՆ սեփական ընկերութեան կողմէ, օգտագործելով իր անձնական պաշտօնէութիւնն ու թէքնոլոյժին:

Բայց եւ այնպէս, կը գտնուին ճանապարհի հետ կապուած քանի մը չլուծուած հարցեր: Պաքու կը պնդէ հայերուն եւ ազրբայճանցիներուն միջեւ ոչ մէկ ուղղակի յարաբերութեան գոյութիւնը, մինչդեռ Երեւան կը պահանջէ ճանապարհի ինքնիշխան վերահսկողութիւն, ներառեալ տարանցիկ վարձքը եւ սահմանի ստուգումները միջնորդներու միջոցով:

Դժուար պիտի ըլլայ ճանապարհին գործողութիւնը այս պայմաններուն տակ: Օրինակ, արկածի պարագային անխուսափելի պիտի ըլլայ հայ բժիշկներուն եւ ոստիկաններուն ներգրաւումը: Ամերիկացիներուն բոլոր մակարդակներով փոխաբինումը պարզապէս գործադրելի չէ: Այս գործնականութիւններուն շուրջ բանակցութիւնը պիտի ըլլայ ամենաբարդ հարցերէն մէկը, քանի որ անոնք կը ներառեն ոչ միայն մարդկային շփում, այլ պիրոքրաթական համագործակցութիւն երկու պետութիւններու միջեւ՝ որոնք երբեք չեն աշխատած միասին:

Ուրիշ բաց հարց մըն է նաեւ ենթակառուցութեան ֆինանսաւորումը: Նախկին հակամարտային գօտիին վրայ՝ մինչեւ Հայաստանի սահմանը, Ազրբայճան կը շարունակէ կառուցել ճանապարհներ եւ երկաթուղիներ, բայց նոյն տարածութեան Հայաստանի կողմը լքուած է. ճամբան նեղ է եւ վատ վիճակի մէջ, իսկ երկաթուղային գիծերը

քանդուած 1990-ականներուն: Լիարժէք գործառնութիւնը պիտի պահանջէ մեծ շինարարութիւն, թերեւս նոյնիսկ փապուղիներ:

Նախապէս Երեւան քննարկած էր ԵՄ երաշխիքներով արտօնեալ փոխառութիւններու հնարաւորութիւնը, մինչ Պրիքսէլ կը ֆինանսաւորէ այլ նման ծրագիրներ հարաւային շրջաններուն մէջ: Բայց Ուաշինկթոն չ'ուզէր համակարգել եւրոպացիներուն հետ, իսկ Պրիքսէլ այլեւս կեղքոնական դեր չի խաղար Բանակցութիւններուն մէջ: Սպիտակ Տան արարողութենէն ետք, ԵՄ ազդանշեց օգնելու կամեցողութիւն, բայց ոչ մէկ յստակ յանձնառութիւն ստանձնեց:

Թուրքիոյ դիրքը եւս կը մնայ խնդրական: Շատոնց է իր եւ Երեւանի յարաբերութիւններուն բնականոնացումը Անքարա կապած էր գլխաւոր դաշնակից Պաքուի դիրքին հետ, խոստանալով քայլեր ձեռնարկել խաղաղութեան համաձայնագիրի ստորագրութենէն ետք: Ուաշինկթոնի արարողութենէն ետք, Թուրքիոյ նախագահ Ռեճեփ Թայիփ Էրտողան հանդիպեցաւ Հարաւային Կովկասի երկու առաջնորդներուն հետ եւ ազդարարեց գործընթացը շարունակելու իր պատրաստակամութիւնը, որ սովորաբար կը նշանակէ դիւանագիտական ճանաչում, սահմանի բացում եւ առեւտուր:

Բայց անորոշ կը մնայ ժամկէտը: Որոշ հայ պաշտօնատարներ կը նշեն Թրամփի պիտակաւորումը կրող ծրագիրին համագործակցելու Թուրքիոյ

դժկամութիւնը, խուսափելու համար Մոսկուայի հետ վեճէ:

Եթէ Թուրքիա չսկսի վերացնել Հայաստանի հետ յարաբերութիւններուն սառեցումը, «տարանցիկ ճանապարհով խաղաղութիւն» մտապատկերը պիտի ըլլայ անկատար: Ազրբայէյճան պիտի ստանայ Նախիջեւան եւ Թուրքիա տանող ճանապարհը, մինչդէռ Հայաստան կրնայ մնալ փակ սահմաններու մէջ, ԱՄՆ-ի կողմէ վերահսկուող կարճ ճանապարհով եւ նուազագոյն տարանցիկ եկամուտով: Հայաստանի համար պէտք է ըլլան լրացուցիչ խթաններ՝ զորս Թուրքիա կրնայ ապահովել:

Անկախ վերջնական հետազոտէն, Սպիտակ Տան արարողութիւնը մտաւ հայ-ազրբայէյճանական հակամարտութեան պատմութեան մէջ: Առաջնորդները կու գան ու կ'երթան, համաձայնութիւնները կրնան տկարանալ կամ խորտակուիլ, բայց Ուաշինկթոնի համաձայնագիրները արդէն նուաճեցին շօշափելի արդիւնք. անոնք վստահութիւն ներշնչեցին՝ որ Հարաւային Կովկասի մէջ նոր պատերազմը վերահաս չ'է՝ եթէ ոչ տասնամեակներու համար, առնուազն գալիք ամիսները եւ թերեւս տարիները:

ՕԼԵՍԻԱ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

Carnegie: Russia Eurasia Center

11 Սեպտեմբեր 2025

Անգլերէնէ թարգմ.՝ Ա.

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԵԹԷ ԱԶԸՐՊԷՅՃԱՆ ԱՐՑԱԽԻ ՄԷՋ ԻՐԱԿԱՆԱՑՈՒՑ ԷԹՆԻՔ ԶՏՈՒՄ՝ ԻՆՉՈ՞Ւ ԻՍՐԱՅԷԼ ԵՒՍ ՉԻ ԿՐՆԱՐ ԸՆԵԼ ՆՈՅՆԸ

Հարցազրոյց Հմայեակ Յովհաննիսեանի հետ
(նախագահ Հայաստանի Քաղաքագէտներու Միութեան)

ՀԱՐՑՈՒՄ - Իսրայել վերսկսաւ իր յարձակումը Կազայի վրայ: ՄԱԿ-ի յանձնաժողովը Իսրայելի գործողութիւնները Կազայի մէջ ճանաչեց իբրեւ ցեղասպանութիւն: Ի՞նչ բնորոշում կրնաք տալ այս փաստին:

ՊԱՏԱՍԽԱՆ - Այս լարուածութիւնը պատերազմներու տեսքով սկսաւ 2020 Սեպտեմբեր 27-էն, երբ Ազրբայէյճան յարձակեցաւ Արցախի վրայ, եւ անտեսելով Մինսքի Խումբի համանախագահներուն հետ ձեռք բերուած համաձայնութիւնները՝ բիրտ ուժի գործադրութեամբ ծունկի բերաւ արցախահայութիւնը: Որմէ ետք՝ 2022 Փետրուարին, Ռուսաստան որոշեց նոյն եղանակով ծունկի բերել ուքրաինացիները՝ ռազմական ճանապարհով, հարցեր

լուծել Ուքրաինայի հետ փոխարարութիւններուն մէջ: Հիմա նոյնը կ'ընէ Իսրայել. ինչ որ թոյլատրելի է մէկուն, չի կրնար բացառուիլ ուրիշին: Մենք տեսանք՝ որ Իսրայել նոյն ձևով այսօր կը փորձէ լուծել տասնամեակներու ընթացքին չկարգաւորուած յարաբերութիւնները Պաղեստինի արաբ ժողովուրդին հետ: Ես ինչո՞ւ մէջտեղ կը բերեմ այս զուգահեռները: Որովհետեւ այդ ողբերգական իրադարձութիւնները նմանակում եմ, քանի որ նախադէպերը՝ երբ կը ստեղծուին, դրօշաբշաւի նման կը փոխանցուին: Ասիկա յատուկ է միջազգային յարաբերութիւններուն, ուրեմն պէտք չ'է թոյլատրել ընդհանրապէս ուժի միջոցով հարցերու լուծումը: Եթէ Ազրբայէյճան կրցաւ էթնիք գտում իրական-

նացնել Արցախի մեջ, ուրեմն ինչո՞ւ Իսրայել պետք չէ նոյնք ընէ Պաղեստինի մէջ: Այսինքն, ինչ որ կը կատարուի մոլորակի մէկ ծայրը, չի կրնար արձագանգ չգտնել մէկ ուրիշ ծայրը: Պաղ Պատերազմէն ետք ոչ թէ ժողովրդավարական կայունութիւն հաստատուեցաւ, այլ տեւական բռնկուող թեժ պատերազմներու մթնոլորտ:

ՀԱՐՅՈՒՄ - Եթէ այդ թեժ պատերազմական իրավիճակը այստեղ շարունակուի, եւ միջազգային հանրութեան արձագանգները մնան գլխաւորապէս բանաձեւերու մակարդակին վրայ, ան ի՞նչ ազդեցութիւն կրնայ ունենալ մեր տարածաշրջանի կայունութեան եւ միջազգային ապահովութեան վրայ:

ՊԱՏԱՍԽԱՆ - Ես յստակօրէն կ'ըսեմ՝ որ կատարուածը չէր կրնար եղածէն տարբեր բան մը ըլլալ: Այդ մթնոլորտին մէջ՝ երբ տեղի ունեցաւ Արցախի էթնիքական գտումը, ուր 30 տարի փորձ կը կատարուէր յարաբերութիւնները կարգաւորել քաղաքակիրթ եղանակով՝ առանց ուժի գործադրութեան, բիրտ ուժի գործադրումը չէր կարող չկրկնուիլ: Երբ Իսլամական Համաժողով կազմակերպութիւնը, որ կը համախմբէ իսլամական երկիրները, ներառեալ՝ Ազրբայէճան, 2020 Սեպտեմբեր 27-ի յաջորդ օրը, իր գազաթնաժողովի ընթացքին հաւանութիւն տուաւ պատերազմով հարց լուծելու Բլիամ Ալիեւի որոշումին, եւ մեր քաղաքագէտներուն ըսի՝ որ Իսրայել անպայման պիտի օգտուի ուժի միջոցով հարցեր լուծելու այդ նախադէպէն: Ճիշդ ասոր համար ալ Իսրայել կը զինէր Ազրբայէճանը եւ կը մղէր Պաքուին ժամ առաջ յարձակիլ Արցախի վրայ: Ինծի համար 44-օրեայ պատերազմի առաջին օրէն յստակ էր՝ որ շուտով Կազան նոյնպէս պիտի յայտնուի Արցախի վիճակին մէջ: Ես կը հասկնայի Ազրբայէճանին աջակցելու, զինելու եւ Արցախի վրայ յարձակումին նպատակամղելու Իսրայելի խորքային դրդապատճառը, որն էր յաջողութեամբ իրականացուած էթնիք գտումի կամ ցեղասպանութեան նախադէպի ստեղծումը, սակայն ինծի համար անհասկնալի կը մնար Իսլամական Պետութիւններու Համաժողով կազմակերպութեան անդամ պետութիւններուն միաժամու պաշտպանութիւնը Արցախը ծունկի բերելու Պաքուի ծրագիրին: Որ Իրանի ղեկավարութիւնը նոյնպէս չհասկացաւ, պարզապէս զարմանալի էր:

Փաստօրէն, իսլամական աշխարհը, ցուցաբերելով աջակցութիւն Պաքուին եւ անտարբերութիւն արցախահայութեան ճակատագիրին նկատմամբ, խրախուսեց Իսրայելի կողմէ Կազայի արաբներուն ցեղասպանութիւնը: Այսօր Կազայի մէջ տեղի կ'ունենան զանգուածային խռովանքներ, կը կիրառուին բնակչութեան զանգուածային ոչնչացումի միջոցներ: Հիմա Դուք կարող էք զիս հակաճառել. եթէ իմ զուգահեռներս հիմնաւոր են՝ ինչո՞ւ մինչեւ հիմա Կազայի մէջ Իսրայել չէ յաջողած կրկնել

Ալիեւի իրականացուցած էթնիք գտումի գործողութիւնը: Չէ յաջողած շատ պարզ պատճառով. Եգիպտոս փակ կը պահէ սահմանը պաղեստինցի փախստականներուն առջեւ՝ ի տարբերութիւն Հայաստանի Հանրապետութեան իշխանութիւններուն, որոնք չխոչընդոտեցին արցախահայութեան մուտքը Հայաստան: Հայաստան անմոռնջ ընդունեց արցախցիները եւ անոնց ցուցաբերեց անհրաժեշտ աջակցութիւն, իսկ Եգիպտոսի իշխանութիւնները պարզապէս փակած են սահմանը եւ թոյլ չեն տար պաղեստինցիներուն փրկուիլ Իսրայելի հարուածներէն: Պաղեստինի արաբ ժողովուրդը փրկուելու հնարաւորութիւն չունի, որովհետեւ Եգիպտոս շատ խիստ ձեւով կը դիմադրէ Կազայէն արաբ ժողովուրդին հեռանալու հեռանկարը: Ճիշդ այդ պատճառով է որ Իսրայել չի յաջողի Կազայի մէջ հասնիլ այն նոյն արդիւնքին՝ որուն Ալիեւ մէկ օրուայ մէջ հասաւ Արցախի մէջ: Եթէ Կազայի արաբները ճար ունենային, նոյնպէս կը փախչէին, սակայն արաբական երկիրներուն առաջնորդները կը հրաժարին անոնց ընդունիլ՝ հակադրուելով Կազայի արաբաթափումի Պենիամին Նեթանիա-հուի ծրագրի իրականացումին:

Հարցազրուցավար՝ ԼԻԼԻԹ ԱՐԲԱՀԱՍԽԱՆ

Radar Armenia

17 Սեպտեմբեր 2025

Արեւելահայերէնէն արեւմտահայերէնի փոխադրութիւն՝ Ա.

Յ. Գ. 2023 Հոկտեմբերէն սկսեալ մինչեւ այսօր, մեր բոլորի աչքերուն առջեւ Կազայի մէջ կը կատարուի բան մը՝ որ վեր է մարդկային որեւէ երեւակայութենէ: Ամբողջական ափոքալիփս:

Միջատներու վերածուած մարդիկ կ'ոչնչացուին միջատասպան փոշիներով, մարդազրկուած (ոչ-) մարդիկ կը տարազրուին եւ կը վերատարազրուին ռումբերու տարափին տակ, կը տարածուի հիւանդութիւնը, սովամահութիւնը եւ կարելի ու անկարելի աղէտներու ամբողջականութիւն մը, եւ այս բոլորը ամենայն դիւրութեամբ, ամենայն հրէշութեամբ, ամենայն պատկերաւորութեամբ: Հոլլիուուտեան ափոքալիփսի սովորական ֆիլմերէն մէկն է գոր կը դիտենք հեռատեսիլէն թերթօնի ձեւաչափով: Եւ հաճոյք կը ստանանք այդ զարշանքէն՝ հեռատեսիլէն մեր դիտած պատկերներէն: Հոլլիուուտեան ֆիլմերը եղած են հաճոյքի համար:

Ճշդեմ՝ որ ես կը խօսիմ ժողովուրդի մասին, ոչ մէկ կարեկցանք ունենալով ծայրայեղական Համասի եւ անոր վտանգաւոր գաղափարախօսութեան, անհեռատես քաղաքականութեան եւ հայդուկային ռազմավարութեան նկատմամբ:

Ա.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՐՄԱՆ ԹՕՔԱԹԵԱՆԻ ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱԳԱՅՈՒԹԻՒՆԸ (1931-1934)

Reichspost, 9 Հոկտեմբեր 1931

«Հիանալի է Թօքաթեանի ձայնը, որուն պայծառութիւնը, յատկապէս բարձր ձայնանիշերուն մէջ, այնքան յաղթականօրէն շողշողուն է որ մարդ գրեթէ կը մոռնայ ձայնային փոքր տատանումները: Ի դէպ, այս հոյակապ ձայնի միջին ձայնամասը հրաշալիօրէն հաւասարակշռուած է. երգիչը կրնայ իրապէս իր տրամադրութեան տակ ունենալ բոլոր ձայնամասերը, եթէ ձայնային մշակոյթը երբեմն անտեսուած չըլլայ՝ ամբողջ ձայնաձայնալէն շատ անհոգ կերպով օգտուելու պատճառով:

«Անկասկած, *Carmen* օփերայի ծաղիկի արիան, հակառակ իր ողջ գեղեցկութեան, կարօտ էր քիչ մը ջերմութեան եւ սիրտի հնչական բաբախիւնի, բայց *Tosca* օփերայի երկրորդ արիան առաւել նշանակալից էր՝ *crescendo*-ի հմայիչ վեհութեամբ եւ կորովով: Կատարուած երգերէն յատկապէս ուժեղ տպաւորութիւն թողուց տարաշխարհիկ հարմոնիով շահագրգիռ հայկական գործը: Թօքաթեան՝ որուն զգայուն կերպով կը նուազակցէր փրոֆ. Meller, խանդավառօրէն ընդունուեցաւ եւ պարզեւեց բազմաթիւ պիսեր»⁹⁴:

Das kleine Volksblatt, 13 Հոկտեմբեր 1931

«Նիւ Եորքի Մեթրոփոլիթըն Օփերայի հոչակաւոր թենոր Արման Թօքաթեան բացումը կատարեց միջազգային աստղերու նուագահանդէսներու շարքին՝ Համերգասրահի Մեծ Դահլիճին մէջ տալով իր համերգը: Հիանալիօրէն մարգուած ձայնը՝ իր հետաքրքրական պարիթոնային գոյնով, ունի արտասովոր պայծառութիւն, մասնաւորապէս վերի ձայնամասը: Թեքնիքական փոքր անկատարութիւններն ու ելեւէջի տատանումները գրեթէ ամբողջութեամբ փոխհատուցուեցան լաւ կառուցուած կարգապահութեամբ. երգիչը պարզապէս վայելեց հիանալի աստղծի բարեհնչունութիւնը»⁹⁵:

Wiener Salonblatt, 25 Հոկտեմբեր 1931

«Քարուզոյի բոլոր յաջորդները չկրցան հասնիլ իր եզակի որակին, ներառեալ թենոր Արման Թօքաթեան՝ որուն գեղեցիկ, հարուստ միջին ձայնամասը հիասթափեցուցիչ էր բոլոր բարձր ձայնանիշերուն պատճառով: Maria Jeritz-ի հովանաւորութեան տակ, Մեծ Համերգասրահին մէջ երիտասարդ եգիպտացի տուաւ իր համերգը: Անկասկած, Թօքաթեան արժանիք մըն է որեւէ օփերայի թատրոնի համար, քանի որ ունի հիանալի խառնուածք եւ լայն ձայնաձայնաւ. համերգասրահի

մէջ, սակայն, բաւական է ոչ իր ձայնային արուեստը եւ ոչ ալ իր անհատականութիւնը»⁹⁶:

ՊՈՆՈ, ՓՐԱԿԱ ԵՒ ՕՍԹՐԱՒԱ (1931)

Թօքաթեան կու գայ Չեխոսլովաքիոյ Պոնո քաղաքը եւ 1931 Հոկտեմբեր 3-ին, Ազգային Թատրոնին (*Zemské divadlo v Brně* կամ *Národní divadlo Brno*) մէջ կ'երգէ *Don José*⁹⁷:

Տեղական *Pozor* լրագիրը կ'արձանագրէ.

«*Don José*-ի դերին մէջ, Ա. Թօքաթեան ցուցադրեց իր երգեցողութեան անտարակուսելի ներուժը: Ազնուական երգեցողութիւնը զազաթնակէտին հասաւ երկրորդ արարին, բայց վերջաւորութեան արդէն ցոյց տուաւ յոգնածութեան տեսանելի հետքեր»⁹⁸:

Կրկին Փրակա, եւ Ազգային Թատրոնին մէջ կը կատարէ *Cavaradossi*, 1931 Հոկտեմբեր 6⁹⁹:

Յաջորդ օրը՝ *Prager Tagblatt* կը գրէ.

«Թօքաթեան կը հանդիսանայ Քարուզոյի յաջորդներէն մէկը... Փայլուն քնարական թենոր մը, բառիս լաւագոյն իմաստով իտալացիի բոլոր յատկանիշներով, զօրաւոր՝ մեղմութեան մէջ, քաղցր ուժգնութեան մէջ... Վիեննայի խանդավառութիւնը արդարացում էր: Այստեղ եւս պէտք է արձանագրել մեծ ժողովրդական յաջողութիւն»¹⁰⁰:

Կ'երթայ Օսթրաւա, ուր մամուլը ջերմօրէն կ'ողջունէ զինք.

«Եգիպտացի Արման Թօքաթեան օփերայի աշխարհի նոր աստղն է, Նիւ Եորքի հոչակաւոր Մեթրոփոլիթըն Օփերայի գլխաւոր թենորը, որ կը հրապուրէ իր ելոյթով եւ կը գրաւէ իր քաղցր ձայնով: Ուր որ ալ երգած է Եւրոպայի մէջ՝ Փարիզ, Վիեննա, Փրակա, նուաճած է իրապէս զգայացունց յաջողութիւններ, որուն նմանը չ'է տեսնուած Քարուզոյի փառքէն ի վեր»¹⁰¹:

Օսթրաւայի Մորաւիա-Միլեզիական Ազգային Թատրոնին (*Národní divadlo moravskoslezské*) մէջ կը կատարէ երկու դերերգեր՝ *Don José*, 1931 Հոկտեմբեր 8, եւ *Cavaradossi*, Հոկտեմբեր 10¹⁰²:

České slovo մանրամասն կը նկարագրէ *Don José*-ն.

«*Forrai*-էն, *Kubla*-էն եւ *Masák*-էն ետք, *Carmen*-ի մէջ հանդէս եկաւ ուրիշ հիւր մը, նախկին եգիպտացի, Նիւ Եորքի Մեթրոփոլիթըն Օփերայի թենոր Արման Թօքաթեան: Ան նուաճած է մեր ռատիոյի ունկնդիրներուն համակրանքը՝ երբ Փրակայի Ազգային Օփերայի *Rigoletto*-ի ձայնասփռումին մէջ գեղեցիկ կերպով երգած է դուքսի դերը:

«Հինգշաբթի ծանօթացանք իրեն իբրեւ օփերայի

մեներգիչ, որ գերազանցեց մեր ակնկալիքները: Իր ձայնարձակումը կը հիմնէ գեղեցիկ արծաթեայ թրթռուն երգային հնչիւնի վրայ, միշտ պահպանելով անոր գեղեցկութիւնը: Հնչիւնը չի զոհաբերեր տրամաթիք արտայայտութեան համար, նոյնիսկ յուզումի ամենէն ողբերգական պահերուն: Հետեւաբար, կատարումը գերծ է որեւէ բնապաշտութենէ (naturalism). նիւթի լարուածութեան պահերուն ան թերեւս կը մնայ չափազանց ազնուական, բայց միշտ համոզիչ ու տպաւորիչ: Երգեցողութեան յառաջադէմ թեքնիքը թոյլ կու տայ իրեն առոգանել յստակ եւ արտասանել պատշաճ դասաւորութեամբ ու շեշտադրութեամբ, իսկ ձայնին հաւասարակշռութիւնը երգեցողութեան կու տայ լիակատար թեթեւութեան եւ բնականութեան տպաւորութիւն: Երկրորդ արարի ծաղիկի արիային կատարումը մօտեցաւ հնարաւոր ամենաբարձր վերարտադրութեան:

«Իբրեւ դերասան, Թօքաթեան թէւ չի հիմնուիր գործողութիւնները ձեւաւորող արդի տեսութիւններու վրայ, բայց իր Don José-ն մտածկոտ տիպար է՝ որուն վրայ մեծապէս ազդած են ներքին յոյզերն ու դիմային արտայայտութիւնները, մինչ երգիչին քիչ մը տարաշխարհիկ տեսքը դերին հաղորդած է յատուկ հետաքրքրութիւն:

«Այս տեսակ երգիչներ հրաւիրելը ուրոյն նշանակութիւն ունի: Հանդիսատեսը որ առողջ բնագոյի միջոցով պահպանած է իսկական երգարուեստի զգացողութիւնը, կը ստանայ հրաշալի գեղարուեստական վայելք (որ Թօքաթեանի պարագային ակնյայտ էր իւելայեղ ծափահարութիւններով՝ նոյնիսկ բաց վարագոյրով բեմին վրայ), իսկ անոնք որոնք բնապաշտական երգեցողութեան ճաշակը ունին, կրնան համեմատութեան միջոցով ուղղել գեղեցիկ երգեցողութեան նկատմամբ իրենց ունեցած սխալ պատկերացումները»¹⁰³:

Նոյն լրագիրը կ'անդրադառնայ նաեւ Cavaradossi-ին.

«Արման Թօքաթեան ստեղծեց բոլոր առումներով կատարեալ բեմական տիպար գեղեցիկ տեսքով, խոհեմութեամբ առաջնորդուած եւ ներքին խթաններէ բխած խաղարկութեամբ, ուր պէլ քանթոյի կամարին տակ գործածուած գեղեցիկ եւ նպատակասլաց ձայնը հաղորդեց հմայք, յատկապէս առաջին արարի քաղցր քնարական մեղեդիին»¹⁰⁴:

Տեղական մամուլը կը զրուցէ հետը եւ կը հրատարակէ յօդուած, ներկայացնելով իր կենսագրութիւնը, վերջին ելոյթները Եւրոպայի մէջ եւ քանի մը խօսք ալ Մերթոփոլիթընի մասին¹⁰⁵:

1931 Հոկտեմբեր 13-ին, Փրակայի Սմեթանա Սրահին մէջ կու տայ մենահամերգ¹⁰⁶:

Մենահամերգին ներկայ հայ մը Գեղամ Շողակաթ, հպարտութեամբ կը շեշտադրէ հայերէն երգը.

«Պէտք է մասնաւորապէս յիշել որ 1931 իր երգահանդէսին մէջ ու իր շնորհիւ առաջին անգամ

ըլլալով երգուեցաւ Փրակայի մէջ հայ երգը՝ իբր նիւթ միջազգային երաժշտական երգահանդէսի: Յայտագրին մէջ առանձին կտորն էր *Կռունկը*, եղերաբախտ Վարդապետին դաշնաւորումով: Ասով նաեւ թերեւս առաջին անգամ երաժշտագետներ եւ ուղղակի դաշնաւորողներ առիթ ունեցան խօսքի ու ծանօթացումի նիւթ ընել Կոմիտաս ու իր գործը, լսել բացատրութիւններ:

«Պէտք է ըսել որ *Կռունկը* այն ատեն կրկնել տրուեցաւ, ինչպէս եւ երկու ուրիշ հայ երգեր»¹⁰⁷:

Մենահամերգին երկրորդ մասը ուղիղ կը սփռուի Փրակայի ռատիոյէն¹⁰⁸:

Ծածկանունով Փրակացի ուրիշ հայ մը կ'ամփոփէ Թօքաթեանի Փրակայի երեք ելոյթները (երկու օփերա, մէկ մենահամերգ).

«Հայ անգուգական երգիչ ու ճարտար դերասան Արման Թօքաթեան, որ 1931-ին (Մեպտեմբեր-Հոկտեմբեր) առաջին անգամ ըլլալով Փրակա հրաւիրուած էր *Ռիկոլէթթոն* եւ *Թօքսան* Չէխ Ազգային թատրոնին մէջ ներկայացնելու եւ երգելու համար, աւելի զարկ տուաւ Հայ եւ Չէխ մշակութային յարաբերութեանց եւ պանծացուց Հայ անունը Չէխօւլաւաքիոյ հանրապետութեան մայրաքաղաքին Ոսկի Փրակայի (Zlatá Praha) մէջ: Մեր մեծահռչակ հայրենակիցը, որ շատ մը թերթերու կողմէ «Հայկական Քառուօ» կոչուեցաւ, իր գմայլելի քնարերգական ձայնին ու դերասանական բարձր կարողութեանց շնորհիւ այնպիսի փայլուն յաջողութիւններ ձեռք բերաւ որ, «Պէլքանթօ» կոչուող Երաժշտական Միութիւնն ալ իրմէ խնդրեց, իր շքեղ սրահին մէջ մասնաւոր երգահանդէս մը տալ եւ մի քանի կտոր ալ հայերէն երգել: Միեւնոյն օրը եւ միեւնոյն ժամուն տեղի ունեցաւ նաեւ Ուոպանոյի երգահանդէսը Փրակայի Պուրգայի սրահին մէջ, բայց հակառակ ասոր, Smetana-ի լայնածաւալ սրահը լեփ լեցուն էր, ինչ որ շատ քիչ անգամ կը պատահի: «Հայ Քառուօ»-ն եւրոպական երգերէ զատ (Ֆրանսերէն, անգլիերէն) երգեց նաեւ քանի մը հայկական երգեր (Կոմիտաս վարդապետի *Կռունկը*, եւայլն), որոնք մեր սրտին բնականօրէն աւելի մօտիկ էին, քան եւրոպական եղանակները:

«Այս առթիւ Փրակայի չեխական եւ գերմանական մամուլը շատ նպաստաւոր քննադատականներ հրատարակեց Թօքաթեանի ներկայացումներուն եւ երգահանդէսին մասին»¹⁰⁹:

ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՇՐՋԱՆԻ ԱՄՓՈՓՈՒՄ

1931 Մայիսէն մինչեւ Հոկտեմբեր՝ Պուտափեշը, Վիեննա, Փրակա, Պոնօ եւ Օսթրաւա, ըստ տեղեկութիւններու, կը մասնակցի 12 օփերայի բեմադրութեան եւ 2 մենահամերգի, բացի ռատիոյի ելոյթներէ¹¹⁰:

Թօքաթեանի առաջին մուտքն էր Եւրոպա, որ կը պսակուի արժանի յաջողութեամբ:

ՆԻԻ ԵՈՐՔ (1931-1932)

Վիեննայի առաջին յաջողություններն ետք, Թօքաթեան իր մօտ կանչած էր կինը՝ Marie Antoinette, եւ երկու զուակները՝ Լեւոն (ծն. 1925) եւ Կլորիա (ծն. 1928): Բոլորը միասին 1931 Հոկտեմբեր 17-ին կը նստին Պրեմըն շոգենարը¹¹¹ եւ Հոկտեմբեր 23-ին կը հասնին Նիւ Եորք, Մեթրոփոլիթընի եղանակին համար¹¹²:

Նոյեմբեր 23-ին կը մասնակցի եղանակի իր առաջին բեմադրութեան *L'Oracolo*-ի մէջ¹¹³, շարունակելով մինչեւ 1932 Ապրիլ 23՝ *Les contes d'Hoffmann*¹¹⁴:

1932 Մայիս 1-ին կ'երգէ N.B.C. ռատիոյէն, Երուսաղէմի Հրեական Համալսարանի 7-րդ տարեդարձին նուիրուած յայտագիրին մէջ¹¹⁵:

Կը վերադառնայ Եւրոպա, սկսելով Պեռլինէն:

ՊԵՐԼԻՆ (1932)

1932 Մայիս 24-ին կ'ունենայ Պեռլինի իր միակ ելոյթը՝ Պեռլինի Պետական Օփերային (Staatsoper Berlin) մէջ խաղալով Don José՝ *Carmen* օփերային¹¹⁶:

Վիեննայի բացառիկ յաջողություններն ետք, Պեռլինը կարելի է ընդունիլ իբրեւ Թօքաթեանի կենսագրութեան սակաւաթիւ անյաջողություններն մէկը:

The New York Times-ի թղթակից Հերպերթ Փեյզեր կը գրէ.

«Նիւ Եորքէն եկաւ Արման Թօքաթեան եւ ազդարարուեցաւ իբրեւ «Մեթրոփոլիթըն Օփերայի գլխաւոր թենոր՝ Gigli-ի եւ Lauri-Volpi-ի կողքին»: Պետական Օփերային մէջ իբրեւ «հիւր» երգեց Don José-ի դերը՝ Karin Branzell-ի *Carmen*-ին մէջ: Ուղղակի խօսելով, պր. Թօքաթեան յուսախաբ ըրաւ Պեռլինի ակնկալիքները, որոնք կը սպասէին Lauri-Volpi-ի նման բան մը: Գլխաւորապէս, ան երգեց անտարբեր կերպով, հնչիւնի բազմաթիւ սայթաքումներով, եւ ծաղիկի երգի վերջաւորութեան պաղ ծափահարություններուն միացան սուլոցներ: Դերը երգեց ֆրանսերէն, բայց ոչ Փարիզի ֆրանսերէնով, այլ հաստատաբար Մեթրոփոլիթըն Օփերայի Թատրոնի ֆրանսերէնով»¹¹⁷:

Պերլինը Թակէյլաթ կը գրէ.

«Արման Թօքաթեան առհասարակ ամէն մէկ բեմի լաւ խաղացանկի մը համար՝ շա՛հ մը սեպելու է: Թէպէտ ձայնը կը թուի թէ անցեալին մէջ ալ մեծ գրաւչութիւն մը չէ ունեցած եւ ներկայիս արդէն անցուցած ըլլալու է իր բեղուն շրջանը բայց եւ այնպէս, այդ ձայնին ուղղություն կը տրուի խելացիօրէն եւ դիւրութեամբ: Վճռական պահերուն՝ Թօքաթեանի ձայնը կը դառնայ ներգործուն եւ հնչել: Թօքաթեան շատ գեղեցկօրէն կը միացնէ խաղին ամբողջականութիւնը եւ երգը իրարու հետ, ըլլալով միշտ՝ կենդանի, աշխոյժ եւ նրբին»¹¹⁸:

Ճոսիշէ Յայթունկ Թօքաթեանը կը համեմատէ Քարուզոյի հետ, ցոյց տալու համար որ անկէ շատ

վար է ան: Զայն հաւասար չի գտներ նաեւ Lauri-Volpi-ի եւ Gigli-ի: Բայց եւ այնպէս կը շեշտէ՝ որ այս վերջիններէն ետք, Թօքաթեան ամենաշատ յաջողութիւն գտած երգիչն է Ամերիկայի մէջ¹¹⁹:

Կերմանիա թերթը կը գրէ.

«Թօքաթեան իր թենոր ձայնին կ'իշխէ խելացիօրէն եւ յաջողապէս: Այդ ձայնը ունի Հարաւի փայլը եւ կը ներկայացնէ մասնաւոր գրաւչութիւն մը... Բայց եւ այնպէս, գերման արուեստագէտները կարիք չունին վախնալու՝ բաղդատութեան մէջ դրուելու անոր հետ: Բոլոր պարագաներու տակ Թօքաթեանի երգը մեծ յաջողութիւն մը սեպելու է»¹²⁰:

Լոքալ Անձայկէր թէւ արտակարգ տաղանդ մը չի գտներ Թօքաթեանի մէջ, բայց կը կարծէ որ անոր ձայնը ընտիր է եւ ազդու, մնալով հանդերձ որոշ սահմաններու մէջ¹²¹:

Թեմիօ թերթը կը գրէ.

«Հայ թենոր Արման Թօքաթեանը շատ գնահատուած է Ամերիկայի մէջ: Իր խաղը մտացի է, դիւրաշարժ եւ պերճ ու ազնիւ: Թէպէտ շատ մեծ չէ այդ ձայնը, բայց արուեստագէտը անոր կը տիրապետէ խնամքով եւ մշակոյթով: Իր դերը ան կատարեց, բոլոր մանրամասնություններուն մէջ, արուեստագիտօրէն: Շատ համակրելի երգիչ մը»¹²²:

B. Z. լրագիրը կը գրէ.

«Թենոր Արման Թօքաթեանէն դեռ առաջ՝ իր մեծ հռչակը հոս հասած էր, - Նիւ Եորքէն: Անոր Տոն Ժողէն մշակուած, խնամուած միջին կարգէն է ոչ աւելի: Համակրելի ձայն մը, թէւ ոչ շատ հնչել: Մաքուր, բայց ոչ շատ ազնիւ մետաղ մը: Խնամուած, բայց փոքր թեքնիք մը»¹²³:

Նոյէ Չայթ կը գրէ.

«Թօքաթեանի թենորը կը ներկայացնէ առանձին գրաւչութիւն մը: Անոր ձայնը գրաւիչ է: Այն տպաւորութիւնը կը թողուր արուեստագէտը, թէ ան հրապարակ չբերաւ իր բոլոր կարողությունները: Որ ան աւելի կրնայ տալ, կը թուի անկասկած: Այս երիտասարդ հայը անպայման տաղանդ մըն է, որուն ապագան դեռ մեծ է: Իր խաղը բնական է եւ կեանքով լի»¹²⁴:

Կ'ուզեմ շեշտել թէ Պեռլինի լրագիրներուն բոլոր վերոբերեալ քաղուածքները ընդօրինակած եմ անանուն հայ թղթակիցի մը յօդուածէն (բնագիրները չկրցայ գտնել), ուր հաստատաբար ան ընտրած եւ թարգմանած է համեմատաբար նպաստաւոր հատուածները եւ դուրս ձգած ուժեղ քննադատությունները, որոնց հետքերը դժուար չէ գտնել հրապարակուած հատուածներուն մէջ: *The New York Times*-ի քննադատականը՝ զոր թարգմանած եմ անգլերէն բնագիրէն, բաւական սուր է եւ ուղղակի:

Այս նոյն անանուն հայ թղթակիցը ներկայ էր բեմադրութեան եւ կու տայ անձնական բացատրություններ.

«Առջի օր տեղի ունեցաւ ներկայացումը, գրաւե-

յով երաժշտասեր խումն բազմութիւն մը: Դեռ նախ-
ընթաց օրը, Պերլինի քանի մը թերթեր յօդուած-
ներով ծանօթացուցած էին իրենց ընթերցողներուն
մեր հայրենակիցը, զետեղելով նաեւ պատկերը:

«Թոքաթեան իր ձայնով եւ խաղով ընդհանուր
առումով գոհ ձգեց հասարակութիւնը, որ, ըսել
պէտք է, բաւական խիստ է իր պահանջներուն
մէջ, մանաւանդ իբրեւ հիւր երգիչ հրապարակ
եկող արուեստագէտներուն հանդէպ:

«Հասարակութիւնը իր գոհունակութիւնը յայտ-
նեց անընդհատ ծափահարութիւններով եւ խրա-
խուսական բացազանչութիւններով, այլեւ արուես-
տագէտը ամէն մէկ արարէն եւ մանաւանդ վերջին
տեսարանէն յետոյ բազմիցս բեմ հրաւիրելով:

«Ներկայացումէն վերջ, շատեր սպասեցին
արուեստագէտի դուրս գալուն թատրոնի շէնքէն
եւ անձամբ յայտնեցին իրենց շնորհաւորութիւնները
եւ շնորհակալութիւնները:

«Նման պարագաներու մէջ՝ բնականաբար աւելի
խստապահանջ կ'ըլլան մասնագէտ քննադատները:
Անոնք կը սպասեն - ու կը պահանջեն - որ օտար
երկրէ մը եկող եւ կարեւոր ներկայացումի մը մէջ
գլխաւոր դերակատարող արուեստագէտը հրապա-
րակ բերէ միանգամայն *անսովոր*, *արտակարգ*
տաղանդ մը, թէ՛ իր ձայնով եւ թէ իր խաղով: Արդ,
Պերլինի մամուլին զանազան օրկանները, գնահա-
տելով հանդերձ Թոքաթեանը իբրեւ շնորհալի
արուեստագէտ, ջերմօրէն խօսելով մէկտեղ անոր
խաղի ու մշակուած ձայնի մասին, չեն ծածկեր
իրենց կարծիքը թէ Թոքաթեան երեսան չբերաւ
արտակարգ տաղանդ մը, որ այդ կողմէն «ստուերի
մէջ նետել» կարենար նոյն դերը խաղցող գերման
արուեստագէտները:

«Բայց, կը կարծեմ թէ նման բաղդատութիւն իսկ
եւ քննական այս չափանիշը ինքնին լաւագոյն
վկայականն է մեր հայրենակից արուեստագէտին
համար: Ան, խստապահանջ քննադատներուն իսկ
կարծիքով, յամենայն դէպս ետ չի մնար, այլ կը
հաւասարի նոյն աստիճանին վրայ գտնուող գեր-
ման արուեստագէտներուն: Չմոռնամ ըսել նաեւ,
որ բոլոր թերթերն անխտիր՝ արձանագրելով հան-
դերձ որ Թոքաթեան Նիւ Եորքի Մեթրոփոլիթէն
թատրոնի երգիչներէն է, կը շեշտէին ու կ'ընդգծէին
անոր հայ արուեստագէտ, Հայաստանի երգիչ ըլլա-
լու պարագան»¹²⁵:

Անանուն հայ թղթակիցը յստակ ճիգ կը բանեցնէ՝
մեղմացնելու գերմանական մամուլին քննադատու-
թիւնները եւ վերապահումները:

Անկասկած, Թոքաթեանի սակաւաթիւ ոչ-յաջող
օրերէն մէկը: Լեռ ու ձոր տարբերութիւն Վիեննայի
եւ Պերլինի քննախօսականներուն միջեւ: Ամէն
պարագայի, ան այլեւս երբեք չի վերադառնար

Պերլին, մինչ Վիեննա դուռները կը բանար իր
առջեւ: Ասիկա Պերլին կատարած միակ այցելութիւ-
նը կ'ըլլայ:

(Շար. 5)

Հ. ԱԻԱԳԵԱՆ

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

94. P. G., 'Konzert Armand Tokatyan', *Reichspost*, 9. Oktober 1931, s. 9.

95. 'Schöne Künste', *Das kleine Volksblatt*, 13. Oktober 1931, s. 13.

96. 'Konzert Armand Tokatyan', *Wiener Salonblatt*, 25. Oktober 1931, s. 13.

97. 'Malý oznamovatel', *Lidové noviny*, 2. října 1931, s. 4.

98. 'Kulturní život', *Pozor*, 6. října 1931, s. 4.

99. *Národní divadlo*, <https://archiv.narodni-divadlo.cz/predstaveni/41243>

100. Թարգմանած եւ անգլերէնէ հետեւեալ
աղբիւրէն՝ 'Armand Tokatyan Conquers Europe in Opera
and Concert,' *Musical Courier*, 21 November 1931, Vol. CIII - No. 21, p. 9.

101. 'Deníček Národní divadlo mor.-slezské', *České slovo*, 7. října 1931, s. 4.

102. Անդ, էջ 4:

103. Všk., 'Divadlo. Carmen s Tokatyanem.', *České slovo*, 10. října 1931, s. 3.

104. Všk., 'Divadlo. Tosca s Tokatyanem a Lidou Maškovou.', *České slovo*, 15. října 1931, s. 3.

105. Všk., 'Divadlo. Carmen s Tokatyanem.', *České slovo*, 10. října 1931, s. 3.

106. 'A „Komáromi Lapok“ Rádióműsora', *Komáromi Lapok*, 1931. október 10, 9. oldal.

107. Գեղամ Շողակաթ, «Փրական կը փառաբանէ
հայ երգիչ մը որ ունի միջազգային տարողութիւն»,
Յանաջ, 23 Մայիս 1933, 9-րդ տարի, թիւ 2195, էջ 2:

108. 'A „Komáromi Lapok“ Rádióműsora', *Komáromi Lapok*, 1931. október 10, 9. oldal. 'Tokatyan Well Received Abroad,' *Musical Courier*, 21 November 1931, Vol. CIII - No. 21, p. 11.

109. Փրակաղի, «Արման Թօքաթեանի յաղթանակը
Փրակայի մէջ», *Արեւելք*, 21 Մայիս 1933, Բ. տարի,
թիւ 568, էջ 2:

110. 'Tokatyan Well Received Abroad,' *Musical Courier*, 21 November 1931, Vol. CIII - No. 21, p. 11.

111. *The National Archives*,
<https://ancestortorecords.org/ancestor-records/>

112. 'Music Notes,' *The New York Times*, 20 October 1931, p. 34. 'Maria Jeritza Returns: Other Singers Arriving from Europe are Ohms and Tokatyan,' *The New York Times*, 24 October 1931, p. 20.

113. *Metopera Database*,
<https://archives.metopera.org/MetOperaSearch/record.jsp?dokey=0366198>

114. *Metopera Database*,
<https://archives.metopera.org/MetOperaSearch/record.jsp?d>

ockey=0366400

115. 'Four Nations Broadcast for Hebrew University', *Brooklyn Daily Eagle*, 1 May 1932, p. 10B.

116. Թղթակից, «Հայ երգիչ Ա. Թոքաթեան Պերլինի մէջ», *Յուսաբեր*, 4 Յունիս 1932, ԺԸ. տարի, թիւ 54, էջ 1:

117. Herbert F. Peyser, 'The Cologne Opera Festival,' *The New York Times*, 19 June 1932, p. X4.

118. Թղթակից, «Հայ երգիչ Ա. Թոքաթեան Պերլինի

մէջ», *Յուսաբեր*, 4 Յունիս 1932, ԺԸ. տարի, թիւ 54, էջ 2:

119. Անդ, էջ 2:

120. Անդ, էջ 2:

121. Անդ, էջ 2:

122. Անդ, էջ 2:

123. Անդ, էջ 2:

124. Անդ, էջ 2:

125. Անդ, էջ 2:

ԽՈՂԵՐ

ՀԱՅՈՑ/ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԴԱՍԱԳԻՐՔ

Պատմաբան չեմ: Հայոց/Հայաստանի պատմութեան զուտ նիւթի առարկայական կէտերու մասին կարծիք արտայայտելու յաւակնութիւններ չունիմ: Իրաւունք ալ չունիմ, բացի եթէ որոշ դրոյթներու մասին յատուկ ուսումնասիրած ըլլամ: Բայց ասիկա չէ ընելիքս:

Ընելիքս պատմութեան երկու խումբ դասագիրքերու ընդհանուր ուղղութիւններու մասին կարծիքիս արտայայտութիւնն է, հիմնուելով մշակութային համոզումներու եւ գաղափարներու վրայ:

Բանաստեղծը պէտք է տիրապետէ թեքնիքին տաղաչափութիւն, ոտք, յանգաւորում, նմանաձայնութիւն, եւլն., բայց ընթերցող մը պէտք չունի իմանալու այս թեքնիքները՝ հասկնալու, մեկնաբանելու, ընկալելու համար բանաստեղծութիւնը:

Երաժշտահանը պէտք է տիրապետէ թեքնիքին՝ հարմոնի, բազմաձայնութիւն, կառուցուածք, եւլն., բայց ունկնդիրը պէտք չունի իմանալու զանոնք՝ հաճոյք ստանալու, ապրելու կամ իւրացնելու համար երաժշտութիւնը:

Նկարիչը պէտք է տիրապետէ թեքնիքին՝ ներկ, վրձին, պատասառ, բայց դիտորդը պէտք չունի անոնց իրազեկ ըլլալու՝ գնահատելու, արժեւորելու կամ բնութագրելու համար նկարը:

Բանասերը պէտք է տիրապետէ թեքնիքին՝ լեզուէն անդին՝ ատաղցին եւ աղբիւրներուն, իսկ ընթերցողը պէտք չունի այս բոլորին:

Մշակութային գնահատութիւնը աւելի բարձր որակ մըն է քան թեքնիքը:

Նոյնիսկ բանաստեղծը, երաժշտահանը կամ նկարիչը՝ որոնց համար թեքնիքը շատ կարեւոր է, եթէ մնան այդ նոյն թեքնիքի սահմաններուն մէջ, կը դառնան արհեստավարժներ: Անոնք կը վերածուին արուեստագէտներու եւ մտածողներու եթէ տիրապետեն ընթերցողի, ունկնդիրի կամ դիտորդի մշակութային արժեւորումի շերտին:

Նաեւ հրաշալի կարելիութիւն մըն է միջբնագաւառային յարաբերութիւնները, երբ բանաստեղծն ու արձակագիրը արտայայտուին երաժշտութեան մասին, երաժշտահանն ու նկարիչը յօրինեն

ներշնչուելով բանաստեղծութենէ, բանասերը կարծիք յայտնէ այս բոլորի մասին:

Լայն իմաստով, մշակութային կողմի գնահատութիւնը կամ քննադատութիւնը բաց է բոլորին համար:

Նոյնն է պատմագրութիւնը: Պատմագիրը պէտք է տիրապետէ թեքնիքին՝ առաջնային աղբիւրներուն, երկրորդային աղբիւրներուն, նիւթական փաստերուն, եւլն., բայց ընթերցողէն չի պահանջուիր տիրապետել այս բոլորին: Մշակութասեր ընթերցողը, սակայն, իրաւունք ունի իր կարծիքը ներկայացնելու տարբեր անկիւններու մասին: Խօսքը մասնակցային ընթերցողի մասին է, այլ ոչ թէ կրաւորական կամ մեքենայաբար բան մը սորվիլ ուզող ընթերցողի:

Քիչ մը նիւթս փոխելով ըսեմ՝ որ վերջերս, հայկական Սփիւքի հայագիր եւ անգլիագիր պատմագրութեան յատկապէս մէկ ճիւղին մէջ սկսած է «ուսումնասիրութիւններ»-ու շարք՝ դրամական շատ հանգիստ աղբիւրով, ուր կը կատարուի վերը նշածներուս հակառակը: Այսինքն՝ առարկայի, նիւթի, աղբիւրի նուագագոյն գիտելիքով (թեքնիքով) ուսումնասիրութիւն կը կատարուի, օգտագործուելով միայն մշակութային (այս պարագային՝ ենթադրեալ մշակութային) ոլորտը, հիմնականապէս յետարդիապաշտական պատրաստ տեսութիւններու մեքենայական վերարտադրութեամբ, որոնք կը հնչեն գիտական եւ խոր, բայց նոյնութեամբ կրնան վերաբերիլ որեւէ այլ ուսումնասիրութեան նիւթի:

Վերադառնամ նիւթիս:

Հայաստանի դպրոցներու պատմութեան դասագիրքերը վերջերս ենթարկուեցան արմատական փոփոխութեան: Հայաստանի Կրթութեան, Գիտութեան, Մշակոյթի եւ Սպորտի (ԿԳՄՍ) նախարարութիւնը Ժաննա Անդրեասեանի գլխաւորութեամբ, յաջողեցաւ խումբ մը խորհրդատուներու միջոցով մէջտեղ հանել պատմութեան նոր դասագիրքեր: Նոր դասագիրքերուն համար նախարարութիւնը պէտք է դիմէր նոր պատմաբաններու որոնք

մինչ այդ կը գործէին այլընտրանքային հարթակի վրայ, հեռացնելով աւանդապէս դպրոցական պատմագրութիւնը, եւ ընդհանրապէս պատմագրութիւնը, իրենց սեփականութիւնը համարող խմբակները:

Ատոր առաջին արդիւնքը եկաւ 2023-ի դասագիրքը, պատմաբան Սմբատ Յովհաննիսեանի հեղինակութեամբ: Եւ արշաւ այս դասագիրքին դէմ, ակադեմիական հանդիպում հայոց պատմութեան փրկութեան համար, եւլն.:

Իսկ նորագոյն արդիւնքը լոյս աշխարհ եկաւ դեռ վերջերս՝ 2025-ին, խումբ մը գրողներու կողմէ, դարձեալ յիշեալ խմբակներէն դուրս՝ Գեորգ Կէտոյեան, Վահագն Յակոբեան, Նժդէհ Յովսէփեան, Հրաժին Վարդանեան, Ալա Խառատեան, Տաթևիկ Համբարձումեան եւ Աղասի Թադևոսեան:

Ստորեւ, խոհերու ոճով պիտի անդրադառնամ այս երկու դասագիրքերուն մասին առանձին, զանոնք համեմատելով նոյն դարաշրջանները բովանդակող նախապէս դասաւանդող դասագիրքերու հետ: Անմիջապէս ըսեմ, որ իմ կողմնորոշումն միանշանակօրէն պիտի ըլլայ 2023 եւ 2025 տարբերակներուն ի նպաստ: Նախորդ դասագիրքերը ազգային բուրաստանի կրողն էին, նորերը ազգային խոհականութեան: Իսկ բուրաստանները միշտ հմայիչ եղած են:

Սմբատ Յովհաննիսեանի դասագիրքի եւ անոր շուրջ ծաւալուած վէճերուն առիթով, արուեստի քննադատ Վարդան Ջալոյեան հետաքրքրական յօդուած ստորագրած է՝ «Դպրոցական դասագիրքը եւ ստալինիզմի ուրուականը» (*EVN Report*, 20 Մարտ 2024, <https://evnreport.com/arm/et-cetera-arm/textbooks-and-the-ghos-of-stalinism/>):

Յօդուածի հիմնական միտքը այն է՝ որ դասագիրքերու սթալինեան պարտադիր գաղափարախօսութիւնը շարունակուած է ոչ միայն Սթալինէն, այլեւ Խորհրդային Միութեան փլուզումէն ետք՝ հասնելով մինչեւ այսօր, եւ ներկայիս արդէն ժամանակն է փոփոխութեան անցնելու: Այդ փոփոխութեան արտայայտութիւններէն մէկն է Յովհաննիսեանի դասագիրքը եւ ճիշդ այդ պատճառով ալ ենթարկուեցաւ ամէն տեսակ քննադատութեան:

Ջալոյեան կը գրէ.

«Որոշ բացառութիւններով հանդերձ, յետխորհրդային երկրների, այդ թում՝ Հայաստանում, դպրոցական կամ համալսարանական դասագրքերը քիչ փոփոխութիւն են կրել: Արդէն ձեւաւորուած պատմական կառուցուածքը, կարեւոր իրադարձութիւնների ցանկը, հերոսների եւ գործիչների պատկերասրահը չնչին փոփոխութեան են ենթարկուել: Շարադրուել է նոյնը, թեթեւակի փոխուել է պատմամի առոգանութիւնը: Շատ դէպքերում դասագրքերը դարձել են աւելի վատը՝ ծանրաբեռնուելով մանր մունր փաստերով եւ գործիչներով: Այժմ փորձ է արւում նորովի մօտենալ պատմութեան դասա-

գրքերին»:

Յովհաննիսեանի դէմ արշաւը պայմանաւորուած է հայաստանեան եւ արեւմտեան հայագիտութեան միջեւ եղած տարբերութեամբ, կը շեշտէ յօդուածագիրը.

«Սմբատ Յովհաննիսեանի հեղինակած *Հայոց պատմութիւն* 7-րդ դասարանի դասագրքի դէմ քարոզարշաւը բոլորովին էլ պատահական չէ, եւ մաս է կազմում աւելի լայն քարոզարշաւի, որտեղ հակադրուած են հայաստանեան եւ արեւմտեան հայագիտական ուսումնասիրութիւնները: Անշուշտ, այդ երկու դպրոցների միջեւ տարբերութիւնները պայմանաւորուած են այն հանգամանքով, որ մէկը ձեւաւորուել է խորհրդային քաղաքական պայմաններում, իսկ միւսը՝ բուրժուական ազատութիւններին:

«Խորհրդային պատմական գիտութիւնն ունեցել է Արեւմուտքից տարբերուող զարգացում: Ամենակարեւոր գործօնը գաղափարախօսութիւնն էր, բայց վերջինս չի եղել անփոփոխ, այն անցել է զարգացման տարբեր փուլեր՝ յեղափոխական բոլշեւիզմից ստալինեան ամբողջատիրութիւն, իսկ վերջում գերիշխողը բռնապետական կոմֆորմիզմն էր: Կոմֆորմիզմը պատմական գիտութիւններում գերիշխող էր նաեւ յետխորհրդային դարաշրջանում՝ ընդունելով ազգային պահպանողական բնոյթ»:

Սթալինիզմի գաղափարախօսութիւնը արդիական մնաց նաեւ յետխորհրդային շրջանին, եւ հակառակ որ Հայաստանի մէջ արդիական տեսութիւնները տարածում ստացան, անոնք մնացին այլընտրանքային հարթակի վրայ, չմտան հիմնահոսանք.

«Ստալինի մօտեցումները պատմական գիտութիւններում վերապրել են իրենց մահը եւ արդիական են եղել ինչպէս խորհրդային, այնպէս էլ յետխորհրդային շրջանում: Ստալինի մահուանից յետոյ շատ ոլորտներ կրել են ապաստալինականացման, ապատոտալիտարիզացման բարերար ազդեցութիւնը, բացի երկու փոխկապակցուած ոլորտից. պատմագիտութիւնը եւ Ստալինի ազգերի տեսութիւնը, որը վերանայելու բոլոր փորձերը խորհրդային եւ յետխորհրդային տարիներին տապալուեցին:

«Իհարկէ, յետխորհրդային շրջանում Հայաստանում տարածում ստացան ազգերի արդիական տեսութիւնները (Է. Գելեր, Բ. Անդերսոն, Է. Սմիթ, եւ այլն), բայց դրանք ազդեցութիւն չունեցան դպրոցական կամ համալսարանական դասագրքերի վրայ: Ընդհակառակը, Հայաստանում ակադեմիական եւ մերձակադեմիական շրջանում դրանք բուռն քննադատութեան արժանացան, ինչպէս օրինակ Ռոնալդ Միլնիի ազգերի ձեւաւորման կոնստրուկտիւիստական մօտեցումը:

«Այսօր հայաստանեան պատմական գիտութիւնը փորձում է ձերբազատուել խորհրդային-ստալին-

եան գաղափարախօսութեան ստեղծած համակարգերից, հիմնուել նոր մեթոդների եւ տեսութիւնների վրայ: Ինչպէս փաստում են ներկայ բանավեճերը, այդ վերափոխումը երկարատեւ ու ցաւոտ ընթացք կ'ունենայ»:

Ստորեւ արտայայտելիքս լոկ գաղափարներ են՝ հիմնուելով իմ կողմէս ընտրուած քանի մը նիւթերու վրայ: Նպատակ չունիմ ըլլալու ամբողջական ու ընդգրկելու բոլոր հնարաւոր նիւթերը, եւ մանաւանդ՝ կարողութենէս վեր է պատմական «սխալ»-ներու մատնանշումը, եթէ անոնք առկայ են:

Հինի եւ նորի առաջին համեմատութիւնս պիտի ըլլայ հետեւեալ դասագիրքներուն միջեւ.

1. Աշոտ Մելքոնեան, Արտակ Մովսիսեան, Էդուարդ Դանիէլեան, *Հայոց պատմութիւն*, 6-րդ դասարան, Զանգակ Հրատարակչութիւն, 2013 (յետայսու՝ Ա.), եւ Ժամանակագրական առումով անոր շարունակութիւնը ներկայացնող՝ Աշոտ Մելքոնեան, Հայկ Աւետիսեան, Արտակ Մովսիսեան, Պետրոս Յովհաննիսեան, Էդուարդ Դանիէլեան, Վլադիմիր Բարխուդարեան, Գագիկ Յարութիւնեան, Պաւլ Զօբանեան, *Հայոց պատմութիւն*, 10-րդ դասարան, Ընդհանուր եւ բնագիտամաթեմատիկական հոսքեր, Երեւան, Զանգակ Հրատարակչութիւն, 2014 (յետայսու՝ Բ.): Երկուքը միասին կը ներկայացնեն Հայաստանի ամենավաղ շրջանէն մինչեւ ԺԷ. դար:

2. Սմբատ Յովհաննիսեան, *Հայոց պատմութիւն*, 7-րդ դասարանի դասագիրք, Երեւան, Մասնակցային դպրոց, 2023 (յետայսու՝ Գ.), որ կը բովանդակէ Հայաստանի ամենավաղ շրջանէն մինչեւ Բագրատունիներուն անկումը՝ 1045 թուական:

Այս երկու խումբերուն միջեւ եղած են նաեւ ուրիշ դասագիրքեր, տարբեր առաջինէն՝ բայց մնալով միշտ առաջինի գաղափարախօսութեան մէջ, այնպէս որ ասոր կամ անոր ընտրութիւնը բան մը պիտի չփոխէ ներքոբերեալէն: Առաջին խորքային փոփոխութիւնը կայացաւ 2023-ին:

Սմբատ Յովհաննիսեան պատմաբան, բանաստեղծ, փիլիսոփայ եւ թարգմանիչ է, եւ իր մտահորիզոնի այլազանութիւնը դրական արտացոլում պիտի գտնէր դասագիրքին մէջ:

Չկայ մէկ պատմութիւն

Գ.-ը (2023) յստակ կը նշէ՝ որ չկայ մէկ եւ յաւերժ պատմութիւն (էջ 4).

«Եւ քանի որ մենք շարունակում ենք նոր հարցեր տալ անցեալի մասին, պատմութիւնը երբեք չի սպառուում, չի փակուում: Անցեալը միշտ ենթակայ է վերանայման, քանի որ մարդկանց պատկերացումները Ժամանակի ընթացքում միշտ փոփոխուում են՝ առաջ բերելով նոր հարցեր եւ պահանջելով նոր պատասխաններ»:

Ա.-ի (2013) ամբողջ շարադրանքը մէկ եւ անփոփոխ պատմութեան մասին է:

Ինչո՞ւ պատմութիւն սորվիլ

Ա.-ի (2013) (էջ 3) համար պատմութիւն կը դասաւանդուի հայրենասիրութիւն սերմանելու նպատակով.

«[Հ]այ սերունդներին հայրենիքի մասին գիտելիքներով զինելու, հայրենասիրութեան ոգով դաստիարակելու գործում հայոց պատմութեան բացառիկ նշանակութիւնը»:

Եւ ապա.

«Համոզուած ենք, որ ծանօթանալով հայոց պատմութեան հերոսական էջերին՝ իւրաքանչիւր հայ պատանի անսահման սիրով կը լցուի դէպի Հայոց աշխարհը, նրան կը համակի հպարտութեան զգացումը, եւ ներկայ աճող սերնդի ներկայացուցիչները վաղը կը դառնան մեր երկրի իսկական քաղաքացիներ ու արժանիօրէն կը փոխարինեն իրենց ծնողներին»:

Իսկ ի նշ պիտի ընենք պարտութիւններուն...:

Գ.-ին (2023) (էջ 3) համար պատմութիւն ուսումնասիրելը կը նպաստէ ձեւաւորելու ինքնութիւնը, զարգացնելու մտածելու (վերամտածելու) կարողութիւնը եւ հասկնալու այսօրուայ իրադարձութիւնները.

«Պատմութեան իմացութիւնը նախ կարելոր է սեփական անցեալն իմանալու համար: Այն մասնակցում է մեր ինքնութեան ձեւաւորմանը, քանի որ պատմում է այն արժէքների մասին, որոնք մենք կիսում ենք: Պատմութիւնը հնարաւորութիւն է տալիս վերամտածելու անցեալում կատարուած սխալները՝ ապագայում դրանց կրկնութիւնից խուսափելու համար: Այն օգնում է հասկանալ, թէ ինչպէս են այսօրուայ իրադարձութիւնները ձեւաւորում անցեալի իրադարձութիւնների հիման վրայ»:

Ինքնութիւն՝ փոխանակ հայրենասիրութեան, հասկնալ՝ փոխանակ հպարտութեան, մտածել՝ փոխանակ հերոսական էջերու ծանօթութեան:

Ծագում

Պատմութեան ամենաբարդ հարցերէն մէկն է ժողովուրդներու եւ լեզուներու ծագումը:

Գ.-ը (2023) (էջ 28) յստակօրէն կը նախաբանէ՝ որ այս առումով վերջնական բացատրութիւն չկայ, այլ կան տարբեր մօտեցումներ.

«Ազգերի կամ ժողովուրդների եւ նրանց լեզուների ծագման վերաբերեալ հետաքրքրութիւնն առաջացել է շատ վաղ Ժամանակներից: Տարբեր Ժամանակներում տարբեր բացատրութիւններ են տրուել դրանց վերաբերեալ, բայց դրանցից ոչ մէկն էլ վերջնական չէ, եւ առկայ են տարբեր մօտեցումներ»:

Եւ կը փորձէ ի մի բերել այդ տարբեր մօտեցումները: Կը գրէ՝ որ հայ ժողովուրդի ձեւաւորումի մասին կան քանի մը առասպելներ եւ տեսութիւններ: Կ'առանձնացնէ երկու տեսութիւն.

1. Պալքանեան տեսութիւն, ըստ որուն հայերուն նախնիներն են Պալքաններէն Հայկական Լեռնաշխարհի գաղթած փոխգիացի գաղութարարները:

2. Մովսէս Խորենացիի առասպելին վրայ հիմնուած տեսութիւն, որ կ'ենթադրէ հայ ժողովորդի տեղական ձեւաւորումին վարկածը: Գ.-ը (2023) (էջ 28) կոմնակից է այս տեսութեան. «Այն, որ հայ ժողովրդի ձեւաւորումը տեղի է ունեցել տեւական փոխազդեցութիւնների արդիւնքում եւ Հայկական Լեռնաշխարհի տարածքում, հաստատուում է նաեւ ժամանակակից գենետիկական հետազոտութիւնների արդիւնքում: Իսկ հայերէնը հնդեւրոպական լեզուաընտանիքի առանձին ճիւղ է»:

Այտեղէն Գ.-ը (2023) (էջ 29) կ'անցնի հնդեւրոպական նախահայրենիքի որոնումին, որուն համար դարձեալ կը յիշատակէ քանի մը վարկածներ.

1. Հետեւելով Աստուածաշունչի տուեալներուն, հնդեւրոպացիներուն նախահայրենիքը համարուեցան Հայկական Լեռնաշխարհը Արարատ լեռան լանջերը, որուն յետագային աւելցան նաեւ այլ տարածքներ՝ Հնդկաստանէն եւ Միջին Ասիայէն մինչեւ Արեւմտեան Եւրոպա:

2. Տափաստանային վարկածը, ըստ որուն հնդեւրոպական նախահայրենիքը գտնուած է մերձփոկեան տափաստաններուն վրայ, ուրկէ՝ Ք.Ա. մօտ Ե. հազարամեակէն սկսեալ քանի մը փուլով տարածուեցան հնդեւրոպացիները եւ հնդեւրոպական լեզուները:

3. Հարաւասիական (հայկական) վարկածը, ըստ որուն հնդեւրոպացիներուն նախահայրենիքը եղած է Հայկական Լեռնաշխարհը, Փոքր Ասիոյ արեւելեան շրջանները, Հիւսիսային Միջագետքը եւ Իրանական սարահարթի հիւսիս-արեւմուտքը ընդգրկող ընդարձակ տարածք մը:

Ըստ Գ.-ին (2023) (էջ 29), երրորդ վարկածը աւելի ամուր հիմք ունի.

«Հնագիտական, լեզուաբանական եւ գենետիկական տուեալները կարծէք թէ հաստատում են այս վարկածը: Ըստ այդմ՝ Ք. ա. մօտ X հազարամեակից հնդեւրոպացիները տարածուել են տարբեր ուղղութիւններով»:

Մէկ խօսքով, Գ.-ը (2023) կը փորձէ ցոյց տալ կարծիքներու այլազանութիւնը, եւ եթէ կ'արտայայտէ իր մօտեցումը եւ նախընտրութիւնը, չի հերքեր միւսը: Այլազանութեան եւ բազմազանութեան հասկացողութիւնը պէտք է ըլլայ երեխաներու դաստիարակութեան գլխաւոր ուղղութիւններէն մէկը, ոչ միայն պատմութեան առարկային մէջ:

Ըստ Ա.-ի (2013) (էջ 31-32), կայ մէկ վերջնական իրականութիւն՝ «Հայաստանը՝ հնդեւրոպական նախահայրենիք»։ Հայերը կը պատկանին հնդեւրոպական լեզուաընտանիքին, իսկ հնդեւրոպական նախահայրենիքը եղած է Հայկական Լեռնաշխարհը, Փոքր Ասիոյ արեւելքը, Միջագետքի հիւսիսը եւ Իրանի հիւսիսարեւմուտքը։ «Այսինքն, Հայկական Լեռնաշխարհը կազմել է հնդեւրոպական նախահայրենիքի *կենտրոնական շրջանը*» (շեշտադրութիւնը հեղինակին է)։ Կարծէք ամէն բան շարադրուած է հասնելու հայերու կենտրոնականութեան, հետեւաբար՝ ազգային առաւելութեան, գաղափարին։

Առաջին պետութիւն

Մուտք գործելու համար հայկական վաղ պետական կազմաւորումներուն, Գ.-ը (2023) (էջ 30) հակիրճ կը ներկայացնէ՝ որ մինչեւ Ք.Ա. երկրորդ հազարամեակ, Հայկական Լեռնաշխարհը միատարր էթնիքական ամբողջութիւն չէր կազմեր.

«Հայկական Լեռնաշխարհը բարդ էթնիկական կազմ ունէր եւ բազմալեզու էր։ Սկսած Ք.ա. III-II հազարամեակներից՝ Հայկական Լեռնաշխարհի հին հարեւան երկրների սկզբնաղբիւրները յիշատակում են Լեռնաշխարհի բազում երկրներ, ցեղեր եւ ցեղախմբեր»։

Ա.-ի (2013) մօտ բարդ էթնիքականութեան եւ բազմալեզուանիութեան մասին խօսք չկայ, եւ խօսք չընելով՝ բնականաբար յաւերժ հայկական միատարրութեան գաղափարը դրոշմած կ'ըլլայ աշակերտի մտածողութեան մէջ։ Աւելցնեմ որ «բազմ»-երը տակաւին չեն հերքեր հայկականութեան գաղափարը։

Ա.-ը (2013) եւ Գ.-ը (2023) կ'ընդունին՝ որ Հայկական Լեռնաշխարհի ցարդ յայտնի առաջին պետական կազմաւորումն է Արրատան, որ գոյութիւն ունեցած է Ք.Ա. 28-27-րդ դարերուն, այսինքն՝ Ք.Ա. երրորդ հազարամեակի սկիզբները։ Գ.-ը (2023) (էջ 31) կը նշէ՝ որ տեղավայրը տակաւին վարկածային է, բայց կարծիք կայ՝ որ ան գտնուած է Հայկական Լեռնաշխարհի հարաւը եւ հիւսիսային Միջագետքը ընդգրկող տարածքը։ Ա.-ը (2013) (էջ 36) տեղավայրի մասին ոչ մէկ յիշատակութիւն կու տայ։

(Շար. 1)

Հ. ԱԻԱԳԵԱՆ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ ՋԱՀԱԿԻՐԻ 75-76-ՐԴ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾՆԵՐԸ՝ ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ԵԳԻՊՏՈՍԻ ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ՎԱԻԵՐԱԳԻՐՆԵՐՈՒ

EGYPT'S WESTERN CLASSICAL MUSIC
HERITAGE THROUGH
PRINTED PROGRAMS AND POSTERS
(1923-1953)

Volume I (1923-1932)

Compiled by
HAIG AVAKIAN

TCHAHAGIR WEEKLY
SUPPLEMENT 75

CAIRO
2025

EGYPT'S WESTERN CLASSICAL MUSIC
HERITAGE THROUGH
PRINTED PROGRAMS AND POSTERS
(1923-1953)

Volume II (1933-1953)

Compiled by
HAIG AVAKIAN

TCHAHAGIR WEEKLY
SUPPLEMENT 76

CAIRO
2025

Լոյս տեսան *Ջահակիրի* 75 եւ 76-րդ Յաւելուածները անգլերէն լեզուով.

1. *Egypt's Western Classical Music Heritage Through Printed Programs and Posters (1923-1953), Volume I (1923-1932)* (326 էջ):

2. *Egypt's Western Classical Music Heritage Through Printed Programs and Posters (1923-1953), Volume II (1933-1953)* (338 էջ):

Արեւմտեան դասական երաժշտութեան ոլորտին մէջ, Ի. դարու առաջին կէսին Եգիպտոսի մէջ նուագահանդէսներով ելոյթ ունեցած են աշխարհահռչակ բազմաթիւ կատարողներ: Միաժամանակ, դանդաղօրէն կը սկսէր կազմաւորուիլ դասական երաժշտութեան տեղական մշակոյթը՝ իր կատարողներով եւ երաժշտահաններով:

Երկու հատորները կը բովանդակեն հազուագիւտ յայտագիրներու եւ ազդերու փունջ մը միջազգային կատարողներու որոնք ելոյթ ունեցած Գահիրէի եւ Ալեքսանդրիոյ մէջ 1923-1953-ին. դաշնակահարներ՝ Gina Bachauer, Wilhelm Backhaus, Alexander Brailowsky, Attilio Brugnoli, Robert Casadesus, Alfredo Casella, Alfred Cortot, Ignaz Friedman, Ella Goldstein, Nicole Henriot-Schweitzer, José Iturbi, Wilhelm Kempff, Arthur Rubinstein, Pnina Salzman, Emil von Sauer, Siegfried Schultze, Magda Tagliaferro, Jenő Takács, ջութակահարներ՝ Cesare Barison, Adolf Busch, Mischa Elman, Jascha Heifetz, Bronisław Huberman, Jan Kubelík, Henry Marteau, Nathan Milstein, Iolanta Mirimanowa, Erika Morini, Մանուկ Բարիքեան, Váňa Příhoda, Ժորժ Միլանեան, Jacques Thibaud, թաւջութակահարներ՝ Arturo Bonucci, Bernard Michelin, մեներգիչներ՝ Titta Ruffo (պարիթոն), Tito Schipa (թէնոր), Mercedes Capsir (սոփրանո),

նուագավարներ՝ Wilhelm Furtwängler, Clemens Kraus, Pietro Mascagni, Eugen Szenkar, Arturo Toscanini, Felix Weingartner:

Կը բովանդակէ նաեւ Palestine Symphonic Orchestra-ի, Vienna Philharmonic Orchestra-ի եւ Berlin Philharmonic Orchestra-ի այցելութիւններուն եւ Orchestre symphonique d'Alexandrie-ի յայտագիրները:

Կարեւոր տեղ յատկացուած է տեղացի կատարողներուն, կամ որոշ շրջան մը Եգիպտոս բնակած օտար կատարողներուն. դաշնակահարներ՝ Աիտա Ալամ, Mario Antolini, Stefan Askenase, Joseph Berggrun, Vincenzo Carro, Նուարդ Տամատեան, Rosette Elly, Piero Guarino, Joseph Hüttel (դաշնակ, վիոլա եւ նուագավար), Ջաւէն Խաչատուրեան, Itzko Orlovetsky, Ռաշէլ Սալիպ, Josef Szulc, Georges Théméli, Ignace Tiegerman, ջութակահարներ՝ Aurelio di Dio, Ժիրայր Գանթարճեան, Adolf Menaszkes, թաւջութակահար՝ Carlo Diletti, մեներգիչներ՝ Սոնիա Արրահամեան (սոփրանո), Geylane Rathle (մեծօ-սոփրանո), Madeleine Soulon (մեծօ-սոփրանո), Քարմէն Զաքի (սոփրանո):

Կը գտնուին սեփական երաժշտանոցներու եւ անհատ ուսուցիչներու աշակերտական ունկնդրութիւններուն յայտագիրները՝ Conservatoire de musique Joseph Berggrun, Conservatoire de musique Ignace Tiegerman, Մամուլ Խաչատուրեանի Եփրատ Գոլէճ, Նուարդ Տամատեան, Նոյեմի Մելիքեան:

Երկու հատորները կարելի է կարդալ եւ բեռնել այստեղ.

<https://archive.org/details/tchahagir-supplement-no.-75>

<https://archive.org/details/tchahagir-supplement-no.-76>

ԵԳԻՊՏԱՀԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

- Ուրբաթ, Մեպտեմբեր 19-ին, հոգեհանգստեան մասնաւոր պաշտօն մատուցանուեցաւ Փոր Սայիտ քաղաքի քրիստոնեաներու գերեզմանատան Հաւաքական Դամբարան-Յուշակոթողին առջեւ

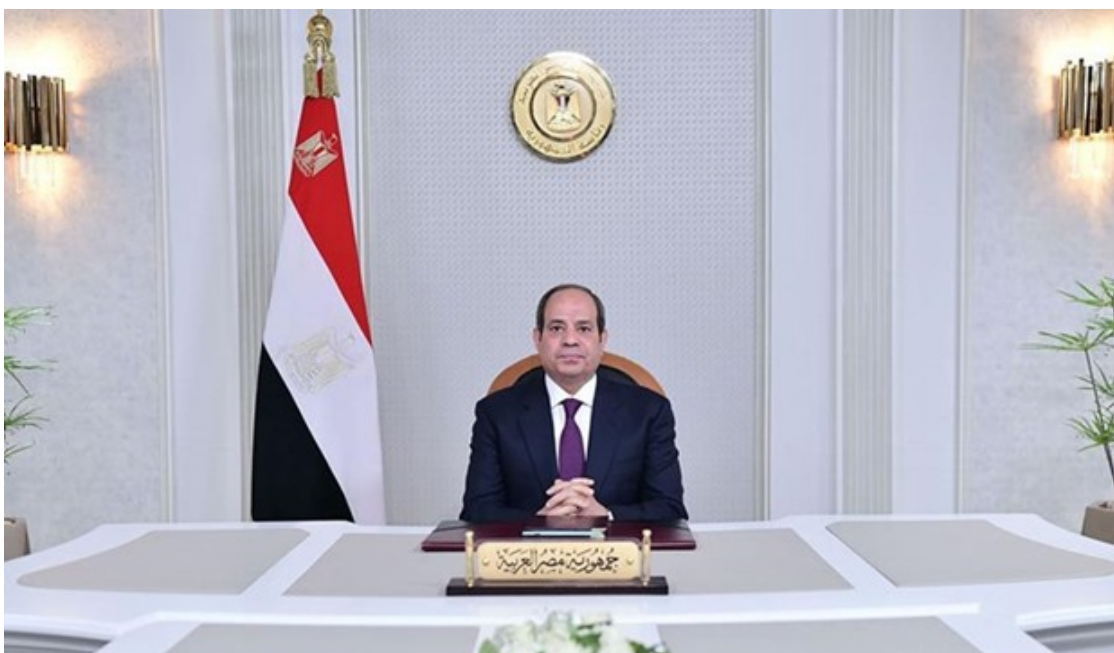
Մուսա Լեռնի Փոր Սայիտ ապաստանած հայերուն զաղթակայան-վրանաքաղաքի ննջեցեալներուն համար:

Փոր Սայիտի դամբարան-յուշակոթողը

- Եգիպտոսի նախագահ Ապտել Ֆաթթահ Ալ-Սիսի շնորհաւորական հեռագիր յղեց Հայաստանի նախագահ Վահագն Խաչատուրեանին՝ Հայաստանի Անկախութեան Օրուայ առիթով:

Ան Գահիրէի Հայաստանի դեսպանութիւն առաքեց նախագահի քարտուղար Ահմատ Մոհամմատ Ռէտային այս առիթով շնորհաւորական ուղերձ յղելու համար:

Եգիպտոսի նախագահ Ապտել Ֆաթթահ Ալ-Սիսի

- Եգիպտահայ-գանատահայ հռչակաւոր արուեստագիտուհի Աննա Պօղիկեան (ծն. 1946, Գահիրէ) ներկայիս կը ցուցադրէ Անգլիոյ Մարկէթ քաղաքի Turner Contemporary ցուցասրահին մէջ: Յուցահանդէսը բաց է Յունիս 14 - Հոկտեմբեր 26:

Յուցադրութեան խորագիրն է *Խորտակուած նաւակը. հայեացք անցեալի պատմութիւններուն մէջ* (The Sunken Boat: A glimpse into past histories):

Յուցահանդէսին համար Պօղիկեան ներշնչուած է ցուցասրահի Մարկէթի տեղավայրի բնապատկերէն եւ ծովային պատմութենէն:

Արուեստագիտուհին մշակած է նոր տեղադրութիւն, որ կ'ուսումնասիրէ ծովու կեդրոնական դերը աշխատանքի, առեւտուրի, բնապահպանութեան փլուզումի եւ քաղաքական հակամարտութիւններու պատմութիւնները ձեւաւորելու մէջ: Ան կը համատեղէ քանդակագործութիւն, նկարչութիւն, կտրուած կերպարանքներ եւ ձայն հրափրելով մտորել ծովու մակարդակի բարձրացումին շուրջ, ինչպէս նաեւ աշխարհաքաղաքական լարուածութեան՝ որ յառաջացած է ստորջրեայ կապի մալուխներուն պատճառով:

Աննա Պօղիկեանի ցուցադրած տեղադրութիւններէն մէկը՝
The Salt Traders

(<https://turnercontemporary.org/news/anna-boghigian-the-sunken-boat-a-glimpse-into-past-histories>)

Աննա Պօղիկեանի ցուցադրած տեղադրութիւններէն մէկը՝

The Square, The Line, The Ruler. Ambiguous Philosophers / Ambiguous Politicians

(<https://turnercontemporary.org/news/anna-boghigian-the-sunken-boat-a-glimpse-into-past-histories>)

=====

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

=====

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ Հայաստան-Ազրբայձան պատմական գագաթնաժողովէն ետք՝ Թրամփ ապահովէ ց արդեօք տեւական խաղաղութիւն	1
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ Եթէ Ազրբայձան Արցախի մէջ իրականացուց էթնիք գտում՝ ինչո՞ւ Իսրայէլ եւս չի կրնար ընել նոյնը	3
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ Արման Թօքաթեանի եւրոպական շրջագայութիւնը (1931-1934) (շար. 5)	5
ԽՈՀԵՐ Հայոց/Հայաստանի պատմութեան դասագիրք (շար. 1)	9
Լոյս տեսան <i>Ջահակի</i> ի 75-76-րդ Յաւելուածները՝ նուիրուած Եգիպտոսի երաժշտական վաւերագիրներու	13
Եգիպտահայ լուրեր	14

Հեռ.՝ +2 01111505037
Ել-հասցե՝ haigavakian@yahoo.com
Գահիրե (Եգիպտոս)

ՋԱԼԱԿԻՐ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ
ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ, 9 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 2025

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻԻ 2002

ՉԱՀԱԿԻՐ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻԻ 2002

ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ, 9 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 2025

ԴԱՏԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ՄԻԵԴ-Ի ՎՃԻՌԸ՝ Ի ՆՊԱՍՏ ՄԱՐՏ 1-Ի ԶՈՀԵՐՈՒ ԻՐԱԽԱՅԱԶՈՐԴՆԵՐՈՒՆ ԵՒ ԸՆԴՈՒՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ՄԻԵԴ-Ի ՎՃԻՌԸ

2008 Մարտ 1-ի դեպքերին 17 տարի ետք՝ 2025 Մեպտեմբեր 18-ին, Սթրասբուրգի Մարդու Իրաւունքներու Եւրոպական Դատարանը (ՄԻԵԴ) հրապարակեց 115 էջոց վճիռ Մարտ 1-ի ինն զոհերուն վերաբերեալ *Ֆարմանեանի եւ ուրիշներու գործը ընդդէմ Հայաստանի* (Case of Farmanyan and Others v. Armenia) խորագիրով:

Մարտ 1-ին, Հայաստանի իշխանութիւնները բռնի ուժի գործադրութեամբ կը ցրուէին ցուցարարները՝ որոնք հրապարակ իջած էին բողոքելու նախագահական ընտրութիւններու արդիւնքներուն դէմ, ուր Սերժ Սարգսեան կը հռչակուէր յաղթող, ի դէմս իր գլխաւոր մրցակից Լեւոն Տէր-Պետրոսեանի:

ՄԻԵԴ-ին ներկայացուած էին ինն դիմումներ, զորս դատարանը միացնելով կազմած էր 2011 Փետրուար 28 թուակիր գործը: Դիմումները ներկայացուցած էին Հայաստանի 17 քաղաքացիներ՝ Վաչական Ֆարմանեան, Լիւդմիլա Ֆարմանեան, Վարդանյոյ Ֆարմանեան, Վարդուի Բաղդասարեան, Վահան Անտոնեան, Մարիամ Յովհաննիսեան, Ռուզաննա Յարութիւնեան, Զեմմա Վարդումեան, Յովսէփ Խաչատրեան, Ալլա Յովհաննիսեան, Արամ Խաչատրեան, Լիլիա Մինասեան, Գայեանէ Յովհաննիսեան, Էդիկ Յարութիւնեան, Մարգիս Քոյեան, Ազատուի Մանուկեան եւ Ռուզաննա Յունանեան, որոնք մերձաւորներն էին Մարտ 1-ի ինն զոհերուն՝ Արմէն Ֆարմանեան, Տիգրան Խաչատրեան, Յովհաննէ Յովհաննիսեան, Դաւիթ Պետրոսեան, Գեորգ Գրիգորեան, Սամուէլ Յարութիւնեան, Զաքար Յովհաննիսեան, Տիգրան Յովհաննիսեան եւ Գոռ Քոյեան: Յիշեալ ինն զոհերը

քաղաքացիական անձեր էին, տասներորդը՝ Տիգրան Արգարեան, այդ ժամանակ կը կատարէր պարտադիր զինուորական ծառայութիւն ոստիկանութեան զօրքերուն մէջ:

ՄԻԵԴ արձանագրեց՝ որ Հայաստանի իշխանութիւնները չեն իրականացուցած արդիւնաւետ եւ լիարժէք քննութիւն՝ զոհերու մահուան հանգամանքներուն նկատմամբ: Արձանագրեց նաեւ Եւրոպական Պայմանագիրի 38-րդ յօդուածի խախտում, որ կը վերաբերի պետութեան պարտաւորութեան համագործակցելու դատարանի հետ:

Դատարանը արձանագրեց՝ որ խախտուած է սպանուած եօթը անձի կեանքի իրաւունքը, ըստ Պայմանագիրի 2-րդ յօդուածին: Դատարանը գտաւ՝ որ ասիկա արդիւնքն էր վատ ծրագրուած եւ գործադրուած գործողութեան, ներառեալ ամբոյր վերահսկող զենքերու անպատշաճ գործածութեան եւ ուժի առանց խտրականութեան ու անհամաչափ կիրարկութեան:

ՄԻԵԴ վճեց՝ որ Հայաստանի Կառավարութիւնը պարտաւոր է իւրաքանչիւր ինն սպանուածներու հարազատներուն վճարել 30 հազարական եւրո՝ ոչ նիւթական վնասի, ինչպէս նաեւ ընդհանուր 35 հազար եւրո՝ դատական ծախսերուն համար:

Տիգրան Արգարեանի պարագային, ան ըլլալով երիտասարդ զինուորական, առանց որեւէ վերապատրաստութեան կամ ոստիկանական փորձի, պէտք չէ ներգրաւուէր նման գործողութեան մէջ, որուն ընթացքին ոստիկանութիւնը կիրարկեց մեծ քանակութեամբ մարտական փամփուշտներ:

Գալով Սամուէլ Յովհաննիսեանին, ան մահացած է անյայտ առարկայի հարուածէ: ՄԻԵԴ-ը նշած է՝ որ ցոյցերը հիմնականապէս եղած են

խաղաղ եւ ցուցարարները չեն օգտագործած հրազէն, եւ եթէ ցուցարարներուն կողմէ կատարուած են բռնութեան դէպքեր, անոնք ընդամենը եղած են քարերու եւ մոլորովի քոքթէյլներու տեսքով եւ արդիւնքն են պետութեան գործադրած անհամաչափ բռնութեան: Հետեւաբար չի բացառուիր՝ որ Յարութիւնեան զոհը ըլլայ ցուցարարներու գործողութեան, բայց նաեւ չի հաստատուիր այս վարկածը:

Պայմանագիրի 2-րդ յօդուածի խախտում չէ արձանագրած նաեւ Զաքար Յովհաննիսեանի պարագային:

Երկու Յովհաննիսեաններու վճիռը ադմուկ կը բարձրացնէ հասարակական ցանցերուն մէջ, առանց հասկնալու դատական օրէնքներէն եւ գործընթացի բովանդակութենէն: Ասոր մասին բացատրութիւն կու տայ Մարտ 1-ի զոհերու իրաւայաջորդներու ներկայացուցիչ ՄԻԵԴ-ի մէջ Տիգրան Եգորեան, Սեպտեմբեր 19-ին, Պետրոս Ղազարեանի հարցազրոյցին Հանրային Հեռուստաընկերութենէն:

«Եւրոպական Դատարանը երկու կարելոր բաղադրիչ է քննարկում Կոնվենցիայի 2-րդ յօդուածի շրջանակում: Դա նիւթական իրաւունքն է եւ ընթացակարգային իրաւունքը: Նիւթականի տակ, Եւրոպական Դատարանը առանձնացնում է մահուան պատճառը կամ մահ պատճառողին, որքանով որ դա հնարաւոր է: Ընթացակարգայինի պարագայում, այն առանձնացնում է քննարկում է թէ այդ կեանքի իրաւունքը երաշխաւորած եւ ապահովման պարտականութիւն ունեցող պետութիւնը ձախողէ լ է իր այդ պարտականութիւնը թէ ոչ, այնուհետեւ կեանքի իրաւունքի խախտման հետեւանքով իրականացրէ լ է անհրաժեշտ, բաւարար եւ արդիւնաւետ քննութիւն, որպէսզի պարզի մահուան հանգամանքները եւ մեղաւորներին, եւ այնուհետեւ, արդեօք իրականացրէ լ է մեղաւորներին պատասխանատուութեան ենթարկելու իր պարտականութիւնը: Հիմա առաջին բաղադրիչով Եւրոպական Դատարանը փաստել է որ իր տնօրինման ներքոյ եղած ապացոյցները բաւարար են որպէսզի դատարանը ապացուցուած համարի՝ որ այս 7 անձանց մահը վերագրուում է պետութեան պատասխանատուութեանը, պատճառուել է պետական գործառնությունների արդիւնքում: Իսկ Զաքար Յովհաննիսեանի եւ Մամուէլ Յովհաննիսեանի մասով արձանագրուել է, որ կառավարութեան բոլոր դիրքորոշումները առ այն՝ որ այս երկուսի մահը պետութեան միջամտութեան հետեւանք չէ, դատարանը անհիմն է համարում: Մա մէկ: Երկրորդը, արձանագրել է որ բոլոր այն ապացոյցների շրջանակում որոնք քննարկել է դատարանը, ամենայն հաւանականութեամբ այս անձանց մահը կարող էր վերագրուել պետութեանը սակայն այդպիսի վերագրումը վճռով արձանագրելու համար ապացոյցները բաւարար չեն: Հետեւաբար, անցնելով առաջ, դատարանը ասում

է՝ որ բոլոր 9 մահերի կապակցութեամբ, այդ կեանքի իրաւունքի պաշտպանութեան ձախողման հարցում պատասխանատու է համարում Հայաստանի Հանրապետութեանը, այդ կեանքի իրաւունքի խախտման գործերով ընթացակարգային իրաւունքների խախտման համար պատասխանատու է համարում Հայաստանի Հանրապետութեանը առ այն՝ որ չի իրականացուել արդիւնաւետ քննութիւն, տուժողները պահուել են բացարձակ անիրազեկութեան պայմաններում հէնց հարազատների, ազգականների կեանքի իրաւունքի խախտման գործերի քննութեան մանրամասների տեսանկյունից, եւ որ մինչ օրս դրանք բացայայտուած չեն եւ ոչ մէկը պատասխանատուութեան ենթարկուած չի: Մա վերաբերում է արդէն բոլորին: Այսինքն, չկայ որեւէ մէկը ում հետ կապուած գործից դուրս մնալու արտայայտութիւնները կարող են կիրառուեն: Նրբութիւնը միայն այդ նիւթական իրաւունքի մասին է վերաբերում»:

ՄԻԵԴ-ի վճիռով արդէն շատ բան յայտնի է: Կը մնայ Հայաստանին օգտուիլ անկէ՝ դատական իր սեփական վճիռները տալու բուն մեղաւորներուն:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԴՍԱԿԱՆ ԸՆԹԱՅՔԸ

Հայաստանի ներսը, Մարտ 1-ի դատական ընթացքը անցած է քանի մը փուլ:

Դէպքէն ետք յարուցուեցաւ քրէական գործ եւ մեղադրանք առաջադրուեցաւ աւելի քան 140 անձերու, ներառեալ չորս ընդդիմադիր պատգամաւորներու եւ ընդդիմութեան բազմաթիւ այլ առաջնորդներու ու կողմնակիցներու: Բնական է, որ Սերժ Սարգսեանի վարչակարգը յանցաւոր հռչակէր ընդդիմութիւնը:

2010 Փետրուար 3-ին, 2008 Մարտ 1-2-ի մահացածներուն հարազատները բողոքներ ներկայացուցին Հայաստանի Գլխաւոր Դատախազին՝ պնդելով, որ Յատուկ Քննչական Ծառայութիւնը չէ կրցած արդիւնաւետ քննութիւն կայացնել: Փետրուար 8-ին Գլխաւոր Դատախազը մերժեց բոլոր բողոքները՝ պատճառաբանելով որ ՅԲԾ-ն կը շարունակէ իրականացնել առարկայական քննութիւն: Դատական պաշտպանութեան կողմէ մերժուեցան նաեւ տուժողներու իրաւայաջորդներուն բողոքները:

Թաւշեայ Յեղափոխութենէն ետք՝ 2018 Յուլիս 3-ին, կը յարուցուի նոր քրէական գործ՝ սահմանադրական կարգի տապալումի յօդուածով (Քրէական Օրէնսգիրքի 300.1 յօդուած): 2019 Ապրիլ 29-ին գործը կը մտնէ դատարան: Մարտ 1-ի գործի անջատուած մասով մեղադրանք կ'առաջադրուի Հայաստանի երկրորդ նախագահ Ռոբերտ Քոչարեանին՝ սահմանադրական կարգը տապալելու եւ խոշոր չափով կաշառք վերցնելու համար, Հայաստանի Զինուած Ուժերու գլխաւոր զօրամասի պետ Սէրյան Օհանեանին, եւ Հայաստանի պաշտպա-

նույն ժամանակահատվածում, Երևանի կայազորի պետ Եուրի Խաչատուրովին այլ անձերու հետ յանցակցություններ սահմանադրական կարգը տապալելու համար, ինչպես նաև Հայաստանի նախագահի աշխատակազմի ղեկավար Ե. Ազգային Անվտանգության Խորհուրդի քարտուղար Արմեն Գեորգեանին, օժանդակած ըլլալու համար Ռոբերտ Քոչարեանին՝ տապալելու սահմանադրական կարգը և կաշառք ստանալու համար:

2019 Մայիս 20-ին դատարանը կը կասեցնէ վարոյթը և կը դիմէ Սահմանադրական Դատարան՝ Քրեական Օրենսգիրքի 300.1-րդ յօդուածի սահմանադրականության հարցը որոշելու խնդրանքով: 2021 Մարտ 26-ին Սահմանադրական Դատարանը Քրեական Օրենսգիրքի 300.1 յօդուածը կը ճանաչէ Սահմանադրության հակասող:

Վճռաբեկ Դատարանը 2024 Մեպտեմբեր 12-ի որոշումով կը բեկանէ գործը կարճելու որոշումը և գործը կ'ուղարկէ Հակակոռուպցիոն Քրեական Դատարան՝ նոր քննության: Կը մեղադրուին:

1. Ռոբերտ Քոչարեան՝ Հայաստանի նախկին Քրեական Օրենսգիրքի 300.1-րդ յօդուածի 1-ին մասով և 311-րդ յօդուածի 4-րդ մասի 2-րդ մասով՝

Հայաստանի սահմանադրական կարգը տապալելու և առանձնապես խոշոր չափերով կաշառք ստանալու համար:

2. Մելքիս Օհանեան՝ Հայաստանի նախկին Քրեական Օրենսգիրքի 300.1-րդ յօդուածի 1-ին մասով՝ Հայաստանի սահմանադրական կարգը տապալելու համար:

3. Եուրի Խաչատուրով՝ Հայաստանի նախկին Քրեական Օրենսգիրքի 300.1-րդ յօդուածի 1-ին մասով՝ Հայաստանի սահմանադրական կարգը տապալելու համար:

4. Արմեն Գեորգեան՝ Հայաստանի նախկին Քրեական Օրենսգիրքի 38-300.1-րդ յօդուածի 1-ին մասով, 311-րդ յօդուածի 4-րդ մասի 2-րդ կետով և 190-րդ յօդուածի 3-րդ մասի 1-ին կետով՝ Հայաստանի սահմանադրական կարգը տապալելուն օժանդակելու, առանձնապես խոշոր չափերով կաշառք ստանալու և յանցաւոր ճանապարհով ստացուած գոյքը օրինականացնելու համար:

Այս գործը կ'ընթանայ մինչև այսօր: Տեսնենք ինչ ազդեցութիւն կ'ունենայ ՄԻԵԴ-ի պատմական վճիռը:

Ա.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՐՄԱՆ ԹՕՔԱԹԵԱՆԻ ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱԳԱՅՈՒԹԻՒՆԸ (1931-1934)

ՎԻԵՆՆԱ (1932)

Կրկին վերադարձ դէպի Վիեննա, ուր գտած էր իր եւրոպական յաջողութիւններուն լաւագոյնը:

Վիեննայի մամուլը յօդուած-հարցազրոյցով կ'ողջունէ վերադարձը: Յօդուածը կը սկսի վերլուծելով Թօքաթեանի անցեալ ներկայացումները:

«Որոշ արուեստագէտներ առաջին ներկայացումէն կը գրաւեն ունկնդիրները, մինչ ուրիշներ, թերեւս աւելի բարձր գնահատականի տէր, կրնան միայն աստիճանաբար յառաջընթաց արձանագրել իրենց ներկայացումներուն միջոցով: Անցեալ տարի եկաւ թուիս մազերով թենոր Թօքաթեանը և հրապուրեց ու գրաւեց ունկնդիրը, որ հաճոյքով լսեց նիհար, թարմ և ուրախ արուեստագէտին, որուն նկատմամբ կաթոգին յիշողութիւններ պահած է»¹²⁶:

Թօքաթեան կը խօսի Աւստրիոյ լեռներու գեղեցկության մասին, կը ներկայացնէ Վիեննայի յետագայ ծրագիրը, ցաւ կը յայտնէ որ տակաւին չէ կրցած սերտել Lohengrin-ը, քիչ մը կը պատմէ Մեթրոփոլիթըն Օփերայի մասին: Կը նշէ, որ նպատակ ունի ամառը անցընել Աւստրիոյ մէջ կնոջ և երկու փոքրիկ զաւակներուն հետ¹²⁷:

1932 Մայիսէն մինչև Յուլիս կ'ունենայ 7 ելոյթ Վիեննայի Օփերային մէջ:

ա. 27 Մայիս 1932, *Pagliacci* (Canio)¹²⁸:

բ. 13 Յունիս 1932, *Tosca* (Mario Cavaradossi)¹²⁹:

գ. 25 Յունիս 1932, *La bohème* (Rodolfo)¹³⁰:

դ. 3 Յուլիս 1932, *Carmen* (Don José)¹³¹:

ե. 7 Յուլիս 1932, *Rigoletto* (Il Duca di Mantova)¹³²:

զ. 10 Յուլիս 1932, *Carmen* (Don José)¹³³:

է. 15 Յուլիս 1932, *Tosca* (Mario Cavaradossi)¹³⁴:

Մամուլը կրկին ոտքի կը կանգնի:

Neue Freie Presse, 15 Յունիս 1932 (*Tosca*)

«Պր. Թօքաթեանի թենորը անցեալ տարի վաւերացուեցաւ Վիեննայի մէջ: Ան ճշմարտապէս իրական է, ոչ սուր կերպով փայլուն, ոչ ալ հարաւային արեւուն տակ խմորուած չափազանց քաղցր, այլ կորովի, մթագոյն՝ բեմի պատշաճ: Հետեւաբար աւելորդ են շփոթեցնող խօսքերը՝ թեքնիքի և ճաշակի բարձր յատկանիշներ փնտռելու համար: Պր. Թօքաթեան կ'երգէ շատ պարզ, բնական, առանց որեւէ հնարքի, թէև պիտի չթաքցնենք տակաւին ոչ ամբողջապէս ազատ իր մօտեցումին և հնչո-

ղութան մեջ: Cavaradossi-ն շատ ընդունելի է եւ կրնայ մթազնիլ միայն Jeritza-ի նման խաղընկերով»¹³⁵:

Neues Wiener Journal, 26 Յունիս 1932 (*La bohème*)

«Թօքաթեան՝ որ օրինականացուեցաւ Վիեննայի մէջ անցեալ տարուայ մեծ յաջողութեան շնորհիւ, երգեցիկ բանաստեղծութեան թենորն է: Մինչ Tito Schipa կը շլացնէ իր թեքնիքական կատարելութեամբ, Թօքաթեան կը հիացնէ բանաստեղծականութեան գեղարուեստական բայց անմիջական տողերով: Չայնը ընդարձակ չէ, բայց քաղցր է եւ մեղմ: Mimì-ին նուիրուած արիան զգայացունց արտայայտութիւն չէ, այլ քնարական-տրամաթիք իրադարձութիւն, յենուած մշակուած ձայնային արուեստի վրայ: Բարձր ձայնանիշին մէջ կայ ազդեցութեան որոշակի տրամաբանութիւն. չկան ուրիշ թենորներու յատուկ յանկարծակի ու փայլուն ձայնանիշերը, որոնց նպատակն է ցնցող ցնծութիւն պատճառել ունկնդիրին: Rodolfo-ի դերին մէջ Թօքաթեան իսկական բանաստեղծ մըն է»¹³⁶:

Der Abend, 4 Յունիս 1932 (*Carmen*)

«Վիեննայի առաջին ելոյթին ի վեր, հիւրընկալ երգիչ Թօքաթեան կրցաւ իր ձայնը յարմարցնել մեր թատրոնին: Իր թենորը արդէն կը հնչէ աւելի կայուն ու հարուստ, եւ աստիճանաբար ի յայտ կու գան նախապէս խորքերը թաքնուած ջերմութիւնն ու յուզումնականութիւնը»¹³⁷:

Der Morgen, 4 Յունիս 1932 (*Carmen*)

«Պր. Թօքաթեան ձայնային զգայացնումներ չունի առաջարկելու: Ան կը գրաւէ իր ազնուականութեամբ եւ նրբագեղութեամբ: Երգեց ֆրանսերէն լեզուով եւ բարձր պահեց նաեւ իր դերասանական կարողութիւնները»¹³⁸:

Der Tag, 5 Յունիս 1932 (*Carmen*)

«Ճաշակաւոր թենոր մը՝ ան ինքզինք կը պահէ համակրելի շրջանակի մէջ: Գեղեցիկ եւ մեղմ ձայնը տակաւին ազատ չէ բոլորովին եւ յաճախ կը խափանուի կոկորդին մէջ: Բայց թենորի հնչերանգը չափազանց հաճելի է»¹³⁹:

Die Stunde, 5 Յունիս 1932 (*Carmen*)

«Թօքաթեան երգեց Don José-ն ֆրանսերէն լեզուով, յաճախ բաւական փոքր, բայց որոշ տեղեր խիստ գեղեցիկ եւ ջերմ ձայնով: Բայց ֆրանսերէնը պարզապէս անտեղի էր, ինչպէս անցեալ օրուայ Kiepora-ի իտալերէնը»¹⁴⁰:

Kleine Volks-Zeitung, 5 Յունիս 1932 (*Carmen*)

«Արման Թօքաթեան Don José-ի դերին մէջ մասնաւորապէս յաջող երեկոյ չունեցաւ: Ան իր լաւագոյնը դրսեւորեց Micaëla-ի գուգերգին մէջ, բայց

Carmen-ի հանդէպ յափշտակութիւնը ոչ այնքան տպաւորիչ էր: Տարօրինակ կերպով, երկրորդ արարի արիան ակնկալուածի նման համոզիչ չէր, նկատի առնելով յարգարժան հիւրին նախորդ ելոյթները»¹⁴¹:

Neues Wiener Tagblatt, 5 Յունիս 1932 (*Carmen*)

«Իսկական քնարական թենոր, յղուած ու մշակուած ձայնով եւ արտայայտութեամբ արուեստագէտ: Կ'երգէ ջերմ ու սրտառու ինչիւններով: Խաղարկութիւնը եւս պարզ է ու ճաշակաւոր. որքան յուզիչ է՝ երբ ցնցող յուսահատութեան մէջ, ընկճուած եւ այլեւս ոչ մէկ շարժուածէ կատարելու ունակ, կը կանգնի սիրելիին առջեւ եւ կը ստանայ իր դատավճիռը»¹⁴²:

Reichspost, 5 Յունիս 1932 (*Carmen*)

«Թօքաթեան Don José-ի դերը երգեց ֆրանսերէն: Լեզուներու խառնուրդը կը մնայ օփերայի հիւրընկալ ներկայացումներուն անխուսափելի ուղեկիցը: Jeritza բոլոր կացութիւններու համար փորձառու երգչուհին, հաշուի առաւ ասիկա եւ յաճախ իր լեզուն յարմարցուց խաղընկերոջ: Թօքաթեան երբեմն կ'արտադրէր հրաշալիօրէն ջերմ ինչիւններ, բայց յաճախ բաւական վերապահ էր»¹⁴³:

Wiener Allgemeine Zeitung, 5 Յունիս 1932 (*Carmen*)

«Իբրեւ Jeritza-ի Նիւ Եորքի խաղընկեր, Արման Թօքաթեան գիտէ անոր իւրաքանչիւր քայլն ու ձայնանիշը: Հետեւաբար, իսկական թենոր ձայնին զարգացումը կը յետաձգէ չորրորդ արարին, երբ վերջապէս կը վերանայ նախորդ արարներու ընթացքին անզգալիօրէն կազմաւորուող յոգնածութիւնը: Carmen-José-ի զուգախաղը նաեւ Jeritza-Թօքաթեան հոյակապ զուգախաղ մըն է»¹⁴⁴:

Wiener Zeitung, 5 Յունիս 1932 (*Carmen*)

«Don José-ի դերին մէջ Թօքաթեան կը հիացնէ իր հմայիչ եւ մշակուած թենորով, առանց որեւէ ձեւով ըլլալու շլացուցիչ, իսկ վերջին արարին մէջ հասնելով նաեւ նշանակալի տրամաթիք կատարումի»¹⁴⁵:

Arbeiter Zeitung, 8 Յունիս 1932 (*Carmen*)

«[Վերջին տեսարաններուն մէջ] պր. Թօքաթեան վերջապէս կը գտնէ իր գեղեցիկ ձայնը սանձարձակելու համարձակութիւնը: Չայնը այնքան ալ մեծ չէ, բայց գեղեցիկ է եւ լաւ կազմուած: Պր. Թօքաթեան կ'երգէ ֆրանսերէն եւ ասիկա կրնայ ընդունելի ըլլալ հետաքրքրական հիւրի համար»¹⁴⁶:

Neues Wiener Journal, 8 Յունիս 1932 (*Rigoletto*)

«Դուքսը կատարող Թօքաթեան սկսաւ հոյակապ թարմութեամբ եւ քաւաթինան երգեց այնպիսի ընտիր կատարումով որմէ աւելի գեղեցիկը կարելի

չէր բաղձալ: Բայց Gilda-ի զուգերգին արդէն երեքաց նկատելիորեն»¹⁴⁷:

Die Stunde, 9 Յուլիս 1932 (*Rigoletto*)

«Այս անգամ Դուքսը Թօքաթեանն է, որ ձայնի ծաւալով համեմատելի չէ «առաջին դերասանական կազմին» մաս կազմող Kiepora-ի հետ: Բայց անկասկած հոգատար է երգեցողութեան նկատմամբ»¹⁴⁸:

Neues Wiener Tagblatt, 9 Յուլիս 1932 (*Rigoletto*)

«Անհաւատալիորեն համակրելի երգիչ մը՝ ջերմ, ընտիր եւ ճաշակաւոր թենոր ձայնով, իսկ իր ազնուական, քնարականօրէն բանաստեղծական արտայայտութիւնը միշտ թոյլ կու տայ՝ որ ոչ մակերեսային, մտածուած եւ գրեթէ մելամաղձոտ ենթահինչիւնը արձագանգ գտնէ նոյնիսկ Դուքսի յորդառատ արտայայտութիւններուն մէջ»¹⁴⁹:

Վիեննայի առաջին երկու ներկայացումներուն միջեւ՝ 1932 Յունիս 9-ին, Կրացի Քաղաքային Թատրոնին մէջ, Յունիս ամսուայ Փառատօնի չորրորդ երեկոյեան նախատեսուած էր *La bohème*-ը, ուր Կրաց քաղաքին մէջ առաջին անգամ ելոյթ պիտի ունենար Թօքաթեան¹⁵⁰: Բայց անակնկալ հիւանդութեան պատճառով իր դերը կը տրուի ուրիշի¹⁵¹:

Այս անգամ կը ծրագրուի Թօքաթեանի ելոյթը Վիեննայի երկրորդ եւ երրորդ ներկայացումներուն միջեւ՝ 1932 Յունիս 23-ին, նոյն թատրոնին մէջ, *Carmen*-ի մէջ¹⁵²: Դարձեալ հիւանդութիւնը արգելք կը հանդիսանայ բեմ բարձրանալու¹⁵³, թէեւ երկու օր ետք՝ Յունիս 25-ին, Վիեննայի մէջ կը կարողանայ խաղալ *La bohème*-ը:

1932 Յուլիսին մինչեւ Սեպտեմբեր, ըստ երեւոյթին, արձակուրդը կը վայելէ աւստրիական բնութեան մէջ:

Նոր եղանակը կը սկսի 1932 Սեպտեմբեր 24-ին, Վիեննայի ռատիոյէն կատարելով երգեր եւ արիաներ, հետեւեալ յայտագիրով¹⁵⁴:

1. Mozart: *Così fan tutte*, 'Un' aura amorosa'
 2. Strauss: a) *Heimkehr*, b) *Allerseelen*
 3. Szule: *Clair de lune*
 4. Rachmaninoff: *Silence of the night*
 5. Rasbach: *Mountains*
 6. Giordano: *Andrea Chénier*, Aria
 7. Lalo: *Le roi d'Ys*, Aria
 8. Roig: *Quiéreme Mucho*
 9. Lacalle: *Amapola*
 10. Giordano: *Fedora*, Aria
 11. Bizet: *Les pêcheurs de perles*, 'Je crois entendre encore'
 12. Puccini: *La fanciulla del West*, Aria
 13. Schubert: a) *Der Neugierige*, b) *Ständchen*
 14. Brahms: a) *Nachtgall*, b) *Minnelied*
- Դաշնակի նուագակցութիւն՝ Leo Rosenek

ՀԱՄՊՈՒՐԿ (1932)

Վիեննայի օփերայի առաջին երկու ներկայացումներուն միջեւ՝ Յունիս 8-ին, Համպուրկի Պետական Թատրոնին (*Stadttheater*) մէջ կը խաղայ Turiddu (*Cavalleria rusticana*) եւ Canio (*Pagliacci*)¹⁵⁵:

ԼԻՆՑ (1932)

Սեպտեմբեր 26-ին՝ մենահամերգ Լինցի համերգասրահին մէջ, հետեւեալ յայտագիրով:

Mozart: *Così fan tutte*, 'Un' aura amorosa' (խալերէն)

Strauss: a) *Heimkehr*, b) *Allerseelen* (գերմաներէն)

Rachmaninoff: *Silence of the night* (անգլերէն)

Rasbach: *Mountains* (անգլերէն)

Giordano: *Andrea Chénier*, Aria (իտալերէն)

Bizet: *Les pêcheurs de perles*, Aria (ֆրանսերէն)

Puccini: *La fanciulla del West*, Aria (իտալերէն)

Schubert: a) *Der Neugierige*, b) *Ständchen* (գերմաներէն)

Brahms: a) *Nachtgall*, b) *Minnelied* (գերմաներէն)

Պիս

Puccini: *Tosca*, Aria

Verdi: *Rigoletto*, 'La donna è mobile'

Սպանիական սերենատ

Նափովթանական երգ

Դաշնակի նուագակցութիւն՝ Leo Rosenek

Վիեննայի մամուլը կրկին ոգեւորուած է:

Tages-Post, 27 Սեպտեմբեր 1932

«Նիւ Եորքի Մեթրոփոլիթըն Օփերայի թենոր Արման Թօքաթեան գիտցաւ երէկ գրաւել ունկնդիրը իր իսկական ձայնային յատկանիշներով եւ երգելու հրճուանքով, երբ արդէն վարժուած էինք իր հարաւային խառնուածքի թենորի գեղգեղանքներուն:

«Թօքաթեան ամբողջութեամբ կրթուած է իտալական-ֆրանսական դպրոցին մէջ, կը տիրապետէ ոչ միայն պայծառ թենորի հնչողութեան, այլեւ թեթեւաձայն հնչիւններուն, թափանցիկ մեղմաւարտներուն (երբեմն չափազանց տկար մեծ համերգասրահի համար) եւ դժուար անցումային հնչիւններու ինքնավստահ ձայնարտաբերութեան: Թէեւ թէ ձայնապէս եւ թէ բառերու գործածութեան մէջ տակաւին կարելի է հասնիլ որոշ հաւասարակշռութեան, իսկ խնդրայարոյց է գերմաներէն երգի կատարումի իւրայատուկ ոճը, այնուամենայնիւ երգիչը մեծ հրճուանք պարգեւեց վիրթիւոզականութեամբ յօրինուած իտալական արիաններուն մէջ: Երգիչը ամենաուժեղ ազդեցութիւն գործեց Giordano-ի *Andrea Chénier* օփերայի գերազանց երգուած արիայով, որուն յաջորդեց Puccini-ի *Cavardossi*-ի արիան իբրեւ պիս: Յայտագիրին սկիզբը Mozart-ի *Così fan tutte*-ի լա մաժոր դժուար արիան կատարեց լա պէմոլ մաժորի մէջ, որուն յաջորդեցին Schubert-ի եւ Brahms-ի երգերը: Դադարէն ետք, իտալացի թենորը երգեց Richard Strauss-ի երկու

երգ, որոնցմե, զուտ ձայնային առումով, լաւագոյնն էր *Allerseelen*-ը, իր նրբերանգուած կատարումով: Rachmaninoff-ի եւ Rasbach-ի երգերը երգիչին վերադարձուցին իր դաշտը՝ իբրեւ օփերայի մեծ քնարական թէնոր: Bizet-ի *Les pêcheurs de perles*-ի ռոմանսին մէջ լսեցինք թեթեւօրէն խնամուած խառն ձայնի (voix-mixte) բոլոր յատկանիշները, եւ այստեղ եւս բոցավառուեցաւ երգիչին խառնուածքը, երբ իր ձայնը եւ իր ցեղի երգելու ուրախութիւնը յանգեցուցին պայծառ ու յաղթական արտածորումի: Puccini-ի *La fanciulla del West*-ի տրամաթիք արիան ցոյց տուաւ՝ որ երգիչը ունի նաեւ աւելի խոր, ուժգնութեամբ յագեցած միջին ձայնամաս:

«Օափահարութիւնները բոլորն էին եւ մոլեգին, երգիչէն պահանջելով բազմաթիւ պիսեր, ընդ որում *Rigoletto*-ի յայտնի 'La donna è mobile'-ն՝ յաճախ կատարուած Caruso-ի կողմէ, ուր երգիչը կարճ քոլորաթորայի քատենցայէն ետք կը հպի բարձր տո-ին: Այսպէս, բոլորը հիացած էին Թօքաթեանով, որ կրցաւ ըլլալ ինքն իր հետ, եւ փափաքեցաւ աւելին ընել քան քաղաքավար կերպով խոնարհիլ գերմանական ազգին առջեւ»¹⁵⁶:

Tagblatt, 28 Սեպտեմբեր 1932

«Նիւ Եորքի Մեթրոփոլիթըն Օփերայի մէջ Gigli-ի հետ երգելու համար պէտք է ըլլաս մեծագոյն երգիչներէն մէկը, եւ հայ Թօքաթեանը իրաւացիօրէն անոնցմէ մէկն է: Այս թէնոր ձայնին որակն ու ձայնաձայնը արժանի են հիացմունքի: Հարուստ ու հնչեղ ձայնը կը բացայայտուի ծաղկուն գեղեցկութեամբ, մասնաւորապէս բարձր ձայնամասին մէջ, իսկ միջին ձայնամասը ունի ազնուական պարիթոնային հնչեղութիւն, մինչ ցած ձայնամասը քիչ մը կոշտ է: Ամէն պարագայի, հետաքրքրական է նշել որ որոշ ժամանակ ետք հնչերանգը էապէս կը միաձուլուի միատարր հնչողութեան հետ: Առաջին իսկ արիան Mozart-ի *Così fan tutte* օփերայի 'Սո' *aura amorosa*-ն, աւելի կեղրոնացած էր գլխային ձայնի մեղմութեան վրայ քան լիարժէք ձայնամշակումի հիանալի շքեղութեան: Schubert-ի յայտնի *Der Neugierige* եւ *Ständchen* երգերուն մէջ Թօքաթեան կրցաւ արտայայտել սքանչելի քնարականութիւն, եւ նոյնպէս Brahms-ի *Nachtgall* եւ *Minnelied*-ի հրաշալի կատարումով ապացուցեց՝ որ ինք, նախ եւ առաջ, օժտուած քնարական թէնոր մըն է, որուն յաջողութիւնը երաշխաւորուած է հիանալի ձայնի փափկութեան եւ դիւրահոսութեան շնորհիւ: Արուեստի կատարելութեան գլուխ գործոց մըն էր Giordano-ի *Andrea Chénier* օփերայի հիասքանչ արիան, ուր արուեստագէտը կրցաւ կատարելապէս յարմարուիլ ոճին: Strauss-ի երկու երգերը *Heimkehr* եւ *Allerseelen*, երգիչը կատարեց հովուերգական մեկնաբանութեամբ, ուր մեզի յատկապէս հիացուց բնագիրի վարպետ ու մեղմ վերաբերումը: Rachmaninoff-ի *In the Silence of Night*

եւ O. Rasbach-ի *Mountains* երգերը՝ որոնք կատարուեցան անգլերէն, ունէին իրենց ուրոյն նկարագիրը: Թօքաթեան հիասքանչ երգերը կատարեց հոգեպարար քնքշութեամբ, ինչպէս իր ձայնի ողջ բոցը հաղորդեց Bizet-ի *Les pêcheurs de perles* օփերայի ռոմանսին: Սքանչելի ձայնի կախարդական թրթիռը Puccini-ի *La fanciulla del West* օփերայի արիային մէջ արժանի էր հիացմունքի: Մինչ երգիչը, բոլորն ծափահարութիւններուն պատճառով, համերգի ժամանակ ստիպուեցաւ երգել պիս՝ *Tosca*-էն արիամբ, համերգի աւարտին, անդադրում ծափահարութիւնները ստիպեցին հոչակաւոր երգիչին յայտագիրէն դուրս կատարել սպանիական սերենատ մը, *Rigoletto*-ի յայտնի քանցունէն եւ նափուլիթանական երգ մը: Իր հմուտ եւ զգայուն նուագակցողը՝ ականաւոր դաշնակահար Leo Rosenek, նոյնպէս արժանի է լիակատար գնահատանքի: Թօքաթեանի համերգը, որ կարելի դարձաւ շնորհիւ Pirngruber նուագահանդէսներու ընկերութեան, նշանաւորեց այս տարուայ նուագահանդէսներու եղանակի հիանալի սկիզբը: Թող յաջորդ համերգները տեղի ունենան ասկէ աւելի բազմամարդ հանդիսատեսի առջեւ, քանզի բացակայ էին անձեր՝ որոնք այլապէս անպայման կրնային ներկայ ըլլալ»¹⁵⁷:

Linzer Volksblatt, 29 Սեպտեմբեր 1932

«Սեպտեմբեր 26: Այս եզրիպատեցին՝ Նիւ Եորքի Մեթրոփոլիթըն Օփերայի թէնորը, ոգեւորութիւն կը յառաջացնէ շնորհիւ իր հիանալի եւ լաւ մշակուած ձայնին: Ան նաեւ խելացի երգիչ է, որ նպաստաւոր վերաբերմունք ցոյց կու տայ յատկապէս գերմանական քնարական բանաստեղծութեան հանդէպ՝ Schubert, Brahms, Richard Strauss: Մինչ Schubert-ի մեկնաբանութիւններուն համար մենք վարժուած ենք փակ երգայնութեան, այս երգիչը իրերը երբեմն կը բաժնէ շատ կտրուկ: Ընդհանուր առմամբ իր տարերքին մէջ է՝ երբ կը կարողանայ ոճը զարգացնել տրամաթիքօրէն, ինչպէս Brahms-ի *Minnelied*-ը, ուր բարձր ձայնանիշերու շլացուցիչ *crescendo*-ն եւ տրամաթիք բարձրակէտը կը մնան իր տիրապետութեան տակ: Այսպէս, տրամաթիք գործերու արիաները՝ Mozart (*Così fan tutte*), Giordano (*Andrea Chénier*), Bizet (*Les pêcheurs de perles*) եւ Puccini (*La fanciulla del West*), յաճախ հմայիչ են եւ կը յառաջացնեն որոտընդոստ ծափահարութիւններ: Իբրեւ դաշնակի նուագակցող՝ Leo Rosenek բացայայտեց տաղանդ եւ ճաշակ»¹⁵⁸:

Վիեննայի մէջ Թօքաթեանի հետ կը վերաբերին իբրեւ կարեւոր անձնաւորութիւն: Ամերիկայի Ռետլընտս Համալսարանի երաժշտութեան փրոֆեսոր տիկ. Katherine B. Peeples, ամառնային եղանակին իր ուշադրութիւնը կը կեղրոնացնէ Աւստրիոյ

Մոնտսի քաղաքը գտնուող Ասատրո-Ամերիկեան Միջազգային Երաժշտանոցին վրայ, որուն հիմնադիրն ու նախագահն է ան: Ամերիկայի Քոլումպիա Համալսարանի երաժշտական բաժանմունքի տնօրէն տոքթ. Daniel Gregory Mason-ի Մոնտսի այցելութեան առիթով, Peoples ընթերիքի տօնակատարութիւն կը կազմակերպէ Մոնտսի Լիճին ափը գտնուող պալատին մէջ, որուն հրաւիրեալ ներկաներն էին՝ Գերմանիոյ նախկին գահաժառանգ իշխան եւ իշխանուհի Heinrich von Pless, Լոնտոնէն՝ Sir Henry Wood եւ տիկ. Wood, Նիւ Եորքի Համալսարանի կիներու աւագ՝ օր. Marian Bauer, Մերթոփոլիթըն Օփերայի թենոր՝ Արման Թօքատեան, Հարաւային Քալիֆորնիոյ Համալսարանէն՝ George McManus, եւ Carrie Jacobs Bond¹⁵⁹:

(Շար. 6)

Հ. ԱԻԱԳԵԱՆ

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

126. 'Tokatyan studiert den Lohengrin: Gespräch mit dem Künstler', *Neues Wiener Journal*, 19. Mai 1932, s. 4.
127. Անդ, էջ 4-5:
128. *Spielplanarchiv*, <https://archiv.wienerstaatsoper.at/performances/58102>
129. *Spielplanarchiv*, <https://archiv.wienerstaatsoper.at/performances/34166>
130. *Spielplanarchiv*, <https://archiv.wienerstaatsoper.at/performances/49627>
131. *Spielplanarchiv*, <https://archiv.wienerstaatsoper.at/performances/25852>
132. *Spielplanarchiv*, <https://archiv.wienerstaatsoper.at/performances/23538>
133. *Spielplanarchiv*, <https://archiv.wienerstaatsoper.at/performances/25853>
134. *Spielplanarchiv*, <https://archiv.wienerstaatsoper.at/performances/34168>
135. J. K., 'Theater- und Kunstdnachrichten', *Neue Freie Presse*, 15. Juni 1932, s. 8.
136. J. V., 'Tokatyan: Die gestrige Boheme Aussührung in der Oper', *Neues Wiener Journal*, 26. Juni 1932, s. 8-9.
137. 'Gastdirigent und Gafttenor in der Staatsoper', *Der Abend*, 4. Juli 1932, s. 11.
138. 'Egon Pollak dirigiert Carmen', *Der Morgen*, 4. Juli 1932, p. 4.
139. 'Neustudiert: Carmen', *Der Tag*, 5. Juli 1932, s. 6.
140. 'Carmen neu einstudiert: Und ein neuer Dirigent', *Die Stunde*, 5. Juli 1932, s. 8.
141. 'Carmen, neueinfndiert', *Kleine Volks-Zeitung*, 5. Juli 1932, s. 10.
142. 'Neueinstudierung der Carmen unter der Leitung des Generalmusikdirektors Egon Pollak', *Neues Wiener Tagblatt*, 5. Juli 1932, s. 9.
143. 'Die Neueinstudierung der Carmen', *Reichspost*, 5. Juli 1932, s. 10.
144. R. K., 'Carmen - neustudiert', *Wiener Allgemeine Zeitung*, 5. Juli 1932, s. 6.
145. 'Neueinstudiert: Carmen', *Wiener Zeitung*, 5. Juli 1932, p. 5.
146. F. R., 'Carmen neu und halb studiert', *Arbeiter Zeitung*, 8. Juli 1932, s. 8.
147. 'Ein neuer Rigoletto macht Gensation', *Neues Wiener Journal*, 8. Juli 1932, s. 11.
148. 'Der zweite Rigoletto: Diesmal mit einem Rigoletto', *Die Stunde*, 9. Juli 1932, s. 8.
149. 'Theater und Kunst', *Neues Wiener Tagblatt*, 9. Juli 1932, s. 9.
150. *Grazer Volksblatt*, 5. Juni 1932, s. 13. *Grazer Tagblatt*, 7. Juni 1932, s. 5.
151. *Tagblatt*, 8. Juni 1932, s. 2.
152. *Tagblatt*, 18. Juni 1932, s. 4.
153. *Tagblatt*, 21. Juni 1932, s. 4.
154. 'Radiospielplan', *Wiener Zeitung*, 24. September 1932, s. 7.
155. 'Armand Tokatyan', <https://www.unanocheenlaopera.com/viewtopic.php?f=8&t=18088>
156. 'Konzert Armand Tokatyan', *Tages-Post*, 27. September 1932, s. 11.
157. 'Lieder und Arienabend Armand Tokatyan', *Tagblatt*, 28. Septembre 1932, s. 8.
158. 'Lieder- und Arienabend Armand Tokatyan', *Linzer Volksblatt*, 29. September 1932, s. 8.
159. 'Noted Guests Visit Austrian Conservatory', *San Bernardino Daily Sun*, 9 September 1932, p. 12.

ԽՈՂԵՐ

ՀԱՅՈՑ/ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԴԱՍԱԳԻՐՔ

Վանի թագաւորութիւն

Վանի թագաւորութեան կազմաւորումին մասին Ա. (2013) (էջ 45) կը գրէ.

«Ք. ա. II հազարամեակի վերջին եւ I հազարամեակի սկզբին Ասորեստանի յարձակումներն աւելի յաճախակի էին դարձել: Դա Հայկական լեռնաշխարհի իշխանութիւններին մղում էր աւելի արագացնելու միաւորման գործընթացն ընդդէմ ընդհանուր թշնամու:

«Ք. ա. IX դարում Վանայ լճի աւազանում ստեղծուում էր աստիճանաբար հզօրանում է մի նոր թագաւորութիւն, որը մեծ դեր է խաղացել ոչ միայն Հայաստանի, այլեւ համաշխարհային պատմութեան մէջ: Աստուածաշնչում այդ թագաւորութիւնը յայտնի է **Արարատ** անուամբ, իսկ ասորեստանցիներն այն կոչում էին **Ուրարտու**»:

Նոյն կազմաւորումը Գ.-ը (2023) կը տեսնէ այսպէս (էջ 34).

«Վանի թագաւորութեան կազմաւորման նախադրեալների վերաբերեալ տեսակէտներ կան: Նման նախադրեալներ են համարում առեւտրային ուղիների փոփոխութիւնը եւ ասորեստանեան յարձակումների աճին դիմագրաւելու անհրաժեշտութիւնը: Այդ յարձակումները կարող էին լեռնաշխարհի ցեղային միութիւններին մղել համագործակցելու կենտրոնական ղեկավարութեան ներքոյ: Այսպիսով՝ Ք. ա. I հազարամեակի սկզբին **Նաիրի երկրների** դաշնութիւնը, չնայած աշխարհագրական խոչընդոտներին, ի վերջոյ յանգում է կենտրոնաձիգ իշխանութեան գաղափարին: Եւ արդէն Ք. ա. IX դարի կէսերին Նաիրեան երկրների միաւորմամբ ստեղծուում է միասնական պետութիւն: Այն առաւել յայտնի է իր ասորեստանեան **Ուրարտու (Արարատ)** անունով»:

Այսպէս՝ Ա.-ը (2013) Վանի թագաւորութեան կազմաւորումը կը տեսնէ մէկ եւ միակ պատճառի մէջ՝ թշնամի Ասորեստանի յարձակումներուն, յարձակումներուն ամբողջ պատճառը խտացնելով թշնամիի հանգամանքին մէջ:

Գ.-ը (2023) կը նշէ՝ որ Վանի թագաւորութեան կազմաւորումին համար տեսակէտներ կան: Առաջին պատճառը՝ ինչպէս Ա.-ը (2013), Ասորեստանի յարձակումներն են: Միայն թէ Ա.-ի (2013) նման Ասորեստանին թշնամի բառով չի բնութագրեր:

Գ.-ը (2023) (էջ 34-35) համատեղաբար ունի նաեւ երկրորդ պատճառ մը՝ տնտեսական, որ շատ կարեւոր է.

«Վանի թագաւորութեան՝ պատմութեան ասպարէզ մտնելը համընկաւ երկաթի դարի բուռն զարգացման ժամանակաշրջանին: Հին աշխարհում արդէն հոչակ էր վայելում Հարաւ-արեւմտեան Ասիայի հիւսիսում երկաթի արտադրութիւնը: Եւ պատահական չէ, որ ասորեստանեան աշխարհակալները դէպի Նաիրի երկրներ կատարած իրենց արշաւանքների ընթացքում աւար էին վերցնում երկաթի ահռելի պաշարներ: Նրանց ռազմարշաւները պայմանաւորուած էին նաեւ երկաթով հարուստ տարածքներն իրենց հսկողութեան տակ վերցնելու նպատակով:

«Երկաթի կիրառումը տարածաշրջանում վճռորոշ դարձաւ Վանի թագաւորութեան ի յայտ գալով, որտեղ երկաթն ի սկզբանէ լայն կիրառութիւն ունէր: Երկաթի հանքեր կային յատկապէս երկրի կենտրոնական եւ արեւմտեան հատուածներում: Թագաւորութեան զինուորները կրում էին երկաթե թրեր եւ երկաթե ծայրով նիզակներ: Դա հնարաւորութիւն տուեց աւելի արդիւնաւէտօրէն պայքարելու հակառակորդ Ասորեստանի դէմ, որի զօրքը եւս զինուած էր երկաթեայ զենքերով: Երկաթի կիրառումը (երկաթե խոփեր, բահեր, մանգաղներ եւ այլն) մեծ առաջընթաց ապահովեց նաեւ գիւղատնտեսութեան մէջ:

«Այսպիսով՝ Վանի թագաւորութեան ամրապնդմամբ ամբողջ Հայկական լեռնաշխարհն առաջին անգամ քաղաքականապէս միաւորուում է»:

Այս պատճառը նիւթին բնաբանն է, քոնթէքսթը: Իրադարձութեան ժամանակն է՝ Երկաթե դարը: Երկաթե դարու առեւտրի մեկնաբանութեամբ, աւելի յստակ կը դառնայ Ասորեստանի յարձակումին դրդապատճառը՝ որ տնտեսական է, մինչ Ա.-ին (2013) համար դրդապատճառը թշնամի ըլլալն է:

Կէտ մը եւս: Ա.-ին (2013) համար, Ասորեստանի յարձակումները մղեցին հայկական լեռնաշխարհի *իշխանութիւններուն* արագացնել միաւորումը: Գ.-ին (2023) համար, Ասորեստանի յարձակումները մղեցին *ցեղային միութիւններուն* ընել նոյն բանը: Այսինքն, «իշխանութիւններուն» փոխարէն՝ «ցեղային միութիւններ»: Ա.-ի (2013) ենթաբնագիրը կ'ենթադրէ մէկ հայկականութիւն՝ տարբեր իշխանութիւններով, Գ.-ը (2023) կ'ենթադրէ ցեղային հայկականութեան (հայկականութիւններու) սկզբբունքը միութիւններու մէջ, ուրեմն կ'ընդունի հայկականութեան տարբերակումները (անյարիր ազգային միակութեան սկզբունքին):

Վանի թագաւորութեան զարգացումը եւ անկումը Ա.-ը (2013) կը ներկայացնէ հայ եւ ասորի թագաւորներու ճատրակային խաղերով: Գ.-ը (2023) (էջ 40-41) շատ հեռու չէ նոյնէն, բայց մէկ կարեւոր յաւելումով: Այդ յաւելումը ժողովուրդն է.

«Վանի թագաւորութեան նուաճողական քաղաքականութիւնը միշտ չէ, որ հարթ էր ընթանում. յաճախ հանդիպում էր տեղական կատաղի դիմադրութեան: Դրան հակազդելու համար դեռ Իշպուինի արքայի ժամանակներից Վանի թագաւորները կիրառում էին նուաճուած բնակչութեան զանգուածային տեղափոխութիւնների քաղաքականութիւնը՝ մարդկանց վերաբնակեցնելով տէրութեան այլ տարածքներում: Վանի արքաների թողած արձանագրութիւնների մօտաւոր տուեալներով՝ տէրութեան գոյութեան ընթացքում գերեւարուած կամ վերաբնակեցուած բնակչութեան թիւը հասնում է շուրջ 700 հազար մարդու: Ընդ որում՝ դրանից շուրջ 500 հազարը եղել է Հայկական լեռնաշխարհի ներքին շրջաններից տեղահանուած բնակչութիւնը: Այսպիսով՝ հարկադիր տեղահանումները կամ վերաբնակեցումները նուաճուած ժողովուրդների նկատմամբ վերահսկողութիւնը պահպանելու միջոց էին:

«Հարկադիր վերաբնակեցումներն ունէին այլ նպատակներ եւս: Այդպիսի վերաբնակեցումներով փորձում էին նպաստել գիւղատնտեսական տէխնոլոգիաների տարածմանը կամ նոր հողերի մշակմանը: Աւելի կարեւոր նպատակ էր թագաւորութեան ժողովրդագրական եւ լեզուական միասնացման խնդրի լուծումը: Դրա արդիւնքում ձեւաւորուեց աւելի միատարր հասարակութիւն:

«Այսպիսով՝ վերաբնակեցումներն ինքնանպատակ չէին. կառավարութիւնը մանրակրկիտ ծրագրել էր դրանք՝ հնարաւորինս արդիւնաւետ դարձնելու համար»:

Ներկայացուածը դիւրին իրադարձութիւն մը չէ դասագիրքի համար: «Նուաճուած բնակչութեան զանգուածային տեղափոխութիւնների քաղաքականութիւն», ան ալ հայերուն կողմէ: Լաւ բան մը չէ, եւ այս ոչ-լաւ բանը ըրած են հայերը, հայ իշխանականները: Չի յարմարիր պատմութեան մեր ստեղծած բիւրեղեայ անխորտակելի պատկերին: Բայց եւ այնպէս, հեղինակը խորտակած է պատկերը, մէկ կողմէ՝ պատմական ճշմարտութեան համար, միւս կողմէ՝ ժողովուրդը ներգրաւելու համար պատմութեան մէջ: Միաժամանակ, հեղինակը «հարկադիր վերաբնակեցում»-ի բռնութիւնը փորձած է մեղմել թուելով անոր պատճառները՝ ժողովուրդներու վրայ վերահսկողութեան

պահպանութիւն, գիւղատնտեսութեան տարածում եւ ժողովրդագրական ու լեզուական միասնացում, իսկ վերջինս պետականութեան դրական նշաններէն է:

Ա.-ը (2013) խուսափած է այս բոլորէն:

Քարտեզ Տիգրան Մեծի

Գ.-ը (2023) (էջ 80) պատրաստած է քարտեզ՝ «Տիգրան Մեծի կայսրութիւնը Ք. ա. 69 թ.», ժամանակակից սահմաններով՝ Վրաստան, Հայաստան, Արցախ, Իրան, Իրաք, Սուրիա, Լիբանան, եւլն.: Ասիկա աշխարհագրութիւնը աւելի իրական եւ իրատես չի՝ դարձնել արդէօք ժամանակակից ընթերցողի գիտակցութեան մէջ:

Տրդատ Մեծ եւ քրիստոնէութիւն

Ա.-ը (2013) (էջ 136-137) եւ Բ.-ը (2014) (էջ 118) կը գրեն ընդունուածը՝ Գրիգորի բանտարկութիւնը Խոր Վիրապ Տրդատ թագաւորի կողմէ՝ իբրեւ իր հօր Խոսրովի սպանիչ Անակի քրիստոնէայ որդին, Հռիփսիմեան կոյսերուն նահատակութիւնը, Տրդատի զոյումը, խղճի խայթը եւ հիւանդութիւնը, Խոսրովի դուխտի տեսիլը՝ թէ միայն Գրիգոր կրնայ բուժել արքային, 13 տարուայ բանտարկութենէ ետք Գրիգորի ազատ արձակումը Խոր Վիրապէն եւ բուժումը Տրդատին: Տեսիլքն ու հրաշքը ներկայացուած են իբրեւ վաւերական պատմութիւն:

Գ.-ը (2023) (էջ 111) կը նշէ՝ որ առաջին քրիստոնէաները Հայաստանի մէջ կ'ենթարկուէին հալածանքի, չկայ Հռիփսիմեաններու պատմութիւնը, կայ Գրիգորը Խոր Վիրապին մէջ, չկան Տրդատին խելագարութիւնը, Խոսրովի դուխտի տեսիլը եւ Գրիգորին բուժումը: Կայ իրապաշտ պատմութիւն:

Ա.-ը (2013) եւ Բ.-ը (2014) չեն բացատրել խորքային հարց մը՝ թէ ինչո՞ւ տուեալ ժամանակաշրջանին Տրդատ թագաւորին համար այդքան կարեւոր էր քրիստոնէութիւնը եւ ի՞նչ էր քրիստոնէութեան քաղաքական ենթախորքը: Ըստ Բ.-ին (2014) (էջ 118), գլխաւոր պատճառը այս է.

«Հոգեւոր եւ քաղաքական ոլորտներում հայ ժողովրդի ինքնիշխանութեան եւ ազգային արժէքների պաշտպանութիւնը անհրաժեշտութիւն էր դարձնում քրիստոնէութեան պետականօրէն ընդունումը»: Կը պակսի գործնական պատճառ-բացատրութիւն մը:

Գ.-ի (2023) համար (էջ 110) քրիստոնէութիւնը Տրդատի համար կեդրոնացած պետութիւն ստեղծելու առիթ էր՝ ինք իբրեւ այդ պետութեան գլուխ,

օգտագործելով արքայական իշխանության աստուածատուր ըլլալու քրիստոնեության գաղափարը.

«Տրդատ Մեծի իրագործած ամենանշանակալի փոփոխություններից մեկը քրիստոնեության ընդունումն էր որպես պետական կրօն: Վարելով կենտրոնացումը պետություն ստեղծելու քաղաքականություն՝ Տրդատ III-ը կարիք ուներ թագաւորական իշխանության գաղափարական հիմնաւորման: Բանն այն է, որ արքայական իշխանությունը շնորհում էր Հռոմի կայսեր կողմից՝ այդպիսով զրկելով հայոց արքային աստուածատուր իշխանությունից: Իսկ քրիստոնեության մէջ արքայական իշխանության աստուածատուր լինելն ընդգծուած էր: Միւս կողմից՝ դա անհրաժեշտ էր Սասանեանների նկատմամբ վարուող քաղաքականության մէջ: Քրիստոնեությունը նաեւ կը զսպէր կենտրոնախոյս ուժերին: Եւ ի դէմս քրիստոնեության՝ Տրդատ արքան գտաւ ամենայարմար գաղափարական հենքը, որով կ'ամրապնդուէր կենտրոնական իշխանությունը:

«Ամենայն հաւանականութեամբ սրանք այն դրդապատճառներից էին, որ Տրդատին մղեցին ուշադրություն դարձնելու քրիստոնեությանը. նոր կրօնը որոշակի հնարաւորություններ էր ընձեռում նրան իր նոր ձեռնարկումներում»:

Ազգային քաղաքական մտածողութեամբ ընթերցողի համար Գ.-ի (2023) մեկնաբանությունը ամենէն համոզիչն է, առանց քաղաքականության ազգային մտածողութեան համար՝ Բ.-ը (2014) կը հնչէ հեշտովոր եւ դիրքնկալելի:

Արշակ Բ.

Գ.-ը (2023) չունի զգացական կողմերով «հայրենիք»-ի պատումը զօրացնելու միտումը: Լոկ մէկ օրինակ, պատմութեան շատ տարածուած եւ չափազանց սիրուած դէպքերէն:

Ահաւասիկ Բ.-ի (2014) (էջ 131) ներկայացումը, երբ 368 թուականին Շապուհ թագաւոր Արշակ Բ.-ին կը կանչէ Պարսկաստան.

«Շապուհն Արշակին փորձելու նպատակով, ինչպէս պատմում է Փաւստոս Բուզանդը, հրամայում է Հայաստանից բերել հող ու ջուր եւ արքունի դահլիճի յատակի կէտը ծածկում այդ հողով՝ վրան ցանելով ջուրը: Պարսից արքան, Արշակի ձեռքից բռնած, ձեմելով շրջում է դահլիճում: Պարսից հողի վրայ Արշակը խօսում է զոջումով, իսկ հայկական հողի վրայ սաստիկ ըմբոստանում է Շապուհի դէմ եւ հպարտօրէն ասում. «Հեռո՛ւ ինձանից, չարագո՛րծ ծառայ, որ տէրերիդ վրայ տէր ես դարձել, եւ ես

չեմ ների քեզ եւ քո որդոց իմ նախնիների վրէժը...»: Շապուհը հրամայում է ձերբակալել Արշակին եւ փակել Անյուշ բանտում: [...] Շուտով բանտում նահատակում է [...] Արշակ II թագաւորը՝ Արշակունեաց արքայատոհմի ամենապայծառ դէմքերից մեկը»:

Այս պատմությունը՝ իր բոլոր նշուած մանրամասնություններով, ներկայացուած է իբրեւ վաւերական պատմություն: Եթէ ուղղակի իմաստով կրնաք հաւատալ՝ որ Պարսկաստանի եւ Հայաստանի հողն ու ջուրը տարբեր հոտ ու համ ունին եւ այդ տարբերությունը ընկալելի է մարդկային զգացողութեան, եւ եթէ կը հաւատաք այդ տարբերությունը զգալէ ետք մարդուս հայրենասիրությունը կրնայ ինքնաբոյս կերպով պոռթկալ, ուրեմն վերոյիշեալ քաղուածքը կատարեալ եւ անխոցելի նմոյշ մըն է:

Ըստ էության, Գ.-ը (2023) (էջ 118) չի հաւատարասոնց եւ ամբողջ վերոյիշեալը կը խտացնէ հետեւեալ նախադասութեան մէջ. «Նա ձերբակալում է եւ իր մահկանացուն կնքում Անյուշ բերդում»: Իսկ կարդալով Գ.-ի (2023) այս նախադասութեան նախորդող բնագիրը, կը հասկնանք՝ որ ձերբակալությունը եւ սպանությունը (կամ ինքնասպանությունը) տեղի ունեցած է հիմնականապէս քաղաքական հենքի վրայ, այլ ոչ թէ եղած է վերջին հայրենասիրական պոռթկումի մը հետեւանքը, պոռթկում՝ որ մեր միտքը կ'անջատէ ողջ նախընթաց քաղաքական կացութենէն:

Ես չեմ ստորադասեր Փաւստոս Բուզանդը: Ընդհակառակը: Պէտք է հասկնալ իր գրությունը: Իր պատմությունը, այստեղ եւ այլուր, ունի պատմողական հրաշալի շարահիւստութիւն: Այդ շարահիւստութիւնը ունի երբեմն ցուցումնային, երբեմն ուղղակի իմաստ, ինչպէս Եղիշէն: Եւ իրական ընթերցողը, Փաւստոս կարդալով կրնայ զանազանել այլազան մտաւոր ու պատմական շերտեր: Բայց երբ այդ շերտերէն մեկը՝ վերածուած դէպքի, ներկայացուի ուղղակի իմաստով շարադրուած դպրոցական դասագիրքի մէջ, ան կը կորսնցնէ իր նախնական իմաստը եւ կը ստանայ անվիճելի վաւերականութեան տեսք: Արդ, եթէ կարելի չէ Փաւստոսի խորքը ներկայացնել, նախընտրելի է զանց առնել անկէ կատարուած մկրատուած քաղուածքները:

Վասակ Միւնի

Հայրենիքի կենաց դէմ գործած անձ մըն է Վասակ Միւնի, ինչպէս կը ներկայացնէ Բ.-ը (2014) (էջ 141), անփոփոխ պահելով դարերու հաւատամքը.

«Անսպասելիօրէն գուժկան է հասնում հայոց

աշխարհից: Վասակ Սիւնին փոխել էր իր վերաբերմունքը ապստամբության նկատմամբ: Օգնություն չստանալով Բիզանդիայից՝ Վասակը ծրագրել էր հաշտուել պարսից արքունիքի հետ: Ժողովրդի աջակցությունը շահելու համար նա լուրեր է տարածում, թէ իբր Հազկերտը հրաժարուել է կրօնափոխություն պարտադրելուց: Նա ժողովրդին յորդորում էր յետ կանգնել ապստամբությունից, ինչը կարող էր թելադրուած լինել նաեւ պատանդության մէջ իր որդիների գտնուելու հանգամանքով: Սկսուած ապստամբության պայմաններում, երբ ժողովուրդը յանուն հայրենիքի կենաց ու մահու պայքարի էր ելել, Վասակ մարզպանի հրաժարուելը ապստամբությունից անսպասելի հարուած էր երկրի անվտանգութեանը: Նրա այդ դիրքորոշումը խիստ դատապարտել է Եղիշէ պատմիչը»:

Եղիշէ՝ ինչպէս Փաւստոս Բուզանդ: Փաւստոսի վերոյիշեալ տեղեկութեան նման, Եղիշէ եւս տուեալ տեղեկութիւնը յայտնած է գեղեցիկ եւ պերճ պատմողականութեան ընդմէջէն, թէեւ յատուկ ուղղութեամբ ի վնաս Վասակին, բայց առանց շեշտակի վերջնագրութեան: Ուղղութեանն ալ պատահական չէր՝ վարդապետական աստիճանի կրող, Վարդան Մամիկոնեանի գրագիր եւ վերջինիս Վարդանանց պատերազմի մասնակցող: Այս բոլորէն ետք Եղիշէ կրնա՞ր Վասակը չհակադրել Վահանին: Իսկ արդի միտքը չի՞ կրնար զանազանել կատարուածը, թէ աւելի հաճելի է մնալ միջնադարի տրամաբանութեան մէջ, անտեսելով այդ շրջանի պատմագիրին հանգամանքները:

Եղիշէի տեղեկութիւնն ալ, որուն արտաքին պատկերին վրայ յետագային դաւաճանի վերածուեցաւ Վասակ, այսօրուայ Սփիւռքի ամենասիրելի նիւթերէն մէկն է, ամէն տարի ակումբներն ու դպրոցները կը տօնեն Վասակի դաւաճանութիւնը՝ Վարդանանց պատերազմի տօնակատարութիւններուն ընթացքին, եւ հանգիստ են այդ դաւաճանութեան պատկերին մէջ, որուն նկատմամբ առարկութիւնն անգամ... դաւաճանութիւն է:

Գ.-ը (2023) (էջ 130) խուսափած է այս բոլորէն, եւ Վարդանի ու Վասակի յարաբերութիւնը դրած քաղաքական համոզումներու մէջ.

«Հայրենիք վերադարձած նախարարները միա՛նում են Հայաստանում ծայր առած ժողովրդական շարժմանը, որը վերածուած է կազմակերպուած ապստամբութեան: Մակայն նախարարների միաբանութիւնը պառակտուում է. առաջանում է երկու խմբաւորում՝ Վասակ Սիւնու եւ Վարդան Մամիկոնեանի գլխաւորութեամբ: Վասակ Սիւնին յոյս ունէր Պարսկաստանի հետ բանակցութիւնների միջոցով հասնել փոխզիջման՝ պահպանելով հայկական ինքնավարութիւնն ու դաւանանքի ազատութիւնը: Այդպէս հնարաւոր կը լինէր նաեւ խուսափել պատերազմական գործողութիւններից եւ հաշուեյարդարներից: Դրան հակառակ՝ Վարդան Մամիկոնեանը գտնում էր, որ հարկաւոր է գնալ վճռական ռազմական գործողութիւնների եւ ամէն գնով հասնել յաղթանակի: Այդ որոշումը չի բեկանուում նաեւ այն ժամանակ, երբ Հազկերտը, նկատի ունենալով ապստամբութեան ծաւալումը, չեղարկում է հայերի հաւատափոխութեան իր հրովարտակը: Ռազմական բախումն անխուսափելի էր»:

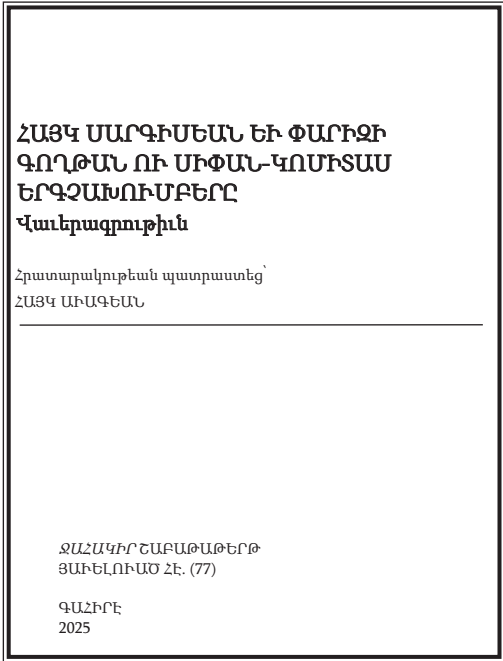
Քաղաքական բանակցութիւն (Վասակ)՝ որ բնականաբար պիտի հիմնուէր փոխզիջումներու սկզբունքին վրայ, որ նաեւ պիտի լուծէր տուեալ խնդիրը՝ փոխան պատերազմի (Վարդան): Դիւանագիտական բանակցութիւնը հայրենասիրութիւն չի նկատուիր ներկայ ազգային ըմբռնումին մէջ՝ նոյնիսկ եթէ ան կրնայ փրկել հայրենիքը, բայց պատերազմը միշտ կը մնայ հայրենասիրութեան հասկացողութեան տակ, նոյնիսկ եթէ ունենայ կործանարար հետեւանք: Առաջինը կրնայ դիւրութեամբ դաւաճանութեան որակաւորում ստանալ:

Այսօր Հայաստան-Ազրբայճան յարաբերութիւններու կարգաւորումին մէջ նոյն բանը կը կատարուի: Հայրենիք, ազգային բացառիկութիւն, նոր պատերազմ բարձրաձայնողները դէմ են փոխզիջումային բանակցութեան, նոյնիսկ եթէ իբրեւ լուծում մնացած է միայն վերջինը, իսկ առաջինները երկիրը կրնան տանիլ կործանումի, ինչպէս նաեւ պատերազմի՝ զոր Հայաստան չի կրնար դիմակայել:

(Շար. 2)

Հ. ԱԻԱԳԵԱՆ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ ՋԱՀԱԿԻՐԻ 77-ՐԴ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾԸ՝
ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ՀԱՅԿ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆԻ
ՖՐԱՆՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԵԱՆ

Լոյս տեսաւ *Ջահակիրի* ՀԷ. (77-րդ) Յաւելուածը՝ *Հայկ Սարգիսեան եւ Փարիզի Գողթան ու Միփան-Կոմիտաս երգչախումբերը. վաւերագրութիւն* (278 էջ):

Սփիւռքահայ կարեւոր խմբավարներէն մէկն է Հայկ Սարգիսեան: Երաժշտութեան բարձրագոյն կրթութիւն ստացած է Երեւանի մէջ (1975-1983), որմէ ետք բեղուն գործունէութիւն ծաւալած Գահիրէ եւ Ադըքսանդրիա (1983-1992): 1992-ին հաստատուած է Փարիզ, ուր մինչեւ այսօր կը վարէ բազմաթիւ երգչախումբեր: Ներկայ հաստորը վաւերագրութիւնն է Սարգիսեանի Փարիզի շրջանի երկու երգչախումբերու՝ ՀԲԸՄ-ի Գողթան երգչախումբին, զոր ինք հիմնած է, եւ յայտնի Միփան-Կոմիտաս երգչախումբին, որուն խմբավարութիւնը եւ գեղարուեստական ղեկավարութիւնը 2010-ին ստանձնած է Կարպիս Ափրիկեանէն (նոյնպէս նախկին եգիպտահայ), զայն վարելով մինչեւ 2019:

Փիրքը կարելի է կարդալ այստեղ.
<https://archive.org/details/tchahagir-supplement-no.-77>

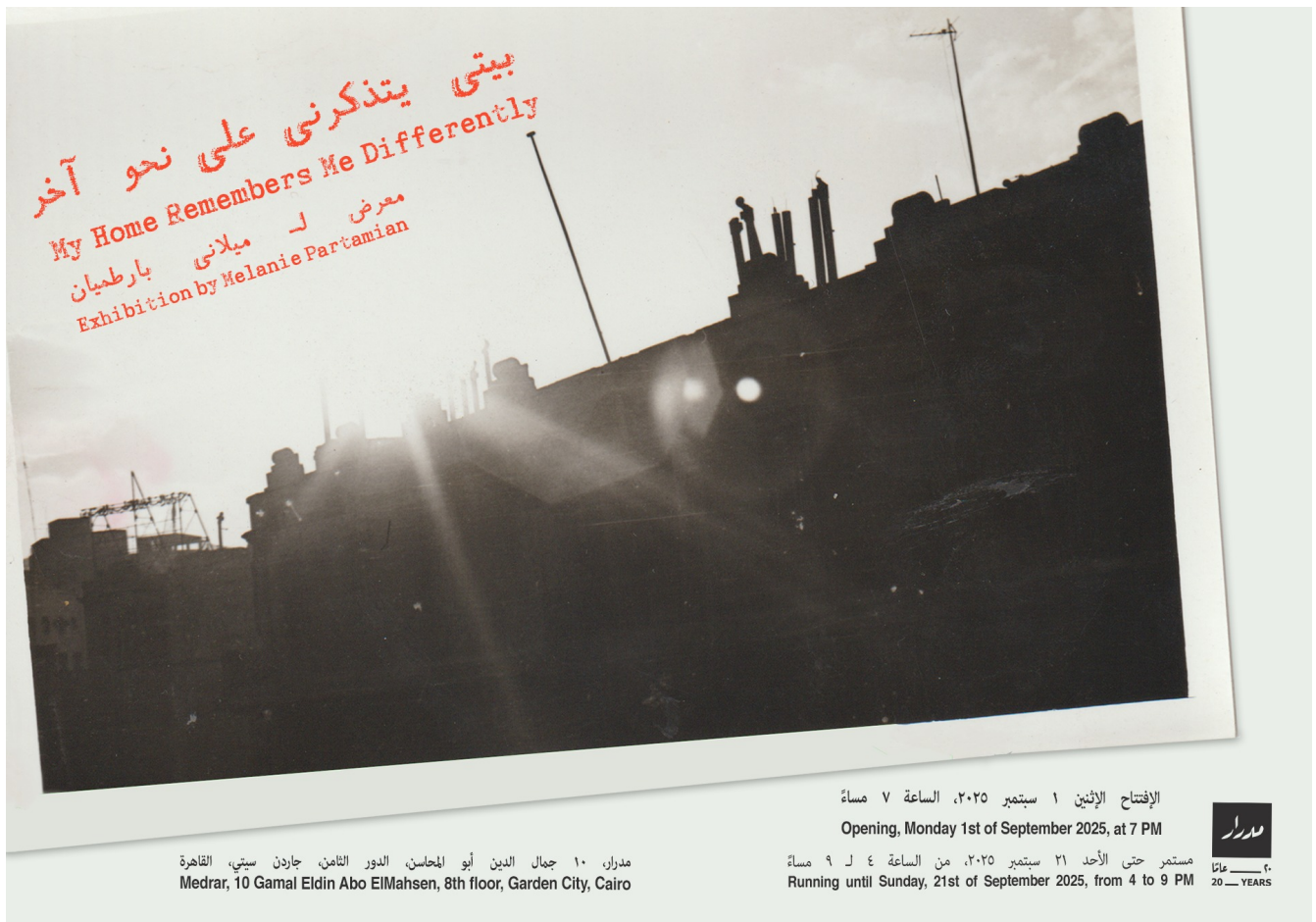
ԵԳԻՊՏԱՀԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

- Սեպտեմբեր 1-25-ին, ժամանակակից արուեստի Մետրաք ցուցասրահին մէջ (Կարտուն Միթի, Գահիրէ) կայացաւ երիտասարդ արուեստագիտուհի Մելանի Փարթամեանի (ծն. 1999, Գահիրէ) անհատական ցուցահանդէսը՝ *Իմ տունս զիս այլ կերպով կը յիշէ* (My Home Remembers me Differently):

Յուցահանդէսը իր ընտանիքին պատմութիւնն է՝ պատերազմի եւ ցեղասպանութեան պատճառով անոր տեղահանումը Յունաստանէն, Սուրիա-յէն եւ Հայաստանէն դէպի Եգիպտոս: Նկարչուհիին

համար տունը կը հանդիսանայ կորուստի, երեւակայութեան եւ վերակառուցումի միջոցով ձեւաւորուած տարածութիւն, որ տեղահանութեան եւ ժառանգուած ցնցումի պատճառով կը դառնայ անկայուն, մասնատուած եւ խուսափողական:

Յուցահանդէսը կը միաւորէ ապակառուցուած տան առարկաները եւ ընտանեկան պատումները՝ ուսումնասիրելու համար, թէ ինչպէս կառուցուած են յիշողութիւնը, ինքնութիւնը եւ պատկանելութիւնը: Առօրեայ կերպարանքները ձեւափոխուած են եւ վերիմաստաւորուած՝ բացայայտելու համար

Մելանի Փարթամեանի ցուցահանդեսին ազդը

թէ ինչպէս տարածութիւնները կը կրեն անձնական եւ հաւաքական պատմութիւններուն բեռը:

Յիշեցնենք, որ Մայիս 25 - Յունիս 26-ին, Մաշ-րապիա ցուցասրահին մէջ, երկու գործընկերուհիներու հետ, Փարթամեան մասնակցած էր *Ի՞նչ կը մնայ* (What Remains?) ցուցահանդեսին (Ջահակիր, թիւ 1995):

- Շաբաթ, Սեպտեմբեր 20, եւ Երկուշաբթի, Սեպտեմբեր 22-ին, տեղի ունեցան յաջորդաբար Գալուստեան-Նուպարեան Ազգային Վարժարանի եւ Մերձանեան Ազգային Մանկապարտեզի վերամուտերը: Առաջինին համար արձանագրուած է 119 աշակերտ, երկրորդին՝ 22:

- Հինգշաբթի, Սեպտեմբեր 25-ին, Յուսաբեր Մշակութային Ընկերակցութեան Լ. եւ Ս. Գարագաշեան Սրահին մէջ տեղի ունեցաւ տօնակատարութիւն՝ նուիրուած Գահիրէի Հ. Կ. Խաչի 95-ամեակին եւ Հ.Օ.Մ.-ի 115-ամեակին, հովանաւորութեամբ Եգիպտոսի Հայոց Թեմի Առաջնորդ Գերշ. Տ. Աշոտ Եպս. Մնացականեանի եւ նախագահութեամբ տիկ. Սօնիա Տատուրեանի: Բանախօսուի՝ Հ.Օ.Մ.-ի Կեդրոնական Վարչութեան

նախկին ատենապետուհի տոքթ. Նայիրի Տերտերեան, յատկապէս հրաւիրուած ԱՄՆ-էն: Հ. Կ. Խաչի պատմականը կը ներկայացնէ Սոնիա Պայրամեան: Տեղի կ'ունենայ գեղարուեստական յայտագիր՝ ասմունք (Նորա Քոլոյեան), պար եւ երգ:

- Շաբաթ, Սեպտեմբեր 27-ին, Բարեւ-Ալայքում համայնքը կազմակերպեց շրջագայութիւն Գահիրէ քաղաքի կեդրոնը՝ նուիրուած եգիպտահայ մշակոյթին:

Բարեւ-Ալայքում մաս կը կազմէ Քահրաուիայի (Qahrawya)՝ որ արուեստի, մշակոյթի, միտքի եւ ժառանգութեան այլընտրանքային համայնք մըն է: Քահրաուիա իր ծրագիրին մէջ ունի տարբեր մշակոյթներու շրջագայութիւններ Գահիրէի մէջ: Հայկական շրջագայութիւնները՝ Բարեւ-Ալայքում անունով, հիմնած է Մելանի Փարթամեան, 2023-ին, զոր կը վարէ մինչեւ այսօր: *Ալայքում* կրճատումն է արաբերէն *ալ-սալամու ալայքում*-ի, որ կը նշանակէ *բարեւ ձեզի*: Ուրեմն, բարեւ՝ հայերէն եւ արաբերէն:

Քաղաքի կեդրոնի Սեպտեմբեր 27-ի շրջագայութիւնը կը նաւարկէ անցեալի եւ ներկայի ընդմէջէն՝ սուգուելով Եգիպտոսի պատմութեան

Բարեւ-Ալայքումի Սեպտեմբեր 27-ի շրջագայության ազդը

ակնառու հայ գործիչներու հարուստ պատմություններուն մէջ: Ան կը բովանդակէ՝ քաղաքին կեդրոնն ու եգիպտահայ պատմությունները, Հայ Կաթողիկէ եկեղեցին՝ դուրսէն, հայկական մանր ուտելիքներու համտեսում, հայեացք հայկական արհեստին, ինթերաքթիւ ճատրակի խաղ, տեսողական արուեստի տարածություններ, ելն.:

- Շաբաթ, Սեպտեմբեր 27-ին, Հելիոպոլսոյ Կոկանեան Սրահին մէջ կայացաւ Զանգեզուր Պարախումբի (հիմնուած հռչակաւոր Լէոնորա Գրիկուրովայի (Գրիգորեան) կողմէ) փորձերու վերսկսումին համար նախատեսուած առաջին հանդիպումը:

- Մեզմէ շատերս կարօտախտով կը յիշենք

Գահիրէի կեդրոնը գտնուող Հայ Գեղարուեստասիրաց Միութեան Թէքէեան Սրահը եւ Հայ Տանիքը: Եգիպտահայութեան թիւի նուազումով, եւ մանաւանդ քաղաքի հայութեան մեծ մասի տեղափոխութեամբ Հելիոպոլիս, տարիներ առաջ Գեղարուեստասիրացը այլեւս դատարկուեցաւ յաճախողներէ, հետեւաբար ստիպողաբար փակուեցաւ: Հելիոպոլիս փոխադրուած Գեղարուեստասիրացի անդամները սկսան յաճախել Կոկանեան Սրահ, այլեւ ընդելուզուեցան անոր գործունէութեան մէջ:

Թէքէեան Սրահի աջ կողմը կախուած Աշոտ Զօրեանի մեծադիր հրաշալի գեղանկարը փոխադրուեցաւ Պըլըքտանեան Սրահ եւ ցուցադրուած մնաց անոր մուտքին, իսկ վերջինիս վերանորոգութեան պատճառով վերափոխադրուեցաւ Կո-

Նախկին Հայ Գեղարուեստասիրաց Միութեան Թէքէեան Սրահի լուսանկարը այսօր,
որ կը կրէ Թէաթրօ Նուար անունը:
Աջին կը գտնուէր Աշոտ Ջօրեանի մեծ գեղանկարը,
իսկ բեմի անբաժան զարդն էր քառորդ մեծ (quarter grand) դաշնակը:

կանեան Սրահ, ուր ցուցադրուած կը մնայ մինչեւ այսօր:

2024 Նոյեմբերէն սկսեալ նախկին Գեղարուեստասիրացը հաւաքավայրն է եգիպտական երաժշտութեան սիրահարներուն, ուր շաբաթը երկու անգամ կը կազմակերպուին մտերմիկ համերգներ: Թէքէեան Սրահը հիմա կը կոչուի Teatro Noir (Սեւ Թատրոն), զոր հիմնադրած է եգիպտացի արուես-

տագէտ եւ կատարող Մոհամմատ Ռապի: Սրահը ոչ միայն համերգի բեմ մըն է, այլ գեղարուեստական մթնոլորտի կերտիչ՝ իր սրճարանով, հաւաքավայրով եւ մարզումի տարածութեամբ: Teatro Noir-ի ներկայ լուսանկար մը թերեւս որոշ եգիպտահայերու մէջ յառաջացնէ յատուկ զգացումներ:

=====

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

=====

ԴԱՏԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄԻԵԴ-ի վճիռը՝ ի նպաստ Մարտ 1-ի զոհերու իրաւայաջորդներուն եւ ընդդէմ Հայաստանի	1
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ Արման Թօքաթեանի երոտպական շրջագայութիւնը (1931-1934) (շար. 6)	3
ԽՈՀԵՐ Հայոց/Հայաստանի պատմութեան դասագիրք (շար. 2)	8
Լոյս տեսաւ <i>Ջահակի</i> րի 77-րդ Յաւելուածը՝ նուիրուած Հայկ Սարգիսեանի ֆրանսական գործունէութեան	12
Եզիպտահայ լուրեր	12

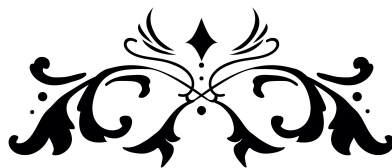
Հեռ.՝ +2 01111505037
Ել-հասցե՝ haigavakian@yahoo.com
Գահիրե (Եգիպտոս)

ՉԱՇԱԿԻՐ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ
ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ, 23 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 2025

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻԻ 2003

ՉԱՐԱԿԱՆ

ՄԱՍԿՈՒԹԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻԻ 2003

ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ, 23 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 2025

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ՝ ՍԱՀՄԱՆԱԿԱՐԳԻ Ո՞ՒԺԸ ԹԵ՛ ՈՒԺԻ ՍԱՀՄԱՆԱԿԱՐԳԸ

Յայտնի է՝ որ ժողովուրդներու պատմության մեջ կան գլխաւոր պահեր, երբ կատարուած ընտրութիւնները մէկ կամ երկու սերունդներու կը դրկեն երկար ճամբորդութեան, առանց նախապէս իմանալու իրենց վերջնականայնը: Հայաստան բացառութիւն չէ այս կանոնէն: Եւ 1991 կամ 1965 թուականներուն նման, 2025-ը վճռական տարի է հայերուն համար: Բարձրագոյն առանցքային պահու կը յառաջանայ կեդրոնական հարցումը. ի՞նչն է տուեալ պահու պաշտօնական կամ մեծամասնական պատումը կարգաւորողն ու կառավարողը: Ունինք պատասխանը՝ սահմանակարգ (norm) եւ ուժ: Բայց ի՞նչ կը հասկնանք «սահմանակարգ»-ով եւ «ուժ»-ով, եւ ի՞նչ յարաբերութիւն կրնանք հաստատել երկուքին միջեւ:

Սահմանակարգը ծածուկ կամ բացայայտ կանոն է՝ որ կ'որոշէ տուեալ հասարակութեան մէջ ինչը կը համարուի ընդունելի, ակնկալելի կամ օրինական: Հասարակագիտութեան մէջ, սահմանակարգը ընդհանուր հասարակական կանոններու ամբողջութիւնն է՝ որ կ'որոշէ անհատներուն վարքն ու դատողութիւնները: Օրէնքին մէջ, սահմանակարգը պաշտօնական դեղագիր է՝ որ կը սահմանէ իրաւական պարտականութիւնները: Սահմանակարգը օրէնքն է, տիեզերական կանոնը, որուն օրինականութեան ամէն ոք կոչուած է ենթարկուիլ՝ հայ աթոռի իսթեքներէն մինչեւ Միացեալ Ազգերու Կազմակերպութեան Ապահովութեան Խորհուրդի մնայուն անդամները: Սահմանակարգը կը հաստատէ օրէնքը, իսկ օրէնքը կը ստեղծէ սահմանակարգը: Ան ի զօրու եւ հարկադրական է բոլորի համար՝ հաստատուած հասարակական խումբէն ներս կամ դուրս:

Ուժը գործելու, ազդելու կամ դիմադրելու կարողութիւնն է: Հասարակագիտութեան մէջ՝ ուժը սեփական կամքը պարտադրելու կամ ուժային յարաբերութիւններուն վրայ ազդելու կարողութիւնն է: Փիլիսոփայութեան մէջ՝ իրականութիւնը հաստատելու, խթանելու կամ այլափոխելու սկզբունքն է: Ուժը իշխանութիւնն է. ան օրինական աղբիւրն է, որ հասանելի է անոնց՝ որոնք համոզուած են իր գործածութեան՝ արդարութեան անունով գործ մը յառաջ մղելու համար: Ուժը մասնայատուկ է, եւ միայն իրենք իրենց օրէնքին հետ նոյնացնողները կը դիմեն անոր՝ իրենց պատգամի եւ գործողութիւններու օրինականութիւնը որոնելու համար: Հետեւաբար, ուժը կը ծառայէ իշխանութեան, եւ իշխանութիւնը, իր կարգին, կ'արձագանգէ արդարութեան կարիքին, անկախ այն հանգամանքէն, թէ այս արդարութիւնը ճանաչուած է կամ ոչ՝ նախ ազգային համայնքին եւ ապա միջազգային համայնքին կողմէ: Ուժի այս հետապնդումը կը ձգտի օրինականացուիլ ամբողջ ազգային եւ ապա համաշխարհային հասարակութեան կողմէ՝ նպատակ ունենալով ուժի կիրարկութիւնը վերափոխել բոլորին վրայ պարտադրուող յատուկ կամ տիեզերական կանոնի:

Այս երկու գոյգահեռ ընթացքները կրկին կը գտնենք այժմու հայկական հանրային բանավեճին մէջ: Անոնք առկայ էին 1965-ին, ինչպէս նաեւ 1988-1991-ին, բայց եկեք կեդրոնանանք այն ընթացքին վրայ՝ որ տարածուած է հայ հասարակութեան մէջ 2025-ի սկզբնաւորութենէն ի վեր:

Մէկ կողմը կանգնած է վարչապետ Նիկոլ Փաշինեանի իշխանութեան ճամբարը, իր կառավարութիւնը, խորհրդարանական մեծամասնութիւնը

եւ բոլոր այն քաղաքացիները՝ որոնք կը ձգտին պարտադրել *սահմանակարգի ուժը* հայ հասարակության վրայ: Եւ ի՞նչ է այս սահմանակարգը: Օրէնքի սահմանակարգն է ան քաղաքացի-պետության, Պետության, ինքնիշխանության, կարգապահության, բարի դրացիության, համատեղ ապագայի եւ իրական Հայաստանի: 2025-ի Հայաստանը կը ձգտի ըլլալ *սահմանակարգային* (normative) Հայաստան, որ իր տեղը կ'ապահովէ միջազգային թատերաբեմին վրայ՝ առանց պահանջներու կամ փրկարար մեսիականության:

Միւս կողմը կանգնած է խորհրդարանական ընդդիմության ճամբարը՝ իր երկու նախկին նախագահներով (Քոչարեան, Սարգսեան), ինչպէս նաեւ, որոշ չափով, առաջին նախագահ Լեւոն Տէր-Պետրոսեանը եւ աւանդական հայկական կազմակերպութիւնները՝ ըլլալ Հայաստանի մէջ թէ սփիւռքի: Ի՞նչ բանի հետամուտ կ'ըլլան անոնք: Ուժի կիրարկութիւնը դարձնել արդարութեան վրայ հիմնուած սահմանակարգ հայերուն համար (օրինակ՝ արցախցիներուն), եւ զայն պարտադրել բոլորին, նոյնիսկ ամբողջ մարդկության: Ի՞նչ է ուժի այս սահմանակարգը: Արդարութիւն (օրինակ՝ ազգային ինքնորոշում), ինքնութեան քաղաքականութիւն, հակամարտութիւն, անցեալ՝ որ պետք է իրականացուի, վասալութիւն՝ ռուսական կայսերապաշտութեան ծառայութեան մէջ: Այս մտապատկերով, 2025-ի Հայաստանը տեղավայր չունի. ան Հայաստանն է բոլոր ժամանակներուն՝ երկնային Հայաստանը, առանց ժամանակային խզումի, ոչ ալ աշխարհագրական կամ յղացքային սահմաններու, Հայաստան՝ որ կը վերագանցէ միջազգային կարգը, յանուն տակաւին նուաճուելիք յեղափոխական կամ համազգային տեսլականի:

Եթէ Հայաստան կանգնած է քառուղիներու մէջ՝ Օրէնքի (**սահմանակարգ՝ պետութեան ծառայող**) եւ Արդարութեան (**ուժ՝ ռուսական կայսրութեան ծառայող**) միջեւ, Պատերազմի եւ Խաղաղութեան միջեւ, պատճառն այն է՝ որ ժառանգորդն է պատմութեան եւ հասարակական մարմինի, որ չունի պետական ինքնիշխանութեան աւանդոյթ: Ո՛չ մէկ: Կա՛մ հայկական պետութիւնը՝ սահմանակարգի ուժի միջոցով, կը գերակայէ, յստակ դարձնելով որ որեւէ այլընտրանք կը վտանգէ նոյնիմաքը իրական Հայաստանի գոյութիւնը: Կա՛մ ազգը ուժի սահմանակարգի միջոցով, կը յաղթանակէ, պարտադրելով այն համոզումը՝ որ իրական աշխարհը ինքը կը սպառնայ Երկնային Հայաստանի գոյութեան:

Այս երկու պատումները խորապէս կը հակասեն իրարու: Առաջին պատումը Հայաստանը կը պատկերացնէ իբրեւ ինքնիշխան, լիապէս իրականացուած պետութիւն, որ ժամանակի ընթացքին պիտի ապահովէ կայուն սահմաններ եւ որոշակի տեղ միջազգային համակարգին մէջ: Բայց այս

տեսլականը կ'ենթադրէ հրաժարում համազգային մտապատկերէն, այնպէս ինչպէս 1962-ին Ֆրանսա հրաժարեցաւ իր կայսրութենէն կամ 1974-ին Յունաստան լքեց Էնոզիսը: Երկրորդ պատումը Հայաստանը կը ներկայացնէ իբրեւ պաշարուած կազմաւորում, ըստ էութեան՝ ռուսական գաղութ, որ տեսանելի չէ միջազգային համակարգի քարտեզին վրայ: Մինչ այս պատումը կ'ենթադրէ արդարադատութիւն 1915-ի ցեղասպանութեան հայ զոհերուն եւ 2023-ի Արցախի էթնիք գոտումին համար, ան հայկական ինքնութիւնը կը պահէ եթերային վիճակի մէջ, որ կը սաւառնի պետականութեան եւ աշխարհի քաղաքական շրջանակներու իրականութիւններուն վրայ:

Ասիկա, որոշ իմաստով, կը ներկայացնէ՝ Օրէնք ընդդէմ Արդարադատութեան կամ Խաղաղութիւն ընդդէմ Պատերազմի: Հայաստանի ընտրողներուն կը մնայ քուէարկել սահմանակարգի ուժին (ամէն բան ինքնիշխան պետութեան համար) եւ ուժի սահմանակարգին (ամէն բան համաշխարհային ազգի համար) միջեւ:

Կրնա՞յ Օրէնքի եւ Արդարադատութեան միջեւ այս տիպէքթիքը յաղթահարուիլ: Մենք կ'ուզենք հաւատալ ասոր, բայց անցեալին Լեւոն Տէր-Պետրոսեանի մարմնաւորած թուացեալ խելամիտ փոխզիջումը ճամբայ բացաւ երկնային Հայաստանին, կայսերական Ռուսաստանին եւ արդարութեան փխրուն յղացումին: Ապացոյցը: Լեւոնային Ղարաբաղի հարցին հանդէպ անհանգիստ զգացող միակ նախագահը Ղարաբաղ Կոմիտէի նախկին առաջնորդն էր. պետական ինքնիշխանութեան գաղափարին հանդէպ անհանգիստ զգացող միակ նախագահը նաեւ հիմնադիրն էր Հայոց Համազգային Շարժումին (ՀՀՇ), որ, մինչ կը յաւակներ պաշտպանել Հայաստանի ինքնիշխանութիւնը, իրականութեան մէջ ակամայ ուղղակի ծառայութիւն կը մատուցանէր Ռուսաստանին: Ո՛չ Ռոբերտ Քոչարեան եւ ոչ ալ Սերժ Սարգսեան անհանգիստ զգացին Լեւոնային Ղարաբաղի հարցին կամ ինքնիշխանութեան գաղափարին հանդէպ, քանի որ անոնք տէ՛ իւրէ՛ ընդունած էին Հայաստանի ենթարկուածութիւնը Ռուսաստանին կամ ուժի սահմանակարգի գաղափարը: Անոնք համոզուած էին՝ որ Ռուսաստանի պաշտպանութիւնը իրենց իրաւունք կու տայ «Մեծ Հայաստանը» կամ «Երկու հայկական պետութիւնները» (Հայաստան եւ Լեւոնային Ղարաբաղ) դիտել իբրեւ մէկ, սահմանակարգային ուժ: Գիտենք արդիւնքը. Լեւոն Տէր-Պետրոսեան, Ռոբերտ Քոչարեան, Սերժ Սարգսեան եւ անոնց կողմնակիցները կը ձգտէին ուժի սահմանակարգին. անոնք ստացան միայն անտարբերութիւն եւ անգործութիւն, քանի որ վտանգի դիմեցին փորձարկելով ուժի սահմանակարգը՝ առանց որեւէ երաշխաւորութեան եւ առանց պաշտպանելու հայկական պետութիւնը:

Սահմանակարգի ուժին այլընտրանք չկայ: Այնտեղ են հայերուն խաղաղությունը, իրաւունքները եւ բարգաւաճումը: Անոնք որոնք կը կարծեն՝ թէ սահմանակարգի ուժը կը նշանակէ Հայաստանը նետել Թուրքիոյ գիրկը, կը մոռնան կարելորդ կէտ մը. սահմանակարգի ուժը չի հանդիսանար ուրիշի սահմանակարգի վասալութիւն: Ան յարգանքն է սեփական սահմանակարգի հանդէպ, գերիշխանութիւն՝ ինքնիշխան օրէնքով կարգաւորուող եւ հիմնարկայնացուած (institutionalized) տարածութեան, Պետութիւնը՝ նախ եւ առաջ բարի դրացիական յարաբերութիւններով, եւ ոչ թէ Ազգը ի սպաս

Ռուսական Կայսրութեան, դրացիներուն հետ մշտական հակամարտութեամբ: Ուրիշ խօսքով, սահմանակարգի զօրութիւնը եւ պետութեան զօրութիւնը աւելի լաւ են՝ քան զօրութեան սահմանակարգի պատրանքը եւ համագգային պատրանքի մտախաբութիւնը:

ԿԱՅՑ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

EVN Report

6 Հոկտեմբեր 2025

Անգլերէնէ թարգմ.՝ Ա.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՐՄԱՆ ԹՕՔԱԹԵԱՆԻ ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱԳԱՅՈՒԹԻՒՆԸ (1931-1934)

ԿՐԱՑ (1932)

1932 Սեպտեմբեր 28-ին կը հասնի Կրաց քաղաքը եւ կ'իջեւանի Erzherzog Johann պանդոկը: Երեկոյեան, Շթեֆանի Սրահին (Stephaniensaal) մէջ կը կայանայ իր մենահամերգը, դաշնակի նուագակցութիւն՝ Leo Rosenek¹⁶⁰:

Յայտագիր՝

Giordano: *Andrea Chénier*

Puccini: *Tosca*

Bizet: *Les pêcheurs de perles*

Puccini: *La fanciulla del West*

Verdi: *Rigoletto*

Strauss: *Allerseelen*

Schubert: *Ständchen*

Կրացի մամուլը կը յատկացնէ երկար քննախօսականներ.

Tagblatt, 29 Սեպտեմբեր 1932

«Եգիպտացի թէնոր Արման Թօքաթեանի զարգացումին ընթացքը մեր շրջանակին յայտնի դարձաւ միայն անցեալ տարի, երբ ան, ներկայացուելով Նիւ Եորքի Մեթրոփոլիթըն Օփերայի խաղընկերուհի տիկ. Jeritza-ի կողմէ, երգեց Վիեննայի Պետական Օփերային մէջ եւ, փայլուն յաջողութիւններէ ետք, աւելի սերտ յարաբերութեան մէջ մտաւ մեր գլխաւոր օփերայի թատրոնին հետ: Թօքաթեան անմիջապէս հայրենական բուրգերը փոխարինեց մեքենաներու աշխարհով եւ, Ամերիկայի մէջ (Նիւ Եորք, Չիքագօ եւ Լոս Անճելէս) տասնամեայ աշխատանքի ընթացքին, սորվեցաւ նոր աշխարհի շարժումն ու ոճը մեծագոյն օփերաներու, ինչպէս նաեւ համերգասրահի, կրամոֆոնի եւ ռատիոյի մէջ: Այն փաստը

որ ան, հակառակ տակաւին վերելքի մէջ գտնուելուն, պահպանեց իր խիզախութիւնը իսկ ձայնը իրեն համար պարզ աշխատանքային դրամագլուխէ շատ աւելի եղաւ, ի սկզբանէ հնարաւոր դարձուց նուաճել հին աշխարհը՝ որ գեղարուեստական հարցերու մէջ շատ աւելի պահանջկոտ է եւ մշակուած: Եւ իրապէս, այս երգիչին բնական յատկանիշները, ինչպէս ճշմարիտ արուեստը՝ ուր վիրթիւզականութիւնը չի վերածուի թեքնիքական արհեստի, իր ողջ երգեցողութիւնը կը դարձնեն խոր փորձառութեան:

«Մեր առջեւ կանգնած է Թօքաթեան՝ թուի մաշկով եւ սեւ մազերով, ճկուն, ուժեղ առնակաւորութեամբ, ինքնավստահ բայց համեստ: Եւ վերջինս իր ամենակարեւոր յատկանիշն է. աստուածատուր ձայնով օժտուած անձը երբեք չի փայլիր ունայն յաղթական տրամադրութեամբ, երբեք չի սայթաքիր թենորի ցուցադրութեան մէջ, այլ իրական գեղարուեստական պատասխանատուութեամբ, խանդավառութեան խոր ներշնչումով եւ իր արուեստին առջեւ գրեթէ մոլեռանդ հեզութեամբ կը մնայ ամենէն ազնուական սահմաններուն մէջ, եւ ճիշդ այս պատճառով կը կոտորէ բոլոր անհեթեթ միջակութիւնները շրջապատող խոչընդոտները: Իրեն համար ամէն բան կը դառնայ մեծ եւ նշանակալից:

«Թօքաթեանի տրամադրութեան տակ են հիանալի մարգուած ձայնային գործիքի բոլոր գործառնութիւնները: Քնարական մեղմ թենորը՝ որ անմիջապէս կը գրաւէ իր հմայիչ գունաւորութեամբ, նոյնիսկ ամենանորր հնչիւններուն մէջ կը հնչէ թէ՛ լիարժէք ու ընդարձակ եւ թէ՛ ճկուն ու լուսաւոր:

Իտալական երգային ոճով, ան իր մենահամերգի երգերը կատարեց չորս տարբեր լեզուներով, գրեթե համանման որակով, բոլոր ձայնային նրբություններով՝ զորս հարուստ եւ հասուն տաղանդ մը կրնայ մատուցանել: Տրամաթիք արժեքներու եւ անցումներու հարուստ ծաւալը կը ծառայեցնէ հոգեւոր արտայայտութեան: Թօքաթեան լաւ կը կառուցէ երգայնութիւնը, ճիշդ կը բաժնէ շեշտադրութիւնը, կրթոտութեան մէջ չի դառնար դաժան եւ ոչ ալ քնքշութեան մէջ՝ դիրազգաց: Երգիչին իսկական ոլորտը արիաներն են (*Andrea Chénier*, *Tosca*, *Les pêcheurs de perles*, *La fanciulla del West*, *Rigoletto* օփերաներէն): Բայց նոյն ձեւով կը տիրապետէ նաեւ երգին՝ մեկնաբանութեան եւ հոգեւոր բովանդակութեան բնոյթը որսալու առումով. ան երգեցողութիւնը կ'եղանակէ աւելի սիրտին քան ականջին համար: Զարմանալի է՝ թէ ինչպէս կ'ըմբռնէ գերմանական երգին էութիւնը (Schubert, Brahms, Richard Strauss), կը բոցավառէ անոր տրամադրութիւնը եւ կը տիրապետէ կառուցուածքին: Օրինակ, *Ständchen*-ը եւ *Allerseeelen*-ը՝ որոնք հին յայտնի երգեր էին եւ իրենց ժողովրդականութեան պատճառով գրեթէ շրջանցուած, կարծեք նոր տեսք ստացան՝ համակուած անձնական կորովով, հետզհետէ գրաւելով ունկնդիրը:

«Այսպէս էր երեկոյի արտաքին պատկերը: Ոչ մեծ թիւով ներկայ հանդիսատեսի սկզբնական անտարբերութիւնը անմիջապէս վերացաւ եւ համերգի ընթացքին վերածուեցաւ իսկական եռուն տրամադրութեան: Կրացը ունեցաւ իր նոր սիրելին: Հանդիսատեսը անկեղծօրէն խանդավառ է, իսկ երգիչը՝ որ իսկապէս «յաղթանակեց» այս ջերմութեան, բազմիցս բեմ վերադարձաւ: Այս սկիզբը կրնայ նոր համերգային տարուայ փայլուն նախանշանը ըլլալ»¹⁶¹:

Grazer Volksblatt, 30 Սեպտեմբեր 1932

«Արուեստագետին ջերմեռանդութիւնը անմիջապէս ստիպեց հաղորդակցութիւն հաստատել հանդիսատեսին հետ, որ, դատարկ աթոռներու շարքերէն յուսահատ, քիչ ակնկալիք ցուցաբերեց: Բայց շուտով ցայտեցան կայծեր՝ յառաջացնելով փոքր կրակ մը, որ յանկարծ բռնկեցաւ ունկնդիրներու խանդավառութեան բարձր եռանդով:

«Արման Թօքաթեանի թենորը կը յաղթանակէ շնորհիւ իր բարձր ձայնանիշերու յենակային ուժին, որոնք տարօրինակօրէն յառաջացան մեղմօրէն քողարկուած ֆալսետոյով: Այս թենորը չի պատկանիր այն իտալացի թենորներուն՝ որոնք կ'արտա-

ծորեն փափուկ երգայնութիւններ. ընդհակառակը, իր մէջ կը թրթռայ մետաղը՝ թէեւ թանկարժէք մետաղը: Երբ արիայի ընթացքը կը հասնի հոգեզմայլ բարձրակէտի, ձայնը, կարելի է ըսել, վրայէն կը նետէ վերարկուն՝ իր ողջ շքեղութեամբ ու գեղեցկութեամբ իսկական արքայական պատկեր շնորհելու համար: Աւելին. այս հոյակապ գործիքը նուագողը արուեստագետ մըն է. դժբախտաբար մենք շատ լաւ գիտենք որ ամենայայտնի երգիչները յաճախ արուեստագետներ չեն, բայց Թօքաթեան թէ՛ երգիչ է եւ թէ արուեստագետ: Այսպէս, ան պէտք է կեանքի կոչէր ամենատարբեր զգացումներն ու հակադրութիւնները: Իր կրակոտ խառնուածքի համեստ ու անաչառ շարժուձեւով տեսանելի դարձուց ինչ որ լսողապէս ականջէն կը թափանցէր արիւնին մէջ, նոյնիսկ սիրտին: Այս թենորին առանձնայատկութիւնը, սակայն, ցոյց տուաւ նաեւ տարողութեան սահմանափակումները: Ստորին միջին ձայնամասէն դէպի վար, հնչիւնը միայն դժկամութեամբ կը միաձուլուի մեղմ պէլ քանթոյի կորագիծերուն հետ: Թերեւս այսպիսի թենորի մասնայատկութեան մէկ մասն է ապիկա: Յոյս ունինք՝ որ խնամելով միջին ձայնամասը, կարողանայ հարթել կոշտ եզրերը: Այս պարագային, Արման Թօքաթեան պիտի դասուի ներկայի անգերազանցելի թենորներու զագաթնային շարքը: Իսկ հանդիսատեսի աճող ոգեւորութեամբ ծափահարութիւնը մէկ պիսէն միւսը յուսալի նշան մըն էր: Թենորին կը նուագակցէր Leo Rosenek, որ աչքի զարկաւ իր նրբագեղութեամբ եւ փափուկ հպումով»¹⁶²:

ՊՈՆՕ (1932)

Հոկտեմբեր 4 կամ 5-ին մենահամերգ կու տայ Պոնոյի (Չեխովալովաքիա) մէջ, դաշնակի նուագակցութեամբ Leo Rosenek-ի:

Տեղի գերմաներէն *Volksfreund* լրագիրը կը գրէ.

«Մենք արդէն հանդիպած ենք Արման Թօքաթեանին, որ կը համարուի իր խաղընկերներու շրջանակին մէջ առանձնայատուկ դիրք գրաւած անձնաւորութիւն, երբ անցեալ տարի Պետական Թատրոնին մէջ երգեց *Carmen*-ի Don José-ի դերը: Դատելով այդ ժամանակուայ գեղարուեստական կարողութիւններէն, զինք չկրցանք դասել թենորներու առաջին շարքը: Անկէ ի վեր, երգիչին երգեցողական կարողութիւնները հազիւ թէ բարելաւուած ըլլան: Անուրանալիօրէն գեղեցիկ, ճկուն եւ հարազատ քնարական թենորի ձայնը ունի ո՛չ մեծ յատկանիշներ եւ ոչ ալ արտասովոր հնչիւնային որակ: Թօքաթ-

եանի ձայնը փայլք եւ փափկութիւն ձեռք կը բերէ միայն նկատելի եռանդի մղումով, եւ ան ալ միայն միջին ձայնամասին վերը, իսկ բարձր ձայնամասը բնականաբար կ'արձագանգէ նոյնիսկ աւելի դժուարութեամբ: Ստորին միջին եւ ցած ձայնամասերը քիչ մը տափակ են: Թօքաթեան կ'երգէ բնորոշ իտալական ոճով, այնպիսի կայտառ ոգեւորութեամբ եւ շարժումներով՝ որոնցմէ պէտք է հրաժարինք համերգային բեմին վրայ: Իրականութեան մէջ, յայտագիրը մասնաւորապէս հարուստ ու գրաւիչ չէր, եւ քանի մը օփերայի արիաներէ գատ, կը բովանդակէր իտալերէն եւ սպաներէն երգեր եւ երկու գերմաներէն երգ Brahms-էն: Հանդիսատեսը վայելեց քանի մը պիսեր: Դաշնակի վրայ Leo Rosenek իր պարտականութիւնները կատարեց խնամքով եւ իբրեւ արժանահաւատ ուղեկից, լիովին յարմարուելով երգիչի ձայնային առանձնայատկութիւններուն»¹⁶³:

ՆԱԽՈԹ (1932)

1932 Հոկտեմբեր 6՝ մենահամերգ Նախոթի (Չեխոսլովաքիա) մէջ (տես լուսանկարը, էջ 6)

Յայտագիր.

1. Mozart: *Così fan tutte*, 'Un' aura amorosa'
2. Dvořák: *Goin' Home*
3. Rachmaninov: *In the Silence of Night*
4. Rasbach: *Mountains*
5. Giordano: *Andrea Chénier*, Aria of 4th act
6. Bizet: *Les pêcheurs de perles*, Aria
7. Tosti: *L'ultima canzone*
8. Pennino: *Pecchè?*
9. Meyerbeer: *L'Africaine*, Aria

Դաշնակի նուագակցութիւն՝ Leo Rosenek:

ՆԻՒ ԵՈՐՔ (1932-1933)

1932 Հոկտեմբեր 18-ին, Île de France շքեղ շոգենաւով կը հասնի Նիւ Եորք, սկսելու համար իր 11-րդ եղանակը Մեթրոփոլիթընի հետ¹⁶⁴:

Բայց նախքան Մեթրոփոլիթընը, Հոկտեմբեր 24-ին կու տայ վերադարձի առաջին մենահամերգը Գալիֆորնիոյ Մոսեսթօ քաղաքի Բարձրագոյն Դպրոցի (High School) լսարանին մէջ¹⁶⁵:

Մեթրոփոլիթընի եղանակի առաջին ելոյթը կ'ունենայ 1932 Նոյեմբեր 30-ին՝ *Madama Butterfly*¹⁶⁶, վերջինը՝ 1933 Փետրուար 26, Gatti-Casazza-ի 25-ամեակի կալա-նուագահանդէսին¹⁶⁷:

Մարտին կրկին եկած է Վիեննա:

ՎԻԵՆՆԱ (1933)

Մարտ 30-ին կը հասնի Վիեննա: Այնտեղ են նաեւ կիներ ու երկու զաւակները¹⁶⁸:

Մամուլը կ'ողջունէ իր վերադարձը եւ կը խօսի հետը: Թօքաթեան կը պատմէ յետագայ ծրագիրները, կը գովէ Վիեննան: Թղթակիցը դիտել կու տայ՝ որ հակառակ նախկին խոստումներուն, Թօքաթեան չէ ստրկած գերմաներէն լեզուն եւ պիտի չկարենայ բեմին վրայ խաղալ գերմաներէն եւ գերմաներէնի թարգմանուած դերերգեր: Այս առիթով Թօքաթեան նկատողութեան կը յանձնէ՝ որ Մեթրոփոլիթընի մէջ օփերաները կը ներկայացուին իրենց բնագրային լեզուներով¹⁶⁹:

Վիեննայի Պետական Օփերային (Wiener Staatsoper) մէջ 1933 Ապրիլ - Մայիսին կը մասնակցի հինգ բեմադրութեան՝ չորս դերերգով.

ա. 2 Ապրիլ 1933, *Manon* (Le Chevalier des Grieux)¹⁷⁰:

բ. 4 Ապրիլ 1933, *Andrea Chénier* (Andrea Chénier)¹⁷¹:

գ. 9 Ապրիլ 1933, *Carmen* (Don José)¹⁷²:

դ. 12 Ապրիլ 1933, *Tosca* (Mario Cavaradossi)¹⁷³:

ե. 4 Մայիս 1933, *Tosca* (Mario Cavaradossi)¹⁷⁴:

Massenet-ի *Manon*-ի ներկայացումը կայացաւ լեփ-լեցուն սրահի առջեւ, կը տեղեկացնէ *Նիւ Եորք Թայմզ*ի թղթակիցը եւ կ'աւելցնէ.

«Ան արժանացաւ բուռն ծափահարութեան եւ ստիպուեցաւ երգել երկրորդ արարի սիրուած արիան»¹⁷⁵:

Ահաւասիկ աստրիական մամուլին արձագանգները.

Ostdeutsche Rundschau, 4 Ապրիլ 1933 (*Manon*)

«Թօքաթեան՝ որ յայտնի է շատ հաճելի բաներով, բաւական անյաջող երեկոյ մը ունեցաւ: Ան յաճախ կը բարձրացնէր հնչիւնը՝ յառաջացնելով բաւական անցանկալի տարահնչիւններ: Բայց կային նաեւ հիանալի պահեր, երբ երկու արուեստագէտները [Թօքաթեան եւ Lotte Lehmann] արժանացան անկեղծ ծափահարութիւններու»¹⁷⁶:

Reichspost, 4 Ապրիլ 1933 (*Manon*)

«Chevalier des Grieux՝ Կեօթէի անմահ վէպին քառասուն տարի նախորդած Werther-ը. ինչ որ ալ լիպրերթիսթները թողած ըլլան այս անբախտ հերոսէն, կը մնայ կրքոտ տիպար մը, ողբերգական յափշտակութեամբ համակուած: Արման Թօքաթեան ասկէ քիչ բան կը բացայայտէ սկիզբը: Զգուշաւոր, բայց նշանակալի ձայնային վարպետութեամբ,

MĚSTSKÁ DVORANA V NÁCHODĚ.

III. ČLENSKÝ KONCERT
KOMORNÍ HUDBY V NÁCHODĚ
Ve čtvrtek dne 6. října 1932

ARMAND TOKATYAN.
egyptský tenorista, člen Metropolitan
opery v New-Yorku.

POŘAD:

1. W. A. Mozart: Die zwei Maestri. (Arie z opery Così fan tutti.)
2. R. Dvořák: a) Česká Růže. (Česká píseň.)
b) S. Růžk. (Soubor): In the silence of night. (V tichosti noci.)
3. J. S. Bach: a) Minuetto. (Menuet.)
b) L. Giordano: Arie z opery Andrea Chénier. (IV. jednání.)

Přestávka

4. Georges Bizet: Arie z opery Věrná pastýřka.
5. a) Paolo Tosti: L'ultima canzone. (Poslední píseň.)
b) J. P. Paganini: Praelud. (Předhra.)
6. Giacomo Meyerbeer: Arie z opery Nabuccodonosor.

U KLAVIRU LEO ROSENEK.

Začátek písní v 7 hodin večer.
Členové Orchestru hudebního spolku se nepřijímají.
90 procent jednotlivých částí budou vloženy uvnitř.

Ceny míst: řada 1. a 2. řada Kč 15.—, 12.—, 8.—, 4.—, 2.—, 1.—, za stálou zvláštní a dětskou ležnici Kč 2.—, galerie Kč 2.—.
Předprodej vstupenek začne pětadvaceti. g. Anna Jiráková, "Hudebníci" přem. Kolářská ulice.
Kasovna: Křivá, Fr. Am. Pěší, Hudec Křivá, upří. Jan Bera, dělníci Křivý v Náchodě.

Armand Tokatyan narodil se v Alexandrii v Egyptě z. 1899 jeho otec byl lékař, jeho matka byla učitelka. Mládí jeho bylo v Egyptě, kde se učil na škole v Alexandrii. V roce 1921 odešel do Prahy, kde se učil na škole v Praze. V roce 1922 odešel do New Yorku, kde se učil na škole v New Yorku. V roce 1923 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1924 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1925 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1926 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1927 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1928 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1929 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1930 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1931 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1932 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1933 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1934 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1935 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1936 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1937 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1938 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1939 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1940 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1941 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1942 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1943 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1944 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1945 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1946 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1947 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1948 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1949 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1950 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1951 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1952 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1953 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1954 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1955 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1956 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1957 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1958 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1959 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1960 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1961 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1962 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1963 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1964 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1965 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1966 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1967 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1968 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1969 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1970 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1971 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1972 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1973 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1974 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1975 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1976 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1977 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1978 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1979 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1980 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1981 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1982 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1983 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1984 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1985 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1986 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1987 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1988 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1989 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1990 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1991 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1992 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1993 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1994 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1995 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1996 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1997 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1998 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 1999 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 2000 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 2001 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 2002 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 2003 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 2004 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 2005 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 2006 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 2007 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 2008 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 2009 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 2010 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 2011 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 2012 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 2013 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 2014 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 2015 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 2016 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 2017 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 2018 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 2019 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 2020 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 2021 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 2022 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 2023 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 2024 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě. V roce 2025 odešel do Náchoda, kde se učil na škole v Náchodě.

Նախոր քաղաքի մենահամերգի յայտագիրը, 6 Հոկտեմբեր 1932

ան աստիճանաբար կը բարձրանայ դէպի երկու գագաթնակետերը, ուր կը գործադրէ ողջ ուժը՝ եկեղեցիի տեսարանը իր մենախօսութեամբ ու սիրոյ զուգերգով, եւ աւարտական տեսարանը: Երրորդ արարն էր որ որոշեց իր զգալի յաջողութիւնը: Չայնային առումով կը պակսի փափկութիւնը՝ որ յաճախ իտալական դպրոցի քնարական թենորին կը դարձնէ այդքան գրաւիչ: Այսպէս, յոյգերը կը խօսին միայն այն ժամանակ՝ երբ կը ստիպէ ուժային ներդրումի ջանքը: Այս ստիպումը երբեմն նաեւ պատճառ կը հանդիսանայ հնչիւնի բարձրացումին»¹⁷⁷:

Grazer Volksblatt, 27 Ապրիլ 1933 (*Carmen*)

«Լիարին *Carmen*-ի [Rosette Anday, Հ.Ա.] քով, Թօքսթեանի *José*-ն պակաս նշանակալից թուաց: Բայց եւ այնպէս, թենորը կրնայ պարծենալ նրբագեղ

ռոմանթիքական ձայնային մշակոյթի բոլոր առաւելութիւններով: Չայնը շատ ծաւալուն չէ, բայց կը լուսարձակէ հաճելի հնչիւնային ճառագայթներ եւ գրաւիչ բան մը ունի իր սահուն բարձր ձայնամասին մէջ: Չուտ քնարականի յուզական տարողութիւնը կը հանդիսանայ այս ձայնի նուաճողական սահմանը, հետեւաբար ձայնական առումով լաւագոյնը հնչեցին Micaëla-ի զուգերգը եւ ծաղիկի արիան. ձայնը այլեւս անկարող է յաղթահարել երրորդ արարի տրամաթիքական վերելքը եւ չորրորդ արարի ողբերգական գագաթնակետը: Թօքսթեան երգեց բնագրային ֆրանսերէն լեզուով»¹⁷⁸:

Tagblatt, 28 Ապրիլ 1933 (*Carmen*)

«Արման Թօքսթեան *Don José*-ին հաղորդեց աւելի շատ մամայի տղու յատկանիշներ քան կրքոտ, խիստ զգայացունց տղամարդու: Նոյնիսկ

վերջին տեսարանին մեջ աւելի հրապուրուած էր կանացի եւ ճակատագրական յուսահատութեամբ քան մղուած առնական վճռականութեամբ եւ ճակատագրական սիրոյ համարձակ խոստովանութեամբ: Չայնապէս եւս (Թօքաթեան դերը կատարեց ֆրանսերէն) ընդգծումը հերոսական շեշտադրութեան վրայ չէր այլ բացառապէս քնարական անցքերու, ուր երգիչը կրցաւ անձնատուր ըլլալ վաւաշոտ քաղցրաձայնութեան: Ուրեմն, երգիչին ուժն ու իւրայատկութիւնը կը գտնուին իր հնչիւնի քաղցրութեան մէջ»¹⁷⁹:

Երբ տուած էր առաջին երեք ներկայացումները (2, 4 եւ 9 Ապրիլ), Վիեննայի հայ թղթակիցը կ'ոգեւորուի.

«Շաբթուան մը ընթացքին Պ. Թոգաթեան երեք անգամ թնդացուց Վիեննայի օփերան իր գրաւիչ եւ *ալա* Գարուգօ ձայնով: Այս գիշեր ալ պիտի երգէ *Թօքաթեան: Անտրէա Շէնիէ* երգած օրը, Վիեննայի անթելը ամբողջ աշխարհին հաղորդեց: Իսկ հետեւեալ առաւօտ հայ երգիչը 13 զանազան քաղաքներու օփերայի վարիչներէ եւ համակիրներէ հեռագիրներ ստացաւ, որով իրենց սքանչացումը եւ շնորհաւորութիւնը կը յայտնէին: Յետոյ, ինչպէս առջի անգամներուն, բոլոր լրագիրները դրուատալից տողեր նուիրեցին: *Նոյէ Տրայէ Փրէսսէն* որ շատ ժլատ է արուեստագէտներուն ներքող հիւսելու մասին, հայ երգիչին իսկական եւ անուրանալի կարողութեան առջեւ գլուխ ծռելով՝ ի մէջ այլոց գրեց.

«Այս տաղանդաւոր երգիչը անչափ դիւրութեամբ կ'երգէ բեմին վրայ որ կարծես թէ երգողը ինքը չէ»:

«Պ. Թոգաթեան այլեւս Վիեննացիներուն սիրած թէնօրն է: Իսկ հայու մը համար մեծ երջանկութիւն մըն է՝ ներկայ գտնուիլ եւ ականջով լսել Վիեննայի պէս երաժշտասէր հասարակութեան *պիստեր* եւ խլացուցիչ ծափերը: Հապա Օփերայէն ելլելու անհրաժեշտ էր արդէն բեմի դրան առջեւ հարիւրաւոր անձերէ բաղկացած երկսեռ բազմութիւն մը ժամերով կը սպասէ, անկէ ստորագրութիւն մը խնդրելու եւ ապա «Հօխ Թոգաթեան» պոռալու համար»¹⁸⁰:

Անմիջապէս կ'ուղեւորուի Փրակա:

ՓՐԱԿԱ (1933)

Փրակայի Ազգային Թատրոնին (Národné divadlo) մէջ հանդէս կու գայ երկու բեմադրութեան մէջ.

ա. 9 Մայիս 1933, *Carmen* (Don José)¹⁸¹:

բ. 11 Մայիս 1933, *Rigoletto* (Il Duca di Mantova)¹⁸²:

Գեղամ Շողակաթ, Փարիզի *Յառաջին* յատուկ դրկած երկար թղթակցութեան մէջ կը նկարագրէ եւ կը վաւերագրէ եղելութիւնը.

«1931-ին մեծ յաջողութիւն եւ ընդունելութիւն գտնելէ ետք Նիւ Եորք անցնող հայ երգիչին հոս երեւումն անակնկալ եղաւ՝ որովհետեւ մինչեւ գալը՝ ոչ մէկ փրոփականտ կատարուած էր: Հայերս՝ ամէն մէկս իր մէջ կծկուած, իրարմէ վախն ի վախ ապրող, ոչ իսկ կը գիտնայինք անոր երգելը՝ եթէ թերթերը թատրոնի յայտագիրներուն մէջ մասնաւոր տառերով տպած չըլլային հայ հիւրին անունը:

«Հակառակ փրոփականտի պակասին, իր երկու ներկայացումներուն ալ՝ *Քարմէն* (9 մայիս), *Ռիկոլէթթօ* (11 մայիս), թատրոնը ամբողջովին լեցուած էր, ամէնէն առաջինէն մինչեւ ամէնէն յետին տեղը ծախուած: *Քարմէնի* ամբողջութիւնը համապատասխան չէր մեծ թենոռին: Ինքն էր որ պահեց ամբողջ խաղը: Տասնըհինգ թերթեր միաժամանակ, մէջը նաեւ երկու թերթեր որ կը սիրեն կճել Հայերը, բոլորն ալ միացան վեր հանելու հայ թենոռին անուրանալի արժանիքները: *Ռիկոլէթթօյի* ամբողջ կազմը ու դերերու բաշխումը աւելի համապատասխան՝ ու յաջողութիւնն աւելի մեծ եղաւ: *Քարմէնի* ատեն աւելի քան 35 անգամ ծափերու տարափը գայն դուրս կանչեց: *Ռիկոլէթթօյի* մէջ 40 անգամն ալ անցաւ:

«Անկարելի է թարգմանել ու տեղ տալ բոլոր թերթերու գնահատականներուն:

«*Նարոտնի փոլիթիքա*, *Նարոտնի լիսթի*, *Չեսքէ Սլովօ*, *Աւզէթ*, *Քոլէտնի լիսթ*, - գլխաւորներն յիշած ըլլալու համար, ամէն մէկ ներկայացումի առթիւ առանձին տեղեկաբերումով՝ դրուատեցին հայ արուեստագէտին մասնայատուկ գիծերը: Երաժշտական բաժնի բոլոր տեղեկաբերներն ալ վեր կը հանեն անոր ձայնին մետաղային մաքրութիւնն, տաք շունչը (timbre), երգի արհեստագիտութեան երաժշտական կատարելութեան՝ զգացումով ալ օծուն ըլլալու հագուագիտ արժանիքը: Ուրիշներ կ'անդրադառնան հիացումով իր խաղի աննման բնականութեան: Այս բնականութիւնը կը նկատեն առաւելութիւն մը՝ որ, միացած Արեւելքցիի իր խառնուածքին, պիտի տանի արուեստագէտը աւելի եւ աւելի մեծ յաջողութեանց՝ որոնց գայն լիովին արժանի կը գտնեն:

«Մեզի համար դաստիարակիչ բան մը ունի *Նարոտնի լիսթի* մեծ օրաթերթին դատաստանը, ուր գնահատումի նիւթ եղած է Թոգաթեան՝ միաժամանակ քաղաքս իբր հիւր երգող Լեհաստանցի (հրեայ) Քիփուրայի հետ զուգակշիռով մը:

«Թերթը Լեհաստանցի երգիչը կը գտնէ ոչինչով առանձնապէս ուշագրաւ, մինչ Թոքաթեան անուրանալի արժանիքի տէր: Բայց, վեր կը հանէ կէտ մը. - Քիփուրա որովհետեւ երգած է շարժանկարներու մէջ՝ աւելի շատ ժողովրդականութիւն ունի: Թոքաթեան տակաւին շարժանկարի անցեալ չունի՝ ու դասական-իտալական դպրոցին ազնուականութիւնը պահել կ'ուզէ թերեւս: Նաեւ անտեսել պէտք չէ այն կէտը որ Հրեաները ուր ալ ըլլան՝ գիտեն ոչինչէն խանդավառութիւն ստեղծել ու պանծացնել իրենց արժէքները: Իսկ մե՞նք:

«Եթէ չըլլար անհատի մը՝ հոսկէ անցնող ուսանողներու բենիամինը սեպուելիք երիտասարդի մը գոհաբերող, պատրաստակամ վազվզուքը՝ ոչ իսկ երկուքէ աւելի Հայեր պիտի վայելէին ծաղիկներու տարափը, ոչ ալ կարելի եղած պիտի ըլլար մատուցումը՝ համեստ այլ սրտաքուխ փունջերու՝ երկու անգամին ալ, իբրեւ յարգանքի նշան քանի մը բաբախուն սիրտերու, ու նաեւ ոչ ալ հեռացուած պիտի ըլլար սովորական կենցաղավարութեան ամօթը՝ երբ փունջերով պսակուած տեղացի դերասաններու քովն ի վեր այս հիւր երգիչն առանց փունջի դուրս գար ազգ. Օփերայի շէնքէն:

«Չեխերէն թերթերուն հետ, երկու գերմաներէն թերթեր ալ՝ *Փրակը փրէսէ* եւ *Փրակը թակալաթ* վեր հանեցին արժէքն հայ երգիչին: Առաջինը նոյն իսկ դիտել տուած էր, որ նկատի ունենալով պաղաճութիւնն հիւր թենոռին՝ աւելի քան անսպասելի էր այս արդիւնքը:

«Կարելի է ըսել թէ ոչ մէկ ատեն ու ոչ մէկ առիթով Չեխոսլովաքիոյ երկու լեզուէ ու ամէն հոսանքի պատկանող բոլոր կարեւոր թերթերն այսպէս միացած էին հայ անհատի մը մասին այսպիսի միաձայն գնահատութիւն գրելու»¹⁶³:

«Նամանաւանդ *Ռիկօլէթթի* մէջ մեր հայրենակիցը շատ մեծ յաջողութիւն ձեռք բերաւ եւ սիրուն ծաղիկներ ստացաւ հայ գաղութէն եւ չեխ հիացողներէն», կը շեշտէ ուրիշ հայ մը՝ Փրակացի անունով¹⁶⁴:

(Շար. 7)

Հ. ԱԻԱԳԵԱՆ

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

160. *Tagblatt*, 29. September 1932, s. 4.
161. Dr. N. L., 'Armand Tokatyan: Lieder- und Arienabend im Stephaniensaal', *Tagblatt*, 29. September 1932, s. 13.

162. 'Armand Tokatyan - Lieder- und Arienabend', *Grazer Volksblatt*, 30. September 1932, p. 5.

163. 'Konzert Armand Tokatyan.' *Volksfreund*, 6 Oktober 1932, s. 6.

164. 'Tokatyan Back for Opera Season,' *The New York Times*, 19 October 1932, p. 22.

165. 'Armand Tokatyan, Armenian Tenor, will Present Concert', *Modesto News-Herald*, 20-21 October 1932, p. 5.

166. *Metopera Database*, <https://archives.metopera.org/MetOperaSearch/record.jsp?dokey=0366417>

167. *Metopera Database*, <https://archives.metopera.org/MetOperaSearch/record.jsp?dokey=0366540>

168. 'Armand Tokatyan ist nach Wien übersiedelt', *Wiener Allgemeine Zeitung*, 31. März 1933, s. 5.

169. Անդ, էջ 5:

170. *Spielplanarchiv*, <https://archiv.wiener-staatsoper.at/performances/61898>

171. *Spielplanarchiv*, <https://archiv.wiener-staatsoper.at/performances/20559>

172. *Spielplanarchiv*, <https://archiv.wiener-staatsoper.at/performances/25859>

173. *Spielplanarchiv*, <https://archiv.wiener-staatsoper.at/performances/34291>

174. *Spielplanarchiv*, <https://archiv.wiener-staatsoper.at/performances/34293>

175. 'Tokatyan Scores at Vienna Opera,' *The New York Times*, 5 April 1933, p. 22.

176. 'Kunst und Bühne', *Ostdeutsche Rundschau*, 4. April 1933, s. 7.

177. 'Manon mit Tokatyan und Lotte Lehmann in der Staatsoper', *Reichspost*, 4. April 1933, s. 8.

178. 'Carmen', *Grazer Volksblatt*, 27. April 1933, s. 12.

179. 'Carmen', *Tagblatt*, 28. April 1933, s. 9.

180. «Ա. Թոքաթեանի նոր յաղթանակը Վիեննայի մէջ», *Հայրենիք*, 11 Մայիս 1933, 35-րդ տարի, թիւ 6390, էջ 3:

181. *Národní divadlo*, <https://archiv.narodni-divadlo.cz/predstaveni/41788>

182. *Národní divadlo*, <https://archiv.narodni-divadlo.cz/predstaveni/41791>

183. Գեղամ Շողակաթ, «Փրական կը փառաբանէ հայ երգիչ մը որ ունի միջազգային տարողութիւն», *Յաւաջ*, 23 Մայիս 1933, 9-րդ տարի, թիւ 2195, էջ 2:

184. Փրակացի, «Արման Թոքաթեանի յաղթանակը Փրակայի մէջ», *Արեւիք*, 21 Մայիս 1933, Բ. տարի, թիւ 568, էջ 2:

ՀԱՅՈՑ/ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԴԱՍԱԳԻՐՔ

Գ.-ին (2023) կը յաջորդէ երկրորդը՝ Սմբատ Յովհաննիսեան, Ալա Խառատեան եւ Զարուհի Յակոբեան, *Հայոց պատմութիւն 8*, դասագիրք հանրակրթական դպրոցի համար, Երեւան, Մասնակցային դպրոց, 2024: Զանց պիտի առնեն:

Եւ ահաւասիկ, 2024 Յունուարին, երկիրի վարչապետը եւ ԿԳՄՍ նախարարութիւնը փոխհամաձայնութեամբ առաջ կը նետեն առարկայի անուանումին փոփոխութիւն, *Հայոց պատմութեան փոխաբէն՝ Հայաստանի պատմութիւն*, թէն յստակօրէն կը յայտարարեն՝ որ անուանումը ոչ մէկ ազդեցութիւն պիտի ունենայ բովանդակութեան վրայ: Եւ դարձեալ յարձակում՝ նոր անունին դէմ: Կարծիքս: Գրուածը Հայաստանի պատմութիւնն է: Հայոց-հայերու պատմութիւնն ալ ճիշդ կրնայ նկատուիլ: Բայց աշխարհագրական առումով ներկայացուածը Հայաստանի պատմութիւնն է, եւ այդպէս եղած է Խորենացիէն ի վեր: Հիմա ունինք Սփիւռք բառ-եզրոյթը: Այդ պատմութեան մէջ չկայ Սփիւռքը: Եւ եթէ կայ, ինչպէս Ի. դարուն յատկացուած ստորեւ քննարկուելիք դասագիրքերուն մէջ, ան մասնաւոր ու մասնակի գլուխ մըն է, չի ներկայացներ բուն նիւթը: 5-12-րդ դասարանի պատմութեան դասագիրքերը՝ որոնք կ'երկարին նախապատմական շրջանէն մինչեւ մեր օրերը, իբրեւ հիմնական կորիզ ունին Հայաստանը:

Հայաստանի պատմութիւն խորագիրով առաջին դասագիրքը լոյս կը տեսնէ վերջերս, որ կը բովանդակէ Ի. դարը: Վերը կատարած նոյն սկզբունքովս, զայն համեմատութեան պիտի դնեմ հին դասագիրքերու հետ: Երկու շրջանի համեմատելի դասագիրքերն են.

1. Աշոտ Մելքոնեան, Արամ Սիմոնեան, Արամ Նազարեան եւ Յակոբ Մուրադեան, *Հայոց պատմութիւն*, 8-րդ դասարան, Երեւան, Զանգակ Հրատարակչութիւն, 2013 (յետայսու՝ Դ.), որ կը բովանդակէ ԺԵ. դարու երկրորդ կէսէն մինչեւ 1918 թուական: Տուեալ նիւթիս համար ինծի կը հետաքրքրէ Ի. դարու սկիզբի բաժինը:

Նոյնի ժամանակագրական շարունակութիւնը՝ Էդիկ Գեորգեան, Կարէն Խաչատրեան եւ Ամատունի Վիրաբեան, *Հայոց պատմութիւն*, 9-րդ դասարան, խմբագիրներ Աշոտ Մելքոնեան, Արամ Սիմոնեան եւ Արամ Նազարեան, Երեւան, Զանգակ Հրատարակչութիւն, 2014 (յետայսու՝ Ե.), որ կը բովանդակէ 1918-էն մինչեւ հրատարակութեան թուականը:

2. Գեորգ Կէտոյեան, Վահագն Յակոբեան, Նժդէհ Յովսէփեան, Հրաժին Վարդանեան, Ալա Խառատեան, Տաթևիկ Համբարձումեան եւ Աղասի Թա-

դեոսեան, *Հայաստանի պատմութիւն*, 9-րդ դասարան, Երեւան, Մասնակցային դպրոց, 2025 (յետայսու՝ Զ.), որ կը բովանդակէ Ի. դարու սկիզբէն մինչեւ մեր օրերը:

Պատմական ճշմարտութիւններ

Զ.-ն (2025) (էջ 3) կը սկսի բացատրելով պատմական ճշմարտութիւններու (յոգնակի) անխուսափելիութիւնը՝ «Պատմութեան ձեւաւորումը, ինչո՞ւ տարբերել փաստերը մեկնաբանութիւններից» խորագիրին տակ.

«Կը ցանկանայինք, որ ուշադրութիւն դարձնէ պատմութեան վերաբերեալ մեր պատկերացումների ձեւաւորման հարցին: Երբ մենք կարդում ենք պատմական դէպքերի մասին, յաճախ հարցնում ենք, թէ արդեօք դրանք ճիշդ այնպէս են պատահել: Երբ տանը հեռուստացոյց եւ դիտում, նկատած կը լինես, որ տարբեր ալիքներ նոյն լուրը տարբեր ձեւով են պատմում: Եւ հարց է առաջանում՝ որն է ճշմարտութիւնը: Իրականութիւնն աւելի բարդ է, քան որեւէ մէկի պատմածը:

«Նոյնը տեղի է ունենում պատմութեան մէջ: Կան որոշ անվիճելի փաստեր (օրինակ) - օրինակ թէ երբ է տեղի ունեցել որեւէ ճակատամարտ կամ կնքուել պայմանագիր: Սակայն այդ իրադարձութիւնների պատճառների, հետեւանքների եւ նշանակութեան մասին կարող են լինել տարբեր կարծիքներ (սուբիեկտիւ): Այսպիսով՝ նոյն պատմական դէպքը կարող է լինել տարբեր լոյսի ներքոյ ներկայացուել՝ կախուած այն բանից, թէ *ով* է պատմում, *ինչ* է պատմում, *ինչու* է պատմում, *ինչպէս* է պատմում, *երբ* է պատմում, *որտեղ* է պատմում եւ *ու՞մ համար* է պատմում: Հէնց այս պատճառով էլ կարելոք է սովորել քննադատաբար մտածել եւ վերլուծել տեղեկութիւնը հաշտի առնելով բոլոր հնարաւոր տեսանկիւնները»:

Բնականաբար, Դ.-Ե.-ին (2013, 2014) մէջ ճշմարտութիւններու մասին խօսք չկայ, ոչ ալ շարադրանքը կը յուշէ նման մօտեցում:

(Շեղուելով առարկայէն, բայց միշտ մնալով նիւթի բովանդակութեան մէջ, կ'ուզեմ լեզուական վերլուծ մը կատարել: 2016-ին կը նշէի արեւմտահայերէն լեզուի ուղղագրութեան եւ տողադարձի տարբեր գործածութիւնները, օրինակ՝ *երբեք* եւ *երբեք, բեմա-դրրիչ* եւ *բեմա-դրիչ*: Կ'ըսէի որ բոլորն ալ ճիշդ են («Խոհեր», *Ջահակիր*, թիւ 1760-1761): Խնդիրը այն է՝ որ այս կամ այն ձեւի կողմնակիցները միշտ պնդած են իրենց գիտցածի անառարկելի ճշդութիւնը, կտրականապէս մերժելով միւսը: Թող պայքարին իրենց միջեւ՝ իրենց գործն է: Բայց երբ

կարգը կու գայ դպրոցին, անձնական յամառությունը կ'ըլլայ վնասաբեր: Օրինակ, աշակերտը Ա. դասարանին մէջ կրնայ սորվիլ «երբեք», իսկ Զ. դասարանին մէջ, ուրիշ ուսուցիչի մը կողմէ՝ «երբեք», եւ երկրորդ ուսուցիչը իր վարկածը հիմնաւորելու համար աշակերտին առջեւ պիտի դրժէ առաջինին վարկածը: Մինչդեռ երկու ուսուցիչներն ալ ճիշդ են: Ասիկա անկասկած պիտի ազդէ աշակերտի գիտակցութեան եւ յիշողութեան վրայ: Միակ տուժողը պիտի ըլլայ աշակերտը՝ երկու ուսուցիչներու անհամատեղելիութեան պատճառով: Եւ քանի որ երկու ձեւերն ալ ճիշդ են, շատ աւելի լաւ կ'ըլլայ ի սկզբանէ աշակերտին ըսել որ կայ երկու ձեւ, երկուքն ալ ճիշդ են, եւ աշակերտին թողել ընտրությունը՝ ըստ իր նախասիրութեան (դպրոցի մէջ եւ ըբ աշակերտին արտօնուած է նախասիրություն ունենալ): Մէկ կողմէ՝ աշակերտին միտքը հեռու պահած կ'ըլլանք խառնաշփոթութենէ, միւս կողմէ՝ անոր մէջ զարգացուցած կ'ըլլանք բազմակեցութեան հասկացողությունը: Այս գաղափարը՝ զոր արտայայտած էի յիշեալ յօդուածիս մէջ, արժանացաւ շատ ուժեղ վիրաւորանքի իմ հասցէիս: Ըսի՝ պատասխանացէք զրաւոր: Ըսին՝ արժանի չէ պատասխանի: Եւ հարցը մնաց, եւ պիտի մնայ, չլուծուած ամբողջ Սփիւռքի դպրոցներուն մակարդակով: Անմիջապէս ըսեմ, որ արեւմտահայերէնին մէջ եղած քերականական-ուղղագրական տարբերություններուն միաւորումը ցնորք մըն է, քանի որ, ի տարբերություն արեւելահայերէնին, ան չունի մէկ կեդրոնական-պետական միաւորում որպէսզի ենթարկուի որոշումներու եւ վճիռներու: Մէկ տեղ մը որոշուածը անկարելի է գործադրել ուրիշ տեղ: Կը մնայ այդ անկարելիությունը դարձնել կարելի՝ ընդունելով լեզուական բազմազանությունը եւ բազմակեցությունը, ընդունելով ճշմարտությունները՝ փոխանակ ճշմարտութեան: Այլապէս պիտի շարունակենք փոխադարձ քննադատությունները եւ հանգիստ զգանք այդ քննադատություններուն մէջ: Այս յոգնակի ճշմարտություններուն մասին է որ կը խօսի Զ.-ն (2025)՝ պատմական հենքի վրայ):

Ցեղասպանություն

Ցեղասպանություն (աւելի շատ) եւ Մեծ Եղեռն (աւելի քիչ) եզրոյթներու համատեղ գործածութեամբ, Դ.-ն (2013) (էջ 122 -128) եւ Զ.-ն (2025) (էջ 24-31) կու տան հայոց ցեղասպանութեան պատմականը, բառապաշարի ոչ այնքան մեծ տարբերութեամբ:

Դ.-ն (2013), ինչպէս տարածուած եւ սիրուած է, ցեղը ինքնանպատակօրէն վերացնելու գաղափարը կ'արծարծէ:

Զ.-ն (2025) նրբօրէն կ'աւելցնէ երկու շատ կարեւոր հիմնապատճառներ: Առաջինը ԺԹ. դարուն ձեւաւորուած ազգային պետութեան հասկացո-

ղությունն է (էջ 26).

«Երիտթուրքական իշխանությունները ցանկանում էին ստեղծել ազգային-թուրքական պետություն: Այս հանգամանքը պէտք է լինէր Օսմանեան կայսրութեան քայքայումը կասեցնող, յետագայ հօգրացումը եւ ընդարձակումը ապահովող հիմքը: Ազգային պետութեան ճանապարհին խոչընդոտ էին հայերը, որոնց պատմական տարածքների վրայ նաեւ պէտք է ձեւաւորուէր այդ պետությունը»:

Երկրորդը՝ տնտեսական գործոնն է.

«Հայերի բնաջնջման ցանկութեան մէջ կարեւոր դեր ունէր տնտեսական գործօնը: Օսմանեան կայսրութիւնում տնտեսական կեանքի հիմնական դերակատարները յոյներն ու հայերն էին: Այդ հանգամանքը անթոյլատրելի էր ազգային պետությունում: Թուրքերը դժկամութեամբ էին նայում ձեռներէց եւ աշխատասէր հայ ժողովրդին: Հայերից ազատուելով՝ ցանկանում էին տէր դառնալ նրանց ունեցուածքին եւ ձերբագատուել մրցակցությունից»:

Տնտեսական կողմը տակաւին կարելի է ընդարձակել, մտցնելով յատկապէս քարիւղի միջազգային ընկերություններուն ծրագիրը խողովակ կառուցելու պատմական Հայաստանի տարածքով, որով ցեղասպանությունը կը մտնէր միջազգային ոլորտ:

Ինչեւէ: Այս կէտերը կը ներկայացնեն հայոց ցեղասպանութեան քննութեաբը: Միաժամանակ, անոնց չեն վերացներ ցեղի գործօնը: Իշխանական վերնախաւը՝ վերոյիշեալ ազգային պետութեան եւ տնտեսական նպատակները իրականացնելու համար պէտք ունէր ցեղային գործօնին, զանգուածը մասնակից դարձնելու բնաջնջումի գործողութեան: Թուրք զանգուածը զինուորագրելու լաւագոյն միջոցն էր ցեղային թշնամութեան սերմանումը՝ որ դիւրին բան մըն էր:

Զարմանալիօրէն, հայ հիմնահոսանքային բացառապաշտները կը խուսափին քննութեաբներէն, սխալօրէն ենթադրելով՝ որ ցեղասպանութեան հերքումի կամ ոճրագործութեան թերեւացումի ճանապարհ մըն է անիկա, թիրաբար կարծելով որ այսպիսով յանցաւորութեան տեղափոխություն տեղի ունեցած կ'ըլլայ թուրքէն դէպի ուրիշը կամ ուրիշ բան: Մտաւոր սահմանափակությունն է ասիկա, քանի որ պատճառներու եւ քննութեաբներու մեկնաբանութեամբ ցեղասպանությունը ոչ միայն չի նսեմանար, այլ ընդհակառակը, նոր իմաստ ընդունելով, կը դառնայ աւելի վաւերական ու համոզիչ:

Մայիս 28

Ե.-ը (2014) եւ Զ.-ն (2025) գրեթէ միանշանակ են Հայաստանի առաջին հանրապետութեան պատմագրութեան եւ գնահատութեան մէջ, անոր արժէքի եւ դիմակայած դժուարություններուն նկատմամբ:

Շատ մօտ են նաեւ երկուքի Խորհրդային Միութեան պատմագրությունները եւ օգտագործուած

բառապաշարը:

Կան փոքր տարբերություններ՝ որոնք կրնան աննկատ անցնիլ: Այդ փոքրերեն մեկն է նոյնիսքը Մայիս 28 թուականը:

Ե.-ը (2014) (էջ 6-7) կը ճանչնայ միայն Մայիս 28 թուականը.

«Հայաստանի անկախութեան հարցը մայիսի 28-ին Թիֆլիսում քննարկուեց Հայոց կենտրոնական ազգային խորհրդում: Այդ օրը պատասխան էր տրուելու Բաթումում Թուրքիայի կողմից Հայաստանին ներկայացուած վերջնագրին: Հայոց ազգային խորհուրդը վճռեց հռչակել Հայաստանի անկախութիւնը: Արդէն որպէս անկախ պետութիւն՝ Հայաստանը պատուիրակութիւն ուղարկեց Բաթում՝ թուրքերի հետ հաշտութեան պայմանագիր կնքելու համար:

«Այսպիսով՝ Հայաստանի Հանրապետութեան հռչակման օրը՝ մայիսի 28-ը, մտաւ ազգային տօնացոյցի մէջ, եւ ամենակարեւորը՝ վերականգնուեց անկախ պետականութիւնը»:

Զ.-ն (2025) (էջ 46) կ'աւելցնէ նաեւ Մայիս 30 թուականը, որուն մասին շատեր կը խուսափին արտայայտուիլ.

«Թէեւ հայոց պետութեան վերականգնման մասին Ն. Ադրալեանի հեղինակած յայտարարութիւնը հրապարակուած է մայիսի 30-ին, աւանդաբար Հայաստանի Հանրապետութեան հռչակման օրը համարուում մայիսի 28-ը, քանի որ պետութեան վերստեղծման վերաբերեալ վճռական որոշումները կայացուել են այդ օրը: Արդէն մայիսի 30-ի յայտարարութեան մէջ Հայոց ազգային խորհուրդը իրեն հռչակում է հայկական գաւառների նկատմամբ գերագոյն եւ միակ իշխանութիւն»:

Այսինքն, պաշտօնական հռչակում՝ Մայիս 30, աւանդական հռչակում՝ Մայիս 28:

Մայիս 28 թէ 30 ոչ մէկ բան կը փոխէ առաջին հանրապետութեան բովանդակութեան մէջ, ոչ ալ անոր նկատմամբ վերաբերմունքը կրնայ շեղել, այլ պարզապէս պատիւի հարց մը կայ այստեղ, քանի որ Մայիս 26-ին Վրաստան հռչակեց իր անկախութիւնը, Մայիս 27-ին՝ Ազրբայէջան, հետեւաբար Մայիս 30-ը քիչ մը ուշ կարելի է նկատել: Իսկ հայերը պէտք չէ ուշանան:

Ղարաբաղեան հարց

Ե.-ը (2014) գրուած է Ղարաբաղեան հարցի յաղթական երթի գագաթնակէտային ժամանակ երբ կ'ապրէինք յաւերժ յաղթանակի արբունքով, երբ քիչ մը աւելի մեղմ մտածողը կը դառնար դաւաճան:

Ե.-ը (2014) եւ Զ.-ն (2025) կը ներկայացնեն Ղարաբաղի յաղթանակներուն պատմութիւնը, անկախութեան հանրաքունէն, Շուշիի ազատագրումը, հրադադարը, տեղական իշխանութեան եւ իշխանական մարմիններուն ձեւաւորումը,

գոհուած հերոսները:

Ե.-ը (2014) (էջ 167-168) կը նշէ՝ որ Արցախեան հիմնահարցը կը միջազգայնացուի: Կը թուէ միջազգայնացումին օրինակները: 1993-ին ՄԱԿ-ը ընդունել է Լեռնային Ղարաբաղի խնդիրով երեք բանաձեւ (չի նշեր՝ որ այդ բանաձեւերուն մէջ Ղարաբաղը արձանագրուած էր իբրեւ ինքնավար տարածք Ազրբայէջանի մէջ): 1992-էն ի վեր ԵԱՀԿ բաւական աշխոյժ գործունէութիւն ծաւալել է հարցը բանակցային ճանապարհով լուծելու համար: ԵԱՀԿ ձեւաչափով ստեղծուել է ԵԱՀԿ Մինսքի Խումբը: Կ'եզրակացնէ (էջ 168).

«Թէ՛ ՀՀ-ն եւ թէ՛ ԼՂՀ-ն կողմ են հիմնահարցի խաղաղ կարգաւորմանը, միջազգային իրաւունքի նորմերի պահպանմանը եւ պատմական արդարութեան վերականգնմանը, ինչը չի կարելի ասել Ադրբեյջանի վերաբերեալ: Առ այսօր ուղիներ են որոնուում Արցախեան հիմնահարցի լուծման ուղղութեամբ»:

Ինչ որ քողարկուած է Ե.-ի (2014) մօտ, կը քողարկուէ Զ.-ն (2025):

Նշելով 1991 Մեպտեմբեր 2-ի ԼՀՂ-ի հռչակումը, 1991 Դեկտեմբեր 10-ի հանրաքունէն եւ պաշտօնական անկախութեան հարցը եւ այստեղ ալ կանգ առնելով, Ե.-ը (2014) (էջ 162) աշակերտին վրայ այն տպաւորութիւնը թողած կ'ըլլայ՝ որ խօսքը լիանկախ պետութեան մասին է: Նոյն դէպքերը, նոյն կարեւորութեամբ կը նշէ նաեւ Զ.-ն (2025) (էջ 132), մէկ յաւելեալ շեշտադրութեամբ՝ կատարուածը անուանելով փաստական [տէ ֆաքթօ] անկախութիւն: Այստեղ արդէն շատ բան կը փոխուի:

Ե.-ը (2014) կը թուէ հարցի միջազգայնացումի իր տեսակետը: Զ.-ն (2025) (էջ 133) մէկ նախադասութեամբ կը բացատրէ այդ միջազգայինի էութիւնը. «ԼՂՀ-ն միջազգայնօրէն չճանաչուած պետութիւն էր», եւ կը փաստագրէ.

«Նրա անկախութիւնը փոխադարձաբար ճանաչել էին միայն միջազգայնօրէն չճանաչուած Հարաւային Օսեթիան, Աբխազիան ու Մերձդնեստրի Հանրապետութիւնը:

«ԼՂՀ անկախութիւնը ճանաչել էին եւրոպական երկրների, ԱՄՆ-ի մի շարք քաղաքներ, նահանգներ: ԼՂՀ-ն մշտական ներկայացուցչութիւններ ունէր ՀՀ-ում, ԱՄՆ-ում, Ռուսաստանում, Ֆրանսիայում, Աւստրալիայում, Մերձատր Արեւելքի երկրներում»:

Պիտի հասկնալ՝ որ Ղարաբաղի հարցը շատ լուրջ ու խնդրայարոյց էր միջազգային մակարդակով. միջազգայնօրէն պաշտօնապէս չճանաչուած երկիր փաստացի, այլ ոչ իրաւական (տէ իւրէ), անկախութեամբ: Մինչդէռ Ե.-ը (2014), ինչպէս տեսանք, ՄԻԱԿ խոչընդոտողը կը տեսնէր Ազրբայէջանը:

(Շար. 3)
Հ. ԱԻԱԳԵԱՆ

ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹԻՒՆ

ԵՍ ՀԱՐՅ ԵՄ, ԹԷ ԻՏԱԼԱՑԻ

Ճորճիո Ակամպեն

Յարաբերություններս Հայաստանի հետ, մասնատրապես՝ հայերեն լեզուի, ունին թե՛ մտերիմ եւ թե՛ առասպելական ինչ-որ բան: Շատ տարիներ առաջ, բանասեր Ճանֆրանքո Քոնթինի ինծի ըսաւ՝ որ Ակամպեն ազգանունը անկասկած հայկական ծագում ունի: Հայկական Ականպէեան [Ագանբէեան] ազգանունը կրճատուեր է եւ դարձեր Ակամպեն, ինչպէս իտալական Ճաննի ազգանունը ծագած է հայկական Ճանիկեանէն: Եւ ասիկա աւելի ուշ ինծի հաստատեց, ոչ առանց արհամարհական ակնարկի, Վենետիկի Հայկական Կղզիի վանական մը: Բայց իմ ընտանեկան աւանդություններուս մէջ նման ծագումի ոչ մէկ հետք կար, եւ անունը՝ գոր միայն մենք կը կրէինք Իտալիոյ մէջ, կը բացատրուէր այլ հեքիաթային կերպով, թերեւս հնարուած, որպէսզի ծածկուի անոր տարաշխարհիկ ծագումը:

Այսպէս, իմ ինքնությունս բաժնուած է, բայց ինծի կը թուի՝ որ այս բաժանումը կը բովանդակէ ինչ-որ արժեքաւոր ցուցում: Ես հա՞յ եմ, թէ իտալացի: Իսկ ի՞նչ կը նշանակէ ըլլալ հայկական ծագումով իտալացի: Որքան շատ մարդ յարի լեզուին եւ մշակոյթին, ինչպէս ես՝ որքան կարողացեր եմ յարիլ իտալերէնին, պէտք է նոյնքան անհրաժեշտ

տաքար ելք գտնէ: Թերեւս ինծի համար այդ ելքը ըլլալ հայերէնը: Ուրկէ՞ եւ դէպի ո՞ւր: Ոչ թէ իտալերէնէն դէպի այլ, աւելի նախնական ինքնություն, կամ, աւելի գէշ՝ դէպի անգատորոշելի համընդհանրություն, այլ դէպի այն չմտածուած այլուրը՝ որ թաղուած է իւրաքանչիւր լեզուի եւ իւրաքանչիւր ինքնութեան սիրտին մէջ, եւ որուն ուղղութեամբ միշտ ճամբորդած են բոլոր ինքնություններն ու բոլոր լեզուները: Հայ ըլլալը, իտալացի ըլլալը սկզբնակէտ չէ, այլ նպատակակէտ՝ որուն մենք թերեւս երբեք չկրնանք հասնիլ, բայց արժէ ճամբորդել անոր ուղղութեամբ: Եւ ամէն պարագայի, ինչպէս բանաստեղծը գրած է Ուլիսէսի եւ իր հայրենի կղզիի մասին, ասիկա այն նպատակակէտն է՝ որ ճամբորդությունը տուած է ձեզի. «Իթաքան ձեզի պարգեւեց սքանչելի ճամբորդություն: / Առանց անոր դուք ճամբայ չէիք ելլեր: / Ան այլեւս ոչինչ ունի ձեզի տալիք»:

GIORGIO AGAMBEN

(Իտալական փիլիսոփայութեան կարեւորագոյն դէմքերէն մէկը, ծն. 1942)

Quodlibet

30 Նոյեմբեր 2023

Իտալերէնէ թարգմ. Հ. Ա.

ԵԳԻՊՏԱՀԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

- Հոկտեմբեր 2-6-ին տեղի ունեցավ Միջ-երկրական Ծովու Երկիրներու Աղեքսանդրիոյ Մինեմայի 41-րդ Փառատօնը, ղեկավարութեամբ սինեմայի քննադատ Ալ-Ամիր Ապազայի:

Բացումը կայացաւ Հինգշաբթի, Հոկտեմբեր 2-ին, Աղեքսանդրիոյ Մատենադարանի թատերասրահին

մէջ, որուն ընթացքին յետմահու յատուկ մեծարանքի արժանացաւ դերասանուհի Ֆայրուզ, բուն անունով՝ Փերուզ Յարութին Գալֆայեան (20 Մայիս 1941, Գահիրէ – 30 Յունուար 2016, Գահիրէ): Պատուոյ վկայականը ստացաւ դերասանուհին դուստրը՝ Իման Պատր Ալ-Տին:

2 Հոկտեմբեր, Աղեքսանդրիոյ Մատենադարան,
Իման Պատր Ալ-Տին կը ստանայ իր մօր Ֆայրուզի պատուոյ վկայականը

- Կիրակի, Հոկտեմբեր 12-ին, Գահիրէի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ, Պատարագէն ետք կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան Կարգ մեծանուն ուսուցիչներուն, գրիչի վաստակաւորներուն եւ մշակոյթի սպասարկուներուն, ինչպէս նաեւ ազգային բարերարներ Աւետիս եւ Վերժին Չազըճեաններու եւ Փօլ Քիլիսճեանի հոգւոցն ի հանգիստ:

- Երկուշաբթի, Հոկտեմբեր 13-ին, Շարմ Ալ-Շէյխ քաղաքին մէջ տեղի ունեցաւ Կազայի Խաղաղութեան Գազարնաժողովը, որուն ներկայ գտնուեցան աւելի քան 30 երկիրներու ներկայացուցիչներ, որոնցմէ յիշենք՝ ԱՄՆ-ի նախագահ Տոնալտ Թրամփ, Ֆրանսայի նախագահ Էմմանուէլ Մաքրոն,

Գերմանիոյ քանցլեր Ֆրիտրիշ Մերց, Գանատայի վարչապետ Մարք Քարնի, Իտալիոյ վարչապետ Ճորճիա Մելոնի, Թուրքիոյ նախագահ Ռէճէփ Թայիպ Էրտողան, Յորդանանի թագաւոր Ապտուլ-լահ Բ. եւ ուրիշներ:

Իրենց մասնակցութիւնը բերին նաեւ Հայաստանի վարչապետ Նիկոլ Փաշինեան (որուն երկրորդ պաշտօնական այցելութիւնն էր Եգիպտոս) եւ Ազըրպէյճանի նախագահ Իլհամ Ալիեւ, որոնք ունեցան կարճատեւ զրոյց: Զրոյցէն ետք անոնց միացաւ Փաքիսթանի վարչապետ Շեհապազ Շարիֆ: Փաշինեան կարճատեւ զրոյցներ ունեցաւ բազմաթիւ ղեկավարներու հետ, ներառեալ Տոնալտ Թրամփի:

13 Հոկտեմբեր, Շարմ Ալ-Շեյխ,
Նիկոլ Փաշինյան՝ Եգիպտոսի նախագահ Ապտել Ֆաթթահ Ալ-Սիսիի հետ

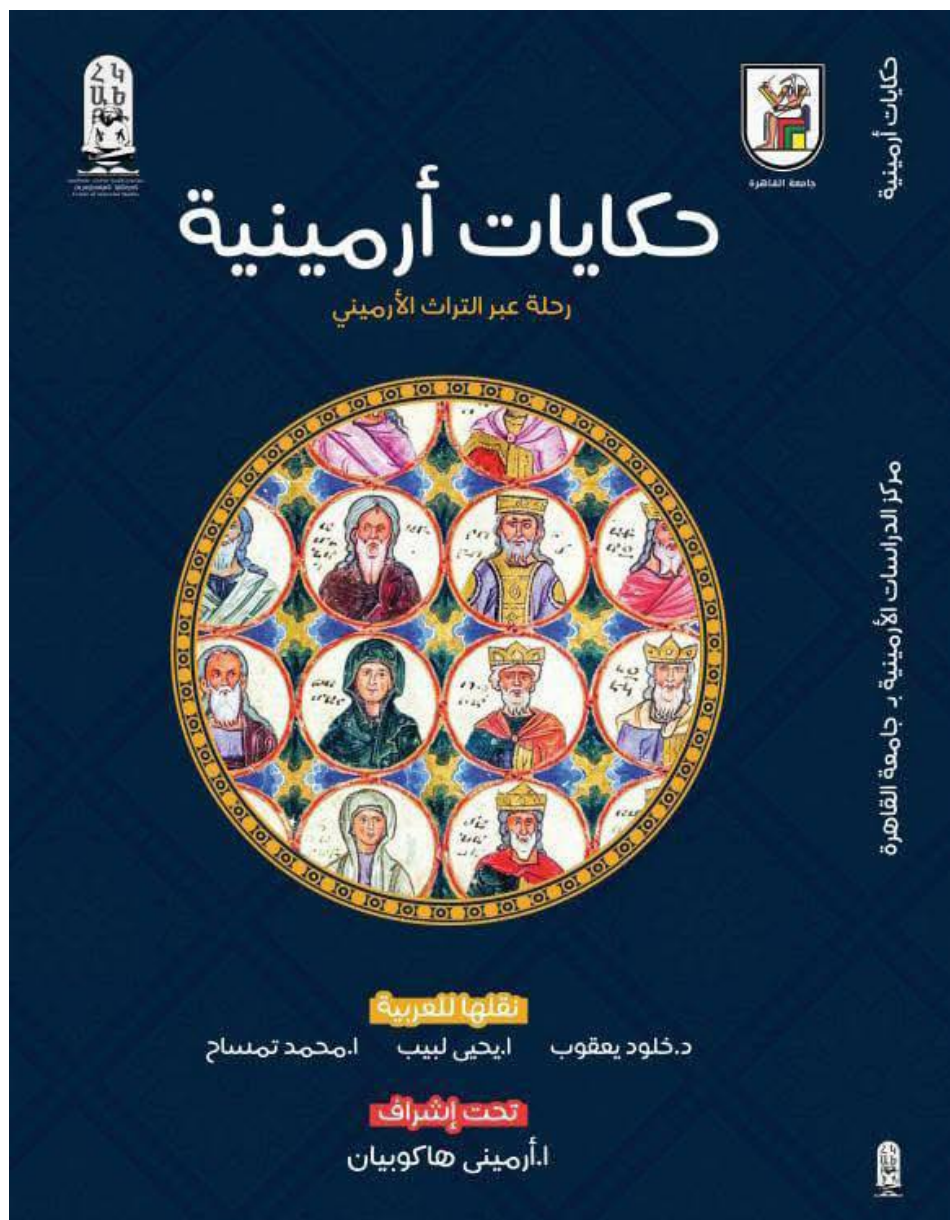
13 Հոկտեմբեր, Շարմ Ալ-Շեյխ,
Նիկոլ Փաշինյան՝ Ամերիկայի նախագահ Տոնալտ Թրամփի հետ

Նոյն գազաթնաժողովի շրջանակներում մեջ, Հայաստանի Արտաքին Գործոց նախարար Արարատ Միրզոյեան արագ հանդիպումներ ունեցավ Սաուտեան Արաբիոյ, Սպանիոյ, Օմանի, Ֆրանսայի, Յորդանանի, Եգիպտոսի, Թուրքիոյ, Նորվեկիոյ, Հնդկաստանի Արտաքին Գործոց նախարարներու եւ պաշտօնատարներու հետ: Զրոյցներ ունեցավ Ազըրպէյճանի նախագահի օգնական Հիքմէթ Հաճիեւի եւ Արտաքին Գործոց նախարար Ճէյհուն Պայրամովի հետ:

- Գահիրէի Գալուստեան-Նուպարեան Ազգային Վարժարանը նոր տնօրէն ունի: Նախկին տնօրէն Միսոն Չամբերթեանէն որ 1995-էն ի վեր ստանձնած էր Գալուստեանի եւ ապա Նուպարեանի տնօրէնութիւնները, տարիքային բերումով պիտի անցնի թոշակի: Անոր կը փոխարինէ Գէորգ Գալանճեան, որուն տնօրէնութեան կառավարական

պաշտօնական արտօնագիրը կը հասնի Երեքշաբթի, Հոկտեմբեր 14-ին, այս թուականէն պաշտօնապէս ստանձնելով իր նոր պաշտօնը:

- Գահիրէի Համալսարանի Հայագիտական Կեդրոնը լոյս ընծայեց *Հայկական հեքիաթներ. ճամբորդութիւն հայկական աւանդութեան ընդմէջէն* (Հեքայաթ արմաննէյա. բեհլա ապր ալ-թուրաս ալ-արմաննի) արաբերէն զիրքը, որ կը բովանդակէ Յովհաննէս Թումանեանի, Ղազարոս Աղայեանի, անանուն հեղինակներու, Վարդան Այգեկցիի եւ Մովսէս Խորենացիի հեքիաթներուն, պատմուածքներուն, առակներուն եւ առասպելներուն թարգմանութիւնները, զորս հայերէն բնագիրներէն կատարած են Խըլուտ Եաքուպ, Եահիա Լապիպ եւ Մոհամմատ Թեմսահ, ղեկավարութեամբ Կեդրոնի դասախօսուի Արմինէ Յակոբեանի:

Հայկական հեքիաթներ զիրքին կողքը

=====

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

=====

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ	
Հայաստան՝ սահմանակարգի ո՞ւժը թե՛ ուժի սահմանակարգը	1
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ	
Արման Թօքաթեանի եւրոպական շրջագայութիւնը (1931-1934) (շար. 7)	3
ԽՈՂՆԵՐ	
Հայոց/Հայաստանի պատմութեան դասագիրք (շար. 3)	9
ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹԻՒՆ	
Ես հա՞յ եմ, թե՛ իտալացի	12
Եգիպտահայ լուրեր	13

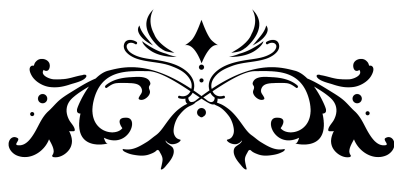
Հեռ.՝ +2 01111505037
Ել-հասցե՝ haigavakian@yahoo.com
Գահիրե (Եգիպտոս)

ՋԱԼԱԿԻՐ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ
ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ, 6 ՆՈՅԵՄԲԵՐ 2025

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻԻ 2004

ԶԱՀԱԿԻՐ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻԻ 2004

ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ, 6 ՆՈՅԵՄԲԵՐ 2025

ԼՐԱՏՈՒԱՄԻՋՈՑ

DOPPELGÄNGER. ՏԵՂԵԿԱՏՈՒԱԿԱՆ ՆՈՐ ԱՐՇԱԻ ԵՄ-Ի ԵՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԴԵՄ

2022 թուականին Եվրոպայի մեջ լայնորեն կրկնապատկվող Doppelgänger մեթոդը, որուն նպատակն է քննադատել հեղինակաւոր լրատուամիջոցներուն կայքերը եւ անոնց միջոցով ապատեղեկատվություն տարածել: 2025-ի սկիզբին ապատեղեկատվական նմանատիպ արշաւներ կ'իրականացուին նաեւ Հայաստանի մէջ՝ թիրախաւորելով Եվրոպական Միությունն ու Հայաստանի իշխանությունները:

Doppelgänger գերմաներէն բառ է, կը նշանակէ՝ «կրկնօրինակ»: Մեթոդի տրամաբանությունն այն է՝ որ կը ստեղծուի կեղծ կայք, որուն անունը կամ ել-հասցեն շատ նման կ'ըլլայ յայտնի, հեղինակաւոր որեւէ լրատուամիջոցի անունին, բայց ուշադիր գննելու պարագային ան կրնայ մէկ տառի կամ նշանի տարբերություն ունենալ: Այս կայքերը, իբրեւ կանոն, կը տարածեն ապատեղեկատվություն:

ԵՄ Disinfo Lab-ը 2022-ին յայտնաբերեց շարք մը կայքեր, որոնք քննադատած էին մեծ լրատուականներու: Թիրախը Գերմանիան, Մեծ Բրիտանիան, Ֆրանսան եւ Իտալիան էին: Քննադատուած կայքերը Facebook-ի եւ Twitter-ի մէջ կը տարածէին սխալ տեղեկություններով լեցուն յօդուածներ եւ պատկերանիւթեր, ինչպէս նաեւ կը կեղծէին նիւթերու հեղինակներուն ինքնությունները:

Արշաւի նպատակն էր խոչընդոտել Ռուսաստանի յարձակումին պատճառով Ուքրաինային տրուող աջակցությունը, դիւստանդարտի Ուքրաինայի կառավարությունը, զայն ներկայացնել իբրեւ նացիստ եւ փտած:

Doppelgänger-ի մեթոտով հանրությունը թիրախաւորելու համար օգտագործուած էին *Le Monde*, *The Guardian*, *Fox News* եւ այլ լրատուականներ:

ԵՄ Disinfo Lab-ի խումբը որոշած էր արշաւը անուանել Doppelgänger: Լրագրողները կ'ենթադրէին՝ որ արշաւը ղեկավարած էին ռուսական Struktura եւ Social Design Agency (SDA/ASP) ընկերությունները:

Պաշտօնական հետախուզութեան հրապարակած տուաւները ցոյց կու տան՝ որ Facebook-ի եւ X-ի մէջ նման մեթոտով ռուսական քարոզչական 7983 արշաւ կազմակերպուած է 2023 Մայիսին մինչեւ 2024 Յուլիս:

Doppelgänger-ը արդէն Հայաստանի մէջ է

2025-ին Doppelgänger-ը սկսաւ աշխուժօրէն կիրառուիլ նաեւ Հայաստանի մէջ:

Յունիս 25-ին *Courrierfrance24.fr* կայքը կը գրէ՝ որ «Ֆրանսական պետական Orano ընկերությունը Հայաստան կը տեղափոխէ հիւլէական վառելիքի թափօններ, որոնք պիտի պահուին Դիլիջան Ազգային Պարկին մէջ»:

Ըստ յօդուածին՝ 2025 Յունիսին հասած է ֆրանսական պետական ընկերութեան հիւլէական թափօններուն առաջին խմբաքանակը, որ տեղի ունեցած է Փաշինեան-Մաքրոն հանդիպումէն ետք:

Նաեւ կը պնդէր, թէ վարչապետի կնոջ՝ Աննա Յակոբեանի ղեկավարած Իմ Բայրը բարեգործական հիմնադրամի հաշուին ֆրանսական կեղծ ընկերութեան անունով երկու անգամ փոխանցուած է 800,000 եւրօ:

Այս յօդուածը ալ աւելի ազդեցիկ վերնագիրներով յայտնուեցաւ ազդրալիզանական լրատուականներուն մէջ: Ազդրալիզանական բնապահպանական կազմակերպությունները սկսան ահազանգել՝ որ այդ քայլով Հայաստանը բնապահպանական նոր

պատերազմ կը սկսի Ազրբայճանի դեմ:

Եւ ահաւասիկ այդ տեղեկութիւնը հասաւ նաեւ հայկական լսարան:

Հայաստանի հեղինակաւոր լրատուականներէն մէկը՝ *Mediamax*, թարգմանեց եւ տարածեց այս տեղեկութիւնը: Կայքի օրինակին հետեւեցան շարք մը այլ լրատուական կայքեր (*Հրապարակ*, *Առաւօտ*, *Հայէլի.am*): Երբ հրապարակոււմը արդէն լայնօրէն տարածուած էր, Նիկոլ Փաշինեան իր Ֆէյսպուքի գրառումով հերքեց այդ տեղեկութիւնը:

Աւելի ուշ *Mediamax* ջնջեց յօդուածը եւ գրեց, որ աղբիւրը՝ *CourrierFrance24*, շփոթած էր հեղինակաւոր *France24* լրատուամիջոցին հետ:

Օրեր ետք Յունիս 30-ին, հերքում տարածեց նաեւ Շրջակայ Միջավայրի Նախարարութիւնը, նշելով՝ որ յօդուածին մէջ ներկայացուած տեղեկութիւնը ամբողջութեամբ ապատեղեկատուութիւն է:

Ի դէպ, տեղեկութիւնը տարածած կայքը այժմ անհասանելի է, մինչդեռ յօդուածի բովանդակութիւնը դեռ կը գտնուի հայկական լրատուականներուն մէջ:

Փաշինեանի «Մարսելի առանձնատունը»

Մայիս 30-ին Հայաստանի լրատուամիջոցներուն մէջ տարածուեցաւ տեղեկութիւն՝ թէ իբր վարչապետ Նիկոլ Փաշինեան 3,1 միլիոն եւրոյով Ֆրանսայի Մարսել քաղաքին մէջ գնած է շքեղ առանձնատուն: Կը նշուէր՝ որ Մարսելի քաղաքապետ Պենուա Փայան հաւանաբար նպաստած է այդ գործարքին:

Տեղեկութեան աղբիւրը *Info du Jour* կայքն էր՝ ստեղծուած ֆրանսական *Info du jour* լրատուականի նմանութեամբ:

«Հետաքննութեան աղբիւրները կ'ենթադրեն՝ որ Ֆրանսական Զարգացումի Գործակալութեան (AFD) եւ Ֆրանսայի Հայկական Կազմակերպութիւններու Համակարգող Խորհուրդի (CCAF) միջոցները անօրինական կերպով ուղղուեցան Փաշինեանի անձնական օգտագործումին», - կը նշէր յօդուածը:

Տեղեկութիւնը տարածեցին *panorama.am*-ը, *pastinfo.am*-ը, *azg.am*-ը, *asekose.am*-ը եւ այլ կայքեր:

Յօդուածը հիմնուած էր բացառապէս ենթադրութիւններու վրայ: Տեղադրուած առանձնատան լուսանկարը վերցուած էր անշարժ գոյքի վաճառքի յայտարարութիւններէն:

Ինչպէս ավելի ուշ յստակ դարձաւ՝ իրականութեան մէջ առանձնատունը գնուած էր 2023-ին: Եւ ոչ թէ 3,1 միլիոն եւրոյով, ինչպէս նշուած է յօդուածին մէջ, այլ՝ 1,47 միլիոնով, իսկ սեփականատէրերու ցանկին մէջ Նիկոլ Փաշինեան չկար:

Յօդուածի հեղինակ կը նշուէր ոմն Ճոզիան Պերնիէր, մինչդեռ նման անունով լրագրող բաց աղբիւրներուն մէջ կարելի չէր գտնել: Աւելին. կից լուսանկարի յետադարձ որոնումը ցոյց կու տայ՝ որ ան իրականութեան մէջ պոկէր Քերթին

Փերրոն է, որ հիմնականը կը գրէ սինեմայի եւ նորաձեւութեան մասին:

Ըստ *FIP.am*-ի (Փաստերի Ստուգման Հարթակ) ուսումնասիրութեան՝ *infofrancaisedujour.fr* կայքի արտօնագիրը 90 օրուայ համար է՝ ան վաւերացուած է Մայիս 24-ին եւ ժամկետը կը վերջանայ Օգոստոս 22-ին:

Հայաստանի մէջ դեղերու փորձարկումի կեղծ հետաքննութիւնը

Մայիս 2-ին *London Times* անունով կայքին վրայ հրապարակուած յօդուածին մէջ կը նշուի՝ որ Նիկոլ Փաշինեանի հաւանութեամբ արեւմտեան դեղագործական ընկերութիւնները սկսած են լայնածաւալ ծրագիր՝ փորձարկելու նոր հոգեմէտ նիւթեր, սթերոիդներ եւ այլ վտանգաւոր նիւթեր, որոնք ենթադրաբար եւրոպացի զինուորներուն պիտի վերածեն «անվախներու»:

Նիկոլ Փաշինեանին եւ իշխանութեան բարձրաստիճան ներկայացուցիչներուն վերագրուող այս «գաղտնի պայմանաւորութիւնները եւրոպական դեղագործական ընկերութիւններուն հետ» հերքեց Փաշինեանի մամուլի խօսնակ Նազելի Բաղդասարեան եւ նշեց՝ որ տուեալ հրապարակումը վարչապետի յանձնարարութեամբ ուղարկուած է իրաւապահ մարմիններուն՝ իրաւական գնահատական տրուելու համար:

Առողջապահութեան նախարար Անահիտ Աւանեսեանն ալ ընդգծեց՝ որ յօդուածին մէջ ներկայացուած *Pervitin* դեղամիջոցը գրանցուած չէ Հայաստանի մէջ եւ երբեք չէ ներկայացուցած քլինիքական հետազոտութեան յայտ.

«Յօդուածում յիշատակուած դեղագործական ընկերութիւններից (STADA, SERVIER, SANOFI, BAYER) 2018-2025 թուականների ընթացքում միայն Servier ընկերությունն է դիմել կլինիկական փորձարկման թոյլտուութիւն ստանալու յայտով, որը որեւէ առնչութիւն չունի «ստերոիդների եւ հոգեմէտ նիւթերի», ինչպէս նաեւ յօդուածում նշուած «խոցելի խմբերի» հետ», - կը գրէր Աւանեսեան:

Ինչպէս ԵՄ կը պայքարի նման արշաւներու դէմ

Եւրոպական Յանձնաժողովի Արտաքին եւ Ապահովութեան Քաղաքականութեան հարցերով խօսնակ Անիթա Հիփեր մեզի հետ ունեցած զրոյցին ըսաւ՝ որ եւրոպացիներուն 73%-ը ենթարկուած է ապատեղեկատուութեան, զոր կանխելու համար ԵՄ մշակած է չորս սկզբունքներու վրայ հիմնուած համակարգ.

«Նախ մենք կը բացայայտենք եւ կը հերքենք կեղծ տեղեկութիւնները՝ ԵՄ ընդդէմ ապատեղեկատուութեան հարթակին միջոցով, որ փաստագրած է մօտ 20,000 դէպք, երբ քրնաւորուած կայքերը տարածած են կեղծ լուրեր: Ապա կը ձեւաւորենք դիմադրողականութիւն: Մենք մեր գործունէութիւնը

կը համակարգենք ԵՄ-ի քաղաքացիական հասարակության հետ, կը խթանենք լրատուական գրագիտությունը եւ լրագրողներուն կը տրամադրենք իրական աջակցություն», - ըսաւ Անիթա Հիփեր:

Ինչ կը վերաբերի ապատեղեկատուութեան դէմ պայքարելու համար Հայաստանի հետ համագործակցութեան, Հիփեր ընդգծեց՝ որ իրենք կ'աջակցին իշխանութիւններուն ԵՄ-ն ընդդէմ ապատեղեկատուութեան նախաձեռնութեան ծիրէն ներս, որ փաստագրած է աւելի քան 20,000 ռուսական ապատեղեկատուական դէպք:

«Այս տուեալները կը հրապարակուին 13 լեզուով, ներառեալ՝ հայերէն: Ասկէ զատ, ԵՄ կ'աջակցի անկախ լրագրողներուն ԵՄ յանուն անկախ լրատուամիջոցի ծրագիրին միջոցով: Կը տրամադրենք նաեւ հայերէն լրատուային գրագիտութեան գործիքներ, առանձին՝ ուսուցիչներու եւ մանկավարժներու ուղեցոյցներ, որոնք նպատակ ունին օգնել ապատեղեկատուութեան բացայայ-

տումն ու կանխումը: Եւ, անշուշտ, մենք կապ կը հաստատենք հայաստանցիներու փաստեր ստուգողներուն եւ անոնց միջազգային գործընկերներուն միջեւ, կը խթանենք փորձի փոխանակումը», - նշեց ան:

Ապատեղեկատուական Doppelgänger արշաւները ցոյց կու տան՝ թէ որքան դիւրին է նենգափոխել հանրային կարծիքը՝ օգտագործելով վստահելի լրատուամիջոցներու անունը: Այս երեւոյթը կը յիշեցնէ՝ որ տեղեկատուական ապահովութիւնը ոչ միայն պետական, այլեւ հասարակական պատասխանատուութիւն է, իսկ լրատուային գրագիտութիւնը՝ անոր լաւագոյն պաշտպանութիւնը:

ՕՖԵԼԻԱ ՄԻՄՈՆԵԱՆ

Media.am

23 Հոկտեմբեր 2025

Արեւելահայերէնէ արեւմտահայերէնի փոխադրութիւն՝ Ա.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՐՄԱՆ ԹՕՔԱԹԵԱՆԻ ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱԳԱՅՈՒԹԻՒՆԸ (1931-1934)

Ահաւասիկ *Národní listy*-ի երկու յօդուածներու Թօքաթեանի յատկացուած հատուածները, առաջինը *Carmen*-ի մասին, երկրորդը՝ *Rigoletto*-ի:

Národní listy, 11 Մայիս 1933

«Երկու հռչակաւոր թէնորներ՝ որոնք երկուքն ալ արդէն քաջ յայտնի են Փրակայի մէջ, Jan Kiepura եւ Արման Թօքաթեան, կարճ ժամանակամիջոցի մէջ ունեցան յաջորդական ելոյթներ: Այս երգիչներէն իւրաքանչիւրին գտած ընունելութիւնը բնորոշ է ժամանակի մտածելակերպին: Jan Kiepura ողջունուեցաւ Լիւսերնա սրահին մէջ, որ, բացի ամենասուղ աթոռներէն, տառացիօրէն լեփ-լեցուն էր: Փրակայի մէջ 2-3 տարի առաջ տուած մենահամերգը զգայացունց չէղաւ, որ ամբողջապէս բնական էր: Այս անգամ բազմութիւն հաւաքուեցաւ, այնքան էր խճողումը որ ոստիկանութիւն կանչուեցաւ տոմսարկղի եւ սրահի մուտքի կարգապահութիւնը պահպանելու համար: Ուրկէ՞ յառաջացաւ երգիչին նկատմամբ այս յանկարծակիի հսկայ հետաքրքրութիւնը: Իր քնարական թէնորը այդ ժամանակ նոյնքան գեղեցիկ էր որքան այսօր, մինչ երգային թեքնիքը եւ կատարումը մնացած են նոյնը՝ ոչ այնքան բարձր մակարդակով (փաստ՝ երիտասարդ

Grieux-ի երազը նկարագրող երգեցողութիւնը): Երեկոյի յայտագիրը սպառած է, դժուար է պատկերացնել աւելի սովորական բան (բացառութիւն էր Jontek-ի արիան *Halka* օփերայէն՝ *'Szumią jodły na gór szczycie'*, մեծ յաջողութեամբ կատարուած պր. Kiepura-ի կողմէ): Ուրեմն, այստեղ գրաւորութիւնը գեղարուեստական նկատառումները չէին, այլ բոլորովին ուրիշ բան: Պր. Kiepura այժմ դարձած է ոչ միայն օփերէթի, այլեւ սինեմայի հերոս, եւ ասիկա իր առջեւ բացած է երկրպագուներու ամբողջ նոր աշխարհ մը: Կը խօսուի տնտեսական ճգնաժամի եւ լայն զանգուածներու աղքատութեան մասին: Kiepura-ի համերգին ներկայ գտնուիլը չի թուիր հաստատել այս աղքատութիւնը: Այստեղ դէմ առ դէմ հաւաքուած են բազմաթիւ աղջիկներ՝ կարուհիներ, աշակերտուհիներ, եւլն., որոնցմէ շատերը վատ հագուած, յօժարութեամբ վճարեցին բարձր մուտքի գինը, միայն կարողացած ըլլալու համար դիտել բոցավառ աչքերով եւ շիկնած այտերով սինեմայի սիրուած թէնորին:

«Պր. Արման Թօքաթեան, որ կ'ըսուի եգիպտական ծագում ունի, տակաւին սինեմայի հերոս չէ, եւ այս պատճառով իր հանդէպ հետաքրքրութիւնը մնացած է եռուն կէտէն բաւական վար: Ժամանակ-

ները տարբեր են: Ժամանակին օփերան թենորի երկրպագուներու ժամադրավայրն էր, բայց այսօր ան կը փոխարինուի խօսուն ֆիլմով: Բայց նոյնիսկ այսօր, օփերայի երգիչներու գեղարուեստական յատկանիշները կը գնահատուին միայն թատրոնի խորաթափանց ունկնդիրներուն կողմէ: Պր. Թօքաթեանի մէջ, որ երգեց *Carmen*-ի Don José-ն, մենք կը գնահատենք հարուստ եւ արտայայտիչ թենորը, զոր յատկապէս լաւ կ'օգտագործէ արտայայտելու տրամաթիքականօրէն յագեցած հատուածները: Այս ծանր եւ խիտ ձայնի թեքնիքական հնարամտութիւնը թոյլ կու տայ երգիչին դիրքութեամբ եւ սահունութեամբ տիրապետել քնարական երգերուն, ինչպէս Բ. արարի ռէ պէմոլ մաժոր արիոգոն»¹⁸⁵:

Národní listy, 13 Մայիս 1933

«Երկրորդ հիւրընկալ ներկայացումին համար պր. Արման Թօքաթեան ընտրեց Verdi-ի *Rigoletto* օփերան՝ երիտասարդ, անխոհեմօրէն որկրամոլ դուքսի դերին մէջ զարգացնելու իր արժեքաւոր թենորի բոլոր կարողութիւնները եւ մեծ վարպետի ոգիով գործադրելու իր իտալական մշակոյթը եւ ապահովելու ընդհանուր ներկայացումին սահունութիւնը: Ասկէ պարզ կը դառնայ՝ որ երգիչը ունի բեմական եւ երգեցողական ընդարձակ փորձառութիւն, որ տակաւին կ'երաշխաւորէ իր յաջողութիւնը, նոյնիսկ եթէ տինամիք ոլորտին մէջ տեղ-տեղ կարելի է նկատել հնչիւններու որոշ անհետեւողականութիւն եւ նոյնիսկ ձայնի յոգնածութիւն *mezza voce*-ի մէջ, մինչ ունկնդիրին ուշադրութիւնը իրաւացիօրէն կ'էդրոնացած կը մնայ փայլուն ու յենակէտային բարձր նորթաներուն վրայ, որոնք օգտագործուած են ազդու կերպով, բայց ոչ թենորի նման անտեղի ու անճաշակ, այնպէս որ ամբողջութիւնը ունի ազնուական գիծ, կայուն աստիճանաւորում եւ երաժշտական զգացողութիւն: Արիոգային հատուածները մշակուած են եւ խնամքով կատարուած, հանդիսանալով լաւ մտածուած դերի ուժեղօրէն ընդգծուած մասը, հետեւաբար չեն թուիր խանգարիչ ըլլալ»¹⁸⁶:

Ըստ Փրակացիի, Թօքաթեան հրաւեր ստացած է Ազգային Թատրոնին մէջ քանի մը ելոյթ եւս ունենալու, «բայց ան զանազան պատճառներով չկրցաւ ընդունիլ եւ Քարլսպատ մեկնեցաւ»¹⁸⁷:

ՓԼՁԷՆ ԵՒ ՔԱՐԼՍՊԱՏ

Փրակայէն ետք կ'երգէ Չէխովալովաքիոյ Փլզեն եւ Քարլսպատ քաղաքները¹⁸⁸:

ԱՍՄԱՌՆԱՅԻՆ ԱՐԶԱԿՈՒՐ

Մայիսէն մինչեւ Սեպտեմբերի ամառնային արձակուրդը հաւանաբար ընտանիքին հետ անցուցած ըլլայ Աւստրիա, որուն բնութեան գեղեցկութեան եւ գրաւչութեան մասին քանիցս արտա-

յայտուած էր նախորդ հարցազրոյցներուն մէջ: Ամերիկեան մամուլին մէջ ոչ մէկ նշում կայ Ամերիկա վերադարձի կամ ելոյթի մասին:

ՎԻԵՆՆԱ (1933)

Թօքաթեանի 1933-1934 երաժշտական եղանակը կը սկսի 1933 Սեպտեմբեր 30-ին, Վիեննայի Ռատոնի համերգով, մասնակցութեամբ Eva Hadrabova-ի (սոփրանօ), Josef von Manowarda-ի (պարիթոն) եւ Վիեննայի Սէմֆոնիք Նուագախումբի (Wiener Symphoniker), նուագավար՝ Hugo Reichenberge¹⁸⁹: Յայտագիր.

1. Nicolai: *Die lustigen Weiber von Windsor*, Overture
 2. Mozart: *Le nozze di Figaro*, 'Non più andrai' (Manowarda)
 3. Lortzing: *Der Waffenschmied*, Aria of Hans Stadinger (Manowarda)
 4. Weber: *Der Freischütz*, 'Jägerchor'
 5. Weber: *Der Freischütz*, Aria of Agathe (Hadrabova)
 6. Meyerbeer: *L'Africaine*, 'O paradis sorti de l'onde' (Tokatyan)
 7. Flotow: *Martha*, 'M'appari' (Tokatyan)
 8. Wagner: *Tannhäuser*, 'O du mein holder Abendstern' (Manowarda)
 9. Rossini: *Il barbiere di Siviglia*, Aria of Basilio (Manowarda)
 10. Verdi: *Rigoletto*, 'La donna è mobile' (Tokatyan)
 11. Verdi: *Il trovatore*, 'D'amor sull'ali rosee' (Hadrabova)
 12. Halévy: *La juive*, 'Rachel, quand du Seigneur' (Tokatyan)
 13. Bizet: *Carmen*, 'La fleur que tu m'avais jetée' (Tokatyan)
 14. Bizet: *Carmen*, Prelude to act 1
 15. Gounod: *Faust*, Rondo of Mephisto (Manowarda)
 16. Dvořák: *Rusalka*, 'Měsíčku na nebi hlubokém' (Hadrabova)
 17. Mascagni: *Cavalleria rusticana*, Intermezzo
 18. Puccini: *Tosca*, 'E lucevan le stelle' (Tokatyan)
 19. Puccini: *Madama Butterfly*, 'Un bel dì, vedremo' (Hadrabova)
 20. Richard Strauss: *Der Rosenkavalier*, Walzer
- Թօքաթեան կը սկսի Վիեննայի Պետական Օփերայի (Wiener Staatsoper) եղանակը, չորս ներկայացումով.
- 4 Հոկտեմբեր 1933, *La bohème* (Rodolfo)¹⁹⁰:
 - 28 Հոկտեմբեր 1933, *Tosca* (Mario Cavaradossi)¹⁹¹:
 - 31 Հոկտեմբեր 1933, *La bohème* (Rodolfo)¹⁹²:
 - 2 Նոյեմբեր 1933, *Rigoletto* (Il Duca di Mantova)¹⁹³:

Reichspost, 30 Հոկտեմբեր 1933 (*Tosca*)

«Արման Թօքաթեան արժանացաւ որոտալից

ծափահարություններու: Վերջին արիան կառուցած էր վարպետօրէն: Ինչպէս նախապէս բազմիցս նշուեցաւ, յաջողութեան պատճառը իտալական ոճով երգեցողութեան գեղեցկութիւնն է: Այստեղ է ուր ան բացառապէս կը տեղադրէ յոյգերը, հոգեբանութիւնը եւ տրամաթիք կեանքը»¹⁹⁴:

Neues Wiener Tagblatt, 4 Նոյեմբեր 1933 (*Rigoletto*)

«Ընդամենը երկու տարի առաջ պր. Թօքաթեան շատ համակրելի դուքս մըն էր՝ շատ լաւ ձայնով: Այսօր ան կը զբաղի ամէն տեսակ իտալական հնարքներով, որոնց համար կը պակսի թեքնիքն ու դիրքութիւնը: Ձայնական թերութիւնները անմիջապէս յայտնի դարձան առաջին արարի սքանչելի լա պեմով մաժոր պալլատին մէջ: Ո՛ր է այն *con eleganza*-ն՝ զոր Verdi նշանակած է այս երգին համար: Մեզի բոլորովին անյայտ պատճառներով, արուեստագէտը ջնջեց երկրորդ արարի մեծ արիան: Միայն վերջին հատուածին մէջ կարելի եղաւ երգիչին գտնել որոշ չափով ինքնամփոփուած եւ լիովին տիրապետեալ իր ոչ-աննշան ձայնային աղբիւրներուն: Բեմին վրայ դրուատանքի արժանացաւ սի մաժոր քանցունէով (*La donna è mobile*): Յաջորդող քառերգի երկնային մուտքը երգեց ճաշակով եւ ջերմութեամբ»¹⁹⁵:

Neues Wiener Tagblatt, 4 Նոյեմբեր 1933 (*Rigoletto*)

«Արման Թօքաթեան Դուքսը երգեց յոգնած եւ ըստ երեւոյթին անտրամադիր»¹⁹⁶:

(Շար. 8)

Հ. ԱԻԱԳԵԱՆ

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

185. ‘Tenor filmový a tenor operní’ *Národní listy*, 11. května 1933, s. 5.

186. ‘Společenský život - Divalda - Koncerty’ *Národní listy*, 13. května 1933, s. 4.

187. Փրակացի, «Արման Թօքաթեանի յաղթանակը Փրակայի մէջ», *Արեւելք*, 21 Մայիս 1933, Բ. տարի, թիւ 568, էջ 2:

188. Գեղամ Շողակաթ, «Փրական կը փառաբանէ հայ երգիչ մը որ ունի միջազգային տարողութիւն», *Յանաջ*, 23 Մայիս 1933, 9-րդ տարի, թիւ 2195, էջ 2:

189. ‘Radioprogramm’, *Reichspost*, 30. September 1933, s. 14. *Wiener Symphoniker Seit 1900*, <https://www.wienersymphoniker.at/en/concert/reichenberger-hadrabova-tokatyan-manowarda-nicolai-w-mozart-lortzing-weber-meyerbeer-flotow>

190. *Spielplanarchiv*, <https://archiv.wiener-staatsoper.at/performances/49638>

191. *Spielplanarchiv*, <https://archiv.wiener-staatsoper.at/performances/34297>

192. *Spielplanarchiv*, <https://archiv.wiener-staatsoper.at/performances/49639>

193. *Spielplanarchiv*, <https://archiv.wiener-staatsoper.at/performances/23545>

194. ‘Gastspiel Husa und Tokatyan in der Staatsoper’, *Reichspost*, 30. Oktober 1933, s. 5.

195. ‘Hinter den Kulissen’, *Neues Wiener Journal*, 4. November 1933, s. 11.

196. ‘Theater und Kunst’, *Neues Wiener Tagblatt*, 4. November 1933, s. 9.

ԽՈՂՆԵՐ

ՀԱՅՈՑ/ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԴԱՍԱԳԻՐՔ

Ընտրակէզծիք

Անկախութեան ամբողջ պատմութեան ընթացքին, Ե. (2014) (էջ 145) գտած է նախազահական ընտրութիւններու մէկ ընտրակէզծիք՝ 1996 Սեպտեմբեր 22-ին, կապուած Լեւոն Տէր-Պետրոսեանի հետ.

«1996 թ. սեպտեմբերի 22-ին տեղի ունեցան նախազահական երկրորդ ընտրութիւնները, որոնք միջազգային դիտորդների կողմից բացասական գնահատականի արժանացան»:

Ուրիշ տեղ մը (էջ 153).

«Ներքաղաքական վիճակը փոխուեց 1994 թ. դեկտեմբերի վերջին, երբ կասեցուեց դաշնակցութեան գործունէութիւնը Հայաստանում: ՀՀԴ-ն ՀՅԴ-ին մեկուսացրեց 1995 թ. յուլիսի 5-ի խորհրդա-

րանական ընտրութիւններից առաջ՝ ապահովելով իր բացարձակ մեծամասնութիւնը նոր խորհրդարանում: Դա արդէն ժողովրդավարութեան կոպիտ խախտում էր: Այդ խախտումները կրկնուեցին նաեւ 1996 թ. սեպտեմբերի 22-ի նախազահական ընտրութիւններում»:

Յետագային, Ռոբերտ Քոչարեանի եւ Սերժ Սարգսեանի ընտրութիւններուն մէջ ոչ մէկ գեղծում արձանագրուած է, ժողովրդավարութեան ոչ մէկ խախտում:

Զ.-ն (2025) կը խուսափի երկու ու կէս տասնամեակ տեւած ընտրակէզծիքի մէջ մէկ համընդհանուր մեղաւոր մը գտնելու ձգտումէն, այլ ամէն անգամ կը նշէ ընտրութեան արդիւնքին պաշտօնական յայտարարութիւնը, որուն կը հակադրէ ընդդի-

մութեան կարծիքը եւ կը ներկայացնէ անոր գործողութիւնները բողոքացոյց, հանրահաւաք, եւլն., առանց դիրք բռնելու ասոր կամ անոր կողմը:

Նախորդ նախագահներ

Վերը տեսանք՝ որ Ե.-ը (2014) (տպագրուած Սերժ Սարգսեանի օրօք) Լեւոն Տէր-Պետրոսեանը կը ներկայացնէր մոայլ գոյներով:

Զ.-ն (2025) (տպագրուած Նիկոլ Փաշինեանի օրօք)՝ նախորդ երեք նախագահները կը ներկայացնէր քաղաքական շրջահայեաց մօտեցումով, առանց որակաւորումներու:

Հոկտեմբեր 27

Ե.-ը (2014) (էջ 154) կը ներկայացնէ 1999 Հոկտեմբեր 27-ը.

«1999 թ. հոկտեմբերի 27-ին զինուած 5 ահաբեկիչներ ներխուժեցին խորհրդարան: Ահաբեկչութեան հետեւանքով զոհուեցին պետական 8 գործիչներ, այդ թում՝ ԱԺ-ի նախագահ Կարէն Դէմիրճեանը, վարչապետ Վազգէն Սարգսեանը:

«Ահաբեկչութիւնը մեծ վնաս հասցրեց երկրի ներքին եւ արտաքին դրութեանը: Այդուհանդերձ, երկրի ղեկավարութեանը յաջողութեամբ խուսափել անցանկալի զարգացումներից եւ կայունացնել ներքաղաքական վիճակը»:

Այսքան: Չկայ Ազգային Ժողովի այդ ժամանակուայ կազմը, անոր կազմաւորումը, Միասնութիւն Դաշինքի ընտրուած մեծամասնութիւնը ԱԺ-ին մէջ ի վնաս երկրի նախագահ Քոչարեանին, ինչպէս նաեւ ահաբեկչութեան յաջողած ներքաղաքական զարգացումը: Այսինքն, ամբողջ պատճառը կը դրուի ահաբեկչական գործողութեան վրայ, իսկ ահաբեկչութիւնը պատճառաբանութիւններու չ'ենթարկուիր:

Զ.-ն (2025) (էջ 142) կը փորձէ աւելի ամբողջական ըլլալ.

«Հոկտեմբերի 27: 1999 թ. մայիսի 31-ի ՀՀ ԱԺ ընտրութիւններում, ըստ պաշտօնական արդիւնքների, մեծամասնութիւն ստացաւ Վազգէն Սարգսեանի Հայաստանի Հանրապետական (ՀՀԿ) եւ Կարէն Դէմիրճեանի Հայաստանի Ժողովրդական կուսակցութիւնների (ՀԺԿ) միացումով կազմուած Միասնութիւն Դաշինքը: Սարգսեանը նշանակուեց վարչապետ, Դէմիրճեանն ընտրուեց ԱԺ նախագահ:

«1999 թ. հոկտեմբերի 27-ին հանրապետութիւնը ցնցուեց ԱԺ նիստերի դահլիճում տեղի ունեցած ահաբեկչական ակտից: Սպանուեցին ԱԺ նախագահը, վարչապետը ու 6 պաշտօնեաներ: Հայաստանում առաջացաւ աննախադէպ քաղաքական ճգնաժամ: Տարաձայնութիւններ ծագեցին նախագահ Քոչարեանի եւ Միասնութիւն Դաշինքի միջեւ, որի ուժային յենարանը Երկրապահ Կամաւորական Միութիւնն էր (ԵԿՄ): Ներիշխանական պայքարը

շարունակուեց մինչեւ 2000 թ. մայիս, երբ վարչապետ նշանակուեց ՀՀԿ խմբակցութեան ղեկավար Անդրանիկ Մարգարեանը: Միասնութիւն Դաշինքի անդամ ՀՀԿ-ն ԵԿՄ-ի ղեկավարութեան հետ միասին հանդէս եկաւ իշխանութեան պաշտպանութեամբ, իսկ Կարէն Դէմիրճեանի որդու՝ Ստեփան Դէմիրճեանի գլխաւորած ՀԺԿ-ն ընդդիմադիր դիրքորոշում որդեգրեց: Ներիշխանական ճգնաժամը հանգուցալուծուեց Քոչարեանի դիրքերի ամրապնդմամբ: Յանգամանքի հիմնական դերակատարներին դատարանը դատապարտեց ցմահ ազատազրկման: Կազմակերպիչների հարցը մնաց հանրային-քաղաքական օրակարգում. այդ մասով անջատուած քրեական գործը 2004թ. կարճուեց, սակայն դրա վարոյթը վերսկսուեց 2019թ.»:

Մարտ 1

2008 Փետրուար 19-ի նախագահական ընտրութիւններուն եւ Մարտ 1-ի դէպքերուն մասին Ե.-ը (2014) (էջ 154-155) կը գրէ.

«Հիմնական պայքարն ընթանում էր հանրապետութեան առաջին նախագահ Լ. Տէր-Պետրոսեանի եւ վարչապետ Սերժ Սարգսեանի միջեւ: **ՀՀ նախագահ ընտրուեց Սերժ Սարգսեանը:** Ընդդիմութիւնը վիճարկեց ընտրութեան արդիւնքները եւ անցկացրեց հանրահաւաքներ, ներքաղաքական իրավիճակն աւելի ապակայունացնելով:

«Մարտի 1-ին մայրաքաղաքում անցանկալի զինուած բախում տեղի ունեցաւ ոստիկանների եւ ցուցարարների միջեւ, որի արդիւնքում զոհուեց 10 մարդ:

«Նման զարգացումները վնասեցին ժողովրդավարութեան ուղին բռնած իրաւական պետութեան հեղինակութիւնը»:

Այսինքն, Լեւոն Տէր-Պետրոսեանի պատասխանատուութեան կը յանձնէ Մարտ 1-ի ամբողջ բեռը, ներքաղաքական ապակայունացումը եւ ժողովրդավարութեան հասցումը վնասը: Տէր-Պետրոսեան արդէն մեղադրուած էր իբրեւ ընտրութիւններ կեղծած միակ նախագահը:

Զ.-ն (2025) (էջ 143) կու տայ շատ աւելի ամբողջական պատկերը.

«Հիմնական պայքարը ընթացաւ նրա [Սերժ Սարգսեանի] եւ ակտիւ քաղաքականութիւն վերադարձած ՀՀ առաջին նախագահ Լեւոն Տէր-Պետրոսեանի միջեւ: Փետրուարի 19-ի քուէարկութեան պաշտօնական տուեալներով Սարգսեանը ստացաւ ձայների 53%-ը, Տէր-Պետրոսեանը՝ 22%: Ընտրութիւնների պաշտօնական արդիւնքները չեղարկելու պահանջով Երեւանի Ազատութեան հրապարակում մեկնարկեց շուրջօրեայ նստացոյց: Մեծ թափ առան հանրահաւաքներն ու երթերը: Մարտի 1-ի առաւօտեան՝ դեռ լոյսը չբացուած, ոստիկանութիւնը յատուկ գործողութիւն իրականացրեց հրապարակում՝ ցրելով նստացոյցը: Ձերբակալուեցին բազմա-

թիւ ընդդիմադիր գործիչներ, շատերն անցան ընդհատակ, Տէր-Պետրոսեանը բռնութեամբ տեղափոխուեց իր առանձնատուն: Ողջ օրն անցաւ ծայրայեղ լարուածութեան մթնոլորտում: Երեկոյեան տեղի ունեցան արհիւնալի իրադարձութիւններ: Զոհուեց 8 քաղաքացի, 2 իրաւապահ: Նախագահ Քոչարեանը 20-օրեայ արտակարգ դրութիւն մտցրեց Երեւանում»:

Թաւշեայ Յեղափոխութիւն

Զ.-ն (2025) (էջ 145-146) Թաւշեայ Յեղափոխութիւնը մեկնաբանած է առանց յուզումներու եւ առանց նախորդ առաջնորդի ստորադասումի:

«**Յեղափոխութիւն:** 2018 թ. լրացաւ Սարգսեանի պաշտօնավարման ժամկետը: Նոր խորհրդարանական համակարգում ԱԺ կողմից ՀՀ չորրորդ նախագահ ընտրուեց Արմէն Սարգսեանը: Մահմանադրութեան համաձայն՝ նախագահը պետութեան գլուխն էր, բայց որեւէ իրաւական գործադիր լծակ այլեւս չկար: Երկրի իրական ղեկավարի վարչապետի պաշտօնում ՀՀԿ-ն առաջադրեց Սերժ Սարգսեանի թեկնածութիւնը: Այս հանգամանքը ներքաղաքական մեծ լարման առիթ տուեց: ԱԺ Ելք խմբակցութեան ղեկավար, Քաղաքացիական Պայմանագիր կուսակցութեան առաջնորդ Նիկոլ Փաշինեանը իշխանափոխութեան շարժում սկսեց: Սօս 2 ամիս տեւած փողոցային պայքարի արդիւնքում, որը կազմակերպիչներն անուանում էին «ժողովրդական, ոչ բռնի, թաւշեայ յեղափոխութիւն», վարչապետի պաշտօնում ընտրուելուց 1 շաբաթ անց Սերժ Սարգսեանը հրաժարական տուեց: Մայիսի 8-ին ԱԺ-ն նոր վարչապետ ընտրեց Նիկոլ Փաշինեանը»:

Միայն այսքան: Չկան քարոզչական տարրեր:

2014 թուականի Ե.-ը (2014)՝ որ կը ստորադասէր Տէր-Պետրոսեանը, ՃԻՇԴ ՆՈՅՆ հեղինակներով եւ ՃԻՇԴ ՆՈՅՆ խմբագիրներով 2019 թուականին կը հրատարակէ նոյն ժամանակաշրջանի պատմութիւնը, նոր շրջանի ընդգրկումով: Այդ նոր շրջանը Թաւշեայ Յեղափոխութիւնն է:

Էդիկ Գեորգեան, Կարէն Խաչատրեան եւ Ամատունի Վիրաբեան, *Հայոց պատմութիւն*, 9-րդ դասարան, մաս 2, խմբագիրներ՝ Աշոտ Մելքոնեան, Արամ Սիմոնեան եւ Արամ Նազարեան, Երեւան, Զանգակ Հրատարակչութիւն, 2019 (յետայսու՝ Է.):

Է-ին մէջ հեղինակները հաւասար չափով կը ներկայացնեն նախորդ նախագահները, կը վերականգնեն Տէր-Պետրոսեանի տիպարը, կը վերանային Մարտ 1-ը, եւլն., եւլն.: Պիտի առարկուի՝ որ հեղինակները թէ՛ հին (նախայեղափոխական) եւ թէ՛ նոր (յետյեղափոխական) իշխանութիւններուն պատուէրները կը կատարէին: Շատ լաւ: Պատմաբաններ, աքատեմականներ եւ հիմնարկներու տնօրէններ ընդունած են կատարել քաղաքական վերադիր պատուէրներ: Սկսնակ, տակաւին իրենք

իրենց փաստելու կարիք ունեցող պատմաբաններու մասին չէ խօսքը:

Ինչեւէ: Քոչարեան-Սարգսեանի կողմնակից հեղինակները յանկարծ այդ նոյն ժամանակաշրջանը Է-ին մէջ (էջ 154-155) կը ներկայացնեն ամենամոռայլ գոյներով, իսկ նոր կատարուած յեղափոխութիւնը դասագիրքի անյարիր շոնդալից խօսքերով, տուեալ դասագիրքի համաչափութենէն անհամեմատօրէն երկար նկարագրութեամբ:

«**Թաւշեայ յեղափոխութիւնը:** Չնայած նորանկախ ՀՀ-ի քաղաքական, տնտեսական եւ սոցիալ-մշակութային շօշափելի ձեռքբերումներին՝ երկիրը յայտնուեց քաղաքական նոր ճգնաժամի մէջ: Գնալով խորանում էին հակասութիւնները: Դժգոհութեան հիմնական պատճառներն էին բնակչութեան սոցիալ-տնտեսական ծանր վիճակը, ցածր աշխատավարձերը եւ կենսաթոշակները, գործազրկութիւնը, մենաշնորհները, հովանաւորչութիւնը, արդարութեան պակասը, կոռուպցիան, զանգուածային արտագաղթը, կեղծուած ընտրութիւնները:

«ՀՀ նորացուած Մահմանադրութեան համաձայն՝ առաջին անգամ հանրապետութեան նախագահին ընտրելու էր Ազգային ժողովը 7 տարի ժամկետով: 2018 թ. մարտի 2-ին ՀՀ նախագահ ընտրուեց նախկինում վարչապետ եղած Արմէն Սարգսեանը:

«Միաժամանակ ՀՀ նորացուած Մահմանադրութեամբ լայն լիազօրութիւններ էին վերապահուած ՀՀ վարչապետին: Սերժ Սարգսեանը առաջադրուեց այդ պաշտօնում, ինչը խոր դժգոհութիւն առաջացրեց ինչպէս ընդդիմութեան, այնպէս էլ հանրութեան շրջանում:

«ՀՀ ԱԺ պատգամաւոր, Ելք խմբակցութեան ղեկավար Նիկոլ Փաշինեանը 2018 թ. մարտի 31-ին Գիւմրիից նախաձեռնեց Իմ Քայլը շարժումը: Իր համակիրներով ապրիլի 13-ին նա քայլերթով հասաւ Երեւան՝ Ազատութեան հրապարակ: Ապրիլի 13-23-ը մայրաքաղաքում, շուտով նաեւ ՀՀ մարզերում չղաղարող բողոքի բազմամարդ հանրահաւաքները, ցոյցներն ու երթերը ամբողջովին փոխեցին Հայաստանը: Ոտքի կանգնեց երիտասարդութիւնը, յատկապէս ուսանողութիւնը, ովքեր շարժմանը նոր թափ ու բովանդակութիւն հաղորդեցին: Անկախութեան սերունդն այլեւս չէր ուզում ապրել ու կառավարուել նախկին ձեւով:

«Շարժման մասնակիցների եւ հանրութեան դժգոհութիւնը խորացաւ, երբ 2018 թ. ապրիլի 17-ին Ազգային ժողովը ՀՀ վարչապետ ընտրեց Ս. Սարգսեանին: Ն. Փաշինեանի գլխաւորութեամբ ցուցարարները պահանջում էին վարչապետի հրաժարականը, նոր վարչապետ ընտրել ժողովրդի թեկնածուին եւ ձեւաւորել ժամանակաւոր կառավարութիւն:

«Սկսուեց քաղաքացիական անհնազանդութեան լայնածաւալ գործողութիւն: Ապրիլի 22-ին իշխանութիւնների գործադրած բռնութիւնները աւելի

բորբոքեցին իրավիճակը:

«Ապրիլի 23-ը դարձավ քաղաքական ճգնաժամի հանգուցալուծման օր: Համաժողովրդական ճնշման տակ Ս. Սարգսեանը հրաժարական տուեց: Ազգային միասնության եւ համերաշխության գիտակցութիւնը յաղթեց:

«2018 թ. մայիսի 8-ին ՀՀ ԱԺ-ն վարչապետ ընտրեց Ն. Փաշինեանին: Նոր կառավարութեան առջեւ լուրջ խնդիրներ եւ մարտահրաւերներ ծառացան: Առաջնահերթը ժողովրդի յոյսերի եւ իղձերի իրագործումն է»:

Քաղաքական պատուէր՝ նոր իշխանութեան գլուխ եկած Քաղաքացիական Պայմանագիր Կուսակցութեան եւ Նիկոլ Փաշինեանի կողմէ, պիտի առարկուի կրկին: Եւ, դարձեալ, այդ պատուէրը կատարող եւ այդ պատուէրին ենթարկուող անուանի պատմաբաններ եւ աքաղաղականներ:

Մինչդէռ Զ.-ն (2025), ինչպէս տեսանք, նոյն յեղափոխութիւնը կը ներկայացնէ ամենագուսպ եւ ամենապատշաճ բովանդակութեամբ, հակառակ որ նոյնպէս գրուած է Քաղաքացիական Պայմանագիրի եւ Փաշինեանի տիրապետութեան օրօք: Բայց գրուած է պատմաբաններու ԲՈԼՈՐՈՎԻՆ ՆՈՐ խմբակի կողմէ: Մշակոյթի նախարարութիւնը կամ ԿԳՄՍ-ն 2019-ին տակաւին կայացած է յստակ ուղղութեամբ: 2020-ին սկսաւ դրական փոփոխութիւններ երեւան բերել, յատկապէս Ժաննա Անդրեասեանի փոխ նախարարուհի նշանակուելէն ի վեր: Հակառակ փոխ նախարարուհիի հանգամանքին, Անդրեասեան բաւական ուժեղ գաղափարական ազդեցութիւն ունէր նախարարութեան որոշ ուղղութիւններու վրայ, իսկ 2022-ին նախարարուհիի նշանակուելէն ի վեր անընդհատ կը փորձէր գործնականի վերածնել իր յառաջադէմ գաղափարները: Դասագիրքերու առումով, յատուկ մտաւորականներու աջակցութեամբ յաջողեցաւ լոյս աշխարհ բերել նոր մտածողութեամբ դասագիրքերու շարք: Հայոց պատմութեան դասագիրքերու նոր մօտեցումի առաջինը եղաւ, ինչպէս տեսանք, 2023-ին, Սմբատ Յովհաննիսեանի հեղինակութեամբ (Գ.), որ դիմացաւ հսկայական քննադատութիւններու, մէկ փոքր մասը ընդունելի, բայց գլխաւոր մասը վարկաբեկումներով լեցուն, ամէն բան սխալի սկզբունքով: Նոյն ահռելի քննադատութիւններուն կ'արժանանայ այսօր Զ.-ն (2025): Ինչո՞ւ չի գրուիր քննական գրախօսական, շրջահայեաց քննադատութիւններով: Առաւել եւս. ինչո՞ւ մինչեւ 2023 թուական հրապարակային կերպով չէին քննադատուէր պատմութեան դասագիրքերը, չկային հանրային խորքային քննարկումներ անոնց մասին (բացի մատի վրայ հաշուընդհանրող դէպքերէ) եւ Գ.-ն

(2023) է որ պիտի դառնար առաջին քննադատութեան թիրախը:

Ա. Ա. անուանի լրագրող է: *Առաւօտի* կայքէջին վրայ Օգոստոս 29 թուակիր կարճ յօդուած մը ունի Զ.-ի (2025) մասին, յատկապէս կանգ առնելով յեղափոխութեան վերոբերեալ պարբերութեան վրայ.

«Երբ տեղի ունենայ իշխանափոխութիւն (վատ լուր ունեւ ԲՊ-ականների համար՝ դա վաղ թէ ուշ տեղի կ'ունենայ), արդեօք 2018 թուականի յեղափոխութեան մասին կը գրուի նոյնը, ինչ հիմա է գրուած դասագրքում: Ո՛չ, գնահատականները կը փոխուեն, եւ դրանք, ցաւօք սրտի, կը լինեն նոյնքան քաղաքականացուած, որքան հիմա են»:

Ա. Ա. եւ համախոհները, ի միջի այլոց, չեն մտածած անգամ քննադատել Է.-ի (2019) յեղափոխականութիւնը, իսկ հիմա, երբ Զ. (2025) կը ջնջէ քաղաքականացուած մօտեցումը երրորդ հանրապետութեան բոլոր անձերուն եւ դէպքերուն նկատմամբ եւ կը վերացնէ Է.-ի (2019) փքուն նկարագրութիւնը յեղափոխութեան, կը յորդին քննադատութիւնները:

Թիրիմացութենէ խուսափելու համար աւելցնեմ, որ ես անձամբ լրիւ համաձայն եմ Է.-ի (2019) յեղափոխութեան յատկացուած հատուածին, բայց անիկա լիովին անպատշաճ է դպրոցական դասագիրքի, քանի որ կը ստորադասէ նախորդ նախագահները, մինչ դասագիրք մը պէտք չէ քաղաքական կողմնորոշումի եւ վճռականութեան հարթակներ յառաջացնէ:

Այսպէս, նոր դասագիրքերու լոյս ընծայումով, Հայաստանի մէջ շատոնց ձեւաւորուած ոչ-հիմնարկային միտքը, զոր միշտ անուանած եմ այլընտրանքային (թերեւս ոմանք վերապահութիւն ունենան այս անուանումին հանդէպ եւ առաջարկեն այլ անուանումներ), առաջին անգամ ըլլալով կու գար հիմնահոսանք, ան ալ հիմնահոսանքի ամենէն աչքառու եւ ազդեցիկ ոլորտը՝ դպրոցը: Կը նշանակէ՝ այդ միտքերը եւ մտածելակերպը շատոնց գոյութիւն ունէին Հայաստանի մէջ, անոնք տարածուած էին, գիրքեր եւ հանդէսներ կը հրատարակուէին այս ուղղութեամբ, բայց պատնէշ մը կար անոնց եւ հիմնարկային գիտելիքին միջեւ: Նոյնինքը ԿԳՄՍ նախարարուհի Ժաննա Անդրեասեան, իմ բնութագրումովս, եկած էր այլընտրանքէն իբրեւ հասարակագիտուհի: Պատնէշի խորտակումը, սակայն, վտանգաւոր քայլ է:

(Վերջ 4)
Հ. ԱԻԱԳԵԱՆ

ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԳՐՈՂՆԵՐՈՒ
ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՄԷՋ

Հայաստանի Կրթության, Գիտության, Մշակույթի եւ Սպորտի Նախարարության (ԿԳՄՍ) հաստատած *Հայ գրականությունը թարգմանություններում* ծրագիրը նպատակ դրած է հայ դասական եւ ժամանակակից գրականությունը թարգմանել օտար լեզուներու:

Շնորհիւ այս ծրագիրին, 2023-2025-ին արաբերեն թարգմանում եւ հրատարակում են Հայաստանի հինգ ժամանակակից գրողներու վեպեր եւ պատմուածքներ: Բոլոր հրատարակությունները կատարում են ԿԳՄՍ-ի եւ եգիպտացի հրատարակիչներուն միջեւ ուղիղ յարաբերություններու շնորհիւ: Արաբերեն գիրքերը թարգմանում եւ հրատարակում են Գահիրե, երկու եգիպտական հրատարակչատուներու կողմէ:

1. Մհեր Իսրայելեան, *Մալէք ալ-՛ալամ*, թարգմ.՝ Սամիր Մահֆուզ Պըշիր, հրատարակչություն՝ Ալ-՛Արապի լը-՛նաշր ուալ-թաուզի՝, Գահիրե, Յունուար 2023 (132 էջ): Վեպը՝ *Ես եմ աշխարհի թագաւորը*, հայերեն լոյս տեսած է 2019-ին, Անտարես հրատարակչութեան կողմէ: Արաբերեն թարգմանությունը կատարում է անգլերենէ:

2. Գուրգէն Խանջեան, *Էին Իյնոք*, թարգմ.՝ Իման Նակիպ, հրատարակչություն՝ Ալ-Մաքթապ ալ-մասրի լը-մաթպու՛աթ, Գահիրե, 2023, 330 էջ: Վեպը *Ենոքի աչքը*, հայերեն լոյս տեսած է 2011-ին եւ 2012-ին, Անտարես հրատարակչություն: Արաբերեն թարգմանությունը կատարում է անգլերենէ:

3. Անուշ Սարգսեան՝ *Անու*, թարգմ.՝ Իման Նակիպ, հրատարակչություն՝ Ալ-Մաքթապ ալ-մասրի լը-մաթպու՛աթ, Գահիրե, 2023, 69 էջ: Վեպի եւ պատմուածքներու ժողովածուն՝ *Անուն*, հայերեն լոյս տեսած է 2021-ին, Անտարես հրատարակչություն: Արաբերեն թարգմանությունը կատարում է անգլերենէ:

4. Յովիկ Աֆեան՝ *Ալ-Ահմար*, թարգմ.՝ Իման Նակիպ, հրատարակչություն՝ Ալ-Մաքթապ ալ-մասրի լը-մաթպու՛աթ, Գահիրե, 2023, 131 էջ: Վեպը՝ *Գարմիր*, հայերեն լոյս տեսած է 2020-ին, Անտարես հրատարակչություն: Արաբերեն թարգմանությունը կատարում է անգլերենէ:

5. Յովհաննէս Երանեան՝ *Ալ-Բեհլա ալ-րահիպա*, թարգմ.՝ Ռուլա Մտել, հրատարակչություն՝ Ալ-՛Արապի լը-՛նաշր ուալ-թաուզի՝, Գահիրե, 2025: Վեպը՝ *Մահացու հիւրախաղ*, հայերեն լոյս տեսած

է 2018-ին, Անտարես հրատարակչություն: Արաբերեն թարգմանությունը կատարում է ռուսերենէ:

Իւրաքանչիւր գիրքի մէջ հայերեն արձանագրում է:

«Հրատարակվել է Հայաստանի Հանրապետության կրթության, գիտության, մշակույթի եւ սպորտի նախարարության աջակցությամբ «Հայ գրականությունը թարգմանություններում» ծրագրի շրջանակում»:

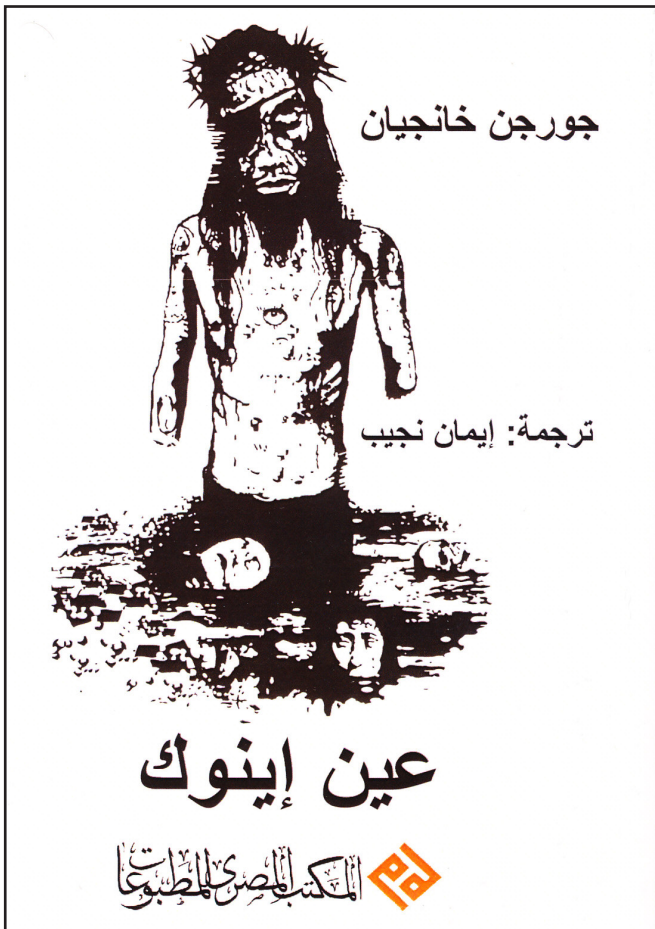
Առաջին ուղղակի նկատողությունը պիտի ըլլայ թարգմանություններուն միջնորդ լեզուներուն հարցը՝ անգլերեն եւ ռուսերեն: Մեքենայաբար՝ առանց կարդալու, պիտի քննադատուի երեւոյթը: Բնագիր լեզուի իմացությունը, անկասկած, կարելոր է, բայց բնագիր-թարգմանութեան ուղղակի յարաբերությունը բարդ հարցի մը կմախքն է լոյ: Չկայ թարգմանություն՝ առանց ինքնավար կեցութեան, առանց որ թարգմանությունը ինքը դառնայ բնագիր սեփական գոյութեան իրաւունքով, եւ ոչ անպայմանօրէն իբրեւ ուրիշ բնագիրի ածանց: Վալթըր Պենիամին հրաշալի գրած է այս հարցերուն մասին (*Die Aufgabe des Übersetzers*): Այդ ինքնավարությունը, բնականաբար, առնչային սերտ կապեր պիտի ունենայ թարգմանելի բնագիրին հետ, բնագիր՝ որ բոլոր գրական բնագիրներուն նման, անթարգմանելի է ըստ էութեան:

Գործնական առումով, Եգիպտոսի մէջ ներկայիս չկայ կատարեալ հայերեն իմացող արաբագիր գրող: Եւ եթէ վերջին երկու-երեք տասնամեակները սակաւաթիւ անգամներ արաբագիր եգիպտացիներ թարգմանած են հայերեն լեզուէ, կատարած են հայերենի քաջատեղեակ անձերու օգնութեամբ, այլեւ ուղղակի միջամտութեամբ:

Բոլոր հինգ թարգմանությունները բարձր որակ ունին թէ՛ լեզուական եւ շարահիւսական, եւ թէ՛ իմաստային բովանդակութեան առումով:

Կառուցուածքը, բովանդակությունը, նիւթային կեդրոնները եւ իմաստային շեշտադրությունները, բոլորն ալ կան թարգմանություններուն մէջ ինչպէս հայ հեղինակները արտայայտած են: Չկան բռնագրօսիկ թարգմանություններ, ամէն բան սահուն է:

Ահաւասիկ ճաշակ մը այդ թարգմանութենէն, իբրեւ համեմատական նմոյշ վերցնելով Գուրգէն Խանջեանի *Ենոքի աչքը* վեպին սկիզբը.

Գուրգեն Խանջեանի արաբերէն վէպին կողքը

Գուրգեն Խանջեանի արաբերէն վէպի
կողքին վերջին էջը

ԳԼՈՒԽ 1

ԳՈՌԻՆ ՏԱՆԻՑ ՎԱՆՁԵԼ ԵՆ

Ճամպորուկը ձեռնափի մաշկը խոտոտու տվող հաճելի մակերես ուներ, դեղնաշագանակագույն բնական կաշի էր, թեթեւ մաշվածության երանգներով, մի անգամ, հերթական շրջագայությունից հետո, հայրը բերեց՝ թողեց տանը, «Փոքր է»՝ ասաց, դեհ, երաժիշտ մարդ է, ինչ զրթու-գիբիլ ասես՝ քարշ է տալիս հետը, զարմանալի էր միայն, թե ինչու էր գնել, երեւի՝ զուտ որպես իր, բնական կաշվին, ձեւերի սահունությանը, նիկելապատ չխկան փակերին գայթակղվելով։ Իսկ Գորին այս ճամպորուկը լիուլի բավարարում էր, կաշին չէր էլ պրկվում երբեւէ։ Դարձյալ չուսփեց, հիշեց, որ կաշին խոզի է, թվաց, թե իր չուսնից ճամպորուկը կամացուկ խոխուում է, մտածեց՝ երկու կյանք է սպառում կաշին, ավելի ճիշտ՝ երկու պատմություն։ Թավալվել է ցեխերի մեջ, բորվել՝ քամավելով ցանկապտերին, թրթռացել՝ քշելով վրան հավաքված ճանճերին, ճանկովել մացառներից, ձողկվել ճիպոտներով... Ապա երկրորդ՝ քաղաքակիրթ պատմությունը՝ գնացքներ, ինքնաթիռներ, մեքենաներ, հյուրանոցներ, պահարաններ, չապիկներ, փողկապներ, օժանդակներ... Գորը ձգեց բունկան օղակած ձեռքի մկանները, ասես զգուշանալով, որ խոխուացող ճամպորուկը կարող է պոկվել՝ փախչել պուրակի ցեխոտ մացառների կողմը։

Հայացքը ջրերի կրպակ փնտրեց, բայց ուշացած՝ գնացքն արդեն ժամանում էր, ճուռացրեց արգելախններն ու կանգ

الفصل 1

جور مطلوب منه العودة إلى البيت

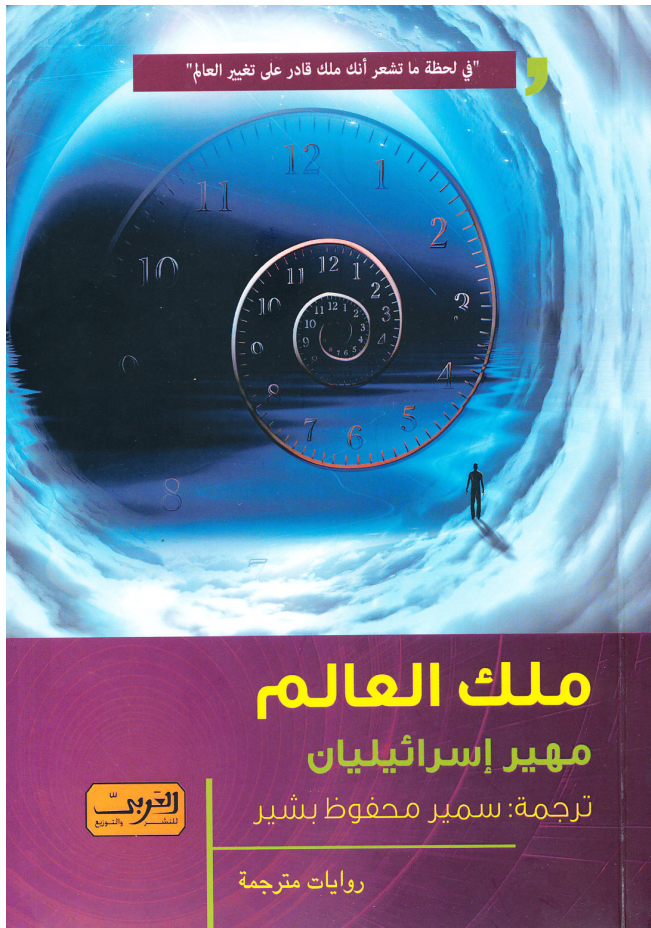
كانت الحقيبة ذات سطح يدغدغ بلطف جلد راحة اليد، وكانت ذات لون بني أصفر، صُنعت من الجلد الطبيعي، مع علامات تأكل طفيفة. في واحدة من أسفاره العديدة، أحضرها والده وتركها في المنزل.

- قال: «إنها صغيرة جداً» ... حسناً، إنه موسيقي لذا فهو اعتاد على يحمل معه كل أنواع القمامة.

كان أمراً محيراً لماذا اشتراها من الأساس - ربما فقط كغرض ما، اجتذبه الجلد الطبيعي، والتصميم الناعم، والأقفال المطلية بالنيكل. لكن هذه الحقيبة كانت تناسب جور تماماً ولم يمت جلدُها أبداً. لمسها مرة أخرى وتذكر أن هذا كان جلد خنزير وبدا له للحظة أنه بسبب لمسته، راحت الحقيبة تشخر بهدوء.

فكر في نفسه أن الجلد يعيش حياتين، أو بالأحرى، له قصتان. لقد غرق في الوحل، وعانى من الحكمة وفرك نفسه على السياج، واهتز للتخلص من الذباب المتجمع عليه، وخدشته الشجيرات الشائكة، وضُرب بعضاً... ثم الثانية، قصة حضارية.. قطارات، طائرات، سيارات، فنادق، خزائن، قمصان، ربطات عنق، كولونيا... شد جور العضلات التي تمسك بالمقبض، كما لو كان قلقاً من أن الحقيبة ذات الشخير قد تتحرر وتجري نحو الشجيرات الموحلة في الحديقة.

نظر حوله بحثاً عن كشك يبيع الماء، لكن بعد فوات الأوان - كان القطار قادماً. واصلت مكابحه الصرير إلى أن توقف، قد اختفت عجلاته تحت

Մհեր Իսրայելեանի արաբերէն վէպին կողքը

առավ՝ անիվները կառամատուցի ցածրահարկում թաքցրած, իսկ հարթակի մակարդակին՝ շփոթով բացեց դռները: Ծարավն արդեն գնացքում հագեցրեց Գոուր, չար-ժական բարից, որ իր առջեւ գլորում էր խարտյաչ կինը՝ դափնեպսակ հիշեցնող կրեմադույն գլխադիրով, ճերմակ, պստիկ գոգնոցով, որ անհանգիստ թրթռում է պիրկ ազդերի վրա: Միայն կողա, այո, մտով կարկանդակ պետք է: Բարմենուհու ժպտերես համառությունը չհաղթեց նաեւ ուրիշ ուսեստներ առաջարկելիս, կուշտ էր Գոուր, ժամանակը որքան էլ քիչ՝ հասցրել էր նախաճաշել: Դատարկված շիշը կողմ դրեց, հենվեց թիկնակին ու գնացքի ճոճքից թմրած՝ փակեց աչքերը: Սակայն չուտով ստիպված եղավ բացել, որովհետեւ մեկը մոտեցել՝ հրում էր ուսը. ջահել վրացի էր, - ոչինչ վրացուն այնպես արագ չի մատնում, ինչպես ուսերենի առողանությունը, - առաջարկում էր թուղթ խաղալ, Գոուր մերժեց, վրացին անցավ հաջորդ վագոն՝ այս վագոնում թղթախաղի ուրիշ հավակնորդ չկար: Գոուր մեջքը դարձյալ հենեց թիկնակին ու նայեց դուրս... Պատուհանին մոտ պատկերներն այնքան արագ էին փախչում, որ տարբերելի չէին, իսկ ծովը հեռու էր, չէր փախչում, արժանապատվորեն ծփում էր՝ ափամերձ ջրերը գնացքին ընդառաջ դանդաղ ոլորելով: Մեկ տարի է, գուցե մի քիչ էլ ավելի՝ Գոուր այս կողմերում է, բայց ծովի կարտուր չի առել, լուսը հագիվ բացված՝ գործի է գնացել ու մինչեւ մուլթն ընկնելը աշխատել, ամեն օր, հաճախ՝ նաեւ կիրակի:

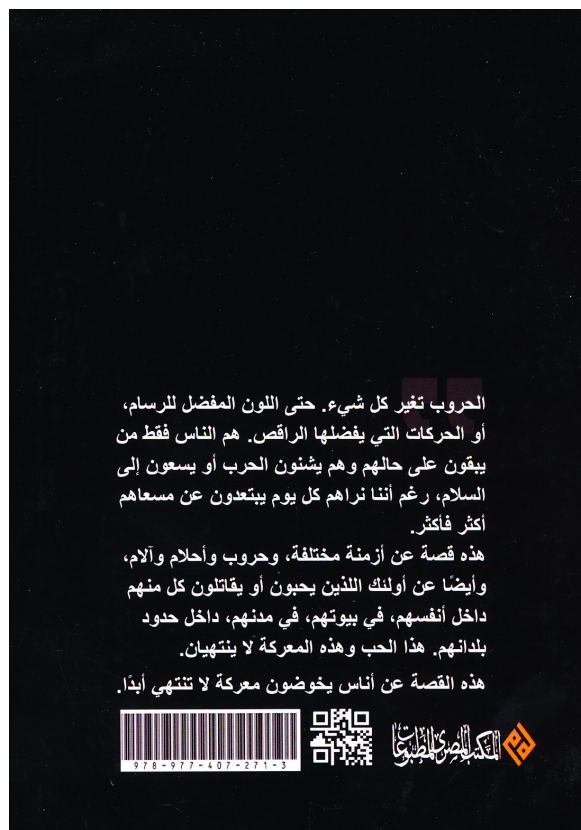
Մհեր Իսրայելեանի արաբերէն վէպի կողքին վերջին էջը

الرصيف، وأثناء السير قريبا من مستوى الأرض فتحت أبوابه محدثة ضجة. أطفأ جور عطشه على متن القطار، مستفيدا من البار المتحرك، الذي مر أمامه، تدفعه على عجلاته قبل شقراء متينة البنين، ترتدي عقالا على رأسها يشبه إكليل الغار ومريلة بيضاء صغيرة ترتعش على فخذها الممتلئين. فقط كولا، نعم، لا فطيرة لحم. لم تنجح ابتسامة سيدة البار العنيدة في أن تنبئ له سلع غذائية أخرى. أحس جور بالامتلاء، فقد تمكن من تناول الإفطار قبل مجيئه إلى المحطة، على الرغم من ضيق الوقت. وضع الزجاج الفارغة جانباً، ومال إلى الخلف، ولأنه كان مخدراً بفعل اهتزاز القطار، أغمض عينيه. لكنه سرعان ما أجبر على فتحهما، لأن شخصاً ما قد جاء يختلس النظر من فوق كتفيه. لقد كان شاباً جورجياً - لا شيء يكشف الجورجي أسرع من لهجته الروسية - كان يقترح لعبة من ألعاب الورق. رفض جور فذهب الجورجي إلى العربية التالية، حيث لم يتحمس هناك أحد أيضاً. اتكا جور مرة أخرى ونظر إلى الخارج... كانت المشاهد القريبة من النافذة تنزلق بسرعة لدرجة أنه كان من المستحيل تمييزها، ولكن كان البحر بعيداً، ولم يكن ينزلق، بل كان يتهادى بكبرياء، وتجري موجاته الساحلية ببطء في اتجاه القطار. لقد مر عام منذ أن أتى جور إلى هذه النواحي، لكنه لم يكن قد استمتع بالبحر حتى الآن بما يشفي غليل قلبه.

كيف أمكنه؟ كان يذهب إلى العمل في الفجر ويعمل حتى حلول الظلام، كل يوم وغالباً في أيام الأحد أيضاً! قرر أنه بمجرد أن يحصل على إجازة من العمل، سيستأجر غرفة بالقرب من الشاطئ ويأخذ استراحة لطيفة.

Յովիկ Աֆեանի արաբերեն վեպին կողքը

Յովիկ Աֆեանի արաբերեն վեպի
կողքին վերջին էջը

Հրաշալի թարգմանություն է՝ ընդհանուր իմաստն մինչև բազում նրբությունները:

Քանի մը դիտարկում: «Քսմավել»-ը նուազած է «քսվել»-ու, «գլորում էր խարտյաշ կինը» ունի յաւելեալ նկարագրութիւն մը «գլորում էր ամուր կառուցվացքով խարտյաշ կինը», «կրեմագույն գլխադիր»-ի «կրեմագույն»ը ջնջուած է, «այս վագոնում թղթախաղի ուրիշ հավակնորդ չկար»-ը թարգմանուած է «այդ [միւս] վագոնում եւս թղթախաղի հավակնորդ չկար», «բայց ծովի կարտսը չի առել»-ը ընդլայնուած է «բայց նա դեռ չէր վայելել ծովը իր սրտի մորմոքը ամոքելու աստիճան»: Աստնք արդեօք միջնորդ անգլերէն լեզուէն կու գան, թէ բխած են արաբերէն լեզուի շարահիւսութիւնը աւելի սահուն դարձնելու միտումէն, արաբերէն մը՝ որ իրապէս կ'ընթանայ հարթ եւ ողորկ:

Հայերէն բնագիրը ունի նաեւ «գրթուղիբիլ» եւ «պստիկ» խօսակցական բառերը՝ փոխանակ «աղբ»-ի եւ «պզտիկ»-ի: Գործածուած արաբերէնը կլանած է զանոնք գրականին մէջ: Արաբերէնը բացառապէս գրական է, այս եւ միւս չորս թարգմանություններուն մէջ:

Եգիպտոսի գրականութեան մէջ այսօր կը գործածուի արաբերէնի զանազան շերտեր, որոնք, կտրուկ բաժանումով, երեք հատ են՝ գրական, եգիպտական խօսակցական բարբառ, եւ գրականի ու խօսակցականի խառնուրդ: Խօսակցականին օգտագործումը ներկայ թարգմանություններուն մէջ կրնար իր առաւելությունները ունենալ:

Ենոքի աչքը, բացի բազմաթիւ տեղերէ, Գ. գլուխի գիւղացիներու խօսքին մէջ ունի ցայտուն բարբառ: Լոկ մէկ օրինակ.

«Այ էսի շուն ա, ախպեր... Հեջի պէս մի յոթանասուն կիլո կըլնի»:

Ասիկա թարգմանուած է.

والآن، هذا كلب يا أخي... يجب أن يكون وزنه على الأقل سبعين كيلوجراما، إن لم يكن أكثر.

Արաբերէնը վերաթարգմանելով հայերէնի, կ'ունենանք.

«Հիմա, դա շուն է, եղբայր... նա պետք է կշռի առնվազն յոթանասուն կիլոգրամ, եթե ոչ ավելի»:

Մինչդեռ եթէ թարգմանուած ըլլար բարբառով, կրնար ուրիշ համ տուած ըլլալ խօսքին: Թերեւս այդպէս ալ թարգմանուէր, եթէ միջնորդ լեզուն անգլերէնը չըլլար, քանի որ ամենայն հաւանակաւորեամբ այս վերջինը ներկայացուած է միաշերտ լեզուով:

Գրականի եւ խօսակցականի խնդիրը նաեւ առկայ է միւս վէպերուն մէջ:

Օրինակ՝ Սիւր Իսրայէլեանի *Ես եմ աշխարհի թագաւորը*: ԺԳ. գլուխին մէջ տիպարներէն մէկը կ'ըսէ.

«...թէ տղա ես՝ գնա պոչը գտի»

Թարգմանութիւն.

التي لا يستطيع أي رجل مهما يكن أن يجدها

Այսինքն՝ «ոչ մի տղամարդ երբեւէ կարող է գտնել նրան»:

Բարբառը կրնար լուծած ըլլալ հարցը:

Այստեղ-այնտեղ մանր վրիպումներ նոյն վէպի

Յովհաննէս Երանեանի արաբերէն վէպին կողքը

թարգմանութեան մէջ:

Օրինակ, դարձեալ ԺԳ. գլուխէն.

«Երեւի վերածվեր աստծո, եթէ չխփեին ինքնաթիռը»:

Արաբերէն.

وكان في إمكانه أن يصبح إلهاً، لو لم يتعرض لضربة بواسطة هؤلاء الناس

Դուրս մնացած է «ինքնաթիռ» բառը, այսինքն՝ «խփուողը» կը դառնայ անձը այլ ոչ թէ բարձրութեան վրայ գտնուող ինքնաթիռը:

Ուրիշ օրինակ մը նոյնէն.

«Գնացել է իր բախտը փնտրելու»:

إنه هناك ليحافظ على ثروتنا الطائلة

Այսինքն՝ «Գնացել է մեր խոշոր հարստությունը պահպանելու համար»:

Կը կրկնեմ, անկախ այս մանրութիւններէն, որոնք թերեւս ոմանք մանրութիւններ են, հինգ թարգմանություններն ալ իրենց ամբողջութեան մէջ կը ներկայացնեն հայ գրողները իրենց բարդ մտաւոր կողմերով: Բնագիրներուն իմաստները այնտեղ են, հասանելի:

Պիտի փափաքէի արաբերէն ունենալ նաեւ Հայաստանի իմ սիրած ժամանակակից գրողներս՝ Սրամ Պաչեան, Կարէն Անտաշեան, Արփի Ոսկանեան...: Զուտ անձնական նախասիրություն:

Հ. Ա.

ԵԳԻՊՏԱՀԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

- Հոկտեմբերին լոյս տեսաւ եգիպտահայ ժամանակակից բանաստեղծ, արձակագիր եւ թարգմանիչ Վարուժանի [Վարուժան Գազանճեան] *Ստեղծաշար* բանաստեղծութեան ժողովածուն, 707 էջ, իբրեւ ՀԲԸՄ Գահիրէի Չազըր Հիմնադրամի Արխիւ Մատենաշարի յաջորդական հրատարակութիւն: Ներկայացուած է բանաստեղծի կեանքի պաշարը՝ 519 բանաստեղծութիւն, ամփոփուած 25 գլուխներու տակ՝ «Հիմա ու յետոյ», «Եօթը ռոնտօ», «Վարուժան», «Տասը վիլանել», «Կատուլլոսէն Քավաֆի», «Երեք պալլատ», «Լողաւազանին մօտ՝ երեսուն քերթուած», «Քուն էի», «Վեց բանաստեղծ՝ վեց սեր», «Հեթանոս Աստուածներ», «Յակինթի պարտէզը», «Յակինթի պարտէզին համար 42 հնչեակ», «Համրիչ», «Արուեստ քերթութեան», «Շէյքսպիրեան քառեակ», «Անուններ եւ սկզբնատառեր», «Հնչեակաշար», «Զոյգ զբօսերգ», «Սոյլ», «Թատերական քերթուածներ», «Դադար», «Քայլեր ու քարեր», «Եօթը հնչեակ չքնաղ աղջկան», «Թաղումը վերադարձը դադարը» եւ «Դիմանկարը»:

Բանաստեղծութիւնները գրուած են 1972-2024-ին, գերակշիռ մասը ըլլալով 1990-ականներու առաջին կէտը: Մեծամասնութիւնը կը տպագրուի առաջին անգամ:

Յիշեցնենք, որ հեղինակի նախորդ հատորը՝ *Թարգմանաշար*, յատկացուած բանաստեղծական եւ արձակ թարգմանութիւններուն, լոյս տեսած էր 2024 Փետրուարին, Գահիրէի Ազգային Առաջնորդարանի հրատարակութեամբ (*Ջահակիր*, թիւ 1960 եւ 1962):

Հարցումներու համար կարելի է դիմել հեղինակին՝ varoujankazanjan@yahoo.co.uk կամ varoujan53@gmail.com:

- Կիրակի, Հոկտեմբեր 26, տօն է Գիւտ Խաչի: Տեղի ունեցաւ Ս. Պատարագ Գահիրէի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցիին մէջ: Յաւարտ Պատարագի կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան Կարգ Եգիպտոսի Հայոց Թեմին մէջ քահանայագործած եկեղեցականներու հոգուոյն ի հանգիստ՝ Գաբրիէլ Եպսկ. Մարաշցի, Մկրտիչ Եպսկ. Քէյֆսըզեան, Մեսրոպ Արք. Սուքիասեան, Մատթէոս Եպսկ. Իզմիրլեան, Գեորգ Ծ. Վրդ. Իրթիւճեան, Յակոբ Եպսկ. Աշոտ Փափագեան, Յովսէփ Եպսկ. Այվազեան, Մկրտիչ Եպսկ. Աղաւնունի, Թորգոմ Արք. Գուշակեան, Մամբրէ

Արք. Սիրունեան, Զաւէն Արք. Չինչինեան, նաեւ հոգուոյն ի հանգիստ Զակազիկի նախկին Ս. Խաչ Եկեղեցիի ազգային բարերարներուն՝ Արմենակ պէյ Կամսարական եւ զաւակներ՝ Արամ, Երուանդ եւ Տարիա, եւ Նիլըր Իսթ Ակումբի հանգուցեալ անդամ-անդամուհիներուն:

دعوة

يتشرف مركز الدراسات العربية بجامعة القاهرة بالتعاون مع مركز دراسات التراث الشعبي بدعوة حضراتكم

لحضور الفعالية الثقافية بعنوان:
"الحكاية الشعبية بين مصر وأرمينيا"
 والتي تتضمن مناقشة كتاب "حكايات أرمينية" الصادر عن مركز الدراسات العربية

بمشاركة أ.د. نهلة إمام
 مستشارة وزير الثقافة والمختصة في دراسات التراث الشعبي

الأربعاء ٢٩ أكتوبر
الساعة ٢:٠٠ ظهراً

مقر مركز الدراسات العربية - جامعة القاهرة

Հայագիտական Կեդրոնի Հոկտեմբեր 29-ի ձեռնարկին ազդը

- Չորեքշաբթի, Հոկտեմբեր 29-ին, Գահիրէի Համալսարանի Հայագիտական Կեդրոնի նստավայրը տեղի ունեցաւ արաբերէն լեզուով մշակութային ձեռնարկ՝ *Ժողովրդական հեքիաթը Եգիպտոսի եւ Հայաստանի միջեւ* խորագիրով, յատկացուած Հայագիտական Կեդրոնի հրատարակած *Հայկական հեքիաթներ* գիրքի (տես *Ջահակիր*ի անցեալ թիւը, էջ 15) քննարկումին, որուն իր մասնակցութիւնը բերաւ ժողովրդական ժառանգութեան ուսումնասիրութիւններու մասնագիտուհի եւ մշակոյթի նախարարի խորհրդատու՝ տոքթ. Նահիլա Իմամ:

=====

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

=====

ԼՐԱՏՈՒԱՄԻՋՈՑ	
Doppelgänger. տեղեկատուական նոր արշաւ ԵՄ-ի եւ Հայաստանի դէմ	1
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ	
Արման Թօքաթեանի եւրոպական շրջագայութիւնը (1931-1934) (շար. 8)	3
ԽՈՀԵՐ	
Հայոց/Հայաստանի պատմութեան դասագիրք (վերջ 4)	5
ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ	
Հայաստանի ժամանակակից գրողներու թարգմանութիւններ Եգիպտոսի մէջ	9
Եգիպտահայ լուրեր	15

Հեռ.՝ +2 01111505037
Ել-հասցե՝ haigavakian@yahoo.com
Գահիրե (Եգիպտոս)

ՋԱԼԱԿԻՐ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ
ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ, 20 ՆՈՅԵՄԲԵՐ 2025

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻԻ 2005

ՋԱՀԱԿԻՐ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻԻ 2005

ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ, 20 ՆՈՅԵՄԲԵՐ 2025

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՆԱԽԱԳԱՀԻՆ ԱՅՅԵԼՈՒԹԻՒՆԸ ԵԳԻՊՏՈՍ

Շաբաթ, Նոյեմբեր 1-ին, մեն շուրջ տեղի ունեցավ Մեծ Եգիպտական Թանգարանին (Grand Egyptian Museum) երկար սպասումից հետո:

Բացումի արարողության պաշտոնական հրավերով իր մասնակցությունը բերավ Հայաստանի նախագահ Վահագն Խաչատուրյան:

Պատմական ակնարկ

Նախագահի հանգամանքով Վահագն Խաչատուրյան առաջին անգամ Եգիպտոս այցելած է 2022 Նոյեմբերին, մասնակցելու Շաբաթ Ալ-Շեյխի ՄԱԿ-ի կազմակերպած Կլիմայական Փոփոխության 27-րդ Համաժողովի (COP 27) լիազումար նիստին: Ելոյթ ունենալով Նոյեմբեր 7-ին, ան նշած է որ կլիմայի փոփոխության դեմ պայքարը համաշխարհային օրակարգի կարևոր բաղադրիչն է և կը պահանջէ բոլորի համատեղ յանձնառությունը, եւ աւելցուցած որ Հայաստանի վրայ Ազդեցիկ է յարձակումին եւ յատկապէս Ջերմութիւնի նման առողջապահական կեղծոյնի վրայ հրետանային եւ մարտական անօդային թռչող սարքերու հարուածներուն պատճառով տուժեց շրջակայ միջավայրը:

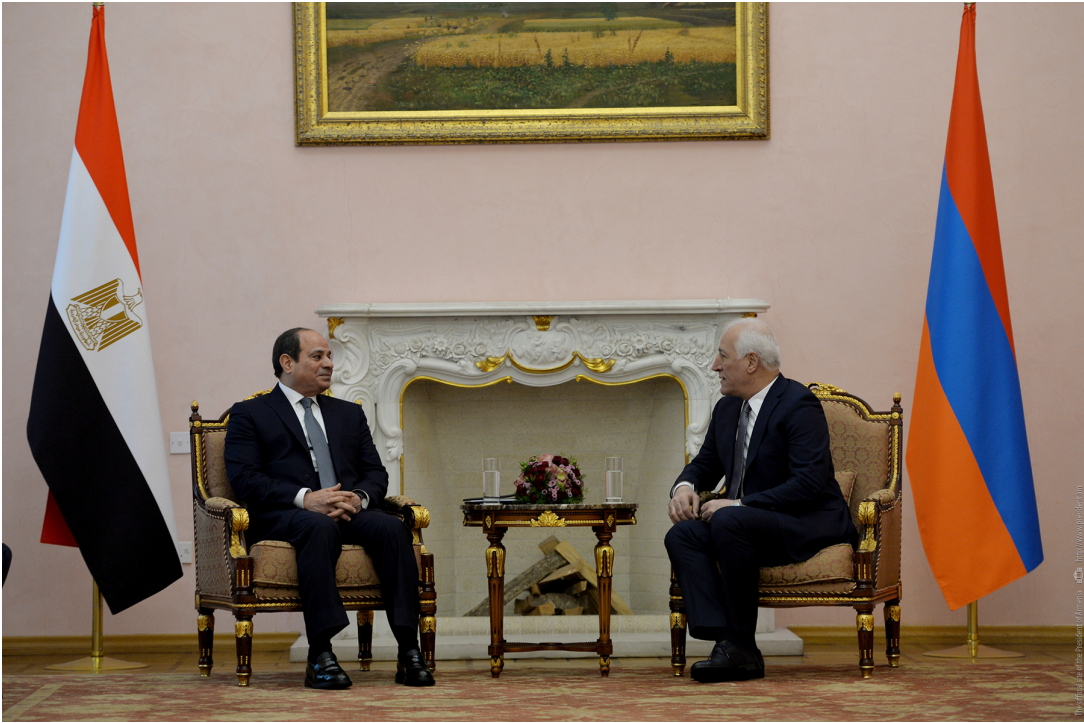
2023 Յունուար 28-ին, երկօրեայ այցելութեամբ Երևան կը ժամանէ Եգիպտոսի նախագահ Ապտէլ Ֆաթթահ Ալ-Սիսի: Յունուար 29-ին, նախագահական նստավայրին մէջ կը կայանայ ընդլայնուած կազմով անոր հանդիպումը Վահագն Խաչատուրյանի հետ, որուն ընթացքին Եգիպտոսի նախագահը շնորհակալութիւն կը յայտնէ Հայաստանի նախագահին՝ մասնակցած ըլլալու համար Շաբաթ Ալ-Շեյխի կլիմայական համաժողովին: Կը խօսին երկկողմանի յարաբերութիւններուն մասին:

Տուպայ 2023 Դեկտեմբեր, ՄԱԿ-ի Կլիմայական Փոփոխութեան 28-րդ Համաժողով (COP 28), որուն կը մասնակցին Հայաստանի եւ Եգիպտոսի նախագահները: Համաժողովի շրջանակին մէջ, Դեկտեմ-

Շաբաթ Ալ-Շեյխ, 7 Նոյեմբեր 2022,
Վահագն Խաչատուրյանի ելոյթը Կլիմայական
Փոփոխութեան 27-րդ Համաժողովին:

բեր 2-ին կը կայանայ երկու նախագահներուն հանդիպումը, որուն ընթացքին անոնք կը շեշտեն հայ-եգիպտական յարաբերութիւններուն պատմական առանձնայատկութիւնը եւ կը համաձայնին ամրացնել համատեղ համագործակցութիւնը, յատկապէս զբօսաշրջութեան, մշակոյթի, առևտուրի, տնտեսութեան եւ ապահովութեան ոլորտներուն մէջ:

**Երեւան, նախագահական նստավայր, 29 Յունուար 2023,
Ապտէլ Ֆաթթահ Ալ-Սիսիի եւ Վահագն Խաչատուրեանի հանդիպումը:**

**Տուսպայ, 2 Դեկտեմբեր 2023,
Հայաստանի եւ Եգիպտոսի նախագահներուն հանդիպումը:**

Մեծ Եգիպտական Թանգարանի բացում

Մեծ Եգիպտական Թանգարանի բացումին համար, Նոյեմբեր 1-ին եռօրեայ այցելութեամբ Գահիրէ կու գայ Վահագն Խաչատուրեան եւ երեկոյեան ներկայ կը գտնուի բացումի փառաւոր արարողութեան: Բացումին համար Գահիրէ եկած էին 79 միջազգային պատուիրակութիւններ, որոնցմէ 39-ը ղեկավարութեամբ թագաւորներու եւ երկիրներու նախագահներու ու վարչապետներու:

Հանդիպում ԵՈՒՆԵՍԿՕ-ի տնօրէնին հետ

Նոյեմբեր 2-ին Հայաստանի նախագահը հանդիպում կ'ունենայ ԵՈՒՆԵՍԿՕ-ի եգիպտացի նորընտիր ընդհանուր տնօրէն Խալէտ Ալ-Անանիի հետ, վերջինիս գրասենեակը: Նախագահը կը շնորհաւորէ ընտրուած տնօրէնին բարձր եւ պատասխանատու պաշտօնը ստանձնելու համար, եւ յոյս կը յայտնէ շարունակել Հայաստանի եւ ԵՈՒՆԵՍԿՕ-ի փոխգործակցութեան սերտացումը:

**Գահիրե, 1 Նոյեմբեր 2025,
Վահագն Խաչատուրեան կը դիտէ Մեծ Նգիպտական Թանգարանի
բացումի արարողութիւնը:**

**Գահիրե, 2 Նոյեմբեր 2025,
Խալէտ Ալ-Անանի (ձախին) եւ Վահագն Խաչատուրեան:**

«Մենք առանձնայատուկ ուշադրութիւն կը դարձնենք ԵՈՒՆԵՍԿՕ-ի հետ մեր համագործակցութեան՝ պայմանաւորուած նաեւ հայկական մշակութային եւ պատմական ժառանգութեան պահպանութեան ու պաշտպանութեան խնդիրներով: Ձեզի կը վստահեցնենք նաեւ որ Հայաստան պատրաստ է աջակցիլ Ձեր նախաձեռնութիւններուն, միտուած ԵՈՒՆԵՍԿՕ-ի գործունէութեան ամրապնդումին եւ ընդլայնումին»:

Խալէտ Ալ-Անանի շնորհակալութիւն կը յայտնէ այցելութեան համար եւ կը նշէ որ ինք երեք անգամ այցելած է Հայաստան եւ վերադարձած ջերմ տպավորութիւններով:

Ինչո՞ւ յատկապէս ԵՈՒՆԵՍԿՕ: Պատահական

ընտրություն չէր, այլ շարունակությունը Հայաստանի վերջին շրջանի քաղաքականությունն:

2024 Մարտ 5-ին Հայաստանի վարչապետ Նիկոլ Փաշինեան պաշտոնական այցելությամբ կու գար Գահիրե եւ կը հանդիպէր Եգիպտոսի նախագահ Ալ-Սիսիի հետ, նախագահին վստահեցնելով որ ԵՈՒՆԵՍԲՕ-ի 2025-2029 թուականներու ընդհանուր տնօրէնի պաշտօնի ընտրություններուն Հայաստան պիտի աջակցի Եգիպտոսի թեկնածու Խալէտ Ալ-Անանիին: Այդ ժամանակ *Զահակիր* (թիւ 1961) կը գրէր.

«Հայաստանի պաշտպանությունը եգիպտացի թեկնածուին ունի իր իմաստը: 2009-ին, ԵՈՒՆԵՍԲՕ-ի ընդհանուր տնօրէն կ'ընտրուէր պուլկարուհի Իրինա Պոքովա, դուրս մղելով եգիպտացի թեկնածու Ֆարուք Հոսնիին, որ ընտրություններուն մինչեւ նախավերջին փուլը վաստակած էր քուէարկություններու հանգիստ մեծամասնությունը: 2012-ին Պոքովա անձնական սերտագոյն յարաբերություններ կը մշակէ Ազրբայէյանի իշխող ընտանիքին եւ մասնաւորապէս ԵՈՒՆԵՍԲՕ-ի բարի կամքի դեսպանուհի Մեհրիպան Ալիեւայի հետ: Աստիճանաբար կը բացայայտուին փտածութեան մեծ գործարքներ: Ամէն անգամ որ ԵՈՒՆԵՍԲՕ-ն ձեռնարկ մը կը կազմակերպէր Ալիեւայի հանրային յարաբերություններուն (PR) համար, քանի մը օր ետք 100-էն մինչեւ 250 հազար եւրօ կը յայտնուէր Պոքովայի ամուսինին՝ ԵՈՒՆԵՍԲՕ-ի ընդհանուր քարտուղար Քալին Միթրովի պանքային հաշիւներուն մէջ: Աւելի ցայտունը այն էր որ Պոքովա, որուն տնօրէնութեան ամբողջ շրջանի ընդհանուր վարձավճարը եղած էր 781 հազար տոլլար, Նիւ Եորքի մէջ սեփականատէրը կը դառնար 2,4 միլիոն տոլլար արժողութեամբ երկու բնակարաններու: 2017-ին Պոքովա կը ստիպուի հեռանալ պաշտօնէն: 2022-ին Ալիեւա եւս կը ստիպուի հեռանալ: Արդէն պարզ կը դառնայ Փաշինեանի կեցուածքը եգիպտացի նոր թեկնածուին հանդէպ, մանաւանդ որ այսօր կը գտնուի նոր մարտահրաւէր մը կապուած Ղարաբաղի հայկական յուշարձաններու պահպանութեան հետ»:

Հայաստանի նախագահի Նոյեմբեր 2-ի հանդիպումը Ալ-Անանիի հետ շարունակությունն էր այս քաղաքականութեան:

Հանդիպում եգիպտահայ գաղութի ներկայացուցիչներուն հետ

Նոյեմբեր 2-ին, երեկոյեան ժամը 6-ին, Հայաստանի Դեսպանատան պարտէզը կայացաւ Հայաստանի նախագահին հանդիպումը եգիպտահայ գաղութի շուրջ 100 ներկայացուցիչներու հետ:

Նախագահը անդրադարձաւ Հայաստանի ներկայ հասարակական ու քաղաքական կեանքի անցողիկ դերուն եւ մանրամասնություններ ներկայացուց կառավարութեան իրականացուցած պաշտպանական, առողջապահական, կրթական եւ հասարակական ոլորտներու բարեփոխումներուն եւ նոր ծրագիրներուն մասին:

Վերջաւորութեան պատասխանեց ներկաներու հարցումներուն:

Արտաքին Գործոց նախարարներու տեղակալներու հանդիպում

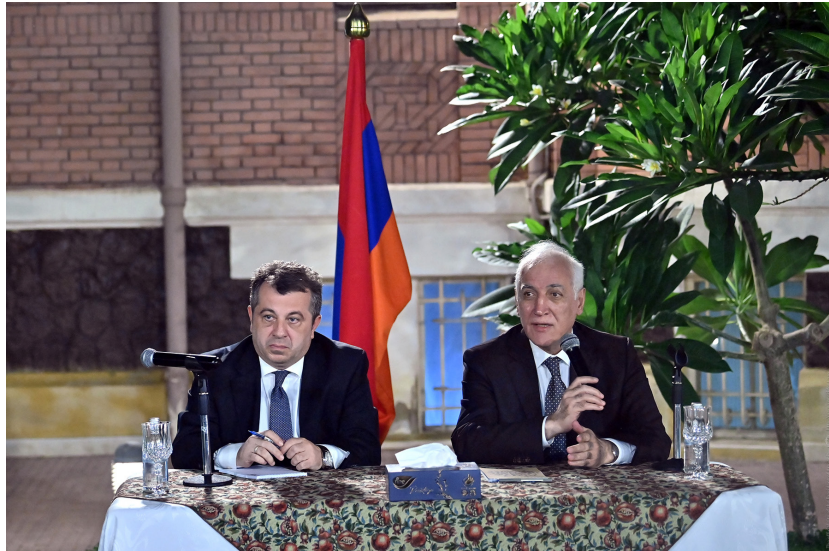
Նոյեմբեր 2-ին, Եգիպտոսի վարչական մայրաքաղաքին մէջ տեղի ունեցաւ Հայաստանի Արտաքին Գործոց նախարարի տեղակալ Վահան Կոստանեանի (որ մաս կը կազմէր Թանգարանի բացումին առիթով Գահիրէի ժամանած Հայաստանի պատուիրակութեան) եւ Եգիպտոսի Արտաքին Գործոց նախարարի տեղակալ Ուաէլ Համէտի հանդիպումը:

Հայաստանի եւ Եգիպտոսի Արտաքին Գործոց Նախարարություններու ներկայացուցիչներու վերջին հանդիպումը կայացած էր այս տարուայ Ապրիլ 15-ին, Եգիպտոսի վարչական մայրաքաղաքին մէջ, երկու նախարարություններուն միջեւ 11-րդ քաղաքական խորհրդակցութեան ծիրէն ներս: Հանդիպումը նոյնպէս երկու նոյն տեղակալ նախարարներուն միջեւ էր: Այդ հանդիպումին, երկու կողմերը շեշտած էին Հայաստանի եւ Եգիպտոսի միջեւ եղած բարձր մակարդակով քաղաքական երկխօսութեան առկայությունը՝ որ վերջին տարիները նոր աստիճանի հասած էր շնորհիւ փոխադարձ կարեւոր այցելություններուն: Հայկական կողմը կրկին իր աջակցությունը յայտնած էր ԵՈՒՆԵՍԲՕ-ի եգիպտացի թեկնածու Խալէտ Ալ-Անանիին:

Նոյեմբեր 2-ի հանդիպումին, տեղակալները հանգամանօրէն կ'անդրադառնան Ապրիլին ձեռք բերուած պայմանաւորութիւններու իրականացումի ընթացքին՝ ընդգծելով զբօսաշրջիկութեան, ենթակառուցուածքներու, առողջապահութեան, բարձր թեքնոլոգիի ոլորտներու համագործակցութեան պատրաստակամությունը:

Կողմերը կը կարեւորեն մօտ ապագային Հայաստանի եւ Եգիպտոսի միջեւ միջկառավարական յանձնաժողովի նիստի գումարումը, որ նոր խթան պիտի հաղորդէ զարգացող երկկողմանի յարաբերություններուն:

Համադրեց՝ Հ. Ա.

**Գահիրէ, Հայաստանի Դեսպանատան պարտէզ, 2 Նոյեմբեր 2025,
Հայաստանի դեսպան՝ Ն.Գ. Արմէն Սարգսեան (ձախին) եւ Վահագն Խաչատուրեան:**

**Գահիրէ, Հայաստանի Դեսպանատան պարտէզ, 2 Նոյեմբեր 2025,
ներկայ հասարակութիւնը կ'ունենդրէ Հայաստանի նախագահին:**

**Եգիպտոսի վարչական մայրաքաղաք, 2 Նոյեմբեր 2025,
ձախին՝ Վահան Կոստանեան, աջին՝ Ուաէլ Համէտ:**

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՐՄԱՆ ԹՕՔԱԹԵԱՆԻ
ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱԳԱՅՈՒԹԻՒՆԸ
(1931-1934)

ՊՈԽՏԱՓԵՇԹ

Պուտափեշթի 1931-ի ելոյթները Քաղաքային Թատրոնի մէջ էին: 1933-ին կը մասնակցի Պուտափեշթի Արքայական Օփերայի (Kön. Opernhaus Budapest) ներկայացումներուն, որոնցմէ առաջինը կը կայանայ Նոյեմբեր 4-ին, Rodolfo-ի դերով (*La bohème*)¹⁹⁷:

Տեղական գերմաներէն *Pester Lloyd* լրագիրը կը գրէ (5 Նոյեմբեր 1933)։

«Բնութիւնը այս թէնորին օժտած է փայլով, ազդեցիկութեամբ եւ քիչ մը ճկունութեամբ: Այս երգեցողութիւնը տպաւորութիւն կը թողու, որ ան ամբողջովին կախում ունի Թօքաթեանի ցանկութենէն թէ որքան ցոյք եւ շունչ կ'ուզէ պարգեւել ձայնին: Ասոնք են իրական թէնորները: Ձայներ որոնք կոշտ կրթութեան ոչ մէկ հետք ցոյց կու տան: Թօքաթեան կ'աշխատի գերազանց թեքնիքով, անձիզ կերպով երեւան բերելով Puccini-ի գորութեան նրբերանգները: Մեր հիւրը պէտք չունի նախաւարժութեան, երբ բնական կը բարձրանայ անմիջապէս կը փայլի նիւթը: Եւ մինչ նուազ օժտուած թէնորները իրենց ձայնի եւ սիրտի ջերմութիւնը կրնան շողացնել միայն երբ կ'երգեն երկար, լայնաշունչ նախադասութիւններ, Թօքաթեանի մօտ նոյնիսկ առանձին բառը, օրինակ *Io resto*-ի կամ *Si sente meglio*-ի սակաւաթիւ վանկերը, ունի լիակատար քաղցրութիւն: 'Che gelida manina' արիան ամբողջութեամբ փաղաքշական է: Թէ իրապէս պէտք ունի փոխադրել արիան, ինչպէս ըրաւ այսօր, որոշողը ինքն է: Մենք յայտնաբերեցինք, որ ան ոչ միայն նշանակալի բարձրութեամբ ձայնանիշերը կ'ամրացնէ իր ուժեղ ներկայութեամբ, այլեւ կը կարողանայ զանոնք ուժեղացնել շատ սուր կերպով: Արտաքուստ յաղթական տեսք ունեցող արուեստագէտը իր կատարումին մէջ ցոյց կու տայ թարմ նկարագիր»¹⁹⁸:

Függetlenség, 5 Նոյեմբեր 1933

«Թօքաթեան իր համաշխարհային արուեստի ողջ երեւակայութիւնը բերաւ այս դերին: Ան ոչ միայն ստեղծագործաբար երգեց, այլեւ խաղաց: Խաղարկութեան ուժը բաբախեց հիանալի երգեցողութեան ընդմէջէն: Արդարեւ, այս բոլորը ըրաւ ամենաբնական կերպով եւ կատարեալ դիրքութեամբ: [...] Ունկնդիրը աստղային հիւրին Արման Թօքաթեանին ողջունեց որոտընդոստ ծափահարութիւններով, բայց ծափահարեց նաեւ միւս դերա-

սաններուն, ինչպէս նաեւ նուագավար János Ferencsik-ին»¹⁹⁹:

Magyar Hirlap, 5 Նոյեմբեր 1933

«Մենք այստեղէն գիտէինք իր հնչեղ թէնորը, լաւ ձայնային թեքնիքը եւ առաջնակարգ դերասանական ունակութիւնները: Ան կրկին մեծ յաջողութիւն ունեցաւ, հակառակ որ ունկնդիրը զարմացած էր իր որոշ անհաստական արագութիւններով եւ առաջին արարի արիայի փոխադրութեամբ»²⁰⁰:

Nemzeti Ujság, 5 Նոյեմբեր 1933

«*La bohème* օփերայի Rodolfo-ի յաւերժ շնորհապարտ արիային մէջ, հիւր արուեստագէտի թէնոր ձայնը սկզբնապէս կը թուէր քողարկուած: Անսպասելի էր նաեւ՝ որ Թօքաթեան զայն երգէր փոխադրուած: Հանդիսատեսը, ինչպէս սովորական է նման պարագաներու, խանդավառութեամբ ողջունեց արուեստագէտը: Ծափահարութիւնները տեսեցին վայրկեաններ, բայց ճաշակաւոր արուեստագէտը չկրկնեց արիան, ըստ երեւոյթին, անցողիկ անհանգստութեան պատճառով: Բայց հոշակաւոր հիւրը ձայնային թեքնիքի առումով ապահովեց լուրջ գեղարուեստական հմտութիւն: Նրբօրէն յորդուն նախադասութիւնները, ինքնավստահ հնչիւնը, բարձր մշակոյթը, եւ վերջապէս արժեքաւոր բեմական խաղարկութիւնը, բոլորն ալ գործիքներն էին արժանի եւ անկեղծ յաջողութեան»²⁰¹:

Pesti Hírlap, 5 Նոյեմբեր 1933

«Դատելով Շաբաթ օրուայ ջերմ ընդունելութենէն, ան վստահաբար պիտի շարունակէ մնալ մեր ցանկալի հիւրը: Խիստ գրաւիչ անձնաւորութիւն մըն է, ինչպէս նաեւ արժեքաւոր ձայնով, յառաջադէմ գիտելիքներով ու յղուած ճաշակով երգիչ: Ունէ մէկը որ ծանօթանայ Puccini-ի Rodolfo-ի իր կատարումին, այս անհոգ ու բարի սիրտով պոհեմականը պիտի գտնէ մեծապէս սիրելի: Ասիկա իր մարմնական տուեալներուն վրայ ձեւաչափուած դեր մըն է, բայց երգիչը նաեւ զայն անկեղծօրէն կ'ապրի հոգեւոր հայեցակէտերով եւ կը ներկայանայ անմիջականօրէն՝ առանց որեւէ արհեստականութեան, ուշադրութիւն դարձնելով՝ որ երգչային յանձնարարութիւնը ըստ կարելոյն չըթայէ արտայայտչական ազատութիւնը: Այս երեկոյ, թերեւս հաշուի առնելով ձայնին թերեւակի քողարկումը, իրավիճակին հետ վերաբերուեցաւ քիչ մը աւելի

հանգիստ եղանակով, որքան կարելի է խուսափելով բարձր ձայնանիշերեն: Բայց եւ այնպէս, ձայնաշարը կը թուի ըլլալ ամբողջական եւ անխախտ, իսկ ձայնի յատկապէս նուրբ միջին ձայնամասը իր եռանդով, մեղմութեամբ եւ բնահոս քնարական թենորով, յիշեցուց լաւագոյն իտալացիները: Անհամբեր կը սպասենք յաջորդ երեկոներուն, ուր իր կարողութիւնները պիտի ցուցադրէ բազմաթիւ անկիւններէ»²⁰²:

Pesti Napló, 5 Նոյեմբեր 1933

«Թօքաթեան չի խաղար իր տաղանդի կամ բնագոյի բացառիկ փայլքով, ընդհակառակը, բեմական եւ գեղարուեստական աշխատանքին մէջ նշանակալի դեր կը խաղան ձայնը, երգչային մշակոյթը եւ ազնուական ճաշակով համեմուած կատարումը: Շաբաթ օրուայ ներկայացումին ան համոզեց հանդիսատեսին նաեւ իր մշակոյթով՝ գլխաւորաբար յստակ ու անարգել նախադասութիւններով: Օրինակելի երգեցողութիւնը եկաւ կատարեալ ներդաշնակութեամբ լրացնելու դերասանական կարողութիւնը: Այսքան ներդաշնակութիւն, այսքան ճաշակ, այսքան ձեռք մաքրութիւն փոխարինեցին Թօքաթեանի ձայնին մէջ նկատուած որեւէ թերութիւն: Կրնայ ըլլալ ձայնը այնքան ալ կրակոտ, փայլուն եւ ջերմ չէ, բայց անոր քնարական գեղեցկութիւնը եւ գեղակերտ հաւասարակշռութիւնը միշտ անկեղծ հրճուանք պիտի պատճառեն անտարբերներուն: Ի դէպ, Շաբաթ երեկոյեան երբեմն զգացինք ուժեղ անհանգստութիւն, բայց Թօքաթեանի գերագոյն թեքնիքական գիտելիքները փայլուն կերպով յաղթահարեցին այս առերեւոյթ դժուարութիւնները»²⁰³:

Ujság, 5 Նոյեմբեր 1933

«Իր գիտելիքները բաւական բարելաւուած եւ վերջին ելոյթէն ի վեր: Մեղք որ ձայնը քողարկուած էր թերեւեակի անհանգստութեամբ, որուն պատճառով բաւական խնայողական էր բարձր ձայնանիշին նկատմամբ: Առաջին արարի վերջին գուգերգը փոխադրեց մէկ հնչիւն ցած: Երբեմն ձայնը խոպոտ էր, բայց ընդհանուր առմամբ այս թանկագին թենորը կը հնչէր գեղեցիկ: Հանդիսատեսը յաճախ սրտաբաց կը ծափահարէր իրեն, իսկ արարներու վերջաւորութեան ջերմօրէն ողջունեց զինք եւ իր խաղընկերները»²⁰⁴:

Երկրորդ ելոյթը նոյն օփերայի թատրոնին մէջ կ'ըլլայ Don José-ի դերը *Carmen*-ի մէջ, Նոյեմբեր 7-ին, որ կը ձայնասփռուի Պուտափեշթի ռատիոյով²⁰⁵:

Pester Lloyd, 8 Նոյեմբեր 1933

«Մեր օփերայի թատրոնի հիւր երգիչ Արման Թօքաթեան հանդէս եկաւ *Carmen*-ի Don José-ի դերով, արդէն հանդիսատեսի շատ բարձր ակնկալիք-

ներով: Իսկ ինչ որ այս երեկոյ արուեստագէտը պարգեւեց երգի եւ խաղի առումով, լիովին արդարացուց ակնկալիքները: Իր Don José-ն երջանիկ եւ կատարեալ մարմնաւորումն է Bizet-ի հերոսին: Առանց փքուն յոյգերու, առանց ձայնային աճապարարութիւններու, Թօքաթեանի բացայայտած ձայնը կը փայլի լուրջ եւ բնական լոյսի տակ՝ առնական եւ խրոխտ, առանց մոլորելու արհեստականին մէջ: Ծաղիկի արիան Թօքաթեան երգեց հարազատ կիրքով, միաժամանակ հրաշալի պարզութեամբ. ան պարգեւեց սրտազին քնարականութիւն, ինչպէս նաեւ անսերէնք, գրեթէ անգիտակից բնական մարդու ազատօրէն յորդող կիրք: Թօքաթեանի գեղարուեստականապէս հետեւողական, համակարգուած եւ ազնուական կատարումը մեծ ջերմութեամբ ընդունուեցաւ ունկնդիրին կողմէ»²⁰⁶:

Budapesti Hírlap, 8 Նոյեմբեր 1933

«Առաջին արարին մէջ ան հաստատապէս կը պայքարէր իր անհանգստութեան դէմ: Ֆրանսերէն բնագիրը եւս դժուար էր իր համար, ան պրկեց բարձր ձայնանիշերը, բայց երկրորդ արարի ծաղիկի արիայէն ետք ազատագրուեցաւ երգեցողութիւնը: Ծափահարութիւններէն ետք կրկնեց արիան յստակ եւ ողորկ ձայնով: Երրորդ եւ չորրորդ արարներուն մէջ լիովին իր տարերքին մէջ կը գտնուէր, կատարումը ունէր տրամաթիք շեշտադրութիւններ: Այդ ժամանակ էր որ ըմբռնեցինք իր յաջողութիւնը»²⁰⁷:

Magyar Hírlap, 8 Նոյեմբեր 1933

«Այստեղ ան աւելի լաւ տրամադրութեան մէջ էր՝ քան անցեալ Շաբաթ օրուայ *La bohème*-ը: Ձայնը աւելի ազատ խոյացաւ, իսկ գեղարուեստական երգեցողութիւնը ազդեցիկ էր: Բարձրաձայն ծափահարութիւններու տակ ստիպուած կրկնեց ծաղիկի ռումանսը»²⁰⁸:

Magyarság, 8 Նոյեմբեր 1933

«Տակաւին ամէն բան իր տեղը չէ: Ձայնը յաճախ բիրտ է եւ աղօտ, եւ բարձրութիւններու մէջ յաճախ պիրկ: Ասիկա այնպիսի տպաւորութիւն կը թողոր որ կարծէք նուագախումբէն քիչ մը աւելի բարձր կ'երգէր: Դժբախտաբար, նոյնը կարելի է ըսել երեկոյի գրեթէ բոլոր կատարողներուն համար»²⁰⁹:

Nemzeti Ujság, 8 Նոյեմբեր 1933

«Արուեստագէտը ակնյայտօրէն տակաւին լիովին չէր ապաքինած վերջին անհանգստութենէն, քանի որ ձայնը կը հնչէր սովորականէն աւելի յոգնած: Բայց իր բարձր երգեցողական մշակոյթը եւ նուրբ ու տինամիք ոճը թափանցած էին նաեւ սպանիացի հերոսի մեղեդային գիծերուն մէջ: Հանդիսատեսը ասիկա գնահատեց շնորհակալութեամբ՝ հիւր արուեստագէտը ընդունելով պոռթկուն ուրախութեան ցուցադրութեամբ, որ, իբրեւ երախ-

տագիտություն, կրկնեց երկրորդ արարի ռոմանսը»²¹⁰:

Pesti Hírlap, 8 Նոյեմբեր 1933

«Եթե առաջին ներկայացումին մեջ արժանացաւ լոկ յարաբերական յարգանքի եւ գնահատանքի, Երեքշաբթի օրուայ երկրորդ ելոյթին հրաւիրեալ թէնորը նուաճեց վճռական յաջողութիւն: Շատ լաւ երեկոյ մը ունեցաւ, իր թանկագին ձայնն ու տաղանդը լիովին բացայայտուեցան Don José-ի դերին մէջ: Կը սիրենք Թօքաթեանի երգեցողութեան ոճը, քանի որ երգիչը նուաճած է ամենէն ազդեցիկ բնականութիւնը դիմելով իսկապէս բազմազան միջոցներու: Բոլոր կատարումները կը ցուցաբերեն երաժշտական ամուր զգացողութիւն. ան երաժշտական առանձին նախադասութիւնները կը ձեւաւորէ նոյնքան նուրբ ճաշակով որքան արիաները եւ այլ շաղկապուած մասերը, առանց պարտական մնալու տրամաթիք կիրք եւ քնարական զգացում արտայայտող հնչիւնային նրբերանգներուն:

«Երկրորդ արարին մէջ, մուտքի մեղեդիին թերեւորութիւնը եւ ծաղիկի արիային առնական մտերմութիւնը (յատկապէս երբ որոտընդոստ ծափահարութիւններուն տակ կրկնեց զայն) Թօքաթեանի կատարումը բարձրացուցին դերի ամենէն հիանալի կատարողներուն համահաւասար մակարդակի»²¹¹:

Pesti Napló, 8 Նոյեմբեր 1933

«Տպաւորութիւնը շատ աւելի բարենպաստ էր քան Շաբաթ օրուայ *La bohème*-ը: Չայնային անհանգստութիւնը տակաւին լիովին չէ անցած, նոյնիսկ Երեքշաբթի օրուայ ներկայացումի բարձր ձայնանիշերը չբացայայտուեցան անամպ յստակութեամբ, բայց համակրելի երգիչին բացառիկ մշակոյթը, օրինակելի ճաշակը եւ դերասանական պարզութիւնը առաւել համոզիչ յատկանիշները եղան: Շաբաթ օրուայ *La bohème*-ի ներկայացումին մենք դրուատեցինք իր ազնուական նախադասութիւնները եւ հոյակապ առողանութիւնը, իսկ Երեքշաբթի երեկոյեան *Carmen*-ը նոյնպէս լայն հնարաւորութիւն տուաւ գնահատելու իր ազնուական կատարումը, օրինակելի կապակցութիւնները եւ գերազանց արտասանութիւնը: Չայնի թերեւակի քողարկումը (լաւ, կարելի է արդարանալ երգիչի ջղագրգռութեամբ) անհետացաւ կատարումի առաւել տրամաթիք պահերուն, կարծէք այդ տրամաթիք լարուածութիւնը ազատեց երգիչը իր ձայնային կապանքէն, ինչպէս ծաղիկի արիան:

«Թօքաթեանի դերասանական հմտութիւնները համարժէք են իր ձայնային եւ երգեցողական հմտութիւններուն. ան կը պատկանի այն բառացիկ երգիչներու խումբին՝ որոնց շարժումները երբեք չի հակասեր երաժշտական գաղափարին: Թօքաթեան կը ծառայէ երաժշտութեան եւ կը նկարագարողէ

զայն, եւ երաժշտական արտայայտութեան միջոցով կը դառնայ անմիջական եւ կենդանի անձ մը իր դերին մէջ: Ան չի գար թենորներու իշխաններու ձայնով, չի կրնար մրցիլ Gigli-ի, Volpi-ի եւ միւս թենոր արքաներու գրաւիչ եւ յուզիչ պէլ քանթոյին հետ: Ճշմարիտ է՝ որ իր անվերապահ գեղարուեստական անհատականութիւնն ու երաժշտական մշակոյթը լուրջ արժէքներ են որեւէ ներկայացումի համար»²¹²:

Ujság, 8 Նոյեմբեր 1933

«Այսօր ան հանդիսատեսին առջեւ յայտնուեցաւ քիչ մը աւելի լաւ տրամադրութեամբ, բայց ձայնը տակաւին չի հնչեր իր հին փայլքով: Այս անգամ ապացուցեց հիանալի երգիչ ըլլալը, հակառակ որ աշխարհի մեծերէն մէկը չէ ան: Նոյնիսկ կրկնեց ծաղիկի ռոմանսը: Խաղընկերներէն շատերը նոյնպէս քիչ թէ շատ անտրամադիր էին, որ կրնայ բացատրել նաեւ թէ ինչու ան յաճախ կը զգար անհանգիստ»²¹³:

8 Órai Ujság, 9 Նոյեմբեր 1933

«Ճաշակաւոր եւ երաժշտականապէս օժտուած երգիչ է եւ շատ լաւ դերասան, որ արդէն իր տեղը ունի գլխաւոր թենորներու շարքը: Անհունօրէն համակրելի եւ ճկուն թենոր ձայնը, հակառակ մեղմութեան, տրամաթիք մասերուն մէջ ձեռք կը բերէ ճախրող կորով: Ծաղիկի արիան կատարեալ էր կրկնութեան ժամանակ»²¹⁴:

La bohème-ի բեմադրութեան ընթացքին (4 Նոյեմբեր) Թօքաթեան կուրծքի ցաւ զգաց, որ ալ աւելի սաստկացաւ *Carmen*-ի մէջ (7 Նոյեմբեր): Կը պարզուի, որ Վիեննայի *Tosca*-ի ներկայացումին (28 Հոկտեմբեր), երբ վերջաւորութեան *Scarpia*-ի զինուորները հրազենով կը սպաննեն Cavaradossi-ն, ան անհաւասար շարժումով գետին կ'իյնայ, վնասելով մարմինը:

Նոյեմբեր 9-ի առաւօտեան, բարեկամի մը հետ կ'երթայ Պուտափէշթի Szent István հիւանդանոցը քննելու համար կուրծքը: Իքս-ճառագայթը ցոյց կուտայ՝ որ վնասուած է կողերէն մէկը եւ բորբոքած վերնոսկրը: Բժիշկը կ'արգիլէ երգել քանի մը շաբաթ²¹⁵:

Նոյեմբեր 10-ին նախատեսուած էր երգել *Faust*²¹⁶, բայց բնականաբար չի կրնար մասնակցիլ եւ իր դերը կը ստանձնէ ուրիշ մը²¹⁷:

Նոյեմբեր 9-ի երեկոյեան կը թողու Պուտափէշթը դէպի Զամբրինկ, հանգստանալու համար²¹⁸:

ՎԻԵՆՆԱ (1933-1934)

Անցնելով Վիեննա, շուրջ երկու ամիս՝ 1933 Նոյեմբերի կէսէն մինչեւ 1934 Յունուարի կէս, այնտեղ կ'ունենայ յաջողական ելոյթներ երգահանդէսներու եւ մենահամերգներու մէջ, ինչպէս նաեւ

օփերայի մեկ ներկայացումի:

Թէւ Պուտափեշթի բժիշկը քանի մը շաբաթ արգիլած էր երգել, բայց, ըստ երեւոյթին, արագօրէն կազդուրուելով, շուտով կը ստանձնէ ելոյթները Վիեննայի մէջ, հետեւեալ յաջորդականութեամբ.

- Վիեննայի մեծ համերգասրահ՝ 1933 Նոյեմբեր 16, Mahler: *Lied von der Erde*: Թօքաթեանի հետ կ'երգէ քննարկաբար Enid Szancho, մասնակցութեամբ Վիեննայի Համերգային Նուագախումբին (Wiener Konzertorchester), նուագաւար՝ Alexander Zemlinsk²¹⁹:

Մամուլը կը գրէ.

«Պր. Թօքաթեան՝ նորեկ մը այս համերգասրահին համար, տակաւին պէտք է իր ճամբան գտնէ դէպի կատարողական հասկացողութիւնը՝ որուն կը տիրապետէ օր. Szancho: Բայց ան տուաւ իր լաւագոյնը»²²⁰:

- Վիեննայի մեծ համերգասրահ՝ 1933 Նոյեմբեր 18, Աւստրիական Զինուորներու Հայրենասիրական Շրջանակի կալա-նուագահանդէս, ի նպաստ ձմեռնային օգնութեան ջանքին: Թօքաթեան նուագախումբի նուագակցութեամբ կը կատարէ *Tosca*-էն եւ *Rigoletto*-էն մէկական արիա: Իրմէ զատ կը մասնակցին երկու այլ երգչիներ եւ քանի մը դերասաններ, Հայրենասիրական Նուագախումբը (Vaterländischen Orchester) կը վարէ Philipp de la Cerda²²¹:

- Նոյն օրը՝ Նոյեմբեր 18, մենահամերգ Վիեննայի Ռատիոյէն, դաշնակի նուագակցութիւն՝ Leo Rosenek²²²:

Յայտագիր՝

1. Donaudy: *Vaghissima sembianza*
2. Tosti: *L'ultima canzone*
3. Toselli: *Serenata*
4. Massenet: *Élégie*
5. Leoncavallo: a) *Serenade française*, b) *Mattinata*
6. Buzzi-Peccia: *Lolita*
7. Dvořák: *Goin' Home*
8. Rasbach: *Mountains*
9. La Forge: *To a Messenger*
10. Pennino: *Pecchè?*
11. Di Capua: *Maria, Mari*
12. De Crescenzo: *Tarantella sincera*

- Երաժշտական Ընկերակցութեան Մեծ Սրահ (Grosser Musikvereinssaal)՝ 1933 Նոյեմբեր 26, կրկնութիւն *Lied von der Erde*-ի, նոյն կազմով²²³:

- Վիեննայի Օփերայի մէջ յայտարարուած էր Դեկտեմբեր 8-ին երգել Don José²²⁴, բայց անհանգրստութեան պատճառով զինք կը փոխարինէ ուրիշ մը²²⁵:

- 1934 Յունուար 9-ին օփերային մէջ կ'երգէ *La traviata*-ի Alfredo-ն²²⁶:

Մամուլ.

Die Stunde, 11 Յունուար 1934

«Թօքաթեան՝ որ կը շուայտի իտալերէն լեզուի

բարեհնչունութեան մէջ, թենորի ամենէն վարձատրուած դերերէն մէկուն հաճելի կատարողն է»²²⁷:

Neues Wiener Tagblatt, 11 Յունուար 1934

«Պր. Թօքաթեան իր դերը երգեց իտալերէն՝ զօրեղ եւ հանգիստ ձայնով»²²⁸:

- Վիեննայի Երաժշտական Ընկերակցութեան Մեծ Սրահ (Grosser Musikvereinssaal)՝ 1934 Յունուար 14, մենահամերգ, դաշնակի նուագակցութեամբ Erich Meller-ի: Յայտագիրը կը բովանդակէր *L'Africaine, Fedora, Les pêcheurs de perles, Turandot, Tosca* օփերաներէն արիաներ, նափոյիթանական երգ, ֆրանսերէն, սպաներէն եւ անգլերէն երգեր: Մենանուագ դաշնակով կը մասնակցի նաեւ Clara Reganzini²²⁹:

Թօքաթեան երգերուն մեծ մասը կը կատարէ «իր թանկագին ձայնի ողջ փայլքով», դիտել կու տայ *Wiener Allgemeine Zeitung*²³⁰:

Neues Wiener Journal, 8 Փետրուար 1934

«Բարձր տրամաթիքական տեսլականներու տեսանկիւնէն, նոյնիսկ եթէ ձայնական հնչիւնի գեղեցկութեան բացարձակ մշակումը կը համարուի միակողմանիութիւն, այնուամենայնիւ կարելի է ըսել՝ որ հանրութեան լայն շերտերու բոլոր տեսչանքը ամոքիչ ջերմ մեղեդիներու, գեղեցիկ ձայներու եւ վիպապաշտօրէն շարադրուած երգերու խօսքերու, պատճառ կը հանդիսանան որ անգամ մը եւս ցայտուն պէլ քանթոյին աւելի մեծ տեղ տրուի համերգասրահի բեմէն: Այսպէս, թենոր Արման Թօքաթեան կարող էր բաւականաչափ հանդիսատես գրաւել Երաժշտական Ընկերակցութեան Մեծ Սրահը: Երգիչի յայտագիրը կը բովանդակէր ոճերու քիչ մը խայտաբղէտ խառնուրդ մը՝ Bizet, de Curtis, Puccini, O. Rasbach, Meyerbeer եւ այլ երաժշտահաններու մեղեդային գործեր, որոնք ունին առ նուազն մէկ ընդհանուր յատկանիշ. անոնք իտալական կրթութիւն ստացած թենոր ձայնի բախտաւոր սեփականատիրոջ առիթ կու տան ցուցադրել իր մասնագիտութեան բոլոր հմտութիւնները: Իբրեւ նուագակցող, փրոֆ. Erich Meller անգամ մը եւս փաստեց իր վիրթիւնը նրբագեղութիւնը: Նուագահանդէսին մասնակցած երիտասարդ դաշնակահարուհի Klara Reganzini խոստումնալից կերպով ցուցադրեց հրաշալի տաղանդի մը սկզբնաւորութիւնը»²³¹:

1934 Յունուար 15-ին Թօքաթեան ճամբայ կ'ելլէ դէպի Ամերիկա²³²:

ԱՄԵՐԻԿԱ

1933-1934 եղանակի համար Թօքաթեան համա-ձայնագիր չի ստորագրեր Մեթրոփոլիթընի հետ: Մեթրոփոլիթընի առաջին ելոյթէն (1922) ի վեր

առաջին անգամն է որ յոժար կամբով չի մասնակցիր թատրոնին: Ան ելոյթներ կ'ունենայ այլուր:

Կազմած է Թօքատեան Եռանուագ (Tokatyan Trio), որուն միւս երկու անդամներն են՝ քոնթրալթօ Sonia Sharnova եւ թաւջութակահար Hans Hess, որոնց նուագահանդէսը կը կայանայ 1934 Փետրուար 8-ին, Քորնիլի Ազատ Աքադեմիին (Corning Free Academy) մէջ²³³:

Այլ ելոյթներ Նիւ Եորքի մէջ, շրջանի վերջին մենահամերգը դաշնակի նուագակցութեամբ՝ 1934 Մարտ 25, Town Hall²³⁴, եւ վերջապէս մասնակցութիւն զիտնական Ալպրթ Այնսթայնի ի պատիւ սարքուած նուագահանդէսին՝ 1934 Ապրիլ 1, Carnegie Hall, ուր ելոյթ կ'ունենան բազմաթիւ արուեստագէտներ²³⁵:

(Շար. 9)

Հ. ԱԻԱԳԵԱՆ

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

197. M. T. I. (Magyar Távirati Iroda), 1933. október 28, 1933 november 3.

198. 'Tokatyan und De Luca', *Pester Lloyd*, 5. November 1933, s. 14.

199. 'Tokatyan Armand a Bohéméletben', *Függetlenség*, 1933 november 5, 12. oldal.

200. 'A szombati est zenei eseményei', *Magyar Hírlap*, 1933 november 5, 12. oldal.

201. 'Színház, művészet', *Nemzeti Ujság*, 1933 november 5, 27. oldal.

202. 'Tokatyan az Operaházban!', *Pesti Hírlap*, 1933 november 5, 19. oldal.

203. 'Tokatyan az Operaházban', *Pesti Napló*, 1933 november 5, 21. oldal.

204. 'Operaház', *Ujság*, 1933 november 5, 17. oldal.

205. M. T. I. (Magyar Távirati Iroda), 1933. október 28. 1933. november 6. 'Radiopogramme der Woche', *Pester Lloyd*, 4. November 1933, s. 22.

206. 'Armand Tokatyan als Don José', *Pester Lloyd*, 8. November 1933, s. 8.

207. 'Operaház', *Budapesti Hírlap*, 1933 november 8, 9. oldal.

208. 'Színház', *Magyar Hírlap*, 1933 november 8, 8. oldal.

209. 'Színház és művészet', *Magyarság*, 1933 november 8, 10. oldal.

210. 'Színház, művészet', *Nemzeti Ujság*, 1933 november 8, 9. oldal.

211. 'Carmen-előadás Tokatyanal', *Pesti Hírlap*, 1933 november 8. 13. oldal.

212. 'Carmen az Operaházban: Tokatyan Armand második fellépése', *Pesti Napló*, 1933 november 8, 10. oldal.

213. 'Színház', *Ujság*, 1933 november 8, 10. oldal.

214. 'Színház', 8 *Órai Ujság*, 1933 november 9, 9. oldal.

215. 'Színház, művészet', *Magyarság*, 1933 november 10, 9. oldal. 'Tokatyan bordarepedést szenvedett, lemondta pénteki fellépését és elutazott Budapestről', *Az Est*, 1933 november 10, 6. oldal.

216. M. T. I. (Magyar Távirati Iroda), 1933. október 28. 1933. november 3. 'Radioprogramme der Woche', *Pester Lloyd*, 4. November 1933, s. 23.

217. M. T. I. (Magyar Távirati Iroda), 1933. november 9. *Sport-Tagblatt*, 10. November 1933, s. 6. *Neues Wiener Journal*, 10. November 1933, s. 7. *Wiener Allgemeine Zeitung*, 11. November 1933, s. 6.

218. 'Színház, művészet', *Magyarság*, 1933 november 10, 9. oldal.

219. *Reichspost*, 14. November 1933, s. 9.

220. 'Lied von der Erde unter Zemlinsky', *Die Stunde*, 18. November 1933, s. 5.

221. *Reichspost*, 5. November 1933, s. 19. *Reichspost*, 23. November 1933, s. 9. *Kleine Volks-Zeitung*, 17. November 1933, s. 9.

222. *Linzer Volksblatt*, 9. November 1933, s. 14.

223. *Neues Wiener Journal*, 26 November 1933, s. 27.

224. *Reichspost*, 6. Dezember 1933, s. 12.

225. *Der Tag*, 8. Dezember 1933, s. 11.

226. *Spielplanarchiv*,

<https://archiv.wiener-staatsoper.at/performances/51513>

227. 'Traviata: Jarmila Novotna', *Die Stunde*, 11. Jänner 1934, s. 9.

228. 'Jarmila Nowotna als Traviata', *Neues Wiener Tagblatt*, 11. Jänner 1934, s. 9.

229. *Reichspost*, 5. Jänner 1933, s. 10. *Der Tag*, 6. Jänner 1934, s. 9. *Reichspost*, 14. Jänner 1933, s. 14.

230. 'Konzerte', *Wiener Allgemeine Zeitung*, 25. Jänner 1933, s. 6.

231. 'Sänger und Virtuosen', *Neues Wiener Journal*, 8. Februar 1934, s. 15.

232. *Reichspost*, 14. Jänner 1933, s. 14.

233. 'Armand Tokatyan, Leading Tenor, to be Heard Thursday Night,' *The Evening Leader*, Corning, N.Y., 6 February 1934, p. 19. 'Tokatyan Trio is Heard in Concert,' *Daily Sentinel*, Rome, N.Y., 8 February 1934, p. 2. 'Trio is Heard in Enjoyable Concert,' *The Evening Leader*, Corning, N.Y., 9 February 1934, p. 12.

234. 'Tokatyan Applauded in Recital of Songs,' *The New York Times*, 26 March 1934, p. 22. Robert A. Simon, 'Musical Events,' *The New Yorker*, 7 April 1934, p. 104.

235. 'Einstein Receives Scroll of Honor,' *Jewish Bulletin*, 1 April 1934, p. 5. 'Einstein Cancels his Trip Abroad,' *The New York Times*, 2 April 1934, p. 9. '3,500 Honor Einstein at Carnegie Hall,' *Jewish Bulletin*, 2 April 1934, p. 8.

ԵՐԲ ԵՆԹԱԴՐԵԱԼ ԱՐԺԷՔԸ ԿԸ ԶՆՁԷ ԱՐԴԱՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆԸ

Մարդկությունը ստեղծեց օրենքն ու դատարանը: Մարդկությունը հաւատաց օրենքին եւ դատարանին, քանզի դատարանն է որ իբր կ'որոշէ լաւն ու վատը, կը սահմանէ մեղաւորը, մեղմացուած մեղաւորը, անպարտը:

Օրենքը մարդկային անձնական արդարամիտ եւ արդարագործ ընթացքի բացակայութեան փոխարինումն է:

Օրենքը ուժ է, երկիրէ երկիր կը տարբերի այդ ուժի բանեցումի աստիճաններն ու կերպերը: Բռնատիրական երկիրներու մէջ օրենքը ձեւական առարկայ մըն է բռնապետերու կամքը բանեցնելու համար: Վերէն վար ժողովրդավարական երկիրներու մէջ՝ որ այսօրուայ տարածուած տիպարն է, օրենքը կը գրեն ուժն ու իշխանութիւնը սեփականացուցած մարդիկ, իւրաքանչիւր երկիր եւ ժամանակաշրջան դրսեւորելով տարբեր մօտեցումներ ստորադասերուն նկատմամբ: Տակաւին կը սպասենք վարէն վեր ժողովրդավարութեան տեսակին:

Օրենքը կազմուած է բառերէ, իսկ բառը չի կրնար ունենալ միանշանակ իմաստ՝ ըլլայ առանձին վերցուած կամ դիտուած նախադասութեան մէջ յարակից բառերու հետ: Եւ տակաւին այդ անվճռական բառային կազմութիւններէն պիտի արձակուի վճռական վճիռ:

Օրենքը՝ իր նախնական վիճակին մէջ, կարելոր է դրամատիրական աշխարհի կործանուած մարդկային յարաբերութիւնները առարկայականացնելու համար, ստեղծելու միջմարդկային արտաքին յարաբերութիւններ որոնք կը կարգաւորուին արտամարդկային դատական բնագիծի մը կամքով:

Բայց այս բոլորը մէկ կողմ: Կայ օրենք եւ դատարան, կ'ընդունինք անոր իշխանութիւնը, ուրեմն կարելի չէ ընդունելով չընդունիլ: Օրենքի գերակայութիւն կ'ըսենք ու կը կրկնենք՝ գրեթէ բացարձակացնելով դատական կազմին իշխանութիւնը, եւ տակաւին կը մերժենք օրենքը՝ եթէ հաշիւներ ունինք մաքրելու, իսկ մաքրելու հաշիւներ ունինք միշտ եւ անդադար:

Եթէ կը գործենք երեւոյթի մը մէջ, ուրեմն պիտի հետեւինք անոր մասնայատկութիւններուն: Եթէ չենք հաւնիր այդ յատկութիւնները, ուրեմն պէտք է դիմադրութեան տարբեր մօտեցումներ կիրարկենք ներսէն կամ դուրսէն: Բայց արտակարգօրէն վտանգաւոր է, երբ գործնականապէս կիրարկենք տուեալ յատկութիւնը՝ զոր ընդունած ենք ի սկզբանէ եւ կը գործադրենք ամենայն յարմարաւտութեամբ,

միաժամանակ զայն երկրորդենք ուրիշ՝ մեր ուզած յատկութեամբ, հակադիր առաջինին: Կը ստեղծուի բախումնալից վիճակ, եւ դիմադրութեան որեւէ նշոյլի բացակայութեան պայմաններուն մէջ կը յառաջանայ մտաթոյլ հոգեվիճակ: Օրինակ, կարելի չէ ընդունիլ հիմնարկի կանոնադրութիւնը եւ գործել անոր հակառակ. կը ստեղծուի քառս եւ անպտուղ բախում: Կարելի չէ ըլլալ կուսակրօն եւ զաւակ ունենալ, առանց պայքարելու կուսակրօնութեան դէմ:

Նոյնպէս, կարելի չէ խօսիլ օրենքի կարելորդութեան մասին եւ միաժամանակ արհամարհել զայն:

Կը ձերբակալուի բժշկապետը՝ հիւանդներուն յատկացուած գումարներ կորցած ըլլալու համար: Կը սկսի աղմուկը: Շատ լաւ բժիշկ է, քանի մարդու կեանք փրկած է, հոյակապ կը տիրապետէ իր մասնագիտութեան: Բժշկութիւնը կը ջնջէ օրենքը:

Կը ձերբակալուի երաժշտապետը՝ կեղծ ներդրումային ծրագիր ներկայացնելու եւ խարդախութեամբ հողամաս յափշտակելու մեղադրանքով: Բացառիկ արուեստագէտ է, հրաշալի կը զգայ երաժշտութիւնը, կարելոր ներդրում ունի երկիրի երաժշտական զարգացումին մէջ, հայ երաժշտութիւնը յաջողութեամբ կը ներկայացնէ օտարներուն: Երաժշտականութիւնը կը ջնջէ օրենքը:

Կը ձերբակալուի արխիւներու պետը՝ հաշուապահութիւնը խախտումներով վարելու մեղադրանքով: Հայրենասէր անձ մըն է, ամէն շաբաթ հեռատեսիլէն կը խօսի ազգային պատմութեան մասին, կ'ազգայնացնէ արխիւը եւ ամէն հնարաւոր բան: Հայրենասիրութիւնն ու ազգայնականութիւնը կը ջնջեն օրենքը:

Կը ձերբակալուի եկեղեցականը՝ անօրէն գործարք կատարած ըլլալու համար: Եկեղեցին աւանդական արժէքներու կրող է, դարերու ընթացքին պահպանած է մեր մշակոյթը, ստեղծած է մշակոյթ: Աւանդական արժէքը կը ջնջէ օրենքը:

Եւ այսպէս:

Պէտք է գիտնալ՝ որ մասնագիտութիւնը մարդուս մէջէն չի վերացներ անարդարութիւնը եւ անպարկեշտութիւնը, բացի եթէ անձը անցած է մասնագէտփրոֆեսիոնալի սահմանը, տեսած յետփրոֆեսիոնալ լոյսը, ազատագրուած նոյն ինքը փրոֆեսիոնալիզմէն, իսկ այս տեսակ մարդոց քանակը այնքան ալ մեծ չէ որչա՞ աշխարհի մակարդակով: Եթէ մասնագիտական արժէքին աւեցնենք նաեւ ազգային, աւանդական, հայրենասիրական, եկեղեցասիրական վերադիր արժէքները՝ անոնց տալով բացար-

ձակ նշանակություն, գերագոյն իմաստ, վերջնական նպատակ եւ անվիճելի խորհուրդ, արդէն կարելի կ'ըլլայ թապու դարձնել քրեականությունը: Այս կարծրատիպ միակությունները մոռցնել կու տան քրեական կողմը:

Օլիկարքներ էին Հայաստանի նախկին իշխանականները: Համակարգ մը՝ ուր վերինները ունէին անօրէն հարստանալու բոլոր կարելիությունները: Տեղի ունեցածն ալ կը կատարուէր Սփիւռքի կատարեալ մեղսակցութեամբ: Սփիւռքի ղեկավարները եւ ձայն ունեցող լրագրողները որոնք ամէն օր արդարություն կը քարոզէն Սփիւռքի մէջ, կը տեսնէին կատարուածը, իրազեկ էին համակարգէն: Բայց օլիկարքական համակարգը գիտցաւ իր կողմը գրաւել Սփիւռքի աւանդական հատուածը՝ յատուկ պարգէներով, մրցանակներով, պատուոգիրներով, «համահայկական» հաւաքներու ընտրեալ մասնակցողներով, այլեւ, ամենակարեւորը, Սփիւռքի բանալի անձերուն տալով բաժնեմասեր Հայաստանի կարեւոր ձեռնարկություններու մէջ, ներառեալ ինչ որ յաճախ կ'անուանուի ապահովութեան (անվտանգային) ձեռնարկություններ, այսինքն՝ օլիկարքական համակարգին մէջ ընդգրկելով Սփիւռքի քանի մը գլուխներ՝ որոնք ունին Սփիւռքի իրենց տնօրինած հատուածին ուղղություն տալու լիակատար իշխանություն: Այլեւ Սփիւռքէն հատուած մը ընդգրկեց քաղաքական ձեւական գործընթացին մէջ, առանց անոր տալու իրական որոշումներ կայացնելու իրաւունք: Բայց այդ ձեւականն անգամ բաւարար էր Սփիւռքին զգալ բաւարարուած:

Երկիրը կը թալանուէր՝ սփիւռքահայութեան աչքին առջեւ եւ անոր քար լուծեամբ:

Թաւշեայ Յեղափոխությունը բնագոյաբար քանդեց այս Սփիւռք-Հայաստան օլիկարքական ուղղակի յարաբերությունը եւ ձեւական շոյանքը, առանց փոխարինելու յարաբերութեան նոր ու բարձր որակով: Կարելի ալ չէր, քանի որ պետք էր փոխուէր նաեւ Սփիւռքի վերնախաւը, մինչ անոր անդամները մնացին, եւ յաւերժ պիտի մնան, նոյնը: Յստակ չէ՝ որ Սփիւռքին պիտի չհետաքրքրէր դատականութեան քրեական կողմը:

Ահաւասիկ օրէնքի անգործութեան թերեւս ամենայայտնի օրինակը:

Թաւշեայ Յեղափոխությունէն ետք տպաւորություն կար՝ որ Մարտ 1-ի գլխաւոր ճարտարապետները պիտի դատապարտուին, թէեւ անունները, գոնէ հրամանատար երկու անուններ, աւելի քան յստակ էին բոլորիս համար: Օլիկարքական եւ սփիւռքեան լրատուութեան ի՛նչ աղմուկներ, ի՛նչ յերիւրանքներ, ի՛նչ պոռչուտքներ դատական համակարգին դէմ, ոչ թէ Մարտ 1-ի դատերուն համար, այլ Մարտ 1-ը ի սկզբանէ դատի տրուած ըլլալու համար:

Ես անձամբ կը կարծէի, որ Մարտ 1-ի քաղաքական թիւ 1 տուժողը Լեւոն Տէր Պետրոսեան, իր

ամբողջ կազմով պիտի նպաստէր դատավարութեան, անձնական մակարդակով տրամադրելով փաստաթուղթեր, իսկ իրեն հարող *Ազատութիւն ռադիոկայանի* միջոցով ստեղծելով հանրային կարծիք: Բայց այդպէս չըրաւ: Տէր Պետրոսեան հանգիստ էր տուժողի յաւերժ պատկերին մէջ: 2018-ին, իր հիմնած եւ ղեկավարած Հայ Ազգային Կոնգրէս կուսակցութեան անունով լոյս ընծայած է *Մարտի 1-ի ռճրագործությունը* 216 էջանոց հատորը (Երեւան, Անտարես), ձօնուած՝ «Մարտի 1-ի զոհերի յիշատակին», որուն կցած է Տիգրան Պասկեւիչեանի *Կորսուած գարուն* ֆիլմին տեսասալիկը (DVD): Արդարադատութեան անունին տակ չուզեց դուրս գալ իր ստեղծած ինքնապատկերի յարմարաւէտութենէն:

Նոյնպէս Թաւշեայ Յեղափոխությունէն կ'ակնկալուէր՝ որ օլիկարքները մեղադրուէին օրինական դատարանով: Բայց տեսանք, որ ինչպիսի աղմուկներ բարձրացան իւրաքանչիւր բարձրաստիճան ձեռքակալութեան հետ: Եւ գրեթէ բոլոր մեղադրեալները կրցան իրենք իրենց ներկայացնել իբրեւ քաղաքականապէս իրենց երբեք բանտարկուեցան, կամ քաղաքական հետապնդուողներ: Հասարակական միտքն ալ գնաց այդ ուղղութեամբ: Քրեականություն ընդդէմ քաղաքական բանտարկութեան: Մոռցուեցաւ քրեական կողմը:

Օլիկարքական համակարգի դատականացումի անյաջողություններէն ետք, բնական է, որ քաղաքական դրդապատճառը պիտի մտնէր խաղի մէջ: Սամուէլ Կարապետեանի նկատմամբ վերջին դատական գործերը հաստատապէս քաղաքական պահի արդիւնքն էին: Բայց դատական գործը հնարովի չէր, կեղծ չէր, քաղաքական նպատակով ստեղծուած չէր, այլ իրական էր: Ինչո՞ւ հիմա: Պարզապէս որովհետեւ, ինչպէս ըսի, օլիկարքութեան դէմ պայքարը իր ընդհանուր գիծերուն մէջ ձախողեցաւ: Օլիկարքությունը աւելի ուժեղ եւ ազդեցիկ դուրս եկաւ քան դատական համակարգը, բան մը՝ որ ոչ միայն Հայաստանին յատուկ է. ամբողջ դրամատիքական աշխարհը այդպէս է: Սամուէլ Կարապետեանի դատական գործը երեւան եկաւ՝ երբ ինք սկսաւ իր խզբզանքները իշխանութեան դէմ, ինքզինք նոյնացնելով նաեւ աւանդապաշտ խմբակի մը հետ, միասին խօսելով յեղաշրջումի (ոչ յեղափոխութեան) մասին: Արդէն ժամանակն էր ներկայ իշխանություններուն բանալ խաղաքարտերը, իրական քրեական հիմքի վրայ: Եւ դարձեալ մոռցուեցաւ քրեականը ու հասարակական կարծիքին մէջ արմատացաւ քաղաքականը:

Քաղաքականապէս պատկերը աւելի գրաւիչ է, աւելի արտայայտիչ, հոգեվիճակ շարժող, զգացումներ արթնցնող, քան դատականութեան իրականությունը, որ մեքենայական կարեւորություն մըն է, վարժություն մը, սովորամոլություն մը: Պատկերային ներկայացուցչականությունն է առաջնագիծը:

Դատական միտքը հասարակության մեջ մնաց որք:

Ուրեմն, եկե՛ք ջնջենք օրենքը: Ջնջենք օրենքը, մինչ մենք՝ աշխարհի բնակիչներս, ջնջած ենք իբրեւ մարդ ինքնակառավարուելու բնագոր, ջնջած ենք մարդկային արժեքներուն ամենախորը արդարամտությունը եւ արդարադատությունը, ջնջած ենք մարդու ներքին օրենքը՝ օրենքներուն ամենահարազատը, եւ մենք մեզի դրած ենք անընդհատ յանցարություն կատարելու ձգտող առարկայի տեղ, հետեւաբար՝ արժանի արտաքին օրենքի սանձումին, այլեւ օրենքը ընդունելով իբրեւ միակ լուծում մեր յաւերժ յանցարություններէ:

Բայց եկե՛ք այս հարցին էությունը դիտենք նաեւ միքրօ մակարդակով, այսինքն՝ իւրաքանչիւրս իբրեւ անհատ: Իրապէ՛ս կը յուզուինք երբ մեր շուրջը անարդարութիւն տեսնենք: Իրապէ՛ս այդ անարդարութեան դէմ ներքնապէս եռուն ընդվզում կը ցուցաբերենք: Պատասխանը՝ ո՛չ: Օրինակ, տեսած ենք, կամ վստահ ենք՝ որ տուեալ անհատը կամ ղեկավարը անարդարութիւն գործած է հիմնարկին մէջ, սեփականացուցած հանրային դրամ, վտարած որակաւոր աշխատող, եւլն.: Գիտենք եւ վստահ ենք: Բայց չենք արտայայտուիր:

Պիտի առարկուի՝ վտանգաւոր է նման հարցերու մասին խօսիլ: Որոշ պարագաներու, այո՛, վտանգաւոր է, նոյնիսկ շատ վտանգաւոր: Կրնա՞ս հայկական Սփիւռքին մէջ, օրինակ, մեղադրել ղեկավար մը, եթէ նոյնիսկ վստահ ըլլաս որ կը գրպանէ հիմնարկին կամ կուսակցութեան տրամադրուած դրամը: Բայց հարցը արտայայտուիլ-չարտայայտուիլէն շատ աւելի հեռու կը գտնուի: Երբ խօսակիցի մը հետ անձնապէս խօսիս տուեալ բացայայտ անարդարութեան մասին, յաճախ կը ցուցաբերէ կատարեալ անտարբերութիւն, կամ ընդամենը կու տայ ձեւական հաւանութիւն՝ առանց ոչ մէկ ենթակայական ապրումի: Մէկ բան է չկրնալ արտայայտուիլ՝ զանազան կապանքներու պատճառով, բոլորովին ուրիշ բան է ներքին համոզուածութիւն եւ ներքին մղում չունենալ արդարութեան նկատմամբ: Երբ չկայ ներքին ապրումը արդարութիւն-անարդարութեան հանդէպ, ուրեմն աւելորդ է խօսիլ կապանքներու մասին:

Երբ մարդ չսկսի ինքն իրմով, մնացածը կը դառնայ պատրանք:

Հ. ԱԻԱԳԵԱՆ

ԵԳԻՊՏԱՀԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

- *Ջահակիրի* նախանցեալ թիւին մէջ (էջ 15) տեղեկացուցած էինք, որ եգիպտական պատկան մարմինները պաշտօնապէս վաւերացուցած են Գէորգ Գազանճեանը՝ իբրեւ Գալուստեան-Նուպարեան Ազգային Վարժարանի նոր տնօրէն: Այս առիթով կու տանք անոր համառօտ կենսագրութիւնը:

Գազանճեան ծնած է 1975-ին, Գահիրէ: Նախնական ուսումը ստացած է Գալուստեան Ազգային Վարժարանին մէջ, աւարտելով անոր երկրորդական գիտական բաժինը:

Շրջանաւարտ եղած է Գահիրէի Պետական Համալսարանի գրականութեան բաժինէն՝ անգլերէն լեզուի եւ գրականութեան մասնագիտութեամբ:

Պաշտօնավարած է նոյն համալսարանը իբրեւ օգնական դասատու, ապա՝ դասատու, եւ բարձրագոյն ուսումը աւարտած է *Psycholinguistics, Language Acquisition, and Teaching Methodology*

ասպարէզին մէջ, ստանալով MA եւ PhD աստիճանաւորումները:

Տոքթ. Գազանճեան հիմնադիրն է վեց լեզուներու համալսարանական կեդրոններու եւ մասնագէտ է *TOEFL* եւ *IELTS* միջազգային քննութիւններու պատրաստութեան մեթոտներուն:

Ան աւելի քան 25 տարիներու փորձառութիւն ունի համալսարաններու, դրամատուներու եւ տարբեր տեսակ ընկերութիւններու մէջ անգլերէնի մասնագիտական եւ ոչ-մասնագիտական դասաւանդութեան, եւ մինչեւ այսօր պատասխանատուն է Եգիպտոսի նախագահութեան տեղեկատուութեան գրասենեակի անգլերէն բաժինին:

Այս գործունէութեան զուգահեռ, 2019-2020 ուսումնական տարեշրջանին միացած է Գալուստեան-Նուպարեան Ազգային Վարժարանի աշխատակազմին իբրեւ ակադեմիական տնօրէն, վերջապէս դառնալով անոր տնօրէնը:

**28 Հոկտեմբեր 2025, Եկեղեցիներու Համաշխարհային Խորհուրդի
պատուիրակութեան հանդիպումը Եգիպտոսի նախագահ
Ապտէլ Ֆաթթահ Ալ-Սիսիի (կեդրոնը) հետ:
Զախէն երկրորդը՝ Վիգէն Արք. Այքազեան:**

- Հոկտեմբեր 24-28-ին, Ուստի Ալ-Նաթրունի (Աղեքսանդրիոյ մօտ) Սբ. Պիշոյ Վանքին մէջ կայացաւ Հաւատքի եւ Կարգապահութեան Միջազգային 6-րդ Համագումարը, նախաձեռնութեամբ Եկեղեցիներու Համաշխարհային Խորհուրդին (World Council of Churches), որուն մասնակցեցան աւելի քան 100 երկիրներէ շուրջ 500 անձեր: 1927-էն ի վեր կատարուող այս համագումարը առաջին անգամ տեղի կ'ունենար Եգիպտոսի մէջ: Այս տարուան խորագիրն էր՝ *Ո՛ր կը գտնուինք հիմա տեսանելի միասնութեան ուղղութեամբ*:

Համագումարին ներկայ էր Եկեղեցիներու Համաշխարհային Խորհուրդի կեդրոնական յանձնախումբի փոխ-կարգաւորիչ (vice-moderator) Վիգէն Արք. Այքազեան (Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին):

- Շաբաթ, Նոյեմբեր 1-ին, տեղի ունեցաւ Մեծ Եգիպտական Թանգարանին (Grand Egyptian Museum) պաշտօնական բացումը, որուն, ինչպէս տեղեկացուցինք (էջ 1), հրաւիրուած էր Հայաստանի նախագահ Վահագն Խաչատուրեան:

Նախքան բացումը, Գահիրէի *Al-Ahram hebdo* ֆրանսերէն շաբաթաթերթը (29 Հոկտեմբեր - 4 Նոյեմբեր 2025, թիւ 1593) յատուկ թիւ մը յատկացուց Թանգարանին, որուն մէջ հանրային կարելորդէմբեր արտայայտեցին իրենց կարծիքը: Անոնց

մէջ կը գտնուէր Մեմֆիսի Քուլոսներու եւ Քոմ Ալ-Հիթանի Ամենհոթէպ Գ. տաճարի առաքելութեան տնօրէնուհի՝ յայտնի եգիպտաբան Հուրիկ Սուրուգեան, որուն կարծիքը՝ «Եգիպտական Մեծ Թանգարանը ժառանգութեան պահպանութեան կարելորդ կեդրոն մըն է» խորագիրով (էջ 20), կը թարգմանենք ամբողջութեամբ:

«Բուրգերու տեսարանով ներգրաւուած փառաւոր միջավայրի մը մէջ ցուցադրուած են հազարաւոր առարկաներ՝ խելամտօրէն դասաւորուած ըստ նիւթերու, եւ ներկայացուած քանի մը մակարդակներով՝ որոնք կը համապատասխանեն եգիպտական պատմութեան գլխաւոր շրջաններուն՝ նախապատմականէն մինչեւ յունահռոմեականը եւ անկէ անդին:

«Գործերու ցուցադրութիւնը մեծ թանգարանի մը մէջ լաւ լուսաւորուած եւ բոլոր անկիւններէն տեսանելի, եղած էր բաղձանքը Մշակոյթի նախկին նախարար՝ արուեստագէտ Ֆարուք Հոսնիի, որ այսօր կը տեսնէ իր ցանկութեան իրականացումը:

«Իբրեւ եգիպտաբան, անսահման երախտագիտութեամբ կ'ողջունեմ այս բացումը, քանզի մէկտեղուած են այսքան քանակութեամբ նշանաւոր գործեր, իբրեւ արգասիք յաճախ չհրապարակուած կամ երկար ժամանակ Եգիպտոսի մէջ ցիրուցան մնացած կտորները համախմբելու բացառիկ ջան-

քերուն: Իբրեւ եգիպտական արուեստի պատմաբան, ես հիացած եմ ներկայացուած գեղարուեստական արտադրանքի բազմազանութեամբ եւ վարպետութեամբ: Ինծի համար յատկապէս պատիւ է ցուցադրուած տեսնել Հորեմհէյի գահակալութեան շրջանի երկու հսկայ քանդակները, որոնք կը ներկայացնեն Քարնաքի Ամոնը եւ Մուֆը, զորս վերականգնած էի Գահիրէի Եգիպտական Թանգարանին մէջ՝ ցրուած բեկորները հաւաքելէ ետք: Իբրեւ առաքելութեան պատասխանատու, կ'ողջունեմ նախկին պեղումներէն ձեռք բերուած հաւաքածոները վերականգնելու ջանքերը, ինչպէս Տահշուրի մասթապայի մը որմնանկարները, ծռած բուրքի տաճարին բարձրաքանդակները, կամ Սնեֆրու թագաւորին արձանը՝ զոր յայտնաբերած էր Ահմատ Ֆախրի եւ վերականգնած Ռայնէր Շթատելման, նախքան անոր ցուցադրութիւնը Գահիրէի Թանգարանին մէջ: Անհամար սինակոթողներ խմբուած կը գտնենք ըստ դասակարգութեան կամ ծագումին, ինչպէս Սելիմ Հասանի յայտնագործութիւնները Կիզայի Սֆինքսի շրջակայքը, որոնք վերջապէս վերամիաւորուած եւ հասանելի են հասարակութեան:

«Մեծ Եգիպտական Թանգարանը կը յատկանշուի նաեւ բարձր որակաւորումով մասնագէտներու կողմէ ղեկավարուող վերականգնումի ընդարձակ գիտաշխատանոցով, հաստատութիւնը վերածելով ժառանգութեան պահպանութեան առաջատար կեդրոնի: Եգիպտացի այցելուները կրնան հպարտանալ ոչ միայն իրենց նախնիներուն ժառանգ ձգած կարեւոր մշակութային ժառանգութեամբ, այլեւ այս նոր հաստատութեան ներկայացուցած ճարտարապետական եւ թանգարանագիտական բացառիկ նուաճումով: Դպրոցականները պիտի բացայայտեն դասագիրքերու մէջ տակաւին բացակայ երեւոյթներ, եւ, շնորհիւ հաւաքածոներու հարստութեան եւ թեմաթիք կազմակերպութեան, ուսուցիչներուն համար պիտի բացուի հետազօտութեան նոր դարաշրջան: Ես համոզուած եմ՝ որ Մեծ Եգիպտական Թանգարանը

Հուրիկ Սուրուզեան

նը շուտով պիտի ներշնչէ եգիպտաբանութեան ուսանողներու նոր սերունդին, որոնց կը մաղթեմ հետաքրքրասիրութիւն, յամառութիւն եւ հետազօտական բազում հաճոյք»:

- Կիրակի, Նոյեմբեր 9, Տօն է Ամենայն Սրբոց՝ հնոց եւ նորոց, յայտից եւ անյայտից: Պատարագ Հելիոպոլսոյ Ազգային Գերեզմանատան Ամենայն Սրբոց մատրան մէջ: Յաւարտ Պատարագի կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան Կարգ եկեղեցիի բարերարներ՝ Զարեհ եւ Արմինէ Սագայեաններու, ինչպէս նաեւ Ազգային բարերարներ եւ եկեղեցիի նուիրատուներ՝ Անժէլ Ըիզմէճեանի, Մարկրիթ Յակոբեանի, Եղուարդ Յակոբեանի, Երուանդ Թումայեանցի, Գրիգոր Զաքրճեանի, Շուշան Թիրապեանի եւ Պերճ Օտապաշեանի հոգւոյն ի հանգիստ:

=====

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

=====

Հայաստանի նախագահին այցելությունը Եգիպտոս	1
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ Արման Թօթաթեանի եւրոպական շրջագայությունը (1931-1934) (շար. 9)	6
ԽՈՀԵՐ Երբ ենթադրեալ արժէքը կը ջնջէ արդարամտությունը	11
Եգիպտահայ լուրեր	13

Հեռ.՝ +2 01111505037
Ել-հասցե՝ haigavakian@yahoo.com
Գահիրե (Եգիպտոս)

ՋԱԼԱԿԻՐ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ
ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ, 4 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 2025

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻԻ 2006

ՉԱՐԱԿԱՆ

ՄԱՍԻՆԻՍՏԱՆԻ ԲԱՆԿԱՅԻՆ

ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻԻ 2006

ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ, 4 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 2025

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ ՓՈՐՁԱՌԱԿԱՆ ՇԱՐՇՈՒՋԵՒԵՐ

Ընդամենը վերջերս, Ազգային տարածքային անցնելով Հայաստանի հասան Բուսաստանին եւ Դազախստանին ցորեն տեղափոխող առաջին գնացքները, բան մը որ անկարելի էր երեւակայել քանի մը տարի առաջ: Աւելի քան երեք տասնամեակ, Հայաստան եւ Ազգային իրարու հետ կը վարուէին իբրեւ դաժան, անգիշող հակառակորդներ, նոյնիսկ երբեմնեային մատակարարութեան ամենափոքր մանրամասնութիւններուն մէջ: Երբեմն օտարերկէյ բեռնափոխադրող ընկերութիւններուն կ'արգիլուէր օգտագործել նոյն վակոնները երկու երկիրները կատարուող փոխադրումներուն համար:

Եթէ այսպիսի քայլերը շարունակուին, անոնք կ'ամրապնդեն նոր դարաշրջանի մը սկզբնաւորութեան զգացողութիւնը: Յորենի վերջին առաքումները եկան Հայաստանի հետ տնտեսական միութեան մէջ գտնուող երկիրներէն, դիւրացնելով փաստաթղթային յանձնարարութիւնը: Հայաստան եւ Ազգային տակաւին պէտք է մշակեն գործնական մանրամասնութիւններ՝ այլ երկիրներէ ժամանող տարանցիկ առաքումներու պարագային: Ուղիղ մատակարարումները եւս պիտի պահանջեն ուշադիր բանակցութիւններ:

Ասիկա մասնաւորապէս կարեւոր է Հայաստանի համար, որ Ազգային հետ հակամարտութեան պատճառով տասնամեակներ շարունակ եթարկուած էր առեւտրային սահմանափակումներու: Երկար ժամանակ Երեւան ձգտած է Ազգային տարածքով տարանցիկ փոխադրումներու, ներառեալ 2020-ի պատերազմէն անմիջապէս ետք, բայց Պաքու անոր գործադրութիւնը կը պայմանաւորէր հարաւային Հայաստանի «միջանցքի հարցի» լուծումով: Ուաշինգթոնի համաձայնութիւնները

վերջապէս առաջ մղեցին քննարկումները, արտօնելով սահմանային տարանցումի առաջին իրական փորձը:

Ուրիշ կարեւոր երեւոյթ մըն ալ այն է, որ Ազգային մէջէն տարանցիկի բացումը կը նպաստէ թեթեւցնել Երեւանի վաղեմի մտահոգութիւնը՝ թէ Ուաշինգթոնի համաձայնութիւնները կրնան գործել միայն մէկ ուղղութեամբ, օգուտ բերելով Պաքուին մինչ բացառելով հայկական բեռնափոխադրութիւնը: Յորենի վերջին մատակարարումը փոխադարձութեան յուսալի նշան մըն է, սկզբունք գոր Երեւան շեշտած է երբեմնեային բանակցութիւններու մեկնարկէն ի վեր:

Առաջին այցելութիւններ

Տարանցիկի նորութիւններուն համատեղ, Երեւան այցելեց ազգային մասնագէտներու եւ աքթիւսներու պատուիրակութիւն մը, մէկ օրուայ ընթացքին ունենալով հանդիպումներ եւ շրջագայելով մայրաքաղաքը: Այժմ կ'ակնաւորի Հայաստանի մասնագէտներու փոխադարձ այցելութիւնը Պաքու: [Յօդուածի գրութեան ժամանակ տակաւին չէր կայացած փոխադարձ այցելութիւնը: Հայաստանի քաղաքացիական հասարակութեան ներկայացուցիչներ Պաքու մեկնեցան Նոյեմբեր 21-ին, Ա.]

Այս հանդիպումները նշանակալից են: Անոնք խորհրդանշաբար ցոյց կու տան՝ որ շփումը կարելի է, նոյնիսկ տասնամեակներ տեւած թշնամութենէ ետք: Յատկանշական է՝ որ ազգային տարանցիկի պատուիրակութեան կազմին մէջ կը գտնուէին բացայայտ քարոզիչներ, ինչպէս Ֆարհատ Մամմատով, որոնք իրենց ասպարէզները անցուցած էին հայերուն հանդէպ թշնամութիւն քարոզելով, ելլելով

իրենց երկիրի շահերն: Փոխարենը, դժբախտաբար, Երեւանի մէջ շատեր քննադատութիւնը կեղծոնացուցին պատուիրակութեան կին անդամին վրայ՝ արտացոլելով արմատացած արական ձայնը, որ տակաւին կը ձեւաւորէ այս հակամարտութեան ընկալումները:

Աւելի լայն իմաստը յստակ է. եթէ նոյնիսկ արմատական դէմքերը կրնան ճամբորդել Երեւան եւ ներգրաւուիլ հայ գործընկերներուն հետ, ուրեմն շփումը սկզբունքօրէն հնարաւոր է: Յատկանշական է՝ որ այցելութենէն ետք, ազըրպէյճանական պատուիրակութեան որոշ անդամներ ստիպուած էին մեղմացնել իրենց հռետորաբանութիւնը, իրենք իրենց ներկայացնելով իբրեւ խաղաղութեան հովանաւորներ՝ փոխանակ պատերազմի ջատագովներու:

Այս այցելութիւնները նաեւ կ'ընդգծեն Ուաշինկթոնի համաձայնագիրները իրագործելու դժուարութիւնները: Պաքու կը շարունակէ պնդել՝ որ հայերն ու ազըրպէյճանցիները պէտք չէ ուղղակի յարաբերութիւն ունենան Հայաստանի հարաւային ուղիով կատարուող տարանցումի մեկնարկին ժամանակ: Ասիկա կարգադրելու համար, ամերիկեան ընկերութիւն մը իր հսկողութեան տակ պիտի առնէ գործընթացին որոշ մասերը: Այս կարգադրութիւնը եղած է Պաքուն հանգստացնելու համար, միաժամանակ բարձրացնելով երթելեկային ծախսերը: Այսուհանդերձ, եթէ յայտնի քարոզիչներուն համար կարելի է շփումը, կ'արժէ հարցնել՝ ինչու ան չի կրնար տեղի ունենալ փրոֆեսիոնալներու միջեւ, օրինակ՝ մաքսային կամ սահմանային պաշտօնատարներու:

Գործեր՝ խօսքերուն քով

Թերեւս ամենակարեւոր հարցն է, արդեօք այս քայլերը կրնա՞ն համոզել երկու երկիրներու հասարակութիւններուն՝ թէ խաղաղութիւնը կարելի է: Բազմաթիւ մարդիկ ապրած են տարիներ, կամ իրենց ողջ կեանքը, հաւատալով որ սահմանէն անդին կը գտնուին թշնամիներ: Ոմանք պատերազմին կորսնցուցած են իրենց սիրելիները, ուրիշեր դարձած են գաղթական: Դիւրին գործ չէ անոնց համոզել թէ նոր դարաշրջան սկսած է:

Խորհրդանշական շարժումները՝ առանց շօշափելի արդիւնքներու, կրնան խորացնել զգացողութիւնը՝ որ իրապէս երբեւէ ոչինչ փոխուած է: Տասնամեակներ տեւած հակամարտութիւնը ականատես եղած է անթիւ ստորագրուած պայմանագիրներու, սկզբունքներու հռչակումի եւ բարձր մակարդակով զագաթնաժողովներու, որպէսզի նուաճումները շուտով նահանջեն եւ լարուածութիւնը երբեմն վերաճի նոր պատերազմներու: Հետեւաբար, սկեպտիկանութիւնը կը դառնայ խոր: Շատեր լուռ կերպով կը կանխատեսեն քանի մը տարուան «խաղաղութեան թատրոն», որմէ ետք

ամէն բան պիտի վերադառնայ նախկին վիճակին:

Քիչեր պիտի զարմանան՝ եթէ այս փորձը նոյնպէս ձախողի: Հայաստան եւ Ազըրպէյճան ձեւաւորուած են հակամարտութեան միջոցով եւ իրենց հիմնարկներն ու պիրոքրաթիզմը շատ աւելի բան գիտեն կոռուելու մասին քան խաղաղութիւն կառուցելու: Ուրիշին թշնամի ընկալումը այնքան խոր է՝ որ բառերը, եթէ նոյնիսկ ամէն օր արտասանուին ամենաբարձր պաշտօնատարներուն կողմէ, բաւարար չեն:

Անհրաժեշտ են խաղաղութեան ապացոյցներ: Ազըրպէյճանի մէջէն դէպի Հայաստան տարանցիկ բեռնափոխադրումները նման քայլերէն մէկն է: Եթէ այս բեռները աստիճանաբար իջեցնեն ալիւրի գինները Հայաստանի խանութներուն մէջ, մարդիկ պիտի նկատեն տարբերութիւնը:

Ուրիշ կարեւոր քայլ մըն է հակամարտութեան ստուերին տակ ապրող մարդոց առօրեայ մարտահրաւերներուն լուծումը: Հայաստանի եւ Ազըրպէյճանի երկար ու լարուած սահմանի երկայնքով հարիւր հազարաւոր մարդիկ կը շարունակեն դիմագրաւել դժուարութիւններ՝ որոնք ուղղակիօրէն կապուած են ձեւաւորուած են կռիւի տարիներուն:

2020-ի պատերազմէն առաջ, Պաքու եւ Երեւան համաձայնած էին ժամանակաւոր զինադադարի պետական սահմաններուն վրայ: Նոյնիսկ այդ կարճատեւ հանդարտութեան շրջանը հսկայ տարբերութիւն ըրաւ սահմանային գօտիներու բնակիչներուն համար: Այդ ժամանակ Տաւուշի գիւղեր կատարած այցելութիւններու ընթացքին բնակիչները պատմեցին թէ ինչպէս շուրջ 30 տարուան տեւողութեան առաջին անգամ վերանորոգեցին տանիքներ եւ տնկեցին խաղողի այգիներ, նոյնիսկ ռազմական դիրքերու մօտ: Տասնամեակներու ընթացքին անոնք առաջին անգամ զգացին բնականոն կեանքի եւ յոյսի զգացում:

Երբ անցեալ ամառ վերադարձայ նոյն վայրերը, այլեւս ոչ ոք յիշատակեց կրակոցի վախի մասին: Բնակիչները այնքան շատ նոր տուններ կը կառուցէին՝ որ կառավարութիւնը ժամանակաւորապէս դադրեցուց դրամանպաստները՝ ծաւալը կառավարելու համար: Նոր խաղողի այգիներն ու պարտէզները կը ծածկէին տասնեակ հեքթարներ: Գիւղացիները գլխաւորաբար կը խօսէին ոռոգումի եւ խմելու ջրի համակարգերու կազմակերպումի մասին, որ չէր կրնար պատահիլ առանց Ազըրպէյճանի հետ համագործակցութեան:

Ազըրպէյճանի սահմանային գիւղերը կը բախուին նման մարտահրաւերներու: Որոշ շրջաններու բնակիչները կը տառապին երիկամունքի խնդիրներէ որովհետեւ ջրի սակաւութիւնը կը ստիպէ անոնց փորել բարձր աղիութեամբ արթեզեան ջրհորներ: Ազըրպէյճանի հարաւային սահմանի շրջանները ուր կը վերադառնան տեղահանուած ընտանիքները, տարածուած են հայկական կողմէն ջրի

ապականության մտահոգությունները: Այս խնդիրներուն լուծումը կը կարօտի երկխօսութեան:

Մարդոց համար ինչպէս այս սահմանային շրջանները ապրողները, խաղաղութիւնը պիտի գայ միայն այն ժամանակ երբ կեանքը դադրի ձեւաւորուիլ հակամարտութեամբ: Ասիկա գլուխ հանելը դժուար է բայց կարելի: Ան կը պահանջէ ազգային առաջնորդներու աջակցութիւնը, բայց պէտք է խթանուի եւ իրագործուի տեղական համայնքներուն կողմէ:

Միայն այս պարագային խաղաղութիւնը կը

ստանայ իրական բովանդակութիւն, կը փոխէ կեանքեր եւ կ'արմատաւորուի: Միայն այս պարագային պատերազմին վերադառնալը կը դառնայ նշանակալիօրէն աւելի դժուար, մեծարելով Ուաշինկթոնի մէջ եւ այլուր կատարուած բարձր մակարդակով յայտարարութիւնները:

ՕԼԵՍԻԱ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

EVN Report

10 Նոյեմբեր 2025

Անգլերէնէ թարգմ.՝ Ա.

ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ԵԳԻՊՏՈՍ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՆԱԽԱԳԱՀ ՎԱՀԱԳՆ ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ ԿԸ ՊԱՏԱՍԽԱՆԷ ԱԼ-ԱՀՐԱՄԻ ՀԱՐՑՈՒՄՆԵՐՈՒՆ ԵԳԻՊՏՈՍ ԱՌԱՆՅՔԱՅԻՆ ԵՐԿԻՐ ՄԸՆ Է ՄԻՋԻՆ ԱՐԵՒԵԼՔԻ ՄԷՋ

- Կ'աշխատինք Գահիրէի եւ Երեւանի յարաբերութիւնները բարձրացնելու նոր մակարդակի
- Հայաստանի կառավարութեան առաջնութիւնն է դրացիներուն հետ խաղաղութիւնը, իսկ պետութիւնները չեն կառուցուիր պատերազմներով եւ հակամարտութիւններով
- Մենք կը վարենք հաւասարակշռուած արտաքին քաղաքականութիւն եւ մեր յարաբերութիւնները կը զարգացնենք բոլոր միջազգային գործընկերներուն հետ
- Մենք կը ներկայացնենք *Խաղաղութեան խաչմերուկ* նախաձեռնութիւնը՝ ամրապնդելու համար մեր տարածաշրջանի տնտեսական համագործակցութիւնը
- Եգիպտոսը հայերուն նախասիրած զբօսաշրջային վայրն է, եւ Եգիպտական Մեծ Թանգարանը կը նպաստէ խթանելու զբօսաշրջային հոսքը

Հայ-եգիպտական յարաբերութիւնները կը բնորոշուին իւրայատկութեամբ եւ պատմական եզականութեամբ: Անոնք արագ զարգացում կ'ապրին բոլոր բնագաւառներու միացեալ համագործակցութեամբ, յատկապէս նախագահական վերջին փոխադարձ այցելութիւններէն ետք, որոնցմէ ամենէն նշանակալին նախագահ Ապտէլ Ֆաթթահ Ալ-Սիսիի 2023 Յունուարի այցելութիւնն էր Երեւան, որ իր տեսակին մէջ առաջինն էր Եգիպտոսի նախագահի մը համար, ինչպէս նաեւ Հայաստանի վարչապետ Նիկոլ Փաշինեանի 2024 Մարտի այցելութիւնը Գահիրէ, եւ վերջապէս Հայաստանի նախագահ Վահագն Խաչատուրեանի այցելութիւնը մասնակցելու Եգիպտական Մեծ Թանգարանի բացումի տօնակատարութեան:

Հայ-եգիպտական յարաբերութիւնները ամուր հիմք ունին. պատմականօրէն Եգիպտոս հիւրընկալած է տասնեակ հազարաւոր հայեր՝ որոնք արդիւնաւէտ ներդրում ունեցած են քաղաքական, տնտեսական, հասարակական եւ գեղարուեստական կեանքին մէջ, փաստելով որ բարեկամութիւնը

լոկ խօսք չէ, այլ գործողութիւն: Այս բոլորը ստեղծած է մշակութային եւ ժողովրդային եզակի միախառնութիւն: Քաղաքական համակարգումի մակարդակով, յարաբերութիւնները կը բացայայտեն սերտ համակարգութիւն եւ համագործակցութիւն միջազգային համաժողովներու եւ համատեղ հարցերու մէջ, քանի որ Հայաստան կը գնահատէ Միջին Արեւելքի խաղաղութեան եւ կայունութեան համար Եգիպտոսի տարած ջանքերը, մինչ Եգիպտոս ողջունած է խաղաղութեան համաձայնագիրը Հայաստանի եւ Ազրբայճանի միջեւ:

Եգիպտոսի եւ Հայաստանի յարաբերութիւնները կը շարունակեն վկայել ուժեղ մարտահրաւերները յաղթահարող ամուր կամուրջներ կառուցելու ժողովուրդներու կարողութիւնը: Այսօր անոնք կը զարգանան տնտեսական եւ առեւտրական համագործակցութեան առումով, քանի որ երկու երկիրները ստորագրած են բազմաթիւ բնագաւառներու շարք մը յուշագիրներ եւ համաձայնագիրներ:

Օգտուելով Գահիրէ կատարած վերջին այցելութենէն, Ալ-Ահրամ հարցազրոյց վարեց Հայաստանի

նախագահ Վահագն Խաչատուրեանի հետ, որուն ընթացքին ան հաստատեց սերտ յարաբերութիւնները Գահիրէի հետ, շեշտելով Եգիպտոսը իբրեւ տարածաշրջանի հզօր տէրութիւն եւ առանցքային պետութիւն, որ կ'որդեգրէ խաղաղութեան ուղին եւ դրացիներուն հետ խաղաղ կեցութեան սկզբունքը, ինչ որ Հայաստան կ'իրականացնէ իր տարածաշրջանի խաղաղութեան համար: Ան բարձր գնահատեց պատմութեան ընթացքին Եգիպտոսի առատաձեռն ներդրումը մարդկութեան բոլոր ասպարէզներուն մէջ, վերջինը ըլլալով Եգիպտական Մեծ Թանգարանին բացումը:

Եւ ահաւասիկ զրոյցին բնագիրը.

Ալ-Ահրամ - Հայ-եգիպտական յարաբերութիւնները կը յատկանշուին պատմական սերտ կապերով եւ ամուր հիմքերով: Այս լոյսին տակ, ինչպէ՞ս կարելի է երկու կողմերուն միջեւ զարգացնել այս առանձնայատուկ յարաբերութիւնները:

Վահագն Խաչատուրեան - Հայաստանի եւ Եգիպտոսի յարաբերութիւնները պատմական են, եւ կը շարունակեն խորանալ՝ աւելի քան երեսուն տարի երկարող սերտ յարաբերութիւններու ծիրէն ներս: Ներկայիս երկու երկիրները արդիւնաւետօրէն կը համագործակցին քաղաքական եւ տնտեսական մակարդակներով, ինչպէս նաեւ գիտութեան, կրթութեան, մշակոյթի, զբոսաշրջութեան եւ այլ ոլորտներու մէջ: Համագործակցութիւնը նաեւ նկատելի զարգացում կ'ապրի բազմատեսակ հարթակներով:

Անցած տարիները ականատես եղանք գրեթէ բոլոր բնագաւառներու համագործակցութեան նկատելի յառաջընթացի: Երկու երկիրներուն միջեւ ստորագրուեցան աւելի քան 50 համագործակցային համաձայնագիրներ: 2023 Յունուարին կայացաւ Եգիպտոսի նախագահի մը առաջին պաշտօնական այցելութիւնը Հայաստան, եւ այս այցելութեան ծիրէն ներս ստորագրուեցան բազմաթիւ այլ փաստաթուղթեր:

Եգիպտոս կը հանդիսանայ տարածաշրջանի հզօր տէրութիւն եւ առանցքային պետութիւն, եւ ունի միջնորդութեան ընդարձակ փորձ: Աւելի կարեւորը այն է՝ որ Եգիպտոս կ'որդեգրէ խաղաղութեան ուղին, դրացիներուն հետ խաղաղ ապրելու եւ խաղաղ համակեցութեան սկզբունքը: Հայաստան կը հետեւի նոյն մեթոտին, այսինքն՝ իրականացնել տարածաշրջանի խաղաղութիւնը եւ դրացիներուն հետ ապրիլ խաղաղութեան ու բարգաւաճութեան մէջ: Կարելի է լիապէս օգտագործել Հայաստանի եւ Եգիպտոսի միջեւ առեստրական յարաբերութիւնները զարգացնելու կարողականութիւնը՝ գիւղատնտեսութեան, յառաջացած թեքնոլոգիի եւ զբոսաշրջութեան բնագաւառներուն մէջ, ինչպէս նաեւ ուղիներ գտնել յաղթահարելու երկկողմանի զբոսաշրջութեան խոչընդոտները, որոն համար անհրաժեշտ է հաստատել կանոնա-

ւոր ուղիղ թռիչքներ Երեւանի եւ Գահիրէի միջեւ:

Նախագահ Ալ-Սիսիի Հայաստան կատարած պաշտօնական այցելութեան ընթացքին ստորագրուեցան հետեւեալ փոխըմբռնումի յուշագիրները. «Հայաստանի Հանրապետութեան կառավարութեան եւ Եգիպտոսի Արաբական Հանրապետութեան կառավարութեան միջեւ գիտական եւ թեքնոլոգիք համագործակցութեան մասին», Հայաստանի Ներդրումների Աջակցման Կենտրոն հիմնադրամի եւ Եգիպտոսի Ներդրումներու եւ Ազատ Գօտիներու Գլխաւոր Իշխանութեան միջեւ, եւ «Հայաստանի Հանրապետութեան Կրթութեան, Գիտութեան, Մշակոյթի եւ Սպորտի Նախարարութեան եւ Եգիպտոսի Արաբական Հանրապետութեան Երիտասարդութեան եւ Մարմնամարզութեան Նախարարութեան միջեւ ֆիզիքական մշակոյթի եւ մարմնամարզութեան ոլորտի համագործակցութեան մասին»: Այս բոլոր համաձայնութիւնները նոր թափ կը հաղորդեն երկկողմանի յարաբերութիւններուն:

Ալ-Ահրամ - Ձերդ Գերագանցութիւնը շարք մը աշխարհի առաջնորդներու հետ մասնակցեցաւ Եգիպտական Մեծ Թանգարանի բացումի հանդէսին: Ինչ է Ձեր կարծիքը այս եզակի իրադարձութեան մասին, եւ ան ինչ ազդեցութիւն կրնայ ունենալ Գահիրէի եւ Երեւանի միջեւ մշակութային եւ զբոսաշրջային համագործութեան վրայ:

Վ. Խ. - Երկու երկիրներուն միջեւ զբոսաշրջային համագործակցութիւնը տինամիք զարգացում կ'ապրի: Երկար տարիներ Եգիպտոս եղած է Հայաստանի քաղաքացիներուն ամենասիրած զբոսաշրջային վայրերէն մէկը եւ հայ զբոսաշրջիկներուն թիւը տարիէ տարի զգալիօրէն կը բարձրանայ: Հայ զբոսաշրջիկները մեծապէս հետաքրքրուած են Եգիպտական մշակոյթով, եւ Մեծ Թանգարանին բացումը պիտի նպաստէ երկու երկիրներու ժողովուրդներուն աւելի լաւ ճանչնալ զիրար: Ան պիտի նպաստէ նաեւ ամրացնելու Գահիրէի եւ Երեւանի մշակութային եւ զբոսաշրջային համագործակցութիւնը, մինչ անոնց միջեւ յարաբերութիւնը կը ծաղկի լոտոսի նման Նեղոսի մակերեսային վրայ:

Ալ-Ահրամ - Ինչպէ՞ս կը տեսնէք Գահիրէի հետ համագործակցութիւնը կրթութեան եւ գիտական հետազոտութեան բնագաւառներուն մէջ:

Վ. Խ. - Նախագահ Ապտէլ Ֆաթթահ Ալ-Սիսիի Հայաստան կատարած այցելութեան ընթացքին, երկու երկիրներուն միջեւ փոխըմբռնումի յուշագիրներ ստորագրուեցան մարմնամարզութեան, գիտութեան եւ թեքնոլոգիի բնագաւառներուն մէջ: Այս յուշագիրներուն ստորագրութիւնը կը նպաստէ զարգացնելու երկու երկիրներուն յարաբերութիւնները եւ այս կարելի է բնագաւառներուն մէջ իրականացնելու նոր ծրագիրներ: Եգիպտոսի հետ համա-

գործակցության իրաւական եւ համաձայնագրային հիմքը սկիզբ առած էր 1997-ին, երբ այդ ժամանակ կը գործէր մշակոյթի, կրթութեան եւ գիտութեան բնագաւառներու համագործակցութեան համաձայնագիրը:

Հետեւաբար, այս յուշագիրներուն նպատակն է ամրացնել արդէն գոյութիւն ունեցող համագործակցութիւնը նոր փոխըմբռնումի յուշագիրներու ծիրէն ներս: Մարմնամարզութեան բնագաւառին մէջ նախատեսուած է կազմակերպել զանազան ուսումնական ճամբարներ, նախապատրաստել մարզիչներ եւ հայ-եգիպտական համագործակցութիւնը ամրապնդել միութիւններու (federation) մակարդակով: Այս առումով պատմական երկար անցեալ ունինք, քանզի այստեղ գործած են բազմաթիւ հայ մարզիչներ: Գալով գիտական եւ թեքնոլոգիք համագործակցութեան, ան առիթ պիտի տայ իրականացնելու գիտական եւ թեքնիքական համատեղ ծրագիրներ, ինչպէս նաեւ հետազոտութիւններ կատարելու եւ գիտնականներ փոխանակելու մեզի համար առաջնային կարեւորութիւն ունեցող բնագաւառներու մէջ:

Ալ-Ահրամ - Եգիպտոսի եւ Հայաստանի միջեւ առեւտուրի փոխանակումին ծաւալը կը մնայ իր կարողութենէն աւելի ցած, նկատի առնելով երկկողմանի սերտ յարաբերութիւնները: Ինչպէ՞ս կարելի է ամրացնել տնտեսական համագործակցութիւնը, յատկապէս թեքնոլոգիք, դեղարտադրութեան, վերանորոգող ուժանիւթի եւ սնունդի ապահովութեան բնագաւառներուն մէջ, մանաւանդ որ Եգիպտոս ներկայիս կ'ապահովէ ներդրումային հսկայ հնարաւորութիւններ:

Վ. Խ. - Առեւտուրի երկկողմանի ծաւալը գոհացուցիչ չէ տակաւին, բայց համոզուած եմ որ մեր լայն քաղաքական օրակարգին եւ երկու կառավարութիւններուն ակնկալուող ջանքերուն շնորհիւ, մօտ ապագային պիտի խորանայ փոխշահաւետ համագործակցութեան օրակարգը եւ շօշափելի արդիւնքներ պիտի տեսնենք առեւտրական եւ տնտեսական փոխանակումներուն եւ այլ բնագաւառներու մէջ:

Հայաստանի եւ Եգիպտոսի միջեւ առկայ է նաեւ բարձր մակարդակով քաղաքական երկխօսութիւն, զոր կը վկայեն բարձր մակարդակով փոխադարձ այցելութիւնները: 2023 Յունուարին տեղի ունեցաւ Եգիպտոսի նախագահի մը առաջին պաշտօնական այցելութիւնը Հայաստան, իսկ անկէ մէկ տարի առաջ՝ Նոյեմբեր 2022-ին, իմ աշխատանքային այցելութիւնս էր Եգիպտոս: Հայաստանի վարչապետ Նիկոլ Փաշինեան եւս պաշտօնական եւ

աշխատանքային այցելութիւններ կատարած է Եգիպտոս, որոնցմէ վերջինը Շարմ Ալ-Շէյխ՝ նախագահ Ապտէլ Ֆաթթահ Ալ-Սիսիի եւ Ամերիկայի նախագահ Տոնալտ Թրամփի հրաւերով մասնակցելու խաղաղութեան գագաթնաժողովին:

Ալ-Ահրամ - Նախագահ Թրամփի աջակցութեամբ, Ուաշինկթոնի մէջ Հայաստան եւ Ազրբայէյճան նախաստորագրեցին խաղաղութեան համաձայնագիր: Ինչպէ՞ս կը գնահատէք այս համաձայնագիրին պայմանները, արդիւնքները եւ ռազմավարական հետեւանքները: Ասոր հիման վրայ, ինչպէ՞ս կը դիտէք ձեր յարաբերութիւնները Միացեալ Նահանգներու, Ռուսաստանի, Եւրամիութեան եւ Իրանի հետ:

Վ. Խ. - Հայաստանի Հանրապետութեան առաջնութիւնն է տարածաշրջանի համապարփակ եւ տեւական խաղաղութիւնը: Ամերիկայի նախագահ Տոնալտ Թրամփի աջակցութեամբ, Օգոստոս 8-ին Հայաստան եւ Ազրբայէյճան նախաստորագրեցին խաղաղութեան համաձայնագիր, որ խաղաղութեան հասնելու առաջին եւ ամենակարեւոր քայլերէն մէկն էր: Մէկ տարի ինն ամսուան ընթացքին Հայաստանի եւ Ազրբայէյճանի սահմանին փոխադարձ կրակոցի հետեւանքով ոչ մէկ զինուոր զոհուած է: Խաղաղութեան բնաբանին տակ, Հայաստանի կառավարութիւնը կը ներկայացնէ *Խաղաղութեան խաչմերուկ* նախաձեռնութիւնը, որուն նպատակն է բանալ տարածաշրջանի բոլոր երթելեկութեան եւ տնտեսական հաղորդակցութեան միջոցները:

Օգոստոս 8-ին Հայաստանի եւ Ազրբայէյճանի միջեւ նախաստորագրուած համաձայնագիրը կարեւոր քայլ մըն է տարածաշրջանի կայունութեան եւ յարատեւ խաղաղութեան հաստատութեան ուղղութեամբ:

Այս գործընթացը կարեւոր է նաեւ միջազգային գործընկերներու մասնակցութեան եւ աջակցութեան բնաբանէն ներս: Հայաստան կը հետեւի հաւասարակշռուած արտաքին քաղաքականութեան, եւ չի որդեգրեր մէկ ուղղութեամբ յարաբերութիւններ ուրիշ յարաբերութիւններու հաշուին: Մենք կը հաստատենք նոր յարաբերութիւններ որոնք անգոյ էին անցեալին, եւ կը զարգացնենք ու կը բարելաւենք առկայ յարաբերութիւնները:

Հարցազրուցավար՝ ՄԱԿԷՏ ՄՈՒՆԻՐ

(Խմբագրապետ *Ալ-Ահրամ* օրաթերթի)

Ալ-Ահրամ, օրաթերթ, Գահիրէ

11 Նոյեմբեր 2025, թիւ 50744, էջ 5

Արաբերէնէ թարգմ.՝ Ա.

ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ԵԳԻՊՏՈՍ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՄԱՍՆԱԳԷՏՆԵՐ ԵՒ ԴԻՒԱՆԱԳԷՏՆԵՐ՝ ԵԳԻՊՏՈՍ ԵՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆ՝ ԱՄՈՒՐ ԶԱՐԳԱՑՈՂ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Եգիպտոսի Արտաքին Գործերու Խորհուրդի նախագահ եւ Խորհրդարանի անդամ՝ ղեսպան Մոհամմատ Ալ-Օրապի, հաստատեց՝ որ հայ-եգիպտական յարաբերությունները պատմական են եւ կը յատկանշուին յստակ եւ ուժեղ մշակութային ժառանգութեամբ: Ան ըսաւ՝ որ եգիպտական դիւանագիտութիւնը կ'աշխատի սերտացնել երկու երկիրներուն յարաբերությունները, նշելով՝ որ այս երկկողմանի յարաբերությունները միշտ ունեցած են գերազանց յառաջընթաց, յատկապէս նախագահ Ապտէլ Ֆաթթահ Ալ-Սիսիի 2023 Յունուարին Հայաստան կատարած այցելութենէն ետք: Այս այցելութիւնը որ որակուեցաւ իբրեւ պատմական, կարեւոր դեր խաղաց ամրացնելու երկու երկիրներու երկկողմանի յարաբերությունները եւ նպաստեց սերտացնելու եւ ընդլայնելու բոլոր բնագաւառներու համագործակցային յարաբերությունները:

Ալ-Օրապի աւելցուց որ հայ համայնքը տասնամեակներ շարունակ կարեւոր դեր խաղացած է Եգիպտոսի տնտեսական կեանքին մէջ, այլեւ միշտ եղած է ազգային հիւսուածքին մաս եւ անոր յարաբերութիւնը եգիպտացիներուն հետ միշտ եղած է մտերիմ եւ համագործակցային: Ան բացատրեց՝ որ հայ համայնքը, եգիպտացի քաղաքացիներուն նման, կ'օգտուի բոլոր ծառայութիւններէն, մինչ եգիպտական իշխանութիւնները առիթ ընձեռած են անոր պահպանել իր ինքնութիւնը, մշակոյթը եւ լեզուն՝ իր սեփական դպրոցներուն միջոցով, որ վերջապէս իր արտացոլումը գտած է եգիպտահայ ներկայացուցիչներու բազմաթիւ նպաստներուն մէջ, եւ համայնքը դարձած երկու բարեկամ երկիրներու միջեւ բարեկամութեան ուժեղ կառոյց:

Ալ-Օրապի աւելցուց նաեւ՝ որ ներկայիս Եգիպտոս մեծ ջանքեր կը գործադրէ սերտացնելու երկու երկիրներու տնտեսական համագործակցութիւնը եւ բազմաթիւ բնագաւառներու մէջ ներկայացնելու մատչելի ներդրումային հնարաւորութիւնները, յատկապէս Եգիպտոսի տնտեսական զարգացումներուն, ինչպէս նաեւ տարածաշրջանի ապահովութիւնն ու կայունութիւնը իրականացնելու եւ Միջին Արեւելքի իրավիճակը խաղաղեցնելու Եգիպտոսի ջանքերուն լոյսին տակ: Ան նշեց որ երկկողմանի յարաբերություններուն զարգացումը կը վկայէ երկու երկիրներուն միջեւ բազմազան համաձայնութիւններու ստորագրութեան մեծ

կարելիութիւններու առկայութիւնը, որոնք նպատակ ունին մշակել նոր համատեղ տնտեսական ռազմավարութիւն եւ օգտուիլ առկայ փորձառութիւններէն՝ առեւտրական, ներդրումային կամ զբօսաշրջային մակարդակներով, որ անկասկած պիտի նպաստէ ամրապնդելու երկու երկիրներուն միջեւ համագործակցութեան հեռանկարները:

Իր կարգին, քաղաքական գիտութիւններու եւ միջազգային յարաբերություններու փրոֆեսոր եւ Եգիպտոսի Արտաքին Գործերու Խորհուրդի անդամ՝ տոքթ. Ամիրա Ալ-Շանաուանի, հաստատեց որ Եգիպտոս առաջին երկիրներէն մէկն էր որ ճանչցաւ Հայաստանի անկախացումը նախկին Խորհրդային Միութենէն եւ 1992-ին երկու երկիրներուն միջեւ ստորագրուեցաւ դիւանագիտական յարաբերություններ հաստատելու համաձայնագիր:

Տարիներու ընթացքին սերտացան հայ-եգիպտական յարաբերությունները, յատկապէս Հայաստանի նախկին նախագահ Ռոբերտ Քոչարեանի 2007 թուականի Գահիրէ այցելութենէն ի վեր, որուն ընթացքին ստորագրուեցան տարբեր բնագաւառներու համագործակցութեան զանազան համաձայնագիրներ: Ապա, 2010-ին, աճեցան երկու երկիրներուն յարաբերությունները՝ շնորհիւ Հայաստանի բարձր պաշտօնատարներու այցելութիւններուն Եգիպտոս:

Ալ-Շանաուանի աւելցուց՝ որ 2023 Յունուարին նախագահ Ալ-Սիսի այցելած է Հայաստան՝ Հնդկաստանն ու Ազըրբայձանը ներառող տարածաշրջանային այցելութիւններու ծիրէն ներս: Երկու երկիրներուն միջեւ կայ նաեւ խորհրդարանական համագործակցութիւն: Իսկ Եգիպտոսը կը հանդիսանայ հայ քաղաքացիներուն ամենակարեւոր զբօսաշրջային վայրը: Վերջապէս, երկու երկիրներուն միջեւ կայ տնտեսական, գիտական եւ գեղարուեստական համագործակցութեան համատեղ յանձնախումբ:

Ան նշեց՝ որ այս տարի կը համընկնի հայ-եգիպտական յարաբերություններու 33 ամեակին եւ կը ներկայացնէ երկու երկիրներու յարաբերություններուն ոսկի շրջանը՝ շնորհիւ իրենց միջեւ եղած յարաբերություններու խորութեան, մանաւանդ որ այս յարաբերությունները կը համարուին պատմական ոչ միայն քաղաքական եւ տնտեսական առումով, այլ շնորհիւ երկու ժողովուրդներու

սերտութեան: Ասկէ զատ, Հայաստան Եգիպտոսը կը համարէ տարածաշրջանի խաղաղութեան եւ կայունութեան յենասիւնը, քանի որ իր տեղը ունեցող մեծ եւ ուժեղ երկիր մըն է ան, չհաշուելով անոր խաղացած կարեւոր եւ առանցքային դերը մեղմացնելու պաղեստինցի ժողովուրդին տառա-

պանքը, իսկ 2024-ին Հայաստան պաշտօնապէս ճանչցաւ Պաղեստինի պետութիւնը:

ԻՄԱՆ ԱՊՈԻԼ ԱԹԱ

Ալ-Ահրամ, օրաթերթ, Գահիրէ
11 Նոյեմբեր 2025, թիւ 50744, էջ 5
Արաբերէնէ թարգմ.՝ Ա.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

**ԱՐՄԱՆ ԹՕՔԱԹԵԱՆԻ
ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱԳԱՅՈՒԹԻՒՆԸ
(1931-1934)**

ՎԻԵՆՆԱ (1934)

Ապրիլի կեսին կը վերադառնայ Վիեննա, ուր կը մնայ մինչեւ Մայիսի վերջ: Թէեւ մամուլը կը յայտարարէ, որ այս շրջանին պիտի երգէ Վիեննայի Օփերային մէջ, բայց ոչ միայն նման բան տեղի չ'ունենար, այլ ընդհանրապէս տեղեկութիւն չկայ որեւէ այլ ելոյթի մասին²³⁶:

ԼՈՆՏՈՆ (1934)

Լոնտոնի Covent Garden Արքայական Օփերային մէջ երեք անգամ կ'երգէ Calaf-ի դերը *Turandot* օփերայէն՝ 1934 Մայիս 31, Յունիս 6 եւ 11:

Մայիս 31-ի ներկայացումի առաջին արարը կը ձայնասփռուի Լոնտոնի National ռատիոկայանէն²³⁷:

Յունիս 6-ին London Regional կայանէն կը ձայնասփռուի երկրորդ արարը²³⁸:

Անգլիացիները կարճ ու կտրուկ գնահատականներ կու տան, կեղծոնանալով կէտի մը վրայ թէ իր եւ գլխաւոր հերոսուհիին ձայները քիչ մը կորսուեցան նուագախումբի ձայնին ետեւ:

The Times, 1 Յունիս 1934

«Գլխաւոր դերակատարներէն ոչ մէկը (տիկ. Anne Roselle եւ պր. Թօքաթեան) ունէր նուագախումբի իրարանցումին վրայ իր ձայնը դիւրութեամբ արձակելու կարողութիւնը, օրինակ առեղծուածներու տեսարանին մէջ, կամ սիրոյ զուգերգին գոր Alfano գործիքաւորած է ծանր գրիչով»²³⁹:

The Observer, 3 Յունիս 1934

«Արման Թօքաթեանի Calaf-ը ոչ միայն կիսեց Իշխանուհիին [Anne Roselle, Ն.Ա.] վերջնական համակրանքը, այլեւ անոր անկարողութիւնը յաղթահարելու նուագախումբին աղմուկը»²⁴⁰:

The Illustrated London News, 9 Յունիս 1934

«Նոր Calaf-ը՝ Արման Թօքաթեան, լաւ տպաւորութիւն թողուց»²⁴¹:

Յունիս 12-ին, Լոնտոնի De Vere Hotel-ի սրահը, հայերը ի պատիւ երգիչին կը սարքեն մեծ ընդունելութիւն, որ աչքի պիտի զարնէր իր «հոծ բազմութեամբ, մեծ ոգևորութեամբ»:

Նախ հակիրճ խօսք կ'առնէ նախագահ Մ. Մալքոմ:

«Մենք եկած չենք հոս այս երեկոյ քաղաքագէտի մը ներկայութիւնը վայելելու, այլ գեղարուեստական արժանիքով լեցուն եւ օժտուած ամենագեղեցիկ եւ անոյշ ձայնով երգչի մը»:

Ս. Սարգիս եկեղեցիի քահանայ Տ. Մերուժան կը խօսի լոնտոնահայ գաղութի անունով:

«Թէեւ մեզի ծանօթ չէր Տիարը անձնապէս, բայց կը ճանչնայինք զայն իր կարողութեամբ, եւ իր ցեղին պատիւ բերող գեղարուեստական գնահատելի արժանիքովը»:

«Երգը Աստուածային ա՛յն ձիրքն է, որ պատարագի մը հանգոյն երկնային շնորհով կը վերացնէ մարդը, օժտելով զգայուն հոգիներ եւ բարձրացնելով զանոնք դէպի գեղեցիկը, բարին եւ ճշմարիտը»:

Թօքաթեան շնորհակալական քանի մը խօսք կ'ընէ:

«Բնչպէս ականարկուեցաւ յարգելի նախագահին կողմէ թէ ես քաղաքագէտ մը չեմ եւ ոչ ալ վարժ բանախօս մը բնական ձիրքերով օժտուած, այլ երգիչ մը պարզապէս. եւ քանի որ երգիչ մըն եմ, կրնամ գնահատանքի զգացումներս, որոնք ծագում առած են ձեր ջերմագին ընդունելութենէն ինձի հանդէպ, արտայայտել երգով մը, ու եթէ ներքեւ քիչիկ մը երգեմ ձեզի»:

Եւ կ'երգէ *Կոռնկը*: Չալիկեան կը նկարագրէ. «*Կոռնկի* մեղանոյշ բառերը վստահութեամբ արտասանելով եւ նօթերու սրտագրաւ ելեւէջներով թրթռացուց եւ մագնիսացուց զգայուն սիրտերը: Վերջաւորման, ժպտագին եւ գոհունակ դէմքեր թող տուին որոտընդոստ ծափահարութիւն մը որ կը խլացնէր սրահը»²⁴²:

PRICE OF PROGRAMME 3d.

S R A V O L Y

Dinners and Suppers
à prix fixe or à la carte.

**3 MINUTES
WALK FROM THE
OPERA HOUSE**

TEMPLE BAR 4343

**THE
WALDORF
HOTEL & RESTAURANT**
(ONE MINUTE'S WALK
FROM HERE)

RENOWNED CUISINE

Luncheon - - - - 5/6
Opera Dinner - - - 7/6
Opera Supper - - - 5/-

(or à la Carte)

SERVED IN THE RESTAURANT

Luncheon - - - - 4/6
Opera Dinner - - - 6/6

(or à la Carte)

SERVED IN THE GRILL ROOM

THE DANCANT every Satur-
day, 4 to 6 - - - 3/-
DINNER DANCE every
night - - - 7/6
SUPPER DANCE every
night - - - 5/-

Telephone: Temple Bar 2400

**The Leading
Ladies' Hairdresser**
Permanent Waving,
Hair Tinting, etc., etc.
EMILE
24 & 25 Conduit St.
LONDON. W.1
Phone: Mayfair 6263

**RESTAURANT
BOULESTIN**
25, Southampton Street,
Covent Garden
**Ses Vins
Ses Spécialités**
Theatre Dinner 7s. 6d.

ROYAL OPERA
: : COVENT GARDEN : :
Lessees: Royal Opera House Company, Ltd.

THIS EVENING'S PERFORMANCE

Monday, June 11th, 1934, at 8.15

PUCCINI'S OPERA
TURANDOT
In Italian

Turandot	ANNE ROSELLE
Liu	EIDE NORENA
Calaf	ARMAND TOKATYAN
Timur	EZIO PINZA
Ping	ARISTIDE BARACCHI
Pang	LUIGI CILLA
Pong	GIUSEPPE NESSI
Mandarin	SAMUEL WORTHINGTON
Imperatore	OCTAVE DUA
Conductor	GINO MARINUZZI

**EVERYBODY
IN THE
HOUSE ENJOYS
THE
TATLER**

DRINK
Apollinaris
NATURAL MINERAL WATER
Apollinaris
COUNTERACTS ACIDITY
Apollinaris

**For CHOCOLATES
OF EXCELLENCE**

2 ROYAL ARCADE
OLD BOND ST.
64-66 NEW OXFORD ST.
As sold exclusively
in this Theatre

APPENRODT'S
Haymarket Brasserie
Piccadilly Circus & Haymarket
THE MOST COSMOPOLITAN
RESTAURANT IN LONDON

**Sandwiches, Light
Refreshments, Teas,
Light Suppers
after Theatre**
Real Pilsener & Munich Lager

TO-DAY'S OPERA — "TURANDOT"
by Celebrated Artists:

Sir
THOMAS BEECHAM
ARISTIDE BARACCHI
GIUSEPPE NESSI
Hear Them on Columbia

**Catalogue post-
free: Columbia,
98-108, Clerken-
well Rd., London,
E.C.1**

Columbia

In questa reggia
O Principi che a lunghe
carovane. D1631 (4s.)
Invocazione alla Luna
Gira la cotè. 9725 (4s.)
Signore, ascolta } D1606
Morte di Liu } (4s.)
Non piangere, Liu } D1644
Nessun dorma. } (4s.)
Terzetto delle maschere
Two sides. D1663 (4s.)
ON SALE EVERYWHERE

11 Յունիս 1934, Covent Garden (Լոնտոն),
Turandot-ի ներկայացումին յայտագիրը

ՎԻԵՆՆԱ (1934)

1934 Յուլիս 1-ին Վիեննայի Ռատիոյն կու տայ մենահամերգ, դաշնակի նուագակցությւն՝ Erich Meller²⁴³:

Յայտագիր.

1. Meyerbeer: *L'Africaine*, 'O paradiso'
2. Rasbach: *Mountains*
3. Puccini: *Turandot*, 'Non piangere, Liù'
4. De Curtis: *Torna a Surriento*
5. Cottrau: *L'addio a Napoli*
6. Puccini: *La fanciulla del West*, 'Ch'ella mi creda'
7. Կոմիտաս՝ *Կոունկ*
8. Սրուանձտեանց՝ *Սիրուհիս*
9. Ponchielli: *La Gioconda*, 'Cielo e mar'

Իսթանպուլէն հայեր յաջողած են ռատիոյով ունկնդրել համերգը: Յաջորդ օրը *Ազդարար* պիտի արձանագրէր.

«Թօքաթեան երէկ իրիկուն երգեց Վիեննայի անթելի կայանէն: Շատեր մեծ դժուարութեամբ գտան Վիեննան, իսկ ոմանք բնաւ չկրցան գտնել, որովհետեւ կը թուի թէ Վիեննայի կայանին ալիքը (*օնտ*) փոխուած է, եւ սովորական թիւին վրայ չկար այդ քաղաքը: Հակառակ *փարագիթին*, շատ որոշ կը հնչէր նշանաւոր երգիչին գոռ եւ անուշ ձայնը: Յայտագրին մէջ նշանակուած կտորներու կարգին երգեց նաեւ *Կոունկը* եւ *Սիրուհիս*: Առաջինը մասնաւորաբար երգեց իր մեծ համբաւին համեմատական գեղեցկութեամբ:

«Անթելի գերմաներէն շաբաթաթերթը յիշած է նաեւ թէ *Կոունկը* Կոմիտաս Վարդի ձայնագրութիւնն է, իսկ *Սիրուհին* Սրուանձտեանցինը: Միւս կողմէ հրատարակած է Թօքաթեանի պատկերը, շաբթուան ամենէն հռչակաւոր երգիչներու կարգին»²⁴⁴:

Արեւելք եւս փորձած է փարագիթներու մէջ փնտռել Թօքաթեանի ձայնը.

«Առջի գիշեր, անոնք որ բաղդը ունէին *բատիօի* մը շուրջ հաւաքուելու, վայելեցին Արման Թոգաթեանի երգը:

«Հակառակ յայտագրին սակայն, գրեթէ մէկուկէս ժամ յապաղումով, ժամը 11ուկէսին սկսաւ երգահանդէսը: Մեծանուն հայ *թէնօռ*ը յաջողութեամբ երգեց իր յայտագրի օտար եւ հայ երգերը՝ *Կոունկ* ու *Սիրուհիս*ը: Միայն թէ ուժեղ *փարագիթ* մը երբեմն կը խանգարէր երգեցողութիւնը»²⁴⁵:

Վիեննայի Օփերային մէջ կը մասնակցի երկու բեմադրութիւններու՝ Calaf-ի դերը *Turandot*-ի մէջ, 1934 Յուլիս 6²⁴⁶, եւ Rodolfo՝ *La bohème*, Յուլիս 8²⁴⁷: Վերջինով Վիեննայի Օփերան կը փակէր իր 1933-1934 եղանակը:

Rodolfo-ն աւելի կը գնահատուի քան Calaf-ը.

Neues Wiener Journal, 10 Յուլիս 1934

«Պր. Թօքաթեան մատուցեց հաճելի անակնկալ մը, իբրեւ Rodolfo կարողանալով ստեղծել շատ

աւելի նպաստաւոր տպաւորութիւն քան տակաւին նոր երգած *Turandot*-ի մէջ: Ասիկա եւս կը հաստատէ մեր կարծիքը՝ թէ օժտուած արուեստագէտը պէտք է որքան կարելի է մօտենայ քնարական ոլորտներուն, քանզի հերոսական գունաւորումով դերի մը պահանջները կը գերազանցեն իր կարողութիւնները»²⁴⁸:

Der Morgen, 9 Յուլիս 1933

«Պր. Թօքաթեան, որ բարձր կշռադատութեամբ երգեց 'Che gelida manina' արիան, երեկոյեան ընթացքին նկատելիօրէն աճեցաւ եւ երրորդ արարի գուգերգին հասաւ բարձրակէտի»²⁴⁹:

Der Tag, 10 Յուլիս 1934

«Իբրեւ Rodolfo, պր. Թօքաթեան անկասկած հետը կը բերէ ատտիկեան բանաստեղծին անհրաժեշտ հաճելի երիտասարդական տեսքը, բայց իր ձայնը, հակառակ անհերքելի մշակոյթին, կը բացայայտէ որոշ հարաւային ջերմութիւն»²⁵⁰:

ՊՈՒՏԱՓԵՇԹ (1934)

1934 Յուլիս 18-ին կը հասնի Պուտափէշթ²⁵¹, նոյն գիշերը կենդանաբանական-բուսաբանական բացօթեայ պարտէզին մէջ երգելու *La bohème*-ի համերգային կատարումը, Պուտափէշթի Սեմֆոնիք Նուագախումբի (Hangverseny Zenekar) մասնակցութեամբ: Ներկայացումը կը ձայնասփռուի Պուտափէշթի ռատիոյէն²⁵²:

Տեղական մամուլը յաջորդ օրը կը սկսի տալ իր գնահատականները.

Budapesti Hírlap, 19 Յուլիս 1934

«Իր զարդարուն ու հնչեղ քնարական թենորը յատուկ կշիռ տուաւ գեղեցիկ ներկայացումին»²⁵³:

Nemzeti Sport, 19 Յուլիս 1934

«Այս գերազանց արուեստագէտը չունի տարածութիւնը լեցնող մեծ ձայն, բայց ունի քնարականութիւն, մեղմ ճկունութիւն, պէլ քանթօ եւ զգացում ենթադրող բնագոյ: Միջին ձայնամասի հնչիւնները ջերմ են ու թաւշեայ, եւ նոյնիսկ եթէ բարձր ձայնանիշերուն մէջ ձայնը կը դառնայ սուր, ան գերազանց Rodolfo մըն է»²⁵⁴:

Pesti Hírlap, 19 Յուլիս 1934

«Համակրելի, գեղեցիկ ձայնով թենոր»²⁵⁵:

Ujság, 19 Յուլիս 1934

«Այս անգամ եւս փաստեց գերազանց երգիչ ըլլալը, որուն մետաղեայ փայլքով ձայնը յաջողութեամբ յաղթահարեց բացօթեայ ներկայացումի բոլոր աքուսթիք պահանջները: Տրամաթիք բռնկումներուն ժամանակ, իր ձայնը յաղթականօրէն սաւառնեցաւ դէպի ամենահեռաւոր աթոռ-

**Թօքաթեան կ'երգէ կենդանաբանական պարտէզին մէջ,
Պուտափեշթ, 18 Յուլիս 1934:
Գծագրութիւն՝ Béla Sipos:
(Magyarország, 20 Յուլիս 1934, էջ 10)**

ներն ու սեղանները, իսկ իր մեղմ փսփսանքները այնքան ալ տկար չէին անսահման տարածութիւնը զանոնք անհետ կլանելու համար»²⁵⁶:

Károly Kristóf երկար յօդուած կը ստորագրէ *Pesti Napló*-ի մէջ, նկարագրելով ներկայացումը եւ շրջապատը, խօսեցնելով Թօքաթեանը:

Անկէ կ'իմանանք՝ որ հանդիսատեսը նստած էր սեղաններու շուրջ, ապապրելով իր ուտելիք-խմելիքը. այդպէս էր պարտէզի տարածութեան սովորական բովանդակութիւնը:

Կ'իմանանք նաեւ՝ որ ներկայացումէն առաջ Պուտափեշթը կ'ենթարկուի տեղատարափ անձրեւի, որուն պատճառով ներկայ կը գտնուի նուազ քան հազար հինգ հարիւր ունկնդիր, մինչդեռ վերջին անգամ սփրանսո Mária Németh-ի *Faust* ներկայացումին ներկայ էր վեց հազար ունկնդիր:

Թօքաթեան Kristóf-ին հակիրճ կը պատմէ իր կենսագրութիւնը՝ մանկութիւնը Ադեքսանդրիա, ուսումը Իտալիա: Ապա կը նշէ՝ որ անցեալ տարի պիտոճէի խնայողութիւն եղաւ Մեթրոփոլիթընի մէջ եւ ինք, ուրիշ շատերու նման, ստիպուած էր

ընդունիլ վճարումի զեղչում²⁵⁷:

Az Est եւս խօսեցնել կու տայ Թօքաթեանը, որ կը վերլիշէ անցեալ տարուայ *Faust*-ի ստիպողական ջնջումը անհանգստութեան պատճառով, եւ իբր կը խոստանայ հանդիսատեսին փոխհատուցել ակնկալիքները նոյն օփերայի յետագայ ներկայացումի մը մէջ (որ երբեք տեղի պիտի չունենար)²⁵⁸:

Յուլիս 20-ի առաւօտեան օդանաւով կը մեկնի Պուտափեշթէն²⁵⁹: Ասիկա կ'ըլլայ իր վերջին այցելութիւնը Հունգարիա:

ՊԱՏ ԿԱՍԹԱՅՆ (1934)

Յուլիս 20 կամ 21՝ մենահամերգ (դաշնակի նուագակցութեամբ) Աւստրիոյ Պատ Կասթայն (Bad Gastein) քաղաք-ամառանոցը²⁶⁰:

ՓԷՕՐԹՉԱՆ (1934)

Յուլիս 22՝ մենահամերգ (դաշնակի նուագակցութեամբ) Աւստրիոյ Փէօրթչախ (Pörschach) քաղաքի Վէթթերզի (Wörthersee) լիճին դիմացը գտնուող Parkhotel պանդոկի սրահը²⁶¹:

ՍԱԼՑՊՈԼԻՐԿ (1934)

Յուլիս 23-ին առաջին անգամ ըլլալով կ'երթայ Սալցպուրկ, եւ ամէն բանէ առաջ տեղական մամուլի թղթակիցը հանդիպում-հարցազրոյց կ'ունենայ հետը եւ Յուլիս 24-ի համարով կը հրատարակէ երկար յօդուած մը²⁶²:

Յօդուածը կը ներկայացնէ երգիչին կարճ կենսագրութիւնը եւ երգչային նախասիրութիւնները, կը նշէ անոր սերը Աւստրիոյ գեղեցկութեան նկատմամբ եւ Վիեննայի մէջ ձեռք բերած յաջողութիւնները:

Սալցպուրկի մէջ Յուլիս 24-ին կու տայ մենահամերգը Քաղաքային Թատրոնին (Stadttheater) մէջ, դաշնակի նուագակցութեամբ Julius Bürger-ի: Յայտագիր՝ Händel, Lalo, Bizet, Giordano, Puccini, Dvořák, Rasbach, Կոմիտաս, Սրուանձտեանց, Calleja, Serrano: Ասիկա ընդհանրապէս իր միակ ելոյթը կ'ըլլայ քաղաքին մէջ:

Սալցպուրկի մամուլը խանդավառուած է.

Salzburger Chronik, 25 Յուլիս 1934

«Նոյնիսկ եթէ այս երգիչի ծանուցողական աղմուկը անհարկիօրէն բարձր էր, պէտք է անմիջապէս նշել՝ որ նման քարոզչութեան գրեթէ ճշան ձեւը, կամ մեղմօրէն ըսելու համար՝ ամերիկեան ոճը, շատ խիտ էր Սալցպուրկի համար, որ, սակայն, չէր կրնար նսեմացնել արուեստագէտի արդէն յայտնի անունը: Թօքաթեան ոչ միայն օժտուած երգիչ է, այլեւ չափազանց համակրելի անձնատրութիւն: Թերեւս որոշ շարժումներ, շարժումներ եւ «ճառեր» ամբողջովին անկեղծ չեն, այլ նախապէս անոնց վրայ քիչ մը վարժութիւն կատարուած է, այնուամենայնիւ, անոնք կը թուին ըլլալ բնական եւ թերեւս նոյնիսկ իրական, եւ այս պատճառով մարդ կը գերուի իր անհատականութեամբ, առնուազն զուտ արտաքինապէս: Եթէ ասոր աւելցնենք հիասքանչ թենորը՝ որ սրահը կը պատէ իր գրաւիչ, թարմ եւ գարնանման որակով, ուրեմն ապահովուած է իր յաղթանակը: Ասիկա նաեւ արուեստագէտին կու տայ ինքնավստահութիւն իր արտաքինին նկատմամբ, որ բնական է եւ ոչ երբեք վանողական, այլ բաւական գրաւիչ: Երգեցողութիւնը երբեմն ունի անհոգ թուալու հմայքը, պարզապէս յաջորդ պահուն վանելու համար այս տպաւորութիւնը հիանալի ձայնի լսելի եւ վիրթիւզ վարպետութեամբ: Յատկապէս հաճելի է բոլոր բառերուն չափազանց յստակ արտասանութիւնը, ըլլան անոնք իտալերէն, ֆրանսերէն, անգլերէն, սպաներէն, հայերէն, եւ նոյնիսկ, ինչպէս բազմաթիւ պիսերէն մէկուն մէջ՝ գերմաներէն: Ինքնաբոլոր ծափահարութիւնները ցոյց տուին Սալցպուրկի մէջ Թօքաթեանի նուաճած կատարեալ յաջողութիւնը: Նման նուաճումները, հակառակ Maria Jeritza-ի խաղընկերը ըլլալու մասին յիշատակութեան, բացարձակապէս

կը վստահեցնեն՝ որ արուեստագէտի ասպարէզը պէտք է եղած ըլլայ զգայացունց: Իր մնայուն դաշնակահար Julius Bürger-էն միայն կարելի էր սկսկալել լաւ դերակատարութիւն իրրէ համերգային նուագակցող»²⁶³:

Salzburger Volksblatt, 25 Յուլիս 1934

«Թենոր Արման Թօքաթեան՝ որ արդէն ձեռք բերած է միջազգային հռչակ, երէկ գիշեր առաջին անգամ երգեց Սալցպուրկի մէջ, արձանագրելով մեծ, պիտի ըսելի՝ արժանի յաջողութիւն: Ձայնը հարուստ է, հաւասարապէս գրաւիչ բոլոր ձայնամասերուն մէջ, իսկ բարձր ձայնամասերը՝ շողշողուն փայլքով: Թերեւս չունի Richard Tauber-ի բնորոշ մեղմութիւնը, ոչ ալ անոր նրբօրէն յղկուած թեքնիքը, բայց լաւ մարզուած է եւ կը թուի ըլլալ այնքան առողջ ու թարմ, այնքան անխաթար, որ մարդ կրնայ իրապէս ուրախանալ: Երգելու կերպը նոյնպէս հաճելի է: Հակառակ իր հռչակին, Թօքաթեան մեծամտութեան ոչ մէկ նշոյլ ունի, այլ կը ներկայանայ բաւական բնական կերպով եւ շնորհիւ արտասովոր երաժշտականութեան դիրքութեամբ կը տիրապետէ իսկապէս միջազգային երգացանկի արիաներ եւ երգեր գերմանացի, ֆրանսացի, իտալացի, չեխ, սպանիացի եւ հայ երաժշտահաններու, ապշեցուցիչօրէն գեղեցիկ տարբերակութեամբ: Ան բնականօրէն անձնատուր կ'ըլլայ Giordano-ի եւ Puccini-ի քաղցրաձայնութեան եւ կը փայլի *Carmen*-ի ծաղիկի արիայով եւ Verdi-ի 'La donna è mobile'-ով, բայց նաեւ կը գտնէ հանդարտ մտերմութեան արտայայտութիւն Dvořák-ի *Goin' home*-ի մէջ եւ նրբագեղ թեթեւութիւն՝ սպանիացի Calleja-ի *Granadinas*-ի նման երգի մէջ: Ինչպէս կը բացայայտէ ինքնակամօրէն երգուած պիսերէն մէկը, ան նաեւ կը գտնուի գերմանական երգի աշխարհը թափանցելու ճամբուն մէջ, հակառակ որ լեզուն տակաւին կը ներկայացնէ որոշ դժուարութիւններ: Առանձնայատուկ էին տարօրինակ ներդաշնակութեամբ, օտարական հնչողութեամբ հայկական երգերը, զորս կատարեց խոր մտերմութեամբ: Ինչպէս ինք աւելի ու աւելի կը խանդավառուէր երգելով, նոյնպէս հանդիսատեսը մենահամերգի իւրաքանչիւր համարէն ետք կը դառնար աւելի ջերմ եւ փոթորկալից ծափահարութիւններով ցոյց կու տար իր ցնծութիւնը արուեստագէտին ներփակած ըլլալու համար իր նախասիրածներուն շարքը: Շնորհակալութեան մէկ բաժինը պէտք է երթայ նաեւ համեստօրէն երգիչին ետեւը կանգնած, բայց ուրոյն եղանակով բաւական գերազանց նուագակցող Julius Bürger-ին»²⁶⁴:

(Շար. 10)

Հ. ԱԻԱԳԵԱՆ

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

236. *Neues Wiener Tagblatt*, 20. April 1933, s. 3. 'Armand Tokatyan wieder in Wien', *Reichspost*, 21. April 1933, s. 10.
237. 'Wireless Notes,' *The Manchester Guardian*, 31 May 1934, p. 10. 'Broadcasting Programmes: The First Act of *Turandot*,' *The Times*, 31 May 1934, p. 20.
238. 'London Regional,' *The Radio Times*, 1 June 1934, p. 703. 'Broadcasting Programmes,' *The Times*, 6 June 1934, p. 20.
239. 'Covent Garden Opera: *Turandot*,' *The Times*, 1 June 1934, p. 14.
240. 'Music and Musicians: Covent Garden Opera *Turandot*,' *The Observer*, 3 June 1934, p. 14.
241. W. J. Turner, 'The World of Music: The Italian Season,' *The Illustrated London News*, 9 June 1934, p. 934.
242. Տ. Չալիկեան, «Արման Թօքատեան Լոնտոնի մէջ», *Արեւելք*, 1 Յուլիս 1934, Գ. տարի, թիւ 972, էջ 2:
243. 'Radio Wien', *Linzer Volksblatt*, 28. Juni 1934.
244. «Թօքատեան երգեց», *Արեւ*, 9 Յուլիս 1934, ԺԹ. տարի, թիւ 4711, էջ 1:
245. «Թոքատեանի երգահանդէսը», *Արեւելք*, 3 Յուլիս 1934, Գ. տարի, թիւ 974, էջ 2:
246. *Spielplanarchiv*,
<https://archiv.wiener-staatsoper.at/performances/22606>
247. *Spielplanarchiv*,
<https://archiv.wiener-staatsoper.at/performances/49643>
248. *Neues Wiener Journal*, 10. Juli 1934, s. 11.
249. *Der Morgen*, 9. Juli 1933, s. 4.
250. 'Theater u. Kunst', *Der Tag*, 10. Juli 1934, s. 8.
251. 'Színház, Művészet', *Budapesti Hírlap*, 1934. július 17, 13. oldal.
252. *Rádióhét*, 1934 július 14, 2. oldal. 'Radioprogramme des Woche', *Pester Lloyd*, 15. Juli 1934, s. III. 'A Budapesti rádió', *A Magyarország rádiója*, 1934 július 15-21, 9. oldal.
253. 'Színház, Művészet', *Budapesti Hírlap*, 1934 július 19, 13. oldal.
254. 'Bohémélet', *Nemzeti Sport*, 1934 július 19, 6. oldal.
255. 'Színház és zene', *Pesti Hírlap*, 1934 július 19, 13. oldal.
256. 'A Bohémélet az Állatkertben', *Ujság*, 1934 július 19, 10. oldal.
257. Kristóf Károly, 'Tokatyan - menüben: Frakkos bohémek az Állatkertben', *Pesti Napló*, 1934 július 19, 11. oldal.
258. «Ingyen elénekelem Budapesten a Faust-ot» mondja Tokatyan', *Az Est*, 1934 július 20, 6. oldal.
259. 'Ma hallottam', *Esti Kurir*, 1934 július 20, 10. oldal. 'Tokatyan elutazott Budapestről', *Magyarország*, 1934 július 20, 10. oldal.
260. «Թօքատեան Աւստրիոյ եւ Հունգարիոյ մէջ. Հայ երգերը յայտնութիւն մը կ'ըլլան», *Հայրենիք*, 2 Սեպտեմբեր 1934, 36-րդ տարի, թիւ 6788, էջ 1:
261. A. Ableitner, 'Herr Tokatyan hat eine Panne: Ein Interview', *Salzburger Volksblatt*, 24. Juli 1934, s. 5. *Freie Stimmen*, 27. Juli 1934, s. 3.
262. A. Ableitner, 'Herr Tokatyan hat eine Panne: Ein Interview', *Salzburger Volksblatt*, 24. Juli 1934, s. 5.
263. 'Theater, Kunst, Kultur', *Salzburger Chronik*, 25. Juli 1934, s. 6.
264. 'Theater, Kunst und Musik', *Salzburger Volksblatt*, 25. Juli 1934, s. 6.

ԵԳԻՊՏԱՀԱՅ ՅՈՒՇ ՄԸ

Հոկտեմբեր 21-ին, Ֆրանսայի Տրէօ (Dreux) համայնքին մէջ 102 տարեկանին մահացաւ երգչուհի Այտա Ազնաւուր (ծն. 1923, Թեսաղոնիկէ)՝ քոյրը Շարլ Ազնաւուրի (1924-2018) եւ կողակիցը Ժորժ Կառվարենցի (1932-1993):

Եգիպտահայ նախկին սերունդը պիտի յիշէ Այտայի միակ մենահամերգը Եգիպտոսի մէջ 1959 Մայրիլ 26-ին, 23 Յուլիս փողոցին վրայ գտնուող Հայկական Ընթերցասրահի սրահը: Դաշնակով իրեն կը նուագակցէր Ժիրայր Խաչատուրեան: Ներկայացուց երեք մասէ բաղկացած յայտագիր.

Ա. ՄԱՍ

1. Charles Aznavour: *Dansons, mon amour, Par ce cri, Sarah* եւ *Sur ma vie*.

2. Georges Garvarentz: *Madre mia*.

Բ. ՄԱՍ

1. Սայեաթ Նովա՝ *Ես քու դիմէթն չիմ գիտի*:
2. Աշուղ Զիւանի՝ *Մայրիկ*:
3. Աշուղ Հաւասի՝ *Ինչ, ինչ ասեմ*:
4. Աշուղ Շահէն՝ *Առաւօտեան արշալոյսին*:
5. Ժողովրդական՝ *Շարմաղ աղջիկ*:

Գ. ՄԱՍ

1. Աշոտ Սաթեան՝ *Մարտիկի երգը*:
2. Ա. Սաթեան՝ *Խաչատուր Աբովեան*:
3. Սայեաթ Նովա՝ *Փահրադն մեռած*:
4. Սայեաթ Նովա՝ *Թէզուր քու քաշն մարքրիտ տան*:
5. Գեորգ Եանպէկեան՝ *Ջան հայրենիք*.*

**Արեւ*, 24 Ապրիլ 1959, ԽԴ. տարի, թիւ 12.273, էջ 4: Ա.-Մ. Լսող, «Գեղարուեստական», *Սաւառնակ*, 2 Մայիս 1959, 45-րդ տարի, թիւ 12, էջ 5: Կ. Ե., «Այտա Ազնաւուր Եգիպտոսի մէջ», *Ջահակիր*, 26 Մարտ 1964, նոր շրջան, թիւ 20, էջ 4:

Նկատի ունենալով որ երգչուհին Փարիզի մեջ նախապես համագործակցած էր նախկին եգիպտահայ խմբավար և երաժշտահան Գեորգ Եանպէկեանի հետ և արդէն միասին արտադրած սկաւառակներ, նախքան Գահիրէի ելոյթը, Հայ Գեղարուեստասիրաց Միութիւնը կազմակերպած էր Եանպէկեանի Փարիզի սկաւառակներու երկու հանրային ունկնդրութիւններ, որոնց մէջ կը գտնուէին Այտայի մենեթները: Այս ունկնդրութիւնները կայացած էին 1955 Ապրիլ 2 և 28-ին և որոշ հետաքրքրութիւն յառաջացուցած Այտայի

նկատմամբ, թէև կեղրոնացումը Եանպէկեանի վրայ էր:**

Այտայէն մէկ ամիս առաջ Գահիրէի իր առաջին ելոյթները կ'ունենար իր աւելի հռչակաւոր եղբայրը՝ Շարլ, 1959 Մարտ 13, 14, 15 և 16-ին, Քասրտ Խէյր սրահի պարանցիկ ճաշկերոյթներուն, նոյն յայտագիրին մէջ իր մասնակցութիւնը բերելով եգիպտացի արեւելեան պարուհի Նակուա Ֆուատ:*** Շարլ, ինչպէս այդ ժամանակուայ իր սովորութիւնն էր, ոչ մէկ շփում կ'ունենար հայութեան (եգիպտահայութեան) հետ:

**«Գոքթէյլ-ընդունելութիւնը. օրք. Ն. և Ա. Սանտալեաններու դասական և գեղջկական պարերը ջերմօրէն կը գնահատուին», *Արեւ*, 4 Ապրիլ 1955, Խ. տարի, թիւ 11.039, էջ 1: *Արեւ*, 27 Ապրիլ 1955, Խ. տարի, թիւ 11.057, էջ 4: «Հայկական սկաւառակներու ունկնդրութիւն», *Արեւ*, 29 Ապրիլ 1955, Խ. տարի, թիւ 11.059, էջ 1: «Եանպէկեանի տիպերու ունկնդրութիւն», *Սաւառնակ*, 7 Մայիս 1955, 41-րդ տարի, թիւ 18, էջ 2:

****Յուսաբեր*, 12 Մարտ 1959, ԽԴ. տարի, թիւ 282: *Արեւ*, 13 Մարտ 1959, ԽԴ. տարի, թիւ 12.239, էջ 4:

فنانة ثائرة - يرميها صدام ابراهيمي ١٩٥٩

Եգիպտահայութեան համար
Առաջին անգամ ըլլալով

Պիտի մենեթէ Թրանսանայ սիրուած ժողովրդ. երգչուհի

ԱՅՏԱ ԱԶՆԱՒՈՒՐ

Ընկերակցութեամբ Թրանսանայ դաճակահար
ԺԻՐԱՅՐ ԽԱԶԱՏՈՒՐԵԱՆԻ

ՄԷԿ ՀԱՄԵՐԳ ՄԻԱՅՆ

Կիրակի 26 Ապրիլ 1959 Երեկոյեան ժամը Գիշ 7ին
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԸՆԹԵՐՑԱՄԱՐԱՅԻ ՆՈՐ ՀԱՆԴԻՍԱՄԱՐԱՅԻ ՄԷՋ

Պիտի նախագահէ՝ Եգիպտահայոց բարեխնամ Առաջնորդ
Տ. ՄԱՄԲԸՆ Ս. ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍԻՐՈՒՆԵԱՆ

Տոմսերու գինը. — Ե. Գ. 124 - 93 և 62.
(Փաղապեակաւ տուրով միասին)

Տոմսերու համար դիմել. —
Հայկական Ընթերցարան, ամէն Երեկոյ ժամը 7-10
իսկ Կիրակի ամբողջ օրը:
Հայկ Օնաննեսեանի՝ Խան Խալիլ. — Հրաչ Հապեհեանի — Հեռ. 43826
Միջնաւորին պիտի ունկնդրուի Բարիզի «Նայրի» Երգչախումբի
ձայնապնակը, ղեկավարութեամբ Մօ. Գ. Եանպէկեանի

ԱՅՏԱ ԱԶՆԱՒՈՒՐ

ՅԱՅՏԱԳՐԻՆ ՄԱՍ ՊԻՏԻ ԿԱԶՄԵՆ՝
Շառլ Ազնաւուրի - Ժորժ Կառվարենցի
Գ. Եանպէկեանի — Մայսթ Նովայի -
Ալեն Սարեանի — Աւուդ ձիվանիի -
Աւուդ Հաւասի անդիմակութիւններէն:

ՏՊ. «ՈՍԿԵՍԱՌ» — ԹԷԼ. 50881

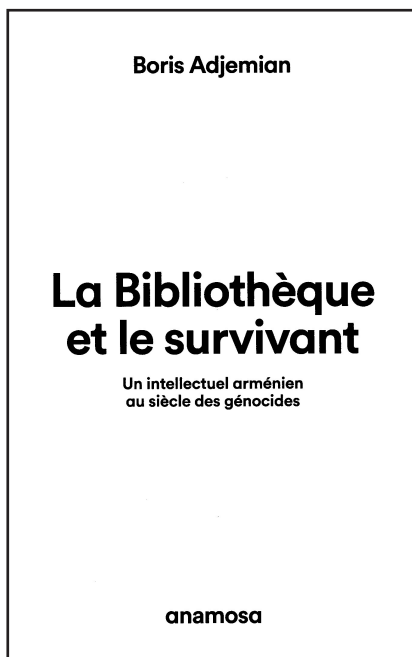
Այտա Ազնաւուրի Գահիրէի մենահամերգին ազդը

ԵԳԻՊՏԱՀԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

Նոյեմբեր 10-24-ին Գահիրե կը գտնուէր Փարիզի Նուպարեան Մատենադարանի տնօրէն ֆրանսահայ յայտնի պատմաբան Պորիս Աճէմեան: Եկած էր իր անձնական նախաձեռնութեամբ՝ նիւթեր հաւաքելու Գահիրեի Ազգային Առաջնորդարանի եւ Հ.Բ.Ը.Մ.-ի արխիւներէն, կապուած Երուսաղէմի հայոց պատմութեան:

Արխիւային նիւթի կրքոտ հետապնդող մը, ան ամէն տարի կ'երթայ Երուսաղէմ՝ ուսումնասիրելու հայոց մատենադարանի արխիւները:

Նոյն կիրքը կը ցուցաբերէ արդէն իր տնօրինութեան տակ գտնուող Նուպարեան Մատենադարանին մէջ, ուր տակաւին անյայտ կը մնան անթիւ ձեռագիրներ եւ վաւերագիրներ: Արդիւնքներէն մէկը կ'ըլլայ Արամ Անտոնեանի եւ իր օրագրութեան յայտնաբերումը: Անձանօթ անուն մը չէ Անտոնեան, բայց անոր իրական գործունէութիւնը իբրեւ երկարամեայ տնօրէն Նուպարեան Մատենադարանի (1927-1951), ինչպէս նաեւ այնտեղ ապաստան թողած օրագրութիւնը, բոլորովին նորութիւններ են: Այս նորութիւններն են՝ մեկնաբանութիւններով եւ վերլուծութիւններով ամրացած, զորս Աճէմեան ներկայացուց իր ֆրանսերէն աւելի քան 600 էջոց վերջին հատորին մէջ, տպագրուած այս տարի՝ *La Bibliothèque et le survivant: un intellectuel arménien au siècle des génocides* (Paris: anamosa): Եւ այս գիրքին կմախքն է զոր ան մեզի հրամցուց Գահիրեի միակ դասախօսութեան մէջ Նոյեմբեր 19-ին, Հ.Բ.Ը.Մ. Սաթենիկ Ճ. Չագրը սրահը, խորագիր ունենալով՝ *Մատենադարանն ու վերապրողը. Արամ Անտոնեան եւ Փարիզի Նուպարեան Մատենադարանը*:

Պորիս Աճէմեանի
վերջին գիրքին անուանաթերթը

Պորիս Աճէմեան

Գրեթէ պարապ սրահի առջեւ ան ներկայացուց Անտոնեանը, տուաւ անոր կենսագրութիւնը, խօսեցաւ յայտնի հայու մը օգնութեամբ նացիներուն թալանը Նուպարեան Մատենադարանին եւ Անտոնեանի անհատական գերձիգերը փրկելու կրցածը, եւ վերջապէս համառօտագրեց Անտոնեանի ձեռագիրին արժէքը:

Պորիս Աճէմեան հեղինակն է երկու այլ ֆրանսերէն գիրքերու՝ *Նեկուսի ֆանֆառը. հայերը Եթովպիոյ մէջ (ԺԹ.-Ի. դարեր)* (La fanfare du négus: les arméniens en Éthiopie (XIXe-XXe siècles), Փարիզ, 2013 (352 էջ), եւ *Ռոնի հովիտի փոքրիկ Հայաստանները. հայերու ներգաղթի պատմութիւնն ու յիշողութիւնները Ֆրանսայի մէջ* (Les petites Arménies de la vallée du Rhône: histoire et mémoires des immigrations arméniennes en France), Լիոն, 2020 (272 էջ):

Ստորագրած է բազմաթիւ յօդուածներ, կարելոր մասը յատկացուած եթովպահայութեան, որուն մասնագէտն է ան: Անձամբ այցելած է Ատիս Ապապա եւ շփուած տեղի հայութեան եւ արխիւին հետ, նիւթերը ներկայացնելու համար առաջնային աղբիւրներու եւ կենդանի փորձառութեան հիման վրայ:

Նուպարեան Մատենադարանի տնօրէնութիւնը ստանձնած է 2012-ին, յաջորդելով պատմաբան եւ մատենագէտ Ռէմոն Գեորգեանին:

=====

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

=====

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ	
Խաղաղության փորձառական շարժումներ	1
ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ԵԳԻՊՏՈՍ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ	
Հայաստանի նախագահ Վահագն Խաչատուրեան կը պատասխանէ <i>Ալ-Ահրամի</i> հարցումներուն	3
ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ԵԳԻՊՏՈՍ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ	
Մասնագէտներ եւ դիւանագէտներ՝ Եգիպտոս եւ Հայաստան՝ ամուր զարգացող յարաբերութիւններու պատմութիւն	7
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ	
Արման Թօքաթեանի եւրոպական շրջագայութիւնը (1931-1934) (շար. 10)	8
Եգիպտահայ յուշ մը	13
Եգիպտահայ լուրեր	15

Հեռ.՝ +2 01111505037
Ել-հասցե՝ haigavakian@yahoo.com
Գահիրե (Եգիպտոս)

ՋԱԼԱԿԻՐ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ
ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ, 18 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 2025

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻԻ 2007

ՋԱՀԱԿԻՐ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻԻ 2007

ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ, 18 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 2025

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԵՄ ԵՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԿԸ ՔՕՂԱԶԵՐԾԵՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՕՐԱԿԱՐԳԸ

Դեկտեմբեր 2-ին, Հայաստանն ու Եվրոպական Միությունը Պրիսթինի մեջ որդեգրեցին նոր Ռազմավարական Օրակարգ՝ նշանադրելով կարևոր քայլ մը դեպի առաջիկա և բազմակողմանի յարաբերություն: Փաստաթուղթը կը փոխարինէ 2017 թուականի Գործընկերության Առաջնահերթություններուն եւ կը յատակագծէ առաջիկայի յաւակնոտ ճանապարհային քարտեզ, հիմնուած Համապարփակ եւ Ընդլայնուած Գործընկերության Համաձայնագիրին (ՀԳՀ) վրայ:

Ստորագրումը տեղի ունեցաւ Հայաստան-ԵՄ Գործընկերության Խորհուրդի 6-րդ նիստին, որ եզրափակուեցաւ Հայաստանի Արտաքին Գործոց նախարար Արարատ Միրզոյեանի, ԵՄ Արտաքին Գործոց եւ Ապահովութեան Քաղաքականութեան բարձր յանձնակատար Քայա Քալլասի եւ ԵՄ Ընդլայնումի յանձնակատար Մարթա Քոսի համատեղ մամուլի ասուլիսով:

Նոր օրակարգը պիտի ընդլայնէ ԵՄ-Հայաստան համագործակցութիւնը կառավարումի բարեփոխումներու, մարդու իրաւունքներու, տնտեսական զարգացումի, թուայնացումի, ուժանիւթի ապահովութեան, առեւտրի եւ թուային կապուածութեան բնագաւառներուն մէջ՝ Համաշխարհային Դարպասի (Global Gateway) եւ Հայաստանի Խաղաղութեան Խաչմերուկի նման նախաձեռնութիւններու միջոցով: Մշակուած կարճաժամկէտ եւ միջնաժամկէտ առաջնութիւններու շուրջ, ան կը ձգտի ամրացնել Հայաստանի դիմակայունութիւնը տեղական փիրուն միջավայրի մէջ, առաջ մղել վիզայի ազատականացումի ջանքերը եւ շարունակել ԵՄ աջակցութիւնը Լեռնային Ղարաբաղի տեղահանուած հայերուն:

Մամուլի ասուլիսի իր բացումի խօսքին մէջ, Քայա Քալլաս դրուատեց Հայաստանի յառաջդիմութիւնը, ներառեալ վերջին համաձայնութիւնները Ազրբայձանի հետ, զորս անուանեց շրջադարձային տեղական խաղաղութեան համար: Ան ըսաւ՝ որ նոր ռազմավարական օրակարգը պիտի խորացնէ ԵՄ-Հայաստան համագործակցութիւնը կառավարումի, տնտեսական արդիականացումի, ապահովութեան եւ վիզայի ազատականացումի բնագաւառներուն մէջ: ԵՄ նաեւ խոստացաւ 15 միլիոն եւրօ տրամադրել Հայաստանի դիմակայունութեան, ականագերծումի ֆինանսաւորումի, վստահութեան կառուցումի միջոցառումներուն եւ գալ տարուան ընտրութիւններուն օտար միջամտութեան հակազդելու ջանքերուն: Քալլաս ընդգծեց ապատեղեկատուութեան սպառնալիքը եւ շեշտեց քաղաքացիական հասարակութեան եւ անկախ լրատուութեան դերը, նշելով՝ որ Դեկտեմբերին տեղի պիտի ունենան ԵՄ Արտաքին Գործոց նախարարներուն հետ յետագայ քննարկումները բարեփոխումներու եւ ընտրական անաչառութեան վերաբերեալ:

Արտաքին Գործոց նախարար Միրզոյեան ըսաւ՝ որ թէեւ ՀԳՀ ծառայած է իբրեւ գործընկերության «ամուր իրաւական հիմք», կապերը զարգացած են «ՀԳՀ սահմաններէն անդին»: Ան նոր օրակարգը նկարագրեց իբրեւ «ՀԳՀ-ի լրացում եւ մեր գործընկերության օրակարգի բարձրացում ռազմավարական մակարդակի»: Աւելցուց՝ որ «ասիկա բնաւ մեր յաւակնութիւններուն վերջը չէ»:

Ընդլայնուած Հարցերով յանձնակատար Մարթա Քոս մանրամասնեց թէ ինչ կրնայ բովանդակել ԵՄ-Հայաստան պաշտպանութեան եւ ապահովու-

թեան համագործակցությունը: Ըսաւ՝ որ քննարկումները կեղծոնացան սահմաններու կառավարումի աջակցութեան, ինչպէս նաեւ նախկին հակամարտություններուն հետ կապուած ականագերծումի գործողություններուն վրայ, ներառեալ վերապատրաստություն եւ սարքաւորումներ: Ան նշեց՝ որ ԵՄ նաեւ կը ծրագրէ գործիքներ տրամադրել ապատեղեկատուական արշաւներուն հակազդելու համար, որոնք, իր խօսքով, կը շարունակուին եւ կ'ունենան: Այս ծրարը կը նմանի Մոլտովային տրամադրած ԵՄ օգնութեան, որուն նկատմամբ Հայաստան եւս հետաքրքրություն ցուցաբերեց:

Արձագանգելով տնտեսական վտանգներուն հանդէպ եղած մտահոգություններուն՝ որոնց կրնայ բախուիլ Հայաստանը եթէ ԵՄ-ի աւելի խոր ամբողջարկումը (integration) զրգռէ Ռուսաստանի վրիժառությունը, Քայա Քալլաս ըսաւ՝ որ հարցը լայնօրէն քննարկուեցաւ այցելութեան ընթացքին: Ըսաւ՝ որ համաշխարհային կարգը կը փոխուի, հետեւաբար խիստ կարեւոր է Հայաստանի նման գործընկերներուն աւելի սերտօրէն համաձայնիլ ԵՄ արտաքին եւ ապահովային քաղաքականութեան հետ: Քալլաս ընդունեց՝ որ Ռուսաստանի դէմ պատժամիջոցները դժուար են, բայց ընդգծեց՝ որ անոնք անհրաժեշտ են Ուքրաինայի հետ պատերազմը աւարտելու համար, եւ գործընկեր երկիրներէն եւս կ'ակնկալուի համաձայնիլ: Նշեց՝ որ պատերազմը կը վնասէ բոլոր տնտեսությունները, եւ այս պատճառով կարեւոր են պատժամիջոցները, եւ ընդգծեց ԵՄ-ի ջանքերը՝ օգնելու Հայաստանին այլազանել իր առեւտուրը, որպէսզի նուազ կախեալ ըլլայ Ռուսաստանէն: Քալլաս շեշտեց՝ որ էական է պատժամիջոցներու խիստ եւ հաւաքական կիրարկումը, քանի որ շրջանցումներու խափանումը պիտի կարճեցնէ պատերազմը՝ սահմանափակելով զայն ֆինանսաւորելու Ռուսաստանի կարողությունը:

Մէկ օր առաջ՝ Դեկտեմբեր 1-ին, հայ լրագրողներու հետ ճեպագրոյցի ժամանակ, Մարթա Քոս ներկայացուց աւելի նրբերանգում մանրամասնություններ գործընկերութեան օրակարգին մասին: Ապահովութեան եւ պաշտպանութեան բնագաւառներու համագործակցութեան մասին նշեց՝ որ «ամրացած ապահովութեան եւ պաշտպանութեան համագործակցությունը» իր երեք յենասիւններէն մէկն է: Յատկապէս, Քոս նշեց խորհրդակցությունները, ապատեղեկատուութեան եւ օտար տեղեկատուութեան մեքենայութեան եւ միջամտութեան հակազդեցությունը, հիպոթետիկ սպառնալիքները եւ համակարգիչային ապահովությունը:

Կապուածութեան վերաբերեալ յայտարարեց՝ որ ԵՄ-ը, գերմանական KfW զարգացումի պանքին հետ, 500 միլիոն եւրօ պիտի ներդնէ Կովկասեան Փոխանցումի Յանց (Caucasus Transmission Network) կոչուող ծրագիրին, միացնելու համար Հայաստանի եւ Վրաստանի էլեկտրական ցանցերը եւ սկսելու

Հայաստան-Թուրքիա էլեկտրական ցանցերու փոխկապուածութեան աշխատանքը, նպատակ ունենալով նուազեցնել ուժանիւթային կախուածությունը Ռուսաստանէն:

Քոս TRIPP-ը ներկայացուց իբրեւ Կեղծոնական Ասիան Եւրոպային միացնող աւելի լայն միջանցքի փոքր բայց ռազմավարական բաղկացուցիչ: «Ան ընդամենը 42 քիլոմէթր է», նշեց ան, «բայց կարեւորը արեւելքի եւ արեւմուտքի կապերու զուգահեռ զարգացումի ապահովումն է»: Յայտնեց նաեւ՝ որ ԵՄ-ը կը քննարկէ քառակողմանի ձեւաչափի ստեղծումը Հայաստանի, Ազըրպէյճանի, Թուրքիոյ եւ ԵՄ-ի հետ, համակարգելու համար թէ ինչպէս TRIPP-ը պիտի կապուի աւելի լայն տեղական ճանապարհներու երկու ուղղություններով:

Նախապատմություն

Հայաստան-ԵՄ յարաբերությունները ներկայիս հիմնուած են 2017 Նոյեմբերին ստորագրուած ՀՀԳՀ-ին վրայ, որ լիակատար ուժի մէջ մտած է 2021 Մարտին սկսեալ՝ Հայաստանի եւ բոլոր ԵՄ անդամ պետություններու վաւերացումէն ետք: ՀՀԳՀ-ը Հայաստանին կը պարտաւորեցնէ ժողովրդավարութեան, թափանցիկութեան եւ օրէնքի գերակայութեան վրայ հիմնուած յաւակնոտ բարեփոխումներու օրակարգ, ներառեալ դատական բարեփոխումներ, հակափտածութեան միջոցներ, հիմնարկային աւելի ուժեղ հաշուետուություն եւ քաղաքացիներու համար տնտեսական, աշխատանքային եւ հասարակական ընդլայնուած հնարաւորություններ:

Քանի որ Հայաստան կը շարունակէ այլազանել իր արտաքին յարաբերությունները եւ խորացնել կապերը արեւմտեան գործընկերներու հետ, 2023 Հոկտեմբերին, Եւրոպական Խորհրդարանի մէջ ունեցած ելոյթին, վարչապետ Նիկոլ Փաշինեան ազդանշեց Երեւանի բացությունը աւելի սերտ ամբողջարկումի նկատմամբ, յայտարարելով՝ որ «Հայաստան պատրաստ է աւելի մօտ ըլլալ Եւրոպական Միութեան, այնքան որ Եւրոպական Միությունը հնարաւոր համարէ»:

2024 Փետրուարին, ԵՄ-Հայաստան Գործընկերութեան Խորհուրդը, որ կը վերահսկէ ՀՀԳՀ-ի գործադրությունը, համաձայնեցաւ սկսիլ աշխատանքները նոր ԵՄ-Հայաստան Գործընկերութեան Օրակարգի վրայ, սահմանելով համագործակցութեան աւելի յաւակնոտ համատեղ առաջնություններ բոլոր ուղղություններով: Բանակցությունները աւարտեցան 2025 Յունիս 30-ին, երբ ԵՄ բարձր ներկայացուցիչ եւ Հայաստանի Արտաքին Գործոց նախարար Արարատ Միրզոյեան հանդիպեցան Երեւանի մէջ: Կողմերը ասիկա անուանեցին «շրջադարձային պահ Հայաստան-ԵՄ յարաբերություններուն մէջ»:

Հանդիպումէն ետք տարածուած մամուլի հաղորդագրութեան մէջ, այս նոր Ռազմավարական

Օրակարգը նկարագրուեցաւ իբրեւ «համապարփակ շրջանակ», որ «կը վկայէ յարաբերութիւնները նոր մակարդակի բարձրացնելու փոխադարձ ցանկութիւնը եւ կ'արտացոլէ Հայաստանի ժողովուրդի եւրոպական ձգտումները, ինչպէս նաեւ հաստատուած է Հայաստանի՝ Եւրոպական Միութեան անդամակցելու գործընթացի մեկնարկը Հայաստանի օրէնքով»: Կողմերը ըսին՝ որ «ան նպատակ ունի իրացնել Համապարփակ եւ Ընդլայնուած Գործընկերութեան Համաձայնագիրի (ՀԸԳՀ) ամբողջ ներուժը՝ ջանքերը ուղղորդելով դէպի Հայաստանի դիմակայունութեան, ինքնիշխանութեան, տարածքային ամբողջականութեան եւ կայուն զարգացումի ամրապնդումին ուժեղացումը»:

Յուլիս 14-ին, Հայաստանի վարչապետ Նիկոլ Փաշինեան հանդիպեցաւ Եւրոպական Խորհուրդի նախագահ Անթոնիօ Քոսթայի եւ Եւրոպական Յանձնաժողովի նախագահ Ուրսուլա Ֆոն տեր Լեյէնի հետ, ողջունելով ԵՄ-Հայաստան Նոր Գործընկերութեան Օրակարգի շուրջ «քաղաքական համաձայնութիւնը», զոր անոնք կոչեցին «կապերու խորացումի իրենց համատեղ յանձնառութեան

կարելոր փուլ»:

Գագաթնաժողովէն առաջ՝ Նոյեմբեր 28-ին, ԵՄ-ը հրապարակեց Հայաստանի վերաբերեալ 2025 թուականի Գործընկերութեան Իրականացումի Տեղեկագիրը, որ կը վերանայէր Հայաստանի յառաջընթացը ՀԸԳՀ-էն ներս եւ կը մանրամասնէր թէ ինչպէս նոր Ռազմավարական Օրակարգը պիտի ընդլայնէ համագործակցութիւնը քաղաքական, ապահովային, տնտեսական եւ հասարակական ոլորտներուն մէջ: Տեղեկագիրը կ'ընդգծէ կառավարումի, օրէնքի գերակայութեան եւ մարդու իրաւունքներու ընթացող բարեփոխումները, միաժամանակ նշելով ուժեղ մարտահրաւերներ, ինչպէս՝ քաղաքական բեւեռացում, տնտեսական խոցելիութիւններ եւ հիպոթետիկ սպառնալիքներ, որոնք կրնան խոչընդոտել ժողովրդավարական զարգացումը եւ արտաքին պարտաւորութիւնները:

EVN Report

3 Դեկտեմբեր 2025

Անգլերէնէ թարգմ.՝ Ա.

ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ԵԳԻՊՏՈՍ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ԱՅՅԵԼՈՒԹԻՒՆԸ ԵԳԻՊՏՈՍ

Նոյեմբեր 30-ին աշխատանքային այցելութեամբ Եգիպտոս ժամանեց Հայաստանի Պաշտպանութեան Նախարար Սուրէն Պապիկեանի գլխավորած պատուիրակութիւնը:

Դեկտեմբեր 1-ին Պապիկեան մասնակցեցաւ EDEX 2025 միջազգային ցուցահանդէսի բացումի արարողութեան՝ Եգիպտոսի նախագահ Ապտէլ Ֆաթթահ Ալ-Սիսիի ներկայութեամբ եւ գլխավորութեամբ: Ցուցահանդէսը տեղի ունեցաւ Եգիպտոսի Միջազգային Ցուցադրութեան Կեդրոնին մէջ եւ տեւեց չորս օր՝ Դեկտեմբեր 1-4:

EDEX-ը (Egypt Defence Expo) Եգիպտոսի մէջ կատարուող երկամեայ իրադարձութիւն մըն է, որ կը ցուցադրէ աշխարհի պաշտպանական եւ ապահովական արդիւնաբերութեան նորագոյն արտադրութիւնները:

Այս տարի այնտեղ ցուցադրեցին աւելի քան 450 ընկերութիւններ եւ մասնակցեցան աւելի քան 86 երկիրներու պատուիրակութիւններ, օրական աւելի քան 40 հազար այցելուներով:

Բացումի արարողութենէն ետք, Հայաստանի Բարձր Տեխնոլոգիական Արդիւնաբերութեան (ԲՏԱ) Նախարարութեան Ռազմարդիւնաբերութեան

Կոմիտէի նախագահ Արամ Զիւանեանի հետ, Պապիկեան շրջագայեցաւ ցուցահանդէսին տաղաւարները, ծանօթացաւ ներկայացուած ցուցանմուշներուն եւ հանդիպեցաւ ցուցահանդէսին մասնակցող տարբեր կազմակերպութիւններու ներկայացուցիչներու:

Տեղի ունեցաւ Պապիկեանի եւ Եգիպտոսի Պաշտպանութեան Նախարար ժեներալ Ապտէլ Մակիտ Սաքրիի հանդիպումը, որուն մասնակցեցաւ Եգիպտոսի մէջ Հայաստանի դեսպան Արմէն Սարգսեան: Քննարկուեցան պաշտպանութեան բնագաւառի համագործակցութեան հնարաւորութիւնները եւ միջազգային ու տարածաշրջանային ապահովութեան հարցեր:

Հանդիպում նաեւ Եգիպտոսի Ռազմական Արդիւնաբերութեան Պետական Նախարար Սոհամմատ Սալահ Ալ-Տիմ Մուսթաֆայի հետ, Եգիպտոսի Ռազմական Արդիւնաբերութեան Նախարարութեան ցուցահանդէսի տաղաւարին մէջ, որուն մասնակցեցան Արմէն Սարգսեան եւ Արամ Զիւանեան: Քննարկուեցան ռազմաթեքնիքական համագործակցութեան հարցեր:

Ա.

EDEX 2025 ցուցահանդեսին մասնակցող պատուիրակություններու ղեկավարներուն խմբանկարը:
Առաջին շարք, կեդրոնը՝ Եգիպտոսի նախագահ Ապտէլ Ֆաթթահ Ալ-Սիսի:
Առաջին շարք, ձախէն 8-րդը՝ Սուրէն Պապիկեան:

Սուրէն Պապիկեան (ձախին) եւ Եգիպտոսի Պաշտպանութեան նախարար՝
Ապտէլ Մակիտ Սաքր (աջին):

Սուրէն Պապիկեան (ձախին) եւ Եգիպտոսի Ռազմական Արդիւնաբերութեան
Պետական նախարար՝ Մոհամմատ Սալահ Ալ-Տին Մուսթաֆա (աջին):

ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ԵԳԻՊՏՈՍ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԱՐԴԻՒՆԱԲԵՐՈՒԹԵԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐԸ ԵՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐԸ ԿԸ ՔՆՆԱՐԿԵՆ ՀԱՄԱՏԵՂ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

Եգիպտոսի Ռազմական Արտադրության պետական նախարար Ճարտարագետ Մոհամմատ Սալահ Ալ-Տին Մուսթաֆա, հանդիպում ունեցավ Հայաստանի Պաշտպանության նախարար Սուրեն Պապիկյանի եւ անոր ընկերացող պատուիրակության հետ: Հանդիպումը տեղի ունեցավ EDEX 2025 պաշտպանական արդիւնաբերության միջազգային ցուցահանդեսի նախարարության տաղավարին մէջ:

Նախարար Մոհամմատ Սալահ շեշտեց Եգիպտոսի եւ Հայաստանի յարաբերութիւններուն խորութիւնն ու ամրութիւնը, որոնք վերջին տարիները զգալի զարգացում ապրեցան շնորհիւ երկու երկիրներու քաղաքական դեկլարներու ապաւինութեան: Ասիկա յստակ դարձաւ 2023 Յունուարին նախագահ Ապտէլ Ֆաթթահ Ալ-Սիսիի Հայաստան կատարած այցելութեամբ, ինչպէս նաեւ Հայաստանի վարչապետի 2024 Մարտի այցելութեամբ Եգիպտոս, որոնց ընթացքին քննարկուեցան տարբեր բնագաւառներու երկկողմանի համագործակցութեան հարցեր:

Ապա Եգիպտոսի նախարարը նկարագրեց Նախարարութեան կարողութիւնները ռազմական արդիւնաբերութեան բնագաւառին մէջ, շեշտելով՝ որ Նախարարութեան գլխաւոր դերը կը հանդիսանայ զէնքի, զինամթերքի, սարքերու եւ յառաջացեալ ելեկտրոնային համակարգերու ապահովումը զինուած ուժերուն եւ ոստիկանութեան: Ասկէ զատ, արտադրական ուժերուն յաւելեալը կ'օգտագործուի քաղաքացիական արտադրանքի եւ երկրի ազգային ու զարգացական ծրագիրներուն մասնակցելու համար: Ան բացատրեց որ Ռազմական Արտադրութեան Նախարարութիւնը կը հիմնուի մտաբացութեան եւ նմանատիպ բնագաւառներու մէջ գործող բոլոր միջազգային ընկերութիւններուն հետ համագործակցութեան վրայ, ծանօթանալու համար ռազմական արդիւնաբերութեան նորագոյն թեքնոլոգիաներուն եւ աշխատելու զանոնք տեղադրել նախարարութեան յարող կառոյցներուն մէջ:

Նախարարը մատնանշեց EDEX 2025-ին մէջ Ռազմական Արտադրութեան Նախարարութեան ցուցադրած ամենէն ակնառու արտադրանքները,

գլխաւորապէս նոր արտադրանքները, ինչպէս՝ Ռատաա 300 հրթիռային արձակիչը, Սինա 806 վերանորոգումի եւ օգնութեան ինքնաշարժը, զոյգ 23 մմ. թնդանօթով բազմանպատակ ինքնաշարժը, եւ պողպատէ զրահապատը՝ զոր Նախարարութիւնը յաջողեցաւ արտադրել եւ զարգացնելով հասցնել մինչեւ 30 մմ. հաստութիւն, նախապէս գոյութիւն ունեցող 15 մմ.ի փոխարէն, եւ մինչեւ 240 մմ. երկարութիւն, 150 սմ.ի փոխարէն:

Իր կարգին, Հայաստանի Պաշտպանութեան Նախարար պր. Սուրեն Պապիկյան գոհունակութիւն յայտնեց այս հանդիպումին համար, նշելով հայկական կողմի շահագրգռութիւնը համագործակցելու եգիպտական կողմի հետ, յատկապէս ռազմական արտադրութեան ընկերութիւններուն, նկատի առնելով անոնց արտադրական եւ թեքնիքական առանձնայատուկ կարողութիւնները, արտադրութեան տարբեր բնագաւառներու մէջ ժամանակակից թեքնոլոգիաներու խորացումի եւ տեղայնացումի աշխատանքին մէջ անոնց ունեցած կենսական եւ արդիւնաւէտ դերը, եւ իբրեւ Եգիպտոսի ամենակարեւոր արդիւնաբերական ճիւղերէն մէկը:

Հայաստանի Պաշտպանութեան նախարարը նշեց երկու կողմերուն միջեւ մասնագէտներու եւ թեքնիքական պատուիրակութիւններու փոխադարձ այցելութիւններուն կարելոթիւնը, գնահատելու համար երկու կողմերուն թեքնոլոգիք եւ արտադրական կարողութիւնները եւ ճշգրիտ կերպով որոշելու տարբեր արտադրական բնագաւառներու համատեղ համագործակցութեան ոլորտները, աւելցնելով՝ որ այս այցելութիւնները նպաստաւոր հող կը հանդիսանան հաստատելու բեղմնաւոր ռազմավարական գործընկերութիւններ, յատկապէս Եգիպտոսի եւ Հայաստանի միջեւ ամուր համագործակցային բարեկամական յարաբերութիւններու լոյսին տակ:

ՄԱՀԱ ՍԱԼԷՄ

Ալ-Ահրամ օրաթերթի կայքէջ
1 Դեկտեմբեր 2025
Արաբերէն թարգմ.՝ Ա.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՐՄԱՆ ԹՕՔԱԹԵԱՆԻ
ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱԳԱՅՈՒԹԻՒՆԸ
(1931-1934)

Վերջապես, թղթակցություն հայ մամուլին.

«Օրեր առաջ արդեն Սալցպուրկի մամուլը աւետած էր Թօքաթեանի մօտաւոր գալուստը: Քաղաքին կառավարական դէմքերը, գեղարուեստասէր դասին ընտրանին եւ համաշխարհային մամուլի ներկայացուցիչները փութացած էին պետական թատրոնը, ունկնդրելու համար Թօքաթեանը, զոր Սալցպուրկ «համաշխարհային երգիչ» անուան տակ կը պանծացնէր: Չէ՞ որ ան հայերէն, իտալերէն, ֆրանսերէն, գերմաներէն եւ սպաներէն կ'երգէր: Երկու հազարի մօտ բազմություն մը բերնէ բերան լեցուցած է թատրոնը. յայտագիրը, որ երգի վարպետներու ընտիր կտորներ եւ հայկական երգեր կը պարունակէր գրեթէ ամբողջութեամբ երկու անգամ կրկնուեցաւ, ծափերու եւ հազարաւոր ոտքերու թափահարութեան մէջ:

«Ինչպէս ամէն անգամ, այս առթիւ ալ սիրելի երգիչը *Կոունկը* (Կոմիտաս Վարդապետ) ու *Սիրունիկ* (Սրուանձտեանց) գեղգեղեց: Հայ երգին համար անսահման էր ունկնդիրներու հիացումը. ամէն բերան «Կոո՛ւնկ, կոո՛ւնկ» կը պոռար եւ կրկնութիւնը կը պահանջէր:

«*Սալցպուրկէր Ֆոլքսպլաթ* իր գեղարուեստական բաժնին մէջ յաջորդ օրն իսկ կը գրէ. «Պ. Թօքաթեանի հայկական երգերը մեզի համար յայտնութիւն մը եղան, անոնց մեկամաղձիկ անուշութիւնն ու երազային դիւթանքը՝ սիրուն արեւելքի հրապոյրներով յուզեցին մեր հոգիները: Երգիչն ալ տաք սրտով երգեց զանոնք, ինչ որ երգերուն արժէքը անհամեմատ կերպով բարձրացուց»:

«Իսկ երաժշտանոցի (Մոցարդէում) տնօրէնը, փրոֆ. Սօրէթի, ներկայացումէն յետոյ արցունքոտ աչքերով ըսած է հայ թէնօրին. «Ինչո՞ւ համար չէք ուզեր Պէլլա Իտալիա երթալ եւ հոն հաստատուիլ. իտալացի ժողովուրդը ձեր երգերովը իրապէս պիտի խանդավառուի»»²⁶⁵:

Աւստրիոյ մէջ նախատեսուած էր եւս երկու մենահամերգ Պատ Աուսի (Bad Aussee) եւ Պատ Իշլ (Bad Ischl): Սակայն Յուլիս 25-ին տեղի կ'ունենայ նացիներուն յեղաշրջումի ձախողած փորձը եւ կը սպաննուի Աւստրիոյ քանցելէր Engelbert Dollfuss, որուն հետեւանքով կը ջնջուին երգահանդեսները, հակառակ որ տոմսակները արդէն ծախուած էին: Թօքաթեան ընտանիքին հետ կ'երթայ Շթրոպլի (Strobl) բարձունքները, ամառնային արձակուրդի համար²⁶⁶:

ԱԼԹԱՈՒՍ (1934)

Օգոստոս 31՝ Աւստրիոյ Ալթաուսիի (Altaussee) Seehotel-ի գլխաւոր սրահ, նուագահանդէս կազմակերպութեամբ Ալթաուսիի Կաճառին, ի նպաստ Ալթաուսիի եւ Պատ Աուսիի Հայրենիքի Պաշտպանութեան Խումբերուն, մասնակցութեամբ Թօքաթեանի եւ խումբ մը արուեստագէտներու²⁶⁷:

ՎԻԵՆՆԱ (1934)

Իր կենսագրութեան մէջ վերջին անգամ ըլլալով Թօքաթեան ելոյթ կ'ունենայ Վիեննայի Պետական Օփերային մէջ, երկու ներկայացումներով.

ա. 14 Սեպտեմբեր 1934, *La traviata* (Alfredo Germont)²⁶⁸:

բ. 17 Սեպտեմբեր 1934, *Rigoletto* (Il Duca di Mantova)²⁶⁹:

Վերջին գնահատանք մը վիեննական մամուլին մէջ.

Neues Wiener Journal, 19 Սեպտեմբեր 1934 (*Rigoletto*)

«Պր. Թօքաթեան կը մարմնաւորէ խղճահարութենէ զուրկ եւ ուրախութեամբ լեցուն դուքս մը: Երիտասարդ ձայնը անկասկած դարձած է աւելի փայլուն: Ելեւէջի տատանումները, ազատ ձայնարձակումի եւ շնչառութեան պակասը (որ երբեմն չի խուսափիր նախադասութիւնը մասնատելէ՝ ներգործուն վերջին քատանսին համար ստանալու ծաւալ եւ նոր ուժ) թերութիւններ են՝ որոնց ամբողջական վերացումը տակաւին կը պահանջէ յաւելեալ ուսումնասիրութիւն: Ազնուական կեցուցքով երգեց հազուադէպ կատարուող սոլ պեմոլ մաժոր արիան, որուն նշանակալից պահանջներուն լիովին պատրաստ էր արուեստագէտը»²⁷⁰:

Այդ ժամանակ մէկ շաբաթուայ համար Վիեննայացելութեան եկած էր Հալէպի Առաջնորդ Արտաւազ Արք. Սիրմէեան, եւ Թօքաթեանի ելոյթէն օգտուելով ներկայ կը գտնուի *La traviata*-ի Սեպտեմբեր 14-ի ներկայացումին: Գահիրէի *Արեւօրաթերթի* Վիեննայի թղթակիցը կը գրէ.

«Իր իմա՛ Արտաւազ Արք. Սիրմէեանի, Հ.Ա.] միակ հաճոյքը զոր կատարեալ վայելք մը կարելի է նկատել, ուրբաթ իրիկուան Օբերայի ներկայացման երթալն էր, որ ներկայացուեցաւ *Թռավիաթան*, որուն գլխաւոր դերակատարը մեր սիրելի երգիչ Ա. Թօքաթեանն էր: Օբերայի վիթխարի շէնքը լեփ լեցուն էր, ուր ստուար թիւով ալ հայեր եկած

Էին եւրոպացիներու հետ ծափահարելու իրենց յաղթական ազգակիցը: 25 տարիէ ի վեր թատրոն չէր գացեր Սիւրմէան Արքեպսկ. որով իրական ապրում մը եղաւ այդ երեկոն իրեն համար: Մանաւանդ երբ բեմէն նշմարած ըլլալով Պ. Թօքաթեան հայ եկեղեցոյ մէկ մեծ պաշտօնեան, փափաքած էր ներկայացումէն յետոյ ստանալ անոր օրհնութիւնները: Սրբազանը իր հայրական օրհնութիւններուն հետ քաջալերական խօսքեր ուղղեց հայ մեծանուն երգիչին»²⁷¹:

Սեպտեմբեր 16-ին, Քաֆէ Պրիքսէլի սրահին մէջ տեղի կ'ունենայ աստրիահայ գաղութի հանդիպումը Սիւրմէան Արք.ի հետ, ներկայութեամբ մօտ 50 ազգայիններու, որոնց մէջ կը գտնուէր նաեւ Թօքաթեան²⁷²:

Մամուլը կը տեղեկացնէ՝ որ Նիւ Եորք մեկնելէն առաջ Թօքաթեան համաձայնագիր ստորագրած էր Վիեննայի օփերայի 1934-1935 եղանակին համար²⁷³: Ան այլեւս երբեք չի վերադառնար Եւրոպա:

ՉԿԱՅԱՑԱԾ ԱՅՅԵԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ռումանահայ լրագիրը 1934 Մայիսին կը տեղեկացնէ՝ որ Թօքաթեան, պատասխանելով ռումանահայ հայրենակիցի մը թելադրութեան, պատրաստակամութիւն յայտնէր է այցելել Պուրթէշ, իսկ ռումանական օփերայի շրջանակները տրամադիր են զինք հրաւիրելու²⁷⁴: Այցելութիւնը չի կայանար²⁷⁵:

Հայկական մամուլը 1934 Հոկտեմբերի առաջին կէսին կը հաղորդէ՝ որ Թօքաթեան պիտի երթայ Աթէնք մենահամերգի համար եւ այս առիթով իր լուսանկարը ցուցադրուած է յոյն վաճառատուններու փեղկերուն մէջ²⁷⁶: Թօքաթեան Աթէնք չ'այցելէր, քանի որ Սեպտեմբերին արդէն վերադարձած էր ԱՄՆ:

ՆԻՒ ԵՈՐՔ (1934-էն սկսեալ)

1934 Սեպտեմբեր 21-ին, Թօքաթեան Գերմանիոյ Պրեմըն քաղաքէն կը նստի Պրեմըն շոգենաւը եւ Սեպտեմբեր 27-ին կը հասնի Նիւ Եորք²⁷⁷:

Նիւ Եորքի առաջին ելոյթը կ'ըլլայ The Cosmopolitan Opera Association-ի *Carmen* օփերայի բեմադրութեան մէջ, 1934 Հոկտեմբեր 8-ին, Hyppodrome-ի մէջ²⁷⁸:

Մեթրոփոլիթըն Օփերայի Թատրոն վերադարձի առաջին ելոյթը կ'ըլլայ նոյնպէս *Carmen*-ի մէջ, 1936 Մայիս 11-ին:

Այսպէս, արարտելով եւրոպական այցելութիւնը, Թօքաթեան յետագային պիտի չկրկնէր այս փորձառութիւնը: Քանի մը տարի ետք պիտի սկսէր նաեւ Երկրորդ Համաշխարհային Պատերազմը՝ նման այցելութիւն մը դարձնելով անկարելի:

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԹՕՔԱԹԵԱՆԻ ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ԵԼՈՅԹՆԵՐՈՒՆ

1. Պուտափեշթի Քաղաքային Թատրոն (Városi Színház), 26 Մայիս 1931, *Pagliacci* (Canio) եւ *Cavalleria rusticana* (Turiddu):

2. Պուտափեշթի Քաղաքային Թատրոն, 29 Մայիս 1931, *La bohème* (Rodolfo):

3. Պուտափեշթի Քաղաքային Թատրոն, 31 Մայիս 1931, *Tosca* (Mario Cavaradossi):

4. Ջեմրիինկի Südbahnhotel պանդոկ, 28 Յունիս 1931, բարեգործական մենահամերգ նուագախումբի նուագակցութեամբ:

5. Վիեննայի Պետական Օփերա (Wiener Staatsoper), 4 Յուլիս 1931, *Cavalleria rusticana* (Turiddu) եւ *Pagliacci* (Canio):

6. Վիեննայի Պետական Օփերա, 13 Յուլիս 1931, *Tosca* (Mario Cavaradossi):

7. Վիեննայի Պետական Օփերա, 9 Սեպտեմբեր 1931, *Andrea Chénier* (Andrea Chénier):

8. Վիեննայի Պետական Օփերա, 13 Սեպտեմբեր 1931, *Tosca* (Mario Cavaradossi):

9. Փրակայի Ազգային Թատրոն (Národní divadlo), 20 Սեպտեմբեր 1931, *Rigoletto* (Il Duca di Mantova):

10. Վիեննայի Համերգասրահի մեծ սրահ, 1 Հոկտեմբեր 1931, մենահամերգ դաշնակի նուագակցութեամբ:

11. Պոնոյի Ազգային Թատրոն (Zemské divadlo v Brně կամ Národní divadlo Brno), 3 Հոկտեմբեր 1931, *Carmen* (Don José):

12. Փրակայի Ազգային Թատրոն (Národní divadlo), 6 Հոկտեմբեր 1931, *Tosca* (Mario Cavaradossi):

13. Օսթրաւայի Սորաւիա-Սիլեզիական Ազգային Թատրոն (Národní divadlo moravskoslezské), 8 Հոկտեմբեր 1931, *Carmen* (Don José):

14. Օսթրաւայի Սորաւիա-Սիլեզիական Ազգային Թատրոն, 10 Հոկտեմբեր 1931, *Tosca* (Mario Cavaradossi):

15. Փրակայի Սմերանա Սրահ, 13 Հոկտեմբեր 1931, մենահամերգ:

(ԱՄՆ եւ Նիւ Եորքի Մեթրոփոլիթըն Օփերա, Նոյեմբեր 1931 - Մայիս 1932)

16. Պեդլինի Պետական Օփերա (Staatsoper Berlin), 24 Մայիս 1932, *Carmen* (Don José):

17. Վիեննայի Պետական Օփերա, 27 Մայիս 1932, *Pagliacci* (Canio):

18. Համպուրկի Պետական Թատրոն (Stadttheater), 8 Յունիս 1932, *Cavalleria rusticana* (Turiddu) եւ *Pagliacci* (Canio):

19. Վիեննայի Պետական Օփերա, 13 Յունիս 1932, *Tosca* (Mario Cavaradossi):

20. Վիեննայի Պետական Օփերա, 25 Յունիս 1932, *La bohème* (Rodolfo):

21. Վիեննայի Պետական Օփերա, 3 Յուլիս 1932, *Carmen* (Don José):

22. Վիեննայի Պետական Օփերա, 7 Յուլիս 1932,

Rigoletto (Il Duca di Mantova):

23. Վիեննայի Պետական Օփերա, 10 Յուլիս 1932, *Carmen* (Don José):

24. Վիեննայի Պետական Օփերա, 15 Յուլիս 1932, *Tosca* (Mario Cavaradossi):

25. Վիեննայի Ռատիո, 24 Սեպտեմբեր 1932, մենահամերգ դաշնակի նուագակցությամբ:

26. Լինցի համերգասրահ, 26 Սեպտեմբեր 1932, մենահամերգ դաշնակի նուագակցությամբ:

27. Կրացի Շթեֆանի Սրահ (Stephaniensaal), 28 Սեպտեմբեր 1932, մենահամերգ դաշնակի նուագակցությամբ:

28. Պոնո, 4 կամ 5 Հոկտեմբեր 1932, մենահամերգ դաշնակի նուագակցությամբ:

29. Նախոր, 6 Հոկտեմբեր 1932, մենահամերգ դաշնակի նուագակցությամբ:

(ԱՄՆ եւ Նիւ Եորքի Մեթրոփոլիթըն Օփերա, Հոկտեմբեր 1932 - Փետրուար 1933)

30. Վիեննայի Պետական Օփերա, 2 Ապրիլ 1933, *Manon* (Le Chevalier des Grieux):

31. Վիեննայի Պետական Օփերա, 4 Ապրիլ 1933, *Andrea Chénier* (Andrea Chénier):

32. Վիեննայի Պետական Օփերա, 9 Ապրիլ 1933, *Carmen* (Don José):

33. Վիեննայի Պետական Օփերա, 12 Ապրիլ 1933, *Tosca* (Mario Cavaradossi):

34. Վիեննայի Պետական Օփերա, 4 Մայիս 1933, *Tosca* (Mario Cavaradossi):

35. Փրակայի Ազգային Թատրոն, 9 Մայիս 1933, *Carmen* (Don José):

36. Փրակայի Ազգային Թատրոն, 11 Մայիս 1933, *Rigoletto* (Il Duca di Mantova):

37. Փլզեն եւ Քարլսպատ քաղաքներ, Մայիս 1933:

38. Վիեննայի Ռատիո, 30 Սեպտեմբեր 1933, համերգ նուագախումբի նուագակցությամբ:

39. Վիեննայի Պետական Օփերա, 4 Հոկտեմբեր 1933, *La bohème* (Rodolfo):

40. Վիեննայի Պետական Օփերա, 28 Հոկտեմբեր 1933, *Tosca* (Mario Cavaradossi):

41. Վիեննայի Պետական Օփերա, 31 Հոկտեմբեր 1933, *La bohème* (Rodolfo):

42. Վիեննայի Պետական Օփերա, 2 Նոյեմբեր 1933, *Rigoletto* (Il Duca di Mantova):

43. Պուտափեշթի Արքայական Օփերա (Kön. Opernhaus Budapest), 4 Նոյեմբեր 1933, *La bohème* (Rodolfo):

44. Պուտափեշթի Արքայական Օփերա, 7 Նոյեմբեր 1933, *Carmen* (Don José):

45. Վիեննայի համերգասրահ, 16 Նոյեմբեր 1933, Mahler: *Lied von der Erde*:

46. Վիեննայի մեծ համերգասրահ, 18 Նոյեմբեր 1933, Աւստրիական Զինուորներու Հայրենասիրական Շրջանակի կալա-նուագահանդէս:

47. Վիեննայի Ռատիո, 18 Նոյեմբեր 1933, մենա-

համերգ դաշնակի նուագակցությամբ:

48. Վիեննայի Երաժշտական Ընկերակցության Մեծ Սրահ (Grosser Musikvereinssaal), 26 Նոյեմբեր 1933, Mahler: *Lied von der Erde*:

49. Վիեննայի Պետական Օփերա, 9 Յունուար 1934, *La traviata* (Alfredo Germont):

50. Վիեննայի Երաժշտական Ընկերակցության Մեծ Սրահ, 14 Յունուար 1934, մենահամերգ դաշնակի նուագակցությամբ:

(Նիւ Եորք, Յունուար-Ապրիլ 1934)

51. Լոնտոնի Քովընթ Կարտըն (Covent Garden) Արքայական Օփերա, 31 Մայիս 1934, *Turandot* (Calaf):

52. Լոնտոնի Քովընթ Կարտըն Արքայական Օփերա, 6 Յունիս 1934, *Turandot* (Calaf):

53. Լոնտոնի Քովընթ Կարտըն Արքայական Օփերա, 11 Յունիս 1934, *Turandot* (Calaf):

54. Վիեննայի Ռատիո, 1 Յուլիս 1934, մենահամերգ դաշնակի նուագակցությամբ:

55. Վիեննայի Պետական Օփերա, 6 Յուլիս 1934, *Turandot* (Calaf):

56. Վիեննայի Պետական Օփերա, 8 Յուլիս 1934, *La bohème* (Rodolfo):

57. Պուտափեշթի կենդանաբանական-բուսաբանական պարտէզ, 18 Յուլիս 1934, *La bohème* (Rodolfo):

58. Պատ Կասթայն, 20 կամ 21 Յուլիս 1934, մենահամերգ դաշնակի նուագակցությամբ:

59. Փէօրթչախի Parkhotel պանդոկ, 22 Յուլիս 1934, մենահամերգ դաշնակի նուագակցությամբ:

60. Սալցպուրկի Քաղաքային Թատրոն (Stadtheater), 24 Յուլիս 1934, մենահամերգ դաշնակի նուագակցությամբ:

61. Ալթաուսիի Seehotel-ի սրահ, 31 Օգոստոս 1934, նուագահանդէս մասնակցությամբ Թօքաթեանի եւ խումբ մը արուեստագէտներու:

62. Վիեննայի Պետական Օփերա, 14 Սեպտեմբեր 1934, *La traviata* (Alfredo Germont):

63. Վիեննայի Պետական Օփերա, 17 Սեպտեմբեր 1934, *Rigoletto* (Il Duca di Mantova):

(Վերջ 11)

Հ. ԱԻԱԳԵԱՆ

ՄԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

265. «Թօքաթեան Աւստրիոյ եւ Հունգարիոյ մէջ. Հայ երգերը յայտնութիւն մը կ'ըլլան», *Հայրենիք*, 2 Սեպտեմբեր 1934, 36-րդ տարի, թիւ 6788, էջ 1:

266. Անդ, էջ 1:

267. *Steirische Alpenpost*, 31. August 1934, s. 2.

268. *Spielplanarchiv*,

<https://archiv.wiener-staatsoper.at/performances/51515>

269. *Spielplanarchiv*,

<https://archiv.wiener-staatsoper.at/performances/23549>

270. *Neues Wiener Journal*, 19. September 1934, s. 10.

271. «Նամակ Վիեննային», *Արևել*, 3 Հոկտեմբեր 1934, ԺԹ. տարի, թիւ 4784, էջ 3:

272. Անդ, էջ 3:

273. 'Armand Tokatyan - Mitglied der Staatsoper', *Neues Wiener Journal*, 21. September 1934, s. 11. 'Armand Tokatyan an der Staatsoper', *Der Wiener Tag*, 22. September 1934, s. 7.

274. «Արմեն Թօքաթեան Ռումանիա պիտի այցելէ», *Արագ*, 20 Մայիս 1934, Գ. տարի, թիւ 200, էջ 3:

275. «Արման Թօքաթեան Պուրբէշ չերթար», *Արևելք*, 16 Հոկտեմբեր 1934, Գ. տարի, թիւ 1078, էջ 2:

276. «Արմեն Թօքաթեան Աթէնք հրաւիրուած», *Արևելք*, 8 Հոկտեմբեր 1934, Գ. տարի, թիւ 1071, էջ 2:

«Արմեն Թօքաթեան Աթէնք հրաւիրուած», *Արևել*, 16 Հոկտեմբեր 1934, ԺԹ. տարի, թիւ 4795, էջ 1: «Արմեն Թօքաթեան Եգիպտոսի մէջ», *Արևել*, 20 Հոկտեմբեր 1934, ԺԹ. տարի, թիւ 4799, էջ 1:

277. *The National Archives*,
<https://ancestortrecords.org/ancestor-records/>

278. 'Activities of Musicians Here and Afield,' *The New York Times*, 30 September 1934, p. X7. 'Carmen Opens Hyppodrome Season Tomorrow,' *Brooklyn Daily Eagle*, 7 October 1934, p. B-C 13. Olin Downes, 'Carmen Launches New Opera Series,' *The New York Times*, 9 October 1934, p. 17. Edward Cushing, 'Music of the Day,' *Brooklyn Daily Eagle*, 9 October 1934, p. 23.

ԽՈՂԵՐ

ՉՄՏԱԾԵԼՈՒ ՓԱՌԱԲԱՆՈՒՄԸ ԵՒ ՄԻՋԱԿՈՒԹԵԱՆ ՀՈՉԱԿՈՒՄԸ

Միջակութիւնը ամէն տեղ է՝ աշխատավայր, դպրոց, համալսարան, փողոց, խանութ, դրացի, ծնողք:

Աշխարհի մը մէջ ենք՝ ուր դիրքին ու մակերեսային դատողութիւնները դարձած են չափանիշ: Տեղեկատուութիւնը փոխարինած է գաղափարին, կրաւորական ընկալումը՝ մտածելուն, ստացուած բայց չիրացուած տեղեկութեան մեքենայական կրկնութիւնը՝ մտաւոր զարգացումի շարժումին:

Ոչ միայն շրջապատի լսողական աղմուկը, այլ մարդը՝ նոյնիսկ մարդը, իր անընդհատ ճղճիմ գանգատներով, բամբասանքներով, դրամի համար ըրած սնափառութիւններով, միւսին վրայ իշխելու սնապարծութիւններով, միանուագ գաղափարախօսութիւններու ինքնայոժար ընկալումներով, հօտի հոգեբանութեան որդեգրումով, ստորացած քաղաքականութեան կանչերու հետեւորդութեամբ, ընկերային շարժումներին կեղծաւորութեամբ, այլեւս տեղ չէ ձգած մտածելու:

Ճանաչողական մտածողութիւն, մեկնաբանելու հասողութիւն, տրամաբանելու կարողութիւն, իմաստաւորելու գիտակցութիւն, կարելիութիւններու գործադրութիւն, կարողականութեան բացայայտում, տարբերելու զգայնութիւն՝ որոնք հիմքը կը կազմեն լուսաւոր քաղաքակրթութեան, կը գտնուին վերանալու ճամբուն վրայ:

Հասարակութիւնը կը պահանջէ քեզմէ ըլլալ յաջող, յաղթող, հարուստ, բարձր՝ տեսանելի դուրսէն եւ ուրիշէն, բայց չի պահանջեր ըլլալ մտածող: Մտածողը տեղ չունի հասարակութեան բարձր խաւին մէջ: Մտածումը փայլք արտածորելու տեղ

չունի՝ տիրանալու համար դիրքային բարձրութեան, բայց դրականապէս ունի մտածողը ինքնահամակելու եւ ինքնաբաւ դարձնելու ներունակութիւն՝ Ինքնը բարձրացնելով ներամբողջական վիճակի եւ ապրելակերպի ոճի: Ամէն բան ուղղուած է չկազմաւորուելու Ինքնի ներամբողջականութիւնը:

Տեղեկութիւններու տարափ կայ՝ անկապ, անիմաստ, անբովանդակ, եւ զանգուածը զայն կ'ընկալէ առանց քննելու, քննականացնելու, մտածելու անոր խորքին մասին: Վերջապէս, այդպէս կը սորվեցնէ դպրոցական-համալսարանական համակարգը: Ընդունիլ, կրկնել, վերարտադրել՝ առանց քննելու:

Հասկնալիութեան պատրուակով կը հալածուի խորութիւնը, փոխարէնը ստեղծուելով միջակն ու անորակը: Անորակը չափանիշ կը դառնայ խելացութեան:

ԺԱՄԱՆԱԿ

Արագ դատողութիւնը՝ պատրաստ կաղապարներու վրայ, փոխարինած է ինքնուրոյն մտածողութեան: Ինքնուրոյն մտածողութեան համար ժամանակ է անհրաժեշտ, մինչ մտածելու ժամանակը կը համարուի ժամանակի վատնում: Մարդիկ կը գործեն՝ ըստ տրուած հրահանգի, կը կրկնեն գիտելիքներ՝ ըստ լրատուային արձակումին, անոնք պէտք չունին մտածելու: Անոնք գիտեն:

Դէպի նուագագոյն մտածուածը, աւելի լաւ է՝ չմտածուածը, ուրեմն՝ դէպի դիրքին, անճիգը, անխնդրականը, անքննականը: Նոյնիսկ մտաւորականութիւնը որուն «պաշտօն»-ն է մտածել, կը խրատէ չմտածել: Մտաւորականները յաճախ կը

քաջալերեն գրել դիրքին՝ մատչելիության պատրուակով, խորությունը քննադատելով իբրեւ անիմաստ բարդություն: Խորությունը կը դառնայ անիմաստ բեռ:

Խորութեան հասնելու համար յատկացուած ժամանակը կը համարուի դատարկ ժամանակ, առանց ըմբռնելու՝ որ ճիշդ այդ ենթադրեալ ու ձեւական դատարկութիւնն է որ իրականութեան մէջ կը կրէ ամենալեցուն պահերը, քանի որ այնտեղ է ուր մարդ կրնայ մտածել: Հակադրաբար, երբ մտածելու համար տրամադրուած լիալեցուն ժամանակը կը համարուի դատարկութիւն, չմտածուած գիտելիքի վերարտադրութիւնը՝ որ ինքնին համագոր է մտաւոր դատարկութեան, կը համարուի լիութիւն:

Եթէ սխալմամբ մտաւոր խորութիւնը հասնի հասարակական հարթակ, անոր կրողը անմիջապէս կը քննադատուի մտաւորականութեան կողմէ՝ ժողովուրդը խորութիւն չի սիրեր պատրուակով, իբրեւ այս քննադատող մտաւորականը խիստ մտահոգուած է ժողովուրդով, մինչդէռ իրարակականութեան մէջ ինքն է խորութեան անտեղեակը, խորութեան անհաղորդը, խորութիւնը փնտռելու թուլամիտը: Դիրքինն ու մակերեսայինը կը գրկախառնուին:

Մատենագէտներու դասակարգ մը՝ որուն համար աղբիւրը պաշտամունք է, աղբիւրի «գիտ»-ը աւելի կարեւոր է քան այդ աղբիւրի հաւաստիութեան փնտռտուքը եւ աղբիւրի քննական ընդունումը, ըստ կարիքի՝ նաեւ անոր մերժումը: Մտորելու ժամանակի (աւելորդ ժամանակի) ջնջում: Դիրքին ճամբայ:

Բանասերներու դասակարգ մը՝ որուն համար ծանօթագրութիւնը աւելի կարեւոր է քան բուն նիւթը, ծանօթագրութեան քանակով արժեւորելով բովանդակութիւնը՝ անկախ նոյնիսկ բովանդակութեան արժեքէն: Մտածելու փոխարէն՝ փաստ, փաստ՝ որ պէտք չէ անցնի ժամանակի կարօտ մտածողութեան բովէն: Դիրքին ճամբայ:

Պատմաբաններու դասակարգ մը՝ որուն համար գերիշխանութիւնը գաղափարախօսութիւնն է, օրինակ՝ հայրենասիրութիւնը, անոր յարմարցնելով պատմական փաստն ու աղբիւրը եւ անոր մէջ տեղաւորելով ամէն բան, առանց յոգնեցնելու միտքի մկանները ժամանակային տարածութեան մէջ: Դիրքին ճամբայ:

Լրագրողներու դասակարգ մը՝ որ կ'արձանագրէ կուսակցութեան եւ իշխանական վերին մարմիններուն կողմէ իրեն թելադրուածը, առանց մտածելու անոր ճշդութեան մասին, որ կը պահանջէ ժամանակ: Դիրքին ճամբայ:

Մտածելու համար տրամադրելի ժամանակը ջնջողը կը դառնայ ընտրեալ խումբերու վաւերական մտաւորականը: Ոչ-մտածողութիւնը կը դառնայ չափանիշ մտածողութեան: Ոչ-մտածո-

ղութիւնը կը դառնայ խելացութեան չափորոշիչներէն մէկը:

Չմտածելու հրամայականով խելացութեան չափորոշումը մարդուն մէջ կ'ամրացուի երեխայութենէն ի վեր: Դպրոցական եւ ապա համալսարանական քննութիւնները արմատաւորողներն են արգիլուած մտածողութեան: Աշակերտն ու ուսանողը պարտաւոր է պատասխանել գրաւոր թէ բերանացի հարցումներուն առանց մտածելու՝ լոկ ճշգրտօրէն վերարտադրելով տարուան ընթացքին իրեն տրուած գիտելիքը, գիտելիք չոր, ուղղահայեաց, առանց մեկնողական կարելիութեան կամ երկխօսութեան իրաւունքի:

Մտածումէ գերծուած խելացութիւնը նաեւ մտած է շօտ պիզնէս իր ամենէն յարձակողական վիճակով: Հեռատեսիլներէն որքան շատցած են հարցումներու մրցումները, ուր պատասխանողները եկած են իրենց տեղեկատուական մակարդակով գիտելիքները արտասանել, ամենաշատ ու մանաւանդ ամենարագ ճիշդ պատասխանողը դառնալով յաղթական: Արագ պատասխանող, այսինքն՝ նուազ մտածող: Կանխապէս իրազեկուած, շրջապատէն եւ իմաստներէն անջատուած հում գիտելիքի փառաբանութիւն, որ արդէն դադրած է նոյնիսկ գիտելիք ըլլալէ՝ ճիշդ այդ անջատումին պատճառով: Այդ ամէն բանէ անջատուած միաձայն ու միահաւան (ոչ-)գիտելիքի կրողը տիպարը կ'ըլլայ խելացութեան եւ մտաւոր խորութեան: Իմաստութիւնը կը չափուի հոսող անկապ տեղեկութիւններու քանակի արագ յիշողութեամբ:

Արագ, բոլորական դատողութիւնը դարձած է բնագդ, փոխանակ ժամանակի կարօտ մտածումքին: Անմիջական պատասխաններ կ'ուզենք դժուար պատասխանելի հարցերուն՝ եւ կը ստանանք, պատասխան կ'ուզենք անպատասխանելիին՝ եւ կը ստանանք: Կը ստանանք անմիջապէս, տուեալ պահուն: Պատասխան՝ չմտածուած, մտածողութեան ոչ-ենթակայ:

Ժամանակի տարածութեան մէջ կարեւոր է ո՛չ միայն միտք արտադրելու, այլ միտք ընկալելու հանգամանքը՝ ընթերցողի, ունկնդիրի եւ դիտողի մարմնաւորումով: Արագ եւ շատ դրամ վաստակելու դրամատիրական տարփանքը, գիտելիքի միջոցով ընկալողին վրայ գերիշխելու տենչանքը, մղած է արտադրել բնագիրներ եւ պատկերներ որոնց ընկալումը պէտք է ըլլայ ակնթարթային արագութեամբ: Ասիկա է բոլոր հիմնահոսանքի օրաթերթերուն վիճակը՝ օտար թէ հայկական, հայաստանեան թէ սփիւռքեան: Օրաթերթերը չեն եղած տունը պահելու եւ ժամանակ մը ետք կրկին կարդալու համար, այլ եղած են տեղոյն վրայ կարդալու եւ ընթերցանութիւնը վերջացնելու համար, վերջացնել ոչ միայն բուն կարդալու ժամանակի առումով, այլ մտածելու: Անոնց արտադրած գիտելիքը փակ է:

Որպեսզի օրաթերթը կարդացուի, պետք է ներկայացուի մակերեսային բնագիր՝ պարզ, մատչելի, ընդունելի ըլլալու պատրուակներով, բայց իրականության մեջ, մեկ կողմէ՝ ուղղակիօրէն ազդելու, գաղափարապէս տիրելու, այլեւ լրագիրին յաջորդ թիւը վաճառելու նպատակով, միւս կողմէ՝ անյիշարժանութիւնը եւ մտաւոր կրաւորականութիւնը «զարգացնելու» փափաքով, քանզի կարդացուածը կը մոռցուի քանի մը վայրկեան կամ քանի մը օր ետք. ժամանակ չկայ մտածելու, քանի որ յաջորդ օրը պետք է միւս թիւը կարդացուի, տեղ չկայ մտածելու՝ քանի որ բնագիրները այնքան կամազուրկ են եւ ուղղաձիգ, որ տեղ չեն տրամադրեր մտաւոր տարածութեան: Ոչ մէկ իրական եւ խորունկ բնագիր կրնայ փակուիլ ընթերցանութեան աւարտին, անոր ընկալողական հասունացումը կարօտ է ժամանակի:

Նոյնն է արուեստի գործերուն պարագան: Կան թատրերգութիւններ, օփերաներ, պալէներ, որոնց առաջին բեմադրութիւնը արձանագրած է ցնցող յաջողութիւն, եւ այդ յաջողութիւնը շարունակուած է մինչեւ այսօր: Բայց առաջին յաջողութիւնը եղած է տպաւորութեան վրայ, բացատրելի ու անբացատրելի երեւոյթներու շնորհիւ, մինչդեռ յետագայ յաջողութիւնը ենթադրուած է ըլլալ գործի խոր հասկացողութեան եւ ներքին ծալքերու յայտնաբերութեան վրայ: Եւ որքան անցնի ժամանակը, կը հարստանան հասկացողութեան շերտերը: Ժամանակ՝ մտածելու համար, աւելի ժամանակ՝ աւելի մտածելու համար:

ԱՊՐԱՆՔԱՆԻՇ

Մտածողութիւնը կը սպաննուի նաեւ դրամատիքական շահոյթի համար: Աւելի ճիշդ՝ չմտածուած գիտելիքի արտադրութիւնը դարձած է շահոյթի աղբիւր, քանզի գաղափարը կը ծախուի իբրեւ ապրանքանիշ: Ապրանքանիշ դարձած գաղափարն է որ կը համարուի յաջող, բարձր, խորունկ՝ ընկալողական զանգուածի մը կողմէ, որ ծանօթ չէ այդ նոյն գաղափարին, բայց գիտէ անոր ապրանքանիշը, քանի որ վերջինս է որ հասած է իրեն եւ ինք հօտի հոգեբանութեամբ ընդունած զայն, եւ այս ակամայ ընդունածին համար կամայաբար դրամ վճարած անկէ նմոյշ մը գնելու կամ դիտելու համար: Եւ երբ զանգուածը կը վճարէ մենատէրը կը հարստանայ:

Օրինակ: Կայ արուեստի մինիմալիստական դպրոց/դպրոցները: Խնդիր չկայ անոր գոյութեան մէջ: Բայց լուրջ խնդիր կայ, երբ այդ դպրոցը ընդունուի իբրեւ ինքն իր մէջ յառնող գոյութիւն՝ ենթադրեալ բացառիկ յատկանիշներով, այսինքն, այդ դպրոցը վերադիր անընդհատ ծանուցողականութեան շնորհիւ ստանայ արտակարգ եւ անգերազանցելի յատկութիւններով երեւոյթի պատկեր, որպէսզի ապա, եւ *միայն* ապա, անոր մէջ կարելի

ըլլայ տեղաւորել արուեստագէտը: Արուեստագէտը իր արժէքը պիտի ստանայ ոչ թէ սեփական ներքին յատկութիւններէն, թէեւ հանրային պատկերին մէջ թիրաքար այս ներքինն է որ պիտի ցուցադրուի, այլ արդէն պատրաստ երեւոյթէ մը, որն է, ըսենք մինիմալիզմը: Երաժշտութեան պարագային, օրինակ, եթէ այդ մինիմալիզմը պիտի տայ Arvo Pärt-ի նման տաղանդներ՝ որոնց համար տուեալ դպրոցը ածանցեալ մըն է, մեկնաբանութիւն մը, ուղեցոյց մը լոկ, պիտի տայ նաեւ Philip Glass-ի, Steve Reich-ի, John Adams-ի նման բարձրաշոյն արտադրողներ՝ բոլորն ալ ամերիկացի, որոնց համբար, եւ հետեւաբար անոնց եւ էմփրեզարիոներու վաստակած հսկայական գումարները, մէկ հարուածով կրնայ կործանուիլ՝ եթէ վերանայ մինիմալիզմը, որ իրենց ապրանքանիշն է: Ապրանքանիշը կը բռնէ արժէքին տեղը, ան կը դառնայ խորութեան կրողը՝ առանց խորքի որեւէ իրազեկութեան:

Նկարչութեան մէջ տարածուած է վերացական դպրոցը՝ իր ճիւղերով եւ ենթաբաժանումներով: Հրաշալի է երբ արուեստագէտը կը տիրապետէ անոր ծալքերուն, թեքնիքին, եւ դիտորդը կրնայ տրամադրուիլ տարբեր իմաստներով, խորքերով եւ անկիւններով: Բայց վերացական արուեստը նաեւ կարելի է դիւրութեամբ թարգմանել իբրեւ «որեւէ բան եւ ամէն բան», քանի որ նկարը չունի նոյնացումի առօրեայ առարկաներ եւ անոր ճանաչողականութիւնը հիմնուած է խորհրդանշական արտայայտչամիջոցներու ենթակայական վերհանումի վրայ: Արդ, կրնայ գեղարուեստական մակարդակի առումով ըլլալ խաբուսիկ՝ դիւրութեամբ ծածկուած վերացական «որեւէ բանի» կանխադիր գաղափարով եւ մանաւանդ՝ արդարացումով: Եւ ասկէ օգտուած են բազմաթիւ նկարիչներ: Այսինքն, նկարած են որովհետեւ նախ եւ առաջ վերացական դպրոցը ունի իր արժէքը՝ նկարիչի արժէքէն առաջ, հոչակաւոր է իբրեւ դպրոց՝ նկարիչի հոչակէն առաջ: Նկարիչներուն կը մնար մտնել անոր հովանիին տակ եւ օգտուիլ վերտառութենէն, վերացական նկարչութիւնը արուեստի դպրոցէ վերածելով շուկայի ապրանքանիշի: Վերացական նկարիչ Ֆ. Հ.-ին կարելի է դիտել միայն այս անկիւնէն, որուն կուտակած գերհարստութիւնը պարզապէս արդիւնքն է ապրանքանիշի ճիշդ շահագործումին: Հեռատեսիլի հարցազրոյցի մը ընթացքին, ան խօսեցաւ իր աշակերտներուն մասին եւ լեզուական սայթաքումով մը նշեց՝ որ անոնք կ'օգնեն նկարելու իր պաստառները, բայց զգալով իր սխալը անմիջապէս սրբագրեց՝ որ նկատի չունի ուղղակի նկարումը, այլ ներկերու տուփերու փոխադրութիւնը մէկ տեղէն միւսը, վրձիններու մաքրում եւ դասաւորում, ելն.: Անշուշտ, ճիշդը առաջինն է: Նման աշակերտական «օգնութիւն» անկարելի պիտի ըլլար եթէ նկարը չպատկանէր վերացական

դպրոցին կամ այդ դպրոցի խաբուսիկ ուրտին, քանի որ այլապես դիտորդը անմիջապես պիտի նկատեր նկարող ձեռքերու տարբերությունը:

Եւ ասիկա տարածեցէք արդիական աշխարհի ողջ գիտակցութեան վրայ:

Բոլոր պարագաներուն, արդէն վաւերացուած վերտառութենէն սպառողապաշտ արուեստագէտները կը յաջողին արժեւորուած ձեւացնել ներսը գտնուողը՝ առանց որ այդ ներսը ծանօթ ըլլայ ընկալողին, առանց որ ընկալողը փափաք յայտնէ ծանօթանալու ներսին: Ընկալողը կը վերածուի սպառողի՝ իր իսկ յօժար կամքով: Եւ այստեղ է դրամատիքական սպառողականութեան հանճարեղ գիտը: Վերածուիլ սպառողի՝ յօժար կամքով:

Ապրանքանիշի հոգեբանութիւնը կը կիրարկեն նաեւ պզտիկ (չ)մտածողները՝ որոնք կը փնտռեն հոշակ, համբաւ, ճանաչում: Կը բաւէ որ իրենց պզտիկ արտադրութենէն երեւոյթ մը, բան մը, մասնակի արտայայտութիւն մը գրաւէ ուշադրութիւնը, անոնք կ'աշխատին այդ նիւթին վերտառութեան տակ կրկին ու կրկին արտադրել:

ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ

Ուսումն ու կրթութիւնը դրուած են բացառապէս ուրիշէն ստացած գիտելիքի միջոցին վրայ: Ուրիշի գոյութիւնը անկասկած առկայ է գիտելիքի ընկալումի ընթացքին մէջ՝ մարդու կեանքի ողջ տեւողութեան: Ուրիշը դրական երեւոյթ է՝ ուրիշի միտքին թափանցելու ձգտումը, ուրիշը հասկնալու գիտակցութիւնը, ուրիշը մեկնաբանելու ողջամտութիւնը, առանց կորսնցնելու Ինքնի համակուածութիւնը, այլեւ այդ ուրիշին տեղ յատկացնելով սեփական Ինքնի մէջ: Բայց լուրջ խնդիր է, երբ գիտելիք տուող ուրիշը՝ ուսուցիչը, կը դառնայ անառարկելի ճշմարտութեան կրող, եւ ասոր հիման վրայ տուող-ընկալողի՝ ուսուցիչ-աշակերտի միջեւ կը սպանուի հաղորդակցութիւնը, հաղորդականութիւնը, երկխօսութիւնը, տրամասացութիւնը, նոյնիսկ անխօս յարաբերութիւնը, ուսուցիչ որ իր սեփական փորձառութիւնը չէ որ կը փոխանցէ աշակերտին, այլ անյայտ ու աներեւոյթ երբորդ կողմի մը կազմած դասագիրքին պատրաստ բովանդակութիւնը: Եւ ասիկա է տիրողը արդի կրթական համակարգին մէջ, հակառակ այլ պնդումներուն, որոնք կը մնան պնդումներ մեր երեւակայութեան մէջ:

Ուսում ստանալու միակ մղումը կը դառնայ թուանշանը, սպաննելով ուսում ստանալու հաճոյքի զգացողութիւնը, դէպի ուսում երթալու կիրքը քանի որ ուսումն է որ կու գայ մեզի: Թուանշանի ճշմարտութիւնը համազօր է ստացուած ուղղահայեաց գիտելիքի անվիճարկելիութեան, որ աշակերտին մօտ կը սպաննէ մեկնողական որեւէ կարելիութիւն եւ կը ջնջէ գիտելիքը անձնական բովէն անցընելու եւ այդ միջոցով զայն յղկելու, զար-

գացնելու, մերժելու, ընդլայնելու, իմաստաւորելու մարդկային բնածին կարողութիւնը: Մանաւանդ՝ իմաստաւորում, որուն փոխարինելու եկած է արմատագուրկ եւ իմաստագուրկ տեղեկութիւնը, այդ տեղեկութիւնը դառնալով ամբողջ աշխարհ մը մեզի համար:

Ամէն բան դուրսէն՝ պատրաստ, բայց ոչ ներսէն՝ ինքնապատրաստուած: Արդի կրթութեան ամբողջ գաղափարը հիմնուած է դուրսէն ստացումի վրայ: Եւ այս պատճառով ուսուցիչ հասկացողութիւնը դարձած է նուիրականութեան եւ պաշտամունքի առարկայ (հոգ չէ թէ ուսուցիչներուն մեծամասնութիւնը այդ պաշտօնը կը վարէ դրամի համար, եւ դրամի վերացումով ուսուցիչները կը մերժեն դասաւանդել): Բայց ոչ որ պաշտամունքի առարկայ կը դարձնէ ինքնագարգացումը, այսինքն՝ զարգացումը առանց ուսուցիչի, առանց արտաքին գրգիռի, առանց արտաքին գիտելիքի: Մինչդէռ ինքնագարգացումը պէտք է հանդիսանար աշակերտի եւ մարդու ամենէն առաքինի, ամենէն ներունակ միջոցը, ինքնագարգացում՝ ոչ բնաւ դպրոցական դասագիրքը առանձին կարդալու իմաստով, այլ յաւերժ մտածելով՝ յաւերժ նոր մտածում յառաջացնելու կամքով եւ նաեւ կիրքով:

Ամէն բան կ'ընթանայ սպաննելու մարդու ներքին ձայնը, ինքնագարգացումի ներունակութիւնը:

Դպրոցն ինքը կը սպաննէ ժամանակը՝ *մտածելու* ժամանակը, քանզի աշակերտը ժամանակ չունի մտածելու, իրեն հազիւ կը բաւէ գոց սորվելու ժամանակը: Եւ ինչո՞ւ մտածէ, եթէ ինքնուրոյն մտածողութեան արդիւնքը պիտի ըլլայ տարեվերջի քննութեան ձախողութիւն, ձախողութեան արդիւնքը պիտի ըլլայ դուրս մղում հասարակական ընդունուած համակարգէն, չխօսելով առանց վկայականի աշխատանք գտնելու եւ դրամ վաստակելու դժուարութիւններուն մասին: Թուղթ մը՝ վկայական մը, որ արդիւնքն է աշակերտի մը ճիշդ, յարմարաւէտ եւ պարտադրաբար չմտածուած պատասխաններուն, աւելի արժեքաւոր է քան առանց վկայականի իրական մտածողի մը գործող կարողութիւնները:

ԶԳՍՑԱԿԱՆ

Արտայայտութեան հանրային եւ տարածուած խողովակներուն մէջ՝ հիմնահոսանքային մամուլ, հեռատեսիլ, սինեմա, ելւն., որոնց մասին անընդհատ կ'ըսենք թէ կը կազմեն հանրային միտքը, արտօնուած չէ արտայայտիլ խորութեամբ եւ քննականութեամբ, այլ արտօնուած է խօսիլ արագ, կտրուկ, միտքը լիապէս արտայայտելու անկարող հակիրճ նախադասութիւններով: Պէտք է խօսիլ յատկապէս զգացականին վրայ ազդելու դիւրագրգիռ ոճով եւ բառերով, զգացական ըզրկական յուզումներով յառաջացնելով մտածողութեան պատրանք:

Սպանություն, ռճիրի, գողություն, բռնաբարումի, պատերազմի, արկածի, ջրհեղեղի, փոթորիկի, երկրաշարժի, աղետի ուղղահայեաց ներկայացուցչականությունը փոխարինած է մտածելու կարօտ իրադարձային շարժունակություն: Մարդկային միտքը այլևս անկարող դարձած է հետեւիլ ներքնապես զարգացող ու աճող տրամաբանության, կատարումը ընկալել ու մեկնաբանել իր իմաստներուն մեջէն: Զարգացող իմաստները անմիջապէս կը բացասականացունին իբրեւ երկարութիւն, իսկ երկարութիւնը՝ իբրեւ այդպիսին, աւելորդ բեռ մըն է, մինչ այդ իմաստները անկարելի է հասկնալ պարտադիր լուրի մը տիրակալ վճիռին տակ: Զարգացումը հաւասարեցնելով երկարութեան, սպաննած կ'ըլլանք մտածողութիւնը:

Մինչ կը խօսինք քաղաքակրթութեան մասին եւ այդ քաղաքակրթութիւնը կ'ընդունինք իբրեւ անասուններէն զատորոշիչ մարդկային յատկութիւն, զգայացունց տեղեկութիւններու տարափով հասցեագրած կ'ըլլանք մեր իսկ անասնական բնագոյին, քաղաքակրթութեան արտադրած ամենաստոր կողմը օգտագործելով ընդդէմ նոյն այդ քաղաքակրթութեան համատարածումին եւ համամարդկայնացումին:

Այդ զգացականը աղմուկ է աղմուկի համար, աղմուկ վասն ոչինչի:

Զգայացունց պոռթկումի մէկ հարուածով ջնջուած է ժամանակը, ժամանակի մէջ մտածելու կարելիութիւնը:

Ճիշդ է, լրատուամիջոցը այսօր դաստիարակչական մեքենայ է, բայց միտումն ջնջելու խորութեան որեւէ կարելիութիւն:

ԹՐԵՆՏ

Համացանցը՝ բաց, անսահման, անծայրածիր միտքի կրողը, ենթադրուած էր հասարակութիւնը բարձրացնէր աննախադէպ բարձունքներու: Քանի որ այդ աննախադէպ բարձունքներուն հասնելու բոլոր գիրքերը, գրութիւնները եւ պատկերագրութիւնները կը գտնուին առցանց՝ թէ՛ Պղատոնի մասին եւ թէ՛ անոր գրութիւնները, Արիստոթել, Մարքս, Տարուին, Նիցշէ, եւ բոլոր, բոլոր խոր մտածողները: Բայց այդ նոյն համացանցը այնպէս կազմուած է՝ որ այս խոշոր միտքերուն պէտք է հասնիլ ինքնուրոյնաբար, պէտք է փնտռել (search) զանոնք: Այսինքն, փոքր, շատ փոքր ճիգ մը պէտք է գործադրել անոնց հասնելու համար: Եւ այստեղ է ծուղակը: Այդ փոքր ճիգին համար պէտք է պարզապէս իրազեկ ըլլալ նման միտքերու առկայութեան, առնուազն իմանալ անուններ կամ գիրքերու բովանդակութիւններու նիւթեր:

Մինչ դէպի անոնց երթալու ճիգ մը անխուսափելի է, առանց որեւէ ճիգի մեզի հասածը բոլորովին տարբեր աշխարհ մը կը բանայ մեր առջեւ: Կը բաւէ մտնել լրատուական կայք մը, Ֆէյսպուք, X

կամ Թելեկրամ, ուր միջակութեան տարափ մը պիտի հասնի մեզի՝ առանց որեւէ ճիգի, եւ այդ տարափը պիտի ընկալենք իբրեւ վաւերականութիւն, քանի որ եկած է դուրսէն, ուրիշ տեղէ, ուրիշի կողմէ. այդ ուրիշի գիտելիքը՝ որուն անսխալականութեան հաւատացած ենք շնորհիւ դպրոցի ուսուցիչին՝ որուն յանդիմանութենէն վախցած ենք, կամ համալսարանի փրոֆեսորին՝ որուն պատկառելութեան առջեւ ծունկի եկած ենք ու լռած:

Առցանց տիրող կայքէջերը մտածելու կարելիութիւնը նուազեցուցած են «լայք»-ի հոգեբանութեան մէջ, «լայք»-ի կամ «տիզլայք»-ի սեղմումով կը կարծենք արտայայտած ըլլալ մեր մտածմունքը:

Վերջապէս, ներքնականացնելով առանց ճիգի մեզի հասած միջակութիւնները, հասարակական ցանց կոչուածը առաջ նետած է հակամտածումի ամենէն վտանգաւորը՝ թրենտը: Ինչպէս դպրոցական շրջանին փորձած ենք հաւաքել առաւելագոյն թուանշան՝ առանց հարցադրելու գիտելիքին խորութիւնը կամ նոյնիսկ վաւերականութիւնը, եւ այդ թուանշանի շատութեամբ համարուած յաջող աշակերտ, հիմա փոքր տարիքէն համացանցը կը սորվեցնէ նմանատիպ թիւեր՝ Թրենտի անունին տակ:

Մարդուն տալով այն համոզումը՝ որ Թրենտի շնորհիւ ան կը դառնայ յաջող անձ, ամենափոքր տարիքի երեխան արդէն պիտի ձգտի անոր, ստեղծելով Թրենտի ստացումի համար ամենէն անմակարդակ տեղադրութիւնը եւ վերբեռնումը (upload): Եւ ամենէն մակերեսային տեղադրումը կը դառնայ Թրենտ, քանզի, միջակութեան տեղատարափին տակ, Նիցշէի մը գիրքը կամ անոր մասին մեկնողական գրութիւն-պատկերագրութիւն մը չէ որ կրնայ դառնալ Թրենտ: Թրենտ կը դառնայ սպառողական շուկայի ցուցադրական պահանջին ծառայող տեղադրութիւնը, եւ ցուցադրութիւնը կրնայ ներկայացուիլ ամենամշակութային տարազով: Վերջ միտքին, մտածողութեան, խորութեան:

ԹԵՔՆԻՔ

Թեքնոլոժիք թեքնիքը, անոր զարգացումն ու կատարելագործումը դարձած են մարդկութեան եւ հնարիչներուն մտաւոր խորութեան հոմանիշներ:

Թեքնիքը շատ կարելոր է, անկասկած: Թեքնիքի կարելորութիւնը չէ գոր կասկածի կ'ենթարկեմ երբեք: *Ջահակիր* կը շարուի եւ կ'էջադրուի համակարգիչի թեքնիքով, առցանց կը տեղադրուի եւ կը տարածուի համացանի թեքնիքով: Խօսքը այս գործնական եւ կարգադրողական գործառնութեան մասին չէ:

Ինքը թեքնիքը մտաւորական խոկում չէ: Apple-ի, բոյջային հեռախօսի, Facebook-ի կերտիչները կը ներկայացունին իբրեւ աննախադէպ եւ իւրայատուկ մտաւորականներ: Անոնք զուտ թեքնիքի հնարիչներ են, որոնց առաջնային եւ վերջնական նպատակը

եղած է հարստանալն ու գերհարստանալը, առանց որևէ գիտակցութեան թեքնոլոգիի հասարակական հետեւանքներուն մասին՝ երբ ան կը տարածուի առանց մտաւոր զարգացումի որևէ ծրագրի, երբ ան կը տարածուի զուտ շահոյթի համար, երբ տարածումի շուկային տիրապետողները *ունին* մտաւոր ծրագիր՝ այդ թեքնոլոգիին միջոցով տարածելու համար անորակ միտքը, զգայացունց գիտելիքը, որոնց մասին խօսեցանք վերը:

Թեքնոլոգիք թեքնիքը ամէն տեղ է՝ անձնական բնակարան, խանութ, գործարան, կրթական հաստատութիւն: Ան դարձած է առօրեայ ապրելակերպ, եւ այդ առօրեականութեան շնորհիւ անոր արհեստականօրէն տրուած մտաւոր յատկանիշներ, իբրեւ գիտական աշխարհի մտաւորական զարգացումի արդիւնք: Այս թեքնոլոգիներէն ոչ մէկը կրնայ գաղափար կերտել, միտք յառաջացնել, անոր հնարիչները ոչ մէկ պարտականութիւն ունին կրելու մեկնողական կարողութիւններ: Եւ տակաւին անոնք ենք որոնք հանրային լրատուամիջոցներուն եւ ցանցերուն մէջ կը ներկայացուին իբրեւ հանճարներ: Հանճար է Steve Jobs՝ Apple-ի հնարիչը, Facebook-ի հնարիչ Zuckerberg, որոնց մտածողութեան հիմքը ինկած է դրամատիրական պիզնէսը՝ իր ողջ յարձակողական նկրտումներով: Դրամատիրութեան ծառայողը համարուած է հանճար: 20-րդ դարուն, նոյնպէս դրամատիրութեան դարաշրջանին աճած հսկայ գրող-փիլիսոփաներ՝ Ալպէր Բամիւ, Մարթին Հայտեկեր, եւ նմանները, երբեք հանճարներ չեն նկատուիր լրատուային չափորոշիչով, մինչդեռ անոնց մտաւորականութիւնը իբրեւ անսպառ յորձանապտոյտ արտածորում, միայն կրնայ քանդել Apple-ի թեքնիքին շուրջ հիստուած կեղծ մտաւորական պատումը եւ զայն վերադարձնել իր խստօրէն շրջանակուած թեքնիքական ոլորտը:

Թեքնոլոգիի թեքնիքէն դէպի արուեստի թեքնիքը, եւ կ'ունենանք նմանատիպ պատկեր:

Ահաւասիկ օրինակ մը Boulez-ի դաշնակի *Notation* թիւ 1-ի անգլերէն վերլուծութեան.

«Առաջին նոթան լա պէմոլ է, որուն կը յաջորդէ դարձուածք մը զոր երաժշտահանը կ'անուանէ արապէսք, որ կը բարձրանայ մինչեւ լա բնական: Այս նոյն դարձուածքը՝ նոյն բարձրութիւններով, կը յայտնուի գործին ամենավերջը, դաշնակի ամենացած անկիւնը, բայց իջնելով: Կայ կրկնուող ցած սուր, որ կը նախանշէ աջ ձեռքի կրկնուող բարձր սուր տիեզր, իսկ քանի մը այլ շարժումներ կը յիշեցնեն բացումի արապէսքին շրջագիծը: Ան բաւական ազատ հնչողութիւն ունի: Երկրորդ հատածը՝ իր չոր, իջնող 16-րդական նոթաներով, հակադրութեան մէջ է բացումի շարժումէի ազատութեան հետ»:

Գրողը, անկասկած, փրոֆեսիոնալ է: Ան գիտէ՝ գիտէ մինչեւ վերջ: Բայց հասկցա՞ծ է արդեօք իր

գիտցածը: Մենք, ընթերցողներս, գրութիւնը կարդալէ եւ թեքնիքապէս լաւ իրազեկուելէ ետք, կրցա՞ծ ենք որսալ իմաստ մը:

Ընդհանրապէս, վերլուծական թեքնիքի միջոցով իրականութիւնները եւ մարդիկ կը վերածուին սոսկ առարկաներու, իրենք իրենց մէջ ամբողջական առարկաներու գոյացումով դիւրութեամբ կը գործադրուի անջատողականութիւնը, իւրաքանչիւր առարկայ կ'անջատուի եւ կը բաժնուի միւսէն եւ կը դառնայ ֆեթիշական գոյութիւն՝ անհոգ, անտարբեր, իրմէ լիովին վանած ուրիշն ու շրջապատը, կանգնեցուցած ժամանակն ու տարածութիւնը, եւ արդէն անկարելի դարձուցած գտնել իմաստներ եւ յարաբերութիւններ ընդհանուրի հետ:

Թեքնիքի մէջ մխրձումը կը վերացնէ անդրադարձումը, լիութեան եւ ամբողջականութեան դիտումը, փորձառութիւնը:

Փրոֆեսիոնալ տիրական աշխարհին մէջ, արուեստի գործի ամենաթեքնիքական վերլուծութիւնը մեքենայաբար կը հաւասարի խորութեան: Թեքնիքական վերլուծութիւն՝ որուն թեքնիքը կրնայ հասկնալ միայն ու միայն տուեալ բնագաւառի փրոֆեսիոնալը, միաժամանակ ամբողջապէս անմատչելի մնալով ուրիշ բնագաւառի փրոֆեսիոնալին, այլեւ ընդհանուր ընթերցողին: Կեթոյնացած մատչելիութիւնը եւ ուրիշի համար անմատչելիութիւնը կը դառնայ խորութեան չափանիշ:

ԽՈՒՍԱՓՈԻՄ ՄԻՋԱԿՈՒԹԵՆԷ

Միջակութիւններու համատարածութեան այս աշխարհին մէջ, միջակութիւններուն չբախուելու միակ միջոցը հեռանալն է միջակութեան զանգուածային համայնքէն, առանձնանալու համար ինքն իր մէջ, որմէ միայն կարելի կ'ըլլայ արտադրել խորը, ինչպէս նաեւ տեսնել, *իրապէս* տեսնել, միջակութիւնները: Միջակութիւններու առօրեային մէջ ապրելով միայն ու միայն կրնաս դառնալ անոնցմէ մէկը, կամ առնուազն ազդուիլ անոնցմէ:

Հեռանալով միջակութիւններէն, այս անգամ կը դատապարտուիս հակընկերային ըլլալու մէջ: Հասկնալի է, մարդ արարածը ընկերային-հասարակական արարած է, կը մեծնայ հասարակութեան մէջ, «կը կոփուի» անոր միջոցով: Հասարակագիտութեան ԱԲԳ-ն է ասիկա: Բայց հասարակագիտութեան ԱԲԳ-ը չի հարցնէր՝ ի՞նչ տեսակ հասարակութեան հասած է այսօր արդի դրամատիրական աշխարհը (հասարակագիտութեան միայն ոչ-դասագրքային հատուածին մէկ մասն է որ կը խնդրականացնէ հասարակութիւնը): Եթէ առկայ է ամբոխավարած միջակութիւն, եթէ բարեկամական հաւաքոյթներու խօսակցութիւնն է բամբասանքը, ցուցասիրութիւնը, քաղքենիական սնափառութիւնը եւ դրամը, այսինքն՝ մարդոց մտածելակերպը հասած է այս աստիճան ցածութեան, ուրեմն ելքը մեկուսացումն է, ոչ թէ հասարակութեան

նկատմամբ ինքնամեկուսացուած անտարբերութիւն եւ մեծամտութիւն դրսեւորելու համար, ոչ թէ ողբեր հիւսելու եւ զոհուած անձի այնքան սիրեցեալ տիպարը ինքնաստեղծելու համար, այլ, ընդհակառակը, մտաւոր մաքրութեան պայմաններուն մէջ

տեսնելու եւ կարողապէս վերլուծելու այդ նոյն միջակութիւնները:

Հ. ԱԻԱԳԵԱՆ

ԵԳԻՊՏԱՀԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

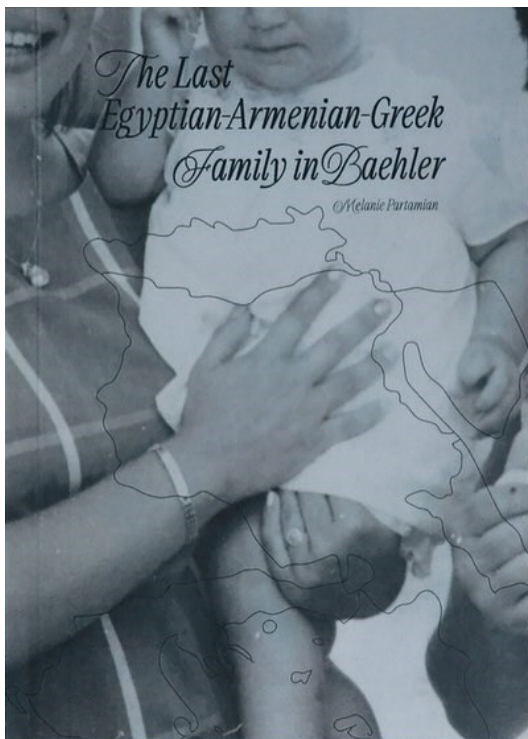
- Կիրակի, Դեկտեմբեր 7-ին, Սուրբ Մինասի Անուանակոչութեան տօնին առիթով կը կատարուի Ս. Պատարագ Մարմինայի Ազգային Գերեզմանատան Սուրբ Մինաս Եկեղեցիին մէջ: Յաւարտ Ս. Պատարագի Հոգեհանգստեան Կարգ 1988 Դեկտեմբեր 7-ի Հայաստանի երկրաշարժի զոհուածներուն յիշատակին, ինչպէս նաեւ եգիպտահայ բարերարուհի Ալիս Հաճաթեանի եւ իր ընտանիքի անդամներուն՝ Յակոբ (Եագուպ) Հաճաթեանի, Արուսեակ Թիւսիւզեանի եւ Նուպար Հաճաթեանի, Գրիգոր Եղիայեանի եւ իր ընտանիքի բոլոր ննջեցեալներուն հոգւոցն ի հանգիստ:

- Դեկտեմբեր 11-13-ին, Հելիոպոլսոյ Ղուրնաթա Համայնքային Տարածքին (Ghurnata Community Space) մէջ կայացաւ 4-րդ Գահիրէի Արուստի Գիրքի Ցուցահանդէսը (Cairo Art Book Fair):

Գահիրէի Արուստի Գիրքի Ցուցահանդէսը հռչակում-տօնակատարումն է Եգիպտոսի, արաբախօս համայնքներու մեծամասնութեան, Միջերկրական աւազանի, Ափրիկէի ցամաքամասի եւ աշխարհի մէջ այսօր տեղի ունեցող հրատարակչական փորձի բազմազանութեան:

Այս տարի մասնակցեցան աւելի քան 90 ցուցադրողներ՝ 27 երկիրներէ, առիթ տալով ուղղակի շփուելու այսօրուայ անկախ տպագրական մշակոյթը կերտող մարդոց հետ:

Իր մասնակցութիւնը բերաւ եգիպտահայ արուստագիտուհի Մելանի Փարթամեան (իր մասին տես *Ջահակիր*, թիւ 1995 եւ 1996) երկու անգլերէն գիրքերով՝ *The Last Egyptian Armenian-Greek Family in Baehler* (ինքնահրատարակութիւն, 2023) եւ *Before the Sun Sets* (Saad Studio, 2025):

Մելանի Փարթամեան՝ *The Last Egyptian Armenian Greek Family in Baehler*, գիրքին կողքը:

Մելանի Փարթամեան՝ *Before the Sun Sets*, գիրքին կողքը:

=====

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

=====

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ	
ԵՄ եւ Հայաստան կը քողագերծեն ռազմավարական օրակարգը	1
ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ԵԳԻՊՏՈՍ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ	
Հայաստանի Պաշտպանութեան նախարարին աշխատանքային այցելութիւնը Եգիպտոս	3
ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ԵԳԻՊՏՈՍ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ	
Եգիպտոսի Ռազմական Արդիւնաբերութեան պետական նախարարը եւ Հայաստանի Պաշտպանութեան նախարարը կը քննարկեն համատեղ համագործակցութեան հարցեր	5
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ	
Արման Թօքաթեանի եւրոպական շրջագայութիւնը (1931-1934) (վերջ. 11)	6
ԽՈՂԵՐ	
Չմտածելու փառաբանումը եւ միջակութեան հռչակումը	9
Եգիպտահայ լուրեր	15

Լոյս տեսաւ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԸՆԹԵՐՑԱՍՐԱՀԻ
2026 թուականի ԵՐԵՒԱՆ պատի օրացոյցը
(84-րդ տարի)

Ծաղիկներ
Գեղանկարչուհի՝
Մարի Յովելեան-Յակոբեան

Ստանալու համար դիմել՝
0111150537

Հեռ.՝ +2 01111505037
Ել-հասցե՝ haigavakian@yahoo.com
Գահիրե (Եգիպտոս)